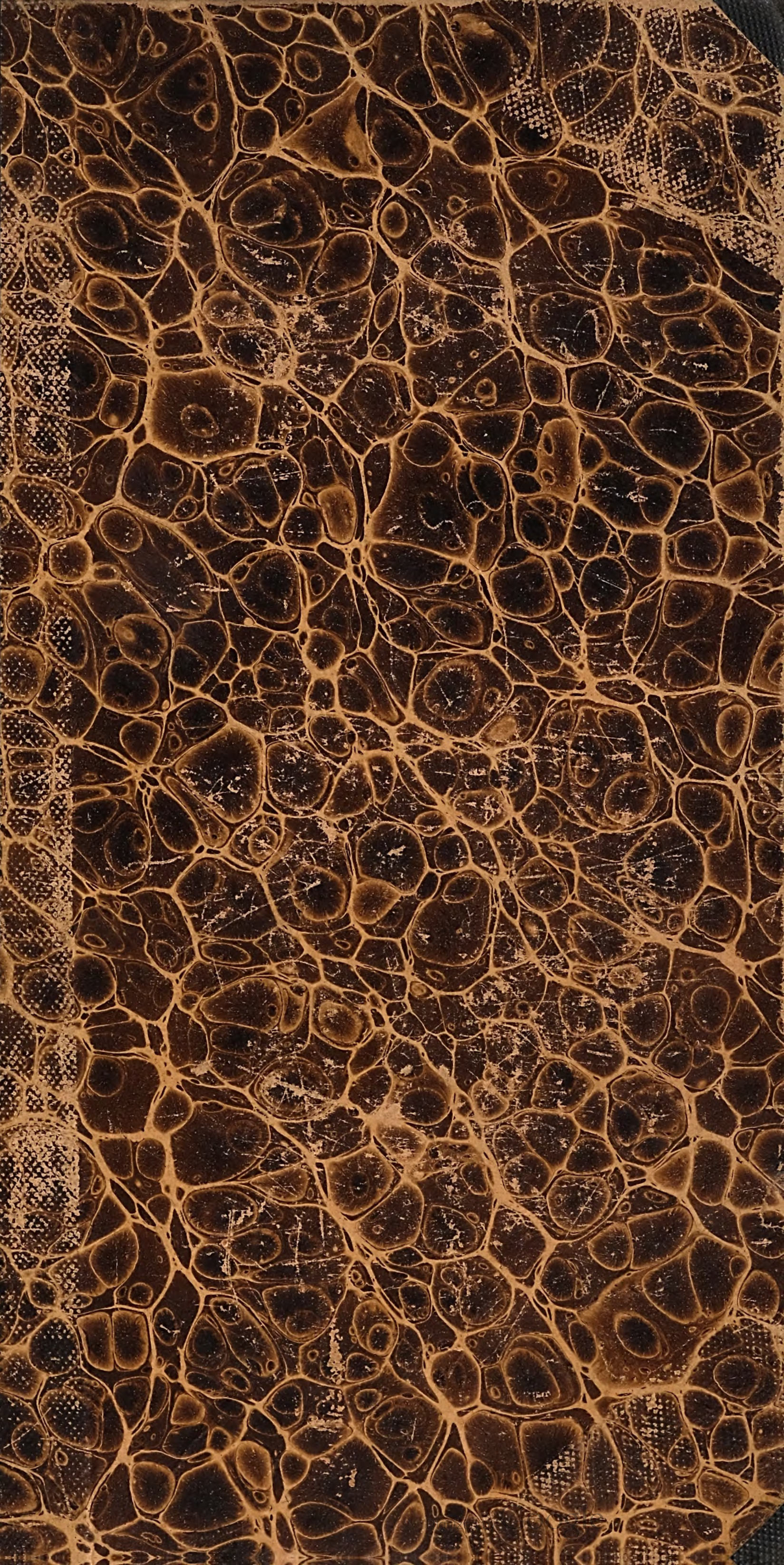




Historisk Tidsskrift,

Sjette Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

6/3

1891-92

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Tredje Binds ~~første Hefte.~~

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).
1891. -92

~~Udgivet for 1ste Halvaar 1891.~~

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af: Arkivar **C. F. Bricka,** Underbibliothekar **J. A. Fridericia,** Professor **E. Holm,** Bibliotheksassistent **S. M. Gjellerup** og Professor **J. Steenstrup.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—6 Bind, 1840—45. (1ste Binds 1ste Hefte og 3dje Binds 1ste Hefte ere udsolgte.)

Nyt historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—5 Binds 1ste Hefte, 1846—52; redigeret af N. L. Westergaard, 5te Binds 2det Hefte og 6te Bind, 1854—56.

Historisk Tidsskrift, Tredie Række, redigeret af N. L. Westergaard, 1—3 Bind, 1858—64; redigeret af E. Holm, 4—6 Bind tilligemed Register til hele Rækken, 1865—69. (4de Binds 1ste Hefte og 6te Binds 1ste Hefte ere udsolgte. Bogladepris for alle 3 Rækker 6 Kr. Bindet, 3 Kr. Heftet, undtagen for 3dje Række 6te Binds 2det Hefte, der koster 1 Kr. 65 Ø.)

Historisk Tidsskrift, Fjerde Række, redigeret af E. Holm, 1—6 Bind, 1869—78. (Bogladepris for 1ste, 3dje og 4de Bind 6 Kr. hvert, for 2det, 5te og 6te Bind 7 Kr. hvert.)

Historisk Tidsskrift, Femte Række, redigeret af C. F. Bricka, 1—6 Bind, 1879—87. (Bogladepris 9 Kr. for Bindet.)

Historisk Tidsskrift, Sjette Række, redigeret af C. F. Bricka, 1—3 Binds 1ste Hefte, 1887—91. (Bogladepris 9 Kr. for Bindet.)

Indholdsfortegnelse til Historisk Tidsskrift, 1—5. Række. 1889. (Bogladepris 50 Ø.)

Historiske Aarbøger, til Oplysning og Veiledning i Nordens, særdeles Danmarks Historie, udgivne af C. Molbech. 1ste Del 1845, 2den Del 1848, 3dje Del 1851. (Bogladepris 2 Kr. 65 Ø. Delen.)

Historisk-biographiske Samlinger og Bidrag til den danske Sprog- og Literaturhistorie i ældre og nyere Tid, udgivne af C. Molbech. 1ste Hefte 1847, 2det Hefte 1849, 3dje Hefte 1851. (Bogladepris 1 Kr. 65 Ø. Heftet.)

Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter af J. P. F. Kønigsfeldt. 2den omarb. Udg. 1856. (Bogladepris 5 Kr. 50 Ø.)

Bidrag til den danske Literaturs Historie af N. M. Petersen. I. Middelalderen. 1853. II. Reformationstiden. 1854. III. Det lærde Tidsrum. 1855—56. IV. Holbergs Tidsalder. 1857—58. V. Oplysningens Tidsalder. Første Afdeling 1860; Anden Afdeling 1861. VI. Register og Tillæg. 1864. (Hele Værket er udsolgt undtagen Registret, der koster 3 Kr.)

(Se Omslagets 3dje Side.)

Historisk Tidsskrift,

Sjette Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

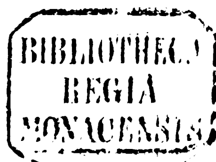
C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Tredje Bind.

Kjøbenhavn.

Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).

1891—92.



Indhold.

Side

Litteratur og Kritik.

Smaastykker.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Meddelelser fra Krigsarkiverne, udg. af Generalstaben. 5. Bd. 2—3. H. Kbh., C. A. Reitzel.

Angul Hammerich, Kjøbenhavns Musikkonservatorium, grundlagt af P. W. Moldenhauer. 1867—1892. Med en statistisk Fortegnelse over samtlige Elever af *J. D. Bondesen*. Kbh., udg. af Kjøbenhavns Musikkonservatorium.

V. Haderup, Lidt om Johan Clemens Tode, særlig som populærhygiejnisk Forfatter. Et Foredrag i „Medicinsk Selskab". (Særtryk af „Hospitals-Tidende".) Kbh., Salmonsen.

Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder, især i det 17. Aarhundrede, udg. af *Holger Rørdam*. 1. Bd. 3. H. Kbh., G. E. C. Gad.

Kjøbenhavns Universitets Matrikel, udg. af *S. Birket Smith*. 2. Bd. 1667—1740. 3. H. Kbh., Gyldendalske Bogh.

Axel Hagemann, Engelskmanden under Finmarken. Krist.

L. Dietrichson, De norske stavkirker. 6—7. h. Christ., A. Cammermeyer.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 3. Række 2. Bd. 3. H. Krist.

Absalon Taranger, Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske. Udg. af den norske historiske forening. 3. h. Krist.

Dassiana. Viser og Rimer af *Petter Dass* med nye Oplysninger om hans Levnet og Skrifter udg. for den norske historiske forening af *A. E. Erichsen*. Krist.

Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb., forøg. og forbedr. Udg. 20. H. rá—reyna. Krist., den norske Forlagsforening.

J. B. Halvorsen, Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 31. H. Lindeman—Løwold. Krist., den norske Forlagsforening.

Dette Blad bortskæres ved Indbindingen.

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-protokoll från och med år 1719. 13. Delen. 1742—1743. 2. H. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Edvard A. Zetterqvist, Grundläggningen af det svenska väldet i hertigdömena Bremen o. Verden. Akad. afhandl. Oskarshamn.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 11. Årg. 1891. 4. H. — 12. Årg. 1892. 1. H. Sthm.

Aksel G. S. Josephson, Avhandlingar ock program utg. vid svenska ock finska akademier ock skolor under åren 1855—1890. Bibliografi. 1. H. Uppsala, Josephson.

Svenska Riksrådets protokoll, med understöd af statsmedel i tryck utg. af kongl. Riksarkivet genom *Severin Bergh*. VI. 1636. Senare häftet. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Euricius Cordus, Epigrammata (1520). Hrsg. von *Karl Krause*. (Lateinische Litteraturdenkmäler des XV. und XVI. Jahrhunderts. Hrsg. von M. Hermann und S. Szamatólski. 5.) Berlin, Speyer & Peters.

Jacobus Wimphelingius, Stylpho. Hrsg. von *Hugo Holstein*. (Lateinische Litteraturdenkmäler des XV. und XVI. Jahrhunderts. Hrsz. von M. Hermann und S. Szamatólski. 6.) Berlin, Speyer & Peters.

Kong Fredrik VI's barndom og ungdom.

Af

L. Koch.

Da kong Frederik VI døde, 71 år gammel, fik folkets sorg over ham fremfor alt sit udtryk i Ingemanns bekendte digt:

„På sin ligseng ligger kong Frederik hvid,
fra vuggen var hans puder hårde."

Det er sikkert især denne sidste linje, som det skyldes, at digtet gjorde så stærkt et indtryk. Folkets kærlighed til den gamle konge havde været sat på mange hårde prøver, og der var i hans lange regeringstid sket meget, som synes os vel skikket til at rokke den; men den var bestandig på ny levet op igen; den havde bolig i bondens og borgerens huse; men den næredes ikke mindre af de mænd, som i forskellige stillinger vare komne ham nær og havde lært ham at kende. Selv de dygtigste og selvstændigste af dem glædede sig ved ethvert tegn paa deres konges nåde og betragtede det som den største ulykke at vække hans mishag.

Der er noget for os uforstaaeligt i, at han i så høj en grad kunde bevare sit folks kærlighed; men selv om

forklaringen heraf i mange stykker må søges i, hvad kongen blev under de tunge prøvelser, som han oplevede, så har hans folks hengivenhed for ham dog sikkert fra først af sin rod i mindet om hans barndom. Endnu da han var bleven en gammel mand, huskede man, at han havde været et stakkels forladt barn, som aldrig havde kendt en faders omsorg, og som man mente var bleven forsømt af sin moder den korte tid, han havde hende, for siden at blive opdraget af kolde, udeltagende slægtninge. Han, der var født til at bære to kroner, havde i sin barndom været udsat for kulde og sult trods den fattigste; han havde med grund været genstand for den største medlidenhed, og denne er nu en gang et godt grundlag for kærligheden.

Når her kong Fredrik VI's tyve første år skulle skildres, er det ikke hensigten at genfortælle, hvad der tidligere er bekendt herom; hvor dette ikke kan undgås, vil det ske i korthed. Men der findes i samtidige breve og optegnelser et rigt stof, som endnu ikke er benyttet, og dette gælder især om de optegnelser, hans overhofmarskal, Johan Bülow, har efterladt sig. Det er disse, her ere benyttede, hvor ingen anden kilde er anført[1]).

[1]) Bülow har flere gange omarbejdet sine dagbøger, og adskillige af disse ere tidt nok omtalte. Men paa det kgl. bibl. findes der et, som det synes hidtil ubenyttet uregistreret manuskript, der bærer den misvisende påskrift: „Materialier til kronprins Fredriks historie fra 1768 til 1787 af C. D. Biehl. Materialierne dertil ere leverede hende af Bülow.“ Manuskriptet er nemlig en af denne selv rettet afskrift af, hvad der utvivlsomt er hans samtidig med begivenhederne nedskrevne beretning om og betragtninger over disse. C. D. Biehls „Regeringsforandringen 1784“, Hist. tidsskr. III. V er kun en næsten ordret udskrift heraf med mange udeladelser. — Andre af Bülows manuskripter findes i rigsarkivet og ere ofte benyttede. Men det kgl. biblio-

Fredrik VI blev født d. 28. Januar 1768 om aftenen Kl. 10 1/2. Kongen spiste den dag hos overkammerherre Reventlow, men kom 1 1/2 time efter til slottet, hvor der da ved kuren uddeltes ordner og ærestegn i anledning af den glædelige begivenhed. Men offentlig vistes der ingen synderlig glæde. Kongen var dengang meget upopulær, og det kunde ikke bøde derpå, at dronningen endnu var genstand for den største beundring og medfølelse. Kort før sin nedkomst havde hun paa en køretur mødt matroserne, der råbte: „Hurra Caroline Mathilde! Christian er ikke din skoflikke værd!“ Kongen selv synes ikke at have følt nogen glæde over sønnens fødsel; endnu inden dronningen havde holdt sin kirkegang, tilføjede han hende den krænkelse at afskedige hendes overhofmesterinde, fru Plessen.

Den lille kronprins var et svagt barn; han havde den engelske syge, var urolig og vilde ikke trives. Da Struensee havde vundet dronningens tillid, begyndte man en alvorlig kur herimod. Han fik kun lette næringsmidler, frugt, risenvandgrød, brød, vand og mælk, alt koldt, gik meget let klædt, og fjerdynerne bleve tagne bort af hans seng. Til legekammerat blev der givet ham en jævnaldrende ved navn Carl, og de to børn bleve omtrent overladte til sig selv, de kunde spise, når de vilde, lege og slås, uden at nogen blandede sig deri; faldt kronprinsen, lod man ham selv om, hvorledes han kom op, stødte han sig, beklagede ingen ham[1]). Det er

teks er for vor tid langt rigere paa aktstykker og andre oplysninger end noget af disse, hvorimod de omfatte et større tidsrum. I det kgl. bibl. findes desuden: „Forsøg til biografier“ af Bülow.

[1]) Høst, Struensee, den tyske udg. I. 276 f. II. 156. Regeringsskiftet 1784, 183 f.

øjensynligt, at det er Rousseaus principer, der her have gjort sig gældende, og det viste sig også, at naturen ikke er nogen dårlig læge. Men der er næppe tvivl om, at metoden er bleven gennemført med temmelig ubarmhjærtig konsekvens og stundom har udartet til en ligegyldighed, der let kunde være bleven farlig. Således blev en lakej sat i Blåtårn, fordi han havde trukket vinduerne op på prinsens vogn, da denne en kold vinterdag kørte fra Hirschholm til København. En anden gang trak en tilfældig forbigående ham op af graven på Hirschholm, hvori han var faldet; men hverken prinsen eller hans redningsmand talte om, hvad der var sket, for ikke at få irettesættelser for utidig frygt og tjenstfærdighed. Da der en gang var bleven slået en flaske i stykker i værelset, vilde Struensee have, at skårene skulde blive liggende, for at børnene kunde lære at undgå at skære sig; men de bleve dog fjærnede, da livmedikus C. J. Berger forestillede ham, at de let kunde tilføje sig farlige sår. — I slutningen af Struensees tid blev der dog foretaget nogle lempelser i den hidtil anvendte metode; prinsen, som indtil da havde gået med bare fødder, fik sko og strømper samt noget varmere klæder, der blev lagt i hans kakkelovn om morgenen, og han fik kødsuppe. Det var Berger, som udvirkede dette, ligesom han i det hele efter Struensees fald fralagde sig al del i „det hårde og farlige“ ved prinsens opdragelse og skød skylden derfor på dronningen og Struensee.

Prinsen blev naturligvis på denne måde grænseløs uopdragen, da han lige til sit 4de år havde været overladt til sig selv uden at være nogensomhelst tugt underkastet og, hvad der maaske var endnu værre, uden at

have kunnet mærke, at der var nogen, som holdt af ham. I sin vrede over den utaknemmelighed mod hende, som enkedronning Juliane Marie mente, han viste 1784, sagde hun: „Jeg har gjort ham fra en tiger til et menneske!“ og det synes, at hun ikke helt har havt uret deri. Han kunde endnu 1772 næppe tale rent, i det han og hans kammerat havde dannet sig et eget af tysk og dansk sammensat, for andre vanskeligt forståeligt sprog, og han havde ingen forestilling om selvfornægtelse eller om at tage hensyn til andre. Sin legekammerat mishandlede han, og trods al umage, man gjorde sig for at behandle de to børn ens, havde de dog opdaget, at der var forskel imellem dem; engang havde prinsen nær slået Carl fordærvet, da dronningen kom til og skammede denne ud, fordi han ikke havde slået igen; men han svarede grædende: „Det turde jeg ikke, for han er jo prins“.

Straks efter d. 17. Januar blev feltmarschal Numsens enke hans overhofmesterinde; hendes første opgave måtte være at få ham til at tale et forståeligt sprog og at vænne ham af med nogle af hans uartigheder. Dette sidste viste sig imidlertid meget vanskeligt. Der vedblev at være noget hårdt og ondskabsfuldt i hans karakter, hvilket var så meget ængsteligere, som det kunde se ud, som om det var en arv fra faderen. Når kadetter eller unge adelsmænd kom til ham for at lege med ham, vilde han altid sætte dem i arrest eller lade dem løbe spidsrod; begik de ingen forseelse, som han kunde straffe dem for, opfandt han en sådan. Endnu i en langt senere alder var han mærkelig ligegyldig overfor andres lidelser, og han havde den største ulyst til at give noget bort. Da Fredrik V, siger Bülow, som barn så en fattig

dreng gå barbenet på gaden, bad han sin hovmester med grædende tårer om at måtte give ham sine sko, da han havde flere. Hans sønnesøn svarer, når han hører tale om sult og kulde: Det er ikke så slemt, jeg har selv prøvet det. — Der er vel ingen tvivl om, at dette karaktertræk skyldes hans opdragelse; men der gjordes også alt for at forstærke det indtryk, den kunde have gjort på ham. Enkedronningen og hendes parti bleve ikke trætte af at påstå, at de d. 17. Januar havde frelst landet, kongen og prinsen. I dennes værelse ophængtes der et billede af Stanley forestillende kongen, der morgenen efter katastrofen kørte gjennem byen med de hvide heste; det skulde minde ham om, at hans bedstemoder havde frelst ham fra at dø af kulde og sult. Hver 17. Januar måtte han gå til hende og takke hende for, hvad hun havde gjort for ham. Det er da ikke så uforklarligt, om de udstaaede lidelser i drengens fantasi have antaget en skikkelse, der ikke svarede til virkeligheden.

I den tid, fru Numsen var overhofmesterinde, blev der også begyndt på den egentlige undervisning, i det en søn af Holmens provst, Jørgen Hee, kom til prinsen og lærte ham at læse. Men den hele ordning varede kun kort; i eftersommeren 1773 indlod fru Numsen sig i nogle hofintriger, eller, hvad der den gang havde samme virkning, man troede, hun havde indladt sig i dem; det skal have været planen at styrte enkedronningen og skaffe prins Carl den øverste magt; i det mindste fortæller Bülow dette[1]); det er dog næppe troligt, at det vilde være løbet så fredeligt

[1]) Han nævner Schumacher, hofintendant, oberst Wegener, jægermester v. Krogen og en kammerfrøken Raben som deltagere i komplottet.

af, hvis man virkelig havde sigtet efter så højt et mål. Men meget pludselig blev det besluttet, at kronprinsen skulde have sin egen hofstat, eller, som det kaldtes, at han skulde til mandfolkene[1]). Det må uden tvivl for kronprinsens skyld beklages, at dette skete så tidligt; ti han var kommet til at holde af „Mutter", som han kaldte fru Numsen; det er vel den eneste gang i hele hans barndomstid, hvor der virkelig er blevet ham en moderlig kærlighed til del, og manglen derpå var dog den værste brøst ved hans opdragelse. Han har næppe følt noget savn, da hans egen moder bortsendtes; da hun døde, 1775, fik Bülow det hverv at sige ham det; men han blev ikke bevæget derved, men sagde blot: „Jeg håber, hun er hos Vorherre, og så kan man ikke ønske hende bedre". Siden talte han aldrig om hende; Bülow havde fået det indtryk, at han vidste årsagen til, at hun var sendt bort, og troede, at det var vel fortjent. Men da han skulde skilles fra fru Numsen, græd han; dog var han allerede den gang bange for at lægge sine følelser for dagen; da nogle dage efter en af hoffets kavallerer spurgte ham, hvorledes han syntes om sin nye hofstat, hviskede han: meget ilde! men i øvrigt lod han sig intet mærke med, så Bülow siger, at den 5 år gamle dreng allerede syntes at have tilegnet sig kejser Tiberius's valgsprog, at ingen må kende fyrsternes hjærte.

Til at forestå den nye hofstat som overhofmester skal man først have udset Joachim Godske Moltke, en søn af kong Fredrik V's yngling, den gamle grev A. G. Moltke på Bregentved[2]). J. G. Moltke var den gang kun 27 år gammel; men kan kunde allerede se tilbage

---

[1]) Regeringsskiftet 1784. 186 ff.

[2]) Mallingiana, personalia privata VI i en kort biografi af Eickstedt.

på en halv snes års tjeneste, først i underordnede diplomatiske stillinger, siden i søetatens kommissariat, hvorfra han havde taget sin afsked i Struensees tid. Han havde fået en god opdragelse og havde mange interesser, så det må formodentlig, trods hans ungdom, beklages, at han ikke vilde overtage den ham tilbudte post; i det mindste vilde han sikkert have skikket sig bedre til den end den mand, på hvem valget nu faldt, Hans Heinrich v. Eickstedt. Denne Mand var som en af hoveddeltagerne i sammensværgelsen mod Struensee pludselig fra en temmelig ubemærket stilling som regimentschef bleven statsminister og Københavns og gardens kommandant. Han hørte til den intimeste kreds af enkedronningens venner, og da man sikkert kun har villet betro det hverv at lede kronprinsens opdragelse til en mand, hun kunde have fuld tro til, har man ikke havt mange at vælge imellem. Der sagdes, at man havde set hen til, at han selv havde havt en 1770 i en alder af 21 år afdød søn, der skulde have været et ualmindelig lovende ungt menneske; men andre påstå rigtignok, at dette mere skyldtes den opdragelse, han havde fået i Sorø, end hans hjem, hvor forældrene levede i uenighed og tilsidst skiltes ad. Den kabinetsordre, hvorved kancelliet fik underretning om hans udnævnelse, taler om „hans danske hjærte og fornuftige omhyggelighed“. Her er i virkeligheden ogsaa peget på et hensyn, der sikkert har havt betydning ved hans valg; enkedronningen havde givet sin egen søn en fuldstændig dansk opdragelse; to af de mænd, der fremfor alle repræsenterede den nationale retning, Sneedorf og Guldberg, havde efter hinanden været hans lærere, og der er ingen tvivl om, at hun har villet, at kronprinsen skulde opdrages på samme måde;

men Eickstedt hørte afgjort til det danske parti; hans navn er knyttet til en så betydelig reform som indførelsen af dansk kommandosprog i hæren, og han tog siden med iver og interesse del i arbejdet på indfødsrettens indførelse. Men dette synes ganske vist også at have været den eneste retning, hvori han var skikket til det hverv, han havde påtaget sig.

Vi kende vel kun hans virksomhed som overhofmester af den beskrivelse, hans fjender have givet os deraf[1]): men alle udtalelser gå så bestemt ud på, at han ikke var opgaven voksen, at vi ikke tør tvivle på, at dette virkelig var tilfældet, om der end kan være punkter, hvori der er gjort ham uret. Det er således vist nok, at han ikke havde mange kundskaber ud over, hvad der angik militær og hoftjenesten, han skal ikke have forstået fransk, ikke kunnet skrive tysk og slet ikke have kendt de klassiske sprog, der den gang vare et nødvendigt tilbehør for et dannet menneske; i historie og geografi var han så uvidende, at han ikke kunde indlade sig i en samtale, der berørte disse æmner, uden at prostituere sig[2]). Men det er ikke rigtigt, naar der tilføjes, at han skrev dårligt dansk. Der er intet at sige hverken på stil eller ortografi i de vistnok meget få breve og betænkninger fra ham, der ere bevarede[3]). Et af dem, som Bülow øjensynlig har afskrevet som et bevis på Eickstedts upassende måde at omgås sin myndling på, er 1776 skrevet til kronprinsen. Det skildrer med ret tiltalende lune en rejse til hans gods, Boltinggård på Fyn, besværlighederne ved farten over beltet og den

---

[1]) Regeringsskiftet 1784, 9.
[2]) Mallingiana.
[3]) En del breve fra Eickstedt findes i arkivet på Ravnholt.

festlige modtagelse, hvor alle gårdens folk lige ned til hønsepigen vare mødte i deres bedste stads. Hele tonen er vel beregnet på et barns fatteævne, og der skal en hel del pedanteri til for at forarges over det.

Bülow havde den bedste lejlighed til at lære sin foresatte at kende; men han kan ikke finde farver, der ere sorte nok til at afmale ham. Da han 1777 efter at have været meget syg atter viste sig ved hoffet, siger Bülow, at han var uforandret: „det samme træske og underfundige hjærte, de samme skandaløse sæder og urene talemåder, lige så hårdnakket og påstående i sine meninger, som alle uvidende folk gemenligen ere, lige så urimelig i sin myndigheds udøvelse, lige så grov og plump i sine irettesættelser, lige så nedrig, krybende og egennyttig i sine handlinger og lige så efterladen i sine største og helligste pligter, som jeg stedse har kendt ham, og som han er kendt af alle undtagen de, hvis hensigter han fremmede, de, som fandt deres fordel ved at smigre for ham, og de, som antage alle ting for det, de udgive sig for“.

Overfor så stærke ord vågner uvilkårlig oppositionslysten, og vi kunne heller ikke nægte, at vi antage, Bülow har gjort sin foresatte uret. Bülow hængte, som det jo næsten hørte til hans embede, stærkt i formerne, han har sikkert, selv da kronprinsen endnu var en lille dreng, intet øjeblik glemt, at han var kongelig højhed. Eickstedt synes derimod at have havt tilbøjelighed til at omgås ham som et andet barn. Når han kaldes grov og plump, kan det også mærkes, at han i sine breve har en tilbøjelighed til at tale ligefrem, selv om de højeste personer, hvad der af og til giver hans stil en vis friskhed, som ikke just er almindelig hos den tids

brevskrivere, men som Bülow sikkert har fundet upassende[1]). Denne sidste var, uagtet han havde været officer, en i høj grad civil natur. Han afskyede jagt som en barbarisk forlystelse og disputerede med A. P. Bernstorff, der mente, at en krig kunde være nyttig, fordi den opvakte nationen af sin søvnagtighed og gjorde den virksom og ivrig for at afvende faren, medens Bülow al tid anså den for et absolut onde. Uden at være eller gøre fordring på at være videnskabsmand havde han stor respekt for kundskaber og kærlighed til boglige sysler, og ved siden heraf havde han fået sin rigelige andel af den sentimentalitet, der var kommet i mode ved Klopstock, og han var stærkt oplagt til at moralisere. Eickstedt derimod var en letsindig soldat og hofmand, ikke synderlig nøjeregnende med de midler, han anvendte for at nå sine hensigter, og allerede dette var jo unægtelig ikke nogen anbefalende egenskab hos en tilkommende konges hovmester.

Men dertil kom andre misligheder; han stod i slet

---

[1]) Som et eksempel anføres et brudstykke af et brev til Schack Rathlou af 13. Juli 1773: „Nyt er her intet; mine norske Breve melder, at tiidenderne fra Dannemark deroppe lyder, at vi nu hafde faaet det Kielske, saa at Banner hafde faaet befalning at tage possession af samme og derfore ey har kundet erholde permission herhid; pyt, sagde Peer, jeg tænker, hand bier vel lit. Printzen feier hen ved paraderne som en top på en Steenbro, officierer og gemene bliver saa lette, som de alle vare frantzoser, sidste have ellers ved alle sérieuse affairer viist Sig lette nok . . . For at tilfredsstille Printzen over den chagrin, at det danske skal bruges, gik jeg til ham, da hand havde faaet resolutionen og bragte det paa banen; hand var temmelig opbragt; jeg var saa lykkelig at exprimere mig tydelig, som jeg haaber glædede ham. Den gode Juel arbeider som en Smed paa Camret; hafde man dog saadan en ved det danske Cancellie, saa troer jeg, de blev opvaagnede“ . . . (Ravnholt.)

ry for usædelighed; foruden at der fortælles mange andre historier om ham, var det almindelig bekendt, at en skuespillerinde, md. Møller, var hans maitresse. Da han havde ladet garden give nye kokarder, gjorde man i Kjøbenhavn følgende rim:

Af md. Møllers strømpebånd
har garden fået kokarder.
En næsvis mine, dumheds ånd
dertil — det gør komplet en garder."

Måske netop på grund af denne forbindelse var han stærkt optaget af teatret, for hvilket han fra 1778 var en af direktørerne, han vilde helst tale om skuespillere og skuespillerinder, og han irriterede kronprinsen ved at nøde ham til at give dem foræringer [1]).

Som han således i moralsk henseende gav et slet eksempel, brød han sig heller ikke om at vise ligegyldighed og ringeagt for religionen. I de første år gik han vel med prinsen i kirke, hvor han rigtignok også helst vilde tale med Bülow om skuespillerinder og danserinder. Men siden hørte dette op; han havde bestemt søndag formiddag til modtagelsestid for teatrets personale, og når Bülow så lørdag eftermiddag forhørte sig, om hs. ex. behagede at følge med i kirke, gik han med en komisk mine nogle skridt tilbage, bukkede og svarede: „For mig ikke! — Jeg takker mangfoldigt! — Vær så god! — Velbekomme!" Bülow holdt hver aften bøn med prinsen; stundom forlangte Eickstedt, at det skulde ske i hans nærværelse, og Bülow måtte da finde sig i at stå som en skoledreng og opramse fadervor og vel-

---

[1]) Han, Holstein, Guldberg og Jacobi udgjorde en stedsevarende kommission. Generaladjudant Warnstedt var direktør. Kabinetsprotokollen 9. Marts 1778.

signelsen; men når Eickstedt så var gået, gjorde han og prinsen det om igen. Han nævner også, at Eickstedt en gang fik prinsen til at le ved at vrænge ad fadervor.

Der er ingen tvivl om, at det ikke var heldigt, at Eickstedt blev prinsens hovmester, og at hans uvenner have ret i, at hans levnet og tænkemåde så vel som hans mangel på kundskaber gjorde ham uskikket dertil; men han har ikke, som det i almindelighed fremstilles, været nogen ubetydelighed; i de første år havde han megen og ingenlunde al tid uheldig indflydelse på regeringen, og han var ikke et værktøj i hoffets hånd. Tilsidst kom han, som næsten alle de mænd, der 1772 havde samlet sig om enkedronningen, i uenighed med denne. Ved kronprinsens konfirmation udnævntes han til overkammerherre, men fik aldeles pludselig og uventet afsked som medlem af statsrådet. Som grund lod man kongen anføre, at „erfaring har lært os selv, at undseelse for en overhofmester hindrer og tilbageholder og endeligen virker for begge ubehageligen"; han havde derfor fundet det rettest, at Eickstedt udtrådte, før kronprinsen tog sæde.

Endnu skal det blot nævnes, at Bülows dom om ham i senere år blev betydelig mildere. Han tænkte med taknemlighed på, at Eickstedt havde frarådet ham et ægteskab, som dronningen foreslog ham med en af hendes damer, der var lige så fattig som han selv, fordi det vilde ødelægge hans udsigter; han kunde da ikke tænke på at opnå andet end et jydsk amt. Efter 1784 bevægede han et par Gange kronprinsen til at vise sin fordums overhofmester opmærksomheder, og da han selv 1793 i unåde var draget til Fyn, omgikkes de to

faldne hofmænd venskabeligt, og Eickstedt opkaldte en ø i sin have på Boltinggård efter Bülow.

Foruden af overhofmesteren kom kronprinsens hofstat til at bestå af Christian Urne, der blev første, Bülow, der blev anden kammerjunker, Werner H. A. Rosenkrantz v. Giedde, der blev kammerpage, og Benjamin Georg Sporon, der blev informator. Bülow havde været lieutenant i garden, de tre andre havde havt pladser ved enkedronningens hof, Sporon som pagehovmester. Hverken Urne, der snart blev uenig med Eickstedt og måtte forlade hoffet, eller Giedde fik nogen betydning for prinsen. Sporon har, både ved den lærebog i religion, han skrev for prinsen, og endnu mere ved den første danske synonymik og enkelte digte vundet et navn i literaturen; han hører til forkæmperne for det danske sprogs ret, og han har lagt både dygtighed i tanken og færdighed i udtrykket for dagen. Hvad hans virksomhed som informator angår, da gælder det om ham som om Eickstedt, at vi kende den kun af hans uvenners beskrivelse; men disse have sikkert ikke uret, når de skildre ham som en ubehagelig, indbilsk og påståelig mand. Derimod er det ikke let at afgøre, om det er lige så sandt, når han kaldes en skødesløs og uduelig lærer. Bülow påstår, at han ikke lærte prinsen andet end religion, heraldik, astronomi, geometri, natur- og folkeret samt kirkehistorien efter Holberg, hvortil i de sidste år kom, at han læste Hojers Fredrik IV's historie med ham på tysk og Hesselbergs juridiske kollegium [1]). Men herved må dog mærkes, at denne også havde andre lærere; en tegnelærer Müller afskedigedes af Eick-

[1]) Hist. tidsskr. III. 5. 316 (C. D. Biehl).

stedt 1775, da denne var bange for, at prinsen skulde blive for hengiven til tegning; ved samme tid ansattes H. v. Aphelen som lærer i fransk; men Bülow klager over, at „han havde en slet udtale, ikke mindste levemåde, og den morale og de prisværdige eksempler af historien, som med sproget tillige kunde bibringes ham, vare ham ganske fremmede“. Men da han sagde Eickstedt, at prinsen gjorde ingen fremskridt, svarede denne: „Så meget desto bedre; ti så holder han mere af sit modersmål“. Denne temmelig vidt drevne kærlighed til dette, kunde nær være bleven skyld i, at han slet ikke havde lært tysk. Da prinsen var 7 år gammel, begyndte Bülow på egen hånd at lære ham det, fordi han fandt det alt for urimeligt, at han ikke skulde kende et sprog, som så mange af hans tilkommende undersåtter talte. Men han viste så stor ulyst dertil, at Bülow fandt det rettest at høre op igen; siden vågnede dog lysten til at lære det, og han tilstod da Bülow, at han tidligere ikke havde villet lære det, fordi Sporon havde forbudt ham det[1]). Også i fransk underviste Bülow ham, uagtet han efter v. Aphelens død fik en ny lærer i den reformerte præst Mourier; men denne havde så få timer, at der intet kunde udrettes i dem. Men når Bülow prøvede på at afhjælpe manglerne ved prinsens sprogkundskaber, måtte de passe på og lytte efter, når de yderste døres knirken bebudede Eickstedts komme, for at få bøgerne af vejen, inden han kom ind.

Når vi for Eickstedts og Sporons vedkommende ere

---

[1]) Hist. tidsskr. III. 5. 321. v. Aphelen var født i Norge, men havde opholdt sig meget i udlandet, bl. a. også i Paris. Han var autodidakt, men blev 1759 prof. phil. og er især bekendt af sit store franske leksikon.

henviste til lidet velvillige skildringer af deres virksomhed, have de kilder, hvoraf vi kunne øse for Bülows vedkommende, den modsatte mangel, i det vi næsten kun kende ham af hans egne optegnelser. Det hører til sjeldenhederne, at nogen kan se med kritik på sit eget liv og sine egne handlinger, og det er sikkert nok, at Bülow langtfra havde denne egenskab; der er ikke så lidt selvtilfredshed hos ham. Men der er næppe tvivl om, at han var den eneste af prinsens omgivelser, der egentlig holdt af det besynderlige barn, som han var kommet til at stå så nær, og til en tid har prinsen gengældt hans kærlighed. Dertil kom, at han havde adskillige egenskaber, der gjorde ham vel skikket til at være en tilkommende konges nærmeste omgang, og disse egenskaber fandtes ikke hos mange af den tids hofmænd. Han havde i Sorø erhvervet sig en del kundskaber, og han havde mange interesser, der gik i den modsatte retning af, hvad der var almindeligt hos unge adelsmænd og officerer. Han kunde naturligvis ikke undgå at indblandes i de talrige hofintriger, og det er nu ikke let at bedømme, om de mænd, som vare uvillige mod ham, havde ret, når de beskyldte ham for vankelmod og fejghed. Heller ikke kunne vi kaste lys over, hvorledes han i det enkelte benyttede den store indflydelse, han havde i nogle år efter 1784. I politisk henseende kan man næppe sige, at han havde bestemte grundsætninger; han lod sig her lede af sine sympatier eller antipatier for de forskellige statsmænd. Men man vil ikke kunne beskylde ham for personlig ærgærrighed og egennytte, og uagtet han havde meget lidt tilovers for Chr. Reventlow, vilde han dog ikke give efter for de opmuntringer, der ikke manglede, til at arbejde på hans afskedigelse, da

de store landboreformer vakte uvillie hos mange mænd, der ellers stod Bülow nær [1]). I det private liv var han på en gang sparsommelig og gavmild; han holdt strengt på sømmelighed og orden ved hoffet og var meget bange for, hvad der kunde virke skadeligt på hans prins. Han bandede aldrig, „uagtet han havde været militær“, og om han end må have været noget trættende ved sin bestandige moraliseren, havde han til gengæld mod til at sige sandheden, og han forstod at gøre det på passende sted og måde, ligesom han heller ikke blev træt af at modvirke uheldige tilbøjeligheder hos prinsen som dennes overdrevne sparsommelighed og ensidige lyst til militærvæsnet.

Bülow har ikke havt nogen let stilling ved hoffet, da man nok vidste, at kronprinsen holdt af ham, og var bange for, han skulde benytte sig deraf. Da han en gang læste Sullys memoirer, blev han advaret mod at lade bogen stå på sin hylde, for at den ikke skulde vække mistanke om, at han kunde ønske at spille hans rolle hos „den tilkommende Henry IV“. Når hans familie besøgte ham, forbød han damerne at vise sig ved vinduet, da der så straks vilde blive sat onde rygter i cirkulation; da enkedronningen en gang fik at vide, at han havde havt et sådant besøg, forhørte hun sig nøje om, hvem gæsterne havde været, og hvad de havde fået, men følte sig dog beroliget, da hun havde fået at vide, at det kun havde været hans familie, og at der var bleven trakteret med chokolade. Efter at Bernstorff var bleven afskediget, gjorde Bülow visit hos ham, men fik derfor en irettesættelse af Eickstedt. Men trods alt

---

[1]) Holm, Kampen for landboreformerne 104 f.

sådant synes han dog i det hele taget at have stået sig godt med sine foresatte, og man får det indtryk, at han, om end med iagttagelse af mange forsigtighedsregler, omtrent i sit forhold til prinsen har kunnet gøre, som han vilde, og at opsynet ovenfra har været temmelig slapt.

Vi vende atter tilbage til kronprinsen selv; han var endnu i sit 5te år et legemlig svagt barn, i høj grad ubehjælpsom og ubehændig, hvad han tildels vedblev at være, om end i mindre grad. Han gik så usikkert, at han bestandig faldt, men uagtet han tidt stødte sig, var han så hårdfør, at han aldrig klagede sig. Han kunde vanskelig gå opad trapper eller ad en bakke, hvorfor Bülow øvede ham deri på terasserne ved Fredensborg. Heller ikke over sine hænder havde han herredømme, han tog bagvendt og kejtet på alt. Hans syn var svagt, han så på alt nedenfra og kunde slet ikke tåle at se opad, som Bülow mener, fordi øjenhårene vare så hvide, at de ikke kunde beskytte øjnene mod lysstrålerne. Øjnene gik bestandig frem og tilbage, endog når han sov. — Alt dette fortog sig efterhånden, om end langsomt. Prinsen lærte således at sidde fast på en hest og havde tilstrækkelige kræfter til at tumle den, og i en henseende i det mindste fik han bugt med kejtetheden; ti ingen kunde håndtere et gevær således som han.

Det vil således ses, at det ikke er noget tiltalende billede af prinsens udvortes, vi få gennem Bülows beskrivelse; derimod kan han ikke nok rose hans ævner: „han er begavet med en ypperlig hukommelse, en stærk tænkekraft, en gennemtrængende og hurtig skønsomhed, en overmåde stærk virksomhed og en god forstand; han

har kun lært lidt, men det er godt fattet; han var bleven en stor mathematicus, ifald hans hjærne havde holdt det ud". Hvad hans moralske egenskaber angår, da vare de en mærkelig blanding. Han besad en fast karakter, megen ærgerrighed, og om kvinder brød han sig ikke; men han kendte ikke taknemlighed eller medynk, havde stor færdighed i forstillelse og var fra sin spæde barndom yderst tilbageholdende: „han kender ej at udøse sin sorg i sin vens bryst for der at genfinde lindring".

Denne medfødte hårdhed i hans sind var den følsomme Bülows stadige sorg. Da prinsen var 9 år gammel, uddelte han en gang præmierne i landhusholdningsselskabet. C. F. Jacobi skrev i den anledning et digt til ham; men, siger Bülow, poetens indbildningskraft må have vist ham den glæde i prinsens ansigt, som han berømmer ham for; ti i hans hjærte var den vist ikke; aldrig har nogen været mere følelsesløs ved den fornøjelse at give. Prinsen må dog formodentlig have moret sig ved højtideligheden; ti han spurgte Bülow, om der var flere sådanne selskaber. Denne svarede, at der var mange, men de vare mindre indrettede for det almindelige end for at forbedre medlemmerne indbyrdes, og om han havde lyst, kunde de vælge sig et, som de så skulde holde, når de vare ene. Da prinsen syntes godt herom, opsatte Bülow love for selskabet, hvorefter adskillige dyder skulde øves som standhaftighed, forsigtighed, redelighed og velvillie. Dydernes sindbilleder bleve hængte op på væggene, „og der bibragtes prinsen mange gode grundsætninger". Men når Eickstedt så denne leg, blev han så forbitret, som om han havde fundet dem i den skammeligste gerning.

— Overhofmesteren forstyrrede også en anden adspredelse, der tiltaler os mere. For at give prinsen et begreb om forstvæsen og agerdyrkning, havde Bülow fået ham med til at anlægge et stykke have på Fredensborg. De gravede selv jorden, såede blomster, køkkenurter og og de forskellige sædarter, anlagde en planteskole osv. Bülow læste landøkonomiske skrifter og fortalte prinsen, hvad denne kunde fatte af indholdet, og han talte til ham om, at når det kostede så megen møje at dyrke en lille plet, var det endnu besværligere med større arealer. Derfor var det billigt og retfærdigt, „at den, som ved at dyrke jorden blev det menneskelige køns velgører, også fik belønning for sin sved". Det er vel første gang, der er bleven talt til ham om den sag, hvis gennemførelse er bleven den største bedrift i hans lange regeringstid. Prinsen fandt i flere år stor fornøjelse i havearbejdet, hvert træ og hver mark, han på sine spadsereture kom forbi, tildrog sig hans opmærksomhed, og han var stolt af at kunne sige, om sæden stod godt eller ej. Bülow lod ham også tale med bønder og andre folk, de mødte, uagtet han vidste, at deres spadsereture vare blevne forbudte, hvis det var bleven bekendt. Men derfor var han ikke bange, da han kunde stole på hans tavshed. Iøvrigt havde Bülow også ved havedyrkningen den hensigt at vænne prinsen til at give, idet havesagerne bleve bortskænkede. Netop dette gjorde ende på denne beskæftigelse. Eickstedt havde bortgivet noget kål i prinsens have; denne, der ikke vidste det, havde derimod skænket den til en anden, som borttog den. Herover opførte Eickstedt en scene, og fra den tid var prinsen ikke til at formå til at give sig af med haven.

Medens Bülow således søgte at skaffe prinsen inter-

esse for have- og agerdyrkning, havde han bestandig søgt at give ham ulyst til jagten, især parforcejagten, fordi han fandt denne forlystelse både umoralsk og uøkonomisk. En dag i året 1783 indbød dronningen ham til en såkaldt curée, hvor et dyr skulde hidses af hunde i slotsgården. Bülow kaldte det med god grund en styg og barbarisk fornøjelse, og prinsen selv vilde også helst være fri for at se på den; men han vidste ikke, hvorledes han skulde bære sig ad, da han ikke turde afslå indbydelsen. Bülow rådede ham til, når jagten begyndte, ikke at se på denne, men vende sig om og tale med dem, der sad bagved ham. Dette gjorde han, men dronningen lagde mærke dertil og blev „bister". Hun gjorde Eickstedt bebrejdelser, men denne var selv en ivrig jæger og kunde ikke mistænkes for at have givet prinsen ulyst til kunsten. Mistanken faldt da på Bülow, der i den anledning fik en irettesættelse. Kort efter var prinsen for første og sidste gang med på en stor jagt; da der ingen skade skete derved, var Bülow åbenbart ikke utilfreds med, at hans hest ved denne lejlighed faldt med ham.

Hvad vi iøvrigt vide om prinsens daglige liv, er kun lidt; han kom tidt med i teatret, men ellers synes han ikke at have havt synderlig adspredelse; efter at han var kommet bort fra fru Numsen, nævnes det ikke, at han har havt jævnaldrende legekammerater. I året 1778 siges det, at man forbød ham at komme sammen med søsteren, som vistnok hele hans liv igennem var det menneske, han elskede højest. Iøvrigt var hele hans opdragelse, hvad dog formodentlig må regnes Eickstedt til fortjeneste, mild og human. Han fik efter 1773 aldrig

hug, men Bülow føjer også til, at han aldrig egentlig har forskyldt en sådan straf.

Enkedronningen synes lige så lidt at have taget sig af kronprinsens opdragelse som i sin tid af hans faders; hun har, så vidt man kan skønne, overladt ham til de mænd, hun havde valgt til at tage sig af ham. Han var hos hende hver søndag eftermiddag, men han talte aldrig om, hvad der passerede. Dronningen har ikke formået at vinde hans hengivenhed, og hun har måske heller ikke prøvet derpå. Tanken om, at han var Caroline Mathildes søn og den eneste, der nu stod i vejen for, at hendes egen søn kunde nå tronen, har vel heller ikke givet hende større kærlighed til ham; men det behøver næppe at siges, at de beskyldninger mod hende, der stundom ere blevne hviskede i krogene, at hun kunde have tænkt på at berøve ham sin arveret eller gøre noget endnu værre, ere den grundløseste bagvaskelse. Da kronprinsen voksede til, kunde hun naturligvis heller ikke undgå at tænke på, at det en gang vilde stå i hans magt at tilintetgøre hele den indflydelse, hun nu udøvede, og som vi skulle se, vågnede bevidstheden om den magt, han vilde få, meget tidlig hos ham selv.

Den regering, som var bleven dannet 1772, havde i begyndelsen været alt andet end sikker; den havde i de første år udsondret to medlemmer, Rantzau Ascheberg og grev Osten, der begge kun vare blevne optagne, fordi man ikke kunde undgå dem. Da Bernstorff 1773 var bleven udenrigsminister, havde statsrådet imidlertid fået den skikkelse, som det beholdt i 7 år, når undtages, at admiral Rømeling i denne tid døde; men hvad der mere end noget andet bidrog til at befæste enkedron-

ningens regimente, var, at Caroline Mathilde døde i Celle 1775. Det kunde nu med sikkerhed siges, at der ingen forandring kunde ske, før kronprinsen var bleven så gammel, at han kunde tage del i forretningerne. Men det viste sig også her, at fælles frygt er et bånd mellem menneskene, og at de let skilles ad, når frygten ophører. Allerede det næste år udkom loven om indfødsretten, der vakte stor uvillie hos alle de mange fremmede, der vare ansatte i statens tjeneste, og da Bernstorff 1780 afskedigedes, fik denne uvillie ny næring. Hertil kom andre grunde, der efterhånden opløste næsten hele den kreds af mænd, der havde sluttet sig til enkedronningen, og hoffet blev i de sidste år, hun regerede, skueplads for talrige intriger, der skabte mere og mere misfornøjelse, og alle, der bleve fjendtlig stemte mod det daværende regimente, vendte selvfølgelig deres øjne til kronprinsen.

I året 1781 ønskede dronningen at tilvejebringe en forbindelse mellem den 13årige prins og den preussiske prinsesse Frederikke Charlotte Ulrika Cathrine, en datter af den senere konge Fredrik Vilhelm III. Hun var lige gammel med prinsen, altså 13 år. Det var ikke vanskeligt at få ham til at gå ind på denne plan; man lod ham gennemgå tabellerne over de fyrstelige huse og henledede hans opmærksomhed på den prinsesse, man ønskede, han skulde vælge. Men netop her begyndte først en mod dronningen fjendtlig indflydelse at gøre sig gældende. Eickstedt havde, da Urne 1774 fik sin afsked, ansat Theodor Georg Schlanbusch som kammerpage. Denne tilligemed Joh. Chr. Bodendich der var kirurg og kammertjener, vandt snart indflydelse på deres unge herre. Uagtet Schlanbusch havde været,

på Sorø, der var planteskolen for det danske parti, slog han sig til den misfornøjede tyske opposition; han og Bodendich underholdt ved af- og påklædningen prinsen med spotterier over indfødsretten, og de bibragte ham tillige uvillie mod det preussiske giftermål ved at fortælle ham, at der hvilede en stærk mistanke over prinsesse Frederikkes fødsel; hun gik i Tyskland under navnet prinsesse Müller, og kong Fredrik II havde noksom lagt for dagen, at han i dette punkt delte den almindelige mening.

Schlanbusch, der ellers skildres på en alt andet end tiltalende måde, da han både skal have været tilbøjelig til drik og usædelighed, har øjensynlig vundet prinsens tillid og vistnok brugt den til hos ham at vække den tanke, at han nu, da han var 13 år gammel og altså skulde have tiltrådt regeringen, hvis hans fader ikke havde levet, burde konfirmeres og derefter have sæde i statsrådet. I det mindste blev det ham, for hvem prinsen åbenbarede, at han vilde sætte dette igennem. Anledningen hertil fortælles noget forskelligt. Efter en beretning skal Guldberg have glemt sig selv overfor prinsen, og Eickstedt derefter have nødt denne til at gøre ham en undskyldning. Efter Schlanbuschs egen fortælling[1]) var det en tilsidesættelse en aften ved hoffet, der opirrede ham. Da han om aftenen kom til sine egne værelser, var han der ene med Schlanbusch, fordi Bülow var syg, og han betroede ham da, at han ikke vilde tåle den mangel på opmærksomhed, som vistes ham, men forskaffe sig den ret og myndighed, der tilkom ham. Dette fandt sted i foråret 1781, og straks efter begyndte

[1]) Regeringsskiftet 1784, 38.

den hemmelige korrespondance med Bernstorff; greverne Ludvig Rewentlow og Ernst Schimmelmann droges med ind i forbindelsen tilligemed general Huth og den gamle Henrik Stampe. Det er her ikke hensigten atter at skildre hele denne sammensværgelses gang. Men den viser os, at Bülow ikke har uret, når han taler om prinsens tavshed og kalder ham en mester i forstillelseskunsten. Den 13årige dreng talte i over et år ikke om sine planer til Bülow, der først blev indviet i dem i efteråret 1782. Han havde en væsentlig del i, at der ikke blev gjort noget forsøg på at fremme konfirmationen eller på at lade prinsen overtage regeringen før denne, og ved at drage Schack Rathlou ind i forbindelsen bevirkede han både, at revolutionen udførtes på en forholdsvis lempelig måde, og at den ikke i alt for høj grad fik udseende af at være en sejer, det tyske parti vandt over det danske. Men tre år igennem bevaredes hemmeligheden, og den 14. April 1784 udførtes den fattede beslutning med en fasthed og sikkerhed, man ikke skulde have ventet, hvor den egentlige fører, som selv måtte udføre arbejdet på den afgørende dag, var en 16års dreng. Kejserinde Catharine havde ret, når hun sagde til den danske gesandt v. Sachen: „Prinsens optræden viser megen fasthed og kraft", og kejser Josef, når han sagde, at en ung fyrste ikke kunde debutere bedre, og bad den danske gesandt hilse ham, at kejseren glædede sig til en gang i ham at få en værdig stalbroder.

Men i København var der langt fra den samme glæde over revolutionen 1784, som der havde været 1772. Det regerende parti frygtede for, at der kunde finde en ny omvæltning sted. Enkedronningen boede endnu på slottet, alle dets talrige funktionærer vare ansatte af

hende. Det synes, at Schimmelmann og Reventlowerne have anset det for nødvendigt at holde en slags vagt over kronprinsen. En aften var der stor alarm, fordi låsen på hans sovekammerdør ikke kunde lukkes; men prinsen selv erklærede, at han ikke var bange og ikke brød sig derom[1]). Disse farer existerede dog sikkert kun i Schimmelmanns og Reventlowernes noget exalterede fantasier. Men mellem menigmand har der ikke været nogen ret tillid til prinsen. Der udbredtes alle slags ufordelagtige rygter om ham, og jævnlig fandt man på slottets døre paskviller mod ham. I en af dem hed det ikke uvittigt: „Kongen har overdraget regeringen ti kronprinsen, kronprinsen til grev Bernstorff, grev Bernstorff til grev C. Reventlow, grev Reventlow til etatsråd Wendt[2]); nu kan man dømme om, hvorledes Danmark bliver regeret". I en anden truer en borger med at skyde prinsen, fordi han bliver en stor borgerhader, der kun vil adlyde adelen, og man har ikke havt mod til at betragte sligt som tomme trusler; ti der blev gjort mange ophævelser af en skarp patron, der blev fundet på fælleden, og som man frygtede for skulde være tiltænkt kronprinsen. Det var for at påvise grundene til disse paskviller, Werner Abrahamson i året 1787 udgav „Tronfølgeren i Gondar", der få måneder efter udkom i „andet tryk" og fremkaldte flere småskrifter. Det ses af disse, at det især er kronprinsens militære ivrighed og store sparsommelighed, samt at han rejste til hertugdømmerne, før han havde været i Norge, der fremkaldte misfor-

---

[1]) Regeringsskiftet 1784, 76.

[2]) Dr. med. Carl Wendt havde været Reventlows lærer. Han var deputeret i finanskollegiet og døde 1815 som overpræsident i Kiel.

nøjelsen. Men Abrahamson véd ikke at give nogen bedre forklaring, end at det er hyklerne, monopolisterne, de bangegjorte mægtige og trældomselskerne, denne nationens bærme og afskum, der sætte deres og deres tilhængeres penne og grifler i arbejde for at frembringe skandskrifter og skandbilleder. Men dette er ikke rigtigt; det var i København, misfornøjelsen kom frem, og der fandtes „plagefogeder og proprietærer“ ikke. Der var naturligvis som altid en del styverfængeri med i spillet; ti paskvillerne bleve let solgte og godt betalte. Men grunden hertil var, at man følte sig meget usikker i sin forventning om, hvorledes kronprinsen vilde udvikle sig, og hvad man så og hørte bidrog just ikke altid til at berolige dem, der frygtede for fremtiden.

Heller ikke på de fremmede diplomater gjorde prinsen noget godt indtryk; det havde naturligvis straks vakt glæde i England, at Caroline Mathildes søn havde styrtet den regering, der havde bragt hans moder i ulykke. Men da der kort efter fra dansk side tænktes på et giftermål mellem kronprinsen og en engelsk prinsesse, vilde den engelske konge ikke indlade sig derpå. Sagen kom formodentlig aldrig så vidt, at det blev udtalt, hvilken af kong Georg III's døtre man tænkte på; en af dem, Augusta Sophie, var født 1768, en anden, Elisabeth, 1770, så de begge havde en passende alder. Men da den engelske gesandt, Hugh Elliot, i foråret 1785 gjorde en rejse til sit hjem, sagde kronprinsen ham ved afskedsaudiensen, at såsnart han havde overvundet visse hindringer, som vare gesandten bekendte, vilde han, når han tænkte på giftermål, vende sig til den engelske kongefamilie, for hvilken han nærede de venskabeligste følelser, og med hvilken han var så nær i

slægt“ [1]). Elliot synes at have gjort sit bedste for at bringe sagen til afslutning, men uden held, og i November måned måtte han skrive til Schack Rathlou, at han under de nuværende politiske forhold, da stemningen mellem England og Rusland var så fjendtlig, ikke vovede at indlede en ægteskabsunderhandling. I et mere privat brev tilføjede han, at man i London ønskede lejlighed til bedre at lære kronprinsens karakter at kende; man stolede, siger han, ikke på hans indberetninger, da han ansås for „enthousiaste au ce sujet“. Men da han var vendt tilbage til København, forklarede han sig nærmere: man var i England og efter hans mening i hele Evropa overbevist om, at prinsen havde arvet faderens sygdom og var sindssvag, og Elliot synes i virkeligheden selv langtfra at have været vis på, at dette ikke var tilfældet. Rygterne om, at kronprinsen var sindssyg, fortog sig vel; men det var alligevel ikke gunstige beretninger, der sendtes om ham til de fremmede hoffer. Flere år senere skrev en gesandt: „Han røber ingen overlegen ånd, men er stivsindet, så sparsommelig, at det for en prins grænser til gerrighed; han hader pragt og al etikette. Han er tilbageholdende af frygt, fordi han véd, at han ikke kan vedligeholde en samtale ... Jeg tror ikke, han vil være skikket til at fatte store planer eller udføre dem. Hans karaktér er hård“ [2]). De derimod, der virkelig lærte ham at kende, fik et bedre indtryk af ham. Således skal den svenske konge, da han og kron-

---

[1]) Arkivet på Ravnholt. Udtalelsen var formuleret af Schack Rathlou, der levende ønskede dette ægteskab. Sammesteds findes de samme aktstykker i denne sag som hos Bülow.

[2]) Afskrift med statsminister Haxthausens hånd fra 1797 i arkivet på Ravnholt. Depechens forfatter nævnes ikke.

prinsen 1786 gjorde hinanden gensidige besøg, have sagt, at denne overgik de tanker, han havde havt både om hans forstand og hjærte.

Grunden til disse ugunstige opfattelser af prinsen må søges i den mærkelig ujævne udvikling af hans anlæg. Hans villiestyrke var langt forud for hans alder. Han var bleven vant til at bevæge sig på en usikker grund og til ikke ret at tro nogen. Hvad Bülow sagde ham, måtte Eickstedt ikke få at vide, og hvad han forhandlede med Schlanbusch og Bodendich, skulde være en hemmelighed for Bülow. Overfor enkedronningen havde han i mere end to år udvortes vist lydighed og underdanighed, medens han stadig tænkte på at berøve hende magten. Hans forstands udvikling holdt derimod langtfra skridt dermed; han havde kun få kundskaber og endnu færre interesser. Men især synes hans følelser at have været mærkelig tilbagetrængte; formodentlig fordi han aldrig selv havde været genstand for kærlighed, var der heller ingen, som han ret brød sig om, søsteren undtagen; Bülow fortæller mange træk af hans hårdhed. Da der var tale om at skåne en svagelig officer for anstrængende tjeneste, sagde han: „nej, lad ham kun blive ved, desto snarere blive vi af med ham“. Han ønskede også tidt, at pensionerede embedsmænd snart måtte dø, og takkede Gud, når dette skete. I året 1789 havde han afskediget konferensråd Morgenstjerne af generalitetet. Da Bülow sagde ham, at det krænkede Morgenstjerne, at han ikke havde fået årsagen dertil at vide, svarede han: „Det har kongen ikke nødig; når han ikke vil have nogen i sin tjeneste, kan han lade ham gå“. Bülow udbrød da: „Aldrig har man hørt sligt i

Danmark før, og det kan D. k. h. af mange årsager ikke mene". „Jo", svarede prinsen, „det mener jeg! Vilde De give Deres tjener nogen årsag, hvorfor De jagede ham bort?" og han vilde ikke høre Bülows forklaring om den forskel, der var på en høj embedsmand og en tjener, som en redelig husbond jo dog heller ikke vilde jage bort uden årsag. En anden gang, da der var stor dødelighed i garnisonen, sagde han: „Det er blot regimentfeltskærens skyld, når soldaterne dø; sker det igen, vil jeg lade ham arrestere". General Huth, der ellers ingen blød karaktér var, gjorde indsigelse herimod, og uagtet prinsen mente, at således bar kongen af Preussen sig ad, blev der dog ingen feltskær arresteret. Ligesom han var hensynsløs overfor mennesker, var han det også overfor dyr; han red så stærkt op ad Frederiksberg bakke, at hans og følgets heste rystede, når de stod af dem. Hertil kom endelig, at følgerne af hans barndoms sygelighed endnu ikke vare overvundne, så hans udvortes optræden var usikker, og vi kunne da ikke undre os over, at de, som ikke stod ham nærmere, fik besynderlige og urigtige forestillinger om ham.

I virkeligheden må man snarest undre sig over, at han bestod den prøve, han var sat på, så godt. Ti den 16årige dreng manglede jo intet andet end navnet i at være konge, og, som alt omtalt, han havde lige fra begyndelsen af meget høje forestillinger om en konges magt. Bülow, der aldrig kunde få den egentlige årsag til, at han var faldet i unåde, at vide, spurgte mange år efter prins Carl herom; denne svarede: „Ach mein alter, lieber Freund, Sie kennen unsern König; er ist, das weisz Gott, ein so guter Herr; aber er wollte Ene-

volds sein[1]". Dette er overordentlig træffende; fra begyndelsen af vilde han selv regere; dette formåede han ikke; men når han da mærkede, at nogen havde fået indflydelse på ham, blev han forbitret på dem og bortfjærnede dem. Endnu langt henne i hans regeringstid vil man kunne finde eksempler på sådanne pludselige omskiftelser; der er næppe tvivl om, at det er faderens sørgelige eksempel, der har stået afskrækkende for ham.

Men han opfattede ikke denne sin stilling blot som en magt, der var givet ham, men tillige som en forpligtelse, i det han virkelig søgte at sætte sig ind i sagerne. Hans daglige liv var både tarveligt og virksomt. Han stod op om morgenen Kl. 6, holdt sin andagt, klædte sig på og spiste frokost, hvilket alt kun tog en halv time. Derpå gik han til ridehuset, hvor han blev til Kl. 8. Derefter lod han sig forelæse ansøgninger, og det resolveredes, om de skulde til kollegierne, eller om de kun angik gaver af kongens kasse. Undertiden tog han selv en ansøgning med sig for at indhente oplysninger hos vedkommende departementschef. Han tilbragte derefter et par timer på spasereture eller med parader, indtil han spiste frokost; var klokken da ikke over 12, lod han atter forelæse af de udenlandske depecher eller kollegiernes betænkninger. Kl. 12½ klædte han sig på, og Kl. 2 gik man til taffels; dette var i enkedronningens tid først bleven holdt Kl. 5—6, men denne skik, som havde forårsaget en stor forvirring, forandredes straks efter regeringsskiftet. Kl. 3 gik prinsen til sine værelser, og nu begyndte audiensen. Efter denne læste Bülow for ham til Kl. 9, da man spiste til aften. En eller to

[1]) I Hist. tidsskr. IV. 4. 402 fortæller Werlauff dette efter Bülows meddelelser.

gange om ugen var han på komedie, „mere for at lade sig se af det længselsfulde folk end for selv at se et skuespil". Kl. 10 holdt han og Bülow bøn sammen, og derefter gik han til sengs [1]).

Man vil ikke kunne sige, at tiden blev spildt; men der var dog en ting, som der ikke blev fundet plads til, nemlig den udvidelse af sine kundskaber, som han hårdt kunde trænge til, og som dog alene vilde have sat ham i stand til virkelig at være „enevolds". Nu blev det dog, enten de beslutninger, han tog, vare heldige eller uheldige, andre, der ledede ham, selv når han troede at tilkendegive sin egen villie. Denne trådte derfor stundom frem som vilkårlighed, når han med et magtsprog afgjorde sager, hvis rækkevidde han ingen forestilling havde om. Da således Schimmelmann 1786 havde fattet den sikkert ikke heldige idé til speciesbanken i Altona, lykkedes det kun at overvinde en meget energisk modstand mod den både i bankdirektionen og statsrådet ved at kronprinsen i dette erklærede sig for forslagets iværksættelse og befalede, at det skulde underskrives, hvortil Schack Rathlou svarede, at han da underskrev som undersåt, men ikke som rådgiver.

Men om han end således kunde tro sig istand til at danne sig en mening om ting, han i virkeligheden ikke forstod, er der dog ingen tvivl om, at bevidstheden om, at han kun havde få kundskaber, trykkede ham og bidrog stærkt til at gjøre hans optræden genert og frygtsom. Men den gav tillige anledning til, at han med stor iver kastede sig over exercits og paradevæsen: ti her var et område, hvor han følte sig hjemme. Han

---

[1]) Smlgn. „Tronfølgerne i Gondar" 4.

kendte vel intet til egentlig taktik, men han håndterede et gevær fortræffeligt og forstod at se, om soldaterne også gjorde dette. Denne uheldige tilbøjelighed vågnede først ret på den tid, da han overtog regeringen. Bülow siger, at hans passion var fra hans 4de til hans 7de år militæret, fra 7de til 12te have og maleri, fra 12te til 16de riden og heste, fra 16de — militæret. Når han kom på exercerpladsen, optrådte han egentlig som underofficer: „Han gestikulerede, sprang, råbte, rettede med en hidsighed, der faldt alle i øjnene, ja det gik endog så vidt, at han et par gange delede nogle rap ud med sin stok“. Den ensidige lyst, han havde til soldatervæsnet, hjalp ikke til at gøre ham populær, og den voldte Bülow mange sorger; han glemmer heller ikke med tilfredshed at notere, når det lykkedes en gang imellem at få prinsen til at bese civile institutioner eller at iføre sig sin admiralsuniform og besøge holmen. Men når prinsen ikke kunde blive træt af selv at exercere og at lade andre exercere, viste dette et karaktertræk hos ham, der kunde udvikle sig både til det onde og til det gode; han gjorde aldrig noget halvt, men når han havde fattet en plan eller taget en beslutning, gennemførte han den med, hvad man stundom kan give det smukke navn fasthed, men også stundom må kalde halsstarrighed. Det var heller ikke hans mening, at hæren blot skulde være legetøj; han ønskede den gang inderligt, at der måtte blive krig, så han kunde få lejlighed til at bruge soldaterne. Han deltog selv i det lille felttog, den norske hær foretog i Sverrig 1788, og det har næppe været med hans villie, det endte så brat[1]).

[1]) Hist. tidsskr. IV. 1. 815 o. fl. st.

Det var stadig hans håb, at Gustav III nok endnu en gang skulde give anledning til en krig, og dette var også den almindelige mening. Da den svenske konge døde, var der derfor stor glæde i København; men kronprinsen sagde: „Ja nu tror de, de kan sove så meget, de gider, og falde tilbage til deres forrige dorskhed“.

Men han havde ikke formået at drage nytte af de erfaringer, man under krigen med Sverrig havde gjort om de sørgelige følger af, at der var sørget dårligt for hærens udrustning og forplejning. Ved en troppesamling, som holdtes 1792, gik det så vidt, at soldaterne de to første dage intet brød kunde få og hestene i 36 timer ingen furage.

Indtil 1784 havde kronprinsen ikke ved hoffet havt nogen anden omgang end enkedronningen, hendes søn og den kreds, de samlede om sig. I udvortes henseende skete der ingen pludselig forandring hermed; det måtte ikke se ud, som om der var sket noget brud mellem medlemmerne af den kongelige familie; dette betegnedes straks ved, at et bal, der var ansat til aftenen den 14. April, blev afholdt, og både enkedronningen og hendes søn vare tilstede ved det. Hun blev også i mange retninger hensynsfuldt behandlet. Da hun bestandig var i pengeforlegenhed, fik hun en gave på 20000 rd., og ved Bernstorffs hjælp opnåede hun et tilsagn om, at hendes appanage, 90000 rd., skulde udbetales endnu et år efter hendes død, og hele denne sum fik hun straks som forskud. Men der kunde dog selvfølgelig ikke være nogen hjærtelig forståelse mellem kronprinsen og hans slægtninge. I sommeren 1784 tog kongen og kronprinsen ikke til Fredensborg, men til Frederiksberg, og under påskud af, at her ikke var tilstrækkelig plads for

begge hofetater, måtte enkedronningen finde sig i at tage alene til Fredensborg, hvor hun selv måtte underholde sit hof, hvad hun ikke havde gjort siden 1772. Prins Fredrik synes at have havt vanskeligst ved at finde sig i den skete forandring. I året 1785 var han på et besøg i Mecklenburg, hvorfra han, uden at have indhentet kongens tilladelse, rejste til Berlin. Han fik da et meget spydigt brev fra kronprinsen og igennem grev Bernstorff en formelig irettesættelse. Da han havde gjort kongen en undskyldning, tilskrev kronprinsen ham, at denne meget gerne vilde glemme hele denne sag. Det næste år var der et formeligt slagsmål mellem de to prinser. Kronprinsen kastede onkelen om på gulvet, hvorover denne blev „arrig“ og sagde, at når han blev således begegnet, kunde han ikke have med ham at gøre, hvorpå han fik det svar, at så kunde han lade være. Han sprang da op og gik atter løs på sin modstander, men kom på ny tilkort, var nær ved at besvime og råbte på vand, som prinsesse Louise, der var tilstede, bragte ham. Derimod synes hans hustru, prinsesse Sophie Frederikke, både før og efter 1784 at have stået i et venligt forhold til kronprinsen.

En egentlig ny omgangskreds fik kronprinsen i de tyske medlemmer af kongehuset, der efterhånden samledes i København. Kongens svoger, prins Carl af Hessen kom allerede i efteråret 1784 for at medvirke ved nogle forandringer af militærvæsnet, og omtrent samtidig kom de tre unge augustenborgske prinser, Frederik Christian, Emil og Christian August. Den førstnævnte af disse blev det næste år forlovet og 1786 gift med kronprinsens højtelskede søster, den smukke og blomstrende Louise Augusta. Også prins

Carl nærede en ægteskabsplan; han vilde have sin datter Marie gift med kronprinsen. Bernstorff og Reventlowerne havde intet derimod; men det danske parti, og deriblandt også Bülow, syntes ikke om planen; prinsessen havde ingen medgift; desuden passede hendes karaktér ikke til prinsens; ti hun var en af de såkaldte skønne ånder, deklamerede Messias udenad og gjorde vers, og så rosværdige disse egenskaber i sig selv vare, sa stemmede de kun lidet med hans smag og levemåde. Det var i en samtale med Bernstorff og C. Reventlow, Bülow udtalte dette. Bernstorff svarede, at politikken havde lidet med kronprinsens giftermål at gøre; han vilde skaffe ham et portræt og en beskrivelse af de prinsesser i Evropa, der kunde være tale om, så måtte han selv vælge. Bülow sluttede heraf, vistnok med rette, at Bernstorff af venskab for prins Carl ønskede ægteskabet med hans datter. Reventlow udtalte sig bestemtere og kaldte prinsen en herre af den bedste forstand og det bedste hjærte [1]).

Hoffet var nu igennem flere år skueplads for talrige intriger og personforandringer, i det alle parter med mere eller mindre held søgte at få indflydelse på kronprinsen. De forskellige personer, der vare indviklede i disse tvistigheder, stod snart på den ene og snart på den anden side; men for så vidt der kan tales om noget princip, hvor det personlige spiller så stor en rolle, drejede striden sig om, hvor vidt det danske eller det tyske parti skulde herske, og da tillige, hvad dermed

[1]) Dette er vistnok pålideligere, end når Manderfelt beretter, at Bernstorff 1790 skulde have udtalt sig med stor vrede mod kronprinsens bryllup. Holm, Danmarks udenrigshistorie 1791 —1807 I. 22, anm. De af Bülow anførte ytringer faldt 1785.

hængte sammen, om landboreformerne skulde indskrænkes til nogle forandringer i fæstelovgivningen o. s. v., eller om de skulle gennemføres lige til stavnsbåndets løsning. Det var øjensynligt, at det var det tyske parti, der havde sejret 1784, og det havde al udsigt til at beholde magten, både fordi det i det hele repræsenterede fremskridtet og var i besiddelse af den største dygtighed, og især fordi alle anerkendte, at Bernstorff var den eneste, der kunde lede den udenrigske politik under de urolige og farefulde evropæiske forhold. Men ikke desmindre så alle de, hos hvem den nationale følelse var vågnet, med mishag, at de få danske mænd, der havde sæde i regeringen eller højere embeder, fortrængtes. Af ministrene tog Schack Rathlou og F. C. Rosenkrantz deres afsked 1788; overhofmarskal Numsen, der længe havde været i unåde, fik sin 1790. Men allerede året i forvejen var Sællands stiftamtmand Haxthausen og Erik Scheel blevne ministre, efter Haxthausens eget sigende, fordi de tilfældigvis vare fødte danske, og fordi man havde måttet give efter for den almindelige mening[1]). Kronprinsen sagde selv til ham, at det var fundet nødvendigt at ansætte „to redelige danske mænd". — Den misstemning, som havde hersket mellem danske og tyske, lige siden indfødsretten indførtes, brød netop i årene 1789—90 stærkt frem i literaturen. I det første af disse år var det den såkaldte Holger Danske fejde, der satte begge nationer i bevægelse. Af de danske indlæg i sagen kan især mærkes „Folkets røst om Tyskerne", der

---

[1]) „Les Clameurs du public et la Necessité, qu'on a Sentie enfin, qu'il y eut des Danois dans la ministére, ont, je crois, principalement operé ce Changement Subite et inattendu." Haxthausen til Schack Rathlou 28. Novbr. 1789. Ravnholt.

atter fremkaldte flere skrifter. Minerva søgte det næste år ved flere artikler at berolige de oprørte sind[1]). Dette tidsskrift havde været en god støtte for reformerne i landbovæsnet, hvorfor Pram, der var dets redaktør, også havde fået ord for, at han „tyskede“ og gik ærinder for sine foresatte i kommercekollegiet[2]). Det var jo unægteligt, at det var det tyske parti, der var fremskridtets talsmænd, og det lå nær for Minerva at tale et besindigt ord, når der fra dansk side stilledes fordringer, som ikke kunde have været førte igennem, uden at det liberale partis rækker vilde være blevne stærkt udtyndede; det lod sig den gang ikke gøre at være nationalliberal. Røret i literaturen lagde sig dog hurtig igen, formodentlig ved kronprinsens formæling, da det sikkert af alle vilde være bleven betragtet som højst illoyalt at tale mod Tyskere i den tid, da en i det mindste halv tysk prinsesse var bleven Danmarks tilkommende dronning.

Bülow søgte, så vidt man kan skønne, at holde sig udenfor den nationale strid. Selv følte han sig så dansk som nogen; han vilde have, at det danske sprog straks skulde indføres i Slesvig og efterhånden i Holsten; da kronprinsen 1788 valgte Moldenhawer til bibliotekar for det kongelige bibliotek, fordi denne protegeredes af hertugen af Augustenborg, medens J. Baden var indstillet først af Reventlow, sagde han til prinsen, at nu vilde de tyske journaler igen sige, at der blandt die dummen Dänen ingen var, som duede til bibliotekar. Det var derfor intet under, at prinsen af Augustenborg var ham fjendsk; men han undgik heller ikke at komme i uenig-

---

[1]) N. M. Petersen, Bidrag til den danske literaturs hist., 2den udg. V. 1. 55 f.

[2]) Rahbeks erindringer III. 129.

hed med det danske parti. Både Numsen og Schack Rathlou fandt, at det var en velfortjent straf, da han faldt i unåde.

Derimod er det mærkeligt, at prinsen af Hessen ikke synes at have næret uvillie mod Bülow. Der var dog ingen, der havde mere årsag dertil. Bülow nærede nemlig den urokkelige mening, at det var prinsen, der havde væsentlig skyld i kongens sindssygdom, fordi han efter hans tronbestigelse havde forlokket ham til udsvævelser. Hvor meget sandt der er heri, er ikke let at afgøre; men rimeligt er det dog, at Bülow i det mindste overdriver stærkt; han var vistnok her påvirket af sin veninde Charlotte Dorothea Biehl; men hendes fortællinger ere kun lidet pålidelige, hvor de ikke bygge på de efterretninger, Bülov selv har meddelt hende. I ethvert tilfælde taler det til fordel for prinsen, at han aldrig vides at have forsøgt at fortrænge Bülow, uagtet han ikke kunde være uvidende om, at han havde en modstander i ham Tværtimod har han i enkelte tilfælde givet efter for ham. Da regeringsskiftet havde fundet sted, kom Schlanbusch til København og mente ikke uden grund, at kronprinsen skulde ansætte ham; men denne, der al tid hastigt glemte gamle venner, når han ikke længer så dem, vilde ikke vide af ham at sige, hvori formodentlig Bülow ikke har havt lidt del. Bernstorff derimod havde ikke glemt de tjenester, han havde gjort ham, og da han ikke selv formåede at bevæge kronprinsen til at ansætte ham, fik han prins Carl til at bede Bülow skaffe ham en audiens, som kronprinsen hidtil havde nægtet ham. Men Bülow afslog dette og sagde, at Schlanbusch var bleven afskediget for forsømmelse, for utugt, og fordi han næsten daglig drak sig fuld,

hvorefter prinsen lovede, at han ikke mere skulde befatte sig med hans sag.

Men dette forsonede ikke Bülow; en månedstid efter at prinsen var kommet til København, lod han sig tilskrive et langt Brev fra jfr. Biehl om hans andel i kongens ulykke; dette viste han kronprinsen, og det gjorde et sådant indtryk på ham, at han fra den tid behandlede prinsen med kulde, hvorved hele hoffet allarmeredes, men Bülow glædede sig. Grev L. Reventlow var især opbragt; han udstødte endog trusler og lod sig forlyde med for Bodendich, at det kunde falde på deres hoveder, som vare skyld i, at prins Carl ikke mere stod sig så godt med kronprinsen. Dette berettede Bodendich atter til denne. Et par dage efter kom Schimmelmann til ham og sagde, at der var partier, og at det syntes, der var uenighed mellem Schack Rathlou og Bernstorff. „Hvem har sagt Dem det?“ spurgte prinsen; og da greven svarede: „Ingen!“ tog han med megen ild og fyrighed ordet: „Jeg vil ikke vide af intriger og kabbaler at sige, og kommer jeg efter, hvem der stifter dem, så jager jeg ham bort på stående fod, om jeg så forresten holdt nok så meget af ham; så skal det falde på hans hoved.“ Prinsen fortalte Bülow dette med det tillæg, at han havde gentaget Reventlows ord, for at denne skulde få det at vide, og at han havde talt med sådan alvor, at Schimmelmann var bleven ganske bleg. Med undtagelse af Bernstorff måtte alle hof- og statsmænd den gang mærke, at de stod på en usikker grund og i deres unge herres øjne langt fra vare uundværlige.

Men om der end den gang endnu ikke blev noget af forlovelsen mellem kronprinsen og prinsesse Marie, så fremkaldte dog prins Carls besøg og de augusten-

borgske prinsers ophold en hel forandring i hoffets levemåde. Prins Carl havde et tiltalende væsen, var munter og morsom, og i de unge prinser fik kronprinsen jævnaldrende selskab. Det begyndte at gå lystigt til, og lystigheden var ikke af den fineste art. Det synes især at være gået ud over prins Frederik Wilh. Phil. af Würtemberg. Han var i året 1778 af den russiske storfyrste bleven påtrængt den danske regering, der hårdt imod sin villie måtte give ham en militær ansættelse. Han var meget lidet anset i alle henseender; damerne på assembléerne skyede ham, og han gik almindelig under navnet „das Kalb". Efter taflet morede man sig nu med, at prins Carl kildede ham, til han brølede, som om han skulde miste livet, og alle de tilstedeværende, deriblandt også den unge prinsesse Louise, lo, så lakejerne kunde høre larmen helt ude i forværelset. — Man holdt karusseller; kronprinsen blev hos de andre efter taflet stundom langt ud på natten, så den tid, han kunde anvende til forretninger, indskrænkedes, og han tabte lysten til og opmærksomheden for dem. Dette var dog kun en overgang; efter at prins Carl var rejst, kom alt atter i det gamle spor.

Men værre var det, at hans opførsel mod faderen forandredes. Det havde straks efter hans tiltrædelse af regeringen vundet ham mange hjærter, at han behandlede den ulykkelige konge med den største hensynsfuldhed. I teatret forsømte han aldrig at bringe kongen hans hat på den høfligste måde. Gik eller red han over slotspladsen og kunde se faderen ved vinduet, beholdt han sin hat i hånden hele slotspladsen over, selv i det hårdeste vejr. Når kongen enten ved taflet eller andre lejligheder foretog sig noget, som opvakte latter hos

andre, slog prinsen øjnene ned, og hans blussende kinder vidnede om den sorg, han følte over faderens elendighed. Men heri gjorde prins Carls ophold en forandring. Han kunde ikke holde sin tunge i tømme, men sagde vittigheder over de besynderlige ting, som kongen foretog sig. Dette kunde prinsen ikke modstå; han blev mere ligegyldig overfor faderen, ja hans adfærd overfor ham kunde udarte til en modbydelig råhed. Således så han i det mindste på, om han end måske ikke havde personlig del i det, at prinserne af Augustenborg en dag, han og de vare ene med ham ved taflet, drak kongen fuld. Denne drak al tid meget og tog, hvad der stod for ham, uden hensyn til, om det var vin eller vand. De satte da den ene flaske vin for ham efter den anden, indtil han faldt om på gulvet og var syg hele natten. En anden gang fortalte kongens opvartende kammerherre, Brackel, Bülow, at kronprinsen havde ladet kongen give et glas eddike, som denne drak ud under forfærdelige grimasser, men uden at sige noget. Dette stødte dog de andre prinser, og prins Emil sagde: „Det kunde jeg ikke have gjort ved min fader, om han end var nok så gal.“

Den ulykkelige konge fandt sig i alt sligt; men han følte det dog, og det opirrede ham. Formodentlig netop i anledning af historien med eddiken, i ethvert tilfælde kort efter, skrev livmedikus J. J. Berger til kronprinsen, at kongen altid viste uro, når han kom fra taflet, og grunden dertil var, at man lo ad ham, hvilket måtte strengt forbydes[1]). Det viste sig også, at den

[1]) Brevet blev, formodentlig ved en fejltagelse, ikke åbnet. Det er dateret 30. April 1786; men Bülow fandt det forseglet mellem prinsens papirer 1790. Dette var måske ret heldigt for Berger

utilbørlige behandling, der blev kongen til del, kunde føre til uhyggelige scener. Kongen gav en aften prinsesse Sophie Frederikke en vældig ørefigen, hvorover kronprinsen lo himmelhøjt. Men endnu samme dag slog han to gange efter kronprinsen, og da denne fulgte ham ind i kabinettet for at gøre ham forestillinger, greb han ham i håret og pisken. Da Kongen var bleven ene, gik han op og ned ad gulvet i stor bevæglese og sagde: „De må straffes, at de føle det lige ind i sjælen!" men noget efter: „Jeg vil tilgive dem! de ere dog mine børn!" Den vanvittige gjorde således de fornuftige til skamme; men man kan ikke andet end finde det træffende, når Bülow bemærker: „Kongen synes at være valgt til et bevis på, at regenter i den højestes øjne kun ere mennesker og gengældelsens ret underkastede så vel som den ringeste af deres undersåtter. Kongens store gave til at gøre andre latterlige og hans bidende spot lagde den første grundvold til en ung og elskværdig dronnings fordærvelse, og nu må han være et mål for den allergrusomste spot, en latter og forhånelse for sine egne børn; men så hård, som denne gengældende retfærdighed viser sig, øjnes dog tillige spor af Guds ufattelige nåde, der straffer for at skåne hisset."

Medens kronprinsens egen forlovelse stadig stod hen i det uvisse, og der, som alt omtalt, plejedes underhandlinger om at søge ham en brud i England, gik det hurtigt med søsterens giftermål. Da hun blev forlovet

---

ti han udvikler, at kongens sygdom ikke er kommet af hård opdragelse, „få prinser i verden har fået en bedre opdragelse end vores konge", men alene af, at han i en alder af 16 år var kommet på tronen og havde fået en uindskrænket frihed. Det er vel et spørgsmål, om kronprinsen vilde have optaget denne tydelige advarsel vel.

1785, havde kronprinsen lovet konseillet at opsætte brylluppet i to år, væsentlig for så længe som muligt at skåne folket for den skat, som i den anledning skulde udskrives til prinsessestyr. Men de unge folk trængte på, og prinsen, der ikke godt kunde sige nej til søsteren, gav efter; brylluppet stod 1786, uagtet Bülow ikke undlod at holde en forelæsning om det farlige i, at en pige blev gift i 16 års alder. Prinsen af Augustenborg var en lille, noget svagelig mand, stille med et afmålt og stift væsen; men han var vel begavet og havde mange interesser, og især var han en moderne mand, der ivrig gik ind på den nyere tids anskuelser om religiøse og videnskabelige spørgsmål, og han kom derved til at krænke manges følelser og fordomme. Når den kongelige familie gik til alters, fulgte hans kone med, men han selv ikke. Samme år, som brylluppet stod, havde han fundet på, at hans kone skulde males som græsk nymfe; Juel, hos hvem billedet var bestilt, viste Bülow skitsen, og denne blev højlig forarget, en følelse, som Juel selv delte. En dag, da han skulde læse depecherne for prinsen, talte han til denne om det upassende i, at prinsessen skulde fremstilles for alles øjne i blot særk. Prinsen mente, at der nu var så mange, der bleve malede på den måde. „Ja," svarede Bülow, „men det er kun aktricer og maitresser." „Så!" sagde prinsen, „læs så depecherne!"

Under de forhandlinger, som førtes før brylluppet om at tillægge prinsesse Louise sådanne indtægter, at hun og hendes mand kunde leve standsmæssigt, udtalte denne sidste, at prinsessen „kunde have gjort en større lykke, når hun havde ægtet en kongelig gemal; men denne lykke har hun, som det med sandhed kan siges, ofret for statens bedste". Da disse ord findes i et

brev til Schack Rathlou[1]), kan det ikke tænkes, at det skulde være prinsens egen mening, som han her udtaler; de må henvise til de forhandlinger, der ere gåede forud for forlovelsen. Og når her er gjort statshensyn gældende, kan det vel næppe have været andre, end at man har håbet, at der skulde fødes sønner af ægteskabet med en prins af kongehuset, og at derved tronen skulde få en arving, hvis kronprinsen døde barnløs og prins Fredrik ingen sønner fik. Det var også Bülows mening, at prinsen af Augustenborg nærede forhåbninger i denne retning, og det kunde derfor ikke være ham behageligt, at hans hustrus ægte fødsel var så tvivlsom. Beviserne herfor lå jo i arkiverne, hvor Caroline Mathildes skilsmisseproces bevaredes, og han havde øjensynligt stor lyst til at skaffe denne af vejen. I året 1786 bevægede han kronprinsen til at tale til Schack Rathlou derom. Men han afslog bestemt at udlevere akterne, når han ikke fik en af kongen underskrevet ordre dertil; men at tilvejebringe en sådan frarådede han, da det ikke vilde kunne holdes hemmeligt, men vilde vække en ubehagelig opsigt både indenlands og udenlands; desuden var det hele unyttigt: ti „der vilde ulykkeligvis ikke være nogen tilfredsstillelse ved at læse disse akter“. Hvis man endelig vilde have dem frem, måtte sagen forhandles i det samlede ministerium[2]). Kronprinsen synes derefter at have ladet sagen falde; men prinsen af Augustenborg talte til Bernstorff derom; denne afslog dog ligefrem udleveringen, da disse papirer var statens, og da England 1772 ikke havde villet slå sig til ro, før man truede med at lade dem trykke. Desuden kunde det

---

[1]) 10. Juni 1785. Ravnholt.
[2]) Skrivelse fra Schack Rathlou 30. Novbr. 1786. Ravnholt.

ikke være dommerne ligegyldigt, om de tilintetgjordes. Også til Bülow talte prinsen herom; han påstod, at det skete i kronprinsens navn; men Bernstorff mente, vistnok ikke uden grund, at han gav sig mine af at have større indflydelse, end han i virkeligheden havde. Han holdt sig den gang til det danske parti, tildels måske fordi han virkelig følte sig som dansk. Da han havde havt en uenighed med Schack Rathlou i anledning af dennes plan til en forbedring af universitetet, skrev han til ham: „Mit blod er ikke fremmed for Danmark; det er da naturligt, at mit hjærte er dansk så vel som Deres.“ Men hvad der især drev ham til denne side, var dog skinsygen mellem ham og prinsen af Hessen. Denne blev forøget, da den sidste blev kongens svigerfader; i året 1790 beskæftigede man sig endog med at undersøge, om ikke prinsen af Hessen burde have forrang for prinsen af Augustenborg for således at fordrive denne fra hoffet[1]). — Da hans modstander og Bernstorff vare nøje forbundne, søgte prinsen af Augustenborg at modarbejde denne. Således modsatte han sig ivrigt kronprinsens rejse til Skåne 1786. Men han tager sikkert fejl, når han tror at have overbevist ham om, at Bernstorff ikke havde rådet ham med den skyldige oprigtighed[2]). Der er intet spørgsmål om, at kronprinsen i denne tid ofte har fulgt sin svogers råd; men det er lige så afgjort, at hans indflydelse havde sine grænser, og at den hvilede på en usikker grund. Han er også stundom meget vred på kronprinsen, klager over, at han sætter sit helbred til ved sin urimelige iver for exercits og manøvrer, ja han kan bruge et så stærkt

[1]) Brev fra overhofmarskal Numsen 5. Oktbr. 1790. Ravnholt.
[2]) Brev til Schack Rathlou 29. Avg. 1786. Ravnholt.

udtryk om ham som, at „han i disse dage har opført sig yderlig slet i flere henseender“ [1]). Det var også i det mindste Bernstorffs mening, at ægteskabet med prinsesse Louise ikke var lykkeligt. Ved et hofbal 1787 viste hun sig meget „fier“ imod sin mand, og da han blev komplimenteret for hendes herlige teint, svarede han: „Ja hun ser al tid ud, som om hun pustede i kakkelovnen.“

Har prinsen af Augustenborg drømt om at få sønner, der skulde bestige tronen, ere hans forhåbninger hurtigt blevne tilintetgjorte. Ti 1786 fødte arveprinsens hustru den senere konge Christian VIII, og dette barn stod nu tronen nærmest, hvis kronprinsen ingen sønner fik. Han kunde heller ikke skjule sin skuffelse; Bülow derimod glædede sig; ti han var bange for, at kronprinsen, der ikke viste lyst til at gifte sig, skulde være forbleven ugift, dersom søsteren havde fået en søn, der var nærmeste tronarving, medens det ikke var rimeligt, at han kunde ønske at se farbroderens søn som sin eftermand. Prinsen af Augustenborg mærkede Bülows glæde; og denne mente, at det var fra denne tid af, han fattede fjendskab til ham, så hans opførsel mod ham var kold, for ikke at sige uhøflig. Rimeligvis har han også bidraget meget til at undergrave Bülows stilling.

Om end kronprinsen endnu ikke tænkte for alvor på at gifte sig, begyndte han dog at finde behag i omgang med damer, og dette voldte Bülow, som var meget streng i det kapitel, adskillig uro. Prinsesse Sophie Frederikke klagede over, at der var så kedsommeligt ved hoffet; der var ingen uden den kongelige familie ved

---

[1]) Brev til Schack Rathlou 3. Oktbr. 1786. Ravnholt.

aftentaflet, og kl. $9^{1}/_{2}$ gik enhver til sine værelser og var forlegen med sig selv til sengetid. Hun fik hertugen og hertuginden af Augustenborg på sit parti, og da hun 1786 var kommet op af sin barselseng, indførtes samme skik som i hendes hjem i Meklenborg, at hoffets herrer og damer tilsagdes til aftentaflet. Her fandt man nu på, at herrerne trak lod om, hvilken dame de skulde have tilbords; men når de unge prinser ikke vare tilfredse med den, der var tilfaldet dem, byttede de, og kavallererne fulgte snart deres eksempel, så det efter Bülows mening mere gik til som i en klub end som ved et kongeligt tafel. Dertil kom, at adskillige af damerne lagde an på kronprinsen „med stjålne øjekast og halvt nedslagne øjne“. Især var dette tilfældet med en ung frue, som kronprinsen fandt meget smuk; men Bülow sagde ham, at han skulde se hende, når hun ikke var i toilet: „Når den røde sminke kommer af kinderne og hagen, den hvide af brystet og de andre dele af ansigtet, især den rødknuppede næse, og sværten af øjenbrynene, så forsvinder skønheden ganske,“ og han tilføjer, at dette var sandhed, ti han havde set hende i hendes naturlige skikkelse og var bleven ganske forundret. Han og overhofmarskal Numsen, der delte hans frygt, håbede iøvrigt på, at hun skulde lade sig fange af prins Emil, der var en ivrig deltager i disse aftenselskaber, og som de ikke anså for en god selskabsbroder for prinsen, hvem han bl. a. lærte at bande.

Bekymringerne for, at damerne skulde fange kronprinsen, kunde den gang have været sparede. Men derimod dukkede planen om hans formæling med prinsesse Marie bestandig op på ny, uagtet hele det danske parti, hvortil i dette tilfælde hertugen af Augustenborg sluttede

sig, gjorde, hvad de formåede, for at forhindre det. Endnu i foråret 1787 lod kronprinsen sige til Elliot, at han var af samme tanker som før, og at han, når han vilde gifte sig, ikke vilde vende sig til andre end England. Elliot svarede Bülow, der gjorde ham denne meddelelse, at det var bedre, end man havde fortjent. Men ud på sommeren samme år rejste kronprinsen til hertugdømmerne, hvor han naturligvis levede meget sammen med prins Carl og hans familie. De, der ikke ønskede, at prinsesse Marie skulde blive Danmarks tilkommende dronning, vare lige så spændte på, hvad kronprinsen vilde synes om hende, som prins Carl og hans hustru uden tvivl have været det. Prinsen af Augustenborg skrev temmelig uforbeholdent til Schack Rathlou om, hvad der var gået for sig på Gottorp: „En vis ung dame har intet indtryk gjort; hun har udfoldet hele sin skønhed, men man har ikke en gang set på hende under hele dinéren. Forældrene og vennerne ere i den største forfærdelse derover og have næsten tabt alt håb. Den unge mand finder den unge dame meget net, men på ingen måde smuk eller så elskværdig, at han kunde forelske sig i hende. Han er vred på hendes fader, som har opført sig meget uforsigtigt.“ Dette, forsikrer brevskriveren, er pålideligt, da han har det af et brev fra kronprinsen til søsteren. Schack Rathlou glædede sig meget over, at alt var gået så heldigt på Gottorp. „Det er“, skriver han, „sædvanlig det første møde, som er det afgørende, og når dette er faldet uheldigt ud for en dame, hører der megen tid og mange gunstige omstændigheder til, for at hun skal vinde sejr.“ — I et brev 14 dage efter er prinsen dog ikke så sikker i sin sag, Han mener vel, at der intet er afgjort; men han vilde

dog ikke for alt i verden have havt, at et vist ophold skulde have varet længer. Schack Rathlou sluttede heraf, at man nu måtte drive desto ivrigere på en anden passende forbindelse. Det var ægteskabet med en engelsk prinsesse, som han endnu anså for muligt. Både han og prinsen udtalte sig i de stærkeste udtryk mod Bülow, som de beskyldte for at være gået over til det andet parti og at arbejde for giftermålet med prinsesse Marie[1]). Det er også vist nok, at denne i det mindste for en tid har opgivet sin opposition mod prins Carl, uagtet han ikke i de senere foretagne bearbejdelser af sine optegnelser har mildnet noget af de mange strenge domme, han har fældet over ham. Rimeligvis har hans ønske at se kronprinsen gift bevæget ham til at opgive sin modstand mod prinsesse Marie, da han ikke længer turde håbe på, at det engelske ægteskab kunde komme istand.

Som bekendt lykkedes prins Carls plan tilsidst. I foråret 1789 kom han til København, og han bevægede kronprinsen til at gå ind i frimurerlogen. Her hengav prins Carl sig til sindssyge åndemanerier og lignende kunster; det er forunderligt, at det kunde lykkes at få en så nøgtern natur som kronprinsen til at indlade sig herpå; men da det først var sket, viste det sig også her, at han intet gjorde halvt, han blev næsten ivrigere end sin mester. Prins Carl hed i logen Melkisedek, kronprinsen Josva, prinsesse Marie Mirjam o. s. v., hvilke navne dog siden ombyttedes med andre. Således blev prinsessens navn, efter at hun var bleven forlovet, Sara (fyrstinde) og prinsens Abraham. „Brødrene arbejdede“

[1]) Breve fra prinsen af Augustenborg 10. og 25. Avgust, fra Schack Rathlou 14. Avgust 1787. Ravnholt.

foran et Kristusbillede, hvorfra de fik allehånde oplysninger om fremtiden. Et par Svenskere, hvoriblandt den bekendte æventyrer Manderfeldt, spillede heri en vigtig rolle. Kongen skulde helbredes ved at mane de onde ånder fra ham; de manede også både Struensees og Brandts ånder fra ham, men det hjalp ikke; der kom en ond ånd og satte sig på hans fod, en anden på hans hånd o. s. v. De havde også fat på Rantzau Ascheberg; han var en af de værste ånder, de havde efterjaget; han bekendte at have dræbt to børn og to gange at have villet forgive prins Carl o. s. v. Men ånderne kunde også åbenbare mere praktisk anvendelige ting. Da prins Carl d. 17. April 1790 sagde Bülow, at kronprinsens forlovelse vilde gå i orden, måtte han ganske vist ad almindelig menneskelig vej forhøre sig, „om broder Josva ikke havde talt om Mirjam, og om han syntes om hende". Men derimod vidste han, at hvis kronprinsen ikke blev forlovet med hans datter, vilde han blive ulykkelig eller gal, med mere forvirret tøj.

Vil man nu spørge, hvilken indflydelse kronprinsen i disse år har øvet på den politik, der fulgtes inden- og udenlands, kunne vi kun give et meget ufuldstændigt svar derpå. Det ligger i sagens natur, at han i den alder, han havde, ikke virkelig kunde være regent på anden måde end ved at følge andre; i den første tid efter 1784 har vistnok Bülow havt stor indflydelse; siden fortrænges han af andre, prinsen af Augustenborg og prins Carl; men heldigvis var der en mand, hvis anseelse stod fast, og som den unge regents luner ikke dristede sig til at røre, nemlig grev Bernstorff. Det er vel bekendt, at kronprinsen billigede den fremgangsmåde, der blev fulgt under landboreformerne, og at han sluttede sig til

4*

disses talsmænd ved de bekendte ord, at i en så vigtig sag burde ingen tid spildes. Der var således her intet, der kunde bringe ham i uenighed med sit ministerium. Snarere må det undre os, at Bernstorff kunde få lov til at følge sin fredelige politik overfor Sverrig og til at vise så stor liberalitet overfor de literære bevægelser, som den franske revolution fremkaldte. Vi have alt omtalt kronprinsens krigerske tilbøjeligheder; det har sikkert ikke kostet ham lidt overvindelse at modtage Gustav III's besøg og gengælde dette. Men han gjorde det dog, om han end kunde vise sig stridig i sådanne småting, som at han under et besøg i Skåne 1786 på ingen måde vilde aflægge elefantordenen og i stedet bære serafimerordenen. Elefanten, sagde han, veg ikke for nogen orden i verden og kunde og burde ikke aflægges. Men endnu mærkeligere er det, at han fandt sig i, at Danmark indtog en så fredelig stilling til det revolutionære Frankrig, som det gjorde. Han var yderlig opirret over, hvad der skete i Frankrig, og kunde ikke tale om revolutionen uden de hæftigste eder og forbandelser, og i det mindste nogle år senere var han ikke synderlig mildere stemt overfor de, som mange mente, revolutionære tilbøjeligheder i København. I året 1793 sagde han en gang: „Gid der måtte blive opløb i København, jeg skulde nok vise oprørerne noget! Kanonerne skulde nok bringe dem tilbage til deres pligt.“ Da Kristiansborg slot brændte, gik han på slotspladsen og sagde den ene gang efter den anden: „Die Karten sind gut melirt.“ Han troede, at det var det første skridt til en revolution. Bülow derimod beskylder ham for selv at være skyld i branden, ved at slotsportene blev lukkede, så ingen måtte komme ind, og matroserne holdtes indesluttede på

holmen og sendtes først til brandstedet, da riddersalen brændte, og det var for sent at få magt over ilden. Hans forbitrelse mod alt, hvad der den gang udgik fra Frankrig, fandt tilslutning nok i hans omgangskreds; men der er intet spor af, at han skulde have forsøgt på at gribe ind i den måde, hvorpå Bernstorff ledede udenrigspolitikken, uagtet den sikkert ikke har stemt overens med hans egne ønsker.

Med kronprinsens formæling 1790 må hans ungdomstid betragtes som endt. Man vil ikke kunne sige, at den egentlig var lovende, og kong Fredrik VI kom jo heller ikke til at høre mellem de regenter, der have vundet et stort navn i historien. Da krigen, som han i sin ungdom havde længtes efter, kom, bragte den ham ingen hæder, og det er ikke vanskeligt at påvise mange tilfælde, hvor han hverken har lagt forstand eller dygtighed for dagen. Men når alt kommer til alt, må man vel snarest undre sig over, at han slap så godt igennem en barndom og ungdom, der næsten synes at være anlagt på at forhindre, at gode anlæg kunde udvikle sig hos ham. Det er visselig intet under, at han i en alder af 16 år og længe derefter ikke var en enevældig konges stilling voksen. Hans gode sider kom først ret frem, da Danmark 1814 var bleven „et lidet fattigt land". Da var hans sparsommelighed, jævnhed og nøjsomhed på den rette plads, og da havde tiden og ulykkerne afslebet meget af de skarpe kanter; han kunde regere som en fader, der styrer sine børn, og han blev også begrædt som en fader, da han døde.

Efter at denne afhandling var trykt, har jeg ved at gennemlæse nogle af de i den Bülowske samling i Sorø bevarede aktstykker fundet et brev fra Eickstedt, hvori han giver en slags beskrivelse af sin virksomhed som overhofmester og især af sit forhold til Bülow. Hvem dette brev er skrevet til, kan ikke oplyses, det har til overskrift „Deres velbyrdighed“, og adressaten er en fælles ven af ham selv og Bülow; det er dateret fra Boltinggård d. 3. April 1790. Dets stil viser, at Eickstedt ikke har uret, når han kalder sig selv „en slet skribent“; men dog må det bemærkes, at der er stor forskel på hans breve, og at dette hører til dem, der er slettest affattede. Men bortset herfra gør det et ret tiltalende indtryk, og det kan kun tjene til at bekræfte, hvad ovenfor er anført, at Bülow har gjort Eickstedt uret, om end ikke, når han har meget at udsætte på hans karakter, så dog, når han vil gøre ham til en uduelig mand. — Den del af dette brev, der angår vort æmne, lyder således:

.... „Tørf jeg bede, når de seer den gode M. B[ülow] at hilse ham på det kierligste oprigtig og flittig fra mig; jeg kan ikke noksom sige dem, hierte ven, hvor inderlig det glæder mig at høre af dem, at jeg har naaet det, som jeg fra begyndelsen af, at jeg lærte at kiende den kiære B[ülows] dydige og gode tænkemaade, ønskede, at naae og vedligeholde hans Venskab. Vi vare begge i en post saa nær combineret i en critisk tiid; de andre søgte snart i en, snart i en anden maade at sette ond[t], ja de, man mindst skulde troe dertil; han undseelig og tilbageholdende, jeg opmærksom, frygtsom at forgaae mig i den vanskelige post, jeg hafde og så lidet var vandt til; mit forsæt, det koste, hvad det vil, at see

den gode B. uformærkt mainteneret til den post, han ved min afgang i alle dele var capable og værdig til. Den modstand, jeg først fiig ved Cammer Junker Urne, siden ved Sporong, derefter Slangbusck, den uægte fortrolighed, jeg hafde til Guldberg, den pliering, der behøvedes for Dr[onningen] og Pr. F[rederik], satte mig i en situation, der ofte overgik hoved Svimmel, og at jeg aldrig tordte gaae saa aabent, som jeg ønskede, ja endog ting i vores tieneste kunde give anledning af og til til, dog smaae, misforstaaelser, som sandelig i saa lang en tiid i den situation, vi var udi, var at beundre, og naar jeg af og til nu tilbagekalder sligt i min hukommelse, selv undres over, at det var saa sielden og saa ringe, mens dog giorde os begge altfor forsigtige imod en anden, da vi, naar vi hafde kiendt vores tænkemaade til en anden, kunde have haft det meget lettere. Gud være Ære, der har styret alleting vel. Gud give den kiære B. god helbred at udstaae længe det haarde arbeide, som for Sind og legeme for ham saa høilig behøves, saa siger jeg i oprigtighed, at Cr[on] Pr[indsen] er lykkelig, og tillige lykke for landet og Staten; og for ham selv, som tænker saa vel, er hans ellers vanskelige post angenem i anledning af at giøre alt mueligt godt for andre. De, bedste Ven, takker jeg for deris godhed og Venskab og at ønske mig i disse tiider ey at have været i affairerne. Dette har jeg og tit takket Gud for; jeg veed, min bestræbelse, da jeg var i Kiøbenhavn, var af Siel og hierte oprigtig; mens jeg veed og med mig selv, hvor lidet skikket jeg var til min post. Min consolation var, at jeg ey har attraaet den, mens stricte befaling, naar frabedelse ey maatte finde sted, og dette var da min pligt, at følge forsynets veie og giøre det saa godt som mue-

ligt, hvad jeg var kaldet til. De siden indtrufne tiider vare endnu langt høiere over mit begreb; forsynet var desaarsag ogsaa gunstig imod mig, at lade mig nyde det, jeg nu er tienlig til, nemlig at nyde Roelighed. See her har de, kiereste Ven! min oprigtige troens bekiendelse. Hav de nu, beste Ven, den godhed at unde mig deris Venskab i den tiid, jeg endnu kan have at leve udi; udbed det samme hos min i saa lang tiid kiendte gode Ven, den kiære B., saa lever jeg fornøiet, vel og glad, og med glæde imødeseer den time om kort eller længere, at Gud byder at sige Verden far vel. Tilgiv mig, jeg saaledes har fordybet mig i endeel af mit livs beskrivelse og derved fuldt bøn og ønske ....“

I et brev til Bülow selv af 26. Februar 1786 har han udtalt sig lige så beskedent om, hvad han har kunnet være for kronprinsen:

„.... Min Kiereste Beskiæftigelse i eenlige Timer er at forestille mig de herlige Anlæg og store Talenter, som Forsynet har nedlagt hos hans Kongelige Høihed. Dette trøster mig aldeeles, naar jeg overveier, hvor meget der manglede mig, ikke i Villie og Reene Hensigter, men i Evne og Kræfter til at opfylde den Vanskelige Post, jeg har forestaaet, som Skiæbnen og en Kiæde af forviklede Omstændigheder saa uventende paanødte mig, og som jeg med Angst og under Suk om den Allerhøiestes Bistand imodtog. At slippe derfra uden Dadel har jeg aldrig vented; jeg maatte da lidet kiende Verden og Mennisker. Umueligt var det, og uklogt havde det været, at handle, som jeg helst ønskede at have kundet handle. Meget var man nød til at lempe Sig efter Tiid og Omstændigheder, og ofte lade sig nøie med det mindst skadelige, og ofte blev det, man satte sig imod, ved Kgl.

Befaling beordret. Heller ikke har jeg i mit Hiertes hemmelige Tanker søgt at fortiene Ros hos Mennisker, men efter min beste Indsigt har jeg stræbt at handle saaledes, at jeg for den Alviidende Dommer, som jeg efter min Alder og Helbreds Beskaffenhed i nogle Aar stedse har vented paa at blive kaldet af, kunde møde, vel som et svagt og skrøbeligt Menniske, men uden Frygt og Samvittigheds Uroe. . . . .“

De historiske folkeviser og Nils Ebbesen.

Af

A. D. Jørgensen.

Professor Joh. Steenstrup har i sin bog om „Vore folkeviser fra middelalderen", der nærmere betegnes som „studier over visernes æstetik, rette form og alder", i et eget kapitel behandlet de historiske viser, deres alder og troværdighed m. m. Da der i dette kapitel rettes angreb på en række enkeltheder i tidligere af mig fremsatte anskuelser[1]), uden at min opfattelse af den hele visegruppes karakter underkastes nogen drøftelse eller overhoved omtales, må jeg ansé det for rigtigt at imødegå, hvad der i prof. Steenstrups arbejde forekommer mig at måtte vække betænkeligheder, og, da samtidig min opfattelse af Nils Ebbesens historiske forhold også fra anden side er bleven underkastet en kritik[2]), særlig at samle mine bemærkninger om hans vise.

---

[1]) I „Bidrag til Nordens historie i middelalderen" (1871) findes der afhandlinger om Tovelille, marsk Stig, Nils Ebbesen og middelalderens folkeviser om historiske personer. I det populære „Nordisk Månedskrift" (Odense 1875) kom hertil løsere henkastede vejledninger til at forstå de øvrige viser af samme art.

[2]) Af arkivsekretær A. Thiset, Hist. tidsskrift, 6. række, II (sml. 5. række V).

Prof. Steenstrup gennemgår i bogens første kapitler en række forhold i visernes formelle anlæg og forestillingskreds; således om deres brug ved dansen, omkvædets betydning, rim og rytme; dernæst digterens personlige fremtræden („jeg"), hans udtryk for naturen, gudsforholdet osv., samt visernes stil og bygning. Der er i alle disse retninger lagt vægt på at skelne det oprindelige og ægte fra senere tiders forvanskninger og påhæng, såvel som at skille „romanviser" og andre afarter ud fra den ældre tids enfoldige visestil.

Der er i disse „studier" nedlagt et betydeligt arbejde, og selv om den mindre kyndige har ondt ved at bedømme, hvormeget af det nye der skyldes forfatteren og hvad der alt kan være fremsat af andre i vor egen eller fremmede literaturer, kan der ikke være tvivl om, at der her er vundet et godt grundlag for en mere indgående kritik af viserne i deres ved håndskrifterne overleverede form, et grundlag, på hvilket man kun kan ønske, at der måtte blive bygget videre, da jo disse viser hører til vor literaturs største skatte.

Bogens sidste tredjedel omhandler en række „historiske viser", således at her bl. a. de i de første kapitler indvundne resultater søges anvendte på en række konkrete tilfælde, hvad der forresten alt spredt er tilfældet i det foregående for mange andre visers vedkommende. Det er da en selvfølge, at der her er fremdraget værdifulde synspunkter for adskillige enkeltheder og bragt sammenhæng i meget af hvad der ved tidligere undersøgelser af denne art mere behandledes ud af en umiddelbar anskuelse og, om man vil, uvidenskabelige ræsonnementer.

Der synes imidlertid at være en ikke ringe forskel

imellem behandlingsmåden i de første partier og den af de historiske viser. Medens vi hist møder en rigdom af iagttagelser, der ordnes og fremstilles med ro, ligesom de støttes til erfaringer fra andre literaturer, bliver fremstillingen ved de historiske viser, hvor jo alt det udenlandske svigter, springende og urolig, den saglige målestok for visernes bedømmelse skifter gang efter gang udseende, og vilkårligheden i forfatterens rent personlige skøn træder stærkt for dagen. At en stor del af fremstillingen har en spredt polemisk form, rettet tildels mod Svend Grundtvig, Bugge og Storm, men dog især imod mig, synes yderligere at give dette kapitel en mindre heldig karakter.

Hovedspørgsmålet overfor disse viser er jo fra et historisk synspunkt dette, om og hvorvidt de har en selvstændig værd som kilder fra samtiden, altså først, om de overhoved er samtidige. Før vi imidlertid kan gå over til at prøve de kendetegn, som prof. Steenstrup anfører som skelnemærker mellem samtidige og senere digtede viser, ægte og uægte træk i det overleverede, vil det være nødvendigt at fæste opmærksomheden på det udgangspunkt, han herved har taget og som han synes at holde for hævet over enhver tvivl. Han går nemlig ud fra som givet, at den digter, som véd besked med sammenhængen i en historisk tildragelse, også vil sige os (den rette) besked derom. Spørgsmålet er altså kun, om vi har en samtidig, vel underrettet forfatter for os; er dette tilfældet, kan vi også stole på hans vises historiske karakter; viser det sig derimod, at han er galt underrettet, så er han ej heller samtidig. At jeg ved mine fortolkninger af viserne har taget et næsten modsat udgangspunkt, synes prof. Steenstrup helt at have oversét,

hvor omhyggeligt jeg end har gjort opmærksom derpå og søgt at drage det ind under en alsidig drøftelse. Havde han lagt mærke hertil, vilde han utvivlsomt i sagens interesse have underkastet det en sådan drøftelse, da jo dog de egenlige princip-spørgsmål ikke bør lades udenfor al betragtning ved siden af den detaillerede linje- og stavelse-kritik. Efter min opfattelse vil det ræsonnement, som ligger bagved prof. Steenstrups domme — eller flertallet af dem, thi de falder meget ulige —, vel i alt væsenligt kunne gøres gældende overfor krøniker og årbøger, men det er uanvendeligt ved fortællende digte af den art som vore folkeviser. Jeg har for at betegne dette kaldet dem „folkeviser om historiske personer“, ikke „historiske folkeviser“, og jeg har søgt vidtløftig at godtgøre, at de er fremgåede af en mere eller mindre fri poetisk produktion; deres forhold til den historiske virkelighed, således som forfatteren godt kan have kendt den, er ikke af den umiddelbare art, som kan kræves af et kildeskrift, men af en mere sammensat og en finere natur, som det bliver vor sag i hvert enkelt tilfælde at efterspore. Da vi således i hele vor literære betragtning af disse viser er uenige om et grundforhold, som jeg selvfølgelig skal komme tilbage til, er de bemærkninger, som jeg skal tillade mig her at fremsætte om en række, af prof. Steenstrup behandlede viser, af meget forskelligt værd for min egen opfattelse af dem og væsenlig kun beregnede på at vise, hvilke vilkårligheder den naive opfattelse af et direkte forhold mellem virkelighed og viseindhold medfører, når den som her jævnlig kommer i konflikt med forfatterens meninger om visernes alder og værd, som i virkeligheden er hentede anden steds fra.

Endnu en anden omstændighed må her tages i betragtning. Jeg har, som jeg tror med rette, skelnet mellem viseemnets oprindelige udformning og den til os overleverede viseform [1]). Denne sidste er som regel overleveret os fra tiden omkring år 1600, og kun indre grunde kan yde os nogen garanti for at vi i den har så langt ældre digte; næsten alle er de jo skæmmede af senere tilsætninger, forvanskninger og forglemmelser. Og ikke blot det; der kan i den overleverede form også være omdigtninger af ældre sange, nyere digteres forsøg på at behandle samme emne selvstændigt, således som vi jo kender det fra den nyere tid. Som håndgribeligt bevis for en sådan omdigtning har jeg nævnet de ældste danske viseemners vandring til Island; det er ikke selve viserne der vandrer, men emnet; den islandske digter reproducerer det selvstændigt, efter sin og sit folks smag. Det er derfor ikke nok at det eftervises, at en opbevaret viseform er fra en forholdsvis sen tid; deraf følger endnu ikke, at ikke dens indhold, den i visen nedlagte opfattelse af personer og begivenheder, er langt ældre, samtidig, om man vil; vi har i det tilfælde to tidsaldres og to digteres samarbejde for os: den første har formet det poetiske stof, den anden har, måske århundreder efter, anvendt det i den sang, som blev optegnet, medens den ældre gik i glemme. Alle tiders literatur viser os dette til overflod, sagn, eventyr, skuespil, viser og heltesange vandrer fra land til land og fra tidsalder til tidsalder, under stadig nye former. For at tage det nærmest liggende, har vi jo de gamle sagnkredse fra fastlandet i nordisk oldtids og middelalders dragt og vore egne

---

[1]) Bidrag, s. 179 ff. (s. 102).

myter og sagn i eventyrviser, altså lige så store eller større spring end der vilde være tale om ved en reproduktion f. e. 1400 eller 1500 af viser fra 1200. — Heller ikke til denne mulighed synes der at være taget hensyn i prof. Steenstrups overvejelser; han har kun villet karakterisere den overleverede form, uden at befatte sig med det spørgsmål, om det er den oprindelige, den til indholdet fuldt svarende, eller ej.

Visen om Erik Emuns drab (1137) er den, som behandler den ældste historiske tildragelse. En undersøgelse af dens enkeltheder fører forfatteren til det resultat, at den „på ingensomhelst måde“ er samtidig; men „den og dens færøske fælle synes i alt fald at bringe den lære, at selv en i sen tid digtet historisk folkevise kan indeholde navne og oplysninger, som ikke blot ere rigtige, men tillige ukendte eller dog lidet kendte fra andre kilder“ (s. 214). Det vilde efter denne udtalelse have forekommet mig forsigtigt, om det var bleven undersøgt, om visens forfatter ikke måtte mistænkes for at have haft et ældre forbilled, som havde tildannet emnet, og jeg vilde have følt mig bestyrket i en sådan formodning ved den omstændighed, at den er genfundet på Færøerne, hvortil ingen vise, som behandler tildragelser efter dronning Dagmars død, har fundet vej.

Den næste vise i rækken er den om kongemordet i Roskilde og den påfølgende kamp i Jylland (1157). Jeg har fremsat den mening, at vi i denne i alt væsenligt har bevaret den sang, som af en skjald blev sungen for hæren på selve slagdagen, og hvad prof. Steenstrup anfører herimod har ikke kunnet overbevise mig om noget andet. Visen giver i korte træk en fortælling om de begivenheder, som gik forud for den givne situation,

afgørelsen med våbenmagt mellem Valdemar og Sven. Knud var den (i Jylland) folkekære konge, hvis parti Valdemar nu skulde støtte sig til; søsteren Sofie var hans brud; Knuds drabsmænd var Sven og Ditlev; netop disse personer danner derfor handlingens midpunkt. I sine enkelte træk er visen netop så nær op til kildernes beretning og dog så selvstændig, som man med disse forudsætninger for øje kunde vente; en fri digterisk behandling kunde der jo her ikke være tale om. Af Saxo véd vi, at Valdemar straks ægtede Sofie for at hun ikke skulde falde i fremmede hænder, hvis han havde uheld. Men særlig betegnende forekommer slutningsafsnittet at være, hvor der (aldeles selvstændigt) berettes, at Valdemar og hans mænd drager omkring til stævne og ting for at ægge bønderne til at gribe til våben, ligesom der fortælles om Skjalmsønnerne efter Knud Lavards drab, -- Saxo nøjes med at fortælle om Viborg landsting. I denne slutning bunder da også omkvædet, der — hvorledes det end er forvansket — tydeligt indeholder en opfordring til at samles til strid.

Steenstrups kritik af denne vise bevæger sig imellem de to yderpunkter, at det, der gives, er „alt for korrekt“, og at det er „ubekræftet“. Når Sven tilbyder „Nilaus“ sin søster, „er der heri en urigtighed, idet Sven ikke vides at have haft søstre“. Men véd vi da, at han ingen havde, siden det er en „urigtighed“? Og det hedder videre: „Imidlertid er dog denne part af visen, midlet, hvorved Ditlev lokkes til at udføre gerningen, stadig ubekræftet af historien, selv om den måtte være sand“ (s. 217 fl.). Så eftervises skildringens overensstemmelse med de skrevne kilder m. h. t. mordet i Roskilde og der sluttes: „I alt dette findes således intet, som særlig

kan bringe os til at tænke på en samtidig. Visens forfatter har haft de samme kundskaber som de velbekendte kilder, men ikke mere." [1]) Af denne kritik fremgår der da med tvingende nødvendighed dette ene, at det overhovedet ikke kan være sandt, hvad Saxo fortæller om sangeren, der foredrog en vise om mordet. Thi hvorledes skulde denne vise vel have lydt? Havde han beskrevet begivenheden som den var foregået og senere blev fortalt i de skriftlige kilder, så var det jo „alt for korrekt", fortalte han andet og mere, så var det „ubekræftet". Denne begivenhed kunde først besynges efter Saxo og Sven Ågesen, og så var det en dårlig vise!

For at kunne behandle den nærmest følgende sangkreds (dronning Sofie) i en anden sammenhæng springer jeg herefter til visen om kong Valdemars fangenskab (1223—26). Om denne vise påstår prof. Steenstrup imod mig, at den er af meget nyere oprindelse (c. 1500), og hvad han i den henseende anfører er vistnok fuldt overbevisende; det kommer os her til gode, at en sammen-

[1]) Af enkeltheder i Steenstrups kritik imod mig skal jeg fremhæve følgende. Visen taler om „Esberns svoger", hvad jeg rettede til „Esberns måg"; men dette findes ikke tilstedeligt, fordi måg som oftest eller nærmest betyder svigersøn. Begrebet svoger skulde altså slet ikke kunne udtrykkes? „Svigersøn" er jo det principale led i alt slægtskab ved giftermål, det retstiftende; derfor forekommer ordet måg især i denne betydning i lovene; men det omfatter jo alle svigersønnens frænder. St. forkaster det imidlertid her for at sætte Snare i steden og således berøve visen en original efterretning. — Sønne (Sune) forandrer han til Tenne, hvorved et andet originalt træk udslettes. — Det benægtes, at Valdemar 1157 kunde kaldes „af hellig rod", skønt han i forening med Sven, hans nuværende modstander, 11 år tilforn havde taget Knud Lavard op af graven som en helgen; hvor var det muligt, at man i en æggende sang imod Sven kunde undgå at minde derom?

ligning af så mange viser har givet en pålidelig målestok for en række ydre kendemærker. Her opstår dog for mig det spørgsmål, om ikke emnet har været tildannet i en tid som lå begivenheden nær, thi den påstand, at sangen stammer fra „en slet historiker og en tarvelig rimer“, „der finder på at anbringe sin historiske viden tilsat med en god del opdigtelse i en vise“ (s. 260), forekommer mig at være en miskendelse af, hvad der i sig selv er poetisk, om det så digtes 1230, 1500 eller et hvilket somhelst andet år, — men om smagssager er det jo vanskeligt at disputere. At denne digter har en anden tone end den latinske poet fra samtiden, forekommer mig at være en aldeles overflødig bemærkning af prof. Steenstrup, eftersom jo ingen mere ubetinget end han måtte fordømme enhver dansk vise, som faldt ind i denne tone og vilde give sig ud for folkevise. Mig forekommer det, at der i digterens skildring af kongens længsel efter hjemmet, sønnernes anstrængelser for at samle løsesummen [1]), og selve hjemfarten, da kongen fra fremmerstavn stirrer ud imod Danmarks strande, indtil „hans øjne runde i tåre“, er nedlagt en poetisk opfattelse, som ingen „slet historiker og tarvelig rimer“ så let finder på.

Viserne om kong Valdemars dronninger, Dagmar og Bengerd, lider en meget ulige behandling, uden at der, som det synes, anføres egenlige grunde derfor. Forfatteren finder skildringen af Dagmar som den blide elske-

---

[1]) Sml. et brev fra 1220, der viser at grevinde Johanne af Flandern har opkrævet et gavestød til indløsning af grev Ferdinand (auxilium in redemptionem karissimi domini et mariti mei F. Fl. et U. comitis). Warnkönig, Flandrische Staats- u. Rechtsgesch. III. 2. Abth. s. 29.

lige dronning bekræftet af historiske træk, men det nævnes ikke, at visen lader hende blive givet bort af sin fader (der havde forskudt hustru og børn), eller at hun døde i barselseng med en dreng, som i virkeligheden var født af en anden moder, ligesom hun efter sin død kaldes til live igen af sin husbond. Hvad derimod Bengerd angår, vil forf. ikke lade det gælde, at hun har været forhadt og at man har ansét hende for ond og hård, skønt det ene synes afhjemlet lige så godt som det andet. Hendes folkelige navn (Ben-Gerd og Brigin-Hild) indeholder en fordømmelse, ligesom Dag-Mar en lovprisning, og den omstændighed, at hendes hoved i graven var vristet ud af sit rette leje, medens en sten var lagt i steden, tyder ikke på venlige tanker hos dem, der havde graven under deres tilsyn. Hvorledes endelig det, at skildringen af Bengerd er et poetisk modstykke til Dagmar, kan tyde på at de er fra en forskellig tid, er ikke let at se; det modsatte forekommer at ligge nok så nær.

Prof. Steenstrups vilkårlighed i at vælge og vrage de historiske viser træder dog især klart for dagen, når man sammenligner hans behandling af viserne om dronning Sofie og dem om marsk Stig; hvad der fortælles om den onde dronning i det 12. århundrede, henvises efter et rigoristisk forhør til fablernes verden, hvad der synges om den navnkundige marsk mødes med undskyldende overbærenhed, — en domfældelse her vilde da også have været alt for dristig.

Jeg har til sin tid søgt udførlig at eftervise de historiske træk, som danner grundlaget for viserne om Tovelille og liden Kirsten, og skal ikke her komme tilbage til dem, siden prof. Steenstrup ikke indlader sig på en

samlet imødegåelse; jeg skal indskrænke mig til at vise, på hvor løs en grund hans kritik af visernes karakterskildring hviler.

Hvad handlingen i de to visekredse angår, mener han, at en slig „merovingisk grusomhed“ ikke hører hjemme hos os (s. 236). Der siges dog om kong Valdemar midt i en varm lovtale over alle hans store og gode egenskaber, at han var „grusom mod sine egne, mere end ret var“. St. gør med rette gældende, at der herved ikke skal tænkes på hans slægt; thi „sui“ bruges om kongens mænd, hans følge og hans hær. Men deri ligger da tillige, at det anførte udsagn ikke kan henføres til den imod hans fjender 1157 øvede grusomhed, ej heller til den hårdhed han øvede mod de skånske bønder og som Saxo omtaler i al spagfærdighed: thi hverken overvundne fjender eller bønder var „sui“. Kongen må også have víst en utilbørlig grumhed mod sine folk, og til dem hørte bl. a. Buris og Magnus, der, så vidt man kan skønne uden lov og dom, blev satte på Søborg; hvorledes man dér blev behandlet, véd vi af senere tilfælde. Det er jo bekendt nok, at man dengang og længe efter var fortrolig med de største råheder, hvor det gjaldt at straffe en afvæbnet fjende, og når Valdemar midt i en lovtale stemples som grusom, kan det ikke bortforklares. Det skal heller ikke skjules, at han havde víst sig troløs som han var grusom, thi ved løfter om gods og et godt giftermål lod han sig lokke til at forråde sin konge og nære frænde, det samme som Buris og Magnus senere anklagedes og, forudsat at de var overbeviste om det, med rette straffedes for. At Saxo, der søgte beskyttelse for sig og sit værk hos Valdemars og Sofies sønner, ikke fortæller om skyggesiderne i deres

liv, kan vel ikke undre nogen; des mere har det at sige, når han, som jeg har gjort opmærksom på, anden steds i sin historie roser en dronning, fordi hun var blid og kærlig mod sin ægtefælles friller.

Men det drejer sig jo ikke om at konstatere, at visernes fortælling er bogstavelig sandhed, at Tove er bleven dræbt i badstuen og Kirsten under kongens svøbe; spørgsmålet er, om digteren har haft ret i at tiltro kong Valdemar og dronning Sofie et sind, der kunde føre til slige handlinger, og der er så vidt mig bekendt intet overleveret, som kunde tale derimod, adskilligt som taler derfor, — helt bortsét fra visernes eget vidnesbyrd.

Viserne om dronning Sofies grumhed forkastes altså; hvad ondt der siges om hende stemples som lige så uhistorisk, som hvad der siges om Bengerd. Men fra hvilken tid er da disse viser? derom siger forfatteren intet. Er det da ikke mærkeligt, at vi genfinder dem på Island, som ikke har modtaget en eneste vise fra Danmark, hvis handling ligger efter 1200, og at de møder os her ikke i oversættelser, men i en selvstændig bearbejdelse ud fra selvsamme poetiske grundemne? Dette fortjener dog en forklaring; men kan der gives nogen anden og bedre end den gamle, at indvandringen af fremmede emner til Island er ophørt samtidig med, at den egenlige sagadigtning tog sit opsving, og at disse emner derfor må være ældre?

Overfor viserne om dronning Sofie kan stilles den række, som samler sig om marsken Stig Andersen.

Det er så sin egen sag at udelukke hele marsk Stig kredsen fra de historiske viser, og forfatteren har ej heller haft mod til det, skønt de kun kan reddes ved en skrigende inkonsekvens. „Resultatet af disse (under-

søgelser)“, hedder det (s. 288), „må fastslås således, at viserne vel ikke give den historiske virkelighed, men dog heller ikke afvige længere fra den, end at vi godt kunne tænke os dem digtede i de nærmeste åringer efter mordet. At marsken stilles i forgrunden, stemmer fuldkomment med de virkelige forhold og samtidens tro. — Men digterne af disse viser have tillige grebet rygtet om, at forhold i marsk Stigs familie skulde have givet anledning til mordet, og her have de da udmalet sig situationen med digterisk frihed. At flyvende motiver fra andre traditioner iøvrigt ere blevne benyttede er vel utvivlsomt.“

Med den målestok for øje, som er bleven anlagt på de ældre viser, er dette overordenlig liberalt, thi visernes anmodninger til at lægge bånd på vor virkelighedssans og vor historiske viden er meget store. Det kan endda gå med sangen: „nu stander landen i våde“, skønt det er hårdt nok at tænke sig drabsmændene drage ligesom i flok og følge til Ribe, Jyllands største by, for at lade sig sy de munkedragter, der skal skjule deres forbrydelse; men overalt hvor Stig bliver hovedpersonen, glipper ethvert forsøg på at fastholde historien. Denne meddeler os, at ni adelsmænd blev dømte fredløse som delagtige i kongemordet, visen kender kun den ene; historien fortæller om politisk misfornøjelse, visen kender kun ét motiv, den forførte hustru. Denne modsætning, mener prof. Steenstrup, lader sig dog meget vel overvinde; kun på ét punkt går det noget trangt: „Det må indrømmes“, hedder det (s. 278), „at traditionen i én henseende gør marsken uret; han var måske ikke selv tilstede i Finnerup.“ — „I én henseende!“ Visen står, som vi vil få at se, aldeles parallel med den om Nils Ebbesen; ligesom i denne er helten (helt uhistorisk) gjort

til eneste fører for drabsmændene; man tænke sig nu den mulighed, at en historisk kritik kom til det resultat, at visen om N. E. var samtidig og pålidelig historie, kun at det måtte „indrømmes“, at traditionen „i én henseende“ gjorde ham uret: han havde måske slet ikke selv været med i Randers!

Vi har da en historisk kritik af vore folkeviser, som i samme åndedræt og med samme sikkerhed, polemisk vendt mod enhver afvigende mening, i visen fra 1157 finder „en urigtighed“ deri, at der tillægges Sven en søster, som ikke er historisk bekendt, og finder et eller andet „stadig ubekræftet af historien, selv om det måtte være sandt“, — medens visen om marsk Stig erklæres for samtidig, skønt den lader fru Ingeborg være handlingens drivfjeder og på trods af al historie lader marsken med sine folk udføre drabet og forkynde det på Skanderborg. Fremdeles en kritik, der finder viserne om Dagmar historiske, skønt de lader hende dø i barselseng, hvad der mildest talt er „ubekræftet af historien“, og hendes sjæl blive kaldt tilbage til legemet, medens visen om Bengerd, der giver et levende billed af hendes onde og hårde sind og lader dette, ligesom Dagmars fromme hjerte, få sin fortjente løn, forkastes som uægte. Endelig en kritik, som forkaster visen om dronning Sofies onde vilje til sin mands elskerinde og søster, medens visen om Nils Ebbesen, der så grovelig forsynder sig mod historien og tilmed mangler omkvæd (den betingelse, uden hvilken ellers ingen historisk vise undgår sin dødsdom), gøres til et formeligt sandhedsvidne imod de skriftlige kilder. Og alle disse domme fældes stykkevis, på grundlag af formelle ejendommeligheder, fortrin eller mangler, ved de opbevarede håndskrifter, og på et per-

sonligt skøn om væsenligt og uvæsenligt, der synes at være så vilkårligt som vel muligt.

Det er min overbevisning, at man ikke vil kunne komme til en tilfredsstillende fortolkning af disse folkeviser, uden først at klare det grundspørgsmål, som jeg for 20 år siden fremdrog til drøftelse overfor Svend Grundtvigs bestræbelse for overalt at hævde visernes troværdighed i rent udvortes forstand. I alle tilfælde bliver det nødvendigt her at komme tilbage til, hvad jeg dengang fremsatte, for at få det rette udgangspunkt for undersøgelsen af Nils Ebbesens-visen.

I afhandlingen om „middelalderens folkeviser om historiske personer“ henviste jeg først til hvad alt Anders Vedel udtaler: „Og hvis (hvilke) som kaldes historiske digt, de ere fast stykket historier, som ikke ere fuldkommeligen beskrevne med alle omstænde, som det sig burde. Thi poeten tager ikkun af den hele historie det besynderligste, som hannem vilder (behager) og tjener til sit forsæt. Dette danner han efter sin poetiske art og frihed og lader så hver dømme derom og tage deraf hvad hannem lyster.“ Ligeså siger N. M. Petersen, efterat have omtalt rimkrøniken: — „eller den (visen) er digtet efter en vis historisk begivenhed, og hensigten er ikke egenlig at fremstille denne, men at benytte den til poetisk brug, så at begivenheden ikke er hensigt, men middel, hvilket er den egenlige sande kæmpevise.“ — Disse almindelige udtalelser søgte jeg nærmere at præcisere og begrænse. Jeg kom da til det resultat, at den historiske folkevise i sin egenlige blomstringstid i emnernes behandling stod jævnsides med den omtrent samtidige islandske sagaliteratur, som en historisk digtning, bunden til det givne stof, men dog fri i sin benyttelse af det, i visen

selvfølgelig langt friere end i den prosaiske fortælling, selv hvor denne behandler et fjernere liggende stof.

Visedigterens frihed, mente jeg, er en potensering af sagnets. „Har det ideelle element i begivenheden fået overhånd (i overleveringen)“, hedder det (s. 169), „da vil det efterhånden stræbe at skaffe sig et fyldigere og simplere udtryk, end det i virkeligheden fra først af havde fået: det uvedkommende glemmes eller stilles i skygge, det „betegnende“ udfolder sig, det vinder i klarhed og tiltager i omfang, enkelthederne skifter udseende og plads, og umærkeligt bliver helheden en anden. Er denne udvikling ubevidst og ligesom umærkelig for traditionens bærere, da står vi foran sagnet; er den forsætlig og udsprungen af den enkeltes bevidste vilje, da har vi digtningen . . .“ „. . . Folket digter langsomt og ubevidst, som havet afsætter land: de faste former afslibes, de tilfældige mangler udfyldes, den golde grund begynder at føde urter og blomster. Den enkelte derimod skaber bevidst, pludseligt, som de plutoniske kræfter: historiens faste skorpe brydes igennem, og der dannes himmelhøje bjerge dér, hvor der før var uanselige banker.“ Og om forskellen mellem de mere fuldendte sanggrupper og de mindre stort anlagte enkelte viser hedder det længere fremme: „Den rigtige opfattelse af de forskellige viser om historiske personer er derfor vistnok den, at det, de mest fuldendte nåede, tillige var det, som foresvævede dem alle, bevidst eller ubevidst.“

Ved behandlingen af Toveviserne er jeg kommen nærmere ind på dette. Efter en udvikling af den danske og islandske vises fælles indhold hedder det: „Dette er da viseemnets tankegang; spørgsmålet er nu, om den er historisk eller ikke . . . . Dette spørgsmål må, for at

kunne besvares fyldestgørende, deles i to: er den historiske situation og de handlende personers karakter og forhold sand; og hvis dette er tilfældet, er da den ydre krisis i dette forhold historisk? Eller har omvendt denne begivenhed fundet sted, men i en anden sammenhæng og ifølge andre grunde?“ Efter en længere udvikling af den formentlige sandhed i visens opfattelse af Valdemars karakter, fortsættes derpaa: „Der synes således at være aldeles overvejende grunde til at antage Tovevisens karakterskildring og dens hele givne situation for historisk sand. Heraf følger imidlertid ingenlunde, at også dens handling er historisk, at dette forhold også førte til denne krisis . . . . Digteren tiltager sig den ret at lade skæbnen udvikle sig efter hans retfærdighedsfølelse, eller efter den tankegang, han har fundet eller lagt i emnet; der kunde ingen vanskeligheder opstå heraf på en tid, da alle kendte de virkelige forhold og ikke søgte historisk oplysning men poetisk opløftelse i sangen.“ — Hertil slutter sig endelig, hvad der alt forhen er berørt om muligheden af, at det i samtiden skabte viseemne kan være optaget længe efter til fornyet behandling, så den overleverede form er ny, medens fortællingen er gammel: hånden er Esavs, men røsten Jakobs. — Det forekommer mig stadig, at en drøftelse af disse spørgsmål vilde have været på sin plads i en ny værdsættelse af de enkelte historiske viser, og at det vilde have været nok så væsenligt at gå ind på dem som at kritisere en række enkeltheder i mine studier; står nemlig min opfattelse sin prøve, da betyder jo denne kritik lidet eller intet; kan den derimod kuldkastes, da er det unødvendigt at forfølge alle dens enkelte udslag.

Jeg skulde dog næppe være kommen tilbage til et ungdomsarbejde som mine forlængst afsluttede studier over de historiske folkeviser, men rolig have overladt dem som så meget andet til den skæbne, man vil unde dem i literaturen, hvis ikke hensynet til min opfattelse af Nils Ebbesen havde været. De polemiske sidehug af prof. Steenstrup er jeg så vant til og har jeg i så mange år fundet mig i, at de heller næppe nu vilde have givet mig pennen i hånd; men Nils Ebbesens historie har for mig en så stor interesse, ligesom den atter for nylig er bleven fremstillet af mig (i Biografisk leksikon) og derefter gjort til genstand for angreb fra anden side, at en klaring af de herhen hørende spørgsmål måtte forekomme mig at være i høj grad ønskelig. Det foregående er kun en nødvendig indledning hertil.

Prof. Steenstrup siger om Nils Ebbesens-visen (s. 207): „Den giver en skildring af begivenheden i Randers den 1. April 1340, der ikke blot levende tiltaler vor nationale følelse, men som virker ved en indre sandsynligheds magt og en mærkelig talende anskuelighed, hvorhos den, hvad der er vitterligt for alle, ikke har nogen kilde imod sig, der kunde bestemt bestride dens rigtighed.“

Efter hvad forhen er anført, ses det jo let, at der her anlægges en helt anden målestok end den, der bruges ved forskellige af de ældre viser; der tillægges digtets „indre sandsynlighed“ en selvstændig betydning, og den omstændighed, at ingen kilde (formentlig) „bestemt bestrider dens rigtighed“, tages med i beregning til fordel for dens troværdighed. Det forekommer mig, at forfatteren efter det på marsk Stig visen anvendte synspunkt ikke er berettiget til at tillægge dette sidste nogen betydning, thi dette samtidige digt har jo et hovedpunkt,

som „bestemt bestrides“ af kilderne, skønt det har en „indre sandsynlighed“, hvis magt er nok så stor som det andets. På den anden side er det lige så vist, at det ikke er nok at eftervise, at de i visen nævnte mænd er historiske personer; thi det viser jo kun, at digteren har kendt disse navne, om man vil, har levet samtidig med dem, men aldeles intet om, hvorvidt han har haft til hensigt at meddele os den viden om deres forhold og handlinger, han selv har haft. For at få rede på de herhen hørende spørgsmål må vi se lidt nærmere på selve den overleverede vise.

Hvad der da først må være os påfaldende er den mangelfulde form, hvori den er overleveret os. Først dette, at den intet omkvæd har. Intet under, at prof. Steenstrup helt forbigår dette i sin udvikling af dens fremragende egenskaber, men kun i forbigående nævner det ved omtalen af omkvædet (s. 111). „Fælles for alle omkvæd er“, hedder det (s. 79), „at de anslå stemningen.“ Var der et sådant omkvæd om denne vise, hvorledes kunde det da gå tabt? følte man ingen trang til at fastholde stemningen i en vise, der besynger en så enestående bedrift? Det hedder jo videre (s. 88): „Det må ganske sikkert hævdes som en hovedsætning, at en folkevise altid har omkvæd, og at enhver vise, som ikke har noget sådant, enten har i tidens løb sat det over styr eller også aldeles ikke er en ægte folkevise.“ Forf. har derefter gennemgået en række viser uden omkvæd og eftervíst, at for deres vedkommende er det sidste tilfældet, de er ingen ægte folkeviser; det vilde for vurderingen af N. E. visen have været heldigt, om også kontraprøven var bleven gjort, og det var bleven eftervíst for enkelte eller i det mindste en enkelt af „de få

andre“, at de skønt uden omkvæd dog er ægte folkeviser. Det bliver altid en højst betænkelig sag for denne vise, at den i ingen af sine bevarede 5 håndskriftformer (i 9 håndskrifter) lige så lidt som i den overlevering, Vedel har kunnet opspore, har noget omkvæd. Har den aldrig haft noget — og dette synes unægtelig at ligge nærmest —, eller har den „sat det over styr“? „Her er nu tvende kår, og intet af dem er godt.“

Dette skal jeg dog overlade andre at bedømme i en større sammenhæng og straks gå over til at omtale en anden mislighed, den nemlig, at visen er overleveret os i flere forskellige former. Allerede i min tidligere afhandling har jeg eftervíst dette, uden at det er blevet optaget til drøftelse af prof. Steenstrup; jeg skal dog nu gå nærmere ind på dette spørgsmål, efterat jeg er vendt tilbage til undersøgelsen af det som væsenlig nyt.

Der haves da først to hovedformer af visen, af hvilke den ene kan betegnes som den almindelig gængse og kendte, den, Vedel har ladet trykke, og som desuden findes i de hos S. Grundtvig aftrykte håndskrifter A, C og D; den anden (S. Grundtvig B) har jeg antaget for oprindeligere, fordi den både i sit hele anlæg og i de fleste enkeltheder formentlig er både bedre bevaret, mere helstøbt og poetisk gennemskuelig (trykt i mine „Bidrag“, s. 278). Vi skal nu se noget nærmere på dette forhold. Fælles for alle de overleverede former er den første halvdel (A 1—37, B 1—33): efter den korte indledning en samtale mellem greven og N. E. ved Randers strand, derpå en samtale mellem denne og hans hustru i hjemmet, hendes råd at dræbe greven og at skjule sit farlige ridt ved at lade hesteskoene vende. Derefter har B, i

hvilken dette første parti er ulige bedst bevaret, følgende fremstilling, der dog afbrydes af forskellige indskud:

34. Det var Nilavs Ebbesen,
han taler til svende sine:
„hvilke ville mig følge,
og hvilke ville nu fly?

35. Hvilke ville mig følge,
de række mig hånd på ny,
hvo som orlov have vil,
han sige mig det ret nu (så fri?).“

36. Op da stode de dannesvende,
de svared' deres herre frit:
„Vi ville nu med eder ride
og vove vort unge liv.“

37. Så rede de i fruerlund,
der bunde de deres heste,
så ginge de i gården ind,
greve Gert så vilde de gæste.

41. Det var Nilavs Ebbesen,
han klapped' på døren med skind:
„Stander op, greve Gert,
og lader mig til eder ind!“

Derefter følger så en samtale, i hvilken Nils, der foregiver at være et bud fra grevens søn, bringer glædelige efterretninger, bl. a. at han selv er bleven hængt; dette gør greven uforsigtig:

46. De lukte op den greves dør,
at buddet skulde indgå,
da var det Nilavs Ebbesen,
han monne til sengen gå.

Greven giver nu gode ord og taler om forlíg, men han bliver dræbt „over sengestokken“, ɔ: sengens fjæl ud imod stuen. Slutningen er i håndskriftet forvansket; svarende til, at hestene bindes i fruerlund, har der utvivl-

somt været et vers som A 67: „N. E. tren til sin hest" o. s. v., ligesom verset om kærlingen med de to brød da kan have endt sangen [1]).

Som det vil ses, er denne form af visen aldeles uhistorisk i sit anlæg, men den har den fordel virkelig at være en helhed med „en indre sandsynligheds magt": listen at vende hesteskoene svarer til, at man er på færde om natten og at helten lokker greven til at lade den faste dør åbne, og således også til de ord, greven bruger om sin modstander:

8 (Vedel 11). „Nils Ebbesen, du er en listig mand,
dertil er du from,
hvor du kan ikke overkomme,
der rider du lang vej om."

Men ved siden af denne fremstilling er der vers, som tyder på en anden, der gik i stik modsat retning. Tiltalen til svendene er her ikke den jævne stilfærdige opfordring til at træffe sit valg og gå til et alvorsfuldt eventyr, men et stærkt opråb:

A 38. „I æde og drikke, I dannesvende,
I gøre eder fuld glade!
først denne nat forgangen er,
da fange vi dagen i stad.

39. Dagen kommer ej, før solen skin,
så få vi tidende ny,
så vil jeg på mine svende se,
hvilken fra sin herre vil fly."

40 = B 36.

---

[1]) Sml. Steenstrup, s. 307 flg. — Versene om hans landflygtighed strider vistnok mod udtalelserne om dette vilkår overfor greven og hans hustru.

Overfaldet skildres saaledes:

51. Greven ud af vinduet så,
han så de blanke spjude:
„så usel jeg til Danmark kom,
Nils Ebbesen holder der ude!“

52. De stødte på døren med skjold og spjud,
de nagler ginge alle i stykke:
„Est du herinde, grev Gert,
vi ville dig en skåle tildrikke!“

Her er helten altså til hest, og det er højlys dag; han kommer med en overvældende magt; straks greven ser ham, er det ham klart, at spillet er tabt. Der er ikke tale om nogen list, Nils Ebbesen spørger truende: „er du herinde?“ — greven er ikke i sengen, men ved vinduet, og digteren lægger vægt på at få slået fast, at det er en dagens dåd[1]).

Disse to fremstillinger skulde synes absolut uforenelige, i alle tilfælde er det sikkert, at de ikke kan have haft hjemme i samme oprindelige digtning. Alligevel er de splidsede sammen i alle visens opskrifter på den ene (B) nær; optagelsen af det nye har ikke hindret bibeholdelsen af det ældre.

Men alt i opskrift B findes der partier, som gør brud på helheden og ikke kan have været oprindelige i

---

[1]) A 44, i omtalen af svend Trøst, siges: „den samme dag før aften kom“. 64: „greven blev om dagen slagen og ikke om natten med alle“. D 23: „først denne nat forgangen er, så vil N. E. ride“. A har tankeløst beholdt verset om halshuggelsen „over sengestok“ (57), medens C og D undgår det. Når der iøvrigt i disse håndskrifter er tale om sengen, spiller den samme rolle som vor tids sofa: D 38: „vi sætte os neder på en seng“ o. s. v.; sml. D 5 og 39; C 45; A 53. — At N. E. er tilhest, ses ikke blot af A 51, men også af C 40: „N. E. selv til døren red“.

denne forbindelse. Mellem de ovenfor anførte vers 37 og 41 er indskudt den bekendte fortælling om svenden Trøst, der tager orlov, da de kommer til Randers bro, men dog tjener sin herre bedst „samme dag før aften“; alene dette sidste viser, at den hører hjemme i en sang, der henlagde drabet til dagen, og hele fortællingen er uforenelig med grevens ophold på „en gård“. Hertil svarer atter et slutningsparti om broens tilintetgørelse efter drabet. Endvidere findes også her fortællingen om Ove Hase, der blev dræbt på Randers gade eller bro. Denne kamp, der skildres i miserable vers, falder usigelig mat efter grevens drab og kan sikkert ikke skyldes den oprindelige digter, som aldrig vilde have skæmmet sin fremstilling af en helstøbt bedrift med en sådan efterslæts-begivenhed [1]).

I et andet håndskrift findes endelig begyndelsen af en iøvrigt tabt episode om Nils Ebbesens ridt til Bygholm, til samtale med Knud Ebbesen, straks efter hans hustrus gode råd; desværre afbrydes håndskriftet netop på dette sted (E 25).

Der kunde vistnok rejses tvivl om, hvorvidt dagversene og disse indskud tilhører en selvstændig gammel vise, eller om de senere er tildigtede for at lempe på en altfor uhistorisk fremstilling. Der kan anføres adskilligt for hver af disse opfattelser. Vedels eksempel viser tilstrækkeligt, at man tillod sig senere forbedringer i retning af den historiske overlevering eller en bestemt tendens, og ingen vil kunne benægte, at det samme alt kan have fundet sted 100 år tidligere; på den anden side viser dobbeltheden i den samtidige fremstilling af drabet

[1]) I min ældre afhandling havde jeg helt fjernet denne episode.

i Finnerup, at der også måtte kunne tænkes på noget lignende her. Når der imidlertid hensés til den omstændighed, at visens første halvdel svarer nøje til grundlaget for formen B (natten og listen), ligger det dog nærmere at antage, at den gamle vise er kommen under behandling af en yngre slægt, som ikke vilde se Nils Ebbesen fremstillet som en mand, der sejrede ved sin list, men som den, der gik lige til målet og brød sig sin vej uden tanke om egen sikkerhed. Den historiske kundskab gik jo tildels i samme retning, og den havde desuden fortællingerne om Ove Hase og Randers bro. — Men hvorledes vi end vil opfatte sagen, bliver det vist, at den foreliggende form, således som Vedel og de med ham beslægtede håndskrifter har den, er en sammenblanding af to grundforskellige fremstillinger, som det ikke er lykkedes at forsone, men som i virkeligheden på den mest forstyrrende måde bryder handlingens enhed. Vi skal nu i det enkelte se, hvorledes fortællingen skrider frem i denne traditionelle viseform, foreløbig uden hensyn til de historiske kilders beretninger.

Dobbeltheden begynder, som foran påvíst, med opfordringen til svendene til at erklære sig; her har ingen af de opbevarede viseformer forsøgt nogen mægling, B står ene overfor alle de andre. Men straks efter begynder sammenblandingen. Skønt A senere lader N. E. „holde“ foran grevens dør, har den dog ikke villet bortkaste verset om, at hestene bindes i fruerlund; men hvad der gav god mening, når talen var om et overfald på en gård, i hvis fruerlund hestene lades tilbage, bliver meningsløst, når man skal tænke på et ridt til Randers ved højlys dag. Hvad der har forført, sikkert ikke den første omdigter, men senere kompilatorer til at beholde

dette vers, var rimeligvis den omstændighed, at der syd for Randers bro lå en herregård Fruerlund, så man kunde tro at finde en historisk tilknytning her. Men det er unægtelig en barok situation, at en flok ryttere om dagen kommer til en gård, med bagvendte hestesko for at skjule deres færd, og så sætter deres heste ind, før de drager over Randers bro. Hvilken opsigt måtte de ikke vække overalt, hvor de kom frem, uden hensigt og til den største fare for dem selv. Og så skulde endda Nils Ebbesen bagefter komme ridende til grevens dør![1])

Nu kommer optrinet ved Randers bro; Nils gentager sin opfordring til at tage orlov, og svend Trøst — (navnet dannet som „broder Rus“ o. l.) – forlader ham for inden aften at tjene ham allerbedst.

Her viser der sig nu en dobbelt form for ordningen af det følgende vanskelige parti. A (og Vedel) tager ganske naivt først fortællingen om listen: „det var N. E. han klapper på døren med skind“, og hele samtalen mellem greven i sengen og helten udenfor døren[2]), for derefter pludselig at lade greven se ud af vinduet og Nils holde til hest udenfor, hvorefter så døren brydes, og samtalen genoptages med det tragiske udfald.

---

[1]) At den digter, som foretog visens omdannelse, ikke tænkte på at medtage verset om fruerlund, ses alt af scenen ved Randers bro. Da N. E. her opfordrer til at tage orlov, begærer svend Trøst „dertil saddel og hest“. Dette falder i alle tilfælde langt naturligere, når det siges af en rytter, end hvis der var tale om at få tilladelse til at gå tilbage for at få en hest udleveret hos dem, der havde tilsyn med dem.

[2]) A har her bevaret et oprindeligt vers, der er tabt i B:

47. „Est du hertug Henriks bud,
du lad dig ikke forlange:
du mød mig imorgen i broderkloster
imellem messe og ottesange.“

Opskriften D har derimod ikke slået sig til ro med denne rent udvortes sammenblanding af uforligelige elementer; den har udskilt den (mislykkede) list som en helhed for sig og overført den til en anden „smådreng“, der ligesom svend Trøst tager orlov ved broen og ridderen uafvidende iler forud til grevens sovehus for at bane vej for sin herre. Først da han ingen veje kommer, bryder Nils, der imidlertid er kommen til stede, ind igennem døren. Derved er der virkelig opnået en ny helhed, uden at noget af det oprindelige er gået helt tabt; men forsøget er dog næppe ret heldigt. — Karakteristisk er det, at N. F. S. Grundtvig har haft den umiddelbare følelse af, at den mislykkede list ikke var i visens ånd og helten værdig, hvorfor han har udeladt de pågældende vers i sin udgave[1]).

Men står det således med visens indre sammenhæng og harmoni, så bliver det dog værre, når vi betragter den i forhold til de pålidelige historiske efterretninger om overfaldet i Randers.

Allerede den første halvdel af visen, der intet lader tilbage at ønske i poetisk henseende, må vække historiske betænkeligheder. Vi véd, at greven i Randers faldt i en hård sygdom, så han endog var opgiven; han kom sig dog igen, men var endnu sengeliggende, da overfaldet skete. Dette stemmer ikke ret vel med samtalen ved Randers strand og det straks efter, samme nat eller den følgende dag, udførte overfald. Og denne umiddelbare sammenhæng er her ikke tilfældig; thi kun dét, at hævnen følger umiddelbart på fornærmelsen og undsigelsen, kan poetisk og historisk motivere, at Nils henvender sig til

[1]) Danske kæmpeviser (1847) s. 66.

sine huskarle, således som flokken netop er sammensat i det øjeblik; nogle dages betænkningstid vilde jo medføre en anden fremgangsmåde, et valg af deltagere og en vragen indenfor den tilfældige flok. Jeg ser her helt bort fra de historiske kilders efter min mening bestemt afvigende opgivelse[1]).

Dernæst foregår toget til Randers om dagen, i fuldt optog, hvad der jo forrykker hele handlingens karakter. Så er der den forunderlige list at vende hesteskoene, der er meningsløs, både fordi hestene ikke medtages til gerningsstedet, og fordi en sådan forholdsregel om dagen måtte henlede folks opmærksomhed på denne ryttertrop som en flok dårer eller forbrydere.

Forholdet med Randers bro er i realistisk belysning simpelthen en umulighed. Nils Ebbesen kan ikke være uvidende om, at tilbagetoget over denne bro er hans eneste chance for at slippe godt fra dette foretagende, og det kan ikke være en enkelt drengs påfund, ligesom det ikke kan være hans værk, at broen kastes i vandet. Denne fremstilling er kun mulig, fordi visen slet ikke kommer ind på den historiske situation i Randers, men holder denne i tåget ubestemthed. Nils Ebbesen træffer greven i et ubevogtet hus; han har tid nok til først at forsøge en list, og, da den mislykkes, at bryde ind til sin

[1]) Herom i det følgende. Hvad notisen i den såkaldte Sjællandske krønike (Scr. r. D VI 524) angår: quem (N. E.) ipse (comes) prius diffidaverat (at greven forud for drabet havde undsagt Nils), da tror jeg ikke, at man tør tillægge denne kilde synderlig betydning om en begivenhed, som øjensynligt ligger den fjernt i rum, næppe heller umiddelbart nær i tid; den henfører f. eks. heltens fald til 1342. (Sml. D. Schäfer, Dän. Ann. u. Chr., s. 67.) Havde en undsigelse fundet sted, måtte vel de nøjagtigere samtidige optegnelser have nævnt det. For opfattelsen af visen er det jo ligegyldigt.

fjende, der føler sig afmægtig overfor ham. Der forhandles nu om, at han skal nøjes med at betragte greven som sin fange og altså føre ham bort med sig ud af byen o. s. v. Når vi nu véd, at Gert dengang havde en hær på 4000 mand omkring sig[1]), og at Nils møder med 47 mand midt inde i fjendens lejr; at greven kaldte folk til sig ud af vinduet, skønt det var den vanskeligste tid af døgnet, lige før daggry, — så er den frejdighed, hvormed digteren tilmed henlægger en sådan scene til midt om dagen, i sandhed imponerende. At han så endda lader heltene trække sig tilbage med trommehvirvel gennem byen, synes at nærme sig til det burleske[2]). Endnu kommer kampen med Ove Hase, for yderligere at forsinke tilbagetoget, og endelig overraskelsen med den faldende bro!

Der skal i sandhed en stærk konstitution til at kalde dette for en historisk fortælling eller endog finde, at det „virker ved en indre sandsynligheds magt og en mærkelig talende anskuelighed, hvorhos den (skildringen), hvad der er vitterligt for alle, ikke har nogen kilde imod sig, der kunde bestemt bestride dens rigtighed“. Det forekommer mig, at man snarere kunde sige, at visen i denne blandede form og sammenholdt med de historiske efterretninger segner under sine indre modsigelsers og umuligheders vægt. —

---

[1]) Scr. r. D. II 392.

[2]) Også den oprindelige vise har trommen (B 51), men her har den sin naturlige plads. Her må det fuldbyrdede drab forkyndes for de sovende vægtere, og ridderen er sikker nok på alligevel at kunne undslippe i natten, da hestenes vendte sko snart vil vildlede forfølgerne: man vil følge de spor, der vender udad fra gården, skønt de i virkeligheden viser den vej, han kom, medens han undviger ad den vej, hvis spor vender indad.

For at få det rette blik for Nils Ebbesens-visens oprindelige anlæg, er det imidlertid nødvendigt at løsrive sig fra disse pinlige detailler. Den bør først og fornemmelig sammenstilles med Marsk Stig-viserne, af hvilke den, som jeg tidligere i korte træk har påvíst, er en efterligning.

Fortællingen i den kortere Marsk Stig-vise er denne: Marsken drager på kongens bud i leding; men medens han er borte, forfører kongen hans hustru. Han kommer hjem, fru Mettelil modtager ham med gråd og opfordrer ham til hævn:

22. Det var unge hr. marsk Stig,
han råber over al sin gård:
„I stander op nu, alle mine mænd!
I drage eders brynjer på!“

— — — — — — — — — — —

24. Det var konning Erik,
han ud af vinduet så:
„hisset ser jeg hr. marsk Stig,
han holder på ganger grå.“

Det kommer derefter til forhandlinger, som ender med kongens drab og marskens landflygtighed.

Den længere vise udmaler dette med det højeste mesterskab, idet den foruden de i den kortere givne motiver også benytter og omdanner dém i en helt forskellig sang: „nu stander landet i våde“. Fortællingens gang er her denne: Marsken har onde drømme, som hans hustru, fru Ingeborg, søger at bortforklare; han drager i leding, kongen forfører hende, og hun ægger sin mand til hævn. Denne henvender sig da til kongen „på breden ting“, de kommer i ordstrid, og det ender med en undsigelse. Nu kommer hans hustrus frænde, ung Rane, marsk Stig til hjælp; kongen lokkes på jagten

til en ensom hytte, hvis gådefulde beboerske spår hans nære død, og derfra til Finnerup lade. Af frygt for marsken beder kongen Rane lukke døren vel, men denne sviger ham og lader den være åben. Næppe er de komne til ro, før „fru Ingeborgs bud“ banker på, og „de“ kaster sig over den dårlig skjulte konge; det er marsken og hans svende. Derefter følger scenerne på Skanderborg, hvor drabet forkyndes for dronningen, og med den hævnede hustru i „hans egen gård“; endelig landflygtigheden og opførelsen af Hjelm.

Nils Ebbesens-visen svarer led for led til dette viseemne, kun at den er fyldigere end den ældre, mindre rig end den yngre form. Indledningen er en kort fremhævelse af en ond spådom om grevens færd til Danmark; samtalerne ved Randers strand og i „hans egen gård“ står jævne med Stigs undsigelse på tinge og hans hustrus opfordring til hævn; at de kommer i den modsatte orden, har jo sin grund i den simplere handling, i hvilken fornærmelsen ligger i selve samtalen, ikke forud for den. Ridtet til grevens gård, drabet og undsigelsen har de samme træk som marskens overfald i Finnerup, kun simplere og kortere[1]). Men hvad der er hovedsagen, grundopfattelsen er den selv samme: det er en enkelt adelsmand, der, efterat være fornærmet af sin overmand, undsiger ham og fælder ham ved et overfald i forening med sine svende. Dette hovedpunkt kan vi ikke komme bort fra.

Og hvad melder så historien om kong Eriks drab? Rigets højeste domstol dømte 9 navngivne adelsmænd

---

[1]) Der ses her helt bort fra en æstetisk vurdering af de i det enkelte helt forskellig og mesterlig skildrede scener i N. E. visen.

skyldige i det; de opregnes efter rang, så vi intet kan slutte af den orden, hvori dommen eller krønikerne nævner dem, grev Jakob af Halland var den fornemste, derefter kom marsken (Stig), derefter de andre riddere, endelig de menige adelsmænd. Senere blev det godtgjort, at marsken slet ikke havde været med i Finnerup.

Af hvilken grund skal da visens fremstilling stå til troende, når den på samme måde gør Nils Ebbesen med sine svende til handlingens eneste bærer i Randers, medens det er vitterligt og uimodsigeligt, at Marsk Stig-visen til trods for sin samtidighed er uhistorisk? Nils Ebbesens-visen står i alle henseender tilbage for den om marsken; den betegner, som jeg alt tidligere har holdt på, en begyndende nedgang i visedigtningen; hvis den er samtidig, er den i alle tilfælde overleveret i en mangelfuld og tvetydig form, og den har talrige træk, som den umulig kan have hentet fra det virkelige liv. Af hvad grund skal vi da tro dens påstand om, at N. E. stod ene med sin bedrift, medens ingen drister sig til at sige det samme om Stig Andersen?

Grunden til, at man så nødig vil opgive den nedarvede forestilling om overfaldet i Randers, er selvfølgelig den, at medens de samtidige kilder tvinger os til at opgive Marsk Stig-visernes fremstilling, giver de fattigere kilder om Nils Ebbesen, hvis sag jo ikke blev pådømt af nogen domstol, færre og formentlig mindre tvingende tilknytningspunkter. Vi skal nu se, om der dog ikke i disse fattige kilder findes tilstrækkelige indicier til at slå fast, at det forholdt sig med Nils Ebbesen som med Stig Andersen, at han kun var én af flere hovedmænd i sin bedrift, og at drabsmændene i Randers ikke kom som enkeltmands svende, men som frie fæller i en politisk sammenslutning.

Den samtidige danske krønnike siger, at Nils Ebbesen kom til Randers med 47 „socii", fæller, ledsagere; dette udtryk udelukker vel ikke muligheden af at forstå det som tjenere, men det ligger dog langt nærmere at forstå det som selvstændige mænd, der har underkastet sig hans førerskab. Den lybske krønnike udtaler sig dog langt tydeligere: „Do de Denen horden, dat de greve ghenesen was, do sammelden sik erer wol sestich kundighe man; de quemen to Randorshus in der nacht des sonnavendes vor judica." Her er det umuligt at tænke på de svende, der tjener i enkelt mands gård; det er „60 kyndige mænd" „af de danske", der „samler sig". Ordet „kundighe" har jeg ment skulde særlig betyde „stedkendte"; det kan dog også meget vel, som prof. St. foretrækker, være „listig" e. l.; ligeledes betyder det „bekendt"[1]). Men hvilken betydning man end her vil tillægge det, er det øjensynligt, at disse mænd betegnes med en fælles egenskab, som på en eller anden måde udmærkede (eller skæmmede) dem og gjorde dem skikkede til deres forehavende. Det er altså ikke en tilfældig, men en udvalgt samling af mænd. Med udtrykket „sammelden sik", kan jævnføres hvad der fortælles om sørøverne: „dusse gesellen, de sik so vorsammelden, dewile se nicht up besoldunge dehneden, sondern up der egene eventuhre, nöhmeden se sik Victalien Broders" (s. 494): det er de enkelte uafhængige mænd, der også her danner et frit broderskab til fælles foretagender.

Hvorledes vil man desuden tænke sig, at et sådant overfald under de givne forhold sættes i værk? De kommer ind i byen som vagthold, altså vel i mindre

[1]) Samme forfatter (Detmar, ved Grautoff), I 222: he jagede sinen wech, de eme kundich was.

delinger, og de samles i et stenhus for herfra at skride til angreb i det belejlige øjeblik. Hvad var det for et hus? Var der store huse, tilmed stenhuse i Randers, som ikke var belagte med indkvartering under en besættelse af 4000 mand, af hvilke dog vel så mange som mulig søgte bolig i byen? Hvorledes kunde da dette stenhus i hemmelighed holdes rede til dem, så de ikke opdagedes i utide? De må dog vel her have haft medvidere og have forberedt alt i tide. Og broens planker; skulde de kastes i vandet under et tilbagetog, måtte dette dog vel også være forberedt. Når den danske krønnike fortæller, at Nils ved sit overfald havde 47 fæller, medens den lybske oplyser, at c. 60 danske samlede sig, kan forskellen i disse opgivelser måske bero på, at den sidste tæller også de bymænd med, der var indviede i planen og udførte deres del af den fælles bedrift.

Vi skal nu se, hvilke træk andre samtidige kilder indeholder til oplysning af dette forhold.

Ved forliget i Spandau, 3 uger efter drabet, måtte den vordende konge Valdemar love ikke at forsvare dem, „de greue Gerharde gemordet hebben, vnde scholn ire vient wesen und alle der de se vordeidingen“. Ved mødet i Lybek efter påske påstår grevens sønner, at hertug Valdemar af Sønderjylland var medvider i deres faders død: „dat he hedde mede beweten eres vaders dot, greven Gherdes, unde hedde untholden de mordere to Sunderborch uppe sime hus“. Det måtte han fralægge sig med ed, efter den nedsatte voldgiftsrets kendelse. Hele denne forhandling med anklage, forsvar og dom er jo fuldstændig umulig, hvis visens fremstilling er rigtig og der er tale om enkelt mands pludselige hævn. I drabssagen 1286—87 er der aldrig tale om andre end

standspersoner; de svende eller drenge, der kan være brugte ved udførelsen, ligger under det niveau, hvorpå slige sager føres. Når der derfor fortælles, at Holstenerne efter sejren ved Skanderborg, 2. Nov. 1340, hævnede sig på drabsmændene, må der også være tænkt på bekendte standspersoner: „darmede blef dot ere hovetman, de greven Gherde morde, unde tve sine brodere; de worden sat al dot uppe hoghe rade mit den anderen, de darmede weren. Also warde wroken de vrome doghentaftighe greve Ghert.“

Så kommer endelig det af Hvidtfeld anførte brev fra 1351, hvis formentlig rette betydning jeg først har eftervist i min artikel i „Biografisk leksikon“: „Dog finder jeg af en kvittans, som greve Henrik og greve Klavs have udgivet år 1351 til her Johan Limbek, at han haver betalt dem 500 mark lybske, som han haver annammet af her Sti Anderssøn, og han haver sonet fore, om deres faders død, hvorfore de kvitlader forskrevne her Johan Limbek, dog at her Sti Anderssøn hannem betaler igen“ [1]). Senere kommer han tilbage til dette brev og opgiver dets datum, d. 16. Oktober (s. 505). Denne „sone“ må sættes i forbindelse med de samtidige politiske begivenheder. I det nævnte år kom det nemlig til et brud mellem kong Valdemar og de jydske stormænd, der nu sluttede forbund med greverne, deres hidtilværende modstandere. Henimod årets slutning søgte man at komme til et forlig med kongen på et møde i Kalundborg; men det mislykkedes. Den omtalte sone falder altså sammen med forbundet mellem greven og den jydske adel og

---

[1]) Hvidtfeld I 469. Han tilføjer: „hvilket er et tegn til, at Nils Ebbesens slægt og venner have måt bøde for samme greve, han ihjelslog“.

herved bliver den da også først forståelig. Der kunde jo ikke være tale om at betale bøder for mænd, som var faldne på deres gerninger, altså i dette tilfælde Nils Ebbesen og de andre drabsmænd, som faldt og blev lagte på hjul ved Skanderborg. Når greverne alligevel holdt på, at der måtte gå en sone m. h. t. grevens drab forud for et forbund, så viser det bedre end noget andet, at det var adelen i Jylland som stand, der kendtes solidarisk ansvarlig for grevens drab. Og dette har da formentlig også fået sit udtryk ved den foretagne sone, idet Stig Andersen til Bjørnholm, fordum grev Gerts marsk i Jylland og som sådan adelens naturlige repræsentant[1]), forpligtede sig til at betale 500 mark til Johan Limbek af Søgård og Trøjborg på grevens vegne. — Når hr. Thiset af den forholdsvis ikke betydelige „mandebod“ slutter, at deltagerne i drabet har været uanselige mænd og, selv om de var adelsmænd, snarest har stået i tjenesteforhold til Nils Ebbesen (II 649), så ligger der heri den misforståelse, at der var tale om en mandebod i almindelig forstand. Dertil kunde den jydske adel sikkert ikke bringes, at anerkende, at der skulde bødes fyrstelig mandebod for den (efter deres påstand) i åben fejde dræbte greve; en sådan indrømmelse vilde have været en ydmygelse, som greverne ingen midler havde til at tilføje deres tidligere modstandere. Der kunde derimod nok være tale om at give dem nogen oprejsning for at få en sag bilagt, der stod i vejen for et forbund, og det var da naturligt, at repræsentanterne for den jydske og den holstenske adel enedes om en sone, en mindre, rund sum, ved hvilken

[1]) Hist. tidsskrift, 4. række, III, 604 fl.

dette mellemværende blev afsluttet uden at de to korporationer for fremtiden kunde lade hinanden noget høre i den anledning.

Ingen kan som bekendt være dommer i sin egen sag, og således kan jeg jo heller ikke gøre fordring på her at have det sidste ord. Men jeg kan ikke nægte, at det forekommer mig mærkeligt, at historikere af fag med alle de anførte kendsgerninger for øje kan foretrække visens opfattelse af Nils Ebbesen for alle andre kilder, samtidig med at de nødes til at forkaste visen om Stig Andersen og drabet i Finnerup lade.

Ved siden af de i det foregående omhandlede spørgsmål har det vistnok kun liden interesse, hvad der ud over den historiske bedrift kan vides om Nils Ebbesen. Da dette imidlertid er blevet stærkt fremdraget i anledning af et par linjer i min fremstilling i „Biografisk leksikon“, skal jeg ikke unddrage mig den forpligtelse også i den henseende at forklare mig nærmere, så meget mere, som jeg godt forstår den fortrydelse, hvormed man altid er vidne til kuldkastelsen af et formentlig vel sammentømret og smukt opført hus.

Det er hr. arkivsekretær Thiset, som fra først af har optaget dette spørgsmål til nærmere behandling i et par afhandlinger om Nils Ebbesens slægtskabsforhold og formentlige forekomst i et par breve fra Vendelbo sysselting[1]). Ingen kan være mere villig end jeg til at erkende hr. Thisets omfangsrige og sikre kundskabsfylde i retning af dansk adelsgenealogi og hvad dermed står i

[1]) Hist. tidsskrift, 5. række V og 6. række II.

forbindelse; jeg behøver næppe i den henseende at bruge mange forsikringer, da omstændighederne har givet mig lejlighed til i gerningen at anerkende hans virksomhed. Men selv den bedst underrettedes kundskab stanser dér, hvor kilderne svigter, og hr. Thiset har ikke med held bestået den fristelse, som synes så uimodståelig for genealoger, at ville vide mere, endog ikke så lidt mere, end kilderne tilsteder. Vor adelsgenealogi har et stort og taknemligt virkefelt i de sidste 4 århundreder; længere tilbage begynder det at gå trangt, og i midten af det 14. århundrede er de kendte navne og især de kendte slægtskabsforhold så få[1]), at der udkræves en meget alvorlig selvbegrænsning for ikke her at fare vild, på samme måde som de bedst udrustede videnskabsmænd i forrige århundrede gjorde for den fjernere middelalders, eller de endnu ældre for oldtidens vedkommende.

Hvad nu særlig hr. Thisets afhandling om Nils Ebbesen angår, da lider den uimodsigeligt af to fejl: mangelen på forståelse af de vanskeligheder, der er forbundne med kildernes, særlig folkevisens rette vurdering, og det frie spillerum, der i den gives alle hånde formodninger og slutningsrækker m. h. t. slægtskabsforhold, traditioner osv. At prof. Steenstrup slutter sig til hans hele bevisførelse og dens resultater, forandrer selvfølgelig ikke dette forhold.

---

[1]) Thiset siger selv (5. V. 444): „En nøjere kritik vil da også vise, at alle vore stamtavler i virkeligheden ere temmelig ens; de ere fyldige og pålidelige for tiden efter 1450, hvorimod de kun for de færreste slægters vedkommende række ud over denne tid, og de efterretninger, de da bringe, ere lige sparsomme i omfang som i indhold."

Det første spørgsmål, der her må besvares, er da dette, om den i to aktstykker, henholdsvis fra 1343 og 1347, nævnte Nils Ebbesen er den historiske helt af dette navn, eller ikke[1]).

Brevet fra 1347 er et vidnesbyrd fra Vendelbo sysselting, i hvilket der udsiges, at Esger Ebbesen Krog på samme ting på Nils Ebbesens arvingers vegne pantsatte visse gårde til Torkel Hval for 23 mark sølv, hvorimod denne omvendt oplod den førstnævnte på Nils Ebbesens børns vegne andet gods, som forhen var tilskødet en vis Lamin Jakobsen på Nils Ebbesens vegne, medens han skulde beholde andet, af denne sidste modtaget gods.

Brevet fra 1343 er ligeledes et vidnesbyrd fra Vendelbo sysselting, udstedt af Torkel Hval, og gående ud på, at denne førte fyldestgørende tingsvidne på at have tilskødet en vis Lamin på Nils Ebbesens vegne visse gårde på det vilkår, at Nils Ebbesen skulde yde ham fuldt vederlag i andet gods, efter to navngivne og tilstedeværende ridderes skøn. Gjorde han ikke det, skulde handelen gå tilbage. De her nævnte gårde (Arnstorp og Smidstorp) er de samme, som 1347 af Torkel Hval tilskødes Nils Ebbesens børn.

Det er tilvisse en fristende lejlighed til at få den historiske Nils Ebbesen anbragt på en stamtavle, der her frembyder sig, og enhver vil kunne forstå, at en nidkær genealog giver efter for den. Det forekommer mig dog, at alt for store betænkeligheder her er at overvinde til at man kan indlade sig på dette forsøg. Først den, at brevet af 1343 vanskeligt kan forstås anderledes end at Nils Ebbesen dengang endnu er i live.

---

[1]) Brevene findes trykte i Danske magazin, 3. række V 86 fl.

Læses dette brev uden forudfattet mening om de deri optrædende personer, vil ingen falde på at tro, at den nævnte Nils er død; der siges ikke blot ikke noget derom, men hele den betingede form, hvori opfyldelsen af det givne løfte omtales, viser at spørgsmålet endnu er åbent. Hvorfor i al verden skulde Torkel Hval også have ventet i over 2 år efter Nils's død med at få den sluttede aftale bekræftet, når det gjaldt om at sikre sig overfor arvingerne? thi at der ikke i de år skulde have været holdt ting på grund af politiske uroligheder, som hr. Thiset mener, beror på en fuldstændig miskendelse af de historiske forhold, vel særlig i denne egn, der fra sommeren 1340 var i kongens fredelige besiddelse. Tingsvidnet synes ganske simpelt at være taget enten for at afhjemle en nylig ikke på tinge foretagen handel, eller fordi Nils Ebbesen nu vilde unddrage sig sin forpligtelse, vel snarest det sidste. Havde han derimod nu været død, måtte vel forpligtelsens overgang til børnene have været antydet. Sammenholder man de to breve, synes det klart, at der 1343 har været strid om handelen, medens denne bringes til udførelse på børnenes vegne efter hans død 1347.

Det må dog indrømmes, at selv det meget usandsynlige ikke er umuligt, og det kan derfor ikke med sikkerhed påstås, at den i brevet nævnte Nils Ebbesen ikke alt var død før 1343. Men der måtte da føres et stærkt sandsynlighedsbevis for, at denne mand er helten fra Randers, som faldt 1340.

Hr. Thiset anfører i den retning først navnets sjældenhed, eller, som det første gang hed, det enestående navn. I den anden afhandling er der alt kommen en,

måske to N. E. til[1]), og Tyge Becker mener, at det var almindeligt. Både Nils og Ebbe (Jep, d. e. Jakob, i det senere folkesprog) forekommer i alle tilfælde hyppigt nok. Men i alle tilfælde er det alt for voveligt at drage slutninger af denne art. Mon nogen har en bestemt forestilling om, hvor stor en brøkdel af de samtidige voksne adelsmænd vi overhoved kender af navn? Der var dengang vel næppe det sogn, som ikke havde en eller flere „hovgårde", og der var 1100 sogne i Jylland; selv om nu mange af disse gårde var forenede på enkelte stormænds hænder, så fandtes der jo også talrige „yngre sønner" uden sædegårde. Af et brev fra 1358 ses det, at der fra Als og Sundved var mødt henved 40 adelsmænd i Sønderborg, men dette område er kun en tresindstyvende del af Nørrejylland. Det forekommer mig da indlysende, at navnets sjældenhed ingen støtte kan yde for undersøgelsen.

Men, siges der så videre, navnene Povl Glob, Anders Frost og Ove Hase, der forekommer i visen, tilhører den slægtkreds, som brevenes Nils Ebbesen repræsenterer, nemlig Strangesønnerne. Værdien af det store arbejde, hr. Thiset har gjort for at oprede disse forhold, skal ingenlunde miskendes; men jeg tør dog ikke i denne forbindelse tillægge det nogen større vægt. Povl Glob nævnes 1347 som en af forloverne for Nils Ebbesen og menes at være beslægtet med ham; en Strange Ebbesen, hvis forhold til Nils dog er aldeles ubekendt, siges nemlig i „slægtebøger" at have været gift med „Oluf Globs datter", og en Eler Elersen, der henføres til

---

[1]) H. T. 6 r. II 665: 1365 på Rinds herredsting; 1377 kong Olavs håndfæstning. I brevet fra 1347 er der en Ebbe Nilssen, som ikke er søn af hovedmanden N. E.

Strangesønnernes slægt, tog arv sammen med Povl Glob. Disse beviser forekommer mig egenlig ikke at sige meget. Anders Frost fører derimod selv Strangesønnernes segl[1]) og Ove Hases datter antages med en høj grad af sandsynlighed at have været gift med en mand af denne slægt.

Men hvilken betydning har så dette for visen om Nils Ebbesen?

„Her Bugge“, d. e. Nils Bugge på Vosborg, senere på Hald, nævnes i denne uden at bringes i personligt forhold til helten. Greven vil dutte denne på, at han har været i Bugges gård med 100 mænd, men Nils afviser det som en usand bagvaskelse. Derpå vil han have ham til at ride til samme Bugge i sit ærende, thi denne har undsagt ham; han tror altså forsikringen om, at der ingen lønlig forbindelse er imellem dem, og det samme er digterens tanke. I samtalens løb sigtes endvidere Povl Glob og Anders Frost for at stå i ledtog med Bugge og at have undsagt greven, og tilsidst beskylder denne Nils Ebbesen for det samme. Nils gør harmfuldt indsigelse, både for sit eget vedkommende og for de andre: de har haft ret til at opsige ham deres tjeneste. På dette spørgsmål kommer det så til et brud.

Men der ligger jo da slet intet i disse navne andet end at det er bekendte jydske adelsmænd; de bringes ikke i noget personligt forhold til Nils Ebbesen. Det er sikkert ikke tilfældigt, at navnene betegner særlig fremragende mænd, dog så vidt det ses, snarest fra en noget senere tid: Povl Glob hørte til de rigeste og mægtigste

[1]) Danmarks adels årbog 1888, s. 63, 66, 69.

mænd i Ty og Vendsyssel, Anders Frost blev senere ridder og marsk, og Nils Bugge er bekendt nok som fører i kampen mod kongen 1351 og senere. Det er jo til denne eller snarere en noget senere tid, vi må henføre visen om Nils Ebbesen, hvis samtidigheden kan fastholdes; derpå tyder de mindre historiske forsyndelser, selv dér hvor forfatteren ingen interesse har af at tildanne sit emne, ligesom man også må tænke sig i det mindste nogen tid hengået efter begivenheden, før den kan omdigtes med en stærk tendens[1]). Hvad under da, at disse navne alt bringes ind i fortællingen fra 1340, hvad enten de har haft med den at gøre eller ej. Der kan intet sluttes af disse navnes forekomst i visen om et personligt eller slægtskabsforhold til den historiske Nils Ebbesen.

Med Ove Hase forholder det sig anderledes. Efter den samtidige lybske krønnike faldt der på Nils Ebbesens vej ud af byen en tysk ridder ved navn Henrik van Vittinghoven, hvis herberge var i nærheden. Den danske krønnike siger, at der faldt to bekendte riddere foruden andre, men deres navne nævnes ikke. Endelig fortæller den i året 1448 'skrevne holstenske krønnike, at den ridder, som faldt, var en Jyde ved navn Hase.

Det er bekendt, at denne krønnike vrimler af upå-

---

[1]) B 44 (= A 48) siger N. E.: „Kolding er bestoldet og Ribe det er brændt", hvad der skal være en glædelig tidende for greven; men begge disse slotte var 1340 i hans hånd. — Reinhardt: Valdemar Atterdag, s. 200: „Den anskuelse om herremandens personlige selvbestemmelsesret, som kæmpevisen lægger N. E. i munden under hans ordveksel med grev Gert, turde i virkeligheden have været et udtryk for den jydske adels opfattelse af sin stilling ikke blot lige overfor den fremmede panthaver, men desværre også lige overfor den nationale konge."

lidelige overleveringer og aldeles forvanskede beretninger, og den har da også på dette sted en gal datum (18. Marts istedenfor 1. April). Men det navn, den giver den danske helt, „Negels Jebssis“, tyder på en dansk kilde, og navnet Hase stammer da vel fra den samme, medens andre træk er holstensk bagtalelse. Om denne danske kilde nu er visen — der dog ikke har navnet Jebses eller Jepsen — eller en anden senere tradition, kan vel næppe afgøres; da imidlertid den hele episode i visen gør bestemt indtryk af at være et senere påhæng, er det måske det sandsynligste, at de to opbevarede efterretninger har en fælles ældre kilde.

Men lad os gå ud fra, at viserne er samtidige, og at den form, hvori Ove Hase kaldes Nils Ebbesens „svoger“ er den rette, hvad beviser så dette for den sidstes vedkommende? Selv om de to var beslægtede ved giftermål, hvad jo svoger betyder, så siger dette jo intet om, på hvilken af de mange mulige måder det fandt sted. Navnet Hase (eller rettere Has) findes som bekendt i et af håndskrifterne, de andre har Hals (Kalles); men denne tekst, der altså vel skulde være den mest pålidelige, lader ridderen sige, at han „har Nils's frænke“ (C 51). Efter hr. Thiset skulde slægtskabet med Strangesønnerne imidlertid hidrøre fra, at Ove Hases datter var gift med en mand af denne slægt. — Tingen er, at vi véd så grumme lidt om alle disse forhold og at det materiale, vi har til en nærmere bestemmelse, de indbyrdes uenige visetekster (D kalder ham „søstersøn“), er så slet som vel muligt.

Men, hedder det videre, efter gamle optegnelser tilhørte den historiske Nils Ebbesen slægten Strangesøn eller Bild (der førte samme våben). Andre optegnelser

henførte ham imidlertid til slægten Galt[1]). Det forekommer mig, at man her er inde på gyngende grund. Da der i begyndelsen af det 14. århundrede ofte nævnes en Ebbe Galt, kan man have taget anledning deraf til at gøre Nils til hans søn, og da der noget senere bevislig var en Nils Ebbesen af slægten Bild, har det måske været nok til at sætte ham ind i denne familie. Efter det af hr. Thiset fremdragne tror jeg dog, at man bør foretrække at tænke på den sidste som Nils Ebbesens slægt; men i virkeligheden vides der intet herom og endnu mindre følger deraf, at det er manden fra 1343 og 1347. For yderligere at vise det aldeles usandsynlige heri, skal jeg nu gå over til at fremdrage de træk i det om Nils Ebbesen overleverede, som tyder i en helt anden retning end ad Vendsyssel til.

Her kan da først med rette gøres gældende, at al sandsynlighed taler imod, at en mand fra landet nord for fjorden skulde have sat sig i spidsen for et foretagende som det pågældende; man kender jo Vendelboernes forhold i tidligere tid og deres hele undtagelsesstilling. Vel kan adelen ikke i den henseende have været så énsidig stillet som almuen; men det vilde dog have været højst besynderligt, om en mand fra Vendsyssel skulde have stået i spidsen for en sammenslutning af mange mænd i Randersegnen, som først og fremmest måtte have en ubetinget tillid og fortrøstning til deres fører ved dette tilsyneladende afsindige foretagende. Lige så besynderligt vilde det være, om en Vendelbo havde følt sig kaldet til at vove sit liv på denne bedrift, så længe greven ikke var kommen ham og hans syssel

[1]) Hist. tidsskrift 5. V. 448. 454. — 6. II. 661. Langebek holdt ham for en Galt (D. Atlas IV. 15. 363).

nærmere på livet. Jeg tror, enhver Jyde vil være enig med mig i, at Nils Ebbesen og hans fæller må have hørt til dem, der rent lokalt følte sig kaldede til at bringe denne sag i orden[1]).

Det samme har visens digter forudsat. Greven spørger Niels (B 6):

hvor så lide de Sønderjyder
og så dine rige frænder?

Jeg har alt tidligere henpeget på, hvor karakterløst dette spørgsmål falder i de andre opskrifters forandring til „Nørrejyder" o. l. Der er jo ikke tale om folk i hertugdømmet, men om de Jyder, der bor sønden for „Randers strand"; om dem spørger greven ganske naturligt en mand, der hører hjemme iblandt dem, og som har sine frænder i de egne.

Endvidere har et vildfarende, tilfældig opbevaret vers, som før nævnt, det træk, at N. E., straks efter at have rådført sig med sin hustru, rider til Bygholm ved Horsens for at „byde Knud Ebbesen ud"; man kan sikkert ikke andet end gå ud fra, at dette netop er en af de „rige frænder", der nu skal tages på råd; to brødre faldt jo med ham ved Skanderborg. At drabsmændene forlader Randers over broen sydpå, var påbudt af omstændighederne; men den danske krønike siger, at de også kom ind i byen sønderfra (villam per pontem intravit, Scr. r. D. II 392); for denne forfatters bevidsthed må det også have stået, at Nils hørte hjemme syd for byen.

Om den historiske Nils Ebbesen haves der da også i virkeligheden udenfor de skriftlige kilder og folke-

[1]) Uden al tvivl var den ene af grevens sønner kommen længere nordpå; det vilde vistnok have ligget nærmere for Vendelboerne at tage sig af ham.

viser kun en eneste gammel og pålidelig efterretning, nemlig den lokale overlevering om hans hjemsted i Noring Ris ved Frisenborg. Hr. Thiset søger at gøre denne tradition tvivlsom og berøve den al betydning, men den slægttavle-gymnastik, hvormed sagens simple sammenhæng skydes i baggrunden, er her uden al værdi[1]).

Allerede Svend Grundtvig har slående eftervíst, at det beror på en senere tids løse literære kombinationer, når man har villet fremstille sagen således, som om der var to forskellige overleveringer om Nils Ebbesens hjemstavn. Kun „Noring Ris hovgård“ i Folby sogn og det derværende voldsted udpeges af en ældgammel tradition, men for dens vedkommende er vidnesbyrdene til gengæld mange og gode. Først er der sognepræstens indberetning til Ole Worm af år 1623:

„Gamle bønder siger, efter deres forfædres sagn, at udi Sabro herred på en gård udi Ris, liggende i Folby sogn, som kaldes hovgård (Hoffgård), skulde have boet Nils Jepssøn, som ihjelslog greve Gert udi Randers, hvorom i kæmpeviserne; hos samme gård ses endnu

---

[1]) Th. viser (s. 663), at „Noringris hovgård“ 1647 med andet bøndergods solgtes af fru Marie Belov, og han fortsætter da: „går jeg ud fra, at fru M. B. har arvet dette gods efter sin moder Lisbet Skram, denne atter efter sin fader Lavrids Skram og farfader Erik Skram, som kan have fået det efter sin moder Anna Gyrstinge, hvis fader Oluf Mortensen mulig har arvet det efter sin moder Johanne Nilsdatter, der atter kan have haft dette gods efter sin fader hr. Nils Kristjernsen til Kølby, hvis fader igen var hr. Kristjern Nilssen,“ — og der endes så med dennes fader Nils Sebbesen, i 14. århundrede, som kan have givet anledning til sagnet om Nils Ebbesen! Dette ganske vist på sin vis forbavsende behændighedsstykke tager prof. Steenstrup au serieux: „Endelig har hr. Thiset gjort det ikke usandsynligt, at Nørringris (d. e. Noringris) — ejedes af en Nils Sebbesen“ o. s. v. (s. 314).

store grøfter og gamle rudera, hvor synes nogen bygning at have standen.“ [1])

S. Grundtvig gør med rette opmærksom på, at der intet „literært“ er i denne optegnelse; præsten véd ikke af, at stedet hos Hvidtfeld kaldes Nørreris, ellers måtte han jo have bemærket det for at fjerne en nærliggende betænkelighed hos Worm, når gården her kun kaldes Ris; han henviser kun til kæmpeviserne og bruger samme navn for helten som Vedel, der ikke nævner gården. At dette sagn skulde have haft nogen tilknytning i den daværende ejers opstigende familieforhold, er der intet spor til. Men ved de udtryk, præsten bruger, føres overleveringen langt op i det 16. århundrede.

Denne selvstændige, af literaturen uberørte tradition mødes med efterretningen hos Kornelius Hamsfort, der kalder drabsmanden „Nicolaus Jepsøn de Norengrise“ [2]), ligesom gården på det eneste sted, hvor nogen vise nævner den, kaldes „Norinsris“ (A 67). Hvidtfeld derimod har som bekendt Nørreris, en form, som også har indsneget sig i nyere afskrifter af en optegnelse af Hamsfort [3]). Ingen vil dog kunne miskende, at overgangen (ved fejlhuskning) fra Noring til Nørre i et stednavn er meget let at forklare, medens den modsatte er så godt som umulig. Men af disse samstemmende vidnesbyrd er det klart, at overleveringen i det 16. århundrede opgav Noring ris som Nils Ebbesens hjemstavn.

Navneformen Nørreris, der ved Hvidtfeld kom ind i

---

[1]) S. Grundtvigs folkeviser, III 490. Danske samlinger, 2. r. VI 151.

[2]) Scr. r. D. I 304. Han har fulgt den holstenske krønike (eller dens ældre danske kilde?) m. h. t. dagen, d. 18. Marts.

[3]) Hvidtfeld I 467. Hamsforts Odense bispekrønike har i Scr. r. D. VII 230: Nøreris, men den ældre omhyggeligere udgave i Dän. Bibl. IX 418 har Norriis.

literaturen længe før Noring, førte imidlertid i forrige århundrede til en literær sagndannelse, idet fortællingen om Nils Ebbesen da knyttedes til en gård af dette navn i Roum sogn, nordvest for Randers. Det nævnes efter S. Grundtvig første gang 1740 i en herredskrønnike, dog således at forfatteren Testrup knytter heltens navn til en borgplads „Brattingsborg“, der da efter kæmpevisen bringes i forbindelse med Hald. Derefter er det kommen ind i Hofmans Fundationer, med udtrykkelig påberåbelse af navnet hos Hvidtfeld og idet den formentlige ejendomsgård (Nørreris) holdes ude fra denne borg (Brattingsborg), hvor N. E. skulde have „søgt sikkerhed“. Danske Altas endelig fortæller, at „nogle holder for“, at N. E. var opkaldt efter denne bondegård, der ikke vides at have været herregård eller har spor af befæstning (IV 656, sml. 209).

Dertil kommer så de to breve med Nils Ebbesens navn, vedrørende gods i Åbo syssel, i hvilket Noring ris ligger. Det ene er udstedt på Åbo sysselting 1337 af selve Nils Ebbesen, der vedgår på anden mands vegne at have pantsat Stig Andersen noget gods; måske har Hvidtfeld kendt noget mere til denne sag, siden han fortæller, at Nils havde haft en trætte med Stig for greven, og at han havde følt sig forurettet ved en dom, som gik ham imod.

Det andet brev er et tingsvidne, udstedt på Viborg landsting 1338 og lydende på en tilskødning af gods, liggende i Åbo syssel[1]). —

Det forekommer mig i høj grad pietetsløst uden

---

[1]) Ældste danske arkivregistraturer III 365. — Det sidste brev findes i original i Rigsarkivet og i Langebeks diplomatarium; sml. Suhm XII 293.

mindste grund at opgive dette eneste sikre grundlag for en tilknytning af den historiske Nils Ebbesen til et bestemt sted, blot for at gribe efter en sæbeboble af en slægttavle. Kan heraldik og genealogi give os nye bidrag til oplysning om en af fædrelandets bedste sønner, vil det være alle velkomment; men når disse videnskaber under deres forsøg på at magte en måske uløselig opgave giver sig til at vende op og ned på historiske kilder, folkeviser, traditioner og dokumenter, så må de vises tilbage indenfor deres rette grænser. Det kan interessere os at få at vide, om Nils Ebbesen var en Strangesøn, og vi vil gerne tro det, når kun der tilvejebringes nogen sandsynlighed derfor; men vi vil sandelig ikke for den sags skyld opgive et eneste træk af det, vi forhen vidste eller endnu måtte kunne få sikker rede på.

Kampen mellem kongerne Sven og Valdemar 1157. II. *)

Af

A. D. Jørgensen.

I et afsnit om „slaget på Grathehede“ har prof. Steenstrup i sin bog om „vore folkeviser fra middelalderen“ imødegået min afhandling under ovenstående overskrift; han ender med denne udtalelse: „Jeg tør vistnok bruge det udtryk, at syv og syvsindstyve grunde på den mest uomtvistelige måde godtgøre, at slaget stod på Grathehede, og at ingensomhelst grund taler for, at det ikke skulde have stået her.“ Dette må opfordre mig til i større udførlighed at komme tilbage til den af mig fremsatte opfattelse.

At kilder, som står begivenheden nær, henfører kampen til Gradehede, derom er det let at komme til enighed; slaget opnævntes vistnok meget snart efter dette sted [1]). Når jeg altså har troet alligevel at måtte fravige dette, må der selvfølgelig være tvingende grunde tilstede, som kræver en opgivelse af navnets nærmest

*) Sml. Hist. Tidsskrift, 6. række II.

[1]) Saxo synes at kalde hele krigen i Jylland for „Gradefejden“, bellum Grathicum. S. 896, 911 (belli Grathici temporibus).

liggende fortolkning, og netop dette er efter min mening tilfældet.

At der overhovedet kan være tale om at rejse tvivl imod den fulde korrekthed i samtidens benævnelse af et slag, tror jeg ikke man vil bestride. Der er meget ofte noget tilfældigt i dette navn, hvad der jo bl. a. tilstrækkeligt fremgår af den omstændighed, at samme slag opnævnes efter forskellige lokaliteter, således at dog i reglen et af navnene før eller senere vinder overhånd. Og intet kan være rimeligere. Et slag kan indledes fra forskellige punkter, det kan have flere kritiske momenter og det kan sprede sig vidt omkring; der vil i disse tilfælde være noget vilkårligt i navnet, som senere atter kan påvirke traditionen om selve kampen. Således antager jeg, at slaget 1157 har været benævnt forskelligt, måske slet ikke efter lokaliteter, indtil nogle år hen i tiden den hovedbegivenhed, som knyttede sig til det, kongens fald på Gradehede, trådte mere og mere i forgrunden og gav det navn.

Det kunde så meget lettere komme således, som Kong Sven virkelig havde kæmpet på Gradehede, nemlig i året 1151, således som jeg i min første afhandling har påvíst. Fortællingen om denne kamp giver os et klart billed af disse forbitrede sammenstød i borgerkrigene. Ved nattetid forlader Sven Viborg for tidlig ved daggry at kunne overraske sin fjende ved Gedbæk på Gradehede. De kæmper en tid med stor forbitrelse, indtil så Sven sejrer og begynder forfølgelsen sydpå. Denne fortsættes, som det synes, det meste af dagen; Sakserne trækker sig i god orden tilbage. Endelig tror de at have fred og imod natten går de i kvartér i en eller anden by. Men forfølgerne opsøger dem i deres natte-

leje og dræber dem. Hvor langt denne forfølgelse har strakt sig, vides ikke, men der er sikkert tale om store afstande og et meget langt ridt. At slige langvarige og hårdnakkede kampe ikke hørte til undtagelserne i borgerkrigene, ligger i sagens natur. Riget var ikke så meget delt efter lande, hvert med sin konge, således som man ofte tidligere tænkte sig det som en nedarvet modsætning mellem Jyder og Øboer osv.; dette kunde vel forbigående spille en rolle, men i det hele og store grupperede man sig om de kæmpende konger efter hensyn, som unddrager sig enhver nøjere prøvelse. Kun ses det tydeligt, at slægtskabs forbindelser og alle mulige personlige forhold her spiller en fremtrædende rolle, og det er tydeligt, at alle mulige modsætninger ved sådanne lejligheder kom op: gammelt nag mellem herreder, sysler eller lande, fjendskab mellem personer og slægter, ligesom jo den politiske agitation træder klart for dagen og i årenes løb forandrer partiernes stilling på en ofte påfaldende måde. Når derfor større eller mindre hære kommer til at stå overfor hinanden, udkæmpes der tillige en række hadefulde tvistigheder mellem enkelte mænd eller enkelte grupper; et sådant slag må have frembudt et helt andet billed end en kamp med rigets fjender, i hvilken dette personlige moment manglede.

I denne betragtning søger jeg muligheden, og en nærliggende mulighed for, at den sidste kamp mellem Sven og Valdemar, i hvilken så mange års had og forbitrelse, skærpet ved de sidste begivenheder, mødtes til en endelig opgørelse, har strakt sig over et så stort område og er løben ud i så mange særkampe, efterat hovedsammenstødet havde fundet sted, så den har fået forskellige navne, indtil det mest betegnende, efter kon-

gens drab, blev slået fast[1]). Jeg skal dernæst gå over til at påvise, at denne mulighed i det foreliggende tilfælde er en virkelighed.

Af samtidige eller næsten samtidige kilder har kun Saxo givet en anskuelig fremstilling af slagets og det hele felttogs enkeltheder. Kun Knytlinga fortæller det noget udførligere, men med en række almindelige talemåder uden individuelt præg; de selvsamme udtryk kan bruges om enhver anden kamp, som man ikke véd nærmere besked med og dog vil sige noget om. Dertil indskydes fortællingen om en drøm, i hvilken kong Valdemar så sin fader, den hellige Knud Lavard, som lovede ham sejr og til jertegn lod en ravn flyve op foran ham. Dette sagn synes opstået af det historiske træk, Saxo har opbevaret, at talrige flokke af ravne på slagdagens morgen slog ned over hæren, hvad der jo efter gammel tro var et lykkeligt varsel; men det havde sit ældre forbilled i fortællingen om Magnus den gode, hvem faderen, den hellige Olav, på Lyskovhede lovede sejr over Venderne[2]). Knytlinga er ikke dårlig underrettet om hin tids historie, den har opbevaret flere værdifulde træk fra selve felttoget; men skildringen af slaget bærer præg af at være formet frit over det givne navn „Gradehede". Fortællingen om kongens fald er uforenelig med Saxo.

---

[1]) Der synes i ældre tider at have været en vis tilbøjelighed til at opnævne de store slag efter „heder", ɔ: træløse sletter, som mest skikkede til kamppladse, f. ex. Lyrskov hede, Lo hede, (navne som ellers ikke kendes), Tap hede osv. Selv i vor tid hører man ofte tale om en Isted hede. Rent militært er man tilbøjelig til at opnævne slaget efter de faste stillinger; således kalder Detmar slaget 1389 „ved Akseval".

[2]) Knytlinga 371 (sml. 207). Saxo, p. 733, anm. 2. Heims-Kringla, Magnus G. k. 28.

Går vi derimod over til denne forfatter, da er hans udførlige skildring af felttoget og selve slaget helt igennem sammensat af anskuelige individuelle træk; der er ikke spor af almindelige talemåder, selv de jævnligt forekommende bevægelser omtales i bestemte ejendommelige træk således, som de netop ved denne lejlighed gik for sig. Og der er ikke mindste grund til at tro, at forfatteren her har villet give andet eller mere end hvad han havde erfaret af pålidelige hjemmelsmænd; der er i hans fremstilling ingen tendens til at forherlige sejrherren eller lignende, han er simpelthen historisk fortæller, optagen af at vise, hvorledes denne følgerige begivenhed udviklede sig og afsluttedes, således som ældre mænd endnu kunde mindes det, træk for træk, og vistnok ofte kom tilbage til at fortælle om. Ingen som har mindste sans for anskuelig historisk fortælling i modsætning til talemåder og ordfyld vil være i tvivl om, at prisen her bør gives Saxo og at der ikke kan være tale om at vrage hans positive meddelelser til fordel for sagaens fraser.

Lad os altså begynde med kongens drab. Om dette bemærker prof. Steenstrup: „Der står endvidere, at den bondehob, som dræbte Svens ledsager og derpå kongen selv, var kommen for at søge bytte. Men så meget er dog vel givet, at bønderne ikke gik ud for at lede efter bytte 5—6 mil fra valpladsen.“

Denne gengivelse beror dog på en misforståelse af Saxos ord. Jeg har i min afhandling gengivet hans fortælling således: „Han gribes af bønder, der søger bytte hos den herreklædte mand og fælder hans sidste ledsager.“ Mere indeholdes der nemlig ikke i forfatterens ord: „quidam suorum .... ab agrestibus indagandæ

prædæ gratia supervenientibus .... appetitus occubuit." Der er her ikke tale om en valplads, som afsøges; det er landevejsrøvere, der overfalder de to udmattede mænd, hvis ydre lover dem bytte. Havde Saxo fortalt os om et par mænd, som gik i pilgrimsfærd, men undervejs blev overfaldne og dræbte for at udplyndres, kunde han have brugt de samme udtryk. At der alligevel er en forbindelse med det nylig udkæmpede slag, er meget sandsynligt, og jeg har da også selv antydet det. „Mødet fandt sted langt fra den egenlige valplads", hedder det i min afhandling (s. 630); „bondehæren var alt i opløsning, mange var ved at drage hjem, hver til sit, så man kunde møde enkelte hobe på alle de omliggende veje .... Det er en tilfældig hob, der får øje paa ham; slaget har sat lidenskaberne i bevægelse og man er straks rede til at angribe ham for byttets skyld. Så ligger hans udplyndrede lig, til bønderne fra de nærmeste gårde tager sig på at begrave det." Således har jeg tænkt mig at det er gået til, idet jeg går ud fra, at menneskene til alle tider har været omtrent som i vore dage; efter et blodigt slag løses ligesom alle bånd for en mængde mennesker og de bliver halv utilregnelige i deres handlinger. Men er denne opfattelse ikke rigtig, så bliver Saxos tydelige ord tilbage: „bønder, som overfaldt ham for at søge bytte".

Kong Sven faldt altså på Gradehede, i nærheden af det kapel, ved hvilket hans grav fandtes, i alle tilfælde ikke nærmere ved nogen anden kirke. Sæt nu at kampen har stået på Gradehede, hvor er da den mose, i hvilken han satte sin hest og sine våben til og hinsides hvilken jo valpladsen må søges? Gradehede er i det længste henved 2 mil i nord og syd og betydeligt sma-

lere og kapellet ligger omtrent midtvejs i den første retning på hedens østlige side. Gradehede er en temmelig jævn flade uden store mosedrag og sådanne siges kongen jo at være kommen over; han har vel ikke uden nødvendighed vovet sig ud i dem og de må altså have spærret hans vej, have været for udstrakte til at komme uden om. Allerede ved denne omstændighed tvinges vi udenfor heden, hvis vi vil fastholde forestillingen om en kamp mellem store hærmasser.

Så kommer hertil kongens overvældende træthed. Prof. Steenstrup indvender herimod, at vi ikke kender hans „legemlige disposition på kampdagen, han kan have været træt og mat fra de foregående dage, han kan have deltaget voldsomt i slaget, han kan have fået alvorlige hug og stød i kampen, som kunde besværliggøre ham alle bevægelser. Hans hest har vel desuden forædt sig som alle de andre heste; mosedyndet havde tynget hans lemmer, siger Saxo, kort sagt, der er hundrede muligheder at regne med, som kunde gøre ham enhver flugt besværlig.“

Der er ganske vist en abstrakt mulighed for alt dette; men konkret betyder det sikkert intet. Kong Sven havde frivillig indladt sig på dette slag; det var ham personlig, der angreb om morgenen, efterat han lige forud havde besluttet at modtage den tilbudte kamp. Denne var kortvarig (Svenonici levi negotio victi) og der forlyder intet om at han fik sår eller slag. Men en sådan omstændighed kunde Saxo efter hele sin fortællings karakter ikke have forbigået; man tænke sig en nutids forfatter fortælle om en konges flugt og fald uden at nævne et sår, hvis virkninger forårsagede en unaturlig udmattelse og derefter følgende overvældelse! Til sam-

menligning kan jævnføres Valdemars flugt få måneder i forvejen, fra Roskilde til Fjenneslev. Hårdt såret måtte han ile afsted til fods; udmattet, fuld af lidelser, lærte nødvendigheden ham at komme afsted; han kom omsider op på en hest og fortsatte sin flugt, indtil han, før daggry, nåede Absalons hjem. Først her fik han låret forbundet og tilbragte nu resten af natten her[1]). På Svens flugt tales der imidlertid ikke om sår og lidelser; efter Saxos fortælling er det selve flugten og udelukkende den, som udmatter kongen. Mosen, som han skal over, tvinger ham til at opgive hesten og sin hærklædning og den senere vandring berøver ham de sidste kræfter. Fornuftigvis må der da være gået store anstrængelser forud, siden den samme „nødvendighed“, som overvandt Valdemars træthed og lidelser på Sjælland, ikke formåede at få ham til at flytte en fod mere.

Vi kommer nu til Saxos skildring af valpladsen. I denne skildring møder vi da først det høje stavregærde om en kornmark, som hindrer rytteriet i at komme til træfning, indtil fodfolket får det hugget ned; deri ser

[1]) Saxo p. 727: Interea Valdemarus, duos duntaxat e suis casu comites assecutus, gressum, femoris debilitate negatum, vitæ cupiditate, provexit. Igitur incedendi usum, vulnere debilitatum, a necessitatis violentia mutuatus est. Adeo corporis dolores animi metus extenuat. Deinde sequacium ope equo impositus .... post eum (Absalonem) contendit. Adeo corpoream ipsius debilitatem duratrix infirmitatis humanæ necessitas confortabat. Illic (i A.'s hjem) procurato vulnere femoreque fascia circumligato, noctis reliquias exegit. — Den tilbagelagte vej var omtrent 5 mil; ved overfaldet i Roskilde var lysene tændte (kl. 8—9?): solen stod op den næste morgen kl. $4^1/_2$.

jeg bevis på, at vi er i en frugtbar egn og ikke på en hedeslette; markgærderne opgaves efter høsten, men her stod kornet endnu ude.

Herimod bemærker nu prof. Steenstrup, at „dette intet somhelst kan bevise med hensyn til høsten. Vi have jo ingen oplysning om, at hint gærde hørte til dem der skulde fjernes. Der var gærder i tusindtal, som ikke borttoges; det hele Danmark gjordes ikke ved høstens ende til én stor åben slette, hvor kvæget kunde gå, hvor det lystede. Landsbyen var til eksempel afgrænset ved gærder mod nabolandsbyen, for så vidt ikke særlige forhold fandt sted, og en mand kunde eje enemærker, som aldrig gik ind under den fælles fælled. Ja, der er den allerstørste sandsynlighed for, at her netop er tale om et sådant grænsegærde. Herhen peger dets særdeles solide beskaffenhed, og der var jo dernæst al mulig anledning til at sætte bom for at kvæget løb ud på heden eller i mosen. Dette passer netop fortræffelig med hedeegnen og med grænselandet mellem heden og det opdyrkede land.“ (Side 224.)

Der er noget i høj grad elskværdigt i den frejdighed, hvormed prof. Steenstrup her går løs på de virkelige forhold til gavn og glæde for sin foruddannede mening.

Saxo kalder det pågældende gærde: „sepes frugum ambitrix“ (en indhegning der omslutter sæden[1])); det er dog mærkeligt herom at sige, at dette „netop“ er et bygærde og intet vanggærde.

Men selv om Saxo ikke havde brugt dette bestemte udtryk, vilde vi have været fuldt berettigede til at forstå det som et kornmarkgærde, og det af den meget

[1]) Udgiverne forklarer: (sepes) segetem sive campum frugum feracem ambiens. Pag. 733.

gyldige grund, at vi mangler alle efterretninger om at der fandtes andre. Hvor lidt man tænkte på at „sætte bom“ for kvægets vandringer ud i overdrevet eller til moser og vandhuller, kender vi tilstrækkeligt fra forrige århundredes agerbrug; når man endnu i vor tid har så ondt ved at lukke for mergelgrave, skønt de stadig kræver ofre af dyr og mennesker, kan man ikke undre sig over, at der i fællesskabets tid ikke findes antydning af sligt; på bymarken måtte hyrden være hjordens forsyn, i overdrevet var den som oftest helt overladt til sig selv og de instinkter, der er langt mere udviklede hos det ukultiverede dyr[1]).

Hvad derimod grænsegærder angår, da kendes de ligeså lidt som en selvstændig art. Der er i lovgivningen mange bestemmelser om „markeskel“, d. e. grænsen mellem to bymarker. Efter Jydske lov (2,21) afgøres stridigheder om det ved sandemænds ed eller derved at „kongen rider markeskel“; men, siger loven, „forsigtigere er det dog at markeskel sværges end rides, fordi at dem er det altid bedst kendt, der næst sidder“. Skellet var altså ikke afmærket ved en sammenhængende synlig linje, det bestemtes tvært imod, som talrige breve udviser, ved vandløb o. l., og over den åbne mark var det „stablet“ med „stok og sten“, ɔ: pæle og nedgravede stene, selvfølgelig i større eller mindre afstand fra hinanden. Et enemærke kan enten være stablet eller indgrøftet. — Samme forhold omtales endnu hos Arent Berntsen, „Danmarks og Norges frugtbare herlighed“, 3. bogs 3. part, 5. kapitel (side 469 ff.).

---

[1]) Sml. Povl Hansen, Bidrag til det danske landbrugs historie (f. e. side 99 ff. o. fl. st.).

At disse markeskels mærker nu ikke har været forbundne med gærder, ses tilstrækkeligt af Jydske lovs bestemmelser om „gærdsel“ (gærdesætning). Hovedreglen er her, at der i foråret gærdes omkring „vangen“, ɔ: den med vinter- eller vårsæd tilsåede fællesmark, medens „fanget“ ligger til græs. Her kan nu det tilfælde indtræde, „at én bys fælled falder imod anden bys hegned“: „da skulle hine, der fælled eje, rejse halv gård med hine, der vang eje, og således holde jævned, fordi at de der nu have fælled, de få ad åre hegned og behøve slig jævned“ (3,58).

Har begge byer fælled eller begge kornvang op til samme skel, er det ikke nødvendigt at sætte gærde. Loven synes ikke at tænke sig stridigheder, fremkaldte ved kvægets overskridelse af en fælledgrænse, afgjorte ved rettergang, medens den har nøjagtige regler for ethvert brud på gærdets ukrænkelighed. At fare i anden mands „ager“ med hjord er „fuldt hærværk“ og straffes med 40 marks bøde; at fare i eng straffes med 3 mark (3,48.49). At der iøvrigt foruden „vanggården“ også findes abild-, toft- og kålgårde, skal kun nævnes: „dem skal hver mand sig selv vare med sin egen gård, om han vil have dem i hegned for alskens fæ“ (3,60).

Hvilket omfang den årlige gærdesætning havde endnu i forrige århundrede, da man dog havde begyndt at anlægge stenhegn og jordvolde (med levende hegn), ses af „Danske Atlas“ (I 420 fl.), hvor Pontoppidan omtaler den som en fordærv for skovvæksten, især for ellekrattene: „Gærdets årlige hugst“, hedder det her, „er egenlig den rette grund til mangel på det brændeved, som kunde haves i overflødighed .... Disse gærder er det, som gør os en ubodelige skade ved den årlige udvisning, for

hvis skyld ellebusken knap kan blive så stor, at deri findes en stavr af arms tykhed, førend den må afhugges .... Der er den herregård som ikke slipper med tusende læs til sine egne fang og måske lige så meget til bondebyernes hegning. Ja, jeg kender en liden selvejergård, som bruger hvert forår i det allermindste 100, undertiden 150 læs ellebuske til sine jorder, endskønt samme havde halvandet tusend favne stenmur, i hvis mangel der vel behøvedes 300 læs."

Af Saxos udtrykkelige angivelse (sepes frugum ambitrix), der stemmer med, hvad vi iøvrigt véd om hegnsætning på den tid, fremgår det altså, at det gærde, rytteriet stødte på, var et vanggærde; der siges at det havde høje og spidse stavre (palorum eminentia acumina). Der tales endvidere om markernes rigdom på korn (ubertas agrorum). Dette tyder på en egn, hvor kornavlen er af fremtrædende betydning og hvor der er rigeligt med skov og ris. På det samme tyder den ualmindelig sene høst; thi det forholder sig virkelig ikke som prof. Stenstrup mener, at en våd høst især er vanskelig på de lette jorder; det modsatte er som bekendt tilfældet, det er især de bakkede skovegne, som kommer bagefter.

Den anden omstændighed, som taler afgørende for, at slaget stod i en bakket eller skovrig egn og ikke på en træløs hedeslette, er omtalen af hærens størrelse. Saxo siger derom: „Adeo quippe copiis creverat (V.) ut ne a decima quidem exercitus parte signorum ordines prospici potuissent": d. e. „så stærkt var hans hærmasser forøgede, at „signorum ordines" ikke kunde øjnes af tiende delen af hæren". Det brugte udtryk er ikke ganske klart. Vedel gengiver det aldeles frit: „at man

kunde næppeligen stå på en sted og se over den tiende part af den (hæren)"; Suhm siger: „ikke en tiende del kunde oversé fanernes orden", og Grundtvig: „ikke tiende parten af folket kunde se deres banner". Dette sidste kunde synes at frembyde den bedste mening, men dette står der ikke. „Signorum ordines" er nærmest „fanernes rækker"; men var fanerne fordelte over hele hæren, synes det at være en underlig bemærkning, at ikke tiende delen kunde oversé dem alle. „Rækker" forudsætter desuden et flertal af fane-grupper, hvad der atter synes overflødigt. Måske må man gå den modsatte vej og betragte ordines som hovedbegrebet: rækkerne, de militære afdelinger, således at signorum giver dem den nærmere bestemmelse: afdelinger med mærker, svarende altså til det middelalderlige udtryk: „fane" (rytteri), „fænnike" (knægte)[1]. I så tilfælde måtte Saxo forstås således: ikke tiende delen af den hele hærmasse kunde se de regulære tropper (og hvorledes det gik til i deres kamp). Der sigtes da her til samme modsætning som den, Åge Kristjernsøn fremhæver: Præterea aciem (Valdemari) contemni potius quam metui debere, quam non militum robur, sed vulgus inerme construxerit. Men under alle omstændigheder vidner udsagnet mod det flade træløse terræn. Og det samme gør fortællingen om den overraskelse, der i sidste øjeblik før slaget beredtes kong Valdemar. Han fik pludselig øje på en afdeling med skinnende våben og mærker, som ingen kendte og som man derfor holdt for fjender. Ved nær-

[1]) Den romerske sprogbrug kendte talemåder som: „viginti signorum milites", soldater af 20 faner (afdelinger), hvor da signum står lig ordo (centuria). Madvig, Den rom. stats forfatning og forvaltning, II 398 fl. 409. 416.

mere undersøgelse viste det sig dog at være venner og de optoges nu i rækkerne. Alt dette tyder på en egn, der ikke kan overskues, og på vidt spredte hærmasser. Slaget har ikke i fjerneste måde lignet det paradigma, som Knytlinga udmaler med almindelige fraser: „Siðan skipaði Valdimar konúngr þar hermönnum sínum ok setti þar fylkíng ok bjóst til orrostu. Þá sá þeir ok, hvar fór lið Sveins konúngs, hann hafði þá ok mikit lið ok sótti þángat á heiðina til þeirra, ok fylkti hann ok sínu liði“ osv.

Men når alle disse træk sammenfattes: valpladsens fra hedesletten vidt forskellige natur, kong Svens sanseløse flugt, indtil en uovervindelig træthed slår ham til jorden, og overfaldet af en bondehob, der end ikke aner, at denne mand er rigets mangeårige konge, — pånøder der sig os da ikke forestillingen om en kamp, fjernt fra Grade hede og fra det sted, hvor dagens afgørende begivenhed indtræder?

Vi vender nu tilbage til Saxos fortælling for at se, hvor da valpladsen rettelig er at søge.

Udgangspunktet for stedbestemmelsen bliver her Randers bro. Nord for åen, i Randers by, ligger kong Sven, syd for den kong Valdemar; broen er afbrudt over strømløbet, så de to hære ikke kan komme til slag; det er Valdemar, som med de tropper, han har, ikke endnu holder sig for stærk nok.

Jeg nødes til på dette sted at rette en alvorlig anke mod prof. Steenstrups indlæg. Det er langtfra første gang, men det bliver ikke derfor mere undskyldeligt, at

denne forfatter polemiserer mod påstande, som kun han selv tillægger sin modstander. En sådan polemisk hidsighed forekommer mig at være en plet på enhver videnskabelig diskussion.

I min afhandling påviser jeg, i modsætning til Saxos udgivere, at den bro, Valdemar brød af efter sig, var broen ved Randers; det fremgår ikke blot af Knytlinga, men også af et senere sted hos Saxo, hvor den samtale, der fandt sted over strømmen, udtrykkelig henføres til „kampen ved Randers“ (s. 626). Det samme havde jeg alt påvist for 20 år siden, i en afhandling om Nils Ebbesen, som prof. Steenstrup ved denne lejlighed ligeledes polemiserer imod og altså må have læst[1]). Ikke des mindre fremstiller han i sin polemik sagen således, som om jeg ved en tilsnigelse vilde lade Saxo kalde kampen den 23. Oktober for kampen ved Randers, og han fremfører min egen påstand her imod: „det følger aldeles ubestrideligt af sammenhængen, at Saxo ikke herved tænker på Grathehedekampen, men netop udpeger et andet tidligere sammenstød. Hvorledes osv.“ (side 225). Jeg finder denne polemik utilbørlig. —

Kongerne lå altså med deres hære ved Randers, på begge sider af Gudenå. Valdemar er især i virksomhed med at samle folk alle vegne fra, hans hær forøges daglig. Men det er ikke let at føde denne hær og holde den sammen; høstarbejdet er endnu ikke tilendebragt og bønderne vil enten have fat i herremændene og herregårdene eller hjem til deres eget. Han må altså snarest mulig lade det komme til en afgørelse.

Prof. Steenstrup mener nu, at der er hengået en

---

[1]) For idé og virkelighed, 1870, s. 390, 396. Bidrag til Nordens historie i middelalderen, s. 159.

kortere eller længere tid uden egenligt indhold, hvorefter de to modstandere træffer sammen på Gradehede; Knytlinga begynder endog i den anledning et nyt kapitel. Meget overbevisende er dette sidste nu ikke; thi samme kapitel fortæller videre om kongens drøm, hvorefter hans opvågnen kommer i det næste; her er da ikke nogen epokegørende tidsforskel. Efter Saxos fremstilling er en sådan mellemtid med tilfældige bevægelser umulig. Sven, siger han, kunde ikke komme over åen, Valdemar turde ikke; men i samme øjeblik denne forlod stillingen ved Randers bro, var jo overgangen over åen den letteste sag af verden. Valdemar var altså bunden til denne stilling, indtil han kunde eller vilde modtage slag; til at tiltvinge sig overgangen var Sven ikke stærk nok. Det synes at være utænkeligt, at Saxo eller hans hjemmelsmænd kan have kendt en stedforandring her uden at omtale den; vilde man forlade en sådan stilling, måtte det være for at opløse hæren eller for at lade det komme til slag. Næppe bryder da også Valdemar op, før stormændene forlanger en øjeblikkelig afgørelse af Sven: de er ikke til sinds at se på deres ejendommes ødelæggelse. Også Saxos udgivere (P. E. Müller og Velschow) har set denne nødvendige forbindelse mellem de to modstanderes stilling ved åen og det endelige slag. Da de imidlertid troede sig bundne m. h. t. valpladsen (Gradehede), flyttede de vilkårlig brostilligen hen til i nærheden af Viborg[1]).

Og hvad der således efter sagens natur er det ene rimelige, fremgår også bestemt af Saxos fortælling. Vel

---

[1]) Pag. 732: Patet ex tenore narrationis, amnem Viburgo satis vicinum fuisse; nam amne superato mox in eum locum devenit Valdemarus, ubi prælium cum Svenone iniit.

siger prof. Steenstrup: „Saxo giver ikke den fjerneste antydning af, at det (overgangen) skete i nærheden af Randers; han siger endog ikke, at V. straks efter at være gået over åen opstiller sin hær, men kun at han efterat være gået over åen „beslutter at ville angribe fjenden“.“ Men dette forholder sig ikke således. Saxos ord er følgende: „Valdemarus tandem gerendi fiduciam belli qvotidianis copiarum incrementis adeptus, amne alias superato hostem appetere statuit“. Her er jo det sidste ord sætningens hovedudsagn: Valdemar besluttede at angribe fjenden; grunden er den, at han har fattet tillid til at kunne optage kampen med sin stærkt forøgede hær, og det første led i udførelsen af hans beslutning er overgangen over åen.

Nu er raden kommen til Sven at tage sit parti. Han ser sin modstander bryde op og det er en selvfølge, at spejdere straks udsendes for at undersøge, hvad det betyder. Det berettes ham, at Valdemar tilbyder slag, han er gået over åen. Men Sven kan ikke derved tvinges til slag, og han er i stærk tvivl, om han skal modtage det. Forudsætter dette ikke, at der endnu er naturhindringer imellem hærene, som gør det muligt for ham nu at stille sig, ligesom Valdemar stillede sig ved Randers? Ser vi på kårtet, da er det jo også klart, at Nørå, der forener sig med Gudenå lidt vest for Randers, endnu må være imellem dem og muliggøre en vægring ved at lade det komme til kamp uden nogen vanærende flugt. Intet andet sted kan, såvidt jeg ser, på en så fyldestgørende måde forklare den af Saxo skildrede situation.

Hvad der så fremtvinger Svens beslutning om at opgive sin afventende holdning, er hensynet til herre-

gårdene. Det er sandsynligt, at bondehæren vil spredes, men den vil først og fremmest spredes for at hærge stormændenes gods. Her er der altså kommen et nyt moment ind i handlingen og det er kommen ind ved Valdemars bevægelse; sålænge han lå bunden ved Randers strand var der ingen fare, men nu er han atter fri i sine bevægelser og denne tilstand må de store have en ende på. Dette bliver da afgørende.

De to konger mødes i en egn, der var uberørt af krigens hærgninger. Markerne står med rig sæd, gærderne er urørte, som det kun er tilfældet fjernt fra en soldaterlejr; ja endog ravnene er uvante med synet af de mange mennesker og slår ned mellem afdelingerne, da de rykker frem til slag; mange blev fældede af folkenes spyd. Ingen af parterne er ret orienteret i terrænet; Sven kender ikke sin modstanders opstilling og kaster sig i sit første angreb over en trop letbevæbnede (juventus) på højre fløj, som om det var hærens kærne; de mørkeblå kofter antog han for jernbrynjer. Da det andet stød rettes mod kong Valdemar og herremændene, tørnede man imod det høje stavregærde. Valdemar var ikke stort bedre orienteret, siden han tog en trop venner for fjender.

Hvorledes iøvrigt slaget forløb efter Svens flugt og hans høvdingers fald og tilfangetagelse, fortæller Saxo intet om; det har heller ingen synderlig historisk interesse. Det følger dog vel af sig selv, at hære som disse ikke nedlægger deres våben, fordi en hovedtrop er tilintetgjort, især når denne ikke har kunnet ses af mere end tiendedelen af de kæmpende. Det er derfor sandsynligt, at der er bleven kæmpet længe og spredt, at der har fundet hårdnakkede forfølgelser sted og at det både

denne dag og de følgende er gået ud over de besejrede herremænds ejendomme. Vi har jo i forfølgelsen 1151 og i fortællingen om hvorledes Valdemar i Viborg forgæves modsatte sig de grusomme henrettelser en målestok for hvad der kunde præsteres. —

Man vil af det her fremsatte se, at en fornyet overvejelse af alle omstændighederne ved „slaget på Gradehede“, selv efter prof. Steenstrups kritik, fører mig til samme resultat som de tidligere, og disse ligger langt tilbage i tiden. Forfatteren udtaler, at han har „syv og syvsindstyve“ grunde for sin modsatte påstand; jeg er nu berettiget til at vente, at han næste gang vil fortsætte i kæmpevisestilen og da give mig underretning om, hvor disse syv og syvsindstyve kæmper „sloge deres tjald“. Jeg hører nemlig nok, at „det donner under ros“; men indtil videre fristes jeg dog til at sige med kong Nilavs:

hvi have de kæmper deres liv så fal,
at dennem lyster her at stride! [1])

[1]) Denne spøg tillader jeg mig kun for at vise prof. Steenstrup, at jeg ikke er ulærvillig. Han siger nemlig om mig i Revue historique (1880 I 126), efterat have påtalt min letsindighed i kildernes behandling: „Son style est plein de verve, mais sans être exempt pourtant d'une certaine monotonie; et quoique empreint de grundtvigianisme, il n'a pas ce ton humoristique, qui caracterise les grundtvigiens.“ Denne karakteristik har formentlig større interesse for danske end for franske læsere.

Det stockholmske Blodbads Forhistorie og C. Paludan-Müllers Opfattelse deraf.

Af

Kr. Erslev.

Det stockholmske Blodbads Forhistorie begynder Dagen forud for selve Blodbadet. Dette fandt Sted den 8. November; Dagen før, en Onsdag, var der paa Stockholms Slot et Møde af gejstlige og verdslige Herrer, og her forebragte Ærkebiskop Gustav Trolle for Kongen og Raadet en Klage over Sten Sture og hans Tilhængere for den Overlast, disse havde tilføjet ham og andre af den svenske Kirkes Mænd. Der udspandt sig saa en Forhandling, hvis mest fremtrædende Træk var, at Hr. Stens Enke, Kristina Gyldenstjerne, forelagde det hidtil hemmeligholdte Brev af 23. Novbr. 1517, hvorved det svenske Rigsraad lovede Sten Sture at staa imod enhver Indblanding i Gustav Trolles Sag, var det endog fra Paven. Dette blev en nyt Vaaben i Anklagernes Hænder; endnu samme Aften blev adskillige fængslede, og efter at Retsforhandlingerne var fortsatte den næste Morgen, tog Blodbadet sin Begyndelse.

Enhver, der har læst C. Paludan-Müllers Værk om de første Konger af den oldenborgske Slægt, vil sikkert

mindes hans Behandling af disse Dages Begivenheder; af hele dette aandfulde og energiske Skrift er det dette Afsnit, der brænder sig stærkest ind i Læserens Erindring. Det er en Undersøgelse, hvori Forfatterens skarpe Kritik og hans indtrængende psykologiske Analyse i lige høj Grad træder frem, og Resultatet er lige saa tydeligt, som det synes sikkert. Kong Kristjern søgte sin Ret til Henrettelserne i, at de anklagede var fundne skyldige i aabenbart Kætteri; men nu viser Pal.-Müller, at dette er en Beskyldning, som ikke fra første Færd rettes imod dem; den kommer frem midt under Forhandlingerne, og medens Ærkebispen oprindelig kun tilsigtede at opnaa en Skadeserstatning, fødes Kætteranklagen af hint Brev af 1517, som hidtil havde været Kongen ubekendt. Deraf følger da det sikre Udslag, at Blodbadet ikke er noget længe forud besluttet; Tanken derom er kun faa Timer ældre end Udførelsen, den er fremkommet halvt tilfældigt og snarere udruget af Didrik Slaghek end af Kongen.

Det er uomtvisteligt, at Pal.-Müller har stor Ære af denne Undersøgelse. For første Gang har han ret indset, hvilken umaadelig Betydning det har for Opfattelsen af Kristjern II, om man kan klare, hvorvidt Blodbadet er en Frugt af roligt Overlæg eller avlet af en øjeblikkelig Opbrusning, udnyttet af onde Raadgivere. Og han har anvist den eneste Vej til at løse dette Spørgsmaal; for første Gang har han underkastet de faa Kilder, der her giver Oplysning, en indgaaende Prøvelse. Men netop hvad det sidste Punkt angaar, har det dog for længst staaet mig klart, at Pal.-Müllers Betragtninger indeholder iøjnefaldende Svagheder og Ensidigheder, og jeg har faaet det stadfæstet ved nylig at drøfte dette Problem ved en Øvelse paa Universitetet, ved hvilken Lejlighed

det viste sig, at den store Kritikers Syn paa Kilderne ikke fandt en eneste Forsvarer. Der turde da være Grund til at underkaste hele Spørgsmaalet en ny Prøvelse og søge oplyst, om Pal.-Müllers Resultat kan fastholdes, naar hans Udgangspunkt for en væsentlig Del maa opgives[1]).

Til Oplysning om de Forhandlinger, der gik forud for Blodbadet, har vi kun tre Kilder: et Aktstykke, udstedt den samme Dag (8. Novbr.), en Relation af tre Domherrer i Upsala, afgivet til Gustav Vasa som Rigsforstander, altsaa i Aarene 1521—23, og endelig Krønikeforfatteren Olaus Petri, der skrev en Snes Aar efter. Aktstykket indeholder en Kendelse af 14 høje gejstlige, hvorved de udtaler, at Sten Sture og hans Hjælpere maa anses for aabenbare Kættere, og blandt disse fjorten Mænd nævnes nu ogsaa de tre Domherrer, der siden fortalte Gustav Vasa om Forhandlingerne; den første af dem, Domprovsten Jørgen Tureson, har sat sit Segl under Dokumentet, og det er vel kun en Tilfældighed, at de to andre ikke har gjort det samme. Disse tre gejstlige har saaledes været Hoveddeltagere i disse viggtige Forhandlinger, og deres Vidnesbyrd faar derved den største Vægt; hvad Olaus Petri derimod fortæller, betyder forholdsvis mindre, da han ikke selv var til Stede ved Mødet, knap nok dengang i Stockholm. — Alle disse Kilder findes i Pal.-Müllers Bog enten helt fuldstændigt eller dog i fyldige Udtog, saaledes at man der let vil

[1]) Denne Afhandling er skrevet, samtidig med at jeg som antydet undersøgte dette Spørgsmaal i Forening med de studerende paa Universitetet; jeg vil derfor gerne nævne studd. magg. C. A. Been, J. F. M. Berthelsen og C. C. Clausen som dem, der allerede forud havde sat sig ind i Stoffet og derved paa flere Punkter var naaede til de rigtige Resultater.

kunne efterse det Kildestof, der skal omhandles i det følgende[1]).

Pal.-Müller udvikler nu, at de Oplysninger om Forhandlingerne, vi læser dels i Aktstykket, dels i Relationen til Gustav Vasa, langtfra er overensstemmende; de to Beretninger er paa væsentlige Punkter afvigende, og flere af Afvigelserne er saa store, at det er absolut umuligt at forbinde de to Udsagn. „Man kunde sige“, fortsætter han, „at der jo ofte er Uoverensstemmelse imellem to uafhængige Beretninger om en og samme Begivenhed, og at det i saadanne Tilfælde er rettest at høre dem bægge og deraf at sammensætte en tredje Beretning, der ved at optage, hvad der kan anses for sandt i hver af dem, bliver rigtigere og fyldigere end baade den ene og den anden. Men i nærværende Tilfælde ere de to modsigende Beretninger netop ikke uafhængige af hinanden, fordi det er de samme Mænd, der i Aktstykket vidne et, i Relationen noget andet. De have jo dog kun haft een virkelig Kundskab om Begivenheden, der maa have efterladt et uudsletteligt Indtryk i deres Bevidsthed; da de dog nu have givet to modsigende Beretninger, maa den ene være gjort imod bedre Vidende, altsaa ikke blot

---

[1]) Aktstykket, der først er meddelt af Hvitfeld, findes hos Pal.-Müller i nydansk Omskrivning, men naturligvis langt korrektere. Til hvad han meddeler om Originalen, kan føjes, at medens de 8 første af Dommernes Segl endnu hænger under Brevet, er der end ikke gjort Indsnit til Anbringelsen af flere Segl. — Domherrernes Relation kendes kun fra en ret tarvelig Afskrift i et Haandskrift i Upsala. Pal.-Müller har benyttet den efter et maadeligt Aftryk i Handlinger rör. Skand. hist. II; siden er den blevet udgivet særdeles nøjagtigt af Annerstedt i Script. rer. Svecic. III, I, 68—70. Hvad Tiden for Affattelsen af denne Beretning angaar, kan det mærkes, at Domprovst Jørgen Tureson var i Danmark endnu i Januar 1522 (Allen III, II, 224).

være urigtig i Enkeltheder, men usand i sit Væsen; den kan altsaa ikke være troværdig.“ Saaledes maa vi da træffe et Valg mellem de to Beretninger, forkaste den ene og følge den anden, og der kan efter Pal.-Müllers Mening ikke være Tvivl om Valget. Aktstykket er „forlangt af Kongen og givet til Kongen“; men naar de gejstlige „skulde give Kongen et Vidnesbyrd i det Øjeblik, da han stod med Blodøksen i Haanden, kunde der ikke skrives andet, end hvad han vilde have skrevet“. De tre Domherrer havde altsaa „ikke Frihed til at sige Sandhed i Aktstykket; den havde de derimod, da de forfattede Relationen“. Nu var de „udenfor Kong Christierns og hans Tilhængeres Magt“, og „der er ingen Grund til at tro, at Relationen tilsigter at give Gustav Vasa en urigtig Fremstilling“.

Herved har Pal.-Muller skaffet sig den Grundvold, hvorpaa han siden bygger. Uden at tage noget som helst Hensyn til Aktstykket, følger han helt igennem Relationen, der oven i Købet efter hans Opfattelse paa de afgørende Punkter støttes af, hvad Olaus Petri fortæller. Dette sidste vil jeg foreløbig se bort fra og alene holde mig til Forfatterens Værdsættelse af de to Kilder, der stammer fra Øjevidner.

Pal.-Müller kalder Aktstykket og Relationen „to Beretninger“. Det gælder da her som altid, hvor vi kun kender en Begivenhed gennem et Vidnes Fortælling, at søge udmaalt paa den ene Side, hvilken Kundskab Vidnet har til den Begivenhed, hvorom han fortæller, paa den anden Side, om han har haft Evne og Vilje til at meddele os sin Viden klart og uforfalsket. Pal.-Müller mener nu, at det første Spørgsmaal behøver vi her ikke at rejse, siden det jo er de samme tre Vidner, der taler

bægge Steder, og det har han i det væsentlige Ret i; dog bør man mærke, at de tre Domherrer ikke var alene om at udstede Aktstykket, saaledes at det ikke vilde være paafaldende, om der var nogle mindre Afvigelser mellem Fremstillingen i dette og hvad de siden fortalte. Dette er dog underordnet; Hovedsagen bliver at prøve, om Pal.-Müller har Ret i sin Bedømmelse af det andet Moment, Vidnernes Evne og Vilje til at tale Sandhed. Han nærer aabenbart selv ingen Tvivl om, baade at han har truffet sit Valg rigtigt og at det overhovedet er muligt at vælge med fuld Sikkerhed. For mit Vedkommende kan jeg imidlertid hverken billige det ene eller det andet; Spørgsmaalet er af stor Interesse ogsaa for historisk Methode i Almindelighed, og jeg vil gerne dvæle et Øjeblik derved.

Jeg kan for det første ikke se, at man ad den af Pal.-Müller anviste Vej kan naa til objektiv Sikkerhed. Han søger at sætte sig ind i de Følelser og Tanker, der har ledet Domherrerne, da de udstedte Aktstykket og da de skrev deres Relation; det er jo imidlertid klart, at dette kun bliver Gætninger, der kan naa en større eller mindre Grad af Sandsynlighed, men aldrig blive Vished. Selv over for et Menneske, som vi kender ud og ind, tør vi ikke paastaa, at vi ved, hvorledes han vil handle i enhver Situation; over for Domprovst Jørgen Tureson og hans Medbrødre, om hvis Personlighed og Karakter vi ved lidet eller intet, bliver det højst usikkert at bygge paa, hvilke Tanker de kan have haft i det ene eller andet Øjeblik. Paa Forhaand kan jeg da slet ikke tillægge Pal.-Müllers Bestemmelse heraf og det Resultat, han vinder derudfra, den Sikkerhed, som han selv mener, det har, og kan jeg det ikke theoretisk, saa kan

jeg det endnu mindre praktisk; thi det forekommer mig meget let at forklare de tre Domherrers Optræden ud fra en ganske anden Tankegang end den, Pal.-Müller har ment at kunne underlægge den. Dette skal jeg dog endnu ikke komme ind paa, men i Stedet paavise, at vi i det foreliggende Tilfælde kan gaa en anden og langt sikrere Vej for at komme efter de to Kilders indbyrdes Værd.

Den Vej, jeg her tænker paa, har Pal.-Müller ikke set, og man kan vel sige, han kunde ikke faa Øje for den, fordi han har blindet sig selv ved at opstille en Theori om Historiens Kilder og deres Klassifikation, som han ofte har udviklet i forskellige Anledninger og som aldrig er blevet imødegaaet, men hvis Skævhed er let at paavise[1]). Han finder, at den afgørende Modsætning mellem de historiske Kilder er, om det er Sagn eller hvad han kalder „Monument“, det ved Nedskrivning fæstnede; Sagnet er den mundtlige Beretning, der er i stadig Vækst og Ændring, og derved staar det som den absolute Modsætning til Monumentet, der er fast og uforanderligt, og paa hvilket den virkelige Historie hviler, Denne Theori indeholder en dobbelt Fejl: Modsætningen mellem de mundtlige og de nedskrevne Beretninger, mellem Sagn og Historie har aldeles ikke den Skarphed, der her tillægges den, og paa den anden Side overses det, at i den Gruppe, der kaldes Monumenterne, er der to helt forskellige Kildearter, mellem hvilke der netop er den Væsensforskel, der her med Urette sættes mellem Sagnet og den „historiske“ Beretning. Det er det sidste, der alene har Betydning for vort Problem, og til at for-

[1]) I en nedenfor trykt Afhandling har jeg udtalt mig nærmere om den hele Theori.

staa Theoriens Urigtighed kan man ikke ønske sig bedre Exempler end de to fra Øjevidner stammende Kilder til det stockholmske Blodbads Forhistorie.

Atter og atter taler Pal.-Müller om Aktstykket og Relationen som to Beretninger; dette stemmer ogsaa ganske med hans Theori, thi det er jo bægge „Monumenter“, men er det alligevel rigtigt? Relationen er naturligvis en Beretning, en historisk Fortælling om en Begivenhed; gennem den hører vi Domherrerne fortælle om, hvad de har oplevet i hine Dage. Aktstykket derimod er i første Linie noget helt andet, er netop et Aktstykke, et endnu existerende Led af de førte Forhandlinger, en Oldsag fra Blodbadet, som vi kan se med vore egne Øjne. Hvad der fortælles i Aktstykket, det kan være usandt; fordi det siges, at Mester Jon forelagde et Klageskrift, fordi det hedder, at dette Skrift allerede var forelagt Dagen før, er vi ikke tvungne til at tro hverken det ene eller det andet; det er Beretninger, der staar inde i Aktstykket. Men hvad der er absolut sikkert, det er det simple Faktum, at dette Brev er udstedt. Er kun Brevets Ægthed givet — og den er hævet over enhver Tvivl —, saa er det selve den Kendelse, som de fjorten gejstlige har afgivet; det staar fast, at de har erklæret Sten Sture og de andre anklagede for skyldige i aabenbart Kætteri. Dommen kan være urigtig, Dommerne kan have været under Tvang, det er muligt; men derfor bliver det ikke mindre sikkert, at de har afgivet denne Kendelse. Vi har da i Relationen og Aktstykket ikke to Beretninger om de Forhandlinger, der gik forud for det stockholmske Blodbad: Relationen er en Fortælling om disse Forhandlinger, Aktstykket er derimod selv et Stykke af Forhandlingerne, og disse to

Kilder oplyser netop den Væsensforskel, som Pal.-Müller dækker over ved sit „Monument“begreb. I Modsætning til ham statuerer den nyere Kildekritik med god Grund, at de historiske Kilder først og fremmest maa deles i, hvad Tyskerne kalder „die Ueberreste“ og som vi i Mangel af et bedre Ord vel maa kalde Levninger, og saa Beretningerne; Levningen er den endnu bevarede Rest fra Fortiden, Beretningen er derimod Fortællingen om Fortiden, Begivenheden afspejlet i en menneskelig Hjerne.

Man vil nu forstaa, at vi i Virkeligheden i Aktstykket har en sikker Prøvesten for Relationens Troværdighed. Een eneste Ting ved vi lige saa sikkert som nogen af de dalevende, nemlig at dette Aktstykke er udstedt, og vi kan da kontrolere Relationens Troværdighed ved at efterse, om dette Faktum fortælles fuldstændigt og korrekt.

Prøven faar imidlertid et for de gejstlige Mænd ret kedeligt Udfald. Det viser sig, at de ikke alene ikke fortæller noget om det Aktstykke, blandt hvis Udstedere de jo selv er, men de søger ivrigt at vise, at en saadan Kendelse overhovedet ikke er afgivet, saa godt de kan dette uden direkte at nævne Brevet. Aktstykket er udstedt om Torsdagen, og om denne Dags Forhandlinger fortæller Domherrerne først, at om Morgenen forelagde Biskop Jens Beldenak de tilstedeværende gejstlige det Spørgsmaal, om de, der havde sammensvoret sig mod Paven, ikke maatte holdes for Kættere, hvilket de gejstlige efter grundig Overvejelse besvarede med Ja. Nu, det er jo muligt, at man virkelig først har forelagt Spørgsmaalet saaledes rent abstrakt, for paa den Vis lettest at faa de gejstlige drevet hen til den Kendelse,

man vilde have af dem, og Domherrerne forsikrer da ogsaa, at „hvad Falskhed, Svig og Grumhed derunder fandtes, og hvad ondt Kongen og hans Raadgivere havde betænkt i deres Hjerter med dette Spørgsmaal, skal den Gud, der ransager alle Hjerter og Tanker, vide, at vi da ikke kunde forstaa“. Men vi ved jo, at man ikke lod sig nøje med Abstraktioner; nu fulgte Udstedelsen af Aktstykket med dets Fordømmelse af en Række navngivne Personer. Om denne Fortsættelse fortæller Domherrerne slet intet; ja, de siger udtrykkelig: „heller ikke gik der nogen Dom eller Sentents efter saadant Spørgsmaal og Svar“, og de gentager saa endnu en Gang, at „Gud skal være vort Vidne, at vi paa den Tid ikke kunde forstaa, til hvad Ende fornævnte Spørgsmaal blev gjort“, foruden at de ved Slutningen af deres hele Beretning betoner, at „hvad der mere er sket, end nu skrevet er, det maa de udfylde, som da var med i Raadet og Retten og i allehaande Handlinger dertil besynderlig udvalgte“ [1]).

Der kan jo ikke være Tvivl om, at dette er en bevidst Omgaaen af Sandheden. Vi kan den Dag i Dag tage Aktstykket i Haanden; det er os derfor umuligt at tro selv de højtideligste Forsikringer om, at et saadant Brev ikke blev udstedt. Naturligvis kan man strides om, hvorvidt Aktstykket er en „Dom eller Sentents“; det maa vel endda korrektere kaldes en Erklæring eller et Responsum. Men hvad man ikke kan komme bort fra, det er, at ved dette Brev blev bestemte Personer

---

[1]) Denne ganske karakteristiske Slutningssætning har Pal.-Müller i øvrigt ikke kendt; i den ældre Udgave af Relationen findes den kun i en forkrøblet og derved ganske uforstaaelig Skikkelse.

udlagte som Kættere, og dog er det jo netop det, som de tre Domherrer vil nægte er sket. Selv om vi vil tro dem paa deres Ord, at de ikke straks anede, hvem Kætterspørgsmaalet gjaldt, — senere, da Brevet forelagdes, har de jo faaet det at vide, og det er dette, de til det yderste fortier. I alt Fald Jørgen Tureson, der har sat sit Segl under Dokumentet, maa da i det mindste have vidst og husket, at han har gjort det. Han er blevet tvunget til det, siger Pal.-Müller; det kan godt være, og hvis Hr. Jørgen havde sagt det og dermed undskyldt sig, skulde jeg have troet ham paa hans Ord; men nu har han i Stedet givet det Udseende af, at han slet ikke har vidst noget om nogen Dom eller selv siddet i Retten. Lad os da kun rent ud sige, at han lyver.

Saaledes er vi naaet til ganske det modsatte Resultat af Pal.-Müller; naar han ved gætningsvis at udmale Domherrernes Tankegang mente at kunne fastslaa, at de talte Sandhed i Relationen, saa har vi ad den sikreste Vej, ved at prøve Beretning paa Levning, fundet, at de heri netop lyver paa det afgørende Punkt. Det er da i Virkeligheden ogsaa, som før antydet, overmaade let at underlægge deres Optræden en helt anden Tankegang end den, Pal.-Müller har anset for den alene mulige. Han har kun Blik for et eneste Moment i deres Stilling, om de var i Kong Kristjerns Magt, som de var i November 1520, eller de ikke var dette, som Tilfældet var, da de et Par Aar senere blev opfordrede af Gustav Vasa til at aflægge Beretning om disse Begivenheder. For det sidste Tidspunkts Vedkommende overser han ganske, at de nu i Stedet var under et Tryk af en helt anden Natur, at de bag ved sig havde hele den Forbitrelse, som Blodbadets Rædsler havde vakt i det svenske Folk, at

de stod lige over for denne Rigsforstander, der glødede af Had til Kristjern II, i hvem han paa een Gang saa sit Fædrelands Dødsfjende og sin egen Faders Morder. De skulde forklare, hvorledes Blodbadet var fremgaaet af hemmelige Forhandlinger, ved hvilke de havde været med, og tror man da, at de følte sig frit stillede? Lad os tænke os, at de havde sagt: Vi havde Sæde i den Domstol, der erklærede Sten Sture og mange andre gode svenske Mænd for aabenbare Kættere; jeg Jørgen Tureson satte selv mit Segl under denne Kendelse; paa Grundlag af den var det, at Blodbadet fandt Sted. Det havde været sandt; men der havde hørt stort Mod til at tale saaledes, og ingen kan undre sig over, at Kannikerne valgte den sikrere Vej at omgaa og fortie Sandheden. De reddede derved deres eget Skind, og de sagde tillige det, som Gustav Vasa ønskede at høre: at Blodbadet end ikke havde dette Skær af Lovlighed, som Kætterdommen skulde brede over det.

Er det da sikkert, at Pal.-Müllers Forstaaelse af Domherrernes Tanker over for Gustav Vasa er ganske urigtig, saa maa det paa den anden Side siges, at han heller ikke har Ret i uden videre at anse det for givet, at de i 1520 kun uvilligt og nødtvungent kan være gaaede med til at udtale Kætterdommen over Sten Sture og de andre anklagede. Herom vides intet, og al Sandsynlighed peger i den modsatte Retning. Under hele Striden mellem Rigsforstanderen og Gustav Trolle stod Upsala Domkapitel ivrigt paa Ærkebispens Side, og med Bitterhed og Harme havde Kannikerne set al den Vold og Overlast, som Sten Sture havde tilføjet deres Kirke og dens Øverste. Naar saa Gustav Trolle af sit Kapitel valgte disse tre Domherrer til at sidde med ham

i Kætterdomstolen, er det saa ikke nær ved at være givet, at denne Dom var ganske efter deres Hjerte? I Relationen til Gustav Vasa taler de tre vel smukt om de henrettede og siger, at de er „værdige til at holdes i salig Amindelse“; det er dog naivt at være sikker paa, at det er deres sande Mening, og det er ganske utilladeligt herfra at slutte noget om deres Tanker hin Torsdag Morgen, da de sad til Doms over deres Kirkes skarpeste Avindsmænd.

Det er jo højst mærkeligt, at Pal.-Müller ikke har haft Øje for noget af alt dette og er kommet til at se saa skævt paa et Forhold, der egentlig er temmelig let at gennemskue; forstaaeligt bliver det kun, naar man fatter, at det er en Grundmangel i den store Kritikers hele Methode, der her har hævnet sig. Han har ment i Aktstykket og Relationen at have to Kilder af samme Natur, to Beretninger, der var uforenelige og af hvilke man i sig selv lige saa godt kunde forkaste den ene som den anden, og ud fra dette gale Udgangspunkt har han da med sin ubøjelige Energi draget alle Konsekvenserne, fjernende sig mere og mere fra det sandsynlige og sikre. Saa naar han da til at fremstille som „faktisk“, at de gejstlige Mænd kun har udtalt sig theoretisk og abstrakt om Kætterispørgsmaalet.

Ganske underkende dette Aktstykke, som han selv har set, kan han dog naturligvis ikke; men det er betegnende, at han paa dette Punkt ikke har udtalt sin egentlige Tanke med fuld Tydelighed, end mindre fulgt den i dens Konsekvenser; han har ikke haft Blik for, at det var aldeles uomgængeligt at give en Forklaring af Brevets Existens. Man kan dog ikke være i Tvivl om, hvad hans Opfattelse er: han giver ikke dette Brev

nogen Plads i Blodbadets Forhistorie; paa den anden Side anfører han, som det synes med Billigelse, at Hvitfeld siger, før han aftrykker netop dette Brev, at „da Gerningen var fuldbragt, nødte Kongen de gejstlige til at give ham beskrevet, hvad de engang raadvis havde sagt ham, hans Sag dermed at besmykke“. Det er da vistnok paa denne Maade, at Pal.-Müller vil bringe Aktstykket ud af Verden: det skal ikke være udstedt før, men efter Blodbadet. Nu vel, deri er intet umuligt; de gejstlige Mænd forblev paa Slottet hele Torsdagen over og indtil Middagstid den næste Dag, og der var da Tid nok til at faa Brevet udfærdiget, ja strengt taget siger det end ikke selv, at det er skrevet før Henrettelserne, men kun, at det er udgivet om Torsdagen. Vi kunde da godt flytte Aktstykket hen til Torsdag Eftermiddag, hvis der var noget, der talte derfor; men hvad skulde det være? Jeg tror ikke, at Pal.-Müller vilde svare: Hvitfelds Ord; thi det har næppe staaet ham uklart, at Hvitfeld her kun fremsætter en Gætning[1]; han ved jo om hele Blodbadet intet andet, end hvad han har læst hos de svenske Krønikeskrivere eller set af endnu bevarede Aktstykker[2]. Derimod vilde Pal.-Müller sige: vi

[1]) Gætningen er for øvrigt ganske snild af Hvitfeld, der derved opnaaede at forene Paastanden om, at Blodbadet var sket uden Lov og Dom, som han kendte fra Klageskrifterne mod Kristjern II, med det ham foreliggende Aktstykke.

[2]) Man maa overhovedet sige, at der i Danmark aldrig har været en selvstændig Tradition om det stockholmske Blodbad; allerede den samtidig levende Povl Helgesen gør jo ikke andet end udskrive et svensk Klageskrift derom. Langt mindre vidste man naturligvis noget om de hemmelige Forhandlinger, der gik forud. — Hvitfeld, der ellers i sin Liste over de henrettede nøje følger Olaus Petri, indskyder dog et Sted fire Navne

maa gøre det, fordi de tre Domherrer i deres Relation udtrykkelig siger, at Kætterspørgsmaalet Torsdag Morgen kun blev forelagt abstrakt, uden at de anede, hvem det gjaldt. Altsaa for at redde Relationens Troværdighed; — men kan den da reddes paa denne Maade? Det er netop det, den ikke kan. Lad os tænke os, at det virkelig var gaaet til, saaledes som Hvitfeld og Pal.-Müller har gættet, at Kongen Torsdag Eftermiddag havde forelagt de gejstlige Dombrevet og tvunget dem til at tiltræde det. Ingen kunde da have været i Tvivl om, hvad han vilde opnaa derved; selv den mindst kløgtige kunde nu, da Henrettelserne var skete, begribe, at Kongen vilde vælte Blodskylden fra sig over paa de gejstlige; — og saa skulde Domherrerne i deres Beretning ikke have taget denne Episode med! Naturligvis havde de gjort det, med kraftige Ord udmalet den Tvang, der var udøvet imod dem, stærkt paapeget det bundløst uretfærdige i først at henrette og siden at dømme, og fremfor alt paavist, hvorledes der heri laa det bedste Bevis for, at de var uden Skyld i Blodbadet. Men herom staar der ikke et Ord i Relationen[1]). Tværtimod, der staar det modsatte; Domherrerne forsikrer jo, at de vedblivende ikke fik at vide, hvem det var, der skulde rammes af

(Bunde Brorsøn, Toste Brorsøn, Bengt Gylte, Anders Eriksøn), der vel maa have været interpolerede i hans Exemplar af den svenske Krønike.

[1]) Det deri liggende Bevis for, at Dommen ikke er udstedt efter Blodbadet, er sikkert fuldt ud overbevisende. For Fuldstændigheds Skyld tilføjer jeg dog, at det ogsaa vilde være højst ubegribeligt, hvis Kongen havde taget Dommen efter Henrettelserne, at han da ikke havde sørget for at faa indført i den alle de Mænds Navne, der havde lidt Døden, og i første Linie de to Bispers, hvis Aflivelse jo i en ganske særlig Grad vilde blive lagt ham til Last.

Kættertheorien; deres sidste Ord er, at de har fortalt alt, hvad de vidste, — og dette er og bliver Usandhed, saa sikkert, som vi endnu har den Dom, som de har udstedt og hvorunder Jørgen Turesons Segl hænger.

Det turde i det foregaaende være godtgjort, at Pal.-Müllers Værdsættelse af Kilderne er ganske uholdbar. Der er ingen Grund til at stille den ene som hævet over enhver Tvivl, den anden som helt igennem upaalidelig; tværtimod har enhver sine Mangler og sine Fortrin. Vi tør da ikke lægge kun den ene til Grund, men maa tage Hensyn til bægge, sammenarbejde dem og søge Sandheden, hvor der er mest Grund til at se den. I øvrigt er hverken de to hidtil omtalte Kilder eller Olaus Petri saa stærkt afvigende, som Pal.-Müller har ment; han har skabt Vanskeligheder, hvor der ingen er, og fundet skarpe Modsigelser, hvor der kun er Forskelligheder uden dybere Betydning. Jeg vil i det følgende komme til at berøre alle de af ham fremdragne Punkter og, omend rent i Forbigaaende, paavise, hvorledes Afvigelserne enten slet ikke er til Stede eller let kan forklares; men jeg skal dog udtage til særskilt Behandling en enkelt af de formentlig uforenelige Modsigelser.

„Aktstykket“, siger Pal.-Müller, „lader slet ikke Gustav Trolle selv tale i Salen om Onsdagen, men ved Mester Jon overrække en skriftlig Klage; efter Jørgen Turesens Relation var det derimod netop Gustav selv, der fremførte sin Klage, og der tales ikke om noget skriftligt.“ Hertil er at sige, at Aktstykket aldeles ikke giver noget Referat af Retsforhandlingen om Onsdagen; de gejstlige Dommere udtaler, at for dem har Mester Jon om Torsdagen forelagt Gustav Trolles skriftlige

Klage, der saa indføres ordlydende, og derefter hedder det kortelig: „hvilket Skrift og Klagemaal Dagen tilforn var fremsat af samme Mester Jon for Kongen og Raadet“. Hvor urimeligt er det nu ikke i disse Ord at se en Benægtelse af, at Ærkebispen ogsaa mundtlig har fremført sin Klage om Onsdagen! Det er dog højst naturligt, at Dommen kun omtaler det i juridisk Henseende afgørende, den skriftlig formulerede Klage, hvormed Sagen indlodes til Doms, og modsat er der intet underligt i, at Ørevidnerne især har lagt Mærke til de mundtlige Forhandlinger. Det eneste mærkelige bliver da, at Relationen ikke tillige berører Indgivelsen af Klageskriftet; men det paafaldende heri forsvinder ganske, naar man læser videre og ser, hvor uopmærksomme de tre Domherrer har været, hver Gang der forelæstes et Dokument[1]).

Naar man da antager det i sig selv saa naturlige, at Gustav Trolle først mundtlig har udtalt sig om sine Klagemaal og siden ladet dem indlevere skriftlig. forsvinder den uforligelige Modsætning, og jeg skal om et Øjeblik vise, at der endog kan føres et stringent Bevis for, at det netop er gaaet saaledes til. Pal.-Müller ser derimod ingen Mulighed til at komme over denne Afvigelse, og han bestyrkes deri ved en Kundgørelse, som Kristjern II udsendte Dagen efter Blodbadet; thi i denne „siges, at Gustav Trolle først stod frem for Kongen med sin Klage, saa Biskop Otto af Vesteraas med sin, endelig Mester Jon paa den gamle Ærkebiskop Jakobs Vegne, medens Aktstykket jo lader det være

---

[1]) Netop lige efter den Dialog mellem Kongen og Ærkebispen, der fulgte paa dennes mundtlige Klage, taler Relationen om, at „der blev fremtagne nogle Breve for Kongen og læste, men vi agtede ikke paa, hvad de indeholdt“.

Mester Jon, der paa alles Vegne fremlagde en skriftlig Klage". Det sidste er nu ikke helt korrekt; Mester Jon fremlagde et Skrift, hvori Gustav Trolle klagede paa egne, Ottos og Jakobs Vegne; men ellers er det rigtigt nok, at der her er en bestemt Afvigelse. Den kunde vel forklares; maaske har Koncipisten af Kundgørelsen villet spare den svenske Almue for dette kinesiske Æskesystem (Mester Jon for Gustav Trolle for Otto o. s. v.) og derfor givet Sagen et mere forstaaeligt Præg; maaske har han selv misforstaaet Forholdet. Hovedsagen er imidlertid, at man ved denne Afvigelse forgæves spørger om, hvad den onde Mening dermed skulde have været. Pal.-Müller mener vel, at der er en saadan, men har kun bevist det ved en yderst dristig Analogi. „Denne Uoverensstemmelse er ganske af samme Art som den, der fandt Sted mellem de første forklarende Kongebreve efter Bartholomæusnatten, og som nu erkendes for et af Tegnene paa, at der ikke har bestaaet en forud gennemtænkt Plan om det almindelige Blodbad." Er der virkelig her nogen Analogi? Efter Pariserblodbrylluppet hed det sig først, at det hele havde været et Sammenstød mellem Guisernes og Colignys Parti; Dagen efter paastod Kongen, at det var en Sammensværgelse mod ham af Huguenotterne, der var blevet opdaget og druknet i Blod; — ved det stockholmske Blodbad hedder det i det ene officielle Aktstykke, at Bisp Otto klagede selv, i det andet, at Ærkebispen klagede paa hans Vegne. Jeg skimter ikke Ligheden mellem disse to Tilfælde.

Fra Studiet af det Grundlag, paa hvilket Pal.-Müller har bygget, vender jeg mig nu til at prøve det Resultat, han mener at have vundet. Det er jo dette, at den

dræbende Kætteribeskyldning ikke blev rejst før midt under Forhandlingerne, og Resultatet har to Grundpiller; den ene er, at Gustav Trolles Klage oprindelig kun gik ud paa at kræve Skadeserstatning og ikke talte om Kætteri, den anden, at Fremdragelsen af Brevet fra 1517 gav hele Sagen en fuldstændig ny Vending, idet netop det førte til Beskyldningen for Kætteri. Falder blot een af disse Støttepiller, kan Resultatet ikke fastholdes.

Ved Begyndelsen af Mødet om Onsdagen fremførte Gustav Trolle sin Klage; dette fortæller baade Domherrerne og Olaus Petri, men bægge angiver kun Klagens Indhold yderst kort; derimod har vi jo i Aktstykket Ærkebispens skriftlige Klage indført fuldstændig, og Spørgsmaalet bliver da, om vi ikke tør tro, at denne er identisk med, hvad han forud personlig havde udtalt. For at opklare dette, maa vi følge Relationen lidt videre. Det hedder heri, at da Gustav Trolle havde forebragt Sagen og bedet Kongen lade ham ske Fyldest for hans lidte Skade og Uret, „svarede Kongen saa: Hr. Ærkebiskop, lyster eder ikke at have Fremgang i denne Sag med Minde og Forligelse, efter som gode Mænd kunde ransage, eller ville I det alene med Loven beprøve? Da bad Ærkebispen inderlig, at de, som der vare nærværende, skulde arresteres og hver og en gøre ham Fyldest i allehaande Maade, idet han fremhævede, at saadan Sag tilforn, uden at Kongen havde modsat sig, var paa Ærkebiskoppens Vegne fremmet i Rom. Men Kongen vilde ikke, at Sagen skulde fremmes eller endes i Rom. Da bød han Ærkebiskoppen, at saadan Sag skulde ransages her i Riget, lovende, at ham skulde ske

Fyldest for hans Skade og Uret i allehaande Maade. Dermed lod Ærkebiskoppen sig nøje.“

Til at tvivle om denne Dialog er der naturligvis ingen Grund; de tre Herrer havde her ingen Anledning til at afvige fra Sandheden, og der er jo dertil psykologisk et stort Spring fra at omfortolke en Kendsgerning, saaledes som de faktisk har gjort ved Domsakten, og saa til ligefrem at opdigte noget. Men er Ordene faldne saaledes, saa følger deraf, at den skriftlige Klage ikke kongruerer helt med den mundtlige. I Klageskriftet siger Gustav Trolle nemlig: „og staar det mig dem ingenlunde til at annamme til nogen venlig Forligelse“ o. s. v., og det ses jo let, at disse Ord netop er indsatte i Henhold til de faldne Udtalelser[1]). Det samme gælder om Klagemaalets Slutningsord: „Og begærer jeg Behindring paa alle deres Personer, indtil Eders Naade faar beraadet sig, hvad Ret Eders Naade er os pligtig over dem“ o. s. v.; ogsaa dette maa jo være skrevet ikke før, men efter Dialogen mellem Kongen og Ærkebispen. Stilistisk staar bægge disse Sætninger ogsaa saaledes i Klagen, at de kan fjernes, uden at der for øvrigt behøver at ændres et eneste Ord; den første er anbragt paa et tidligt Sted, hvor den kommer ret kejtet, og Slutningssætningen om Arrest paa de anklagedes Personer er heller ikke motiveret i det foregaaende.

---

[1]) Pal.-Müller har rigtig set denne Afvigelse: „Ifølge Aktstykket er det Ærkebiskoppen, der straks i den skriftlige Klage lader udtrykkelig erklære, at han ikke vil indlade sig i noget mindeligt Forlig; efter Relationen var det derimod Kongen, der spurgte Ærkebiskoppen, om han vilde have Sagen behandlet til Forlig eller efter den strenge Ret.“ En uforligelig Modsigelse bliver det dog kun, hvis Ordet „straks“ betones; men dette er netop kun Pal.-Müllers egen Tilføjelse.

Det staar da fast, at Gustav Trolle ikke mundtlig har fremsat alt, hvad der nu læses i Klageskriftet; dette har modtaget Tilføjelser i Henhold til de mundtlige Forhandlinger, hvad der jo i sig selv ogsaa er ganske naturligt. For saa vidt er vi komne et Skridt hen imod Pal.-Müller, der jo hævder, at Ærkebispen mundtlig ikke har talt om Kætteri, skønt dette træder stærkt frem i den skriftlige Klage. Kan det imidlertid ikke opklares, naar denne Klage er indgivet? Om Onsdagen, siger Aktstykket; efter Ordvekslingen mellem Kongen og Gustav Trolle, kan vi nu yderligere sige; men hvor længe efter?

Umiddelbart efter at Kongen havde paataget sig at dømme, fulgte Oplæsningen af et eller flere Breve; Domherrernes Udtryk er lidt uklare, men det er sikkert nok, at vi her kommer til Fremdragelsen af dette Brev af 1517, der efter Pal.-Müller skal have været af en saa skæbnesvanger Betydning. I alt Fald var dette Brev hidtil Kongen og Ærkebisp Gustav fuldstændig ubekendt og indeholdt adskillige Oplysninger, som den sidste med god Grund kunde indføre i sin Klage. Er dette nu sket? En Paavirkning af Sammensværgelsesbrevet kunde dels vise sig i, at Klagen blev udvidet til at gælde de Personer, der havde udstedt hint Brev, dels i at der blandt Klagepunkterne tilføjedes noget af det, der nu blev bekendt. Vi kan imidlertid med Sikkerhed sige, at hverken i den ene eller anden Retning undergik Klagen nogen Ændring. Gustav Trolle retter sin Klage mod sytten navngivne Personer foruden Magistraten i Stockholm; i Brevet fra 1517 nævnes ogsaa den sidste, men af de andre kun to, Kristjern Bengtson og Mogens Gren, medens de øvrige 14 Rigsraader i Brevet ikke genfindes i Klagen. I Klagemaalet opregnes en Række enkelte

Beskyldninger, men det er alt sammen Ting, der var almen kendte; derimod er der intet om denne indbyrdes Forpligtelse mellem det svenske Rigsraad, der udgør Hovedindholdet af Brevet fra 1517.

Saaledes er det sikkert, at dette hidtil ukendte Brev ikke har foranlediget nogen Omarbejdelse af Klagen, og det maa da siges at være højst sandsynligt, at denne er afgivet, før dette Brev kom frem, altsaa i det Øjeblik, da Kongen havde erklæret sig villig til at dømme i Sagen, hvad der jo ogsaa var det naturligste Tidspunkt efter Processens Gang. Fuld Vished kan der dog ikke naas ad denne Vej, og vi vender os foreløbig bort herfra for at se paa det andet Hovedpunkt, for at undersøge, om Fremdragelsen af Sammensværgelsesbrevet virkelig har givet Sagen en saa afgørende ny Vending, som Pal.-Müller mener.

Vi kan bedst klare dette ved først at spørge, om det virkelig er dette Brev, der ligger til Grund for Valget af dem, der blev henrettede, eller om det dog ikke snarere skulde være Gustav Trolles Klageliste. Paa modstaaende Side findes der en Oversigt over de Mænd, der nævnes i de to Breve, med vedføjet Oplysning, om de blev henrettede eller ikke. Svaret paa det rejste Spørgsmaal synes herefter klart og utvetydigt. Naar man ser bort fra dem, der findes i bægge Breve, viser det sig, at der af de af Gustav Trolle anklagede henrettedes 9, medens 3 gik fri; af de i Brevet af 1517 nævnte henrettedes derimod kun 3 eller maaske 5, medens omtrent 10 gik fri. Disse Tal taler for sig selv.

Pal.-Müller maa da ogsaa indrømme, at „Henrettelserne ikke ses at være bestemte ved Hensynet til dette Brev“; men bemærker herom, at vi jo ikke har dette

Oversigt

over

de i Stockholm og senere henrettede, sammenstillede med Gustav Trolles Klageliste og Brevet af 1517[1]).

Gustav Trolle anklager:

Sten Sture. Død.
Fru Sigrid (Baner).
Fru Kristina (Gyldenstjerne).
Mogens Gren. Henrettet.
Mikkel Nilsson.
Erik Ryning. —
Kristjern Bengtson (Oxenstjerne). ?
Olaf Valravn. —
Erik Kuse. —
Klavs Kyle.
Olaf Bjørnson. —
Bengt Erikson. —
Erik Nilsson (Gyldenstjerne). —
Eskil Nilsson (—). —
Peder Skrædder.
Jokim Brade. —
Sven Høk. —
Peder Smed.
Borgemestre og Raad i Stockholm. —

Brevet 1517 er udstedt af:

Biskop Hans.
— Matthias. Henrettet.
— Otto.
— Arved.
— Hemming Gad. —
Erik Johanson (Vasa). —
Kristjern Bengtson. ?
Holger Karlson (Gera).
Bengt Arendson.
Axel Posse.
Bengt Abjørnson. ?
Johan Jønson.
Mogens Gren. —
Axel Matsson.
Henrik Erlendson.
Bengt Gylte. ?
Borgemestre og Raad i Stockholm. —

Desuden henrettedes straks:

Biskop Vincens.
Erik Abrahamson (Lejonhufvud).
Erik Knutson.
Gunnar Galle.

Og senere:

Erland Esbjørnson, henr. 9. Nov.
Aage Jøranson (Tot)
Tønne (Erikson (—)
Nils Eskilson (Baner) } henrettede i Finland.
Lindorm Ribbing.

---

[1]) Af de af Gustav Trolle anklagede blev de fleste henrettede straks den 8. Novbr., Olaf Valravn dog først Dagen efter (Olaus Petri, ed. Klemming 332); Sven Høk og Peder Smed lod Kongen

Dokument i Original, altsaa ikke ved, hvem der har hængt Segl under det. Nu, det er naturligvis muligt, at en eller anden af de som Udstedere nævnte ikke har forseglet, og det er heller ikke utænkeligt, omend lidet sandsynligt, at der under Brevet har hængt et Segl, hvis Ejer ikke er nævnt oppe i Texten; — men man kan umuligt ad denne Vej forklare, at en halv Snes af Udstederne undgik Straf, medens en Snes andre led Døden, og deriblandt mange, der aldeles ikke sad i Rigsraadet og derfor aldrig kunde komme til at forsegle hint Rigsraadsbrev. Pal.-Müller har yderligere Undskyldninger, at Udstederne ikke var i Kongens Magt, at Blodbadet var tumultuarisk og Vilkaarligheden derved fik et stort Spillerum. Det er alt sammen meget sandt, og paa den Maade kan man

„kvartere", da han efter Jul kom til Vadstena (smstds. 334). At Kristjern Bengtson blev henrettet, er en Tradition, om hvis Rigtighed Allen (III, 1. 401) ytrer Tvivl; om ham kan det oplyses, at han var i Stockholm, idet han er Medudsteder og medbeseglende af Rigsraadets Brev om Sverige som Arverige (31. Oktbr.). Saadant kan derimod ikke oplyses om Mikkel Nilsson, Klavs Kyle og Peder Skrædder.

Brevet af 1517 kendes ikke mere i Original; det er vistnok ført med til Danmark, siden Hvitfeld har aftrykt det. Nøjagtigere end hans Aftryk er dog en Kopi af Brevet, som findes i Sten Sture den yngres Registratur (Handl. rör. Skand. Hist. XXIV, 94); her ses bl. a. to Udstedere, der fattes hos Hvitfeld. Om hvorvidt Udstederne i Novbr. 1520 var i Stockholm, kan oplyses følgende: af Bisperne var de tre første til Stede, de to sidste i Finland; de verdslige Raader har alle beseglet Rigsraadsbrevet af 31. Oktbr. med Undtagelse af Bengt Abjørnson og Johan Jønson. Hvad de blandt disse Mænd henrettede angaar, er der foruden ved den før omtalte Kristjern Bengtson Tvivl ved to andre: Bengt Gylte nævnes hos Hvitfeld som henrettet, uden at hans Kilde derfor kan oplyses (ovfr. S. 140); Bengt Abjørnson opgives af Styffe i den af ham opstillede „Rådslængd 1504—1520" som død 8. Novbr. 1520, jeg ved ikke efter hvilken Kilde.

forklare, at enkelte af de af Gustav Trolle anklagede undgik Døden; derimod er det ugørligt ad denne Vej at dække over det urimelige i at opstille en Norm, der gælder for 5 til 8, medens 11 eller i det mindste 8 bliver Undtagelser.

Synes det herefter ganske utvivlsomt, at Valget af de henrettede i første Linie er bestemt ved Gustav Trolles Klage, medens Sammensværgelsesbrevet i det højeste kan have gjort, at et Par Mænd toges med jævnsides andre, der hverken nævnes det ene eller andet Sted, saa viser ogsaa alt, hvad vi kan oplyse om de forudgaaede Forhandlinger, at Brevet af 1517 kun er kommet til som et nyt bestyrkende Moment, ingenlunde har givet alt en ny Vending. Vi har set, at Klageskriftet efter denne nye Opdagelse ikke blev ændret; i Henhold til det er det, at Mester Jon om Torsdagen indstiller til Dommerne at erklære dem, der havde begaaet de deri angivne Ugerninger, for Kættere, og naar Dommerne gør dette, anfører de vel blandt Motiverne den nye Oplysning om en „Bebindelse“ mod Pavestolen, men dog kun som eet Motiv jævnsides et andet, endda forudstillet, om at Sten Sture var bandsat og trodsig havde modstaaet alle Formaninger. Vi maa da bestemt fastholde, at Opdagelsen af Sammensværgelsesbrevet slet ikke har haft saa indgribende Betydning, som Pal.-Müller vil, og dette kan kun yderligere bestyrke det tidligere vundne Resultat, at Klageskriftet med dets Omtale af de anklagede som Kættere i denne Skikkelse er formuleret og indgivet, før hint Brev var blevet bekendt.

Saaledes staar Spørgsmaalet da, naar man bygger paa det faktisk skete, især selve Henrettelserne, og paa de positive Oplysninger i Aktstykket. Pal.-Müller er

kommet til det modsatte Udslag ved ensidig at stole paa Domherrernes Beretning og Olaus Petri, og skønt jeg allerede har paapeget den urigtige Værdsættelse af Kilderne, der ligger bag ved dette, bør vi dog endnn prøve de Argumenter, der kan hentes herfra.

Om Indholdet af Gustav Trolles mundtlige Klage siger Domherrerne kortelig, at han begærede, at Kongen vilde „lade ham ske Fyldest for den Uret og Skade“, der var tilføjet ham og Kirken; det er nu i Virkeligheden Hovedindholdet ogsaa af den skriftlige Klage, men i denne kaldes de anklagede for Kættere, og derom siger Relationen intet. Pal.-Müller slutter af denne Tavshed, at saa har Ærkebispen ikke sagt noget om Kætteri i sine mundtlige Udtalelser. Nu ja, maaske har han virkelig undgaaet dette Ord og først ladet det blive sagt i Skriftet; langt rimeligere synes det rigtignok at forklare Ikke-Nævnelsen af Kætteriet ved de tre Herrers Taktik, som vi før har lært den at kende. De vil jo fremfor alt undgaa at indrømme dette Faktum, at de har erklæret Sten Sture og hans Tilhængere for Kættere, de vil paastaa, at de endnu om Torsdagen ikke anede, hvem Kætteranklagen vilde ramme; men for at kunne sige dette med blot et Skin af Sandsynlighed, maatte de jo undlade at omtale, at Ærkebispen allerede om Onsdagen havde kaldt sine Modstandere Kættere. Her fortjener Domherrerne da lige saa lidt Tiltro, som naar de fortier deres egen Delagtighed i Kætterdommen.

I Relationen kan Pal.-Müller dog kun finde en negativ Støtte for sin Theori; han kan paaberaabe sig, at den ikke omtaler Kætteriet i Gustav Trolles Mund, men det er altid usikkert at slutte *e silentio*, og for hans positive Paastand, at det var Sammensværgelsesbrevet,

der bragte Kætteranklagen frem, er der ingen Støtte at finde hos Domherrerne; — de skulde jo nok vare sig for at bringe Kætteriet i Forbindelse med bestemte Personer! Helt anderledes forholder det sig derimod med Olaus Petri; hos denne har vi aldeles den samme Opfattelse af Forhandlingernes Grundtræk som hos Pal.-Müller, og det synes unægteligt at kunne veje tungt i Vægtskaalen, hvad den samtidige og i høj Grad sandhedskærlige svenske Historiker udtaler.

Olaus Petri fortæller, at Gustav Trolle begærede Skadeserstatning for Stækets Nedbrydelse og anden Overlast, og han betoner, at „nøjagtigt derpaa gik hans Klage ud“; Kongen, der havde foranstaltet dette Klagemaal, havde imidlertid onde Bagtanker, „søgte mange Mænds Liv dermed“; han blev derfor meget vred paa Ærkebispen, da denne ikke „stod saa alvorlig efter deres Liv“, og ved sine haarde Ord gjorde han Gustav Trolle bange. Saa fremkom Brevet af 1517, og „af den Forpligtelse tog Kongen Anledning til at regne dem alle, som det Brev beseglet havde, for Bandsmennesker“. Skadeserstatning alene først, Kætterklagen efter Sammensværgelsesbrevet, — hvis det er paalideligt, maa Pal.-Müller dog have Ret, til Trods for alt, hvad vi før har fundet. Imidlertid, som før berørt, har Olaus Petri ikke selv været til Stede ved Forhandlingerne; han har sin Kundskab paa anden Haand, og ser vi lidt nærmere paa, hvad han fortæller, fremtræder der straks store Mangler ved hans Oplysninger. At Kongen regnede dem, der havde beseglet Sammensværgelsesbrevet, for Bandsmennesker, er jo i skarp Modstrid med, at kun en Brøkdel af Brevets Udstedere blev henrettet; den hele Modsætning mellem den blodgerrige Konge og den

mildere stemte Ærkebiskop passer aldeles ikke med den Dialog mellem disse to, som Ørevidnerne beretter, og hvori det er Gustav Trolle, der kræver Straf efter Lovens Strenghed, og endelig ved Olaus Petri intet om den om Torsdagen afgivne Kætterkendelse. Naar saaledes alt, hvad vi kan kontrolere hos ham, er urigtigt eller ufuldstændigt, er det sikkert uforsvarligt at bygge paa, hvad han siger om Indholdet af Ærkebispens Klage. Hans Gengivelse af denne stammer ikke fra virkelig Kundskab hos hans Hjemmelsmænd, men den er født af en ganske naturlig Tendens til at samle hele Blodskylden paa Kongens Hoved; derfor blev Modsætningen mellem ham og den svenske Ærkebiskop udmalet paa denne urigtige Maade, og derfor kom man ogsaa til at lade Blodbadet fremgaa, ikke af Gustav Trolles Klage, men af Kongens onde Sind, der saa i Sammensværgelsesbrevet fandt det ønskede Paaskud. Her som altid gælder det at forstaa Enkelthederne ud fra Beretningens Grundkarakter; dennes Tendens er klart udtalt, og det er lige saa let at indse, hvorledes netop Tendensen har affødt Urigtighederne i hvert enkelt Træk[1]).

---

[1]) Den svenske tendentiøse Fremstilling af disse Forhold begyndte tidlig. I sit Klageskrift mod Kong Kristjern udtaler Sveriges Rigsraad: „Og endda at Ærkebiskop Gustav havde Klagemaal paa nogle af disse (henrettede), var det dog kun faa mod dem, som Kong Kristjern har ladet fordærve, som der ingen Klage var paa“ (Gustaf I's Registratur I, 30). Man ser her allerede Forsøget paa at gøre Gustav Trolles Klage til det underordnede, og man forstaar derfor ogsaa, at naar Domherrerne i deres Relation saa stærkt hævdede, at Blodbadet var sket uden forudgaaet Dom, saa talte de ikke blot i deres egen Interesse, men sagde tillige det, som Gustav Vasa ønskede at høre. Ud fra disse Begyndelser er det ikke vanskeligt at indse, hvorledes den Fremstilling af den hele Sammenhæng, som vi læser hos Olaus Petri, efterhaanden er blevet den almindelige.

Dette er da de Kilder, som Pal.-Müller anser for de paalideligste og troværdigste. Han slutter fra disse Fortielser, hvorved de tre Domherrer har søgt at frigøre sig fra al Berøring med Blodbadet; han bygger paa denne Beretning hos Olaus Petri, der saa tydeligt bærer Præget af at være frembragt af det svenske Folks Had til Tyrannen, og ud derfra fører en dansk Historiker i det nittende Aarhundrede Beviset for, at Kristjern netop ikke er den blodgerrige Tyran, der hele Tiden har haft Blodbadet for Øje; — saa underligt kan det gaa. Pal.-Müllers Resultat er tiltalende og sympathivækkende; men han er kun naaet til det ved helt at bortkaste det Aktstykke, der dog er det eneste bevarede Led af hine Dages Forhandlinger, og ved modsat af Beretningerne især at bygge paa de Punkter, der staar Aktstykkets Vidnesbyrd mest diametralt imod. Vi har nu prøvet den af ham opstillede Hypothese, og det maa vel siges, at den har vist sig saa lidet stemmende med, hvad der kan siges med Sikkerhed og Sandsynlighed, at den umuligt kan fastholdes.

Pal.-Müller har villet overhugge en Knude, som sikkert ikke fuldstændigt kan løses. Jeg tilføjer dog endnu nogle Bemærkninger, der maaske vil løsne enkelte af Knudens Slyngninger.

Vil man spørge om, hvad der var den oprindelige Tanke ved de Forhandlinger, der udmundede i Blodbadet, er der i det mindste vundet det ved de foregaaende Undersøgelser, at vi her tør bygge paa den endnu bevarede skriftlige Klage; vi har jo set, at der er den højeste Grad af Sandsynlighed for, at denne er affattet og indgivet, før Fremkomsten af Sammensværgelses-

brevet bragte et væsentligt nyt Moment for Dagen. Hvad nu Indholdet af dette Klageskrift angaar, er det ikke ret træffende, naar Pal.-Müller siger, at efter det krævede Gustav Trolle „Straf over de anklagede som Kættere“, og at det „idelig kommer tilbage til dette, at de vare aabenbare Kættere“. Dette vilde være rigtigt, hvis Klagen opstillede den Paastand, at de anklagede var Kættere, og søgte at motivere dette; men saaledes er det ingenlunde. Gustav Trolle opregner en Række Misgerninger, begaaede mod ham og andre Prælater, og kræver i den Anledning Straf over og Skadeserstatning af Ugerningsmændene; disse kalder han Kættere eller aabenbare Kættere, men hverken motiverer han, at de er dette, eller forlanger Domstolens Kendelse om, at det er saa. Han gaar ud fra som noget givet, at han er berettiget til at tale om de anklagede som Kættere, og det kunde da i Virkeligheden heller ikke falde den svenske Kirkes Styrer ind at bede Kongen og Raadet, en verdslig Domstol, afgøre et saadant rent kirkeligt Spørgsmaal.

Hvem er det, som Ærkebispen her rejser Klage imod? Man kan kortelig svare: det er Stureslægten og dens ivrigste Tilhængere. Vi træffer blandt de anklagede ingen af Sveriges første Mænd, ikke en eneste Prælat, ingen af de fornemste og ældste Medlemmer af Rigsraadet, overhovedet ingen af dem, der ved Upsalaforliget i Marts 1520 havde sluttet sig til Kong Kristjern. Det er den døde Sten Sture, hans Svigermoder og Enke med hendes to Brødre; det er Mænd som Mikkel Nilsson, Mogens Gren, Erik Kuse, Klavs Kyle og Olaf Bjørnson, der havde ligget i Slotsloven paa Stockholm Slot og forsvaret det saa haardnakket mod Kongen; Partigængere af Lavadelen eller Bondestanden som Olaf Valravn,

Peder Skrædder, Sven Høk og Peder Smed. Nogle af disse var vel selv til Stede ved Mødet, de fleste var i det mindste i Stockholm.

Det synes da, at Gustav Trolle har villet ramme Stureslægten og dens egentlige Klientel; men mærkeligt er det at se, hvad det er, han anklager dem for. Det er den personlige Overlast, tilføjet ham selv, Nedbrydelsen af det ærkebispelige Slot Stæke, Overfaldene fra det sidste Foraar paa den gamle Ærkebisp Jakob og paa Biskop Otto af Vesteraas, og andre lignende Sager, der var Gud og Hvermand bekendte. Ikke et eneste Punkt fremførte han. der kunde komme de anklagede overraskende, — og derfor havde de ogsaa for længst søgt at sikre sig imod Anklager derfor. Da Kristina Gyldenstjerne og hendes Venner i September havde besluttet sig til at opgive deres Modstand, havde de dog endnu været stærke nok til at sætte en fuldt betryggende Amnesti som Vilkaar for Stockholms Overgivelse; de havde ikke villet nøjes med blot at blive gjort delagtige i Upsalaforliget med dets almindelige Tilsagn om, at „al Ugunst og Mistanke skal tilgives og aldrig arges paa nogen efter denne Dag“, men krævet en bestemtere Udtalelse af Amnestiens ubegrænsede Omfang, og de havde faaet deres Forlangende sat igennem. Saa havde Kongen da tilsikret dem ikke blot, at alt, hvad „Fru Kristina og hendes døde Husbonde Hr. Sten Sture med deres Tilhjælpere og Tjenere“ havde gjort mod ham, skulde „være en klar, aftalt Sag til en endelig Ende“, men at ogsaa, hvad de havde gjort mod de to Ærkebisper, mod Bisp Otto og andre Prælater ligeledes skulde „være og blive en klar, aftalt Sag i alle Retter, aandelige og verdslige, efter denne Dag“; den Skade, der var

gjort paa Slottene Stæket og Arnø, var endda udtrykkelig nævnt. Med Undren maa man da spørge, med hvilken Ret Ærkebispen nu kunde rejse Klage om disse Punkter[1]).

Hverken Klagen selv eller de følgende Forhandlinger, saavidt vi kender dem, giver noget bestemt Svar herpaa. Det er sikkert nok, at efter Blodbadet saa man i dette et Brud paa Kongens Løfter om Amnesti; derimod vides der intet om, at dette Synspunkt blev gjort gældende under selve Forhandlingerne af de anklagede. Man skulde synes, at disse allerførst maatte have svaret Gustav Trolle ved at forelægge Løftebrevene fra Stockholms Overgivelse; det var dog ikke dem, som Fru Kristina fremkom med, og heller ikke ved de tre Domherrer at fortælle, at de senere er blevet fremlagte eller at man blot har henvist til dem. I selve Klageskriftet siger Gustav Trolle intet om, hvorledes han mener, at kunne slippe uden om dette kongelige Løfte, som han selv ligesom Bisp Otto havde medbeseglet; man kan kun formode, at han indirekte antyder, hvorledes det kan

---

[1]) Amnestibrevene af 8. Septbr.: Hadorph S. 444—50. Om de forudgaaede Underhandlinger se Allen III, I, 291 ff. efter de Breve fra Hemming Gad til Kongen, der nu er aftrykte af Styffe, Bidrag V, 645, 647 og hvori det bl. a. hedder om de belejredes Krav: „Men om Stæket, Arnø og Bispernes Fængsling, det raabe de allermest paa til allerstørste, højeste Forvaring . . . . Rigens Klemme (ɔ: Segl), den raabe de om, item at Ærkebiskop Gustavs Segl er til Stede.“ Man ser, at Ærkebiskoppens Modstandere ventede alt af ham, og det er ogsaa karakteristisk, at Biskop Brask allerede i Maj skriver til Gustav Trolle, at naar det kommer til Underhandlinger, bør man sørge for, at Kongen ikke opgiver andre Krav end sine egne, og at den svenske Kirke ikke indskrænkes i sine ældgamle Rettigheder (Styffe, anf. St. 636).

forsvares. Derved kan man da dels tænke paa hans Formaning til Kongen om at tage sig af denne Sag i Henhold til den Ed, han nys ved sin Kroning havde aflagt om at værne om Kirken; det staar stærkt betonet lige først i Klagen, og det har ogsaa gjort mest Indtryk paa Domherrerne efter deres Gengivelse af Ærkebispens mundtlige Udtalelser. Har Gustav Trolle maaske ment, at det kunde hævdes, at denne nye Ed havde ophævet, hvad der stred derimod i Kongens tidligere Løfter? — Eller er det i Kætternavnet, at den juridiske Spidsfindighed skal søges? Det blev jo faktisk ad denne Vej, at Kongen fandt sin Ret til at straffe de anklagede, og naar det dog synes utænkeligt, at Gustav Trolle har rejst sin Klage uden at have været klar over, ad hvilken Vej man skulde slippe fra de tidligere Løfter om Tilgivelse, kan man knap tro andet, end at det har været netop denne Udvej, han fra første Færd har haft for Øje.

Herom kan man dog kun naa til Gætninger. Fast staar det derimod, at Gustav Trolle ikke har indskrænket sig til at kræve Skadeserstatning; henviser allerede Fattigdommen hos adskillige af de Mænd, der findes paa hans Liste, hertil, saa læses det ogsaa i Anklagen med tydelige Ord, at han vil have de anklagede straffede, og Domherrerne har hørt ham forlange de skyldige fængslede, ligesom vi nu læser det i Skriftet. Arresteringen skulde dog kun være Midlet til at sikre Udførelsen af den Dom, som Kongen maatte fælde, og hvad Straf Ærkebispen egentlig har tænkt sig, derom siges der intet; men Gustav Trolles haarde og hævngerrige Sind gør det rimeligt, at han har tilsigtet den haardeste, Døden, og

Kætternavnet, der fæstes paa de anklagede, stadfæster dette.

Dette er da, hvad Ærkebispen synes at have haft for Øje ved at rejse den hele Klage. Men der kan ikke være synderlig Tvivl om, at saa vist som han kun har kunnet handle, som han gjorde, efter forudgaaede Aftaler med Kong Kristjern, saa har denne ogsaa haft det samme Maal for Øje som Gustav Trolle. De, som denne anklagede, var Kongens Fjender mindst i samme Grad som hans egne, og man kan næppe komme bort fra, at Kristjern paa Forhaand har erklæret sig villig til at gaa med til denne Undersøgelse, der tilsigtede at skaffe Stureættens ivrigste Partigængere ud af Verden, selv om dette Maal kun kunde naas ved Brud paa hellige Løfter.

Hvad dette Resultat betyder for Forstaaelsen af Kristjern II's Karakter og for Værdsættelsen af hans Personlighed, er let at indse, men skal her ikke forfølges videre. Maa imidlertid den uhyre Formildelse opgives, som Pal.-Müllers Opfattelse medførte, bør det dog tilføjes, at ogsaa efter den i det foregaaende begrundede Opfattelse er der en ikke helt ringe Forskel mellem, hvad der først tilsigtedes og hvad der faktisk skete. En forfærdelig Straffedom har vel nok straks været Tanken; men Blodbadet fik dog et Omfang og en Karakter, der ikke fulgte af Gustav Trolles Klage. Ikke blot henrettedes der langt flere, end der var anklaget heri; disse flere havde desuden en saadan Stilling i Samfundet og i Riget, at Blodbadet først ved deres Medtagelse ret fik sin nationale Karakter, og hvis de af Gustav Trolle anklagede dog faldt efter en Dom, hvor uretfærdig denne end maatte være, saa havde de øvrige Henrettelser end

ikke det formelle Skær af Lovlighed. Lad os da endnu se, hvorledes dette kom frem.

Kongen havde paataget sig at dømme i Sagen, Ærkebispens skriftlige Klage var afgivet, saa var det, at Kristina Gyldenstjerne fremlagde dette Brev af 1517, hvorved det svenske Rigsraad erklærede sin Billigelse af alle de Skridt, som Sten Sture havde gjort over for Gustav Trolle, og forpligtede sig til i Enighed at modstaa enhver Indblanding endog af Paven i denne Sag. Naar man erindrer, hvem det var, som i dette Øjeblik var de anklagede, er dette Skridt af Fru Kristina fuldt forstaaeligt[1]; over for Beskyldninger, der rettedes mod hendes Slægt og personlige Venner, maatte det ligge nær for hende at ville godtgøre, at saadanne Klager i Virkeligheden maatte vendes imod langt større Mænd, mod selve Rigets Raader, gejstlige og verdslige. Hun har vel haft noget Haab om, at hendes Anklagere vilde vige tilbage for de Konsekvenser, hun her anviste dem, og det viste sig jo ogsaa faktisk, at man gjorde det, saa vist som kun en Del af Brevets Udstedere blev

---

[1]) Pal.-Müller ser heri „et højttalende Vidnesbyrd om, at Fru Kristine ikke har hørt Gustav Trolle fordre Straf over Sten Sture og hans Medhjælpere, blandt dem ogsaa over hende selv; thi saa maatte hun jo netop have holdt dette farlige Brev omhyggelig skjult for alles Øjne“. Denne Betragtning, der udføres videre, er ingenlunde urimelig; vi er imidlertid een Gang før under denne Undersøgelse blevne mindede om, at „Tankelæsning“ altid er en mislig Ting, og særlig misligt bliver det at bygge for meget paa, hvilke Tanker der har været de ledende, naar Talen er om en pludselig Beslutning i en uventet Situation, og allermest da, naar den handlende er en Kvinde. Jeg nægter saaledes ikke, at Fru Kristinas Optræden kan forklares udmærket ud fra den Stilling, hun var i efter Pal.-Müllers Opfattelse; men den Tydning af hendes Optræden, som jeg har givet ovenfor, synes heller ikke usandsynlig.

straffet; men hun tog ganske vist fejl, naar hun maaske ventede, at man vilde lade Klagen falde. Tværtimod, hun gav selv Klagerne et nyt Vaaben i Hænde; havde hun kun lagt liden Vægt paa dette Kætternavn, der i Klageskriftet var fæstet ved hende og hendes Venner, og ikke forstaaet, at dette skulde være det juridiske Paaskud til at forfølge Sagen[1]), saa fandt hendes gejstlige Avindsmænd hurtigt, hvor vægtigt et Vidnesbyrd i denne Henseende Sammensværgelsesbrevet afgav.

Saaledes begyndte disse lange Retsforhandlinger Onsdag Eftermiddag, om hvis lidenskabelige Karakter de tre Domherrers Fortælling giver nogen Ide, medens den næsten ikke oplyser noget om deres Indhold og Gang. De, der havde forseglet Brevet, blev krævede til Regnskab, men ogsaa andre Punkter maa være blevne dragne frem; Bisp Vincens havde jo ikke begaaet denne Brøde og blev dog fængslet samme Aften, og det samme har vel været Tilfældet med andre Rigsraader, der henrettedes Dagen efter, skønt de heller ikke havde haft noget at gøre med Brevet. Saaledes er alt det blevet drøftet, der stod Partierne imellem, alt gammelt Nag er vaagnet igen. Svenskerne har mindet om de gentagne og ubetingede Løfter om Tilgivelse og Glemsel for alt det skete; Ærkebispen og hans Talsmænd har stedse mere lagt Eftertrykket paa, at det var en Brøde mod Kirken, der her var Tale om, en Oprørshandling ikke alene mod

---

[1]) Eller har Fru Kristina maaske netop forstaaet, hvad Kætterklagen betød, og har hun ved at fremlægge Brevet villet se, om man dog ikke vilde opgive denne Klage, naar den maatte ramme ogsaa nogle af den svenske Kirkes ypperste? Ogsaa det er muligt; og atter ser vi, hvor usikkert det er at ville læse Tanker ud af Handlinger.

Sveriges Prælater og Kleresi, men mod Paven og den hellige almindelige Kirke, som Kongen slet ikke var berettiget til at love Tilgivelse for, og de har derved henvist til de utvetydige Ord i Sammensværgelsesbrevet.

Det blev da nu et Hovedpunkt at faa det slaaet fast, hvad Ærkebispen i sin Klage havde behandlet som noget givet, at de anklagede virkelig var Kættere. Dette Spørgsmaal forelagdes Torsdag Morgen for en gejstlig Ret[1]; de tidligere Klagere sad selv i denne, og de kunde det, fordi de hverken skulde dømme om Skadeserstatning eller Straf, men ene decidere det kirkelige Spørgsmaal, om de Mænd, som Dagen før af den verdslige Domstol var fundne skyldige i visse Ugerninger, derved var blevne at anse som Kættere. Dommerne besvarede Spørgsmaalet med Ja, og efter alt, hvad der var gaaet forud, kan næppe nogen af dem have været i Tvivl om, at dette betød en grusom Død for dem, der var navn-

[1]) Pal.-Müller har ogsaa paa dette Punkt fundet en Modsigelse: „Aktstykket lader det være Mester Jon, der fører Ordet og forlanger Dom i de gejstliges Forsamling; Jørgen Turesen siger, at det var Biskop Jens Andersen Beldenak.“ Uforenelighed er her naturligvis ikke; Domherrerne lader jo Biskoppen forelægge Kætterspørgsmaalet rent theoretisk, og hvis man vil tro dem i, at Forhandlingerne er begyndte paa denne Maade, kan de jo være fortsatte med, at Mester Jon forelagde Ærkebispens Klage mod navngivne Personer. Saaledes kan bægge Kilder meget vel have Ret, men jeg anser det rigtignok for rimeligst, at Domherrerne selv har lavet denne theoretiske Diskussion, for derved at bane sig Vej til deres utvivlsomme Usandhed: at der derefter ikke fulgte nogen Dom. Det sande i, hvad de fortæller, er formodentlig kun det, at da Domstolen var konstitueret og Mester Jon havde sat Sagen i Rette, saa har Biskop Jens, det fine juridiske Hoved, der selv havde Sæde blandt Dommerne, ledet de lærde Mænds Raadslagninger om det kirkeretlige Spørgsmaal.

givne i Klageskriftet, lad saa de tre Domherrer nok saa ivrigt paastaa det modsatte. Derimod kan det være rigtigt nok, at de alle blev rædselsslagne ved faa Timer efter at høre, at Henrettelserne var begyndte med to af Sveriges Biskopper[1]. og at disse fulgtes i Døden af adskillige, der lige saa lidt var nævnte i den nys fældede Dom.

Her staar vi over for den Gaade, som det synes umuligt at raade. Det er ikke saa ubegribeligt, at ikke alle de blev straffede, der var anklagede af Ærkebispen; de, der slap fri, var maaske ikke i Stockholm og kom maaske aldrig i Kongens Hænder. Men for hvad Brøde

---

[1]) Relationen fortæller herom: „Samme Dag, straks Maaltid var gjort i Sorg og Bedrøvelse, da kom et Bud og sagde, at Biskopperne af Strengnæs og Skara ledtes fangne ud af Slottet. Da vi det hørte, begyndte vi alle at skælve og faldt i stor Forfærdelse; da svarede Biskop Beldenak, som da var nær: ‚det er ikke muligt, at Hans kongelige Majestæt djærves at gøre noget ondt paa saadanne Mænd, hvorfor saadan Løgn og Skvalder ikke er at tro‘, af hvilke Ord vi fik nogen Lise.“ Endnu engang beroligede Bisp Jens dem, men saa kom der sikker Efterretning om, at de to Prælater nu lige skulde række deres Hals under Sværdet. — Der er intet urimeligt i, at de svenske gejstlige blev forfærdede ved at høre om Henrettelsen af to Biskopper, som vel at mærke ikke stod paa Gustav Trolles Klageliste; mere tvivlsomt er det derimod, om Jens Beldenak ikke har ladet mere uvidende, end han virkelig var. Pal.-Müller søger at udnytte denne Scene for sin Theori: „Jørgen Turesens Fortælling om, at Jens Andersen to Gange beroligede dem, maatte være rent opdigtet, hvis han og de andre selv havde dømt de i Aktstykket navngivne Mænd, som nu førtes til Retterstedet, til Kættere paa Grund af en Klage, der krævede Kætterstraf over dem.“ Men de to Biskopper, som Relationen alene taler om, var jo netop ikke „navngivne i Aktstykket“ og altsaa ikke dømte, hvad allerede Allen har fremhævet.

faldt de andre og det netop de fornemste af de henrettede? Brevet af 1517 kan kun forklare enkeltes Død, og endda er det slet ikke sikkert, at det her er Aarsagen; endnu flere af Udstederne gik jo helt fri. Og hvad var saa Klagen mod de øvrige, mod Biskop Vincens, mod Erik Abrahamson Lejonhufvud og andre? Og hvorfor har Kongen ikke i det mindste skaffet sig en Dom over disse? Over alt dette hviler et Slør, som ingen endnu har formaaet at løfte. Naar dette Resultat endog er kommet overraskende for Jens Beldenak, saaledes som Domherrerne fortæller, maa det være fremgaaet af Kongens Overvejelser med hans allerintimeste Raadgivere, med Didrik Slaghek, maaske med Gustav Trolle; men ingen vil vel vove at afgøre, om det er onde Raadgiveres Indskydelser, der her har virket mest, eller Kong Kristjerns egen lidenskabelige og hensynsløse Karakter.

Denne Undersøgelse om det stockholmske Blodbad Forhistorie er blevet til et skarpt Angreb paa Pal.-Müllers Opfattelse af denne. Overbevist, som jeg er, om at han her har grebet ganske fejl, har jeg ved en indgaaende Kritik stræbt at faa det anerkendt, og jeg finder ingen Anledning til nu sluttelig at sige nogle højst overflødige Ord om, hvor dyb min Ærefrygt alligevel er for denne store Kritiker og Psykolog. Lad mig da i Stedet hellere gøre opmærksom paa, at hvis man maa opgive det nye, som Pal.-Müller har villet sætte igennem, saa kommer man af sig selv tilbage til Allen. Hvad denne Historiker har sagt om Dagene lige forud for Blodbadet er vel ikke i alle Enkeltheder korrekt; men i det hele og store har han dog rigtigt set, hvad der var det afgørende ved disse Forhandlinger, og hans Dom

om Kongens personlige Forhold dertil træffer vistnok ganske det rette. Naar da jeg, der for ganske nylig har haft Lejlighed til at bryde en Lanse til Pal-Müllers Ære, denne Gang har vendt mine Vaaben imod ham, er det mig en Glæde, at jeg her kan sætte Allens Navn i mit Skjold.

C. Paludan-Müllers Theori om Sagnkritikens Methode.

Af

Kr. Erslev.

Gennem hele sit lange Liv var Pal.-Müller knyttet til Lærergerningen, først ved den lærde Skole, siden ved Universitetet, og det staar vel i et vist Sammenhæng hermed, at han oftere indleder sine kritiske Undersøgelser med at udvikle den Methode, der derved kommer til Anvendelse, den almindelige Theori, der ligger bag ved hans Behandling af det enkelte Spørgsmaal. Af saadanne theoretiske Betragtninger har han selv vistnok sat mest Pris paa sin Paapegelse af, hvilken Stilling Historikeren maa indtage over for Sagn. Sine Tanker derom udviklede han allerede fyldigt i Stridsskriftet fra 1861: „Hvad var Saxo og hvor er hans Grav?“, og han vendte tilbage til dem ni Aar efter i Undersøgelsen om Kristian Barnekovs Død; kort efter strejfede han atter dette Spørgsmaal i „Sagnet om den himmelfaldne Danebrogsfane“ (1873), og ved denne Tid kom han, naar han paa Universitetet fremstillede Grundsætningerne for historisk Kritik, ogsaa ind paa Theorien, uden for øvrigt at sige andet derom, end hvad han havde ytret paa Tryk.

Han var aabenbart selv fuldt overbevist om, at den af ham opstillede Betragtning var rigtig, og kunde kun bestyrkes deri ved at se, at endog de, der bestred de Resultater, han havde naaet ad denne Vej, altid ytrede sig yderst smigrende om de bagved liggende methodiske Betragtninger.

For mit Vedkommende har jeg aldrig delt denne Beundring for Pal.-Müllers Sagntheori. Jeg husker endnu, at da jeg i 1876 gik op til Magisterkonferens ved Universitetet, forestillede jeg mig levende, hvilken underlig Stilling jeg vilde komme i, hvis man gav mig en paa den Tid meget yndet Opgave: Sagns Værdi som historiske Kilder; skulde jeg i den Kasus blot gengive min højtagtede Lærers Theori, hvad der var meget let, eller skulde jeg prøve paa ved Examensbordet at imødegaa Læren, hvad der var sværere og et farligt Experiment? Min videnskabelige Samvittighed blev dengang ikke sat paa Prøve; senere har jeg flere Gange haft Pennen paa Papiret for at faa gjort op med denne i mine Tanker ret misvisende Theori, men det er aldrig blevet til noget. Nu er jeg i den foran meddelte Afhandling kommet ind paa Spørgsmaalet, og det turde da være bedst med det samme at tage hele Problemet op.

For at forstaa Pal.-Müllers Theori maa man ikke glemme, at han er ført ind paa de methodiske Overvejelser ved at skulle klare Sagns Værdi; det er den gamle Overlevering om, at Saxo var Provst i Roskilde og begravet her i Domkirken, der interesserer ham i 1861, det er det hallandske Folkesagn om Kristian Barnekov og hans Selvopofrelse for Kristian IV, som han drøfter i 1870. Naar han da stiller Sagnet op som Modsætning til den sikre historiske Overlevering, naar

han vil klare, hvorledes Historikeren over for Sagnet maa gaa andre Veje end over for den virkelige Histories Kilder, Monumenterne eller Mindesmærkerne, er det stadig saa, at Tonen ligger paa det første, paa Sagnets Ejendommelighed, paa den særlige sagnkritiske Methode; den modsatte Side, den egentlige Histories Karakter, den almindelige historiske Forskningsmaade berøres kun mere end den forklares. Netop herfra er det da i Virkeligheden, at Theoriens Mangler stammer, og jeg har maattet sige det forud, da man ellers let, naar jeg nu gaar over til at sammenfatte de af Pal.-Müller opstillede Betragtninger, vilde falde paa, at mit Referat var ufuldstændigt, netop hvad den sidste Side angaar. Det er det ikke; det er den afdøde Gransker selv, der her er gaaet let hen over adskilligt, som man maatte ønske, at han havde motiveret nøjere, og jeg har nu antydet, hvad der forklarer og til Dels undskylder dette.

Pal.-Müller[1]) mente, at Historiens Kilder udtømmende kunde deles i tre Klasser: Mindesmærker, Sagn og Myther. Af disse tre Klasser bestemmes de to sidste med overordentlig Klarhed og Skarphed: Mythe er en Fortælling, bag ved hvilken der ikke ligger noget virkelig sket, Sagnet er den mundtlige Beretning om en Hændelse, der imidlertid ved den gentagne Viderefortælling har faaet mangfoldige Tilføjelser og Ændringer; Mythen er helt Digt, Sagnet er en Blanding af op-

[1]) De to ovennævnte Afhandlinger staar bægge i Nykøbing Skoles Programmer, den ene 1861, den anden 1870. Paa faa Sider er de theoretiske Betragtninger samlede, og der er derfor ingen Anledning for mig i det følgende til at give specielle Henvisninger. Udhævelserne i de ordret anførte Sætninger er Forfatterens egne.

levet med digtet. Hvad der menes med Klassenavnet Mindesmærke, kommer ikke saa tydeligt frem. Ordet tages her i en ejendommelig og meget vid Betydning; det omfatter alt muligt lige fra Fortidens Bygninger og Vaaben til Dokumenter og historiske Skrifter, saaledes som Pal.-Müller nærmere udviklede i sine Forelæsninger og som man ogsaa kan se, om end næppe direkte udtalt, i hans Afhandlinger; men Begrebet klares egentlig kun ved at opstilles som Modsætning til de to andre Klasser, Sagnet og Mythen. Det bliver den diametrale Modsætning til Mythen, repræsenterer det virkelig skete over for Mythen som blot Digt, medens Sagnet staar midt imellem som Blanding af bægge Dele. Men Mindesmærket er ogsaa Modsætningen til baade Mythe og Sagn, idet disse jo bægge er det mundtlige, der stadig ændres, medens Mindesmærket er fast og uforanderligt.

Alt hvad der drejer sig om Mythen, skal jeg nu helt lade ligge og ene holde mig til Sagnet. Det ejendommelige ved dette er den mundtlige Overlevering gennem længere Tid; „kun da kalde vi det Sagn, naar Overleveringen gaar alene som mundtlig Fortælling gennem flere Slægter“. Det er altsaa ikke Indholdet, „men Overleveringens Maade, der skiller det historiske Sagn fra Historie“; „thi Historie er den Kundskab om Fortiden, der hviler paa eller dog støtter sig til Monumentet“, „Historiens Grundvold er Mindesmærket, dette Ord taget i videste Omfang. Historie begynder først der, hvor Mindesmærkerne begynde“.

Ud herfra er det let at fatte, hvorfor Sagnet har store Mangler som historisk Kilde. „Ved den blot mundtlige Overlevering formaar Mennesket ikke at fastholde det meddelte rent; selv den første Meddeler blan-

der sit ind ind i det, han oplevede, endnu mere de næste, saa at eget og modtaget smelter sammen til uopløselig Enhed.“ Ved fortsat Vækst kan da Digt faa helt Overhaand over meddelt, Sagnet er blevet til Mythe; „men Sagn nærmer sig Historie, jo fastere det oprindelig meddelte staar imod den frie Digtning“. I alle Tilfælde staar Sagnet dog i skarp Modsætning til Historie, „dette Ord forstaaet som her om den Kundskab, der hviler paa Monumentet“, paa „et Ydre, der staar uafhængigt af Livsstrømningen i Menneskets Sjæl“, som Pal.-Müller siger med en Vending, der paa et jævnere Sprog kun betegner, at den nedskrevne Beretning er uforanderlig, tilgængelig for senere Granskere i een og samme Skikkelse. Medens der i Sagnet er en inderlig Forbindelse af noget givet og noget digtet, af objektivt og subjektivt, er Historie „en objektiv Videnskab, saa vidt Menneskers Viden kan være det“.

Med dette Udgangspunkt bestemmer Forfatteren nu, hvilken Methode Historikeren maa følge over for Sagnet, og tillige hvilken Granskningsmaade han ikke maa bruge, hvad der endda skal lægges mest Vægt paa.

Man skal prøve Sagnet paa Monumentet, det usikre paa det sikre. „Mangt et Sagn er oprundet i en historisk Tid, omgivet af Monumenter, der tilstede en Prøvelse“; saa „har Kritikeren at rense Sagnet ved at sammenholde det med de omgivende Monumenter, der sætte ham i Stand til at paavise den mundtlige Overleverings Vildfarelser“. Han kan ogsaa komme til at forkaste det; hvis „Sagnet paavises som uforeneligt med sikre Monumenter, da maa det mundtlig overleverede ubetinget opgives som Digt“; ja blot Monumenternes Tavs-

hed kan ogsaa modbevise Sagnet, om end „kun under Forudsætninger, som ikke ofte kunne være til Stede“.

Denne Vej maa man gaa, men hvad man ikke har Lov til, det er at prøve paa umiddelbart at opløse Sagnet i dets to Bestanddele, det givne og det digtede, — og her er især den Methode, som hele Theoriens Brod er rettet imod. „Lader Sagnet sig ikke bringe i Forbindelse med et Monument, er der intet andet at gøre end enten at lade det ligge som ubrugeligt for Historie eller at optage det, som det er“; i Sagnet er jo efter dets Natur „Beretningens oprindelige Kerne saaledes sammensmeltet med det til- og omdigtede, det objektive med det subjektive, at det virkelige ikke mere lader sig udsondre fra Tilsætningerne“. Enheden er saa fast, „at intet nok saa sindrigt Opløsningsforsøg kan skille Bestanddelene, saa længe Sagnet ikke kan prøves imod et objektivt“. „Heri er det, at saa mange af vore Dages Kritikere have fejlet“, idet de har troet „at kunne udfinde, hvad de kalde det sande, det historiske i Sagnet“; men „umiddelbar Opløsning af Sagnet fører aldrig længere end til det sandsynlige eller usandsynlige“; „den Kritiker, der tror at kunne udføre en saadan kemisk Sondring af Sagnet, skuffer sig selv og andre; han kommer aldrig videre end til Formodninger, aldrig til Erkendelse“ [1]). „De ideligt tilbagevendende Forsøg paa at udskille det faktiske fra det digtede i Overleveringen for at kunne benytte hint som historisk bero paa en Miskendelse af Historie og blive kun tomt Gætteværk.“

---

[1]) „Imod Mulighed staar Mulighed; Kritikeren vil ikke komme over den Kløft, der adskiller Formodning, Mulighed, Sandsynlighed fra Erkendelse, før han finder Mindesmærker, der rykke Spørgsmaalet inden for Historiens Grænser.“

Naar Historikeren ikke kan prøve Sagnet paa Mindesmærket, kan han da ikke naa til at udskille, hvad der er Virkelighedskernen i det; men deraf at slutte, at der ingen Virkelighedskerne er, at Sagnet er helt usandt, det vilde naturligvis være uberettiget. Heri vilde ligge „en Miskendelse af Bevisets Natur; thi at Mangel paa Bevis ikke tilsteder mig at erkende det fortaltes Rigtighed, er ikke det samme som, at Indholdet af det fortalte er uvirkeligt, er opdigtet“. „Saa vist det er, at Sagn ikke er Historie, dette Ord forstaaet som her om den Kundskab, der hviler paa Monumentet, — saa vist det er, at den Historieskriver, der betragter og behandler Sagn som Historie, forfejler sin Opgave og vildleder sine Læsere, saa vist er det derfor ogsaa, at den heller ikke rammer det rette, der gør enhver Fortælling, hvis faktiske Rigtighed ikke kan bevises af Monumenter, til Digt“ [1]).

---

[1]) Ogsaa disse sidste Betragtninger lægger Pal.-Müller megen Vægt paa, og da jeg ikke kommer ind paa dem i det følgende, vil jeg gerne her udtale, at jeg ganske tiltræder dem. Derimod kan man nok være i Tvivl om, hvorvidt der var Grund til at fremføre dem med saa stort et Eftertryk, som det sker i de to Afhandlinger; det er dog en Sandhed, hvorom ingen kyndig vist har været uvidende, siden Niebuhr brød Banen for den rette Forstaaelse af Sagns Natur. Ganske vist retter Pal.-Müller i 1870 sine Bemærkninger herom mod den navnkundige Forfatter af History of Greece, George Grote, og hvis denne havde misforstaaet dette Forhold, vilde det unægtelig være tilstrækkelig Grund til at indskærpe den gamle Sandhed. Imidlertid indser jeg ikke, at denne udmærkede Gransker har gjort sig skyldig i nogen methodisk Fejl paa dette Punkt, og det, der har vakt Pal.-Müllers Harme og efterhaanden har ført ham til at tillægge Grote Meninger, som han — saa vidt jeg tror — aldeles ikke ytrer, er vist kun dette, at han ikke saa skarpt som vor Landsmand drager Grænsen mellem Sagn og

Et Sagn, der ikke „kan bringes paa Monumentets Prøvesten og derved opløses som Sagn“, maa Historikeren da lade være og blive, hvad det er, en inderlig Forbindelse af objektive og subjektive Bestanddele, til hvis Udsondring enhver Vej er ham afskaaret. Hans Opgave er her kun „at forvisse sig om, at det er et Sagn .... og derefter lade det henstaa som saadant“.

Det Referat, jeg her har givet af Pal.-Müllers Theori, har jeg gjort saa fyldigt som muligt, for at enhver ret kan forstaa hans Tankegang, saa meget mere som hans Fremstillinger af Theorien jo kun findes i et Par mindre Afhandlinger, der ikke vil være i alles Hænder. At jeg har gjort mit bedste for at gøre Gengivelsen baade klar og korrekt, derfor turde den Kærlighed, jeg nærer til min afdøde Lærers Minde, være en tilstrækkelig Borgen. Det er heller ikke min Fejl, om nogen vil føle sig stødt af den underlige tvetydige Brug af Ordet „Historie“, der fremtræder i Referatet; det er Forfatteren selv, der snart bruger det om den historiske Videnskab, snart om Kilderne for denne. Men jeg maa udtrykkelig fremhæve, at min Gengivelse af Theorien er ufuldstændig, idet jeg har udeladt flere Ytringer, som jeg vil komme til at anføre i det følgende; det er især Indskrænkninger i den Sikkerhed, der tillægges Historien i Modsætning til Sagnet, i den objektive Karakter, der tillægges Monumenterne i

Myther. Dette bliver dog ret undskyldeligt, saa vist som Pal.-Müller selv erkender, at „det i mange Tilfælde er umuligt at skille Sagn fra Mythe“, og vi roligt kan tilføje, at dette aldrig kan gøres med fuld Sikkerhed i en forhistorisk Tidsalder som den, Grote omhandler.

Modsætning til Sagnenes uløselige Forening af det givne og det opdigtede. Det har været mig umuligt at tage dem med; thi det synes mig, at Pal.-Müller derved selv har undergravet hele den Theori, han opstiller.

Sagt i to Ord er Pal.-Müllers sagnkritiske Theori denne: Sagnets Virkelighedskerne kan kun udskilles, naar Sagnet prøves paa Monumentet; kan det ikke det, maa det henstaa som Sagn. Og Begrundelsen herfor, ogsaa udtrykt i muligst Korthed, er denne: Virkelighedskernen kan kun udfindes med Sikkerhed, naar Sagnet kan opløses paa det sikre; Forsøg paa umiddelbart at adskille det givne og det digtede i Sagnet fører kun til Sandsynlighed, aldrig til Sikkerhed. Hvad der er udtalt i Begrundelsen, anser jeg for hævet over ethvert Angreb, men jeg forstaar ikke, hvorledes man ud derfra kan komme til den Anskuelse, at Sagn bør behandles anderledes end Historiens andre fortællende Kilder.

I sin Skildring af det stockholmske Blodbads Forhistorie følger Pal.-Müller i første Linie den Fortælling derom, som vi har i de tre Domherrers Relation; det er jo ogsaa en Kilde, der for saa vidt er af første Rang, som det er en Beretning af Øjevidner, og han mente da at kunne genfortælle, hvad de siger, som faktisk og sikkert. I den foran aftrykte Afhandling om det samme Emne har jeg søgt at vise, at Domherrernes Fortælling er usand, hvad angaar et Hovedpunkt af Forhandlingerne. Man give mig Ret eller ikke, een Ting vil ingen nægte: det er ikke sikkert, at Forhandlingerne er gaaede til, saaledes som Domherrerne fortæller. End ikke ud fra en Øjevidneberetning kan vi her naa til sikker Erkendelse af det virkelige; — men er det saa en knusende Anklage

mod dem, der prøver paa at udfinde den historiske Kerne i Sagn, at de kun naar det sandsynlige, aldrig det sikre?

Hvorfor troede Pal.-Müller at kunne bygge saa trygt paa Domherrernes Beretning? Fordi de efter hans Opfattelse paa den ene Side maatte have modtaget et uudsletteligt Indtryk af de Forhandlinger, de havde overværet, og paa den anden Side ikke havde Grund til over for Gustav Vasa at sige andet, end hvad sandt var, altsaa generelt udtrykt, fordi Vidnernes Iagttagelse maatte antages at være nøjagtig og deres Gengivelse af det iagttagne maatte formodes at være uhildet. Naar jeg for at bevise, at dette ikke kan føre til Sikkerhed, vilde anføre, at jeg har en anden Opfattelse af Domherrernes Situation over for den svenske Rigsforstander, turde det være overflødigt; man behøver kun at analysere Pal.-Müllers egen Tankegang for at komme til det Udslag. Han slutter til Relationens Troværdighed ud fra sin Opfattelse af Domherrernes Tanker, men at man ikke 400 Aar efter kan gøre dette uden med en vis Grad af Sandsynlighed, aldrig med Sikkerhed, er uomtvisteligt. Det bliver „Gætteværk“, om end maaske ikke „tomt Gætteværk“.

Sandheden er da, at overalt hvor vi har en Beretning, har vi ogsaa denne Sammensmeltning af noget iagttaget og noget tildigtet, som efter Theorien skulde være ejendommelig for Sagnet. „Selv den første Meddeler blander sit ind i det, han oplevede“, hedder det hos Pal.-Müller, ganske vist, hvor han taler om Sagnets første Begyndelse, men han indser ogsaa, at det samme gælder Beretningen, „thi foran ethvert historisk Monument ligger en mundtlig Beretning“. Her tages rigtignok

paa een Gang Ordet Monument i en meget snæver Betydning og bliver enstydig med den nedskrevne Fortælling; men for denne er Betegnelsen træffende nok. Vi ser kun Begivenheden afspejlet i Fortællerens Sjæl, og lige saa vist som intet Menneske formaar at iagttage noget sket absolut udtømmende og korrekt, lige saa sikkert er det, at enhver ved at meddele sine Iagttagelser lægger noget til af sit eget; selv om den simpleste historiske Fortælling gælder det, som Pal.-Müller siger om Sagnet: „Subjektivitetens Ild har sammensmeltet det oprindelige med det tilsatte til en fast Enhed“. Men Konsekvensen er da ogsaa uafviselig: af usikkert kan ikke komme sikkert; kan man ikke med Sikkerhed udsondre Fortællerens Tillæg, er det ugørligt ud fra Beretningen at naa til objektiv sikker Historie. Og selv denne Konsekvens har Pal.-Müller draget; „Historie som Ide“, hedder det 1870, „er ren objektiv Viden; men der er ingen virkelig Historie, kan ingen være, uden at den jo er blandet med en subjektiv Bestanddel, hentet ikke alene fra Forfatterens Ejendommelighed, men ogsaa fra Monumentet selv“ [1]).

---

[1]) Ved denne Sætning er i Virkeligheden Standpunktet fra 1861 helt forladt. Da var Historie „en objektiv Videnskab, saa vidt Menneskers Viden kan være det“, det vil sige: den moderne Granskers Subjektivitet præger den, men der er intet subjektivt stammende fra Kilden. Det sidste kommer først frem i Afhandlingen fra 1870; det strejfes dog kun let, medens hele Theorien bliver den gamle. Endnu et Skridt videre i den rigtige Retning er Pal.-Müller naaet i Foredraget om Danebrog fra 1873, hvori det hedder: „Den mundtlige Meddelelse fra Mand til Mand er det fælles Væld for Historie og Sagn . . . At bestemme den Tidsgrænse, den mundtlige Overlevering ikke maa overskride, om den skal gælde for historisk, er vel saa svært som at angive Længden af den Tid, Fortællingen behøver i Folkemunde for at blive et Sagn“.

Her er da nu anført de Sætninger, som jeg forbigik, da jeg refererede Theorien, og man vil vist indrømme, at jeg var nødt til at lade dem uomtalte, hvis Theorien skulde faa en vel motiveret Begrundelse. Det synes i det mindste mig indlysende, at man ikke paa een Gang kan sige, at Sagnets Ejendommelighed er at være en Forbindelse af det givne og det tildigtede, og at Monumentet, taget som den nedskrevne Beretning, er netop det selv samme, at man ikke kan afvise en vis Methode over for Sagn ved at sige, at den kun giver Sandsynlighed, ikke Sikkerhed, naar man om Historien udtaler, at den aldrig i Virkeligheden (om end maaske i Ideen) undgaar det subjektive, der ligger i Monumentet.

Hvad Pal.-Müller vilde gøre til en Væsensforskel[1]), det bliver ikke mere end en Gradsforskel, og om end en saadan kan være stor nok, tillader den ikke at hævde en bestemt Forskel i Granskerens Fremgangsmaade. En Gradsforskel er der naturligvis mellem Sagnet og Øjevidnets Beretning, for at nævne de yderste Modsætninger blandt historiske Fortællinger; naar vi vil forsøge her at udmaale, hvad der stammer fra Fortælleren og ikke har sin Oprindelse fra det skete, saa er det sikrere, meget sikrere at udmaale, hvad det ene Øjevidne kan have lagt til, end at udregne, hvilke Ændringer Sagnfortællingen kan være undergaaet ved at gaa gennem mange Munde; men lad os ikke glemme, at dette „meget sikrere“ dog ved Domherrernes Relation viste sig at være saa overordentlig usikkert. En forskellig Methode derimod kan vi ikke naa til, allerede af den simple

---

[1]) „Forskellen (mellem Mythe, Sagn, Historie) er saa stor, at den bliver væsentlig“ (1870).

Grund, at der kun er en aldeles flydende Grænse mellem Sagn og „historisk Beretning“. Hvad Saxo fortæller om sin Samtids Bedrifter, vil man kalde historiske Beretninger; hvad han fortæller om Oldtiden, vil alle være enige om at betegne som Sagn; men nu, hvad han fortæller om Tiden derimellem? Tredje og Fjerdehaandsfortællinger, mundtlige Traditioner, sagnagtige Beretninger, — man kan bruge mange Navne, men Grænser kan ikke drages. Eller tag en enkelt Begivenhed som Slaget ved Bornhøved. De samtidige Aarbøger fortæller kort og tørt om Slagets Udfald, intet om dets Gang; et Par Hundrede Aar efter vidste man i Lübeck, at det var den hellige Maria Magdalena, der havde givet Tyskerne Sejr ved at vende Solens Straaler mod Fjenden. Dette er et Sagn; men et halvt Aarhundrede efter Slaget optegnes det, at det var Ditmarskernes Forræderi, der vendte Krigslykken mod de Danske, lidt senere fremtræder Fortællingen om, at Valdemar Sejr mistede sit Øje i Slaget, endnu lidt videre frem ved man at fortælle, at han kun blev reddet fra Fangenskab, ved at en tysk Ridder førte den afmægtige Konge paa sin Hest til Kiel; — er det Sagn eller ej? Man kan maaske sige, at vi kalder en Beretning historisk, naar den stammer fra en Mand, der enten selv har været Vidne til den Begivenhed, han fortæller om, eller kan antages at have haft Hjemmelsmænd, hvis Troværdighed han kunde bedømme, at vi kalder den Sagn, naar den fremtræder navnløs, uden nogen bestemt Fortællers Garanti for Sandheden; hvilke Definitioner man end vil opstille, naar man ikke til noget, der blot ligner et Grænseskel.

At der i Pal.-Müllers Bemærkninger om Behandlingen af Sagn, er meget, der er træffende og som enhver

Historiker kan lægge sig paa Hjertet, skal ikke nægtes; hvad jeg bekæmper, er den almindelige theoretiske Baggrund og de Konsekvenser, der drages deraf. Hvor enig jeg end i Praxis kan være med Forfatteren om, at det i det hele er lidet frugtbringende at ville udfinde den virkelige Kerne af Sagn, naar de ikke kan sammenstilles med paalideligere Kilder, kan jeg dog ikke fordømme den Art Forsøg eller sige, at de beror paa en Miskendelse af Historie; jeg frygter bl. a., at meget af det, som den afdøde kaldte Historie, derved vilde gaa i Løbet. Naar han mener, at det historiske i Sagnet kun kan udskilles ved en Prøvelse paa Monumenter, har han atter i det væsentlige Ret; men vi maa straks tilføje, at netop det samme gælder om historiske Beretninger, og fastholde det, som Historikere rigtignok nødigt vil vedgaa, at hvor en Begivenhed kun kendes gennem eet eneste Vidne, kan man sjældent — jeg burde vist sige: aldrig — naa til Vished[1]). Hvad der her gemmer sig i

---

[1]) At indrømme dette, er ganske vist ikke rart, saa vist som der er saa mange Begivenheder, hvorom vi kun har en eneste Hjemmelsmand; men Indrømmelsen er uundgaaelig. Vi ser det erfaringsmæssig deraf, at vi saa ofte ved Fremdragelsen af nye Kilder faar Øje for, at det, som hidtil ansaas for sikkert, fordi der ikke var nogen Grund til at tvivle om det, dog er urigtigt eller usikkert; man tænke f. Ex. paa, hvilke Ændringer der maa foreforetages i Athens Forfatningshistorie, efter at man nu har genfundet Aristoteles' Skrift derom. Theoretisk er det ikke mindre ubestrideligt. Det lyder vel særdeles opmuntrende, naar Bernheim (Lehrbuch der historischen Methode, 1889, S. 326) forsikrer os, at hvor vi kun har en enkelt Iagttagers „unkontrollierbare Beobachtung", har vi oftest Midler til af indre Grunde at bestemme, om Iagttagelsen er tro, og man skynder sig at efterslaa det senere Sted, hvor han lover at paavise dette; men Skuffelsen bliver stor. Man faar nemlig her (S. 370 f.) kun at vide, at over for det enestaaende Vidnesbyrd „steht uns die indirekte Kontrolle zu Gebote, welche wir im vorigen Abschnitt

Pal.-Müllers Lære, bliver da kun den utvivlsomme Sandhed, at jo flere Beretninger, vi har om den samme Tildragelse, des sikrere bliver den Forestilling, vi kan danne os om det virkelig skete.

I øvrigt er det mig ikke muligt at se rettere, end at Pal.-Müller ved den Drøftelse af de to Sagn, som han indleder med de her kritiserede Betragtninger, selv er gaaet Veje, der slet ikke stemmer med Theorien. I bægge Tilfælde gaar hans Bevisførelse, efter at han først har opklaret, hvor langt Sagnene kan følges tilbage i Tiden, ud paa at se, hvor vidt de kan „prøves paa Monumenter". Resultatet er (efter hans Mening), at Monumenterne ikke tillader at modbevise Sagnenes Paastande; naar man har villet godtgøre, at Saxo var knyttet til Lund, ikke til Roskilde, beror det kun paa uholdbare Slutninger;

unter d. behandelt haben". og naar man saa finder dette d. (S. 368), ser man, at det handler om „die Uebereinstimmung eines Quellenzeugnisses mit dem uns sonst bekannten allgemeinen Zusammenhang der Thatsachen". Hvad der menes hermed, er let at forstaa og ses hurtigst af et Exempel: fortælles der i en Krønike, at Frederik II har tilbragt Julen paa Antvorskov, stemmer det godt hermed, om vi fra sikre Dokumenter ved, at Kongen 20. Decbr. var i København og 29. Decbr. i Nyborg. Paa dette Sted tilføjer Bernheim imidlertid: „Mit Recht warnt man stets davor, diese (Uebereinstimmung) allein nicht als Gewähr der Thatsächlichkeit eines Quellenzeugnisses gelten zu lassen", og deri har han ganske Ret. At en Beretning kan passe ind i Begivenhedernes Sammenhæng, kan gøre den sandsynlig, ikke sikker, saa vist som Sammenhængen ogsaa tillader mange andre Muligheder; i det ovenfor brugte Exempel kunde det jo ogsaa stemme med de sikre Kilder, om Krøniken havde ladet Frederik II holde Jul i København, i Nyborg eller et tredje Sted paa Vejen derimellem. Men er det ikke et lidet trøsteligt Resultat? De Midler, der „oftest" kunde hjælpe os, reducerer sig til et eneste, og dette ene giver ikke Sikkerhed, men kun Sandsynlighed eller „oftest" kun Mulighed?

naar Kristian Barnekovs Daad ikke omtales i samtidige Kilder, f. Ex. Ligprædikenen over ham, er dette heller ikke et tilstrækkeligt Modbevis. Efter Theorien skulde man nu vente, synes det, at Pal.-Müller saa vilde sige: her har vi altsaa to Sagn, der maa henstaa som Sagn; vi har ikke Lov at sige, at de er usande, heller ikke kan det nytte gætningsvis at ville udskille det givne fra det digtede. Saaledes gaar det dog ingenlunde; hans endelige Udslag bliver ved Kristian Barnekov, at „her ere alle Betingelser til Stede, for at Historien skal kunne anerkende den mundtlige Overlevering som tro Bærer af en virkelig Begivenheds Hovedtræk“, og hvad Saxo angaar, forlanger han, om end ikke i saa stærke Ord, at Sagnet skal „staa til Troende“. Altsaa Sagn, der ikke kan opløses paa Monumentets Prøvesten, kan dog faa Plads i Historien, den paa Monumenter byggede sikre Kundskab!

Hvorledes naar Pal.-Müller til dette Udslag, der synes ham helt afskaaret ved hans egen Theori? Jo, det er indledet allerede ved Slutningen af de theoretiske Udviklinger, hvor der gøres en Drejning, som rigtignok er vanskelig at forene med Grundtankerne. Der tales her om, „at er Sagnet fast og bestandigt, og lader det sig føre nær op til Begivenheden, da faar det noget af et Monuments Karakter“, at „det virkelig gamle Sagn .... maa have Formodningen for sig“, og andet mere; over for de bestemte foreliggende Sagn siges saa, dels i varierende Udtryk, at de er gamle, dels om Saxosagnet, at det „slet intet utroligt eller paafaldende indeholder, saa at det i sig selv aldeles ikke berettiger til Mistro“, om Barnekovsagnet, at „de forskellige Opskrifters Uoverensstemmelser angribe slet ikke Sagnets Troværdighed, men

vise netop dets almindelige Udbredelse i den Egn, hvor det har holdt sig i Folkemunde, støttet til et Par ydre Genstande". Se, disse Betragtninger kan jo være overmaade plausible[1]); men det forekommer mig aldeles ubegribeligt, at Pal.-Müller kan anstille dem og derpaa bygge et Krav for disse Sagn, om at faa deres Virkelighedskerne indregistreret i den objektive Videnskab, som Historien skal være; Punkt for Punkt er jo alt dette blevet imødegaaet i hans tidligere Udviklinger. Sagnene er gamle; ja, men Sagn er det, og vi har altsaa denne faste Enhed af givet og digtet, saa at intet nok saa sindrigt Opløsningsforsøg kan skille Bestanddelene, saa længe Sagnet ikke kan prøves imod et „objektivt", — hvilket her ikke kan ske[2]). Saxosagnet indeholder intet utroligt, og Kristian Barnekovs Daad „gaar ikke over Maalet af det naturlige"; nej, ganske vist, men alligevel

---

[1]) En enkelt kan rigtignok ikke betegnes saaledes, nemlig at det anføres som særlig gunstigt for Saxosagnet, at „det i det mindste i de to Tredjedele af Tiden imellem Begivenheden og den prøvende Kritik er i en aldeles bestemt Form uimodsagt optaget i Mindesmærker". At det til Værdsættelse af et Sagn spiller nogen Rolle, om det er blevet fæstnet ved Nedskrivning kort eller længe efter Begivenheden, er let at forstaa; derimod synes det mere end ufatteligt, at det kan spille nogen Rolle, om det siden har staaet uanfægtet i 100 eller i Tusinder af Aar. Skulde Saxosagnet virkelig være vokset i Paalidelighed, hvis Velschow og dets øvrige Kritikere først havde levet i det 29de Aarhundrede?

[2]) Jeg maa dog gøre opmærksom paa, at Pal.-Müller ved Barnekovsagnet synes at mene, at det kan bringes i Forbindelse med Monumenter, idet han siger i sin Slutningsopgørelse (S. 30), at „det staar i god Overensstemmelse med den historiske Kundskab, der støtter sig til Monumenter". Hvad han her tænker paa, er dette, at „vi jo vide, at Kong Kristian IV ved det uventede Sammenstød med Fjenden virkelig kom i yderste

bliver Forsøgene paa at udskille det faktiske fra det digtede i Sagnet „kun tomt Gætteværk: det, der falder inden for Naturlovens Omraade, kan jo lige saa vel være et Digt som det haandgribelig umulige“. Det forekommer mig da unægteligt, at Pal.-Müller her selv gør det, som han angriber saa stærkt hos andre, og forsøger at udfinde den historiske Kerne af nogle Sagn, som han dog ikke kan prøve paa Monumenter. Og naar han udtaler, at „det paahviler Tvivleren at føre Beviset imod Sagnet“, og at naar Modbeviset, der maa støtte sig til Monumenter, brister, „har han ingen Ret til at nægte Sagnet Anerkendelse“, saa er det i god Overensstemmelse med Theorien, hvis der med Anerkendelse menes det, at Kritikeren ikke maa paastaa, at Sagnet er usandt; men det er i skarpeste Modstrid med Theorien, naar Anerkendelsen betyder, at Sagnet skal opfattes som sandt og have Plads i den sikre Historie, og dog er det netop det, Pal.-Müller naar til ved bægge de behandlede Sagn, om end Resultatet kun ved Barnekovsagnet udtales i helt tydelige Ord.

Jeg har kritiseret Pal.-Müllers Behandling af de to Sagn ud fra hans Theori; denne anser jeg jo imidlertid for urigtig, og for ikke at blive misforstaaet tilføjer jeg da et Par Ord om, hvorledes jeg fra mit Synspunkt ser paa den af ham faktisk anvendte Slutningsmaade. Man

Fare; vi vide, at Kristian Barnekov i denne Kamp tilsatte Livet“; men enhver vil se, at dette ikke er nok til at sikre Sagnet om, at Barnekov „gav Kongen sin Hest, Fjenden sit Liv“, endda bortset fra, at de historiske Kilder slet ikke taler om personlig Fare for Kongen. — Det kan staa som et Exempel paa den Slutning fra Begivenhedernes Sammenhæng, som Bernheim omtaler (ovfr. S. 181 Anm.), men ogsaa oplyse, hvor usikker denne Vej er.

vil da let fatte, at jeg intet har at indvende mod, at man i et Sagns store Ælde, i dets almindelige Udbredelse, i at det intet utroligt eller paafaldende indeholder, ser Træk, der tyder paa Sagnberetningens Rigtighed, aldeles som man gør en „historisk“ Beretning sandsynlig ad lignende Veje; jeg mener jo overhovedet, at man ikke ud fra en enkelt Beretning, den være nu „historisk“ eller sagnagtig, kan naa videre end til Sandsynlighed. Men ganske vist bliver den Grad af Sandsynlighed, der kan opnaas ad denne Vej, ved Sagn overmaade ringe, og jeg stiller derfor mindre strenge Krav til Modbeviset end Pal.-Müller. Jeg kan for Ex. ved Barnekovsagnet ganske slutte mig til Bricka[1]), der mener, at Sagnet maa opgives, ikke alene paa Grund af Samtidens Tavshed om Barnekovs Opofrelse, men især, fordi det er faktisk, at Kristian IV har behandlet hans Enke paa en Maade, der lidet vilde stemme med Kongens Karakter, om han i den afdøde havde set sit Livs Redningsmand; denne Slutningsmaade er vel i sig selv alt andet end sikker, men dens Sandsynlighed synes mig langt at overgaa Sagnets.

Forskellen mellem mig og Pal.-Müller ligger dog ikke saa meget i en forskellig Opfattelse af Sagnet, som deri at vi ser helt forskelligt paa Beretningens Sikkerhed. Naar han da mener, at Historikeren ikke maa nægte Sagnet Anerkendelse, hvis han ikke kan omstøde det ved et Modbevis, former denne Sætning sig for mig om til at dreje sig om alle Beretninger, af hvad Art de saa er, og Paastanden bliver derved af stor Vigtighed. Skal en Beretning tros, hvis den ikke kan modbevises, eller er vi omvendt kun pligtige til at tro de Beretninger,

[1]) Hist. Tidsskr. 4. Række. III, 1.

hvis Troværdighed kan godtgøres, det er et Spørgsmaal, der vejer lige tungt for Historikerens Praxis som for Videnskabens Methode. Udtømmende at omhandle dette Problem her, vilde føre meget for vidt; jeg tror imidlertid ikke, at man kan svare som Pal.-Müller. Spørg en Naturforsker, om han mener sig pligtig til at anerkende alle de Oplysninger, han finder anførte rundt om; han vil sikkert svare, at han kun respekterer saadanne, der meddeles af Iagttagere, hvis Opfattelsesevne og Paalidelighed han har Grund til at tro paa, og saaledes maa vistnok ogsaa Historikerens Regel være. Den modsatte Mening var ret naturlig i ældre Tid, da Historikerne især byggede paa tidligere Historikeres Fremstillinger; den senere Granskers Arbejde blev da at genfortælle det tidligere fortalte, og af dette syntes han kun at have Ret til at udelade noget, hvis han kunde godtgøre, at paa dette Punkt havde Forgængerne taget fejl. Efterhaanden har den historiske Videnskab dog faaet en helt anden Karakter; vi har lært i første Linie at bygge paa Resterne fra Fortiden; hvor disse er til Stede i rigeligt Maal, er de ældre Historieskriveres Betydning helt traadt i Baggrunden, og paa alle Punkter har vi indset, hvorledes vi ikke kan møde de gamle Fremstillinger med den Tillid, der før bragtes dem. Fortidens Historie staar da ikke for os som noget færdigt, som vi kun skal bedre lidt paa ved hist at rive nogle Sten ned, her at bygge lidt til; det er Nybygning, vi søger at rejse, og de Sten, vi anvender, maa vi selv undersøge, vælge dem, der synes os gode, vrage dem, der ikke i deres Udseende giver os nogen Garanti for deres Soliditet. Eller for at udtrykke min Mening drastisk: naar jeg kan bevise, at en historisk Forfatter er løgnagtig eller fantastisk, er jeg

ikke pligtig til i min historiske Fremstilling at medtage en af ham fortalt Anekdote, selv om jeg ikke umiddelbart kan godtgøre dette bestemte Træks Urigtighed.

Jeg er efterhaanden kommet langt bort fra den Theori, som Pal.-Müller vilde opstille om den sagnkritiske Methode. Efter hvad der nu er fremført mod denne, haaber jeg, man vil indrømme dens fuldstændige Uholdbarhed; den staar og falder med det Forsøg paa at drage en skarp Grænse mellem Sagn og andre historiske Fortællinger, der maa betegnes som saa ganske mislykket. Maaske vil man sige, at jeg dog gør Forfatteren Uret; han har jo selv givet saadanne Bestemmelser for den historiske Beretning, at Forskellen fra Sagnet netop ikke bliver absolut. Det har han, og derfor kan man ramme hans Theori med hans egne Ord; men første Gang, han fremstiller Theorien, har han ikke disse Indskrænkninger, og da han anden Gang kommer tilbage til Emnet, staar Indrømmelserne som det underordnede og Theorien ændres ikke[1]).

[1]) Forskellen mellem Pal.-Müllers Standpunkt 1861 og 1870 giver derimod den psykologiske Nøgle til at forstaa, hvorledes han er kommet til at opstille en Theori, hvis iøjnefaldende Svagheder man ikke skulde tro, kunde undgaa hans skarpe Dialektik. Baggrunden for hele hans Theori er, at „Historie“ er en objektiv Videnskab, der ud fra „Monumenterne“ kan naa til en sikker Forestilling om det virkelig skete, og det er ogsaa saa, at hvis dette er rigtigt, er i Virkeligheden hele Theorien ganske uangribelig. I 1861 nærede Pal.-Müller nu ingen Tvivl om, at dette Udgangspunkt stod helt fast og drog saa alle Konsekvenserne deraf; i 1870 havde han faaet Syn for, at det dog ikke forholdt sig rigtigt med denne Historiens Objektivitet, men bundet af den een Gang gennemarbejdede Theori indskrænkede han sig til at notere sin ændrede Opfattelse, uden at forstaa, hvilken Indflydelse dette maatte have for hele Theoriens Holdbarhed.

Ulykken ved Pal.-Müllers Betragtninger er dog især den, at idet han søger at drage en skarp Grænse, hvor der kun er jævne Overgange, føres han til at overse, at der andensteds netop er den Grænse, han søger, mellem objektive og subjektive Kilder for Historien. Han er, som jeg før gjorde opmærksom paa, ført ind paa sine Betragtninger for Sagnets Skyld, og den Karakteristik, han giver af Sagnet, er jo i sig selv aldeles rigtig; Fejlen er, at han ikke har set, at den samme Grundkarakter findes ved Mindesmærkerne, dog ikke ved alle, men ved deres ene Hovedgruppe. En Adskillelse af Mindesmærkerne i forskellige Grupper er imidlertid det, som han ikke vil ind paa, og derfor kommer han ogsaa til at tage dette Begreb snart i een, snart i en helt anden Betydning. Monument i videste Forstand skal jo omfatte alt, hvad der ikke er Sagn (eller Mythe); men saa kommer paa een Gang den højst overraskende Udtalelse: „foran ethvert Monument ligger en mundtlig Beretning“, og her omfatter Monumentet da ikke mere Bygninger, Vaaben, Dokumenter o. s. v., men derimod ene og alene nedskrevne Beretninger. Denne Uklarhed i Sprogbrugen dækker netop over Grundmanglen ved denne Inddeling af Historiens Kilder i Monumenter, Sagn og Myther.

Det er inden for den Klasse Kilder, som Pal.-Müller kalder Mindesmærker, at vi finder den absolute Grænse, som han lagde hen til et galt Sted. Vi udskiller af Monumenterne de historiske Beretninger og fører dem sammen med Sagnene; de har det afgørende Træk tilfælles med disse, at det er Fortællinger om Fortiden. Modsætningen dertil er Levningerne, selve de endnu existerende Rester af Fortidens Liv. Herom skal jeg dog indskrænke mig til at henvise til, hvad der

lejlighedsvis er ytret i den foregaaende Afhandling (ovfr. S. 133 ff.); jeg har der baade fremført betegnende Exempler paa disse to Kildearter og antydet, hvor snævert man maa drage Grænsen for de objektivt sikre Slutninger, der kan drages ud fra Levningen. I Resultatets Sikkerhed viser dog netop den absolute Forskel sig: ud fra et Sagn alene kan man ikke naa sikker Erkendelse, sagde Pal.-Müller; heller ikke ud fra een Beretning, udtalte jeg før; — men vel fra een Levning. Domherrernes Øjevidneberetning kunde ikke give Sikkerhed; Aktstykket, dets Ægthed forudsat, sikrede alene ved sin Existens et Punkt i det stockholmske Blodbads Forhistorie.

Jeg skriver her ikke en historisk Kildetheori og skal ikke gaa videre ind paa det meget, der yderligere kunde være at sige herom[1]). Lad mig endnu kun tilføje nogle

---

[1]) En enkelt Bemærkning bør jeg dog gøre om Levningerne som Historiens sikre Kilder, der tillader at drage objektive Slutninger. Den, der tænker lidt over disse Forhold, vil maaske standse ved, at jeg saavel ovenfor som hvor jeg i den foranstaaende Afhandling bygger paa Aktstykket af 8. Novbr. 1520, tilføjer: „dets Ægthed forudsat", og vil saa spørge, om der herved ikke gøres et slemt Skaar i Sikkerheden og Objektiviteten. Man kunde hertil svare, at ved 999 af 1000 Breve er Ægtheden, menneskelig talt, hævet over enhver Tvivl. Theoretisk slipper man ikke saa næmt fra Indvendingen. Man maa vel her begynde med at indrømme, at Historie som al Videnskab for saa vidt er subjektiv, som den frembringes af Mennesker; Granskerens Individualitet sætter uundgaaelig sit Præg paa Resultatet. Men desuden kan der komme subjektivt ind ved selve Kilderne, og det gør der ved Beretningerne, saa vist som disse stammer fra Mennesker og har faaet paatrykt et Præg af disse, som den moderne Gransker søger at eliminere for gennem Skildringen at naa til en rigtig Forestilling om det skete, noget, der dog kun tilnærmelsesvis kan lykkes. Det er dette subjektive, der ikke findes ved Levningerne, og det gælder, hvad enten Levningen er ægte eller uægte; thi selv om den er uægte, en Levning er det dog alligevel. Det navn-

Bemærkninger om det af Pal.-Müller anvendte Ord: Monument eller Mindesmærke. Man har med Rette sagt, at den historiske Granskning i alt for høj Grad savner bestemte tekniske Udtryk; var der da ikke Grund til at optage dette Ord? Jeg tror det ikke. Ordet Mindesmærke, for at tage den danske Form, falder det os naturligt at bruge om Gravminder, om Indskrifter, om Mindestøtter, ganske i Overensstemmelse med Ordets Betydning; vi er ogsaa vante til at anvende det om gamle mærkelige Bygninger, om ældre Kunstværker, men føler da godt, at Ordet bruges i overført Betydning. Derimod at anvende det om alle Arter af Historiens Kilder, om Fortidens Brugsgenstande, om Ord og Ordsprog, om enhver Optegnelse o. s. fr., det falder højst unaturligt. Dernæst er det ganske overflødigt. Pal.-Müller anvendte dette Ord for at betegne Modsætningen mellem det mundtlige Sagn og det faste, „monumentale“ (og undgik ikke den Fristelse, der laa i denne Mod-

kundige Constantinske Gavebrev til Pavestolen er uægte og oplyser derfor intet om Constantin den store; men det er et Falskneri fra Karolingernes Tidsalder og giver her de vigtigste Oplysninger om Pavernes hierarkiske Planer. Det bliver Granskerens Sag at klare, hvor Levningen hører til; han kan tage fejl deri, men det bliver da hans Fejl, og senere Granskere søger saa at rette den; Fejlen stammer ikke fra Materialet. — Det her antydede kan ogsaa tjene til at belyse den oven for S. 177 Anm. paapegede Forskel mellem Pal.-Müllers Standpunkt i 1861 og i 1870. Paa det første Stadium kalder han Historie en objektiv Videnskab, „saa vidt Menneskers Viden kan være det“; det subjektive i Historien stammer ene fra den moderne Granskers Aand; i 1870 betones det samme, men desuden, at der kommer noget subjektivt ind fra „Monumentet selv“, idet dette jo her sættes lig med Beretningen. Naar Levningen, foran hvilken der netop ikke „ligger en mundtlig Beretning“, ikke glemmes, kan den oprindelige Paastand i alt Fald for en Del hævdes.

stilling, idet han kom til at sætte Monumentet lig det nedskrevne); vi, der ikke anerkender denne Modsætning som den afgørende, maatte lade Mindesmærkerne omfatte alt. Her har vi imidlertid i Forvejen et almindelig brugt teknisk Ord, Kilder, og dette har eller har i det mindste faaet et saa vidt Omfang, at vi ikke har noget andet nødigt.

Langt vanskeligere er det at finde gode Navne i vort Sprog for de to Hovedklasser, hvori de historiske Kilder bør deles. Jeg bruger i Almindelighed Ordene Levning og Beretning; tilfreds med disse Benævnelser er jeg dog ikke, og om man kunde paavise mig nogle bedre, skulde jeg være meget taknemlig. For Levning kunde man fristes til at bruge Oldsag; dog tvivler jeg om, at det kan lykkes at faa dette Ords allerede fastslaaede Tydning saa stærkt udvidet. For Beretning kunde man bruge Fortælling eller Overlevering (Tradition); det første synes dog for almindeligt, det andet er saa tungt. For øvrigt er naturligvis enhver Beretning tillige en Levning, men en Levning af dens Fortællers Personlighed, ikke af den i Fortællingen skildrede Begivenhed; Domherrernes Relation, taget som Levning, oplyser os om deres personlige Troværdighed og moralske Mod (eller rettere om deres Mangel paa bægge Dele).

Er Inddelingen af Historiens Kilder i Beretninger og Levninger imidlertid udtømmende? J. G. Droysen[1]) mener, at der maa tilføjes en Mellemform; midt imellem det, der er umiddelbart tilovers fra Fortiden, og det, der som Erindring lever i Menneskenes Forestillinger,

[1]) Grundriss der Historik (1868), S. 14.

stiller han Mindesmærkerne (die Denkmäler), der er en Forbindelse af bægge Former. Til Mindesmærker regner han saa Dokumentet, der bevidner Afsluttelsen af en Aftale, „Kunstværker af alle Arter", Indskrifter, Medailler, endelig enhver monumental Betegnelse lige ned til Grænsestenen, og det fælles ved alt dette finder han i, at ved Frembringelsen virkede her Erindringshensigten med, om den end ikke var Hovedformaalet. Dette synes mig dog ikke bifaldsværdigt. Det Spørgsmaal, om Erindringshensynet har været det vigtigste Maal eller kun et Bihensyn, kan i mangfoldige Tilfælde ikke afgøres; hvor mange historiske Beretninger har for Ex. ikke Statsmænd affattet for at forklare og forsvare deres egen Optræden? Men fremfor alt, det væsentlige Karaktertræk ved Beretningen, at den er en menneskelig Opfattelse af det skete, det findes i lige høj Grad i det ene og det andet Tilfælde. En Medaille til Forherligelse af en Sejrvinding kan, taget som Beretning, kun bedømmes efter samme Regler, der gælder for Historikerens Skildring af Slaget; en Gravskrifts Oplysninger er ikke af anden Grundkarakter end en Ligprædikens eller en Nekrologs. Hvad der i saadanne Tilfælde er god Grund til at mindes — men hvad Droysen rigtignok ikke taler om — det er, at Beretningen tillige er Levning. Paa en Ligsten i Braaby Kirke læses de Ord: „Her ligger Peder Oxe begraven" [1]); dette er kun en historisk Beretning og dertil en urigtig, thi Peder Oxe ligger ikke begravet der, og Indskriften har han selv i levende Live ladet hugge; men Ligstenen og dens Indskrift er derimod en Levning

[1]) Rasmussen, Gisselfeld, S. 313.

om Peder Oxe, givende et positivt, om end lille Bidrag til hans Karakteristik.

Dette dobbelte Synspunkt maa nødvendigvis gøres gældende ved enhver Beretning og ved alt, hvad Droysen sammenfatter til Gruppen Mindesmærker; men det er ingenlunde indskrænket dertil. Et Brev — Ordet taget lidt snævert, saa at det ikke omfatter retslige Dokumenter — regner Droysen naturligvis til Levninger; men hvad der fortælles i et saadant, er selvfølgelig hverken mere eller mindre end en historisk Beretning; Hærførerens officielle Depecher, Officerens Breve fra Krigsskuepladsen til sin Familie indeholder Fortællinger om Krigens Gang, der maa bedømmes efter ganske samme Regler som Historieskriverens Skildring af Felttoget.

En Overgangsform mellem Levning og Beretning er der da ikke Grund til at opstille; i Stedet skal man kun betone Beretningens dobbeltsidige Karakter.

Litteratur og Kritik.

Gordon Norrie: Georg Heuermann, 1723—1768. Et Bidrag til dansk-norsk Medicinal- og Kulturhistorie. Kjøbenhavn (Jacob Lund). 1891. (198 SS.)

Lægevidenskaben befinder sig for Øjeblikket i en anstrengt og energisk Fremarbejden, støttet til alle Nutidens rige exakte Hjælpemidler, den har ikke Tid til at skue tilbage, dens Aand er alt andet end historisk. Man behøver blot at læse de obligate „historiske" Indledninger, der som en Indrømmelse til Traditionen fremdeles pynte de fleste medicinske Doktordisputatser. De skulle bevise den fordybede Indsigt i Videnskabens Udviklingshistorie, som en med jus docendi udstyret Mand efter gammeldags Opfattelse ikke maatte undvære, men i Virkeligheden bevise de alt andet. Ikke ganske sjelden bære de Præget af simpelthen at være udskrevne af en eller anden tysk Forfatter uden selvstændig Forstaaelse og kunne derfor ogsaa gjøre sig skyldige i Fejltagelser, der synes en Medicinalhistoriker utilgivelige. I Overensstemmelse med denne Strømning er Nutidens medico-historiske Litteratur kun fattig, navnlig sammenlignet med den i en foregaaende Periode tildels under naturfilosofisk Indflydelse udviklede Rigdom.

For den fædrelandske medicinske Histories Vedkommende komme særlige Synspunkter med i Betragtning. Et Lands Lægevidenskab udgjør dog altid et Led i dets hele Kultur- og Aandsudvikling, og paa Forhaand skulde man nok kunne antage, at netop en Videnskab, der lige fra Hippokrates har havt til Valgsprog „nil humanum a se alienum", maatte

have Momenter af nogen Betydning i sig, og at Alle for Fædrelandets Forhold interesserede, Læger og andre, vilde lægge Vægt paa at faa den medinddraget under historisk Bearbejdelse. Men det har hidtil hos os egentlig ikke været saaledes. Selve den medicinske Litteratur, der dog vel nok tør siges at have sin ejendommelige nationale Betydning, har man hidtil ikke bekymret sig synderlig om at faa virkelig medoptagen i den almindelige Litteraturhistorie. Vor banebrydende Forfatter N. M. Petersen, der har en saa fint vibrerende Følelse og Forstaaelse af vort Aandslivs Rørelser ogsaa paa selve Videnskabernes Omraade, stiller dog Medicinen som et irrelevant Element simpelthen udenfor og siger lakonisk: „Lægevidenskaben griber, naar ikke andre Omstændigheder komme til, ikke saaledes ind i den øvrige Literaturs Dele, at den for deres Skyld skulde tildrage sig fortrinlig Opmærksomhed.“ Dens Historie har efter hans Mening nærmest kun Interesse for Fagmanden. Og nægtes kan det ganske vist heller ikke, at Lægevidenskaben, til Trods for dens særlig nøje Berøring med alt Menneskeligt, ved sine Forudsætninger gjør en virkelig Tilegnelse vanskelig for Almenheden. Men naar saaledes en almindelig historisk Spore til at bearbejde den danske Lægevidenskabs Historie har manglet, er det forklarligt nok, at Studiet deraf har ligget noget brak, og at enkelte, der have havt Forudsætninger for at anstille saadanne Forskninger, t. Ex. vor fortjente Medicinalhistoriker A. F. Bremer, fortrinsvis fængsledes af Medicinens almindelige Historie. Her havde man for sig Videnskabens Koryfæer og alle dens ledende Bevægelser, medens det lille Lands særlige Historie i Reglen kun kunde byde Dii minores og en mer eller mindre mat Afglands af de store Kulturlandes videnskabelige Herlighed.

Ubearbejdet har dog den danske Medicinalhistorie ikke ligget hen. Under vor store nationale Vækkelsesperiode i Aarhundredets første Halvdel skete der ret energiske Tilløb til at opklare den ved første Haands Kildeforskninger, navnlig foretagne af Herholdt og Mansa. Efter samme omfattende Plan bleve dog de af disse efterladte Samlinger ikke senere fortsatte. Foruden i mindre, hovedsagelig akademiske Afhand-

linger om specielle Emner, og navnlig om enkelte særlig fremragende danske Videnskabsmænd (Th. Bartholin, Chr. Johan Berger), dyrkedes Fædrelandets Medicinalhistorie senere navnlig af to Provindslæger, Dr. Cold og Dr. V. Ingerslev. Disse have imidlertid ved deres Stilling været hindrede i Arkivstudier i Kjøbenhavn, og Kildeforskninger i videste Forstand ligger der saaledes ikke til Grund for deres Arbejder. Ved udstrakt Benyttelse af trykte Kilder have disse to Forfattere dog kunnet naa vigtige Resultater, og Dr. Ingerslev har — netop ved Impulser fra Dr. Colds Disputats om Lægevæsenet paa Christian IV's Tid — efter en Aarrækkes utrættelige Arbejde kunnet udgive det danske Lægevæsens Historie fra de ældste Tider til Aar 1800. De heri givne Oversigter over Lægevidenskabens Forhold og Vilkaar i de forskjellige Perioder ere udarbejdede med megen Grundighed og ville sikkert ved fremtidig Forskning i de fleste væsentlige Træk vise sig korrekte. Men det Givne er, som Forfatteren ogsaa fremhæver i Fortalen, nærmest kun Medicinalvæsenets og ikke selve den danske Lægevidenskabs Historie, og de nævnte Oversigter ere altsaa kun en solid Ramme, der om muligt skulde udfyldes. Dette er ogsaa derefter forsøgt, navnlig af afdøde Professor Panum, som i to akademiske Afhandlinger har givet en Skildring af Universitetsmedicinens Udviklingshistorie, altsaa en meget væsentlig Side af den egentlige Lægevidenskabs Historie. Disse Afhandlinger give ikke lidet Udbytte, men efter at han i den sidste har forladt Thomas Bartholin, bliver hans Fremstilling for den følgende Tid væsentlig kursorisk, ligesom den ogsaa bærer Vidnesbyrd om, at vor berømte og højtfortjente fysiologiske Forsker med sine øvrige Fortrin ikke forenede en Historikers Aandsdisposition.

Hovedresultatet af Panums Fremstilling, at den danske Medicin efter den korte Bartholin'ske Glandsperiode i lange Tider, til over Midten af det 18de Aarhundrede, er meget fattig paa Lysglimt, er i det Væsentlige korrekt. Og Forfalds-Perioden tager sig tilmed særlig nedtrykkende ud netop ved Modsætningen til den Bartholin'ske Æra, der paa en Gang stillede den danske Medicin paa en ledende og toneangivende

Plads i Udviklingen. For saa vidt kan det ogsaa være i sin Orden, at denne Æra med Forkjærlighed har været Gjenstand for litterær Fremstilling — den er som et væsentligt Element af Medicinens almindelige Udviklingshistorie ogsaa stadig behandlet af udenlandske Medicinalhistorikere —, og at derimod Taushed har hersket om den Efter-Bartholin'ske Tid. Imidlertid turde det dog vise sig, at ogsaa denne Tid kunde fortjene en lidt nøjere Granskning, ikke alene paa Grund af de supplerende Oplysninger til Landets Kulturhistorie, som altid ville resultere af en saadan, men ogsaa fordi man heller ikke her vil finde Alt Graat i Graat, fordi ogsaa her vil kunne opdages Skikkelser, som i høj Grad formaa at fængsle Interessen, og som derfor have særlig Krav paa at fremdrages. Et lysende Vidnesbyrd derom afgiver det nylig udkomne Skrift af Dr. Gordon Norrie om Georg Heuermann. Denne i sit Hjemland saa lidet paaagtede fysiologisk-kirurgiske Videnskabsmand er en saadan fængslende Skikkelse, en Begavelse af Betydning og tillige en meget ejendommelig Personlighed.

Skriftet fremtræder strax i Fortalen med megen Beskedenhed, hvad der ogsaa er i sin Orden, baade fordi det omhandler en obskur Periode i den i og for sig ikke særdeles højt æstimerede danske Medicinalhistorie, fordi det i Stedet for at behandle Celebriteter som Thomas Bartholin, Steno, Ole Borch, Heinrich Callisen har til Gjenstand en kun af Faa kjendt, lidet omtalt lægevidenskabelig Personlighed, og tillige fordi selve Skriftet unægtelig i Fremstillingen lider under en vis Ubehjælpsomhed. Dette har Forf. rigtig følt og fremhæver i Fortalen, at han kun med Betænkelighed har indladt sig paa Arbejdet, da han aldrig tidligere har givet sig af med historisk Forfatterskab. Han har som grundig Oftalmolog søgt at sætte sig ind i sit Specialfags Historie og er derved stødt paa Kirurgen og Øjenlægen Heuermann, der saa lidt efter lidt har fængslet ham i saa høj Grad, at de indsamlede Notitser have afgivet Stof til en Monografi. Han har afdelt Skriftet i fem Afsnit; det første udgjør en Indledning, det andet en Biografi, det tredje og fjerde behandler Heuermanns lægevidenskabelige Arbejder, og i det femte gives nogle afsluttende og resumerende Betragtninger.

En saadan Plan vil jo ogsaa kunne sikre Emnet en udtømmende Behandling.

I Indledningen har Forfatteren søgt at skildre Lægevidenskabens og Lægernes Forhold og Vilkaar i Danmark ved det Tidspunkt, hvor Heuermann uddannede sig og virkede. Men under Indsamlingen af Data er Forfatteren aabenbart bleven overvældet af disses Mængde og har ikke ret formaaet at beherske sit Stof. Om de forskjellige Institutioner og Forhold giver han en stor Del spredte Oplysninger, flittigt samlede og gjengivne, tildels dog efter temmelig let tilgængelige Kilder. Men det, som man vel navnlig vilde søge i en Indledning, en orienterende Fremstilling af den daværende danske Lægevidenskabs almindelige Udviklingsforhold som det Medium, af hvilket Heuermann voxer frem, dette skorter det noget paa. Og det maa saa meget mere beklages, som Lægevidenskaben netop dengang var i en ejendommelig, urolig Brydnings- og Gjennembrudsperiode, der maatte udøve en indgribende Indflydelse paa en søgende, fremskridtsivrig Læge som Heuermann.

Den gamle Skolastik beherskede til Trods for det sidste Aarhundredes anatomisk-fysiologiske Opdagelser endnu væsentlig de medicinske Fakulteter baade i Norden og ved de fleste tyske Universiteter. Af disse var det egentlig kun det nye Universitet i Halle og det endnu nyere i Göttingen, som med Kraft havde søgt at emancipere sig derfra. I Halle havde Pietismens Revolution sat sine dybe Spor ikke blot i Theologien, men ogsaa i Medicinen og hævdet de rent praktiske Synspunkters Vigtighed ligeoverfor den abstrakte Dialektik, om end den nye medicinske Skoles Stifter Stahl i sin Grund endnu tildels var et Barn af Skolastikens Lærdom og viser det i sin Doktrin Animismen. Men medens Stahlianismen vel i sine videre Konsekventser fik væsentlig Betydning for den egentlige Medicin, var det dog Göttingen, Halles Rival og snart Overvinder, der navnlig ved sin eminente Koryfæ Haller gjennemførte den afgjørende Reform af hele Lægevidenskaben i rationel-empirisk Retning, fra Udgangspunktet i stringent anatomisk-fysiologisk Forskning, og derved efterhaanden fik en afgjørende Indflydelse ogsaa paa Kirurgiens Udvikling. Ved

Siden af og fra første Færd ganske udenfor disse lægevidenskabelige Bevægelser stod Tysklands og Nordens praktiske Kirurger, Barbererne. Den gamle Skolastik kunde dette ulærde Laug aldrig komme i nærmere Forbindelse med, derimod var der en Mulighed for Forstaaelse med de to nyere Retninger, med Stahlianismen i dens praktiske Konsekventser og med den fra Galenismen emanciperede, naturvidenskabelig-empiriske Forsknings-Videnskab i Göttingen. Det er ogsaa fra dette sidste Sted, at Kirurgen Heuermann faar sine væsentlige Impulser.

Havde Forf. i nogle Sider af Indledningen kunnet orientere Læseren i disse Hovedmomenter, vilde han have lettet Forstaaelsen af Heuermanns Optræden og Virken. Nu vil adskilligt i Fremstillingen kun vanskelig forstaaes, og naar Forfatteren længere hen i Skriftet af og til kort hentyder til Betydningen af den Stahl'ske og Haller'ske Retning i Lægevidenskaben som noget almindelig bekjendt, da forholder dette sig næppe saaledes. Et ret godt Kjendskab dertil tør Anm. maaske forudsætte hos den ikke særdeles store Kreds, der har overværet hans Forelæsninger over det 18de Aarhundredes danske Medicin, og til hvilken Forf. har gjort Anm. den Ære at slutte sig. At disse Forelæsninger, der netop udførlig have dvælet ved de nævnte Fundamentalmomenter og deres Indvirkning særlig paa den danske Lægevidenskabs Udvikling, ikke endnu have kunnet fremkomme i Trykken, maa Anm. derfor beklage. De vilde forhaabentligt ret heldigt have kunnet supplere og belyse Forf.'s Skildring af Heuermann.

En vis Fremstillingsmangel kommer ogsaa til Syne i Skriftets næste Afsnit, Biografien. Forf. har med overordentlig Utrættelighed og Kjærlighed til sit Emne af trykte og utrykte Kilder samlet talrige Oplysninger om Heuermann, han er derved ogsaa bleven bekjendt med mange andre Detaildata, som han benytter Lejligheden til at notere; men heller ikke her formaar han ret at beherske sin Stofmasse. Om Heuermanns ydre Liv faar man vistnok ikke lidet at vide, og der fastlaas flere vigtige og interessante, aldrig tidligere opklarede Momenter og da navnlig, i hvilken Udstrækning han har virket som Universitetslærer, samt at han, i Modsætning til de aller-

fleste af den Tids Videnskabsmænd, aldrig har studeret udenlands. Men for saa vidt som en Biografi skal indbefatte en fyldig Karakteristik af hele Vedkommendes Personlighed, kan den foreliggende Skildring neppe tilfredsstille. Til en saaden virkelig Forstaaelse af Heuermann vil man i ethvert Tilfælde kun kunne naa ved Sammenstilling af dette Afsnit med de to udførlige derpaa følgende, som behandle hans hele litterære Produktion, hans Fysiologi i 4 Bind, hans Kirurgi i 3 Bind (en Rekapitulation af Universitetsforelæsninger) og tilsidst et Bind „vermischte Bemerkungen". Disse Afsnit ere uden Sammenligning de interessanteste og betydningsfuldeste i Dr. Norries Skrift.

Først af de meget udførlige Citater og Referater af Heuermanns literære Arbejder faar man et levende Indtryk af, hvilken ejendommelig fængslende Personlighed og Videnskabsmand han har været, og man faar tillige deraf i det mindste noget af en Nøgle til Forstaaelsen af, hvorfor hans Fortjenester ere blevne i høj Grad undervurderede af hans danske Samtid og dermed tillige glemte af Eftertiden. Han er den altid lige utrættelige, lige videbegjærlige Mand, der sætter al sin Kraft ind paa at naa videre i lægevidenskabelig Opklaring, der bestandig finder sin højeste Glæde og Tilfredsstillelse i at komme til nye og sikrere Standpunkter. Naar en tydsk Historiker har kaldt ham „der gelehrte Heuermann", og Forf. ogsaa anser dette Epitheton for betegnende, saa er det dog med meget tvivlsom Berettigelse. Lærd efter Datidens Opfattelse var han i ethvert Tilfælde paa ingen Maade. Han har kun faaet en meget tarvelig Undervisning i Krügers kirurgiske Theater og, efter at have vendt sig til Universitetet, hos Buchwald, han har aldrig foretaget den for en fyldig videnskabelig Uddannelse vigtige Studierejse, han har aabenbart kun kunnet skrive sit Modersmaal, Tysk, og dette endda maadeligt nok, og hans hele Fremtræden har saa lidt af den egentlig lærde Type, at den langt snarere karakteriserer ham i hans første Udviklings-Stadium som Barber-Kirurgen, vel at mærke som den med alle en Forskers Egenskaber rigt udstyrede Barber-Kirurg. Han er den umiddelbare, af lærd Abstraktion uberørte Autodidakt,

der netop ved sin Frihed for alle de tyngende Forudsætninger, som fulgte med den lærde Uddannelse, kan tumle ugenert med de videnskabelige Opgaver, kan se bort fra alt andet end sin Erfarings Vidnesbyrd og aldrig hæmmes af Autoritetsfrygt. Det er forfriskende at se en Udtalelse af ham som denne om Hippokrates: „Obgleich ich nun den Werth der Schriften dieses Mannes sehr wohl kenne, so bin ich doch einer von denen, welcher nicht alle Aussprüche desselben für Orakel ansiehet, sondern sich viel lieber durch die Erfahrung unterrichten lässet.“ Man bemærke blot, at denne allerede i sin Form lidet akademiske Udtalelse fremkommer i en Periode, hvor den naturvidenskabelig reformerede Galenisme, saaledes som den fornemmelig repræsenteredes af Sydenham og Boerhave, søgte sin Styrke i særlig inderlig, ja slavisk Tilbedelse af Hippokratismen, hvor de traditionelle akademiske Disputationer — Hovedudtrykket for Tidens medicinske Lærdom — oftest drejede sig om ærbødig og minutiøs Fortolkning af hippokratiske Læresætninger, og hvor selve Heuermanns akademiske Lærere, B. Buchwald og Lodberg Friis, vare vel ikke store, men i ethvert Tilfælde typiske Repræsentanter for denne ensidige og trods Hippokratismens Fane væsentlig skolastiske Retning. Heuermann læser og gransker med megen Iver i alle mulige foreliggende Skrifter, og derfor anser Forf. ham vel for „lærd“; men det er alt andet end typisk lærd Granskning, det er nærmest kun Autodidaktens ivrige Søgen efter noget, han kan benytte til Sammenligning og kritisk Sammenstilling med, hvad han selv ved sine egne Iagttagelser finder — dette er dog for ham det Eneste, som har virkelig Gyldighed.

Netop ved denne Friskhed, ved det forudsætningsfrie Udgangspunkt i hans egen Iagttagelse og Erfaring faar hans hele videnskabelige Arbejde et originalt, et dristigt Præg. Oftere kommer han til rigtige Resultater, der genialt foregribe Udviklingen og næppe kunde forstaas af Samtiden. Naar han saaledes med et Slag klarer Synkningsmekanismens indviklede Forhold, eller naar han fremsætter en i mange Henseender korrekt Opfattelse af Øjets Akkommodation, saa betragtedes saadant vistnok af hans fleste Samtidige som vildt Fantasteri —

ja selv den store Haller benægtede Akkommodationen. Som Kirurg og praktisk Oftalmolog viser han lignende Egenskaber. Han er en af de første, der ubetinget slutter sig til og anvender Daviels Methode for Stæroperation, hvilken afgjort bryder med det ligefra Oldtiden gjældende. Gjennem lange Tider er hans Pionerstilling paa dette Punkt bleven saa fuldstændig glemt og overset, at man almindelig har antaget Kirurgen Withusen for at være den, som indførte denne epokegjørende Operationsmethode her i Landet (1810). Som Operatør faar han de dristigste Indfald, udfører dem uden lang Overvejelse og med den tillidsfulde Autodidakts sædvanlige Held. Indgreb, som man endog nu under Antiseptikens Æra vilde betænke sig meget paa, betragter han som den simpleste Sag af Verden. Ogsaa i denne Henseende minder han meget lidet om en Lærd. men mere om en af de omrejsende „Snidere“ — kun er han langt bedre funderet i anatomiske Kundskaber, end disse i Reglen vare. Netop dette giver ham den fremragende Betydning som Videnskabsmand og Lærer, at Friskheden og Genialiteten stadig gaar Haand i Haand med en utrættelig og grundig Forskning paa de Omraader, han dyrker, den anatomiske Fysiologi og den praktiske Kirurgi. At han under sin mangeaarige og ligeledes højst ufortrødne Virksomhed som Prosektor og Vikar for de magelige Fakultetsmedlemmer udfyldte Savnet af Undervisning i stort Omfang, og at han maa have været en livlig, fornøjelig og fængslende Lærer, saa at Jensenius's Udtryk derom „florida eloquii felicitas“ ere mere end en sædvanlig rhetorisk Blomst, deri har Forf. sikkert Ret.

I Skriftets Slutningsafsnit fremhæves fortrinsvis Heuermanns overordentlige Anerkjendelse i Tyskland og hans paafaldende Uændsethed herhjemme. Forf. har ved sine ivrige Efterforskninger ikke kunnet faa denne Gaade løst, ligesom han overhovedet ikke har været i Stand til at finde ret mange Oplysninger om Heuermanns nærmere personlige Forhold. Som allerede antydet troer Anm. dog, at ved en Vurdering af alle de spredte, i Skriftet foreliggende og tildels her fremdragne Data kan deraf uddrages en i det mindste nogenlunde plausibel Forklaring af dette interessante Spørgsmaal. Nogen Betydning

har vistnok det Moment, der antydes af Forf. som en Mulighed, at den af den Callisen'ske Kreds udviklede, i det Hele tydelige Bestræbelse for at stille denne kirurgiske Kapacitet paa en saa høj Piedestal som muligt, naturligt har medført en Tendens til at trykke Forgængeren Heuermann, den aabenbart i flere Henseender større kirurgiske Begavelse, ned og stille ham saavidt muligt i Skygge. En saadan mulig bevidst Optræden fra denne Kreds's Side maa imidlertid naturlig forudsætte en Opfattelse af Heuermann, der i det Mindste tildels kan retfærdiggjøre eller dog undskylde den. Thi vel ere Menneskene ikke saa gode, som de burde være, og ikke fremmede for Uretfærdighed, navnlig naar det gjælder egne Interessers Fremme. Men Momenter til en i det Mindste subjektiv Retfærdiggjørelse ville dog sjelden mangle, og hvad det foreliggende Spørgsmaal angaar, ere saadanne lette at paavise. Callisens varme Beundrere have umulig kunnet paaskjønne Heuermann, saa diametralt forskjellige som disse to Kirurger i hele deres Aandsdisposition og Standpunkt vare. I deres første Udvikling er der Lighed, idet de begge vare Holstenere, udgik fra dannede Hjem, begyndte paa Barberstuen og vare Simon Krügers Disciple. Men senere kommer den afgjørende Forskjellighed noksom frem. Heuermann vedbliver i Kjøbenhavn at være Tyskeren og skriver kun paa Tysk (hvorved det dog er saa fejlagtigt som muligt med N. M. Petersen at regne ham til de indvandrede Fremmede). Callisen assimilerer sig efterhaanden med den danske Nationalitet og bliver en fin dansk Stilist. Denne Forskjel har vel sin naturlige eller nærmeste Grund i, at denne sidste lever i en i national Henseende videre udviklet Periode end hin, men den udtrykker dog tillige Forskjellen i Aandsdisposition. Callisen er det smidige Naturel, der efter at have opnaaet akademisk Borgerret og Doktorgrad og derefter foretaget den store, Blikket udvidende, modnende Studierejse kan gaa fuldt og helt over i den fornemme, lærde Lejr og blive en fremragende Homo literatus, der ogsaa fører den latinske Pen med Elegance og Færdighed, kan tilegne sig en til det aristokratiske Standpunkt svarende konservativ Aandsretning. Kun med Ulyst giver han sig af med større Opera-

tioner og lignende grove Forretninger, medens han finder sin Styrke og sin Hæder ved Skrivebordet. Om han end selvfølgelig aldrig blev en saa platonisk kirurgisk Professor som Haller, der under sin mangeaarige Virksomhed som saadan aldrig rørte eller vilde røre noget Menneske med en Kniv, saa har Callisen ikke ganske lidet i sig af den gammeldags lærde Retning, hvilken den store Göttinger-Reformator mærkelig nok som Kirurg tilhørte. Lige over for nye, dristige Operationsmethoder stiller Callisen sig i sine berømte kirurgiske Lærebøger i Reglen kølig, fraraadende, og er overhovedet som Docent altid den værdige, reserverede Lærde.

Men naar det var Personligheder af den Type, der indgød Datiden Højagtelse og havde Kurs — og den modne, alsidige Aandsudvikling, den fordybede Dannelse vil iøvrigt jo altid have Kurs —, saa ligger det nær at antage, at Modsætningen til denne Type, den i det Mindste efter Datidens Opfattelse halvdannede Heuermann, ikke kunde komme til at gjælde meget. Han havde vel taget sin Doktorgrad, men derefter ikke gereret sig som nogen værdig Doktor. Han viste sig kun som den, hvem Tode kunde stemple som „ein höchst mittelmässiger Schriftsteller", som den, hvem et samtidigt lærd Tidsskrift modtager med et medlidende Skuldertræk, fordi han ikke „fra Ungdommen af havde været ordentlig anført til Studeringer", som den, der blot ved sin Mangel paa akademisk Form maatte virke frastødende paa de Fintdannede — der f. Ex. kunde betegne Hippokrates som „dieser Mann"! Han tumlede fremdeles om i Kjøbenhavn som en stor, hazarderet Snider, som en af de foretagsomme, tolererede Operatører. Han havde vel den Ære at vikariere for Buchwald ved Universitetet, men heller ikke hans friske Originalitet som Docent kunde Samtiden ret forstaa at skatte. Foruden den mindre ansete Kirurgi docerede han unægtelig ogsaa normerede, vel anskrevne Fag som Anatomi og Fysiologi, og han stod som Lærer heri, om end med altid aarvaagen Kritik, paa den store Göttingers Standpunkt. Men selve Hallers hele naturvidenskabelige Standpunkt var i mange Aar kun lidet forstaaet, i ethvert Tilfælde hertillands. Hans første fysiologiske Lærebog,

„primæ lineæ physiologiæ“, trængte ikke hurtig igjennem, og Mangel paa virkelig Forstaaelse af hans videnskabelige Bestræbelser, ogsaa i Tyskland, var vistnok en medvirkende Grund til, at han i 1753 pludselig opgav hele sin Universitetsvirksomhed i Göttingen og melankolsk skjulte sig mellem sin Hjemstavns Bjerge. Naar Haller tidlig havde vundet stort Ry, var det netop, fordi han ikke som Heuermann var den autodidaktiske, raske Experimentator og forudsætningsfri Ræsonnør, men fordi hans alsidige Begavelse og rige Aandsudvikling ogsaa havde meget væsentlige Elementer i sig af den gammeldags lærde Polyhistori. Saaledes kunde Heuermann heller ikke ved sin Tilknytning til den nye naturvidenskabelige Göttingerskole sikre sig en gunstig Position eller et særlig gunstigt Omdømme i Fædrelandet. Han havde overhovedet den ikke lette Lod i sin Iagttagelses Konklusioner at komme forud for sin Tid og maatte vistnok efter Omstændighederne være meget tilfreds med at opnaa at blive titulær Professor medicinæ — med Designation uden Oprykningsret!

At han kunde blive forbigaaet ved forskjellige Lejligheder, er derfor heller ikke egentlig paafaldende, og noget af det, som Forf. anser for Forbigaaelse, er det vistnok i Virkeligheden ikke. Til Overmedikatet paa det nye Frederiks Hospital kunde det saaledes neppe falde Heuermann ind at aspirere, og i hvert Tilfælde vilde han, der til Trods for sin Doktorgrad dog helt igjennem var Kirurgen, aldrig være kommen i Betragtning, selv om Jensenius foruden at være en velmeriteret, ren medicinsk Doktor ikke tillige havde havt det Held at være A. G. Moltkes Protegé og Læge. Naar man foretrak Rottbøll til Oprykning i Universitetets Professorater, var dette ogsaa kun ganske naturligt. Thi denne havde, ved Siden af sine uomtvistelig lovende Egenskaber, det i Datidens Øjne store Fortrin at være legitimt og fuldt uddannet i Videnskaberne baade hjemme og paa Studierejse. Heller ikke Hennings's Valg til Generaldirektør efter Krügers Død kunde Heuermann med Rette betragte som en Forbigaaelse. Til Posten var paa Forhaand en ren Kirurg nærmest, og naar man i Hennings havde en saadan, der var uddannet efter Tidens

Desiderat, en stor Studierejse, var i en passende Alder og havde den fornødne Modenhed, saa var det rimeligt nok at foretrække ham for den tilmed temmelig unge Heuermann. At denne ikke naaede nogen særlig fremskudt Stilling i Samfundet, finder ovenikjøbet en nærliggende Forklaring blot deri, at han aabenbart levede fuldt i umiddelbar Glæde over sin Videnskab og sin Forskning og næppe har havt udviklede Anlæg for at trænge sig frem og benytte alle Chancer — ogsaa i den Henseende staar han i Modsætning til Callisen, der næppe har manglet saadanne Anlæg.

Men medens Heuermann altsaa hertillands blev overset og hans Skrifter ingen væsentlig Indflydelse fik paa vor lægevidenskabelige Udvikling, kom han hurtig til at indtage en anselig Stilling i Tyskland. Vel vare de tyske Recensenter ogsaa frastødte af hans ulærde Sprog og Fremstillingsform, men samtidig forstod man der at vurdere Begavelsen. For Fysiologiens Vedkommende fik han en yderst hædrende Modtagelse af Haller, der heller ikke stod mere grundmuret i sin Experimentalforsknings Position, end at den unge kjøbenhavnske Videnskabsmands Bistand maatte være ham meget velkommen. Og i Kirurgien gjorde Tyskland lidt efter Aarhundredets Midte betydelige Fremskridt, ved Universiteterne fremstode dygtige Lærere, og ogsaa de ulærde Kirurgskoler, saaledes navnlig Berlins, bleve den Krügerske i Kjøbenhavn langt overlegne; man forstod at vurdere det dygtige og nye i Heuermanns Operationslære efter Fortjeneste. De paapasselige tyske Medicinalhistorikere have bestandig siden, saaledes som Forf. fremhæver, trofast beholdt Heuermann indregistreret mellem sin Tids fremragende Kirurger og Oftalmologer. Noget paafaldende kan der ganske vist være i, at vor danske Medicinalhistoriker F. Bremer — som anført af Forf. — ikke nævner Heuermanns Navn, tilmed da hans Kompendium i Medicinens almindelige Historie er udarbejdet med Benyttelse af tyske historiske Værker. Men man maa dog i saa Henseende tage med i Betragtning, at dette danske Kompendium i Behandlingen af hin Tidsperiodes Kirurgi er meget kortfattet, saa at kun de særlig fremskudte officielle Autoriteter netop nævnes. Det er saaledes

dog næppe ganske retfærdigt, naar det Eftertryk, hvormed Forf. betoner denne Udeladelse, tilspidses til en ligefrem Bebrejdelse mod vor fortjente afdøde Medicinalhistoriker i en Anmeldelse i „Dagbladet“ af 7de April, hvori forøvrigt udtrykkes en saa varm Sympathi og Interesse for det udkomne Skrift og derigjennem for alvorligt Arbejde i dansk Medicinalhistorie overhovedet, at vi, der sysle dermed, maa være taknemlige derfor.

Ved dette Hovedpunkt i Skriftet, Heuermanns mærkelige Uændsethed herhjemme og Aarsagerne dertil, har Anm. dvælet saa udførligt, idet dette Forhold og dets Opklaring synes at kunne gjøre Krav paa en særlig, maaske endog noget vidtrækkende Interesse. Anm. har i det Hele dristet sig til i sin Omtale af det foreliggende Skrift at lægge Beslag paa en ikke ringe Plads i Historisk Tidsskrift og kan kun til sin Retfærdiggjørelse fremhæve sin levende Interesse for Skriftet, for dets Emne og for dets Forfatter. Anm. har havt Lejlighed til at følge de Forskninger, der ligge til Grund for Fremstillingen, og har ikke kunnet andet end søge at bidrage sin Skærv til, at Udbyttet af Arbejdet kan komme til at staa for Læseverdenen i saa klart et Lys som muligt. Have de fremsatte supplerende Bemærkninger maaske tildels antaget Karakteren af kritiske Indvendinger og kunnet røbe en Mangel paa Tilfredshed med Forf.'s Fremstilling, saa er dette kun Udtryk for Anm.'s dybe Interesse for Arbejdet, der utvivlsomt fortjener den største Paaskjønnelse for den utrættelige Flid, den Grundighed og Paalidelighed, som præger det, for alle de talrige Detailoplysninger, det giver, og som gjøre det til et Kildeskrift, hvoraf andre Medicinalhistorikere under Beskjæftigelsen med denne Periode med Udbytte ville kunne øse. Skriftets Mangler afhænge kun af, at Forf. endnu er Begynder i medicinsk Historieskrivning, og ville sikkert komme mindre til Syne i forventede følgende historiske Arbejder af ham paa den danske Kirurgies og Oftalmologies Omraade.

Jul. Petersen.

Fortegnelse over dansk historisk Litteratur fra Aaret 1890

vedrörende Danmarks Historie.

Ved **M. Mackeprang.**

I. Tidsskrifter.

Danske Magazin. 5. Række. 2. Bd. 2. H. S. 97—192. Kbh. 4⁰.

Kr. Erslev. Klageskrifter fra Erik af Pommerns Retsstrid med Holstenerne (1409—15). S. 97—107. — A. D. Jörgensen. Klavs Lembeks Frafald 1421. S. 108—19. — A. Thiset. Optegnelser om de fyenske Len 1473. S. 119—26. — H. F. Rördam. Aktstykker til Universitetets Historie i Tidsrummet 1621—60. S. 126—52. — J. A. Fridericia. Til Belysning af Toldindtægterne under Frederik III. S. 153—80. — C. Neergaard. Aktstykker vedrörende Helligaandsklostret i Aalborg. S. 180—92.

Historisk Tidsskrift. 6. Række. 2. Bd. 2.—3. H. S. 219—791. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: J. A. Fridericia. Studier over Kjøbenhavns Befolkningsforhold i det 17. Aarhundrede, særlig omkring 1660. S. 219—63. — W. Scharling. Kirketallet og Folketallet i Danmark i det 13. Aarhundrede. S. 264—318. (Jfr. Kr. Erslev i Historisk Tidsskrift. 5. R. 5. Bd.) — Henry Petersen. Hvor laa Kongsgaarden i Roskilde? S. 319—58. — Kr. Erslev. Erik Plovpennings Strid med Abel. Studier over ægte og uægte Kilder til Danmarks Historie. S. 359—442. — J. A. Fridericia. Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17. Aarhundrede. S. 469—622. — A. D. Jörgensen. Kampen mellem kongerne Sven og Valdemar 1157. S. 623—33. — A. D. Jörgensen. Sognetallet i Jylland i middelalderen. S. 634—43. (Jfr. W. Scharling. Kirketallet etc. S. 264 ff.) — Thiset. Er Niels Ebbesen en Strangesön eller ikke? S. 644—65. — Litteratur og Kritik. Kr. Erslev. H. F. Rördam: Danske Kirkelove samt Udvalg af andre Bestemmelser vedrörende Kirken, Skolen og de fattiges Forsörgelse 1536—1683. 1.—3. Del. og V. A. Secher: Corpus Constitutionum Daniae. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende. 1. Bd. og 2. Bd. 1.—3. H. S. 666—82. — W. Christensen. Fortegnelse over dansk historisk Litteratur fra Året 1889 vedrörende Danmarks Historie. S. 443—61. — W. Christensen. Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur

fra Året 1889 vedrörende Danmarks Historie. S. 683—705. — Smaastykker. C. F. Bricka. Om Ophavsmanden til Hr. Peder Klavsens Portræt i Valle Kirke. S. 462—68. A. D. Jörgensen. Om tilnavnet Menvæt (Menved). S. 706—08.

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. II. Række. 5. B. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: Jul. Lange. Bemærkninger om Roskilde Domkirkes Alder og Stil. S. 105—84. — C. Neergaard. Grundlæggelsen af Maribo Kloster. (Med et Tillæg om Stiftelsen af Mariager.) S. 267—86. — G. L. Grove. Erik Lams Gavebrev af 1140 til Næstved Kloster. Et Bidrag til Aktstykkets Historie. S. 287—94. — J. B. Løffler. Et Par Ord i Anledning af Prof. Jul. Langes „Bemærkninger om Roskilde Domkirkes Alder og Stil". S. 365—75. — Storck. Om den buede Tagform i nogle jydske Landsbykirker. S. 376—88.

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udg. af Generalstaben. 4. Bd. 6. (Slutnings-) H. Kbh. S. 481—519.

Omhandler Tiden Oktbr.—Decbr. 1809.

Museum. Tidsskrift for Historie og Geografi. Redaktion: C. Bruun, A. Hovgaard, P. F. Rist. Aarg. 1890. 3.—10. H. Kbh. S. 129—643.

Af Indholdet fremhæves: C. V. Christensen. Den literære Jødefejde 1813. S. 129—68. — Af Carl Bernhardts Erindringer. Huset Hambro. S. 169—74. — En Præstegaard i Sundeved under Krigen 1864. Breve fra Pastor N. L. Feilberg i Ullerup. S. 175—85, 240—54, 291—315, 359—74. — O. Vaupell. Varberg. S. 193—217. — A. Bauer. Dansk „Empire". En historisk Oversigt. S. 218—39. — Brev fra Sejrherren ved Fredericia, F. R. H. Bülow, til hans Hustru, skrevet faa Timer efter Slaget. Meddelt af Fr. Bruun. S. 255—56. — J. Bloch. To miskendte Venner. Til Belysning af Forholdet imellem Olinto dal Borgo og Herman Schubart. S. 257—90, 423—48. — Uddrag af et gammelt Brev. Meddelt og kommenteret af F. J. Meier. (Fra P. F. Zeise, † 1806.) S. 316—20. — A. Larsen. Bornholms Rejsning 1658. S. 321—35. — R. Mejborg. Bøndergaarde i Ejdersted. S. 375—92. — A. D. Jörgensen. Brevvexling fra J. L. Heibergs Rejse til Sverige i Efteraaret 1812. S. 393—422, 457—84, 521—71. — L. Koch. Kong Frederik den Femte og Grev Adam Gotlob Moltke. S. 485—515. — J. Bidstrup. En Disput mellem en Kammerjunker og en Akteur i Aaret 1780. S. 516—20. — Fr. Krarup. Joseph Aug. du Cross, „Allemandsspionen". S. 574—86. — F. J. Meier. Om Folkeholdet i Kjøbenhavn paa Holbergs Tid. S. 587—603. — C. N. Smith. Erindringer fra et syvaarigt Ophold i Sønderjylland. (1850—57.) S. 604—21. — H. Trier. Fra Anno 1813. (Af Ströms efterladte Papirer.) S. 622—43.

Danskeren. Tidsskrift for Land og By, udg. af Fr. Nygård og L. Schrøder. III. Bd. S. 195—386. IV. Bd. V. Bd. S. 1—194. Kolding.

Af Indholdet fremhæves i III. Bd.: L. Schrøder. Christian den fjærdes dansk-ostindiske kompagni og den dertil knyttede mission.

S. 195—225. — H. Nutzhorn. Den danske mission i Bagindien. Tilbageblik på det sidst forløbne år og udsigterne for fremtiden. S. 234—42. — L. Schrøder. Carl Joakim Brandt. S. 259—69. — L. Schrøder. Et brev fra C. K. F. Molbech til hans moder. S. 281—89. — Fr. Nygård. Latinskoleliv fra kirkekampens dage. (Af Chr. Sigfred Leys papirer.) S. 289—315. — i IV. Bd. L. Schrøder. Grundtvig og Goethe. Bidrag til oplysning om Grundtvigs læreår. S. 1—41 og S. 66. — Fr. Nygård. Bidrag til den kristelige olding Hans Casper Brandts levnedsløb. S. 73—96. — C. Appel. Om den danske Folkehöjskole. S. 97 - 102. — S. Constantin-Hansen. Carl Bloch. S. 102—4. — L. Schrøder. Af en Brevvexling om Folkehöjskolesagen. S. 183—88. — J. Borup. Om Carsten Hauch og hans lyriske digtning. S. 257—83. — L. Schrøder. Den nordiske Folkehöjskole. Et Foredrag ved Skolemødet i Kjøbenhavn i 1890. S. 321—43. — C. Appel. Præsten H. Sveistrup. S. 343—51. — i V. Bd.: Fr. Nygård. En students rejse fra efteråret 1827. (Af Chr. Sigfred Leys papirer.) S. 140—45.

Vort Forsvar. 10. Aarg. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: Tuxen. Spörgsmaalet om Kjøbenhavns Befæstning, belyst ved en i 1851 nedsat Kommission, bestaaende af Land- og Søofficerer. Nr. 247. — O. Vaupell. Gerhard Kristof Krogh. Nr. 249. — O. Nielsen. Kjøbenhavns Befæstning efter Belejringen 1658—59. Nr. 250—51. — A. Larsen. Slaget ved Lutter am Barenberg. (Hovedsagelig efter trykte Kilder.) Nr. 253—54. — Tuxen. H. C. G. Fr. Hedemann. Nr. 255. — O. Lütken. Tordenskjold. Nr. 257 A. — O. Vaupell. C. K. Møller. Nr. 257 B. — O. Vaupell. C. J. E. Bülow. P. Brock. Tordenskjolds Efterladenskaber. Nr. 258—59. — Desuden en Mængde Bidrag om de slesvigske Krige.

Geografisk Tidsskrift. 10. Bd. 5.—8. H. Kbh. 4°.

Af Indholdet fremhæves: Th. Thorodsen. Oversigt over de geografiske Kundskaber om Island för Reformationen. S. 103—36. — C. Ryder. Grönlænderen Hans Hendrik. S. 140—43. — V. Garde. Om Østgrönlændernes Rejser og deres Fremtidsudsigter. S. 181—90.

Samlinger til Jydsk Historie og Topografi. 2. Række. 2. Bd. 3.—4. H. Aalborg. S. 271—430.

V. A. Secher. En sørøverhistorie fra Kristian IV's tid, med efterretninger om kaperuvæsenet på Vesterhavet. S. 241—56. — J. Skjoldborg. Kollerup og Skræm sognes tilstand og beskaffenhed for 200 år siden. S. 257—68. — P. Christensen. Minder fra Sevel Sogn. S. 269—71. — V. Fribert. Stamtavle over den jydske Landmandsfamilie Kjeldsen fra Gundestrup. S. 272—320. — V. Fribert. Stamtavle over Familien Ring fra Gundestrup. S. 321—37. — V. Fribert. Tilføjelser og Rettelser til Havnøs Historie. S. 338—40. — O. Nielsen. Vardehus. S. 341—50. — Bidrag til Horsens Bys Historie. Meddelt af V. Bang efter O. Fabricius's Samlinger. S. 351—80. — G. Johannsen. Træk af Natmandslivet. S. 381—82. — G. Johannsen. Nogle Sagn fra Aalborg Amt. S. 383—85. — D. H. Wulff. Meddelelser fra Aalborg Bispearkiv. (7. Løn for Præsten i Vestervig. 8. Øland Præstegaard og Sognekald. 9. Jørgen Mortensens Kaldsbrev som Superintendent over Aalborg Stift. Kongens Samtykke til Valget af den næste Superintendent i Aalborg Jacob Jensen Holm. 10. Om

at skaffe en nyudvalgt Biskop Bolig, Heste og Vogn. 11. To Adkomstbreve paa Ejendom til Sindal Præstegaard. 12. Til Tæbring Sognekalds Historie. 13. Kongeligt Brev paa Thisted Bispegaard til Præstegaard. 14. Frederik den andens Brev paa Ramsing Jord til Præsten i Solbjerg. 15. Aalborg gamle Bispebolig. 16. Ordningen af Gejstlighedens Tjenesteforhold i Thisted og Sæby. 17. En Præst angivet for at udøve Lægepraxis. 18. En Præst vægrer sig ved at antage den ham beskikkede Kapellan. 19. Om en ensartet Indretning af Landemoderne. 20. Tiltale mod en Præst for uskikkeligt Levnet.) S. 386—410.

Sønderjydske Aarbøger. 1890. Udg. af H. P. Hanssen-Nörremølle, Gustav Johannsen og P. Skau. Flensborg.

Af Indholdet fremhæves: H. P. Hanssen-Nörremølle. Biskop Jörgen Hansen. S. 21—26, Chr. F. Monrad. S. 27—28. — P. Skau. J. P. Friis. S. 29—31. — J. Ottosen. Skåne og Sønderjylland. S. 33—71. — P. Skau. De danske Landdagsmænds Stilling og Virksomhed i Provindslanddagen. I. 1868—1873. S. 72—101. — En alsingsk Bylov. Meddelt af K. Knudsen-Lysholm. S. 116—19. (For Landsbyen Elstrup, udstedt 1686 af Hertug August af Nordborg.) — H. R. Hjort-Lorenzen. Den slesvigske Forening. S. 120—237. — A. D. Jörgensen. En berömt svensk slægt fra Nordslesvig (Rudbæk). S. 264—73. — H. P. Hanssen-Nörremølle. Tysk Gudstjeneste i Nordslesvig. S. 274—93.

Personalhistorisk Tidsskrift. 2. Række. 5. Bd. Kbh. 314 + 48 S. Kbh.

H. W. Harbou. Overkrigssekretær Jens Harboe og Generallieutenant Andreas Harboe. S. 1—31, 92—105. — Ligprædiken over Geheimeraad og Stiftsamtmand Friederich Adeler af Søren Friedlieb. Meddelt af H. J. Huitfeldt-Kaas. S. 31—44. — Nogle Breve fra Kong Christian Frederiks norske Hof. Meddelt af L. Daae. S. 45—51. — J. C. W. Hirsch. En hidtil upaaagtet Ansøgning fra Kadet Peder Wessel. S. 52—66. — E. A. Thomle. Lidt om Familien Mechlenburg. S. 66—84. — H. W. Harbou. Bemærkninger knyttede til „Lidt om Familien Mechlenburg". S. 84—87. — Et Rimbrev fra Edvard Storm. Meddelt af L. Daae. S. 89—92. — A. Thiset. Bidrag til den danske Adels Slægthistorie. I. Om „onde Jösse Eriksens" Herkomst. S. 106—15. — H. W. Harbou. Efterslæt af Stiftsrelationerne. S. 116—23. — E. A. Thomle. Commerceraad Johan Adolph Løvenstierne. S. 129—81. Med en Stamtavle over den danske og norske Familie „de Richelieu". — Joakim Grabow, Levnedsskildring oplæst ved hans Jordefærd, meddelt af Fr. Krarup. S. 182—92. — Af Præsten C. W. Schulzes Stambog, meddelt af Ch. Delgobe. S. 193—202. — Thiset. Bidrag til den danske Adels Slægthistorie. II. Om Slægten Arenfeldt's Stamfader. S. 202—12. III. Om Jörgen Hansen paa Bergenhus. S. 212—13. — C. E. A. Schøller. Slægtebogs-Optegnelser om Familien Schøller. Med Anmærkninger og en Oversigtstavle. S. 217—50. — L. Bobé. Fremmede Adelsslægter i Danmark. I. von Pappenheim. S. 251—73. — Ligprædiken over Foged Michel Storm. Meddelt af E. A. Thomle. S. 274—78. — Tillæg. O. G. Lundh. Dødsfald i Norge 1889. S. 1—28. — S. Elvius. Dødsfald i Danmark 1889. S. 29—48.

Danmark. Illustreret Kalender for 1891. 5. Aarg. Udg. af Journalistforeningen i Kjøbenhavn. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: Minderuner 1890. V. Kyhn. Carl Bloch. S. 17—24. J. V. Sonne. S. 26—27. Heinrich Hansen. S. 28—29. A. Hammerich. H. Matthison-Hansen. S. 30—32. C. Ch. Alberti. S. 33—35. C. C. Møller. S. 36—38. O. H. Delbanco. S. 41—42. V. Henriques. S. 43—45. — C. St. A. Bille. Tale ved Afsløringen af Mindesmærket for C. C. Hall i Søndermarken. S. 49—61.

Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og praktisk Strafferet. 13. Årg. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: C. Goos. Frederik Bruun. S. 2—12.

Ugeskrift for Læger. 4. Række. 22. Bd. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: Jul. Petersen. C. J. E. Hornemann. S. 16—22. — Norrie. H. Lehmann. S. 311—12. — Jul. Petersen. S. E. Larsen. S. 553—56. — Jul. Petersen. T. S. Warncke. S. 601—04. Barfoed. B. Olsen. S. 407—08.

Kirkehistoriske Samlinger. 4. Række. 1. Bd. 2.—3. Hefte. S. 177—576. Kbh.

H. F. Rördam. Fra Pietismens Tid (Fortsættelse). S. 177—94. — H. F. Rördam. Universitetskirken i Faxe og dens Præster. S. 195—243. — A. K. Damgaard. Om Benedicts Skrin i St. Knuds Kirke i Odense. S. 244—67. — H. Olrik. Reformationens 200-års jubilæum i Danmark 1717. S. 268—94. — L. Koch. Den danske kirke i kong Frederik V's tid. S. 295—345. — H. F. Rördam. Bidrag til tre Biskoppers Levned. 1. Dr. Mourits Pedersen Køning. (Biskop i Aalborg Stift, † 1672.) S. 346—79. — A. Heise. „Vaadesangen" i Viborg Domkirke for Erik Glipping. S. 380—400. — Om Vesteregede gamle Kirkebog. S. 400. — P. S. Nyeborg. En fynsk bondes besøg i Christiansfelt 1798. S. 401—18. — H. F. Rördam. Bidrag til tre Biskoppers Levned. 2. Dr. Sören Glud. (Biskop i Viborg Stift, † 1693.) S. 419—23. 3. Matthias Anchersen. (Biskop i Ribe Stift, † 1741.) S. 423—39. — A. E. Erichsen. Optegnelser af Salmedigteren Mag. Hans Thomesen. (Om kirkelige Forhold i Danmark c. 1560.) S. 440—53. — Nogle Optegnelser fra Bornholm. 1. H. F. Rördam. Uddrag af Rasmus Pedersen Ravns Skrifter. (R. døde 1677 som Degn i Aakirkeby, Uddraget er af hans Bornholms Historie til 1671.) S. 454—68. 2. C. Th. Christensen. Uddrag af Aaker Kirkebog 1651—82. S. 469—80. — C. Neergaard. Bidrag til Danmarks Klosterhistorie. Efterretninger om den sidste Abbed i Æbelholt Kloster. S. 481—98. — H. F. Rördam. Biskop Peder Jacobsen Hygom. Et Bidrag til Pietismens Historie. S. 499—551. — Smaastykker. C. Neergaard. En lille Notits til „Historien om Peder Smed og Adser Bonde". S. 552—54. — D. H. Wulff. Bidrag til Aalborg Kathedralskoles Historie. S. 554—63. — H. Olrik og H. F. Rördam. Om den pietistiske Student Sören Lintrup. S. 564—70. (Jfr. samme Bind S. 174 ff.) — H. F. Rördam. En Menighed berøves sin Ret til at vælge Præst. (Grimstrup og Aarre, Skadst Herred, Ribe Stift 1654.) S. 570—73. — V. Bang. Aarhus Bispestols Indkomst 1788. S. 573—76. — H. D. Lind. Daab af Morianer i Christian IV's Tid. S. 576.

Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke. VII. Bd. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: F. Wedel. Hans Tausen. II–III. S. 1—67, 161—213. (Fortsat fra VI. Bd.) — A. C. L. Grove-Rasmussen. Var Middelalderen i kristelig Henseende en mørk Tid? (Et Foredrag.) S. 431—53.

Dansk Kirketidende. 1890. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: C. J. Brandt. Sp. 1—2. — A. Helweg. Nogle Meddelelser fra Jyllands Vestkyst. Sp. 441—52. (Jfr. Fr. Ingerslev. En lille Berigtigelse. Sp. 517.) — L. M.: Zwolle. (Med Efterretninger om den sønderjydske Præst Fr. Breklin, † 1711.) Sp. 545—49. — F. Chr. Rönne. Sp. 567. — N. Munkebo. Gudelig Bevægelse i Midtjylland. (Om „Dømmerne".) Sp. 585—95. — N. Munkebo. Lidt Kirkehistorie fra Salling. Sp. 825—33, 841—47.

Höjskolebladet. 1890. 15. Aarg. Kolding.

Af Indholdet fremhæves: R. Andersen. En slesvigsk Præst i Amerika. Nr. 3. — V. Brücker. C. J. Brandt. Nr. 8, 10—11. — P: Ryslinge Valgmenighed. Nr. 10. — L. Fredriksen. Et Blik paa Sønderjyllands Fortid og Nutid. Nr. 11—12. — M. S. A. Lund. Til Minde om Hans Christian Slamberg. Nr. 13—17. — K. Jörgensen. Rødding Höjskole. Nr. 16—18, 20—30, 33, 35—36, 38, 40, 42, 45, 48. — H. Rosendal. Johannes Carsten Hauch. Nr. 19—22. — Fra Sønderjylland. Minder og Overvejelser af en Nordslesviger. Nr. 31—32, 34—35, 37—38. — Munkebo. Fra Midtjylland. (Skildringer af den religiøse Bevægelse.) Nr. 35—37. — P. Bjerge. Kaptejn C. Th. Sörensen. Nr. 37. — H. B.: Joh. Mantzius. Nr. 41. — M. Eskesen. Karsten Thomsen fra Frøslev. 1837—1889. Nr. 52.

Skoletidende. Udg. af R. J. Holm og P. A. Holm. Aarg. 1890. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: Carsten Hauch. (Træk fra Digterens Barndom.) S. 281—85. — Fra Biskop Monrads Visitatser. S. 441—42, 459—61.

Tilskueren. 7. Aarg. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: F. J. Meier. Et Par Notitser om Alteret i Vor Frelsers Kirke. S. 95—103. — Jul. Lange. Tre utrykte Breve fra Thorvaldsen. S. 181—96. — F. Bajer. Den dansk-amerikanske Voldgiftssag og en international Voldgiftsret. S. 226—41. — H. Schwanenflügel. Eusebiusfejden. S. 367—89. — J. Collin. Fra „den Collinske Brevsamling". To Breve fra Ludvig Bødtcher. S. 390—97. — A. G. Drachmann. En gammel Skibslæges Erindringer. S. 492—512, 569—96. — H. C. Bering-Liisberg. Hesten og Løven i Rosenborg Have. S. 915—20.

Literatur og Kritik. Et Tidsskrift, udg. og ledet af C. Riis-Knudsen. III. Bd. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: O. Nielsen. Scenen for Holbergs „Den ellevte Juni". S. 9—14. — O. Nielsen. En Giftermaalshistorie paa Holbergs Tid. S. 249—62. — Af en Autografsamlers Mappe. II. Johannes Ewalds Brev af 6. Nov. 1778 til sin Moder. S. 305—08. — O. Nielsen. Nogle Holbergiana. S. 476—82.

Af Dagens Krønike. Maanedsskrift for Literatur, Kunst og Politik. Redig. af P. Nansen. 1890. (Januar—Juni.) Kbh.

Af Indholdet fremhæves: Fra det kgl. Teaters Konfliktaar· Høedts og Michael Wiehes Bortgang. (Utrykte Aktstykker.) S. 58—72. — Navne-Forandringer paa det kgl. Teater. En Notits af E. Collin. S. 207—11. — To Breve fra J. L. Heiberg til Clara Raphael. S. 263—76. — Baggesen og Grev Schimmelmann. Nogle Breve og Aktstykker, meddelte af E. Collin. S. 319—37. — A. Aumont. Hofteatret under H. V. Langes Direktion 1855—56. S. 445—68. — Grundtvig bedömt af hans ældste Elev. Et Brev meddelt af Th. Graae. (Fra C. Leth.) S. 535—37.

Tidsskrift for Kunstindustri. 6. Aarg. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: C. Nyrop. Nogle Kroner og Kroneformer. S. 1—15. — L. Fenger. Crucifixet i Holmens Kirke. S. 15—18. — E. Hannover. Af Empirestilens Forhistorie. S. 37—49. — E. Bauer. Bronze og Keramik i Empiretiden. S. 50—65. — Ph. Weilbach. Inden Döre i Frederik den Sjettes Tid. S. 66—77. — R. Mejborg. Vor Tids Stil. Indenlandsk Bygningskunst og Kunstindustri i det 19de Århundrede. S. 81—92. — H. Petersen. Om det oprindelige Monument til Christian d. 4's Capel. S. 96—102. — F. J. Meier. Fra Kirkegaarden. (Bidrag til Assistens Kirkegaardens Historie.) S. 105—27. — Thiset. Lidt om gamle danske Signeter og Signetstikkere. S. 127—38. — F. R. Friis. Frederiksborgfontænerne. S. 141—46. — P. C. Bang. Christian den 4des Rosenkartov. S. 161—62. — P. Johansen. H. Olrik og den danske Kunstindustri. S. 165—74. — H. Bing. Heinrich Hansen. S. 175—82.

Industriforeningens Tidsskrift. 1890. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: Jörgen Balthasar Dalhoff. Sp. 49—50. — Tale ved J. B. Dalhoffs Jordefærd af hans Sön N. Dalhoff. Sp. 61—66. — G. Fries. Et Mindeord. (Om Skriftstøberen L. Brandt.) Sp. 185—88.

Haandværkerbladet. Udg. af N. Davidsen. 7. Aarg. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: J. B. Dalhoff. Nr. 14. — H. Bing. Heinrich Hansen. Nr. 48. — F. Oxelberg. Nr. 49. — H. Olrik og Kunstindustrien. Nr. 57 B. — Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn. 1840—90. Nr. 87.

Vort Landbrug. Et Ugeblad for den danske Bonde. 9. B. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: Nekrologer over: E. Møller-Holst. S. 6—8. — J. Petersen. Jens Hansen, Holev. S. 719—26. — Fr. Hvass. S. 814—15. — P. Hansen. Fra Kvægpestens Tid. S. 511—18.

Illustreret Tidende. 31. Bd. (1. Okt. 1889—30. Sept. 1890.) Kbh.

Af Indholdet fremhæves: J. Ottosen. Gustav Johannsen. Nr. 1. — C. A. Reitzel. Nr. 1. — J. Borup. Bidrag til Studentersangforeningens ældre Historie. Nr. 5. — Lensgreve Ahlefeldt-Laurwigen. Nr. 11. — V. Kolderup-Rosenvinge. Nr. 11. — Provst

Aleth Hansen. Nr. 14. — C: H. Matthison-Hansen. Nr. 15. — J. Clausen. Regensliv i 20erne. Nr. 16. — Professor H. Olrik. Nr. 16. — „Gammel Avlsgaard". (Karakteristiker af flere Folkethingsmænd.) Nr. 19. — Kampen for Danskhedens Bevarelse i Nordslesvig. II. Hans Lassen og P. Reimers. Nr. 20. — H. P. Hanssen-Nörremølle. Nicolai Ahlmann. Nr. 21. — Carl Bloch. Nr. 22. — A. Nielsen. Fra Carl Blochs Ungdom. Nr. 23. — J. P.: Professor Reisz. Nr. 29. — Alb. Helsengreen. A. F. Helsengreen. Nr. 29. — J. Ottosen. Den sønderjyske Presse. Nr. 31. — A. Aumont. Hauch paa Scenen. Nr. 32. — Th.: Carl Christian Alberti. Nr. 35. — Juel-Brockdorff (til Meilgaard). Nr. 36. — J. Petersen. Cl. J. E. Hornemann. Nr. 39. — J. Clausen. Charlottenlund i vore Bedsteforældres Tid. Nr. 40. — Heinrich Hansen. Nr. 42. — E. Schiødte. F. Oxelberg. Nr. 43. — M. G.: O. H. Delbanco. Nr. 45. — G. Brandes. F. L. Liebenberg. Nr. 46. — K. Mantzius. Johan Mantzius. Nr. 52.

Nordstjernen. Aarg. 1889—90. (6. Oktbr. 1889—28. Sptbr. 1890.) Kbh.

Af Indholdet fremhæves: Kr. Kristofersen. Skuespiller Peter Nielsen. Nr. 8. — Sofus Schandorph. Nr. 11. — Jul. S. Skuespiller Harald Kolling. Nr. 14. — Hans Matthison-Hansen. Nr. 17. — C. Bruun. Af Livet paa Frederik II's Tid. Nr. 19. — H. C. Damm. Hexe og Fastelavn. Nr. 20. — Nicolai Ahlmann. Nr. 23. — Carl Bloch. Nr. 27.

Nutiden i Billeder og Text. 14. Aarg. Kbh.

Af Indholdet fremhæves: J. Davidsen. Et Hundredeaars-Iubilæum. (Reitzel.) Nr. 40. — V. Møller. Lidt om J. P. Jacobsen. Nr. 41. — V. M.: Carit Etlar. Nr. 43. — Missionen i Danmark: Vilhelm Beck og „Kirkelig Forening for den indre Mission", Spredte Træk af Vilhelm Becks Liv. Nr. 46. — Y: Lehnsgreve Ahlefeldt Laurvigen. Nr. 49. — En kjøbenhavnsk Borger. (Grosserer H. Trane.) Nr. 64—65.

II. Særskilt udgivne Skrifter.

Povl Helgesens historiske Optegnelsesbog, sædvanlig kaldet Skibykrøniken. Paa Dansk ved *A. Heise.* 1. H. (Skrifter, udg. af Selsk. til hist. Kildeskrifters Oversættelse. 2. Række. 1.) Kbh. 16 + 64 S.

Corpus Constitutionum Daniae. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558—1660. Udg. ved *V. A. Secher* af Selsk. for Udgiv. af Kilder til dansk Hist. 2. Bd. 2.—5. H. Kbh. S. 161—780.

Hermed er 2. Bd. (10. Jan. 1576—24. Nov. 1595) sluttet. — Anmeldt af Prof. Erslev i Hist. Tidsskr. 6. R. II. S. 666 ff.

T. Lund. Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16. Aarhundrede. I. Indre Historie. 10. Bog. Dagligt Liv. Forberedelse til Bryllup. Kbh. 389 S. (O. m. T.: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede. Forberedelse til Bryllup.)

H. C. Bering Liisberg. Christian IV. Danmarks og Norges Konge. Populær Skildring. For Krigshistoriens Vedkommende bearbejdet af A. Larsen. Historisk illustreret. 1.—3. H. Kbh. 104 S. 4⁰.

Aktstykker og Oplysninger ttl Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid. Udg. ved *Kr. Erslev* af Selsk. for Udgiv. af Kilder til dansk Hist. 3. Bd. 2. H. Kbh. S. 257—600 + IV S.

Hermed er 3. (sidste) Bd. fra 1644—48 sluttet.

P. Brock. Minderne om Søslaget paa Kolberger Heide den 1. Juli 1644 i de danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg. Kbh. 37 S.

Historiske Samlinger og Studier vedrörende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede. Udg. af *H. F. Rördam.* 1. Bd. 1. H. Kbh. 192 S.

Den kongelige Historiograf Steffen Hansen Stephanius. S. 1—74. — Skaaninger fra Adskillelsestiden. I. Mag. Hans Allesen fra Bunkeflod. S. 77—102. II. Dr. Niels Foss, Provincialmedicus i Skaane. S. 102—18. III. Dr. Christian Foss, Kurator for Lunds Universitet. S. 119—45. IV. Dr. med. Jens Foss. S. 146—59. V. Professor Caspar Weiser i Lund. S. 160—70. — Smaastykker. I. Myntmestrene Gerit og Gossen Cumhaer i Lund. S. 171—74. II. Adelens Repræsentation efter Landskaber. S. 174—76. III. Om et Skrift angaaende Skolevæsenet, der formenes trykt i Kjøbenhavn 1517. S. 176—77. IV. Universitetsprogram i Anledning af Boghandler M. Hans Aalborgs Død 1619. S. 178—81. V. Bidrag til det lærde Skolevæsen i Frederik III's Tid. S. 182—92.

C. H. Brasch. Prins Georg af Danmark i hans Ægteskab med Dronning Anna af Storbrittanien. Kbh. V + 99 S.

P. Anker. Tordenskjold. Historisk Skildring. Med et Forord af A. Hovgaard og Illustrationer. Kbh. 187 S.

E. Holm. Danmark-Norges Historie i Frederik IV's ti sidste Regeringsaar. (1720—30). 1. H. (O. m. T.: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720—1814). 1. Bd. 1. H.) Kbh. 192 + 32 S.

C. Blangstrup. Christian VII. og Caroline Mathilde. Kbh. 238 S.

N. Neergaard. Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie 1848—66. Med Portræter af ledende politiske Personligheder. 3.—7. Lev. Kbh. S. 129—448.

F. Holst og *A. Larsen.* Felttogene i vore förste Frihedsaar. Illustreret af Samtiden. 23.—24. (Slutnings-) H. Kbh. 4°.

Den dansk-tydske Krig 1864. Udg. af Generalstaben. 1. Del. Kbh. XI + 326 + 122 S.

C. T. Jörgensen. Oberst Otto Vaupell som Krigshistorieskriver navnlig for Feltingenieurvirksomhedens Vedkommende. Kbh. 26 S.

Bidrag til Kritik af Vaupells Skildringer af de slesvigske Krige.

O. Vaupell. Generalmajor Jörgensen som Kritiker. Kbh. 35 S.

S. B. Thrige. Danmarks Historie i vort Aarhundrede. 20.—28. (sidste) H. Kbh.

Aage Duus. Forfatningskampe. Politiske Kritiker. I. Kbh. 160 S.

Omhandler de indre politiske Konflikter i 70erne og 80erne.

Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere, udg. af *M. Galschiøt.* 37.—42. Lev. Kbh. Folio. 2. Bd. S. 291—484.

Th. Sørensen. Færøerne. S. 291—300. — N. Møller. Fra Stevns til Møen. S. 301—408. — K. Gjellerup. Susaaen og dens Lande. S. 409—46. — Z. Nielsen. Sydvestsjælland. S. 447—84.

Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden. I Uddrag udg. ved *L. Laursen* af Rigsarkivet. 1. Bd. 1. H. 1535—1581. Kbh. 240 S.

C. Bruun. Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner. 27.—29. Lev. Kbh. 2. Del. S. 609—742.

Hermed er 2. Del sluttet.

Skjelskør för 1759. Et Udtog af Skjelskørs Beskrivelse ved *P. F. Edvardsen* med tre Tegninger, bearbejdet af Antiqvarius. Skjelskør. 128 S.

Bidrag til Hellum Herreds Beskrivelse og Historie, samlede af *Kl. Gjerding* og udg. ved *D. H. Wulff.* Udg. af Selsk. for jydsk Hist. og Topografi. 1. H. Aalborg. 96 S.

H. V. Clausen. Sønderjylland. En Rejsehåndbog. Kbh. VII + 107 S. samt 4 Kort.

V. Bennike. Nord-Friserne og deres land. Skildringer fra Vesterhavs-øerne. Århus. 66 S.

P. Eberlin. Gamle Efterretninger om dansk Øst-Grönland. (Naturen og Mennesket. Illustreret Maanedsskrift for Naturkundskab og Naturbeskrivelse. II. Bd. S. 185—91.)

Efterretningerne skriver sig fra 1752 og er tagne af en hidtil utrykt Kopi af Lars Dalagers Journal. (Ledreborgske Haandskriftsamling. 336. 4°.)

Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfafsafn sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár er snerta Island eða íslenzka menn. Gefið út af hinu islenzka bókmentafélagi. Kmhöfn. II. Bd. og III. Bd. 1. H. 1888—90. 860 + 192 S.

Gaar til 1363.

Meddelelser om Grönland, udg. af Commissionen for Ledelsen af de geologiske og geographiske Undersøgelser i Grönland. 13. H. Kbh. IV + 247 S. Bibliographia Groenlandica eller Fortegnelse paa Værker, Afhandlinger og danske Manuskripter, der handle om Grönland indtil Aaret 1880 incl. Paa Grundlag af C. G. F. Pfaffs Samlinger udarbejdet af *P. Lauridsen.*

Dansk biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537—1814. Udg. af *C. F. Bricka.* 25.—32. H. (4. Bd. Clemens—Eynden.) Kbh. 646 S.

F. C. Schiøtt. Vort Kongehus. Illustreret af K. Gamborg. Kbh. 24 S. Folio.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset.* Danmarks Adels Aarbog. 1891. 8. Aarg. Kbh. XVIII + 510 S. 16°.

Kjøbenhavns Universitets Matrikel, udg. af *S. B. Smith.* 1. Bd. 1611—67. 3.—4. H. Kbh. S. 161—348. 4°.

Hermed er 1. Bd. sluttet.

Fortegnelse over de i Aaret 1850 til Kjøbenhavns Universitet dimitterede Studenter. Kbh. 15 S.

Fortegnelse over Studenterne fra 1865. Ved Jubilæet den 2. Oktober 1890. Kbh. 22 S.

J. J. Voigt. Statistiske Oplysninger angaaende den polytekniske Læreanstalts Kandidater samt Fortegnelse over dens Lærere. 1829—90. Kbh. VIII + 140 S.

P. Mortensen. Navne-Fortegnelse over samtlige Elever paa Vallekilde Højskole i de förste 25 År. Kbh. 62 S.

P. Sveistrup. Ridsdagskalender 1890 indeholdende biografiske Oplysninger om Folkethingets og Landsthingets nuværende Medlemmer. Kbh. 62 S.

A. H. Nielsen. Rettelser og Tillæg (III) til personalhistoriske Notitser om Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg. Udg. af Selsk. for jysk Historie og Topografi. Aalborg. 16 S.

H. Ahrentz Journal 1822—28. Udg. af *A. L. Kielland.* Kbh. 143 S.

Baggesen. Digte. Udvalgte og indledede af *H. Schwanenflügel.* Udg. af Foreningen „Fremtiden". Kbh. LII + 228 S.

Af Indholdet fremhæves: Om Baggesen. S. I—XXXVI. — Om de udvalgte Stykker. S. XXXVII—LII.

C. E. Bardenfleth. Livserindringer. Udg. af hans Familie ved *J. Bardenfleth.* Med Portræt. Kbh. VII + 186 S.

C. Berg. Mit Arbejde fra 1864—1889. (Frederiksborg lærde Skoles Program for *1889.* Frederiksborg. S. V—XXXVIII.)

Til Minde om Jacob Berg. Født 6. Juni 1817. — Død 3. Juli 1890. Kolding. 19 S.

W. Mollerup. Bille-Ættens Historie. 1. Del. 4.—6. H. Kbh. S. 193—484.

V. Birkedal. Personlige Oplevelser i et langt Liv. 1. og 2. Afd. Kbh. 258 og 253 S.

Generallieutenant Jörgen Bjelkes Selvbiografi. Udg. for förste Gang af *J. A. Fridericia.* Med Portræt. Kbh. XXV + 200 S.

Ph. Weilbach. Mindeord om Carl Heinrich Bloch. (Ved Akademiets Stiftelsesfest 31. Marts 1890.) Særskilt Aftryk af „Berlingske Tidende". Kbh. 1890. 8 S.

N. Bøgh. Carl Bloch. (Aaret rundt. Maanedsskrift for Hjemmet. Kbh. 1890. S. 209—17, 241—50.)

Indeholder flere hidtil utrykte Breve fra Bloch.

Ved C. J. Brandts Jordefærd. Kbh. 31 S.

Indeholder bl. a. S. 25 ff. en Skildring af Brandts sidste Dage ved hans Sön.

P. J. Schmidt. Slægten Fejlberg, Mands- og Kvindelinien. Kbh. 48 S.

Fr. Hjort. Peder Jensen Gierløf's Efterkommere paa Sværd- og Spindesiden. Kallundborg. VII + 70 S.

Chr. Bruun. Gotfred af Ghemen, den første Bogtrykker i Kjøbenhavn. (Forening for Boghaandværks Aarsskrift. 1890. Kbh. 4°. S. 7—34).

F. Rønning. Johannes Carsten Hauch. En Levnedsskildring med et Udvalg af hans Digte. Ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. Kbh. 96 S.

F. Hvass. Samling af Meddelelser om Personer og Familier af Navnet Hvas. 5. Del. Kbh. XXIII + 479 S.
Indeholder tillige Personalregister til 3. Del.

Lidt om „Trolddoms" Forfatter P. V. Jacobsen. Meddelelser om hans Liv og Arbejde samt en Prolog til „Trolddom". Ved *B. A. Durloo.* Kbh. 39 S.

O. Duurloo. Bidrag til Oplysning om Thomas Jörgensens Slægt. Kbh. 16 S.

Slægter af Navnet Krebs. 1. H. (Trykt som ufuldendt Manuskript.) Nykøbing p. F. 110 S.

Th. E. Ludvigsen. Erindringer om mine Sørejser og Livs Begivenheder. Trykt som Manuskript. Kbh. 126 S.
Forf. var i lang Tid ansat i det asiatiske Kompagnis Tjeneste.

J. Michaelsen. Fra min Samtid. Kbh. 162 + XVII S.

O. H. Nors og Hustru M. F. Nors f. Møllers Familielegater i Løgstør og Aarhus samt Stamtavle over Legatstifternes Slægt. Kbh. 15 S.

H. Olrik. Om Henrik Olriks Liv og Kunst. (Aaret rundt. Maanedsskrift for Hjemmet. Kbh. 1890. S. 313—19, 353—61.)

C. F. Reiser. Ildebrands-, Levneds- og Forfølgelseshistorie, udg. paany med Oplysninger, Tillæg og en Efterskrift af *O. Nielsen.* Med Portræt. Kbh. XVI + 208 S.

I. Barfod. Stamtavle over Familien Sidenius. 8 + 80 S.
Uden Tryksted.

C. Th. Sörensen. Min historiske Virksomhed ved Generalstaben. Et Par nødvendige Forklaringer. Kbh. 20 S.

Thorvaldsen, hans Liv og hans Værker. Et Billedværk. Med Text af *S. Müller.* 1.—4. H. Kbh. 112 S. 4°.

E. Warming. Morten Wormskiold. En biografisk Skizze med Portræt. (Videnskabelige Meddelelser fra den naturhistoriske Forening i Kjøbenhavn for Aaret 1889. 5. Aartis 1. Aarg. S. 253—303.)

V. Falbe-Hansen og *W. Scharling.* Danmark i 1890. Supplementbind til Danmarks Statistik. Kbh. 1.—6. H. 560 S.

C. Goos og *H. Hansen.* Grundtræk af den danske Statsret. Kbh. IV + 343 S.

Nordisk Retsencyclopædi. Saml. og udg. af *T. H. Aschehoug, K. J. Berg* og *A. F. Krieger.* 12. H. I. Retskilderne og Statsretten. Kbh. 252 S. (O. m. T.: De nordiske Retskilder. Ved E. Hertzberg, under Medvirkning af Flere.)

C. Kjer. Valdemars sjællandske Lov. Et Bidrag til den danske Lovhistorie. Aarhus. VII + 234 S.

J. P. Jörgensen. Landsognenes Forvaltning fra 1660 til vore Dage. Et kommunalhistorisk Bidrag. Kbh. 194 S.

V. Bang. Den danske Kirkes Historie i Kristjan den tredjes Tid. Ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. Kbh. 127 S.

J. F. Fenger. Det sydvestsjællandske Broderkonvent (1837—1854). Optegnelser, udg. af hans yngste Sön. Kbh. XII + 349 S.

J. Nörregård. Studier over Spencer, Lotze og Grundtvig. Kbh. 276 S.

A. Broholm. 50 Aars Statistik for de danske Baptistmenigheder 1839—89. Udg. af Missionskomitéen i Anledning af de danske Baptisters 50-Aars Jubilæum. Kbh. 1889. 22 upag. S.

M. Mørk-Hansen. Om det tyske Skolesprog i det dansktalende Sønderjylland. Et dansk Gjensvar til Hr. Pastor Priesz i Uge. Kolding. 35 S.

O. V. Tidemand. Det kongelige Blaagaard-Jonstrupske Skolelærerseminarium i hundrede Aar (1790—1890). Et Levnedsløb og et Livsbillede. Kbh. 204 S.

Med en Indledning om den danske Folkeskole under og efter Reformationen.

Et Blad af Blaagaard Seminariums Historie. Af C. L. Ströms Papirer. (Vor Ungdom. 1890. S. 273—88.)

W. Toussieng. Kort Oversigt over vore tekniske Undervisnings-anstalter, med særligt Hensyn til deres økonomiske Forhold. (Technisk Forenings Tidsskrift. 14. Aarg. Kbh. S. 96—128.)

En Fremstilling af de vigtigste tekniske Undervisningsanstalters Historie.

E. Trier. Fem og tyve års skolevirksomhed i Vallekilde. I. Hvorledes Folkehøjskolen i Vallekilde blev til. Trykt for venner. Kbh. 112 S.

A. Svendsen. Tune Landboskole. 1871—90. Kbh. 39 S.

M. Kayserling. Jødernes Historie fra Bibelens Afslutning til Nutiden. Oversat og forøget med et Tillæg om Jødernes Forhold i det danske Monarki af *M. A. Levy.* Med et Forord af Rabbiner D. Simonsen. Kbh. V + 316 S.

R. Mejborg. Landsbyskomageren Jonas Stolts Optegnelser. Frit efter et Haandskrift i „Nordiska Museet". Ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. Kbh. 165 S.

I Tillæget S. 137—55 ligesom ogsaa i Noterne behandles danske kulturhistoriske Æmner.

Bibliotheca Danica. Systematisk Fortegnelse over den danske Literatur fra 1482—1830, efter Samlingerne i det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn. Med Supplementer fra Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn og Karen Brahes Bibliothek i Odense. Udg. fra det st. kgl. Bibliothek ved *C. V. Bruun.* 7. H. (III. B. 1. H.). Historie. II. Fortsættelse: Danmarks Historie. Kbh. 603 S. 4°.

J. Chr. Bay. Tillæg til „Den danske botaniske Literatur fra de ældste Tider til 1880, sammenstillet af Eug. Warming". (Botanisk Tidsskrift. 12. Bd.) 1. Fra de ældste Tider indtil 1800. (Botanisk Tidsskrift. 17. Bd. Kbh. S. 315—29.)

P. Laurentsen. En stakket Undervisning imod Pavens, Bispers og deres Disciples Statuter, Love, Bud og Skikkelser. Paa ny udg. af *H. F. Rördam.* (Skrifter fra Reformationstiden. Nr. 5.) Kbh. 2 + 76 S.

P. Hegelund's Susanna og Calumnia. Udg. for Universitets-Jubilæets danske Samfund af *S. B. Smith.* Med et Tillæg: Materialier til Skuespillets Historie i Danmark för Kalmar-krigen. Kbh. XLIX + 263 S.

H. W. Lauremberg's fire Skjæmtedigte i dansk Oversættelse fra 1652. Med Indledning og Noter udg. for Universitets-Jubilæets danske Samfund af *J. Paludan.* 1.—2. (Slutnings-) H. Kbh. LVII + 136 S.

Lettres inédites de divers savants de la fin du XVII^me^ et du commencement du XVIII^me^ siècle. Publiées et annotées par *E. Gigas.* Tome I. Correspondance de Pierre Bayle. Kbh. XXVIII + 728 S. (O. m. T.: Choix de la correspondance inédite de Pierre Bayle 1670—1706.)

Danske Forhold omtales flere Steder f. Ex. S. 123—24, 426 o. a.

H. F. Feilberg. Bidrag til en ordbog over jydske almuesmål. Udg. af universitets-jubilæets danske samfund. 5.—6. hefte. Kbh. S. 321—480. (Flyvespringende—grebning.)

E. Tang Kristensen. Danske ordsprog og mundheld, skjæmtesprog, stedlige talemåder, slagord og samtaleord. Trykte med offentlig understøttelse. 1.—2. (Slutnings-) H. Kolding. XIV + 656 S.

Chr. Balling. Ordsprogslærdom. Kbh. 219 S.

Efterslæt til „Skattegraveren". Udg. af *E. Tang Kristensen.* Kolding. 280 S.

Indeholder tillige „Person- og sagregister til „Skattegraverens" 6 årgange, 1884—1889".

J. Utheim. Otte Forfattere. Kbh. 184 S.

Af Indholdet fremhæves: Petter Dass. S. 1—30. — Thomas Kingo. S. 31—47. — Ludvig Holberg. S. 48—83. — Johan Nordal Brun. S. 84—111. — Claus Frimann. S. 112—29. — Johan Storm Munch. S. 130—44.

F. Rönning. Rationalismens Tidsalder. Sidste Halvdel af 18. Århundrede. En literærhistorisk Fremstilling. 2. Del. Det Ewald-Wesselske Tidsrum. 1770—1785. Kbh. 481 S.

V. Vedel. Studier over Guldalderen i dansk Digtning. Kbh. 262 S. (Doktordisputats.)

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Udg. af *O. V. Koch, V. J. Mørk-Hansen* og *E. Schiødte.* 2. Saml. 3. Række. 6. H. 4. R. 1. H. Kbh. 6 Blade i Folio.

J. J. Lohmann. Kalkmalerierne i Skive Kirke, et Mindesmærke for dansk Aandsliv i gamle Dage. Skive. 91 S.

F. R. Friis. Bidrag til dansk Kunsthistorie. Udg. med Understøttelse af det Raben-Levetzauske Fond. 1. H. Kbh. 64 S.

Indhold: Maleren Tobias Gemperlin. S. 1—4. — Kunstnerfamilien Stenwinkel. S. 5—42. — Altertavlen i Frelserskirken paa

Christianshavn. S. 43—57. — Brandmajor Fuchs og Glaskammeret paa Rosenborg. S. 58—64.

P. Hansen. Den danske Skueplads. Illustreret Theaterhistorie. 2.—8. H. Kbh.

A. Erslev. (Anna Borch.) Kong Valdemar, lyrisk Folkedrama, med en Afhandling om dansk-historiske Skuespil. Kbh. 118 + 139 S.

H. Christensen. Det kongelige Theater i Aarene 1852—59, en historisk Redegörelse. Kbh. V + 344 S.

V. Bergsøe. Krigsminder fra Felttogene i vore förste Frihedsaar. Mønter og Medailler. Med Illustrationer efter Originalstykkerne. Kbh. 23 S. samt 4 Tavler. Folio.

Festskrift, udg. af den botaniske Forening i Kjøbenhavn i Anledning af dens Halvhundredaarsfest den 12. April 1890. Kbh. 296 S.

Af Indholdet fremhæves: Joh. Lange. Erindringer fra den botaniske Forenings Historie 1840—90. S. 1—32.

Festskrift i Anledning af den naturhistoriske Forenings Bestaaen fra 1833—83. Udg. ved Foreningens Bestyrelse i 1883. Kbh. XX + 198 + 53 S.

Af Indholdet fremhæves: Kort Oversigt over Foreningens Historie fra 1833—1883. S. I—XX.

A. Bauer. Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn 1840—90. En historisk Fremstilling. Udg. af Foreningen i Anledning af dens halvtredsaarige Jubilæum. Kbh. 188 S.

Borger- og Haandværkerforeningen i Roskilde. En historisk Oversigt, til Dels udarbejdet efter Foreningens Arkiv af *N. Davidsen.* Udg. af Foreningen i Anledning af dens 50-Aars Jubilæum. Roskilde. 66 S. samt et Tillæg.

J. Lauritsen. Tilbageblik i Anledning af Halvhundred-aars-Jubilæet i Foreningen i Fruens Bøge. Udg. af Foreningen. 86 S. Uden Trykested.

Foreningen „Fremtiden“'s første 25 Aar. Kbh. 1890. 23 S.

C. Nyrop. Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888. Officiel Beretning udg. ved Udstillingskomiteens Foranstaltning. Kbh. 341 S. samt to Kort.

H. D. Lind. Om Kong Christian den Fjerdes Orlogsflaade. (Tidsskrift for Søvæsen. Ny Række. 25. Bd. Kbh. S. 315—43, 409—53.)

O. Lütken. Søkrigshistoriske Smaating. 2. Samling. Kbh. 159 S.

Af Indholdet fremhæves: Slaget paa Kjøbenhavns Rhed den 2den April 1801. S. 1—47. — Smaatræk fra Livet om Bord (fra Slutningen af forrige Aarhundrede). S. 52—53. — „Hekla"'s Kamp med „v. d. Tann". S. 55—58. — Uddrag af Beretningen fra Chefen for den danske Fregat „Bornholm". (Fra Aaret 1782.) S. 81—92.

J. Carlsen. Epidemiologiske Undersøgelser. I. Bidrag til Difteriens Historie i Danmark og Tyskland. Kbh. 287 S. (Doktordisputats.)

J. Carlsen. Om Pesten i Aaker Sogn paa Bornholm. (Naturen og Mennesket. Illustreret Maanedsskrift for Naturkundskab og Naturbeskrivelse. III. Bd. S. 149—60.)

For at formindske Litteraturfortegnelsernes Omfang har Bestyrelsen vedtaget, at Arbejder vedrørende forhistorisk Arkæologi og Mythologi ikke opføres i dem.

Red.

Smaastykker.

1.

En Bemærkning i Anledning af Rigsarkivar A. D. Jørgensens Afhandling om Kampen 1157.

Af Johannes C. H. R. Steenstrup.

I mit Skrift „Vore Folkeviser“ har jeg paa flere Punkter maattet omtale og imødegaa Sætninger og Fortolkninger, der vare fremsatte af Rigsarkivar A. D. Jørgensen i forskjellige Bøger og Afhandlinger. Jeg har ikke paa et eneste Sted forladt den rent videnskabelige, fuldkommen faktiske og rolige Drøftelse af de historiske Spørgsmaal og istedetfor fremsat personlige Bemærkninger eller Udfald. Nu har Rigsarkivar J. i sine to foran i Tidsskriftet trykte Afhandlinger søgt at fremstille mine kritiske Undersøgelser som udgaaede fra en personlig Strid og af privat Uvillie. Blottet som denne Fremgangsmaade er for enhver Tilknytning til Virkeligheden, maa jeg jo opfatte den som et Udtryk for at de videnskabelige Argumenter ere ved at slippe op. Fra min Side er der imidlertid ikke mindste Grund til at forlade den rent saglige Behandling, hvis denne skulde blive fornøden. Men der er i hans ene Afhandling eet Punkt, som nøder mig til en Bemærkning.

Jørgensen siger, at jeg har polemiseret mod en Paastand, som han ikke har fremsat og som alene jeg tillægger ham. Det er „en Plet paa enhver videnskabelig Diskussion“. „Jeg

finder denne Polemik utilbørlig“ (S. 122)[1]). Jeg skal nemlig have sagt, at Jørgensen kalder Kampen mellem de to Konger

---

[1]) Denne Udtalelse er mærkelig hos en Forfatter, der er i den Grad uforsigtig i at gjengive Andres Ord, som det er Tilfældet med Rigsarkivar Jørgensen i disse Afhandlinger. Blandt mange Exempler skal her kun nævnes følgende. J. paastaaer saaledes, at det er min Theori, at den Digter, som veed Besked med Sammenhængen i en historisk Tildragelse, ogsaa vil sige den rette Besked derom, og at naar en Visesanger er galt underrettet, er han ikke samtidig (S. 60, 64). Jeg vil aldeles ikke vedkjende mig denne Opfattelse, mod hvilken J. dog retter sit Hovedangreb. J. er nødsaget til at citere mine egne Udtalelser om, at Digteren af Marsk Stig Visen ikke har givet os den historiske Virkelighed, men har benyttet Rygter og anvendt flyvende Motiver, uagtet disse Viser af mig anses for digtede „i de nærmeste Aaringer efter Mordet“. Jeg tænker mig Dagmarvisen digtet kun en eller to Menneskealdre efter Dronningens Død, uagtet dens mange af mig paapegede historiske Urigtigheder (S. 251). Jeg har ikke en eneste Bemærkning om, at Anvendelsen af det Overnaturlige (f. Ex. Dagmars Opvaagnen af Døde) skulde have mindste Indflydelse paa Spørgsmaalet om Samtidighed, og jeg dvæler ligeledes ved, hvordan Overdrivelser nu engang høre med til det poetiske Sprog (S. 257). Nei, hvad jeg paaviser, er, at man ikke har nogen Grund til at gjøre Viser eller Vers til samtidige, naar de aldeles ikke have Pust eller Aand af Samtiden, naar de Intet indeholde, som bærer Vidnesbyrd om en Viden paa egen Haand, men de tværtimod komme Aarbøgernes Ord knugende nær — saaledes som Visen om Kongemødet i Roeskilde kommer Svend Aagesens Krønike —, naar de benytte Sangemner (f. Ex. Beskrivelser af Klædedragt), der først komme frem i sene Viser, og endvidere naar enkelte Vers sænke sig fra Visens hele øvrige høie og beaandede Flugt langt ned i det rent banale og dagligdags (som Versene i Niels Ebbesøns Visen om at han „lever glad og fro“). Det bliver endvidere mistænkeligt, naar vi se en saakaldet historisk Vises Emne behandlet rundt om i Udlandet, saaledes som Tilfældet er med Fortællingen om Liden Kirsten og Valdemar (S. 236). Jeg er endelig stærkt tilbøjelig til at tro, at naar en Vise saa at sige slaaer den for Alle vitterlige Sandhed lige i Ansigtet og til Ex. kalder Valdemar Seir for Konge af England, Skotland, Sverrig og Norge, saa er denne Vise ikke digtet under Valdemar Seirs

Valdemar og Svend den 23 Oktober for Kampen ved Randers. Hermed forholder det sig saaledes, at jeg udtrykkelig omtaler,

---

Regeringstid („den historiske Uefterrettelighed er her af altfor grovkornet Art“, S. 256).

Det hedder S. 68, at Steenstrup gjør med Rette gjældende, at „„sui“ bruges om Kongens Mænd, hans Følge og hans Hær“. Her udelader Jørgensen, at jeg ogsaa paaviser, at det bruges om „alle en Konges Undersaatter eller Landsmænd“ (S. 238—39), og derfor har han saa let ved at sige, at de af Kong Valdemar 1157 overvundne Danske eller 1181 slaaede Bønder ikke vare „sui“. — S. 69 skriver J.: „Men fra hvilken Tid ere da disse Viser [om Valdemar den Store og Dronning Sophie]? derom siger Forfatteren Intet.“ Jeg skriver udtrykkelig S. 317: Viserne, der omhandle Begivenheder i det 12 Aarh., „tale ikke som samtidige Vidner, skjøndt de paa den anden Side heller ikke synes meget eftertidige“, S. 318: „i det 13 Aarh. er der bleven digtet . . . vistnok ogsaa om Begivenheder paa Valdemar den Stores Tid“. — S. 77 bebreider J. mig, at jeg ikke besvarer det Spørgsmaal, om Niels Ebbesøn Visen aldrig har havt et Omkvæd eller om den har sat det over Styr. Mine Ord ere dog disse: „dog er der vel ikke Tvivl om, at kun en ulykkelig Hændelse har berøvet den, hvad den oprindelig besad“. — Paa S. 104 havde jeg gjerne set den begrænsende Tilføielse medtaget, som findes i min Udtalelse angaaende Thisets Hypothese om de ældre Besiddere af Nørringris: „Thiset har gjort det ikke usandsynligt, at Nørringris i Slutningen af 14 Aarh. eiedes af en Niels Sebbesøn; en saadan Mand fandtes i alt Fald i disse Egne paa den Tid, og mulig har man heri Grunden til Traditionen“ (S. 314).

S. 119. „Det forholder sig virkelig ikke, som Prof. Steenstrup mener, at en vaad Høst især er vanskelig paa de lette Jorder; det modsatte er som bekjendt Tilfældet, det er især de bakkede Skovegne, som kommer bagefter.“ Men jeg siger jo noget helt Andet: „Vi maa langt snarere tænke paa de magre eller de side Jorder i Heden og ved Moserne, end paa det forholdsvis gode Agerland i Middelsom Herred“ (S. 223). Naar jeg skrev saaledes, var det fordi en af vore kyndigste Fagmænd paa Landbrugets Omraade til mig udtalte, at hvad der fortrinsvis foranlediger en sen Høst, er fugtig Jord, hvori der saaes sent, hvor Sæden voxer langsomt og modnes sildigt, at Sandsynligheden for at træffe fugtig Grund er større paa et fladt Terræn end paa et bakket, og at ligeledes et Ahl-

at Slaget i Følge Jørgensen stod paa et Sted, hvor Landsbyerne havde Marker og Gjærder og hvor Vanggjærdet endnu ikke var borttaget, fremdeles at dette Sted laa i Middelsom Herred; men dette Herreds østligste Grænse og nærmeste Punkt ligger over en halv Mil fra Randers, og Herredets nærmeste Landsbykirke en Mil fra Randers. Nei, jeg skriver „i Nærheden af Randers". Netop for at imødekomme J.s Hypothese saa meget som muligt har jeg sat hin ubekjendte Valplads *x* saa langt som mulig fra Grathe Hede, idet Kong Svend da kunde opnaa den Træthed ved sin Flugt, som J. ikke kan tænke sig tilveiebragt paa anden Maade. Jeg blev understøttet heri af selve hans Udtryksmaade paa tre Steder: „Valdemar gaaer over Aaen paa et andet Sted . . . Svend . . lod sine Heste æde rigeligt. Dette viser, at ogsaa den sidste havde slaaet Leir paa et nyt Sted (udenfor Randers), siden han laa i Kornmarker" (S. 627). „Han forlader altsaa sin sikkre Stilling ved Randers og gaaer over Aaen imod Valdemar. Saaledes mødes de to Modstandere imellem Vandløbene i Medelsholm (Middelsom) Herred" (S. 628). „Afstanden fra Grathe og til den østlige Del af Medelsholm Herred er i lige Linie godt 6 Mil" (S. 630). I Henhold hertil har jeg tænkt mig, at Valpladsen efter Jørgensens Opfattelse skulde lægges hen netop i den østligste Del af Herredet, og at der mod Kampens Slutning var bleven skjærmydslet helt hen til Randers, hvorfor Saxos Ord skulde anvendes paa disse Træfninger: cum apud Randrusii pontem dimicaretur (S. 735).

Jørgensen bemærker, at han allerede for tyve Aar siden har paavist, at disse Saxos Ord sigter til Træfninger ved Randers Bro paa et tidligere Tidspunkt end Slagdagen. Han henviser ogsaa i sin første Afhandling til *For Idé og Virke-*

---

underlag, ved at hindre Vandet fra at synke ned, ofte vil befordre Fugtigheden. Til disse Forhold ved Heder og Moser var det jeg sigtede. Iøvrigt har jeg fra en Landmand, der i over 25 Aar har været bosat umiddelbart ved Grathehede, modtaget Meddelelse om, at man her endnu den Dag i Dag jævnlig, hvor Jorden er fugtig og kold, kan træffe uhøstet Sæd i Slutningen af Oktober.

lighed 1870. Dette Citat efterslog jeg, da jeg skrev min Bog, men Citatet er *urigtigt*; jeg ledte derpaa Tidsskriftet igjennem for at finde en Afhandling om Grathehedekampen, men fandt ingen. I Jørgensens nye Indlæg findes det samme *gale* Citat, han har altsaa slet ikke tænkt paa, at Skylden maaske laa hos ham. Nu ser jeg af Jørgensens nye Redegjørelse, at det er til Afhandlingen om Niels Ebbesøn, der sigtes. Denne findes i *For Idé og Virkelighed, Aargang 1869*, og her staa i en Anmærkning hine fem latinske Ord af Saxo stillede sammen med et andet Citat af Saxo som Bevis for, at den Bro, som Kong Valdemar paa et Tidspunkt, der falder før Slagdagen, havde afbrudt, var Randers Sønderbro. Nogen Udvikling eller Argumentation findes der ikke. J.s Ord om at jeg netop „fremfører hans egen Paastand her imod", er derfor et besynderligt Udtryk.

Naar Jørgensens Mening altsaa er bleven misforstaaet, kan han alene kaste Skylden herfor paa sine egne feile Ord og sine taagede Udtryk. Jørgensen siger, at han har paavist Betydningen af hine Saxos Ord imod Saxos Udgivere, men da deres Argumentation netop lyder paa, at saasnart Valdemar er gaaet over Broen, begynder Kampen og at der altsaa maatte tænkes paa en Bro ved Viborg og ikke ved Randers, havde jeg en yderligere Grund til at antage, at J. netop nu fik Saxos Ord til at passe, naar Kampen stod i Nærheden af Randers. At han selv tidligere havde skilt denne Skjærmydsel i Tid og Rum fra det store Slag, kunde mulig udledes af Afhandlingen om Niels Ebbesøn, som er optrykt i hans „Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen", men dermed var slet Intet afgjort med Hensyn til hans Opfattelse nu, da den nye Hypothese raader, og da han kaster al gjængs Opfattelse overbord.

J. bruger Ordet Tilsnigelse, hvorved han synes at forstaa, at man benytter en Kilde paa en bestemt Maade i een Sammenhæng, medens man ved alle andre Leiligheder anvender den paa en helt anden Maade. Jeg vil hertil bemærke, at jeg ikke har benyttet dette Udtryk; jeg har anvendt et humanere, nemlig at Jørgensen har villet gjøre et Tankeexperiment om hvorledes man skulde forstaa Saxos udførlige Beskrivelse

af Kampen, hvis Saxo ikke paa to Steder havde sagt, at Slaget stod paa Grathehede (*bellum Grathicum*)[1], og hvis ikke Svend Aagesøn, som var med i Kampen, eller hvis Fader i alt Fald var en af Anførerne, med de tydeligste Ord havde sagt, at Slaget stod paa Grathe, hvis ikke Knytlinga Saga nævnede og beskrev denne Valplads, hvis ikke en hel Række af samtidige Optegnelser og Annaler saa at sige Dagen efter Slaget havde nedskrevet, at det stod paa Grathe Hede. At J. i enhversomhelst anden Anledning vilde have hævdet disse Optegnelsers fulde Samtidighed og vilde have kaldt det i høi Grad pietetløst (jfr. foran S. 106), om man istedetfor pegede paa et ubekjendt x som Slagstedet, er jeg berettiget til at antage. Han vilde have betonet, hvorledes Slaget med dets indgribende Betydning, idet det gjorde Ende paa Borgerkrigene, grundlagde en hel ny glimrende Tidsalder og blev afgjørende for mangfoldige Familiers og Personers Skjæbne, nødvendig maatte lade Valpladsens Navn være paa Alles Læber, saa at det umulig kunde svinde som Dug for Solens Brand ud af hele Samtidens og al senere Eftertids Hukommelse. Men unægteligt er det underligt, at *Historisk Tidsskrifts* Læsere egentlig først ved disse Linier (og ikke ved nogen af Jørgensens to Afhandlinger) skulle blive bekjendte med, at saaledes er det virkelige Forhold til Kilderne.

Iøvrigt er det min Overbevisning, at Historikerne maatte have mærkværdig god Tid, om de vilde ofre flere Ord og mere Plads paa en Theori, der i den Grad svæver i den blaa Luft.

---

[1]) At *bellum* hos Saxo idelig benyttes om *Kamp, Slag*, er almindelig bekjendt. Jeg skal her kun henvise til, hvad han siger om de to store Slag, Braavalla- og Grathehedekampen: canentibus lituis, summa utrinque vi conseritur *bellum* (S. 388), et hic quidem *belli Bravici* finis (S. 391). Waldemarus nondum se committendi *belli* viribus abundare confisus . . . tandem gerendi fiduciam *belli* quotidianis copiarum incrementis adeptus . . . nocte vero quam *belli* insecutus est dies (S. 732). Ulvonem *bello* captum Vibergique custodiæ traditum (S. 734). Magnus *bello Grathico* captus (S. 896; om hans Tilfangetagelse se S. 735) . . . *belli Grathici* temporibus spiritum [Magno] datum (S. 911).

2.

En dansk pilegrimsfærd fra begyndelsen af 12. århundred.

Af Hans Olrik.

De spredte efterretninger om valfarter, som danske har foretaget, kaster ejendommeligt lys over Danmarks forbindelse med udlandet i fjærne tider. Undertiden træffer man danske vandrere, hvor man ikke på forhånd vilde have tænkt sig det. Således drog mange danske til Trier for at knæle ved ærkebiskop Poppos grav († 1047), i den indbildning, at han var den berömte kristendomsforkynder, der havde omvendt Harald Blåtand ved sin jærnbyrd[1]).

Den pilegrimsfærd, som her skal meddeles, knytter sig til et langt fjærnere sted, den hellige Ægidius's kirke og kloster, på folkesproget kaldet St. Gilles, ved Rhones nedre løb i bispedömmet Nîmes. Det er ikke noget nyt at høre om Nordboer på den kant; St. Gilles viser sig endog som et valfartssted, der hyppig modtog gæster fra det höje Nord. I sagaen om biskop Hrafn Sveinbjörnssön (Biskupa sögur I, 642) hedder det: „Derpå fór han syd om hav og besøgte den hellige Ægidius i Ilansborg; og da han kom dér, mindedes han hvad man mæler om allevegne, at Gud for Ægidius's fortjenesters skyld tilstår hver mand, der kommer til ham, én bön, den som han helst vil bede.“ Her i Norden har man altså givet St. Gilles det fordrejede navn Ilansborg. Hvor stor en rolle det sydfranske kloster spillede i Nordboernes pilegrimsrejser, skönner man deraf, at abbed Nikolaus (lidt efter midten af 12. arh.) kalder den vestlige pilegrimsvej til og fra Rom for „Iliansvej“; han opgiver, at rejsen fra Alperne til Hedeby ad denne vej tager ni uger (Werlauff, Symbolæ ad geographiam medii ævi, universitetsprogram 1821, s. 19, 31, 53). Rabbi Benjamin fra Tudela kunde derfor også en snes år senere betegne St. Gilles som et sted, der blev besøgt af

[1]) Pertz, Monumenta Germaniæ, Scriptores VIII, 173; XI, 136; XXIII, 781.

folk fra jordens udgrænser [1]. Under påvirkning af hjæmvendte pilegrimme kom man også snart i de nordiske lande til særlig at ære den navnkundige provençalske Benediktinerhelgen. I Lunds domkirkes krypt viedes der ham et alter, uvist hvad år, men rimeligvis allerede inden den færdigbyggede krypts indvielse d. 11. Jan. 1131, og de mange helgenlevninger af Ægidius i Lund, Roskilde og København er vistnok førte til Danmark i 12. og 13. århundred. Hans festdag, d. 1. September, er bleven höjtideligholdt over hele Norden; Islænderne kaldte den Iliansmessa [2].

På grund af Sydfrankrigs betydning for korstogsbevægelsen forplantedes Ægidius's påkaldelse til det hellige land. Det skyldtes vel navnlig den berömte korsfarer, grev Raymund af Toulouse, der var fra Byen St. Gilles ved klosteret og kaldtes efter sit fødested. Både i Jerusalem og Acre rejstes der kirker til hellig Ægidius's ære, der gik sagn om, at han var kommen korsfarerne til hjælp mod de vantro, og fra St. Gilles drog nybyggere til Palæstina [3]. De nordiske pilegrimme, der indfandt sig i Ægidiuskirken ved Rhone, har da rimeligvis for en stor del været Jorsalfarere, og korstogsrørets virkning på Norden er sikkert grunden til helgenens höje ry blandt Danskere og Islændere. Et enkelt træk peger bestemt i den retning: Albert fra Achen fortæller, at en frisisk-flandersk flåde, der havde optaget skibe fra „Tyla“, altså uden tvivl Norden, ved St. Gilles i grev Raymunds land forenede sig med provençalske korsfarere (Bongars, Gesta Dei per Francos 290. Jfr. P. Riant, Skandinavernes korstog og andagtsrejser 184 f.).

---

[1]) The itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela by A. Asher (London and Berlin 1840—41) I, 5te side i den hebraiske tekst, s. 35 i den engelske oversættelse, jfr. noten II, 13.

[2]) Liber daticus Lundensis ved C. Weeke 219, 268. S. r. D. III, 435; IV, 310; VIII, 276, 283, 287, 306, 449 ff., 456. N. M. Petersen, Håndbog i den gl. nordiske geografi 98 f. Geheimeark. årsberetn. I, tillæg s. 7.

[3]) H. Michelant et Gaston Reynaud, Itinéraires à Jérusalem (Genève 1882), s. 38, 150, 235. Tobler, Topographie von Jerusalem, I, 425. Archives de l'orient latin, II, 2, s. 470. H. Prutz, Kulturgeschichte der Kreuzzüge (Berlin 1883), s. 382.

Det er dog først en i nyere tid fremdragen optegnelse, som udtrykkelig nævner Danskere som pilegrimme i St. Gilles klosterkirke. I Pertz' Scriptores XII er optaget „Miracula beati Egidii", en samling underfortællinger, forfattet i tiden 1121—24 af klosterets bibliothekar Peder Vilhelm og tilegnet abbed Hugo († o. 1124), sé Jaffés indledning s. 288 f. Underne er ifølge forfatterens egne ord (s. 316 f.) skete i hans klostertid, enten han nu selv har været öjenvidne eller har hørt dem af fuldt troværdige mænd, og altsaa at henføre til den nærmest forløbne menneskealder. Et af dem handler om et par danske mænd (s. 320); noget afkortet kan fortællingen gengives således: I byen „Ebedi" (ɔ: Hedeby), som også kaldes „Selezswich" (Slesvig) og ligger i Danmark, var der en höjbåren mand ved navn „Alloicus", der af gudsfrygt og i håb om lön i det evige liv husede og underholdt en fattig mand ved navn Asgot (Ascotus), der var lam i begge ben. Da han en gang havde besøgt Ægidius's kirke og var vendt tilbage, fortalte han den lamme, at han havde sét mange fodlænker og håndjærn (votivofre) ved helgenens grav, og flere af dem var ophængte dér af helbredte lamme; Asgot skulde derfor drage afsted for mulig at komme sig. Høvdingen udrustede ham til rejsen og lod ham hilse abbeden og munkene med opfordring til at bede med ham om helbredelse. Asgot kom da til klosteret og dvælede straks den förste dag længe i bön. Da han så næste dag atter havde bedet, rettede hans fortrukne sener sig ud med brag. Han var helbredet og kunde nu til afsked opstille sine krykker ved helgenens grav, som minde om hans underfulde kraft.

Man vil se, at forfatteren ikke er kommen godt fra at gengive de danske navne, som han ikke forstod. Det er dog kun „Alloicus", hvis tydning volder vanskelighed. Det nordiske navn, der ligner denne fordrejede form mest, er Allog; men det er et kvindenávn. Næst dette kommer vel Illuge og Arlog; men det må dog siges at være meget tvivlsomt, om den danske høvding har haft et af disse navne. Det samme gælder navnet Aslog, som man har gjort mig opmærksom på.

En gætning tör måske her være tilladt: Denne „vir nobilis Alloicus", der har bo i Slesvig i begyndelsen af 12. århundred og er rig nok til at bekoste en anden mands rejse til Sydfrankrig, er næppe nogen anden end jarlen Eliv i Sønderjylland, mest kendt som drottensviger i Nils's kamp mod Venderknésen Henrik. Disse valfarter tilhører således tiden för 1115, da Knud Lavard overtog hvervet som Danmarks værnsmand, efter at Eliv havde forbrudt sin værdighed og sin boslod. Hvad formen Alloicus angår, lader det sig let tænke, at den er fremkommen ved fejllæsning i St. Gilles mindebog, hvor pilegrimmenes navne blev indførte. Bogstaverne ic kan i virkeligheden have været et u, og formen „Allovus" står ikke fjærnt fra Elavus, som navnet skrives i „Knud Lavards levned", Ribe oldemoder og andensteds. Når Eliv altså har været i St. Gilles, er det rimeligvis på hjæmvejen fra det hellige land. Muligvis har han været i følge med Erik Ejegod og dronning Bodil på deres pilegrimsfærd eller hørt til de danske, der ifølge Albert fra Achen i året 1106 kom til Palæstina sammen med Englændere og Flamlændere (Bongars 346 ff., Riant 226 ff.), — om man da tör tro denne efterretning.

3.

Om Oprindelsen til Navnet „Sparepenge".

Af J. A. Fridericia.

Medens man tidligere ved „Sparêpenge" som Navn paa en Slags kongelig Villa kun tænkte paa det af Frederik II opførte og af Christian IV maaske ombyggede Havehus ved Frederiksborg Slot, har F. R. Friis henledet Opmærksomheden paa, at der fandtes Bygninger af samme Navn baade ved Haderslevhus, hvor en saadan omtales første Gang 1583, og ved Antvorskov, hvor en hemmelig Gang fra Kirken til „Sparepenge" nævnes 1609[1]). Allerede ved, at Navnet saaledes

[1]) Saml. t. Dansk Bygnings- og Kunsthist. S. 216. Bidrag t. Antvorskovs Hist. S. 30 f. Jvfr. Hist. Tidsskr. 4. R. III, 550. 576.

var et ret almindeligt og stammede fra Frederik II's Tid, blev det indlysende, at Pontoppidan ikke kunde have Ret i sin Forklaring af det som skrivende sig fra, at Christian IV vilde vise, at han ikke havde været for ødsel ved Opførelsen af Frederiksborg Slot, men tvertimod havde beholdt Penge tilbage [1]). En rimeligere og i kulturhistorisk Henseende ikke interesseløs Forklaring findes ogsaa i et i Rigsarkivet opbevaret, udateret Indlæg til den gottorpske Hertug Johan Adolf fra hans Kansler Dr. Nicolai Junge. Indlæget handler om Midler til at fremme Sparsommelighed ved Hofholdningen og anbefaler bl. a. en Omordning af Taflerne og Vinforbruget. Her ytrer da Forf.: „Noch muss einerlei darzu kommen, dass nemblich E. F. G. nach der Malzeit selbst den Junckern kein Ursach geben, dass nach Essen die Flasche extraordinarie aufgesetzet werde. Dan wan solches geschieht, ist der Wein preiss gegeben, und ist eben soviel, als were nie eine Ordnung gemachet, ist auch in Warheit nicht anders als heut etwass verbieten, morgen aber alles widerumb loss geben. Ich liese mich beduncken, wir dieneten alle E. F. G., und wan E. F. G. nach der Malzeit mit einem oder andern zuconversiren Lust hetten, das wir doch wol pleiben und mit E. F. G. reden kondten, ob wir gleich nicht alsbald mit etlichen Bechern Wein aussgefüllet wurden. Die Kon. Maytt. in Dennemarcken haben fast an allen Orten ihre Sparpfenning, wie hochlobligster Gedechtnuss König Fridrich solches erstlich angefangen, nur zu dem Ende, dafern sie ihr Gefallen gehabt sich mit einem Truncke zu Zeiten zubelüstigen, dass solches mit einer oder 2 Personen geschee, und also der Wein erspart werden mugen."

[1]) Danske Atlas II, 312.

Nogle Oplysninger om Grev Valdemar Kristians Ruslandsfærd 1643—1645.

Af

C. Nyrop.

Under et Ophold sidste Sommer i Moskov benyttede jeg Lejligheden til i den derværende Afdeling af det russiske Udenrigsministeriums Arkiv at søge Oplysninger om Grev Valdemar Kristian. Hans ufrivillige Ophold i Moskov fra Februar 1644 til Avgust 1645 stod nemlig for mig som noget Forunderligt. Hvad jeg fandt af ikke-russiske Dokumenter var foruden nogle Breve fra Kristian IV, i hvilke han paa Dansk skriver til sin Broder Zaren, fire Breve fra Valdemar Kristian og et til ham fra den polske Konge Vladislavs IV. Disse fem Breve ville nedenfor blive meddelte. Kristian IV's paa Pergament sirligt prentede Breve er der ingen Grund til at aftrykke, de kunne alle læses i Rigsarkivets Protokol „Russiske Akta 1631—1670“, og hvad endelig de russiske Dokumenter angaar, da kan jeg af let forstaaelige Grunde ikke oplyse Noget om dem. Men formentlig er deres Hovedindhold gjengivet i to Arbejder af Dmitrij Tsvjetajev, og disses Hovedpartier ere med stor Velvilje (mundtlig) blevne oversatte for mig af Hr. Professor Karl

Verner. Jeg sigter til en i Tidsskriftet Ruskij Vjestnik (1884 Avgustheftet) optagen Artikel „Valdemar Kristian og Irene“, der er sjette Afsnit af en större Afhandling: „Om Ægteskaber i Zarernes Familie i den moskovitiske Tid“, og et selvstændigt Værk: „Protestantisme og Protestanter i Rusland“ (Moskov, 1890), i hvilket den nævnte Artikel væsentlig er optrykt[1]). Og idet jeg som Hovedkilder endnu benytter den officielle „Relation“ (i Rigsarkivet) om det med Valdemar Kristian fulgte Gesandtskab samt den udførlige Meddelelse i A. F. Büschings „Magasin für die neue Historie und Geographie“ (Halle, X, 1776, S. 211—276), der maa skrive sig fra Valdemar Kristians nærmeste Omgivelser, skal jeg nedenfor søge at give en Udsigt over Grevens Ruslandsfærd[2]).

---

[1]) Russiske Kilder ere ogsaa benyttede i A. W. Fechners Chronik der evangelischen Gemeinden in Moskau (I, Moskau, 1876, S. 224 flg.), der ganske udførligt dvæler ved Valdemar Kristians Ophold i Moskov. — Fechner var Præst ved den evangeliske St. Mikaelskirke i Moskov (s. det nævnte Skrift II, S. 488), og Dm. Tsvjetajev har efter hans Død skrevet et Mindeskrift om ham (Zur Erinnerung an A. W. Fechner).

[2]) Jfr. Slange: Kristian IV's Hist. S. 1094—95, 1135—36, 1159—60, 1286—90; Kristian IV's egenh. Breve 1641—44; J. A. Fridericia: Danm.'s ydre polit. Hist. 1629—60, II, S. 316—20, 384—86; Kr. Erslev: Rigsraadets Hist. i Krist. IV's Tid, II, S. 640—1. — Naar Fr. Meidell i Bille-Ættens Hist. (II, 1, S. 509) gjör Valdemar Kristians Hofpræst Mathias Velhaver til Forfatter af Beretningen i Büschings Magasin, er det muligt, at dette er rigtigt, skjöndt Forskjelligt kan tale imod det. Forfatteren er aabenbart tyskfødt, han taler nemlig om „tyske og andre Nationer“, men nævner ikke den danske (Büsching, X, S. 234, 243). Mathias Velhaver, der allerede 1632 findes ved Kjøbenhavns Universitet, er fra Pommeren og har taget theologisk Examen i Rostok; 1647 bliver han tysk Præst ved St. Mariakirken i Helsingør (Wibergs Præstehist. I. S. 590; Ny kirkehist. Saml. I, S. 509; III, S. 169, 180, 188—91; VI. S. 114). I Büschings Magasin (X, S. 262) kaldes han Mathias Andrejevitsch. — Hr. Lega-

Valdemar Kristians Rejse var et Bryllupstog. Efter Opfordring fra Rusland skulde han i Moskov ægte Zar Michail Feodorovitsch's Datter Irene, og Forslaget herom var af Kristian IV bleven grebet med Glæde, idet han haabede herved at faa en kraftig Forbundsfælle mod Sverige. Allerede 1640 skriver han: „Vilde Moskoviterne begynde Noget med Svensken, da fik man vel Fred i Tyskland“, og efterhaanden som Giftermaalsplanen antog fastere Former, havde han stadigt for Öje, hvilket Indtryk den vilde gjöre paa hans Naboer (d. e. Svenskerne). „Det er uhørt og vil vist causere vore Naboer graa Haar, förend de bekommer dem af Alder“, skriver han i September 1643, og samtidigt paalægger han sin Agent i Stockholm at give Agt paa de Svenskes Miner, „naar de mærke, at Grevens Rejse af Danmark sættes stærkt fort“ [1]). Naar Zaren søgte en dansk Kongesön til Svigersön, maatte denne formentlig kunne faa Indflydelse paa Ruslands Politik, muligvis endog i væsentlig Grad. Michail Feodorovitsch, der skildres som en mild Herre af svagt Helbred, vilde efter Sigende i den danske Kongesön søge Erstatning for en tidligere afdød Sön, ved hvis Død der sörgedes meget; hans eneste tilbageværende Sön (født i 1630) var endnu kun en Dreng. Ingen kunde vide, hvad Begivenhederne kunde bringe. Hvad om

---

tionssekretær G. Stcherbatchev, hvem jeg skylder Kjendskabet til Tsvjetajevs Bog om Protestanterne i Rusland, har velvillig meddelt mig, at den Büschingske Beretning formentlig findes i det kejserlige Bibliotek i St. Petersborg i et Manuskript, der har den Begyndelse, som mangler i Magasinet.

[1]) Krist. IV's egenh. Breve, 1641—44, S. 32, 385, 390 jfr. 394, 395, 400.

Svigersönnen selv blev Zar. Der er Antydninger af, at saadanne Tanker have været tænkte[1]).

Under disse Forhold er det naturligt, at Kristian IV har travlt med at udstyre Greven paa det Prægtigste, og det endskjöndt det falder ham haardt at skaffe Pengene hertil[2]). Der gjöres Kister til hans Töj, Liberier til hans Folk, Sadler til hans Heste, og der samles Gaver, Sølvtöj og Smykker som Gaver til Zaren og Prinsesse Irene[3]). Og nu Følget. Efter Slange (Kristian IV's Historie S. 1160) bestod det af 120 Personer og 80 Heste, men dette er urigtigt. Det er kun, hvad der med Bagagen sendtes over Riga — Tsvjetajev nævner 100 Mand og 80 Heste —, medens en ogsaa af ham meddelt summarisk Fortegnelse ansætter hele Følget til 329 Mand. Efter en af den danske Resident i Moskov Peter Marselis fra Glückstadt til Moskov sendt Liste fulgte der nemlig 269 Mand med Greven og 60 Mand med Gesandterne. Det var en langt anseligere Udrustning, end da Kristian IV i 1602 sendte sin yngste Broder, Hertug Hans, til Rusland for at ægte Boris Godunovs Datter

---

1) Slange: Krist. IV's Hist. S. 1095, 1135; Adam Olearius: Moskovitische und persianische Reisebeschreibung, 2. Udg., Slesvig, 1656, S. 234 (jfr. 33), 758.

2) Krist. IV's egenh. Breve, 1641—44, S. 363, 378, 383, 389, 429—30.

3) Krist. IV's egenh. Breve, 1641—44, S. 347, 350, 388, 389, 394, 398, 402, 404. Efter Rentemesterregnskaberne betaltes der i November 1643 Guldsmed Carsten Lavritsen i Kjøbenhavn noget over 412 Rdl. for forgyldt Sølv, som er medgiven Gesandterne ad Rusland at forskjenkes bort. Den Fortegnelse over de medbragte Gaver, som findes i „Moscovitische Tijdingen. Extract schrijven uyt de Schanse te Nyen. s'Gravenhag 1644", stemmer ikke med en russisk Fortegnelse, som vil blive offentliggjort i Katalogen over Samlingerne i Orushejnaja Palata i Moskov. Jfr. Tidsskr. f. Kunstind. 1889, S. 97 flg., 1891, S. 32 flg., C. Nyrop: Nogle Medd. fra en Ruslandsrejse, 1891, S. 13 flg.

Xenia. Den Gang bestod Følget kun af omtr. 170 Personer[1]).

Valdemar Kristian optræder med en Marskal, Adam Heinrich Pentz til Varlitz, en Overskjænk, Herman Kaas til Refstrup, en Kammerjunker, Hans Friis, en Staldmester, Philip Barsdorf, en Jægermester, Jakob Budde, ikke at tale om en Skare Herremænd, Hofjunkere og Enspændere — mellem Hofjunkerne den Albert Hohendorf, der i September 1644 dør i Moskov efter paa en Jagt at være bleven saaret ved et Vaadeskud —, derefter kommer endnu en Præst, Mathias Velhaver, en Apoteker, Adolf Geisler, en Læge, Völcker, Sekretærer, Skrivere, Kammertjenere og Drabanter, Musikanter, der trakterede Pavker og Trompeter, Kjøkkenfolk og Staldfolk foruden to Guldsmede, en Perlestikker, en Sadelmager, en Sværdfeger, en Bøssemager, en Drejer, en Fyrværker, en Postejbager og en Brødbager. Det var Valdemar Kristians Følge; nu komme Gesandterne, Rigsraad Oluf Parsberg til Jernet, Befalingsmand paa Bahus, og Sten Bille til Kjærsgaard, Befalingsmand paa Rugaard, med deres Følge. Som Marskal hos dem medfulgte Sivert Urne til Raarup og som deres Sekretær Peter Redtz til Tygestrup foruden en Del Herremænd og Junkere, af hvilke Følgende kunne nævnes ved Navn: Hans v. Buchwald, Niels Parsberg, Iver Jakobsen Krabbe, Korfits Ulfeldt, Offe Eriksen og en Lode samt endelig Renteskriver Jens Andersen[2]).

---

[1]) L. Engelstoft og J. Møller: Historisk Kalender, I, 1814, S. 92—101.

[2]) I September 1643 skriver Kristian IV fra Glücksburg, at han har faaet en „Furerseddel" paa Grevens Folk (Egenh. Breve

Det var imidlertid ikke nok, at Gesandterne vare valgte og Følget sammensat og udstyret. Det gjaldt ogsaa om at bestemme, hvilken Vej Rejsen skulde gaa, og Spörgsmaalet herom synes at have beskjæftiget Kristian IV en hel Del. I Avgust og Begyndelsen af Sep-

---

1641—44, S. 388). Den synes imidlertid ikke bevaret, og ovenstaaende Navne ere tagne af Fortegnelsen hos Tsvjetajev, af Gesandternes Relation og Peter Redtz' Regnskab (i Rigsarkivet) samt fra Büschings Magasin jfr. Krist. IV's egenh. Breve 1641—44, S. 357, 388, 392, 504. — „Kammerjunker Lode“ nævnes i Peder Redtz' Regnskab, men yderligere kan Intet siges om ham. 1602 var der mindst to Personer af Navnet Lode med Hertug Hans i Rusland, den ene nævnes som Liflænder (L. Engelstoft og J. Møller: Hist. Kalender, I, 1814, S. 93, 94, 96, 173, 184). — I Gesandternes Relation nævnes under 16. Juli 1644 „kgl. Majestæts Hofjunker Ulfeldt“, han er her gjort til Korfits Ulfeldt, idet der efter Medd. fra Rentek.-Ark. (1872, S. 152) paa den Tid kun synes at være denne ene Hofjunker Ulfeldt. — Gesandternes Relation har under 25. April 1644 Navnet „Krabbe“; det er her gjort til Iver Jakobsen Krabbe (Personalh. Tidskr. III, S. 60—61), bl. A. fordi han 1649 er som Gesandt hos Zaren (P. W. Becker: Saml. t. Fred. III's Hist. I, S. 31); der synes at være nogen Grund til at tage En hertil, der tidligere har været i russiske Forhold. Herman Kaas sendes saaledes 1656 til Rusland, og det nævnes udtrykkeligt, at han tidligere havde set Zaren (P. W. Becker: anf. Skr. S. 106 flg., 348). — Se om Sten Bille Fr. Meidell: Bille-Ættens Hist. II, 1, S. 504—11, II, 2, S. 44—56; — om Hans Friis Dske Mag. IV, S. 137 flg.; — om Albert Hohendorf Büschings Mag. X, S. 233; — om Mathias Velhaver ovfr. S. 238; — om Völcker Fechner: Chronik, I, S. 250; — Adolf Geisler, dette Navn staar skrevet bag paa Bil. 20 til Peter Redtz' Regnskab; — Offe Eriksen var efter en Bemærkning i Gesandternes Relation under 9. Oktober 1644 ikke Herremand; — Renteskriver Jens Andersen (Medd. fra Rentek.-Ark. 1872, S. 172) kaldes i Peter Redtz' Regnskab „Spenditeuren“ (s. ndfr.). — Af Bilagene til Peter Redtz' Regnskab kan Navnene paa en Del Drabanter o. lign. oplyses, og nogle Tal paa Enspændere, Adelsknaber o. s. v. kan ses i Büschings Mag. X, S. 220. — Hvem er den Salomon Remul, der efter Tsvjetajev nævnes i Peter Marselis' Fortegnelse?

tember er der i hans Breve Tale om, at Rejsen skal gaa over Danzig eller „henad Riga, Reval eller Narva“, men lidt efter dukker der en Tanke op om at dele Toget, saaledes at Greven og de Fornemste skulde gaa „henad Memel“ og „det gemene Gesindeken med Heste og Vogne“ henad Riga, og i Gesandternes Instrux af 29. September 1643 paalægges det dem at rejse „herfra til Memel og siden rigtigste Vej til Moskov“. Det vil sige, det var kun Bagagen, der skulde drage gjennem det svenske Lifland, medens Greven og Gesandterne skulde tage Vejen gjennem Polen, og at dette er et politisk Træk, ses tydeligt af Kristian IV's Breve: „At Greven for sin Person drager gjennem Polen“, skriver han den 15. September, „vil fortryde dem mægtigt“, og 14 Dage efter mener han, at det Pas, der maa begjæres for Grevens Folk gjennem Lifland, „vil komme Kansleren Oxenstjerne underligt for, i Synderlighed naar han fornemmer, at Greven med Gesandterne og Herremændene gaar gjennem Lithauen“ [1]).

Og saaledes skete det da. Dog kom Greven og Gesandterne ikke i Land i den polske By Memel, men i den polske By Danzig, og hertil har muligvis Storm og Uvejr været Aarsagen. Oberst Hans Friis fortæller i sit Levnetsløb, at to af Expeditionens (4) Skibe paa denne Rejse forgik, og at de, der vare ombord, kun med

[1]) Krist. IV's egenh. Breve 1641—44, S. 384, 386, 389, 394, 395, 400; Russ. Akta 1631—1670 Fol. 87. — Kongen af Polens Pas for Valdemar Kristian er af 18. Okt. 1643 (Rigsark. Polen A.: Krist. IV's Brevvexling med det polske Kongehus). Da Polakkerne alt den Gang fulgte den Gregorianske Kalender, der først 1700 indførtes i Danmark, var Passets Dato efter dansk Skrivebrug den 28. Oktober 1643.

Nød bleve frelste[1]). Expeditionen synes i det Hele at have haft Uheld paa Søen. Et af Bagageskibene, der sendtes til Riga, strandede under Kurland ved Liebau, og i dette Skib var der bl. A. 5 Karosser med Seletöj og Forspand[2]).

Det var den 23. Oktober 1643, at Greven og Gesandterne rejste fra Kjøbenhavn. Der foreligger endnu (i Rigsarkivet) et Regnskab over, hvorledes Skibene „Den sorte Rytter“ (Kapt. Lavrids Nielsen) og Delmenhorst (Kapt. Peter Hansen) vare provianterede i den Anledning med Viktualier og Specerier. Og 7 Dage efter naaedes Danzig, hvor Valdemar Kristian holdt sit Indtog den 1. November. Han blev festligt modtagen af Byens Øvrighed og opholdt sig her til den 7. November. Det gjaldt nemlig om at faa Befordringsmidler til det store Tog, og hertil behøvedes der ikke lidt. Af de Danziger Vognmænd lejedes der — for 3690 Rd. — ikke mindre end 48 Vogne, der skulde bringe Greven og Gesandterne med Gods og Tilbehør fra Danzig til Vilna. Valdemar Kristian og hans Følge brugte 8 „Kuske“[3]), 3 Kalecher og 20 Fragtvogne, medens Gesandterne brugte 3 Karosser, 1 Kaleche og 13 Fragtvogne.

Exempelvis kan det nævnes, at „Præsten, Doktoren, Renteskriveren, Avgustinus, Jakob Sparre og Kaspar Trompeter“[4]) kjørte i en Vogn, og at flere af Vognene strax fik særlige Navne, Skræder-Vognen, Apoteker- og

---

[1]) Dske. Mag. IV, S. 137; Slange: Krist. IV's Hist., S. 1160 jfr. Büschings Mag. X, S. 214.

[2]) Wochentliche Zeitung Nr. 50, 28. November 1643 (paa Universitetsbibl.) jfr. Büschings Mag. X, S. 213—14.

[3]) Det er en Slags Vogne, Kusk-Vogne s. Troels Lund: Danm.'s indre Hist. I, S. 169—70.

[4]) Hvem er Avgustinus og Jakob Sparre?

Barbervognen, Vinskjænkens Vogn, Sølvvognen o. s. v. Hvad den sidstnævnte Vogn angaar, da har den muligvis rummet det „Silbergeschirr", Kristian IV havde medgivet Greven som Gaver, hvis det da ikke er sendt med Bagageskibene[1]), men i ethvert Tilfælde rummede den Expeditionens Penge. Den 6. November modtog nemlig Peter Redtz efter Gesandternes Befaling i Danzig af Daniel Brandis 11,000 Rd., og at denne Sum efter Datidens Forhold fyldte Noget, kan ses deraf, at han Dagen efter beskjæftigede ikke mindre end 4 Karle med „de 11,000 Rd. at lade paa Fragtvogn".

Herefter optræder Peter Redtz som Togets Kasserer. Men hermed ere dettes Pengeforhold langtfra klare. Det er væsentlig efter Sivert Urnes Anvisninger, at Redtz betaler ud, men Sivert Urne er Gesandternes Marskal, saa det synes, som om de 11,000 Rd. væsentlig vedkom Gesandterne og deres Fornødenheder. Hermed stemmer det da ogsaa, at Peter Redtz flere Gange „laaner" Grev Valdemar Kristian större og mindre Summer[2]), og to af Bilagene til hans Regnskab (Nr. 20) oplyse det tydeligt. Grevens Marskal Adam Heinrich Pentz opfordrer i en Paaskrift paa dem Sivert Urne til at lade Beløbene betale, men denne paategner dem: „Dette

---

[1]) Efter Büschings Mag. X, S. 213—14 er en Del af Gaverne gaaet til Grunde ved Strandingen under Liebau, og paa Rejsen gjennem Polen kjøbes der ikke lidt Sølvtöj. Den 18. November betaltes der en Guldsmed i Thoplacken 1251 Rd. og den 7. December en Jøde i Vilna for adskillige Klenodier 1350 Rd., hvortil endnu den 11. s. M. kom 161 Rd. 2 ß for et forgyldt Vandbækken med Kande, som „igjen til Foræring blev udgiven", og 130 Rd. „for tvende Pokaler, som i Vilna er bortforæret". Den samlede Sum for disse Poster er 2892 Rd. 2 ß.

[2]) De ere samlede paa et særligt Bilag til hans Regnskab (Nr. 36) og udgjöre i Alt 3564 Rd.

haver Renteskriveren at føre til Regnskab", og först i en ny Paaskrift anviser han Pengene til Udbetaling hos Peter Redtz, „eftersom Renteskriveren ikke saa mange Penge i Forraad haver". Af et andet Bilag (Nr. 28) ses det i Overensstemmelse hermed, at Renteskriver Jens Andersen fører selvstændigt Regnskab. Han faar 200 Rd. til „sine Tjeneres Kostpenge" og siger i sin Kvittering, „hvilke fornævnte 200 Rd. jeg mig haver til Udgift at føre og videre med mit Regnskabs Udgift forklare". Efter Rentemesterregnskabet for 1643 havde Jens Andersen den 20. Oktoder faaet 6000 Rd. og den 21. Oktober 2000 Rd., „som han skal have under Hænder at udgive paa den russiske Rejse med Grev Valdemar og Gesandterne".

Det kan imidlertid bemærkes, at efter det samme Regnskab havde Grev Valdemars Staldmester Philip Barsdorf allerede den 18. Oktober faaet 2000 Rd. til „at udgive paa den foretagne russiske Rejse". Sikkert er det ogsaa, at Valdemar Kristian havde en egen Kasse. Bil. 14 til Peter Redtz' Regnskab angaar 30 Rd., som Greven „haver til Foræring og Drikkepenge ladet udlægge af hans egne Penge", og som Sivert Urne betaler ham tilbage. Og muligvis have disse Grevens „egne" Penge været bestyrede af Peter Marselis, der i den Fortegnelse over Expeditionens Personer, han selv fra Glückstadt sendte til Moskov, kalder sig „Hans fyrstelige Naades Raad og Storskatmester", hvad der Alt kan stemme med, at Valdemar Kristian synes at have villet, at de ham af hans Fader givne Penge først skulde anvendes i Moskov[1]). — Førend Marselis i Vilna forlader Toget,

[1]) Krist. IV's egenh. Breve 1641—44, S. 383. — Kristian IV forstrakte ham med 15,000 Rd., som han sætter sig i Gjæld for

faar han en lille Regning paa forskjellige Udlæg betalt af Peter Redtz.

Ligegyldigt imidlertid, hvorledes Pengeforholdene egentlig vare ordnede. Peter Redtz betalte rask ud af de Penge, han havde, og bl. A. fik saaledes Musikanterne i Danzig, der en Söndag opvartede Greven, ikke mindre end 10 Dukater. Overalt hvor de kom frem, blev Valdemar Kristian modtagen paa en saadan Maade, at det krævede Gaver eller Drikkepenge, og det hvad enten de vare i Polen eller Preussen. Paa Rejsen fra Danzig til Vilna kom de nemlig gennem Hertugdömmet Preussen.

Hos Vojevoden i Marienburg gaves der Drikkepenge ikke alene i Kjøkken og Kjælder, til Sangerne og Bøsseskytterne, men ogsaa til Hofmesteren og de Herremænd, der opvartede Greven ved Bordet. Derfra gik Rejsen over Elbing og Braunsberg til Königsberg. Her boede den brandenburgske Kurfyrste Georg Vilhelms Enke, der i to Dage holdt Greven statelig paa sit Slot[1]). Peter Redtz' Regnskab taler om Drikkepenge til Kurfyrstindens Livkuske, Forridere og Biløbere. Derpaa gik Rejsen mod Øst til Jürgensburg (Insterburg), i hvis Omegn Valdemar Kristian besøgte den svenske Enkedronning Maria Eleonore, Gustav Adolfs Enke. Hun var en Søster til den ovennævnte Kurfyrste Georg Vilhelm og havde ikke længe

---

at udrede, og som han först efterhaanden faar hos Tolderne i Sundet (Egenh. Breve 1641—44, S. 378, 389, 393). Det synes imidlertid, som om „Riget" skal tilbagebetale ham i alt Fald Noget heraf (sst. S. 429—30). — Falde de her nævnte Summer ikke paa en eller anden Maade sammen, er der udredet af Kongen til Greven 15,000 Rd., af Rentekammeret til Philip Barsdorf og Jens Andersen 10,000 Rd. samt til Guldsmed Carsten Lavritsen 412 Rd. og af Daniel Brandis til Peter Redtz 11,000 Rd., i Alt 36,412 Rd.

[1]) Büsching, X, S. 218; Wochentl. Zeit. 1643, Nr. 50.

för i Danmark voldt Kristian IV store Bryderier[1]). Hos hende var Greven den 16. November, og den 29 s. M. blev han udenfor Vilna i Kongen af Polens Navn modtagen af en Vojevode og indlogeret i et kongeligt Lystslot, hvor han dvælede i 12 Dage. Kong Vladislavs IV modtog ham „med störste Naade og Magnificens“ og anstillede for hans Skyld „adskillige Divertissementer af Jagt, Dyrefægten og Andet“, samtidigt med at Greven blev opvartet af polske og lithauiske Fyrster og Stormænd, der paa det Bedste trakterede ham og hans Følge. Ved sin Afrejse den 11. December fik han som Gave en Diamantring, et Hattesmykke m. m. til en Værdi af 9000 Rd. samt en Vogn med Vinduer („Fensterkutsche“) med et stateligt Forspand af 6 abildgraa Heste[2]).

Nu nærmede man sig den russiske Grænse. Men mærkeligt nok blev denne, skjöndt Rejsen, som Hans Friis siger, ikke var uden stor Möjsommelighed paa slige Tider af Aaret, søgt i nordlig Retning istedenfor — hvad der var det korteste — mod Øst over Smolensk, der den Gang var en polsk By. Grænsen blev, som det synes, naaet den 19. December ved Opotschka, og Rejsen gik derfra, stadig mod Nord, til Byen Pleskov (Pskov) ved Pejpus Søen, hvor Russerne meldte sig. Tre Mil udenfor Pskov blev Greven, som det hedder i Gesandtskabs-Beretningen, modtagen af „en Rigens Raad, en Diek og tvende Prestaver“, d. v. s. af Bojaren Jurij Andrejevitsch Sitskij, Sekretæren Nikifor Schi-

[1]) Krist. IV's egenh. Breve 1641—44 (s. Registeret: Maria Eleonore).
[2]) Dsk. Mag. IV, S. 138; Hist. Tdskr. 4. R. VI, S. 121—4; Büsching X, S. 218; denne sidste Forf. taler om 7 Heste, men Peter Redtz nævner i sit Regnskab kun 6 „Kuskheste“.

pulin og to opvartende Kavalerer, naturligvis med Følge[1]). De kom i Spidsen for et Kompagni Adelsmænd, to Kompagnier Strelitser og et Kompagni Kosakker og havde bl. A. to Slæder med til Valdemar Kristian, en lukket, der var betrukken med rødt, guld- og sølvbroderet Fløjl og indvendig var foret med Sobel, og en aaben, der var betrukken med rødt Klæde. I Byen selv blev han modtagen af Zarens Statholder og Borgerne, der rakte ham Brød og Salt og bragte ham herlige Gaver af Sølv og Guld, Sobel og Atlask. Gesandterne lagde særlig Mærke til Saltet og Brødet, thi, som de skrive, Overrækkelsen heraf „er hos Russerne et Troskabstegn og en Ære, som ellers Ingen uden Grotfyrsten selv vederfares“. Det er öjensynligt, at Valdemar Kristian strax blev modtagen som Zarens (tilkommende) Svigersön.

Juledagene over holdt man Rast i Pskov. Saa gik Rejsen paany videre, stadig med nordlig Retning, til

---

[1]) Udtrykket Diek eller Diak (Diaconus, Degn) betyder en Sekretær, nu en Student. Med ethvert Gesandtskab sendtes en Diak, der rangerede med Gesandten. En særlig Art vare de saa kaldte dumnyje diaki, Statsraadssekretærer (E. Galitzin: La Russie du XVII siècle, Paris, 1855, S. 54 flg.), et Udtryk, som de danske Gesandter gjengive ved Kanslere. — Pristav betyder ordret Forstander, men brugtes i det 17. Aarhundrede og tidligere om forskjellige Funktionærer, navnlig ved Hoffet; ovenfor er det gjengivet ved „opvartende Kavaler“. Ordet var forøvrigt godt kjendt i Danmark (jfr. L. Engelstoft og J. Møller: Hist. Kalender, I, 1814, S. 106), Kristian IV skriver en Gang, at man skal give nogle til Kjøbenhavn komne Russere „en af Skibskaptajnerne til en prestaff“ (Egenh. Breve, 1589—1629, S. 350). I Svensk er Ordet ved en Folkeetymologi gaaet over til væsentlig at betyde den med Sort behængte Stav, der bæres foran en Ligprocession — Bellman synger ved Fredmans Begravelse: „Kolmodin, vår vän, för prestafven“ — og kun sekundært den Mand, der bærer Staven (s. Dalins Ordbok öfver svenska språket, der ogsaa har Verbet prestafvera, at föra prestafven).

Novgorod, hvor Greven atter fik Salt og Brød, Gaver og festlig Modtagelse. Og saa först slog man ind paa en lige Vej — mod Sydost — til Moskov, som man naaede den 21. Januar 1644, og her blev den danske Kongesön modtagen med endnu större Pomp og Pragt end nogensinde tidligere paa russisk Grund. Hans Friis siger, at de bleve modtagne med störste Solennitet og Ære, og Zarens förste (tyske) Livlæge Vendelin Sybelista taler i en Optegnelse om, at Modtagelsen skete „med mere end kongelig Pragt“. Den russisk-asiatiske Glans böjede sig, ombølget af Zarens store despotiske Magt, underdanig for Valdemar Kristian, 10,000 Soldater stod i prægtige Dragter opstillede paa hans Vej gjennem Moskovs Gader til Slottet i Kreml, hvor han fik Bolig. Og Udlændingene i Moskov hyldede ham ogsaa. De engelske Kjøbmænd bragte ham Skarlagen, Guld, Sølv og „Rariteter“, og de „nederlandske Tyske“ stode ikke tilbage[1]).

Efter en næsten tre Maaneders anstrengende Rejse var Maalet naaet, og paa den bedste Maade. Alt teg-

[1]) Büsching, X, S. 214, 219—20; Dske. Mag. IV, S. 138; Relation aus Moskow vom 6 Febr. 1644. — Vendelin Sybelista, der er født i Halle c. 1597, havde været Læge i Holsten, för han, anbefalet af Hertugen af Gottorp, blev Læge hos Michail Feodorovitsch, en Stilling, han beklædte til 1646 (Joh. Moller: Cimbria litterata, II, S. 882—3; Fechner: Chronik, I, S. 214, 218, 225, 229, 239, 259, 266; II, S. 514). Foran i förste Udgave af Olearius: Moskovit. Reise (Slesvig, 1647) skriver han et langt Stykke til Rejsens Pris, hvori han omtaler herhen hørende Forhold. — Zarernes Livlæger synes i det 17. Aarhundrede oftest at have været tyske, men deres Stilling havde (i Modsætning til Vendelin Sybelistas), navnlig i Begyndelsen af Aarhundredet og tidligere, langtfra været misundelsesværdig (Fechner: Chronik, I, S. 3; L. Engelstoft og J. Møller: Hist. Kalender, I, 1814, S. 147, 149, 151—2; Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., Slesvig, 1656, S. 198—199; Alex. v. Reinholdt: Gesch. d. russ. Literatur, 1886, S. 211).

nede fortræffeligt. Soldaterne, der ved Indtoget dannede Espalier i Gaderne, havde ingen Vaaben baaret, hvad der forklaredes som et Tegn paa, at Valdemar Kristian ikke betragtedes som en Fremmed, men som Medlem af Zarens Familie. Zaren selv kom til ham den 25. Januar om Aftenen, blev længe hos ham, omfavnede ham og kaldte ham sin Sön, og den 28. Januar kom Greven og Gesandterne i en pragtfuld Avdiens officielt for Zarens „klare Öjne“. Ad den fornemste Trappe, paa hvilken de tre Gange bleve budte Velkommen, hver Gang af to Bojarer, bleve de førte til Avdienssalen, indenfor hvis Dör de bleve modtagne af den unge Zarevitsch. Zaren sad med Krone og Scepter i et pragtfuldt Skrud paa sin Trone, og Valdemar Kristian bragtes til Sæde ved hans höjre Side, medens Zarevitsch tog Plads ved Tronens venstre Side. Efter Avdiensen vare de til Taffel med Zaren, hvor de „paa det Höjeste og Ypperligste efter den Ryske Maner bleve trakterede“ og tilsidst modtoge kostbare Gaver, Diamantkjæder, forgyldte Sølvpokaler, der vejede fra 16—19 Pund, Sobelskind og Tæpper.

Overfor disse Gaver have Foræringerne fra Greven og Gesandterne næppe taget sig pragtfulde ud, selv om de, som Kristian IV havde befalet, overleveredes „paa den ryske Maner ved mange Folk“ [1]), og i saa Henseende

---

[1]) Russiske Akta 1631—1670, Fol. 87 jfr. Krist. IV's egenh. Breve 1641—44, S. 398. — Gaverne overraktes ved Avdiensen den 28. Januar 1644 (s. Relation aus Moskow vom 6. Febr. 1644; Büsching, X, S. 222). — Om der ved Siden af disse Gaver ogsaa overbragtes danske Heste som Gaver, kunde synes tvivlsomt efter en Udtalelse af Kristian IV (Egenh. Breve, 1641—44, S. 402 jvfr. 389), men den ovfr. S. 240 nævnte hollandske Fortegnelse over Gaverne nævner 6 skjönne brune Heste med broderede

kunde de Danske, som det synes, raade over 12 Trompetere med Sølvtrompeter og skrammerede Kjoler, 24 Enspændere med røde, bræmmede Kapper, 10 Adelsknaber med røde Flöjlskapper og Klæder med Sølvkniplinger foruden 14 Hofjunkere og en Række Herremænd. Alle Gaver fra russisk Side udmærkede sig dog ikke ved Kostbarhed og Pragt. Zaritsas Gaver til Greven vare jævnt hen 20 Stykker Kattun og to Dusin Haandklæder, men den russiske Høflighed og Hjertelighed vedblev lige uforandret. To Dage efter Avdiensen (d. e. den 30. Jan.), aflagde Zarevitsch Greven et to Timers Besøg, den 31. Januar hilste Zaritsaen paa ham ved sin Broder Simon Lukanovitsch, der medbragte de ovennævnte Gaver. Den 3. Februar komplimenterede Moskovs hellige Patriark Josef Valdemar Kristian ved en Bojar, der bragte ham Sølv, Guld og Sobelskind, og den 4. Februar aflagde Zaren ham et nyt, langt Besøg. Da der den 6. Februar forfattedes en udførlig Relation over, hvad der var sket siden Afrejsen fra Vilna, endte den i tillidsfuld Glæde saaledes: „Allem Ansehen nach geschehen solche präparatoria, dass die hochzeitliche Festivitas innerhalb 3 Wochen celebriret werden möchte. Davon die Relation darnach auch folgen soll“ [1]).

Der blev imidlertid alt Andet at berette om end Bryllupsfestligheder, og fra dansk Side var Alt langtfra lutter Glæde og Tilfredshed. Under den pragtfulde Skal var der Meget, man stødte sig over.

Da Valdemar Kristian den 28. Januar paany førtes ind i Avdienssalen, efterat den var bleven forandret til

---

Dækkener, og ved Indtoget i Moskov førte 20 Staldknegte hver en stadselig Hest med broderede Dækkener (Büsching, X, S. 220).

[1]) Relation aus Moskow vom 6. Februar 1644; Büsching, X, S. 224.

Spisesal, rakte tre Officerer ham Vand til Haandtvæt, og det var höjst nødvendigt, ti man spiste uden at bruge hverken Tallerkener eller Knive. Zaren lagde med sine Hænder Maden til Valdemar Kristian tilrette paa Fade, som derpaa præsenteredes ham; Spiseredskaberne vare Ens Fingre og Tænder. Og saa skete Opvartningen af talrige fornemme, langkoftede Russere, der fyldte Salen med en ilde Lugt, samtidig med at de gjorde en saadan Larm, at der maatte tales En ind i Øret, hvis man skulde høre. Det siges, at Valdemar Kristian ved denne Lejlighed fik Lede ved det russiske Væsen. Og sammen med dette kan endnu nævnes, at den de Danske givne daglige Opvartning, der Intet lod tilbage at ønske i Talrighed, nok saa meget kunde betragtes som en Bevogtning. De Danske følte sig hverken fri eller hjemme[1]).

Det var imidlertid kun mindre Ting. Först fra den 8. Februar opstod der en alvorlig Uoverensstemmelse, ti paa den Dag blev, som vi nedenfor nærmere skulle se, Greven opfordret til „at forene sig med Zaren i Troen“, d. v. s. til at forandre Religion. Hertil svarede han et bestemt Nej, og lidt efter lidt skiftede nu Scenen saaledes, at Resultatet blev, at Greven, Gesandterne og alle deres Ledsagere imod deres Vilje i over halvandet Aar bleve holdte tilbage i en ejendommelig Bevogtning „med störste Livsfare og andre utrolige Besværligheder“, siger Hans Friis, „indtil Hans Zariske Majestæts hastige Død uformodentlig forløste os“ [2]). Det med store Forhaabninger begyndte Tog fik en sörgelig Slutning. De stolte Drömme, der en Tid syntes at skulle gaa i Op-

[1]) Büsching, X, S. 222—3; Hist. Tdskr. 4. R., VI, S. 124.
[2]) Dsk. Mag. IV, S. 138.

fyldelse, bleve helt til Intet. Valdemar Kristian blev ikke Zar, end ikke Zarens Svigersön, ja han fik aldrig den Brud at se, for hvis Skyld han var rejst saa langt.

Dette Sidste staar nu ikke i Forbindelse med nogen Uvilje eller Unaade. Det var simpelthen en russisk, vel fra Østerlandet arvet Skik, at Brud og Brudgom ikke maatte se hinanden för ved Bryllupet[1]). Men hvorfor kom Bryllupet ikke i Stand? Hvorfor omvendte hans Zariske Majestæt, som Hans Friis siger, „sin Clements i störste Unaade“, saa at han „först drog os [d. e. de Danske] den halve Underholdning af, os var tillagt, og siden lod slet höjstbemeldte Ambassadører med den ganske Svite arrestere“?

I og for sig var det at holde et Gesandtskab og dets Følge som Fanger ikke noget Nyt eller Usædvanligt i Rusland. Det var tværtimod den almindelige Skik, ja en fransk Ambassadør blev endda sendt til Sibirien[2]). Men det danske Gesandtskab, maa det erindres, var et særligt Gesandtskab. Det kom ikke ukaldet, og det medførte en Kongesön, der skulde ægte Zarens Datter. Man har derfor dobbelt Aarsag til her at spörge: hvad var Grunden? Hans Friis ser den deri, at „Greven hverken ved Trusler eller gode Ord var at bevæge til sin Religion at forandre“. Men som vi senere skulle se, var — i alt

---

[1]) Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., Slesvig 1656, S. 210 flg., 215, skjöndt Gud skal vide, at det er slemme Ting, som saavel denne Forfatter (sst. S. 194) som Jakob Ulfeldt (Resen: Frederik II's Krönike, S. 408) forøvrigt kan fortælle om Datidens russiske Kvinder. Det er simpelthen en Trykfejl, naar det efter Hist. Tdskr. 4. R. VI, S. 124 ser ud, som om Prinsesse Irene var med ved Taffelet den 28. Januar; „filiam Moschi“ maa rettes til „filium Moschi“.

[2]) Fechner: Chronik, I, S. 94, 190, 217; Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., 1656, S. 53.

Fald efter dansk Opfattelse — Religionsspörgsmaalet udtömmende og tilfredsstillende forhandlet för Rejsen, og Adam Olearius, der nöje kjender Forholdene i Moskov[1]), beretter udtrykkeligt, at Russerne godt kunde omgaas baade Luteranere og Kalvinister, der havde egne Kirker i Moskov, medens de stod fjendtlige mod Katoliker og Jøder[2]). Man spörger atter: hvad var Grunden? Og vi skulle da nedenfor se, at medens Hovedvægten virkelig maa lægges paa Religionsspörgsmaalet, var der ved Siden af det dog ogsaa andre Omstændigheder, der greb medvirkende ind.

Som ovenfor nævnt hørte Fangenskabet op „ved Hans Zariske Majestæts hastige Død, der uformodentlig forløste os", siger Hans Friis. Den 12. Juli 1645 oplevede de Danske for anden Gang Michail Feodorovitsch's Navnedag i Rusland, og Gesandterne fortælle, at han i Anledning af Dagen sendte dem „Benaadninger af Øl, Vin og Brændevin" — ligesom Greven fik en stor Anretning —, men derpaa tilföje de: „Natten derefter ved Midnatstide døde Grotfyrsten, og sendte den unge Zar Underkansleren til os om Natten Kl. 1 og lod os det vide, og om Morgenen Kl. 8 soer alle Bojarerne den unge Grotfyrste. Kl. 9 var den gamle alt begraven"[3]). Og nu opnaaede Valdemar Kristian og Gesandterne, hvad de i halvandet Aar forgjæves havde tigget og bedt om, nemlig Tilladelse

---

1) Fechner: Chronik, I, S. 215, 220, 222—3, 237—8.

2) Moskovit. Reise, 2. Udg., 1656, S. 317 jfr. La religion ancienne et moderne des Moscovites, Cologne, 1698, S. 22; Fechner: Chronik, I, S. 207, 219.

3) Jfr. Büsching, X, S. 266—7. En saa hastig Begravelse maa have været russisk Skik. Gesandterne berette ogsaa, at Michail Feodorovitsch's Enke kort efter døde den 18. Avgust „Middagstiden ved Tolv slet, anden Dags Morgen ved 9 slet blev hun begraven".

til at drage hjem. Den 17. Avgust 1645 havde de Afskedsavdiens hos den unge Zar Alexiej Michailovitsch, og den 20. Avgust tiltraadtes Hjemrejsen.

Det kunde herefter se ud, som om der var personlige Følelser med i Spillet. Saa længe Michail Feodorovitsch lever, blive Valdemar Kristians Bönner ikke hørte, og man spörger uvilkaarligt: Men hvorledes har han i den Grad kunnet fortörne Zaren, der modtog ham med endog overströmmende Venlighed og Hæder? Noget bestemt i saa Henseende kan ikke paapeges, men det kunde jo tænkes, at den ikke 21aarige Greve, hvem vi kjende som en noget letsindig ung Mand, havde vakt alvorligt Anstød. Hans egen Moder, Kirstine Munk, kalder ham, rigtignok paa en noget senere Tid (1654), et Skarn, et Fortabelsens Barn, hendes argeste Fjende i denne Verden o. s. v.[1]); men allerede 1642 er han paa en underlig kaad Maade hjærteløs overfor sin Søster Leonore Kirstine[2]), og da han skal rejse til Rusland, er Kristian IV ivrig for at faa en paalidelig Marskal med ham. En saadan er nødvendig, skriver Kongen, „ti komme alle de unge Monsørs sammen, som Greven begjærer med, da bliver der et mægtigt Selskab sanket, som vel behøver en god Directorem“, og med det Samme for Öje skriver han et andet Sted: „Det tjener til Intet, at en ung lækker (!) kommanderer en anden“ [3]). Han havde kostet

[1]) Birket Smith: Leonore Kirstines Hist. I, S. 265—9; Dske Saml. 2. R. II, S. 303.

[2]) Birket Smith: anf. Skr. I, S. 98 flg.

[3]) Der var först Tale om Lavrits Ulfeldt som Marskal (Krist. IV's egenh. Breve, 1641—44, S. 357, 365—6, 388), men som ovfr. nævnt blev det Adam Heinrich Pentz, der alt 1640 havde rejst med Greven i Tyskland (Krist. IV's egenh. Breve 1636—40, S. 342—3; Dske Saml. 2. R. II, S. 63, 85). Philip Barsdorf,

Kongen „store Penge“ og burde efter dennes Udsagn ses stærkt „paa Hænderne“, og det saa meget mere, som han havde höje Tanker om, hvorledes han vilde faa det i Rusland. Greven, skriver Kongen, „bilder sig ind, at han vil formere sin statum her paa den Maner, som Grotfyrsten ham der i Landet agter at holde“. Forøvrigt var han næsten til umiddelbart för Afrejsen i Holland, hvor han havde tilbragt Vinteren med, som det synes, at spille sine Penge bort paa Boldthuset i Haag. Det er „et farligt Selskab“, siger Kristian IV med et Suk, da han faar Furerseddelen paa Grevens Ledsagere, og han fortsætter med endnu et Suk: „der vil komme flere til, inden de skilles fra Kjøbenhavn“ [1]). I disse Forhold laa der en Fare.

Vi høre da ogsaa, at Valdemar Kristian i Moskov væsentlig skal have fortsat sit tidligere Liv. Efter Tsvjetajev udtaler en samtidig russisk-patriotisk Skribent sig i stærke Udtryk mod Greven. Han levede hver Dag lystigt, hedder det, med sit Følge, Musiken lød og Meget gik for sig, som det er skammeligt at tale om. Ja vi se det i Gesandternes Relation. Da de den 4. og 5. Avgust 1645 have Konferencer med den russiske „Kansler“ Gregorij Vasilievitsch Lvov, blev der fra dennes Side udtalt, at han „med sine egne Ører havde meget hørt, (efter) hvilket der, dersom han det for Hs. Zar. Maje-

---

Jakob Budde, Hans v. Buchwald, Hans Friis, Korfits Ulfeldt og Niels Parsberg vare alle blevne Hofjunkere 1642 eller 1643 (Medd. fra Rentek.-Ark. 1872, S. 152).

[1]) Krist. IV's egenh. Breve 1641—44, S. 383, 388, 392; J. A. Fridericia: Danm.'s ydre polit. Hist. II, S. 319. — Det skal dog bemærkes, at den senere Professor ved Kjøbenhavns Universitet Rasmus Enevoldsen Brochmann holder en Lovtale over ham den 22. Januar 1643 i Leyden (R. E. Brochmanni Panegyricus, Leyden, 1643).

stæt havde forebragt, kunde have fulgt megen Ulejlighed", idet det samtidig gjordes gjældende, at Valdemar Kristian „skulde have givet gode Ord og ikke saa skjældet og truet, saa havde Alting vel blevet bedre". Og overfor dette havde Gesandterne ingen Benegtelse at fremføre, men kun en Undskyldning. Hvad der var sket, sige de, var sket udi Hastighed og Drukkenskab, men at det kom saaledes, tilföje de forklarende, „havde det langvarige Ophold foraarsaget".

Den opstillede Gisning kunde endnu synes at vinde i Styrke derved, at Vendelin Sybelista siger, at det rejste Religionsspörgsmaal kun var et Paaskud[1]). Det er dog sikkert aldeles utænkeligt, at Zaren i Almindelighed skulde have forarget sig over, at Greven førte et lystigt Liv. Fortidens Russere stod hverken i fine Skikke, Sædelighed eller Afholdenhed höjt. Tværtimod. Derom ere Alle enige[2]), og betegnende er det, at Zarens Nærmeste i ivrig Anbefaling af Zarevna Irene fortælle, at hun ikke som Landets andre Kvinder „paa moskovitisk Maner" ofte berusede sig; hun levede maadeholdent og havde kun een Gang været fuld[3]). Har Michail Feodorovitsch næret Uvilje mod Valdemar Kristian, maa denne — ædru eller drukken — have forset sig imod ham personlig, og der er da ogsaa Meddelelse om, at der har

---

[1]) Büsching, X, S. 213.

[2]) Resen: Frederik II's Krönike, 1680, S. 408 flg.; Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., 1656, S. 194 flg.; G. L. Grove: Rasmus Æreboes Avtobiografi, S. 93, 103, 104, 117, 129, 137; C. V. Smith: Russisk Literaturhist. S. 19 flg.; Alex. v. Reinholdt: Gesch. d. russ. Lit., 1886, S. 220 flg. — Erindres skal det dog, at Michail Feodorovitsch nævnes som en mærkelig Fremtoning mellem Russerne ikke alene i Henseende til Mildhed, men ogsaa til Ædruelighed (Olearius: Moskovit. Reise, 1. Udg., 1647, Bl. B_2).

[3]) Büsching, X, S. 227.

været i alt Fald eet skarpt Sammenstød imellem dem. Vi komme til det nedenfor. Men herved maa det endog stærkt fremhæves, at Vendelin Sybelista bestemt udtaler, at Zaren — langtfra at være fortörnet paa Greven — elskede ham (amabat Zar principem Valdemarum intime).[1] Og naar Dr. Vendelin yderligere véd at fortælle, at Grunden til, at Ægteskabet fra först blev udsat, laa i, at Zaren fik Underretning om Thorstensons Indfald i Danmark, giver han ikke alene Stødet til at se hele Sagen under et nyt, interessant Synspunkt, men bekræfter paa en Maade, at Zaren maa have set med venlige Öjne paa Valdemar Kristians Person. Er Sveriges Angreb paa Danmark og dette Lands derved synkende Magtstilling en politisk Grund til Bryllupets Udsættelse, maa det, naar Zaren uden Hensyn hertil alligevel ønsker Valdemar Kristian til Svigersön, være, fordi denne personlig behager ham. Og at han vedblivende har ønsket ham til Svigersön, er afgjort.

Valdemar Kristian har sikkert været en rask og beleven ung Mand[2], der langtfra var uden Evne til at optræde med Værdighed. Efter fra 1630 til 1636 at være bleven opdragen i Sorø tiltraadte han i Begyndelsen af 1637, 15 Aar gammel, med Hannibal Sehested som Hovmester en længere Udenlandsrejse, paa hvilken han kom til Holland, Nederlandene, Frankrig, Italien og Eng-

---

[1]) Büsching, X, S. 213. Det Samme gaar som en rød Traad gjennem Slanges Meddelelser (Krist. IV's Hist. S. 1094—96, 1135—36, 1159—60, 1286—90).

[2]) Han omtales saaledes af Fyrst Stanislaus Radziwill, „pulchræ staturæ et venustæ juvenis“ (Hist. Tdskr. 4 R., VI, S. 122). — Paa Rosenborg findes der to Portræter af Valdemar Kristian (P. Brock: Rosenborg Slot, 1884, S. 53).

land, og overalt blev han modtagen som Fyrste[1]). Han var borte i halvtredje Aar, og strax efter denne Rejse tiltraadte han i 1640 en ny Rejse til Tyskland med Adam Heinrich Pentz som Hovmester[2]). Han maa herved have lært at bevæge sig i fremmede Omgivelser, og efter Forskjelligt at dömme synes han paa sin Vis ogsaa at have været en ærekjær Mand. Paa Rejsen gjennem Polen stiller han sig paa sine nye Landsmænds Side, da man fortæller ham, med hvilken Glans Polakkerne ved en vis Lejlighed slog Russerne. Han tager dristigt disses Parti og tilskriver Nederlaget en slet Anførsel. Og da han efter Kristian IV's Død særlig af pekuniære Grunde i 1654 søger Udsoning med Halvbroderen Frederik III, strander Overenskomsten trods hans Trang efter Alt at dömme alene derpaa, at han ikke vil opgive sin Titel og sit Vaaben som Greve af Slesvig og Holsten[3]). Endelig maa det med Hensyn til hans Forhold til Michail Feodorovitsch erindres, at det ikke var förste Gang, at denne saa Valdemar Kristian, da Bryllupstoget i Januar 1644 kom til Moskov.

Allerede tidligt var den nævnte Zars Opmærksomsomhed bleven henvendt paa Danmark i Ægteskabsanliggender. 1622 sendte han Alexiej Michailovitsch Lvov og Sekretæren Shdan Schipov til Kristian IV for at tilbyde dennes Søsterdatter Dorothea Avgusta at dele Zarernes Trone med ham; hun var en Datter af

---

[1]) Thyra Sehested: Hannibal Sehested, I, S. 10 flg. Der meddeles her et Uddrag af Valdemar Kristians egen Beskrivelse af Rejsen (kgl. Bibl. Gl. kgl. Saml. Nr. 2651, 4°).

[2]) Kristian IV's egenh. Breve 1636—40, S. 342—3; Nye dske Mag. VI, S. 176—8.

[3]) Hist. Tdskr. 4. R., VI, S. 123; Birket Smith: Leonore Kirstines Hist. I, S. 297; II, S. LXXVI.

den gottorpske Hertug Johan Adolf og Kristian IV's Søster Avgusta[1]). Michail Feodorovitsch blev imidlertid hverken gift med den nævnte Fyrstedatter eller med den svenske Prinsesse, som han derefter bejlede til, men med en russisk Adelsdame Eudoxia Lukanovna Strieschnjeva, med hvem han fik 11 Börn, af hvilke dog kun 4 overlevede ham, nemlig en Sön og tre Døtre. Den ene af disse var den ovenfor nævnte Datter Irene (f. 22. April 1627, † 3. Februar 1679), for hvis Skyld han igjen henvendte sig til Danmark, da det gjaldt om at faa hende formælet. Muligvis er det Danske eller med Danmark forbundne Mænd i Moskov, der have henledet Zarens Opmærksomhed paa Valdemar Kristian[2]). Men ligegyldigt hvorledes dette forholder sig, sikkert er det, at der i 1641 er en russisk Tolk, Holsteneren Hans Helms, i Danmark for at undersøge Forholdene og gjöre indledende Skridt. Zaren faar et Portræt af Greven, og i Juli s. A. følger Greven selv med Gesandten Gregers Krabbe til Rusland, hvorfra de kom tilbage i Begyndelsen af 1642[3]).

[1]) Büsching VII, S. 328; Kristian IV's egenh. Breve 1589—1625, S. 8; Fechner: Chronik, I, S. 196 jfr. 199; Königsfeldts geneal. Tabeller, 2. Udg., S. 54, 84, 91. — Lvov bragte Gaver med hjem fra Danmark s. Tidsskr. f. Kunstind., V, 1889, S. 104. Hans udførlige Dagbog over Rejsen i Danmark opbevares i Arkivet i Moskov.

[2]) Slange (Krist. IV's Hist. S. 1095) gjör stærkt gjældende, at det er Zarens øverste Tolk, den i Kjøbenhavn fødte Johan Böcker von Delden, der henledte hans Opmærksomhed paa Valdemar Kristian; jfr. Büsching X, S. 214. Se om von Delden i Krist. IV's egenh. Breve 1632—35, S. 129—30; han var i stor Anseelse hos Zaren, der adlede ham (Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., Slesvig, 1656, S. 251 jfr. 281; Fechner: Chronik, I, S. 241).

[3]) Slange: Krist. IV's Hist., S. 1095; Krist. IV's egenh. Breve 1641—44, S. 32, 87, 88, 97, 211, 240—1; Kr. Erslev: Rigsraadets

Under dette Ophold i Moskov lod Michail Feodorovitsch Valdemar Kristian nöje iagttage. Han havde nogen Tvivl om, hvorvidt Greven var ægtefødt, og det var ham derfor magtpaaliggende at erfare, hvilken Ære hans Omgivelser viste ham. Prøven faldt imidlertid heldig ud. Pristaverne meddelte, at Gregers Krabbe viste ham kongelig Ære[1]), og nu indlededes der officielle Underhandlinger om et Giftermaal mellem ham og Prinsesse Irene. Den 27. Juli 1642 havde et i den Anledning til Danmark sendt Gesandtskab Avdiens hos Kristian IV[2]). Og som ovenfor nævnt lyttede denne gjærne til Forslaget om, at Valdemar Kristian skulde ægte Zarens Datter; hans Sön blev derved ligesom den ældste russiske Prins, idet den svagelige Michail Feodorovitsch's Sön Alexiej kun var 12 Aar. Men da Gesandterne, som det senere sagdes, ved en Misforstaaelse erklærede, at det var en Betingelse, at Valdemar Kristian skulde gaa over til den græske Religion, svarede Kristian IV klart og bestemt, at herom kunde der ikke være Tale[3]). Gesandterne bleve herefter desavouerede, og den danske Resident i Moskov Peter Marselis blev sendt som For-

---

Hist. II, S. 596. — Hans Helms, der paa Russisk kaldtes Ivan Fomitsch (d. e. Thomas' Sön) Helmsen, dør 1653 i den höje Alder af henved 97 Aar (Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., Slesvig, 1656, S. 33, 221; Fechner: Chronik, I, S. 184, 189, 197, 202, 205, 287).

[1]) Efter Tsvjetajev. Paa Rejsen 1637—39 viste Hannibal Sehested ham lignende Ære. Valdemar Kristian fortæller selv, hvorledes Sehested ved en Hoffest i Bryssel „ved Bordet stod ved min Side og rakte mig Bægeret".

[2]) Krist. IV's egenh. Breve 1641—44, S. 233 jfr. Büsching, X, S. 214 flg.

[3]) Russiske Akta 1631—70, Fol. 80 flg. (Brev fra Krist. IV til Zaren af 2. Avg. 1642).

handler til Danmark[1]). Ja han rejste endog to Gange mellem Moskov og Danmark[2]), men saa kronedes ogsaa Bestræbelserne med Held. Da han anden Gang rejste herfra, var det i Følge med Valdemar Kristian samt Gesandterne Oluf Parsberg og Sten Bille.

Efter Meddelelserne hos Tsvjetajev var det mere for at efterkomme sin Faders Ønske end af egen stærk Lyst, at Valdemar Kristian havde samtykket i at blive Zarens Svigersön, men dette har Peter Marselis næppe fremhævet i sine Rapporter til Moskov. De have sikkert tværtimod vist Alt i et saa rosenrødt Skjær som muligt. Hans Svoger Velim Ivanov Bjansli, der havde været med ham i Danmark og efter Peter Redtz' Regnskab endnu den 17. November 1643 synes at være med paa Rejsen gjennem Preussen, sendes som Ilbud til Moskov, hvor han melder, at Greven er glad og fornöjet, og at han paa alle Stationer drikker paa Zarens og Zarevna Irenes Sundhed[3]). Han tilföjede yderligere, at han havde lært Greven noget Russisk, og at denne, der var kyndig

---

[1]) Büsching, X, S. 215 flg. — Peter Marselis, der blev dansk Resident i Moskov 1640 (Krist IV's egenh. Breve 1636—40, S. 299), gjorde sig saa yndet under Forhandlingerne om Valdemar Kristians Giftermaal, at han den 17. September 1643 fik dansk Adelsbrev (Sj. Reg. XXI, Fol. 264—5). Hans Vaaben findes i Dansk Adelslexikon.

[2]) Krist. IV's egenh. Breve 1641—44, S. 320, 350, 383, 385, 388, 389, 402. Hans to Rekreditiver fra Kristian IV ere af 8. April og 29. September 1643 (Russ. Akta 1631—70, Fol. 85, 91).

[3]) Meddelelser hos Tsvjetajev. — Efter Adam Olearius (Moskovit. Reise, 2. Udg, 1656, S. 289 jfr. Fechner: Chronik, I, S. 246) var Peter Marselis gift med en Datter af Englænderen John Barnsley; det er urigtigt, naar Zeitschr. d. Vereines für Hamburg. Gesch. (VII, 1883, S. 7) gjör hans Hustru til en Datter af en fransk Friherre Pierre de Remont og dennes Hustru Anna, der var en Datter af John Barnsley.

i mange Sprog, hurtigt vilde kunne lære ogsaa det russiske[1]). Fra Vilna rejste endelig Marselis selv direkte til Moskov, medens Greven gik mod Nord over Pskov og Novgorod. Det er, som om denne ikke maatte komme til Moskov, för til en bestemt Tid, og muligvis har Marselis fra Moskov, hvor han gav mundtlig Meddelelse om sin Sendelses lykkelige Udfald, dirigeret Gesandtskabstogets Rejse. Efter Peter Redtz' Regnskab (Bil. 31 og 33) vexler han Breve med Valdemar Kristian.

Som det af Ovenstaaende vil ses, er Grevens Komme til Moskov ikke et pludseligt fremkaldt Impromptu, men en længe ønsket Begivenhed. Michail Feodorovitsch vidste nöje, hvem han traadte i Forbindelse med. Det falder derfor kun naturligt, at Zaren modtager ham ikke alene med alle officielle Hædersbevisninger men ogsaa venligt og hjærteligt, skjöndt han muligvis er ilde berört ved Svenskernes Angreb paa Danmark, hvorom han fik Underretning samtidig med Grevens Komme, og skjöndt han, da Religionsspörgsmaalet er bleven rejst, ganske vist ønsker, at Valdemar Kristian vil gaa over til den græske Tro. Til Trods for Kampen den 9. Maj 1644 i den tverske Port, hvorom nærmere nedenfor, og til

---

[1]) Valdemar Kristian kunde ganske rigtigt flere Sprog. De ndfr. meddelte Breve fra ham ere paa Tysk; allerede som Barn lærte han Fransk i Holland (Birket Smith: Leonore Kirstines Hist. I, S. 22 og XI), sin Beskrivelse af Rejsen 1637—39 har han affattet paa Latin, og under sit Ophold i Florens lærer han Italiensk og Maltesisk (Thyra Sehested: Hannibal Sehested, I, S. 12). Fyrst Stanislaus Radziwill berömmer hans Dygtighed i at tale fremmede Sprog ved at sige: „in verbis linguam Gallicam et Italicam ita callebat, ut vix audiverim melius et suaviori accentu Germanum loquentem“ (Hist. Tidskr. 4. R. VI, S. 122). Brochmanns Panegyricus (Leyden, 1643, S. 28) omtaler ogsaa hans Sprogfærdighed.

Trods for at Situationen spændes saaledes, at Valdemar Kristian bl. A. vægrer sig ved at følge et Vink om at søge Zaren den 6. Juli, naar denne paa Vejen til Kirken gaar forbi hans Dör, vedbliver det russiske Hof dog efter Alt at dömme indtil et vist Punkt at staa i venskabelig Forbindelse med Greven. Den 9. April var han saaledes paa Jagt med Zaritsas Morbroder og Broder, og Jagten varede i tre Dage. Paa Zarens Navnedag den 12. Juli beværtes han med 250 Retter, der overbragtes af Zaritsas Broder, som derfor Dagen efter er Valdemar Kristians Gæst; i Juli og Avgust er han to Gange paa Jagt med Zarens Slægtninge, og den 10. September, da et tyrkisk Gesandtskab blev modtaget, er han til Taffel med Zaren hos Zarevitsch, som han ser hos sig den næste Dag, ja Ugedagen efter spiser Zaren med sin Sön hos ham, og ved denne Lejlighed gik det muntert og fidelt til.

Festen den 17. September 1644 er skildret ganske udførligt i den Büschingske Beretning[1]). Zar og Zarevitsch bleve hos Valdemar Kristian til over Midnat; der blev uddelt Vin og Brændevin i Mængde og drukket mange Skaaler. Grevens Musikkorps spillede, ja tilsidst

[1]) Büsching, X, S. 233—237. Festen skulde have fundet Sted den 15., men paa Grund af Hofjunker Alb. Hohendorfs Død maatte den udsættes, da Ingen, der havde været ved et Lig, i 3 Dage maatte komme for Zarens „klare Öjne“ (L. Engelstoft og J. Møller: Hist. Kalender, I, 1814, S. 151, 163). Og da den 17. kom, opstod der et Etikettespørgsmaal, der syntes helt at skulle hindre Festen. De Danske bar nemlig Sidegevær, skjöndt det var imod russisk Skik, at Nogen, der var om Zaren, bar Vaaben. Ved de höjtidelige Avdienser mødte de Danske efter Ordre altid uden Kaarder (Gesandtskabsberetn. jfr. Hist Kalender, I, 1814, S. 128). Vanskeligheden løstes ved at Zaren elskværdigt gav efter.

slog han selv Pavkerne, hvorefter Selskabet — langtud paa Natten — skiltes under Favntag og Kys. Ved denne Fest forefaldt bl. A. Følgende. Zarevitsch's Hovmester Boris Ivanovitsch Morosov benyttede et, som han troede, belejligt Öjeblik til at sige, at det hjærtelige Venskab mellem Zaren og Valdemar Kristian vilde blive endnu hjærteligere, hvis denne vilde forene sig med Zaren i Troen, og ved disse Ord saa Hs. Zariske Majestæt ligesom forelsket paa Greven („worauf Ihro Zar. Maj. mit den Augen liebäugelte"). Fra dennes Side blev der som altid givet et afvisende Svar, hvad der imidlertid ikke hindrede Hovmesteren i ud paa Aftenen, da Festen var forlagt til den Greven anviste Have og han selv var bleven drukken, at komme igjen med nogle lignende Udtalelser. Men nu var det saa langt fra, at de fandt Gehør, at Zarevitsch med höjstegne Hænder var behjælpelig med at faa Urostifteren paa Porten. Den næste Dag aflagde den unge Storfyrste Greven et Takkebesøg.

Den 15. December besøgte Zarevitsch paany Valdemar Kristian, og den 29. December spiser denne hos Zarevitsch i Anledning af et persisk Gesandtskabs Modtagelse[1]). Ved denne Lejlighed traf han paany Zaren. Da Greven efter Maaltidet stod i Begreb med at tage Afsked, kom Zaren tilstede, og han henvendte sig strax til Valdemar Kristian med en Udtalelse om, hvor kjær han var ham. Men den venligt begyndte Samtale tog en uheldig Vending. Zaren bragte Religionsspörgsmaalet paa Bane, og Valdemar Kristian tog Anledning heraf til skarpt at forlange, at enten skulde hans Ægteskab med Prinsesse Irene fuldbyrdes, uden at han skiftede Tro,

[1]) Büsching, X, S. 238, 239.

eller ogsaa skulde der gives ham og hans Følge en hæderlig Hjemrejse. Hertil svarede Zaren, at det Förste var en Umulighed; vilde han ægte Prinsessen, maatte han lade sig døbe. Og hvad det Andet angik, da kunde det heller ikke finde Sted, da Greven var sendt Zaren for at gjöre hans Vilje og allerede maatte betragtes som hans Sön. Over dette Svar, hedder det, blev Valdemar Kristian ikke lidet bestyrtet, men, som det synes, ikke forknyt — han kom jo ogsaa fra et sikkert fyldigt Maaltid —, ti han lod Selvherskeren over alle Russer vide, at han handlede som en Tyran, og at han heller vilde døbes i sit Blod end föje sig efter ham, hvorpaa de — i Uvilje skiltes. Det skarpe Sammenstød, hvortil der ovenfor er sigtet, havde fundet Sted, og det blev ikke uden Følger.

Den 9. Januar 1645 tilskrev Greven Zaren et Brev, hvori han i stærke Udtryk udtalte, at de Danske ikke vare Zarens Livegne, at denne ikke havde Ret til med Magt at holde dem tilbage, at hans Brud paa de indgaaede Overenskomster vilde lade ham blive omtalt som værre at forhandle med end Tyrker og Tartarer, og at de Danske, skjöndt faa imod Zarens store Magt, modigt vilde forsøge paa at skaffe sig deres Frihed, skulde de end sætte Livet til derved[1]). Det har med andre Ord været et desperat Brev, men det fremkaldte ikke noget direkte Svar. Det blev kun gjennem Pristaverne paalagt de danske Gesandter at give Greven en Reprimande, og den 17. Januar vare de da „oppe hos Fyrsten“ og raadede ham, „at han med hans Folk Intet vilde tage sig for, som kunde være Hs. Zar. Maj. imod og sig

[1]) Büsching, X, S. 240; Fechner: Chronik, I, S. 260.

selv til Spot og sine Folk til Skade, item at han Intet vilde tale om Hs. Zar. Maj. Noget, som kunde være utilbørligt, ej heller skrive Hs. Zar. Maj. mere saa skarpt til herefter, som han hidtil havde gjort".

Saaledes hedder det i alt Fald i Gesandternes officielle Relation, men samtidigt var Russernes Forhold til Gesandterne alt Andet end godt. Pristaverne, der hver Dag skulde opvarte dem, undlod at komme til dem, og heraf tog Valdemar Kristian Anledning til at negte at modtage Simon Lukanovitsch, der daglig skulde høre til hans Sundhed. Pristavernes Udeblivelse var endnu en Fornærmelse mod hans Fader Kong Kristian, sagde han[1]), den förste og væsentlige Fornærmelse var selvfølgelig Brudet paa de indgaaede Overenskomster og de Danskes Tilbageholden imod deres Vilje. Efter Alt at dömme synes det, som om Forholdet mellem de Danske og det russiske Hof væsentlig skiftede Karakter efter hint Sammenstød. At Greven Dagen efter var paa Björnejagt med Zarevitsch, er det sidste Tegn paa venlig Omgængelse, der kan noteres, afset fra den obligate Madlevering paa Zarens og Zaritsaens Navnedage.

I og for sig har Valdemar Kristian Ret, og det er fuldt forstaaeligt, at han, en ung, livslysten Mand, der Maaneder igjennem imod sin Vilje var holdt ørkesløs tilbage i Omgivelser og Forhold, der vare alt Andet end behagelige for ham, og paa en Tid, da der kæmpedes en haard Kamp i Danmark mod Sverige, bruser op, kræver de haabløse Forhandlinger sluttede og fordrer sin Frihed. Men desuagtet kan der være nogen Tvivl om, hvorvidt Meddelelsen hos Büsching om det skildrede

[1]) Büsching, X, S. 242.

Sammenstød i alle Enkeltheder er fuldstændig korrekt. Forfatteren har sikkert fremstillet Grevens Optræden i det bedst mulige Lys. Og for et enkelt Punkts Vedkommende maa man uvilkaarligt mindes, hvad Vendelin Sybelista siger om hele Beretningen i det Büschingske Magasin, at den ikke alene udelader meget, men ogsaa paa mange Steder er fejlagtig[1]). Det maa være en Fejl, naar det hedder, at Greven blev bestyrtet ved de Ord, som Meddelelsen lægger Zaren i Munden. Hvad han siger er nemlig ikke Andet, end hvad der snart i et helt Aar atter og atter var blevet gjort gjældende fra russisk Side.

Efter den förste höjtidelige Avdiens den 28. Januar 1644 vare Gesandterne den 3. Februar anden Gang til Avdiens hos Zaren, der meddelte, at han havde tilforordnet „nogle af sine gode Mænd og Raader“ til samme Dag at konferere med dem. Allerede ved denne Konference, ved hvilken Gesandterne bl. A. ønskede Oplysning om, hvor den Kirke, der skulde bygges til Greven, skulde ligge, kom det, som de sige, frem, at de i Danmark fra russisk Side overleverede Pagter „ikke maatte ved sine klare Ord og Bogstaver forblive“, og ikke længe efter skete den direkte Opfordring til dem om velvilligt at ville raade Greven til at være Hs. Zar. Majestæt hørig og lydig navnlig i Henseende til Religionen. Da de den 29. Marts havde en fornyet Konference med de udvalgte Bojarer, gjorde disse gjældende, at Gesandterne havde overantvordet Greven til Zaren for at være ham lydig som en Sön sin Fader[2]).

[1]) Büsching, X, S. 213.

[2]) Efter Fechner (Chronik, I, S. 251) havde Zaren selv sagt det til Valdemar den 13. Februar, men herom har Beretningen i Büschings Magasin Intet.

Nu er det ogsaa sandt, at Gesandterne ved den förste Avdiens den 28. Januar udtalte, at Grev Valdemar Kristian „af Hs. kgl. Majestæt sin kjære Hr. Fader er befalet at agte og ære og respektere Hs. Zar. Majestæt som sin Fader og i alle Maader jo længer jo mere at beflitte sig at bevise Hs. Zar. Majestæt al den Ære og Tjeneste, som nogen Sön sin Fader pligtig kan være“ [1]), og at de derefter fulgte ham op til Zaren. Men de benegte bestemt, at Russerne deraf kunne drage den Slutning, at de havde overgivet ham til Zaren som hans lydige Sön. De paagjældende Ord maatte forstaas ganske i Almindelighed og vare dernæst udtalte under Betingelse af, at Zaren ved Korskysning („Krydskysning“) [2]) bekræftede sin i Kjøbenhavn ved Peter Marselis afgivne Skrivelse, der efter Gesandternes Mening

---

[1]) Disse af Gesandternes Beretning tagne Ord have muligvis alt været vedtagne i Kjøbenhavn. Den 3. September 1643 sender Kristian IV Kr. Th. Sehested en fra Zaren modtagen „Resolution“, „hvoraf Du erfarer, hvad Grotfyrstens Begjæring er bl. A., at mine Gesandter skal gjöre, naar de der ankomme, hvorpaa Du itide skal tænke og det lade forfærdige, hvad som dertil hører“ (Krist. IV's egenh. Breve 1641—44, S. 385). Allerede den 24. Januar gave Gesandterne Russerne en Kopi af den Oration, de holdt ved Avdiensen 4 Dage efter.

[2]) I Jakob Ulfeldts Beretning om hans Sendelse til Rusland 1578 (Fred. II's Krønike ved P. H. Resen, 1680, S. 419—20) beskrives en Korskysning saaledes: „Efter at Brevene vare oplæste, kaldte Storfyrsten til sig tvende Bojarer, som holdt et Kar mellem Hænderne, og bød Brevene frembæres, dem tog han i Hænderne og nedlagde först Kongens Breve og siden sine Breve oven i Karret, tog saa et forgyldt Sten-Krucifix, det han lagde ovenpaa Karret og saa med störste Adstadighed og Magnificens kyste det til et Tegn, han skulde paa Tro og Love holde Alt det, som lovet og skrevet var i Brevene“.

bl. A. gav Valdemar Kristian Ret til at bevare sin Religion. Den nævnte Opfølgning tillagde de endelig slet ingen Betydning. I deres Beretning skildre de, hvad der skete, saaledes: „Derefter blev Hs. fyrstelige Naade til Hs. Zar. Majestæt opfordret, og Gesandterne derhos af Hs. Majestæt ved sin Kansler ansagt, at de hannem vilde til Hs. Zar. Maj. overantvorde; dertil svarede vi, at vi havde ingen Befaling derpaa. Anden Gang sagde Kansleren, at vi skulde opføre Hs. fyrstelige Naade til Hs. Zar. Majestæt, svarede vi, at naar Krydskysningen var sket, saa vilde vi opføre hannem. Tredje Gang sagde Kansleren saavelsom Translatoren, at vi skulde ikkun begleite Hs. fyrstelige Naade over Salen til Hs. Zar. Majestæt. Det gjorde vi, efter at Hs. fyrstelige Naade nogle Gange havde vinket ad os, at vi skulde komme til hannem og følge hannem til Hs. Zar. Majestæt, menende, at havde vi fulgt den gode Herre 400 Mile, da kunde vi ogsaa vel følge hannem otte eller ti Trin over Salen.“

Med Hensyn til denne „Følgen over Salen“ paastod nu Russerne, at „Prinsen blev tagen under Armene af Gesandterne og opfulgt til Hs. Zar. Majestæt og overleveret udi Hs. Zar. Majestæts Vilje“, men herimod gjorde Gesandterne gjældende, at „de havde ikke det allerringeste Ord om nogen Overlevering talet, der de Hs. fyrstelige Naade opfulgte“, og „at de ikke Hs. Naades Arme anrörte, der de hannem opfulgte, ti det var ikke Maner i deres Land“. Men desuagtet vedligeholdt Russerne til det Sidste den her fremsatte Paastand, og ved Afskedsavdiensen den 17. Avgust 1645 gav den nye Zar derfor Gesandterne Valdemar Kristian tilbage „frisk og sund,

saaledes som de bragte ham til hans Fader den afdøde Zar“ [1]).

Herefter kan Valdemar Kristian umuligt den 29. December 1644 være bleven „bestyrtet“ over at høre, at han betragtedes som Zarens Sön, der skyldte ham Lydighed, og han kan heller ikke være bleven bestyrtet over, at det erklæredes for en Umulighed, at han kunde ægte Prinsesse Irene uden at gaa over til den græske Tro. Ogsaa dette var atter og atter blevet ham sagt. Fra russisk Side blev det i det Hele kategorisk benegtet, at der kunde tales om, at en russisk Prinsesse kunde ægte en Ikke-rettroende, hvilket af de danske Gesandter blev mødt med en Henvisning til Forholdet overfor de danske Prinser Magnus i 1573 og Hans i 1602, Noget, der synligt generede Russerne. Nu er Sagen imidlertid for den Sidstes Vedkommende vistnok den, at han døde for hurtigt efter sin Ankomst til Moskov, til at der kan sluttes Noget af dette Exempel. Ja der synes tværtimod at være Grund til at antage, at Fordringen om at skifte Tro vilde være bleven stillet til ham [2]). Men hvad Prins Magnus angaar, da ægtede han 1573 i Novgorod den russiske Prins Vladimir Andrejevitsch's Datter Maria (med hvis afdøde Søster han tidligere havde været trolovet), uden at det blev fordret, at han skulde gaa over

---

[1]) Fra russisk Side maatte dette betragtes som en særlig Velvilje, ti Regelen var, at den, der een Gang var bleven Zarens, var det for sit Liv (s. Fechner: Chronik, I, S. 3, 15, 16, 169, 259 o. s. v.).

[2]) Det blev betydet hans Ledsagere, at de med Flid skulde holde ham til „at lære Russisk, at beflitte sig efter Kejserens Vilje og vænne sig til russiske Klæder“ (L. Engelstoft og J. Møller: Hist. Kalender, I, 1814, S. 140), og „at beflitte sig efter Kejserens Vilje“ omfatter mageligt en Fordring om at skifte Tro jfr. Fechner: Chronik, I, S. 178.

til den græske Lære, og herimod havde Russerne kun at bemærke, at den daværende Zar ikke maa have elsket Prinsesse Maria. Der var forøvrigt endnu den Forskjel, at Prins Magnus ikke skulde leve i Rusland. Han var 1570 af Ivan Vasilievitsch II bleven udnævnt til Konge i Lifland og drog efter Bryllupet med sin Gemalinde til sit Rige[1]). Valdemar Kristian skulde med en betydelig russisk Appanage være Fyrste over Jaroslav og Susdal, d. v. s. over to gode russiske Provinser.

Hvad der end kan fremhæves af Forskjelligheder, maa det dog staa fast, at den kategorisk opstillede Regel kjendte til Undtagelser, og med dette for Öje kan det forstaas, at Michail Feodorovitsch, i alt Fald en Tid, har troet at kunne gjöre en ny Undtagelse, og at Kristian IV har ment at kunne stole derpaa.

Da Peter Marselis i Foraaret 1643 kom til Danmark, overrakte han en „Proposition“[2]), hvori det bl. A. hedder: „Die Religion betreffend lassen Ihre Zar. Majestät sich durch mich dahin erklären, wann Ew. königl. Majestät in diese Ehevereinigung verwilligen und dero Hern Sohn Graf Woldemars hochgräfl. Gnade zu Ihrer Zar. Majestät ablassen werden, dass Ihre hochgräfl. Gnade in Ihrem Glauben keinen Widerwillen oder Molestiren soll geschehen oder angethan werden, sintemahl die Tauffe und der wahre christliche Glaube der Griechischen Religion allen Völckern eine Gabe Gottes ist, welche der annimmt, den Gott dazu zieht; dan der

[1]) Königsfeldt: Geneal.-hist. Tabeller, 2. Udg., S. 52; Fechner: Chronik, I, S. 75, 85; Zeitschr. des Vereins für Hamburg. Gesch. VII, 1883, S. 11. — Magnus var 1560 bleven valgt til Biskop over Øsel (W. Mollerup: Danm.'s Forh. t. Lifland, S. 111).

[2]) Rigsarkivet, Rusland A (Papir).

Wille Gottes über alle menschliche Sinne und Werke sich erstrecket.“ Og det Samme udtales for de Greven medfølgende Hoffolks Vedkommende. — Kristian IV ønskede imidlertid for forskjellige Punkter nærmere og bestemtere Udtalelser. Peter Marselis maatte rejse til Moskov paany med en Skrivelse af 8. April 1643 fra Kongen [1]), og heri beröres ogsaa Trosspörgsmaalet. Men mærkeligt nok spörges der ikke i den direkte om, hvorledes ovenstaaende Ord klart skulle forstaas. Det hedder kun om dette Punkt saaledes: „At efterdi Hs. Kjærlighed (d. e. Zaren) sig nu venligen erklærer Vores elskelige, kjære Sön med sit ganske Hof og Tjenere ingen Molest udi deres Religions Exercitier at skulle vederfares, saa tvivle vi jo ikke, at dertil jo bliver bevilget Sted og Plads en Kirke til samme Gudstjenestes Forretning at opbygge og forfærdige, hvor Alting med tilbørlig Skik og Andagt kunde forrettes og bestilles“ [2]).

I Zarens „Resolution“ herpaa, der er af 9. Juli 1643, og som Marselis havde med sig ved sin Tilbagekomst, hedder det i den tyske Oversættelse af den [3]): „Dass dem Printz Graf Woldemar und Seinem gantzen Hoffvolcke und Dienern im Glauben und Religion kein Widerwille geschehen soll. Belangende dass ein Ort solle bewilliget werden, daselbst man eine Kirche sollte

[1]) Rigsark. Russiske Akta 1631—70, Fol. 83—85.

[2]) Jfr. Büsching, X, S. 216—217.

[3]) Büsching, VII, S. 332. — I Rigsarkivet (Rusland, A, Papir) findes 4 Exemplarer af Skrivelsen i tysk Oversættelse; i „Rusland, Pergament“ (Nr. 64 c) findes en anden Skrivelse af 4. Juli 1643 fra Zaren ogsaa oversat paa Tysk med Paategningen: „Dieses ist des Jochimb Brumingh translation so nicht alledings richtigh“. Joakim Breuning blev i Maj 1642 ansat som Tolk i det polske og moskovitiske Sprog (Medd. fra Rentek.-Ark. 1872, S. 178; Krist. IV's egenh. Breve, 1636—40, S. 270).

bauen, dass soll abgeredet werden mit Ihro königl. Maj. Gesandten, die da kommen sollen mit des Königs Sohn zu unser Zar. Maj. in Moscou, wo die Kirche sein soll. Dann bey unsern Vorfahren denen grossen Herren Zaren und Grossfürsten von Russia als auch itzund bey Uns, grossen Herrn, sind aus vielen umliegenden Herrschaften Völcker von unterschiedlicher Religion, welche bey Uns, grossem Herrn, in Unterthänigkeit sein, denen wir, grosser Herr, nach Ihrem Glauben und Religion keine Freiheit oder Willen benehmen, und dieselben haben Kirchen nach Ihrer Religion und verrichten ihre Gebete nach ihrer Religion und Glauben."

Herved akviescerede Kristian IV. Men det Gjærde, der skulde sikre hans Söns Ret til at bevare sin Religion, var lovlig lavt, og det varede da heller ikke længe, för der blev sat over det. Hvad var der lovet? Kun at der ikke skulde ske Valdemar Kristian nogen Molest paa Grund af hans Tro, men ikke udtrykkeligt, at han skulde kunne ægte Prinsesse Irene uden at forandre sin Tro. Ja der var tværtimod peget paa, at det var en Guds Gave at blive kaldet til den græske Tro, og som Vorherres Veje ere over al menneskelig Forstand, kunde det jo være, at Gud vilde give Valdemar Kristian denne Gave. Om dette vilde ske, maatte afventes, og alle givne Løfter holdtes, naar der blot ikke i Ventetiden skete ham eller hans Folk nogen Molest paa Grund af deres lutherske Tro.

Dette ser nærmest ud som en Snare, og man bliver herefter noget betænkelig ved Vendelin Sybelistas Udsagn om, at Religionsspörgsmaalet, da Efterretningen om Sveriges Angreb paa Danmark naaede Moskov, kun rejstes for at kunne udsætte Bryllupet. Og dog er der,

som ovenfor nævnt, Meget, der taler for, at Michail Feodorovitsch kan have villet give Valdemar Kristian sin Datter uden Hensyn til hans afvigende Tro. Og til det Anførte kan endnu föjes, at den russiske Adelsmand, der som den Förste af Slægten Romanov beklædte Zarernes Trone, naturligt kan have ønsket at træde i Slægtskabsforhold til et evropæisk Kongehus og derved ligesom hæve sig og Sine opover sine tidligere Jævnlige. Det var ikke lykkedes ham selv at faa en evropæisk Fyrstedatter tilægte, nu vilde han søge at faa sin giftefærdige Datter formælet med en evropæisk Fyrstesön[1]). Der er noget i dette Ræsonnement, som synes overbevisende. Men forholder det sig virkelig saaledes, har med andre Ord Michail Feodorovitsch af personlige Grunde ønsket Valdemar Kristian til Svigersön og tilmed, som paastaaet, holdt af ham, har han dog som en forsigtig Mand med russisk Snuhed[2]) holdt sig alle Veje aabne. Og han viser sig da tillige som en svag Mand. Paa Grund af Svenskernes Optræden lader han sig drive til at opstille Religionsspörgsmaalet, og efter at dette först har været et Paaskud, bliver det til ram Virkelighed. Han har ikke Kraft til at modstaa den russiske Gejstligheds og det menige Folks stærkt udprægede Anskuelser overfor de vantro Fremmede, hvorhos det mere end en Gang kommer op i de russiske Kilder, at det

---

[1]) Det er muligvis oplysende, at da dette mislykkedes, forblev Prinsesse Irene ugift og med hende hendes to Søstre. Ingen af dem bleve altsaa givne til russiske Adelsmænd.

[2]) Kansleren Gregorij Vasilievitsch Lvov kaldes i den Büschingske Beretning (X, S. 221) „ein zwar (wie alle Russen) ganz ungelehrter, doch auf alle moskovitische handgreifliche Betrügereyen, so sie doch vor grosse Subtilitäten und Klugheit halten, abgerichteter Fuchs und grober Geselle“.

gjælder Zarens Værdighed, om „det store Værk“, Ægteskabet, ikke blev fuldbyrdet, og saa holdes Valdemar Kristian tilbage, ti Gud kunde jo muligvis i næste Öjeblik give ham den Gave at ville gaa over til den græske Tro. Men hvad Zaren oprindelig har gjort med venlige Følelser mod den fremmede Fyrstesön, kan han senere have fortsat i Mishag og Vrede. Sikkert er det, at han oftere er syg[1]), og russiske Kilder sætte hans hurtige Død i Forbindelse med Sindsbevægelser i Anledning af Ægteskabssagen[2]). Den tærede paa ham, og dog blev han stadig lige fjærn fra enhver afgjörende Beslutning.

Under Michail Feodorovitsch kunde Valdemar Kristian umuligt slippe fra Moskov. Zarens egne Følelser og Ønsker kontrabalanceredes af Indflydelser, der væsentlig skrev sig fra særlig russiske Forhold, men muligvis ogsaa paavirkedes fra svensk Side.

Hvad Sverige angaar, da have vi ovenfor set, hvilken Betydning Kristian IV tillagde Valdemar Kristians Ægteskab i Danmarks Forhold til Sverige. Han ventede Hjælp og Oprejsning ved det. Mærkeligt vilde det derfor have været, om Sverige fra sin Side skulde have været fuldstændig koldsindigt overfor det, skjöndt det paa den anden Side er at tillægge det for stor Betydning, hvis man med Kong Vladislavs IV af Polen (s. hans ndfr. trykte Brev) vil gaa ud fra, at Thorstensons Indfald i Danmark var Sveriges Svar paa Grevens Bryllupstog til Rusland. Beslutningen om Overfaldet bundede langt dybere[3]). Thorstenson overskred Holstens Grænse

[1]) Se f. Ex. Büsching, X, S. 238. Efter Slange (Krist. IV's Hist. S. 1288) græd han bitterligt over, at Patriarken tvang ham til at fordre Valdemar Kristians Daab.

[2]) Fechner: Chronik, I, S. 265.

[3]) J. A. Fridericia: Danm.'s ydre polit. Hist., II, S. 345.

den 12. December 1643, Valdemar Kristian var afrejst fra Kjøbenhavn den 23. Oktober s. A., men alt den 15. September skrev Kristian IV for blot at tage et Exempel: „Residenten i Sverige er fuld af Krig og Uro, som dog med Guds Hjælp ingen Nød haver, om vi ikke sove for længe“. I sidste Henseende saa den gamle Konge dog galt, men han gik ogsaa ud fra, at Svenskerne „som Kristne varer os ad, förend de begynder Noget af Importans“ [1]). Det gjorde de imidlertid ikke; de vare hurtige, men ikke hensynsfulde i deres Bevægelser, og saaledes ogsaa overfor Valdemar Kristian. Allerede samme Dag denne ankom til Moskov, d. e. den 21. Januar 1644, meldte svenske Bude der, at Svenskerne havde besat Danmark [2]). Kristian IV's Brev om Overfaldet kom först længe bagefter; det er dateret den 10. Januar 1644 [3]).

Allerede i Kjøbenhavn havde Sverige arbejdet imod Valdemar Kristians russiske Giftermaal. Fra svensk Side havde man peget paa, at en Datter af den böhmiske Konge Frederik af Pfalz vilde være et langt bedre Parti for ham, og der kom svenske Meddelelser til Kjøbenhavn, om at Zaren istedenfor at tillade fremmede Religioner i sit Land havde befalet, at alle fremmede Kirker skulde nedbrydes [4]). Disse Skridt førte ikke til noget Resultat, men derfor opgaves, som vi have set, Kampen ikke. Den forlagdes nu til Moskov, og her var Svenskerne godt hjemme. Svenskerne havde en Gaard i Byen og

---

[1]) Krist. IV's egenh. Breve, 1641—44, S. 393—4, 395.
[2]) Büsching, X, S. 214; Hist. Tidsskr. 4. R. VI, S. 124.
[3]) Rigsark. Russiske Akta 1631—1670, Fol. 93—95.
[4]) Dm. Tsvjetajev: Protestantisme og Protestanter i Rusland, S. 78, 488 (efter en Indberetning af Peter Marselis).

vare repræsenterede ved en Resident. Johan Møller, der kun var her 1631—32, blev efterfulgt af Peter Krusebjörn, og da han i 1642 maatte forlade Moskov, kom der vel ikke strax nogen ny officiel Resident — Karl Pommering synes först ansat 1648 —, men derfor var Sverige ikke uden Repræsentant, saaledes som det bl. A. fremgaar deraf, at der i April 1644 kommer en kongelig svensk Brevdrager fra Moskov til Haag[1]).

At Svenskerne arbejdede mod Valdemar Kristian, opstilledes allerede som en Gisning af Slange[2]); han antydede imidlertid tillige, at en vis Grev Slakov muligvis gød Olie i Ilden hos dem, og dette bekræftes af russiske Kilder. Vi skulle derfor et Öjeblik dvæle ved denne Greve, der er et fortrinligt Exempel paa, hvor vidt selv en Eventyrer kunde faa Datidens Russere, naar han blot gik over til den græske Tro.

Polakken Mathias Sigismund Slakov udgav sig hos Kristian IV for en fra Böhmen for sin protestantiske Tros Skyld forjagen Grev Schlick og opnaaede derved at faa et Anbefalingsbrev fra ham til Zar Michail Feodorovitsch. Brevet er dateret Glücksburg den 15. August 1642, og væbnet med det udgav han sig paa den russiske Grænse for dansk Gesandt, opnaaede derved officiel Befordring, duperede i Moskov Peter Marselis og fik den 2. December Avdiens hos Zaren. Ham bragte han en Hilsen fra Kristian IV, idet han tillige meddelte, at han, den fornemme, forjagne Greve, der laa i vidtløftige Processer om sine store Godser, ønskede at træde i russisk Tjeneste og at blive optagen i den rettroende

---

[1]) Fechner: Chronik, I, S. 210—11, 214, 225, 269; Moscovit. Tijdingen. Extract schrijven uyt de Schanse te Nyen, 1644.

[2]) Krist. IV's Hist., S. 1291.

Kirke. En saadan Optræden gjorde Indtryk. Han blev omtrent strax tagen i Tjeneste med en höj Aarpenge, saaledes at han kunde holde endog 6 Tjenere, og ved sin Daab i Marts 1643, ved hvilken Bojaren Feodor Ivanovitsch Tscheremetjev er hans Gudfader, modtager han rige Gaver i Jord og Penge af Zaren. Han fik i Daaben Navnet Leo Alexandrovitsch Schlick. En saadan Karriere var ham imidlertid endnu ikke nok. Han hævede efter Sigende sine Öjne til Zarens Datter, Prinsesse Irene, og optraadte altsaa som Valdemar Kristians Medbejler, men trak det korteste Straa, hvad der selvfølgelig ikke stemte ham mildt imod den danske Kongesön. Resolut som han var, blev han imidlertid kort efter gift med den fornemme adelige Jomfru Martha Vasilievna Tscheremetjeva [1]).

Den næsten utrolige Frækhed, der behøvedes til at sætte Alt dette i Gang, harmede, som det synes, Peter Marselis, der, förend han som russisk Gesandt afrejste til Danmark, havde et Sammenstød med Slakov. Det er derfor naturligt, at han i Danmark bragte Sagen paa Bane, og her blev det da oplyst, at Grev Schlick var en slet og ret forløben Polak, hvorfor Kristian IV under 17. April 1643 tilskrev Zaren, at Fyren ikke meriterede den ham Aaret för givne Rekommendation [2]). Denne Skrivelse havde sin, dog kun kortvarige Følge for Slakov, der imidlertid ikke herved blev venligere stemt mod Valdemar Kristian. Det berettes da ogsaa, at han ikke alene een Gang denoncerede, at Greven tænkte paa at flygte, men ogsaa, at han efter Valdemar Kristians Ankomst til

[1]) Tsvjetajev: Protestantisme i Rusland, S. 355 flg.; Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., 1656, S. 285—6 jfr. 206.

[2]) Rigsark. Russiske Akta, 1631—1670, Fol. 86.

Moskov satte sig i Forbindelse med de svenske Embedsmænd. Og denne Meddelelse er i höj Grad talende.

At Axel Oxenstierne ogsaa i Moskov søgte at krydse Kristian IV's Politik, er kun, hvad man kunde vente, men forøvrigt behøvede han sikkert ikke at gjöre store Anstrengelser her. I Rusland selv vakte Giftermaalet tilstrækkelig Opsigt til, at hele Ruslands fanatiske Patriotisme rejste sig imod det. Efter hvad den hollandske Resident i Danzig, Paulus Pels, beretter, samledes „alle gejstlige Prælater og verdslige Bojarer“ i alt Fald een Gang i Moskov til Forhandling om Ægteskabet [1]). Men inden vi gaa over til nærmere at se den fra denne Side rejste Modstand, skal her meddeles en anden karakteristisk Konvertit-Historie [2]), der er nok saa oplysende som den Slakovske.

Denne Gang gjælder det ikke en böhmisk Greve men en fransk Baron, der forøvrigt synes at have været en lige saa elskværdig Personlighed. Petrus de Remund, Baron du Tart, „denne letsindige Mammeluk“, som han kaldes, kom til Moskov og ægtede her i 1627 den smukke 15aarige Anna Barnsley, en Datter af den i Moskov bosatte Englænder John Barnsley. Han higede imidlertid ud herover. For at vinde Storfyrstens Naade gik han Aaret efter over til den russiske Religion, og det vakte nu stor Opsigt, at hans Hustru ikke vilde følge ham i dette Skridt. Patriarken Filaret Nikititsch kom personlig til hende, men hun blev standhaftig ved sin reformerte Lære. Overtalelser hjalp ikke, og

---

[1]) Kronijk van het historisch genootschop te Utrecht, 1868, S 712.

[2]) Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., 1656, S. 287—8; Tsvjetajev: Protestantismen i Rusland, S. 392 flg.; Fechner: Chronik, I, S. 203, 204, 244—47.

saa brugte man Magt. Hun blev betragtet som et umyndigt Barn, for hvilke Andre maatte tage Beslutning. Trods sin endog fysiske Modstand blev hun omdøbt paa russisk Vis! Derefter maatte hun følge sin Mand ud i Provinsen, han blev nemlig Vojevode i Vjatka. Da han imidlertid snart afgik ved Døden, vilde hun ikke alene aflægge den hende paatvungne russiske Dragt, men ogsaa paany slutte sig til den reformerte Menighed i Moskov. En saadan Helligbrøde kunde Patriarken dog umuligt tillade. Hendes Börn bleve tagne fra hende og hun selv indespærret i et russisk Kloster, hvor hun i aarevis maatte blive, til Patriarken Filaret i 1633 afgik ved Døden. Hans Efterfølger Josef gav hende fri, men dog kun saaledes at hun aldrig maatte komme i den tyske Kirke og kun have russiske Tjenestefolk. Paa denne Maade levede hun stille til sin Død i 1652.

Her møde vi den betydende Faktor, „alle Russers hellige Patriark“ i Moskov, hvis Magt i Meget nærmede sig Zarens. Siden 1588, da den förste Patriark af Moskov indviedes under Medvirkning af Patriarkerne i Konstantinopel, Jerusalem, Alexandria og Antiokia, stod han i Spidsen for 4 Metropoliter, 7 Erkebiskopper og en talrig Række Bisper og førte et Hof, der i Pragt kom Zarens nær. Ogsaa han blev opvartet af unge russiske Adelsmænd [1]). Ja i Principet stod han over Zaren, og dette saas hvert Aars Palmesöndag, da Patriarken i festligt Optog red fra Slottet i Kreml til Jerusalemskirken paa en snehvid Hest, der ledede af Zaren i kejserligt Skrud med Krone paa Hovedet og en Palmegren i Haanden, ja for Deltagelsen i denne Procession fik Zaren

[1]) L. Boissard: L'Église de Russie, I, Paris, 1867, S. 183 flg.

endog Betaling, 200 Rubler, af Kirkens Øverste[1]). Patriarkens Magt var da heller ikke begrænset til det strengt Kirkelige. Om Folkets Dragt og hele ydre Udseende gav han f. Ex. Bestemmelser, og sammen med de lange østerlandske Klæder holdt han paa det lange uklippede Haar og Skjæg. At rage sig var ikke alene en Ugudelighed, men en Dødssynd. Paa Dommens Dag vilde de opstandne Døde blive delte i to Skarer, Guds Börn med de lange Skjæg og de ragede Kjættere[2]). Man kommer uvilkaarligt til at smile herover, ligesom naar man hører, at en Bisp, der skulde indvies, forinden førtes omkring i et Narretog og ikke blev Biskop, hvis han blot i mindste Maade lo over sine snurrigt udklædte Ledsageres i allerhöjeste Grad vovede Paafund[3]). Men ligegyldigt, hvorledes det forholdt sig hermed. Patriarkværdigheden var en Magt, der i en dygtig Mands Haand havde endog meget vide Grænser, og det havde den under Filaret Nikititsch.

Feodor Nikititsch Romanov, der var fremtrædende i sin Slægt og i den russiske Adel, blev 1601 af Zaren Boris Godunov just af den Grund med Magt omskabt til Munken Filaret. Men ogsaa paa Kirkens Omraade vidste han at gjöre sig gjældende, og 1605, under den falske Demetrius, blev han Metropolit i Rostov. Som saadan spillede han en Rolle, da Polakkerne efter den lange regentløse Tid syntes at skulle blive Herrer i Rus-

---

[1]) Büsching, VII, S. 282—4; X, S. 247; Fechner: Chronik, I, S. 189; L. Engelstoft og J. Møller: Hist. Kalender, I, 1814, S. 126, 188; Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., 1656, S. 132—33, 148.

[2]) C. V. Smith: Russisk Literaturhist., S. 6, 7 flg.; Olearius: anf. Skr. S. 304, jfr. 183—4.

[3]) Büsching, X, S. 240.

land; den polske Prins Vladislavs udraabes endog til Zar i Moskov. Filaret gik som Gesandt til Varshov. Men da Forholdene nu udviklede sig saaledes, at Moskov brændte og Polakkerne bleve fortrængte, tilbageholdtes han som Fange. Saa stort var imidlertid hans Ry, at hans 15aarige Sön Michail Feodorovitsch Romanov 1613 valgtes til alle Russers Zar, og den ledige Patriarkværdighed blev holdt ubesat, til han efter Freden (1618) kom tilbage. Saa blev han af Patriarken i Jerusalem indviet til Ruslands øverste Prælat. Under disse Forhold er det naturligt, at det er nok saa meget ham, der regerer, som Sönnen, og fra Kristian IV findes flere Breve om verdslige Anliggender til Patriarken Filaret Nikititsch „den durchlauchtige, höjbaarne Fyrste, vor synderlig gode Ven“. Verdsligt og gejstligt gaar nær sammen i Rusland, hvor Religionen er en national Sag[1]).

Filaret levede til 1633, og efter hans Død har Sönnen sikkert faaet friere Hænder. Men fordi Efterfølgeren, Patriarken Josef, i Sagen mod den ulykkelige Anna de Remont optraadte med mindre Fanatisme end Filaret Nikititsch, tör derfra næppe drages nogen almindelig Slutning. Det var sikkert Josef, der krydsede Michail Feodorovitschs Veje overfor Valdemar Kristian. Efter Slanges Beretning (Kristian IV's Hist. S. 1288) tvang han ham med Trusel om „Ban og Oprör af den hele Gejstlighed“, og den, han benyttede til overfor Valdemar Kristian at

[1]) Müller: Samml. russ. Gesch. V, S. 111, 291; Karamsin: Gesch. des russ. Reiches, X, 1827, S. 84, 180; A. Rambaud: Histoire de la Russie, 1878, S. 292, 294, 298, 302; L. Boissard: L'Église de Russie, I, 1867, S. 189—91; Fechner: Chronik, I, S. 191; Rigsark. Russiske Akta 1631—70, Fol. 27 flg.

aabne Angrebet, var en Konvertit, der tidligere havde været Resident i — Sverige[1]).

Den 8. Februar 1644 sendte Patriarken Josef den i 1628 omdøbte Dmitrij Frantsbekov til Valdemar Kristian med følgende Forslag[2]): „Den höje Patriark med hele den hellige Synode har höjlig glædet sig over, at Gud har bragt Dem, en stor Monarks Sön, til vor store Monark for at knytte en Ægteskabspagt med Zarevna Irene Michailovna, og De skulde, kongelige Höjhed, forene Dem i fælles Tro med vor store Monark, med Zaritsaen, med deres höjbaarne Börn og med Os, deres Skriftefader.“ Herpaa gav Greven imidlertid et kort Afslag, idet han samtidig erklærede, at enten skulde Zaren lade ham ægte Prinsesse Irene i Overensstemmelse med alle trufne Aftaler eller ogsaa lade ham rejse tilbage med Hæder. Hvis Marselis, fortsatte han, i Smug havde lovet Zaren, at han vilde skifte Tro, var det uden hans Vidende og Vilje, og han havde da faret med Svig. Frantsbekov bemærkede hertil, at Marselis ikke havde haft Fuldmagt til at beröre Spörgsmaalet om Troen, men at det ikke var sömmeligt for Prinsen at rejse tilbage fra Rusland,

---

[1]) Man har i det Hele i Rusland paa bedste Maade søgt at exploitere Danmarks Forhold til Sverige. I Gesandternes Skrivelse af Juli 1644 til Zaren hedder det (s. Gesandternes Relation): „Det synes, at Eders Zar. Majestæt vil se Enden paa den Krig mellem os og Sverige“, og overfor Valdemar Kristian truede man med at træde i Forbund med Sverige, hvis han ikke vilde lade sig døbe, hvad han dog kjækt svarede paa (s. Büsching, X, 254, 255 og 258).

[2]) Tsvjetajev; Fechner: Chronik, I, S. 250 flg. — Dmitrij Frantsbekov hed tidligere Olfert Fahrensbeck, og det er sikkert Fahrensbeckov, der bliver til Frantsbekov. Navnet Fahrensbeck nævnes oftere i Moskov (Fechner: Chronik, I, S. 82, 85, 193, 196, 383).

og at han heller skulde tænke over Sagen og tale lidt om Troen med gejstlige Personer.

Den, der gik over til den russiske Tro, skulde först i 6 Uger undervises i et Kloster[1]). Det er, som om man strax har villet søge at indlede denne Forberedelse, men Valdemar Kristian afviste Forslaget, idet han svarede: „Jeg er selv mere boglærd end nogen Præst, Bibelen har jeg gjennemlæst 5 Gange, og jeg kan den helt udenad, men hvis det behager Zaren og Patriarken at tale med mig om Troen, saa er jeg rede til at tale og høre efter“. Saadanne Samtaler bleve dog ikke indledede, Patriarken valgte at gaa den skriftlige Vej. Han sendte Greven en lang Afhandling bl. A. om det Nødvendige for ham i at lyde Zaren som en Sön, forene sig med ham i Troen og suplere den lutherske Daab med den russiske Daabs tre Neddypninger. Valdemar Kristian modtog denne Afhandling i tysk Oversættelse fra den vedkommende Translatør den 22 April 1644, og man gik nu strax ilav med at forfatte et Svar, en hel lærd Afhandling i 20 Kapitler, der forsvarer den evangeliske Tro og særlig hævder, at den lutherske Daab er fuldt saa gyldig og tilstrækkelig som den græske, samt at Personer af forskjellig Religion godt efter Bibelen kunne være sammen i Ægteskab. Svaret slutter tilsidst med en lidt spydig Henvendelse til Patriarken. Denne havde nemlig udtalt, at han med hans hellige Forsamling vilde tage den Synd paa sig, som Valdemar Kristian efter sin Mening begik, naar han vragede den ham en Gang tildelte Daab. „Herpaa svare vi Eder, skriver Greven, at Enhver maa bære sin egen Synd efter Ezech. 18. Dog alligevel, fromme Patriark,

---

[1]) P. Petreius: Moskovit. Krönike, Stkholm, VI, 1615, S. 16.

dersom I med Eders ganske hellige Forsamling er forsikret udi Eders Samvittighed, at I formedelst Eders Fromhed og Hellighed kan tage fremmede Synder paa Eder, saa ville vi herved have det henstillet til Eder, om I vil paatage Eder den storfyrstelige Prinsesse Irena Michailovnas Synd og vor Synd, om vi efter de to store Herrers Forbund ærlig skulde indlade os i Ægteskab.“ Som Svar herpaa sendte Patriarken, som det synes den 23. Maj, en ny Skrivelse, som Valdemar Kristian först vægrede sig ved at modtage, men dog tilsidst beholdt og besvarede. Det hedder om den, at den var „von etwa 48 Klaftern und mit lauter unnützen Reden angefüllet“ [1]).

Hermed ophørte denne Skriftvexlen, uden at Russerne vare komne blot en Tomme frem ved den, og de toge da fat paa en anden Maade. Nu gjaldt det mundtlige Forhandlinger med Valdemar Kristians Hofpræst Mathias Velhaver. I Maj og Juni 1644 fandt der tre Konferencer Sted mellem ham og forskjellige russiske Gejstlige. Men heller ikke han lod sig overbevise eller vinde, og at man fra russisk Side har tillagt ham endog væsentlig Betydning med Hensyn til Valdemar Kristians Standhaftighed, kan ses deraf, at Zaritsaens Broder, Simon Lukanovitsch, den 15. Marts 1645 havde Grevens Kammerjunker hos sig til Middag for at søge hans Medvirkning til at

[1]) Tsvjetajev; Büsching, X, S. 228, 229; Fechner: Chronik, I, S. 254 flg. Patriarkens förste Skrivelse og Valdemar Kristians Svar „Troens Bekjendelse“ findes i Rigsark. (Rusland, Papir A); paa Dansk findes Svaret i Peter von Havens Nye og forbedrede Efterretninger om det russiske Rige, II, 1747, S. 471—533. — Om den russiske Daabs Ceremonier kan ses hos Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., 1656, S. 281 flg. Naar Patriarkens anden Skrivelse betegnes som 48 Favne lang, skal det oplyses, at lange, smalle Skrivelser synes at være noget for det daværende Rusland ejendommeligt, s. Fechner: Chronik, I, S. 237.

faa Præsten fjærnet; i hvilken Anledning han forgjæves tilsagde ham 100 Rubler. — Det er en sidste Dönning af den rejste gejstlige Kamp, naar der endnu den 4 Juli 1645, altsaa faa Dage för Michail Feodorovitsch's Død, blev holdt en ny Konference mellem Mathias Velhaver og nogle russiske Gejstlige. Den var som de tidligere resultatløs, men der blev fra dansk Side sendt Zaren en udførlig Beretning om den med Tilföjelse af, at det var den sidste Konference, Valdemar Kristian vilde tillade [1]).

Den var bragt i Stand ved den polske Gesandt i Moskov, hvis Mægling, som vi senere skulle se, Greven havde paakaldt. Og til ham havde Valdemar Kristian ogsaa gjort de eneste Indrömmelser, han overhovedet gjorde [2]). Hvis Ægteskabet med Prinsesse Irene kom i Stand, vilde han forpligte sig til at holde den russiske Faste, til nu og da at gaa i russiske Klæder og til at lade de Börn, der fødtes i Ægteskabet, døbe paa russisk Vis. Patriarkens hos Slange saaledes formulerede Raad: „Man skulde ikkun forvare den unge Herre, da han vel omsider maatte betænke sig“ [3]), bar ikke Frugt. Men derfor vilde det dog være urigtigt at se de stedfundne Disputationer som rent tomme akademiske Øvelser.

Fra Kristian IV's Side skete der i 1644 en Henvendelse til den polske Konge om at ville hjælpe Valdemar Kristian, og fra Polen skrev man da, som det i russiske

---

[1]) Büsching, X, S. 229, 249, 259 flg. — Den förste Konference den 12. Maj 1644 blev holdt i Dmitrij Frantzbekovs Hus. — I Anledning af sit Forhold ved disse Disputationer roses Mathias Velhaver af Vendelin Sybelista, der desuden betegner ham som en i Hebraisk og Græsk lærd Mand (Olearius: Moskovit. Reise, 1. Udg., 1647, Bl. B, 2).

[2]) Bil. til Gesandternes Relation i Rigsark.; Büsching, X, S. 257—8.

[3]) Slange: Kristian IV's Hist. S. 1288.

Kilder berettes, bl. A. til den moldauske Vojevode, der igjen lod Sagen gaa videre til Konstantinopel, hvor en gejstlig Forsamling skal have udtalt sig for, at den lutherske Daab var en utilstrækkelig Daab. Herfra kom altsaa ingen Hjælp, tværtimod. Udtalelsen blev en Støtte for den herskende ortodoxe Retning i den russiske Kirke, der, da f. Ex. Skotten Oberst Lesley og Hustru gik over til den græske Tro, fordrede og gjennemførte, at de ikke alene bleve omdøbte, men ogsaa viede paany[1]). At man henvendte sig til Moldau og Konstantinopel, viser dog, at man har troet paa Muligheden af et andet Svar. Der var nemlig Brydninger i den russiske gejstlige Verden. Og sikkert er det, at der paa denne Tid gjorde sig en endog stærk Forskjel gjældende mellem Moskov og Kijev, der hyldede et friere, vestevropæisk Tankesæt[2]); det sagdes for vist, at Metropoliten i denne By hyldede den Mening, at den lutherske Daab var en tilstrækkelig Daab, der ikke behøvede at suppleres. Imod en vis Simon Schakovskij, der udtalte dette til Fordel for Valdemar Kristian, blev der imidlertid ganske naturligt efter de givne Omstændigheder traadt skarpt op, han blev truet med Forvisning. Og den Bojar Jurij Andrejevitsch Sitskij, der modtog Greven ved Ruslands Grænse, nævnes paa følgende hemmelighedsfulde Maade: „Ein frommer Russe, welcher Ihro gräfliche Gnade ziemlich wohl gewogen endlich nicht ohne Verdacht beygebrachten Giftes schleunig aus dem Mittel gekommen“ [3]). Har han maaske ogsaa i Spörgs-

---

[1]) Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., 1656, S. 287.
[2]) Alex. v. Reinholdt: Gesch. der russ. Literatur, 1886, S. 211 flg.; C. V. Smith: Russ. Literaturhist., S. 13, 16.
[3]) Büsching, X, S. 219.

maalet om Daaben hørt til den kijevske Retning, der senere under Patriarken Nikon fik en saa stor Betydning?

Det var imidlertid ikke blot i den fornemme og gejstlige Verden, at disse Spörgsmaal og i det Hele Spörgsmaalet „Valdemar Kristian“ vakte Opmærksomhed og Modstand. Uviljen havde et bredt nationalt Grundlag. Det hedder nogle Gange, at naar de Danske bevægede sig i Byen, fulgtes de af Tusinder[1]), og Mængden var dem ikke gunstig. Jakob Ulfeldt har fra sit Gesandtskab i 1578 forunderlige Ting at fortælle om, med hvilke fjendtlige Öjne Russerne saa paa de Fremmede; da Hertug Hans 1602 døde i Moskov, hedder det, at Folket frydede sig derover[2]), og som det var den Gang, var det endnu. Det er nok ovenfor sagt, at Russerne kunde omgaas Lutheranere og Reformerte, men Omgangen var ikke den bedste. Hvor meget end Zarerne, navnlig fra Ivan den Grusommes Tid, søgte at knytte Fremmede til Rusland — de behøvede evropæiske Militære, Teknikere, Haandværkere, Læger, Apotekere, Tolke og Kjøbmænd —, vedblev Folket at være lige mistroisk og lige uvenlig stemt imod de ragede Kjættere i de korte evropæiske Klæder, som de efter en Patriark-Befaling endda ikke maatte aflægge. De boede sammen i den tyske Forstad (Niemetskaja Sloboda) — alle Udlændinge kaldtes af Russerne Tyskere —, og denne Forstad synes næsten at have været betragtet paa samme Maade som Jødekvarteret, Ghettoet, i mange af Evropas Stæder. Den kaldtes ikke

---

[1]) Büsching, X, S. 246, 261.

[2]) Resen: Frederik II's Krönike, S. 406 flg.; A. Brückner: Die Europäisirung Ruslands, 1888, S. 280.

alene Hedningebyen, men bar ogsaa et stygt russisk obskönt Navn [1]).

Det er herefter naturligt, at de Fremmede i Moskov med Glæde hilste Valdemar Kristians Komme og ved hans Indtog bragte ham gode Gaver. Den, der var fremmed som de og dog skulde være Zarens Svigersön, kunde som ingen Anden hjælpe og støtte dem, og de havde nyligt været haardt behandlede af Russerne i Spörgsmaalet om Retten til at have deres egne Kirker. Valdemar Kristians Stilling til Ortodoxien faar herved en betydningsfuld lokal Baggrund. Der er Tale om Mere end et personligt Spörgsmaal. Valdemar Kristians Overgang eller Ikke-Overgang til den russiske Kirke faar en Rækkevidde, der gjör det naturligt, at de forskjellige Partier ivrigt kæmpe om ham. Mathias Velhaver fik, tör man sikkert antage, Støtte og Hjælp hos de evangeliske Præster i Moskov, den lutherske Baltasar Fadenrecht og den reformerte Hans Bulæus, der bl. A. synes at have skaffet ham de til hans Disputationer fornødne Bøger [2]).

Fra omtrent 1575 høres der om en protestantisk Kirke i eller rettere ved Moskov, og efterhaanden blev der ikke alene en luthersk, men ogsaa en reformert Menighed, hver med sin Kirke. Men mod disse Kirker rejste

---

[1]) Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., 1656, S. 183 flg.; A. Brückner: Die Europäisirung Ruslands, S. 267 flg.; do.: Peter der Grosse, S. 20—22, 197—201; C. V. Smith: Russisk Literaturhist. S. 5 flg.

[2]) Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., 1656, S. 319—20; Fechner: Chronik, II, S. 448—9, 514—15. — Da Valdemar Kristian i August 1645 staar i Begreb med at forlade Moskov, blev efter russiske Kilder en tysk Præst Ivan Ivanov — hvem er det? — af Strelitserne stanset i Bortkjørslen af en stor Kuffert med Bøger.

der sig en stærk Modstand. I 1638 indgav flere Hundrede Kjøbmænd i Moskov en Henvendelse til Zaren om, at de kjætterske Kirker maatte forsvinde fra de Steder, de stod paa, og da Henvendelsen i Begyndelsen af Fyrrerne blev gjentagen, tog Gejstligheden den i sin Haand, hvad der førte til, at det den 4. Marts 1643 blev befalet, at de protestantiske Kirker skulde afbrydes. Herover er der selvfølgelig opstaaet stor Bevægelse blandt Menighedens Medlemmer, og Maaneden efter indgav Zarens tre tyske Læger, Vendelin Sybelista, Johan Belov og Hartmann Gramann, et Bönskrift om Forbudets Ophævelse. Dette Skridt førte imidlertid ikke til noget Resultat, og Sagen syntes saaledes haabløs, da der i Juni Maaned skete et Omslag, ganske sikkert fremkaldt ved Peter Marselis, der paa denne Tid rejste frem og tilbage mellem Danmark og Rusland som Zarens Gesandt for at bringe Valdemar Kristian til Moskov. Og det er af Interesse at lægge Mærke til, at hans officielle Gesandt-Interesser her fuldstændigt falde sammen med hans private Interesser. Peter Marselis var reformeret og gift med den ovenfor nævnte Anna de Remonts Søster Dorothea Barnsley[1]).

Peter Marselis hørte til den i det 17. Aarhundrede over hele Norden saa bekjendte, mægtige Kjøbmandsslægt Marselis. Han var Sön af den fra Amsterdam til Hamburg dragne Gabriel Marselis den ældre, der var

[1]) Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg., 1656, S. 317—320; A. F. Büsching: Gesch. d. evang.-luther. Gemeinen im russ. Reiche, I, 1766, S. 1—7; II, 1767, S. 177—85, 199—200; Joach. Chr. Grot: Religionsfreiheit der Ausländer im russ. Reiche, I, 1797, S. 233 flg., 434; A. Brückner: Die Europäisirung Ruslands, 1888, S. 281; Fechner: Chronik, I, S. 89 flg., 225 flg., 246; Tsvjetajev: Protestantismen i Rusland.

Kristian IV's Faktor og Kommissarius i sidstnævnte By, og om hvem det hed som en Betegnelse af hans mærkelige Kjøbmands-Dristighed, at hvis han for at tjene ved sin Handel maatte gaa gjennem Helvede, vilde han gjöre det og udsætte sig for at brænde sine Sejl derved. Denne Gabriel Marselis havde bl. A. drevet Forretninger paa Rusland og spillet en Rolle ved Filaret Nikititsch's Befrielse fra det polske Fangenskab (1618). Det er derfor naturligt, at Sönnen Peter tidligt fik gode Handelsprivilegier i Rusland, saaledes som det kan ses af hans i 1638 fornyede Privilegium, det tidligere var gaaet tilgrunde ved en Brand, og Aaret efter fik han sammen med den hollandske Resident i Moskov Andreas Vinius og den hollandske Kjøbmand Thielemann Lus Ackema Bjergværkerne og Støberierne i Tula, der skulde blive af en saa uhyre Betydning. Paa Grund af Faderens Forbindelser er det endelig let forklarligt, at han 1640 bliver Kristian IV's Resident i Moskov, skjöndt det ser noget underligt ud, at den hollandske Kjøbmand David Rutz, der var det för ham, endnu lever mange Aar efter i Moskov. Ja endnu 1654 skriver Frederik III til Alexiej Michailovitsch om at ville hjælpe David Rutz til at faa, hvad hans Debitorer skyldte ham[1]).

Den hamburgske Kjøbmand Peter Marselis indtog herefter en anselig Stilling i Moskov, og da de russiske Gesandter i 1642 vendte hjem med uforrettet Sag fra

[1]) Se om Marselis J. A. Fridericia: Danm.'s ydre polit. Hist. II, S. 231—2, 317; Krist. IV's egenh. Breve 1636—40, S. 299; Fechner: Chronik, I, S. 191, 222, 223—4, 241. Peter Marselis er tillige Hertugen af Gottorps Faktor i Moskov, s. Philip Crusius: Idea pessimi calumniantis, Schleswig, 1642, Bl. D. — Se om David Rutz Fechner: Chronik, I, S. 198, 218, 221, 271; Rigsark. Russiske Akta 1631—1670, Fol. 132—3.

Danmark, hvor de officielt skulde have indledet Ægteskabet mellem Prinsesse Irene og Valdemar Kristian, faldt Tanken sikkert meget klogt paa at sende Peter Marselis. Han var imidlertid ikke uden Konkurrenter. Doktor Vendelin Sybelista, der paa den Tid havde Orlov fra sin Lægestilling hos Zaren, vilde gjærne have været Gesandt[1]). Marselis blev ham dog foretrukken, og Grunden hertil var muligvis den, at han alt stod i officielt Forhold til Kristian IV. Hvad det kom an paa, var jo at faa en Mand, som Kongen vilde skjænke sit Øre. Men derfor er der ogsaa noget vist Misligt i, at Marselis paatog sig denne Sendelse, ved hvilken han udtrykkeligt frabad sig at faa noget Hverv med Hensyn til, hvorvidt det skulde være en Betingelse for Ægteskabet eller ej, at Valdemar Kristian skulde gaa over til den græske Tro. Da han imidlertid skulde desavouere de tidligere Gesandter, der bestemt havde opstillet denne Betingelse, kan hans Stilling umuligt undgaa et vist tvetydigt Skjær.

Ikke lidt af Ansvaret for det uheldige Bryllupstog falder herved paa Marselis. Med diplomatisk Dygtighed synes han at have faaet Opmærksomheden draget fra det personlige Spörgsmaal om Troen til Spörgsmaalet om Opførelsen af en Kirke, og det er interessant at se nogle Datoer fra den korte Tid, da han i Sommeren 1643 er i Moskov for at faa Svar paa de af Kristian IV stillede Spörgsmaal. Den 19. Juni har han Avdiens hos Zaren, den 20. Juni bestemmes det, at det paany skal tillades, at der opføres en protestantisk Kirke i Moskov, den 8. Juli har han anden Gang Avdiens hos Zaren, den 9. Juli udfærdiges dennes Svar til Kristian IV, hvori det

---

[1]) Tsvjetajev; Fechner: Chronik, I, S. 225.

forsikres, at andre Trosbekjendere have Kirker i Rusland, og den 13. Juli udgaar en Befaling om Opførelsen af den nævnte Kirke[1]).

Det kunde herefter synes, at det, der væsentlig har interesseret Marselis, var. at Menighederne i Moskov paany fik Kirker, og at Forholdet til Valdemar Kristian först kom i anden Række. Det synes da ogsaa, som om denne i sin Samtale med Frantsbekov (ovfr. S. 285) er inde paa en Tvivl om, hvorledes Marselis' Stilling egentlig har været, og som et andet Fingerpeg kan det nævnes, at Gesandterne i deres officielle Relation gjöre den ganske mærkelige Meddelelse, at Marselis ved Avdiensen den 28. Januar 1644 vilde, at de skulde „opfølge" Greven, „förend ganske udtalt var og om Krydskysnings Stadfæstelsen var meldt". Efter Gesandternes Opfattelse var dette ganske utilstedeligt. Efterhaanden som Situationen i Moskov udviklede sig, synes Marselis, benyttet som han blev fra begge Sider[2]), da ogsaa at være kommen i ubehagelige Stillinger; det forlyder endda to Gange i Breve til Haag fra den hollandske Resident i Danzig[3]). Men i Længden stod han sig dog ypperligt. Han fik ikke alene som öjeblikkelig Lön dansk Adelsskab af Kristian IV og nye Bjergværksprivilegier af Michail Feodorovitsch, men da Valdemar Kristian rejste fra Moskov, anbefalede han Marselis til den nye Zars Bevaagenhed,

---

[1]) Tsvjetajev; Fechner: Chronik, S. 233 flg. — Efter Slange (Krist. IV's Hist. S. 1160) har Marselis paa Spörgsmaalet om Troen svaret, „at han ej kunde forsikre noget vist derom, dog mente han, at det vel fandt sig, naar Greven kom selv did, eftersom Zaren særdeles længtes derefter og elskede hans Person höjt".

[2]) Büsching, X, S. 240, 255, 267.

[3]) Kronijk van het historisch genootschap te Utrecht, 1868, S. 714, 718.

og i den Proces med Vinius, som de nye Privilegier bragte ham, blev han støttet ved Anbefaling fra Kongen af Danmark, der rigtig nok nu hed Frederik III. Til Trods for, at Vinius stillede sig Russerne imødekommende nær, ja senere gik over til den græske Religion, sejrede Marselis dog i Sagen med ham[1]). Der er ingen Tvivl om, at vi her staa overfor ikke alene en dygtig og energisk Mand, men ogsaa en klog, ja muligvis endog smagfuld Mand. Fra Haverne ved Gottorp bragte han, da han 1643 var i Danmark, Provencerosen til Rusland[2]).

Men medens Rosen trivedes i den russiske Jordbund, var det Samme ikke Tilfældet med Kongesönnen, som han samtidigt bragte til Zarens Rige, og hermed skulle vi gaa over til at se lidt nærmere paa Valdemar Kristians mere personlige Forhold under det lange, sörgelige Ophold i Moskov.

Det var livlige, unge Mennesker, der drog med ham fra Danmark, saa Rejsen er nok bleven tiltraadt i forventningsfuld Glæde. Æventyrene vinkede, og Greven har sikkert selv taget Del i Glæden; han skulde jo ægte en Prinsesse, være Fyrste af Jaroslav og Susdal med en betydelig aarlig Appanage og ingen Overmænd have i Riget uden Zaren og Zarens Sön. Men efterhaanden som han nærmede sig Rejsens Maal, er der muligvis kommet alvorligere Betragtninger frem. Det var jo efter Sigende nok saa meget af Hensyn til Kristian IV's Ønsker som af egen Lyst, at han havde sagt Ja til at blive Zarens Svigersön. Heller ikke for hans Rejsefæller havde Alt sikkert været lutter Glæde efter Ankomsten til Rus-

[1]) Fechner: Chronik, I, S. 253, 266, 271; Rigsark. Russiske Akta 1631—1670, Fol. 139—140.

[2]) Fechner: Chronik, I, S. 243.

land. Man ser tydeligt, at de have set ned paa Russerne som et barbarisk Folk, og Resultatet har været en stærkere eller svagere Russerlede[1]), der har faaet saa meget större Raaderum, som det hurtigt viste sig, at Kristian IV's Dröm, der stod som Togets Hovedhjörnesten, var en Umulighed. Rusland vilde ikke af Hensyn til Danmark begynde Krig med Sverige, d. v. s. gjöre Indfald i Lifland[2]). Men under disse Omstændigheder vilde det have været mere end mærkeligt, om Valdemar Kristian havde samtykket i at „forene sig i Troen med Zaren“. Fordringen herom, sagde han med Rette, krænkede de indgaaede Overenskomster, ligesom selve Handlingen var forbudt ham af hans Fader og stred imod hans Samvittighed, men han kunde sikkert have föjet til, at hans Længsel efter Hjemmet i sig var saa stærk, at den alene vilde afholde ham fra en saa bindende Handling. Allerede den 26. Februar 1644 meddelte han Zaren, at han ønskede at drage hjem og anmodede ham om at træffe de nødvendige Foranstaltninger til en hæderlig Tilbagerejse for ham, Gesandterne og deres hele Følge[3]).

Noget Saadant var imidlertid ikke at opnaa, og Resultatet blev da, at de to Marskaller Adam Heinrich Pentz og Sivert Urne skulde rejse til Danmark for at meddele Kristian IV Sagernes Tilstand. De rejste den

---

[1]) Hist. Tdskr. 4. R., VI, S. 124.

[2]) Se Vladislavs IV's ndfr. trykte Brev og Kronijk van het histor. Genootschap te Utrecht, 1868, S. 713. Det tör sikkert antages, at Valdemar Kristian strax efter sin Ankomst til Moskov har lagt Vægt paa en russisk Optræden mod Sverige. I sit Brev af Jan. 1644, hvori Kristian IV giver Meddelelse om Svenskernes Overfald paa Danmark, siger han, at det var godt, om der kunde findes Midler mod slige urolige Naboer (Rigsark. Russiske Akta 1631—70, Fol. 93—95).

[3]) Büsching, X, S. 225.

26. Marts. Men allerede den 24. Marts bleve alle Vagter der, hvor de Danske boede, forstærkede, som det sagdes for at vaage over dem i Anledning af det ved Maria Forkyndelsesfest forøgede religiøse Liv i Byen, men i Virkeligheden for at paase, at Valdemar Kristian ikke paa en eller anden Maade sneg sig bort med Marskallerne, hvis Bagage paa den smaaligste Maade blev gjennemsøgt. I det Hele stillede man sig fra russisk Side i höj Grad uvilligt overfor deres Afrejse og gav dem en saa ringe Rejsepenge, at det under andre Omstændigheder vilde være bleven betragtet som en grov Fornærmelse [1]).

Efter deres Afrejse skulde man have troet, at den strenge Bevogtning var ophørt, men man vedblev at paase, at de Danske, der boede ude i Byen, ikke uden Tilladelse kunde forlade deres Bolig og da kun i Følge med en Strelits [2]), hvad der var en uhyre Gene. Og i den Anledning skrev da Valdemar Kristian den 8. April, som følger, til Zaren:

---

[1]) Büsching, X, S. 225—6; den 19. April kom Marskallerne til Varshov (Hist. Tdskr. 4. R., VI, S. 124).

[2]) Büsching, X, S. 226; Moscovit. Tijdingen, Extract schrijven uyt de Schanse te Nyen, Haag, 1644. — Det var kun Valdemar Kristian, der med de til hans Opvartning nødvendige Folk boede i Kreml, Gesandterne med det øvrige Følge boede i Byen nærmest udenfor Kreml, Kitaigorod. Paa Moskovkortet i Fechners Chronik findes i denne Bydel en forhenværende Gesandtskabs-Gaard (jfr. samme Skr. I, S. 220). Paa det anf. St. hos Büsching tales imidlertid paa en saadan Maade om „den persiske Gaard", at det kan være den, de Danske boede i, og Tsvjetajev (Protestantismen i Rusland S. 357) taler om Ivan Gramotins Gaard som den, i hvilken danske Gesandter sædvanligt indkvarteredes, i den fik „Grev" Slakov Logis anvist. Alle Danske kunde dog ikke bo i den paagjældende Gaard, hvilken denne nu end var; en Del af dem boede spredt og havde Kostpenge (Büsching, X, S. 246).

Durchleüchtigster, Groszmächtigster Groszer Herr Czar vndt Groszfürst Michael Feodorowitz, Aller Reuszen Selbsterhalter vndt vieler Anderen Herschafften Herr vndt Herscher.

Nachdem wir verwichener tag mit schmertzen vernehmen müszen, dasz vnsere Völcker eine geräume Zeit dermaszen eingesperret gehalten worden, dasz weder wir dienste von Ihnen haben noch Sie dasz Ihrige zu Ihrer nothurff nicht verrichten können, ohn angesehen dasz Sie drüber mit vielen hönischen worten angefahren vnd hunger leiden müszen, in dem Ihnen in ihre Herberge zu gehen auch dasz, wasz von vnsz Ihnen anbefohlen zu verrichten, mit nichten gestattet vnd also mit vns vmbgangen, alsz wenn Wir vnd vnsere leute nicht freunde besondern feinde weren, haben Ewer Czar May^tt wir solches hiemit zn verstehen geben wollen, dasz selbes vns sehr befrembdet, zumahlen da wir nicht gewust, ob solches ausz befehlig Ihr Czar. Maj. geschehen vnd in solchem fall müszen Wir alles wolgethan heiszen, maszen Ewer Czar. Maj. alles zu thun gute macht haben. Solte aber ohne vorwiszen Ewer Czar. May^tt vber Vnsz vnd Vnsere Völcker solches ergangen seyn, würde Ihr Königl. May^tt vnser Hertzgeliebten Herrn Vater vnd Wir es nicht für einen geringen Schimpff zu achten haben, welches weder Ihre königl. May^tt noch wir nicht verdienet zu haben vermeinen. Vnd vmbdeszwillen bitten Ewer Czar. Maj. wolle geruhen Schrifftliche nachricht davon mitzutheilen, damit wir wissen mögen, weszen Wir vnsz zu versehen vnd wie wir Vnsz ferner achten müszen. Befehlen Ew. Czar. Maj. Göttlichen Schutz vnd getrösten Vnsz Ihrer Czarischen guten Antwort. Moschow den 8 Aprilis Anno 1644.[1])

Ewre Czar. May. freundwilliger
allzeit
Waldemar Christiann.

---

[1]) Büsching (X, S. 226) gjör fejlagtigt Brevets Dato til den 7. April, og af andre Datofejl i Beretningen hos ham skal her følgende noteres. S. 224, L. 20 f. o. er den 6. Februar ganske sikkert en urigtig Dato, den 16. Februar vilde passe bedre. — S. 237, L. 4 f. n. maa 19. Februar utvivlsomt rettes til 19. Oktober. — S. 255,

Herefter blev Vagten stiltiende trukken bort, men der kom intet undskyldende Svar, og i det Hele var det de Danske vanskeligt at faa Svar paa deres Henvendelser til de russiske Avtoriteter. Efter Gesandternes Beretning blev Begjæringen om at maatte rejse fornyet den 15. April og den 5. Maj, og der blev atter og atter forhørt, om der ikke var noget Svar, men der var intet og kom intet, medens der næsten daglig blev lovet Valdemar Kristian Guld og grönne Skove, blot han vilde lade sig døbe. Da skriver han, vistnok den 9. Maj, nedenstaaende Brev formentlig til den Bojar Jurij Andrejevitsch Sitskij, der modtog ham ved Rigets Grænse, og som synes at have været ham velsindet:

Weilen ihr Von ihr Zar. May. auff dem wege hierher, Vndt so lange ich alhier in Muschou bin gewesen, seit befohlen worden bei mir zu sein, so habe ich itzunder nit Vnterlassen wollen euch mit diesem brive zu begrüssen Vndt euch güte nacht wünschen, bedancke euch vor alle ere, so ihr mir erwisen habt, welches ich höchlich rechnen(?) werde, verwunderen aber werdet ihr euch nit, das ich die resolution genommen, sintmahl euch alls ein reichsratt alles bewust ist, Die vornemste ursache aber ist diese gewesen, man hat mir nit weck lassen wollen, vndt zu halten, was man mit pacten gelobet hat, das hat man auch nit thun wollen, so hab ich also müssen von zweien bösen das beste erwelen. Vndt habe also die resolution genommen Von hier heimlich weck zu reisen, hiermitt will ich euch Gott befohlen haben. Actum Muschou Anno 1644 Den May

Waldemar Christiann.

L. 7 f. o. maa den 9. Juni formentlig rettes til den 9. Maj. — S. 276, L. 4 f. n. er den 26. Oktober en fuldstændig urigtig Dato den 16. September eller saa omtrent maa være rigtigere.

Som det heraf vil ses, vil Greven hugge den Knude over, han ikke kan løse. Han vil flygte, men han gjör det ikke uden at rette en Tak til den, han føler sig takskyldig overfor. Forsøget paa at undkomme mislykkes imidlertid, og det er nu ganske karakteristisk, at Beretningen i Büschings Magasin, der maa skrive sig fra Grevens Sekretariat, kun nævner denne Begivenhed i Korthed. Det hedder saaledes: „Hans grevelige Naade havde resolveret sig til at flygte, og den 9. Maj i Nattens 2den Time forsøgte han at effektuere sin Resolution, men i den Tverske Port blev han stanset af nogle drukne Strelitser, der samme Dag celebrerede St. Nikolajs Fest med rundelig Drik. Derpaa blev der af Storfyrsten givet Ordre til, at ingen af Hans grevelige Naades Folk herefter maatte lades udenfor den hvide Mur, og at ingen Beboer af den tyske Forstad under Tab af Liv og Gods maatte omgaas med dem. Ja der paafulgte saadanne Voldshandlinger, at det maa vække Forundring“ [1]).

Heraf faar man ikke Meget at vide. Men i Gesandternes Beretning faas nogle yderligere Oplysninger. I Meddelelsen om en Raadslagning den 19. Maj mellem

[1]) Büsching, X, S. 227—8. — Datidens Moskov var delt i en Række muromgivne Bydele eller, om man vil, Byer. Strax udenfor Kremls hellige Port laa Kitaigorod og uden om Kreml og Kitaigorod Zargorod eller Belgorod, der omgaves af den hvide Mur (s. L. Engelstoft og J. Møller: Histor. Kalender, I, 1814, S. 123, 124). En af Portene i denne Mur var den Tverske Port. Naar man nu fra Kremls hellige Port gaar tilvenstre over den røde Plads, nedad Tverskaja og saa følger denne Gade, til den skæres af Tverskoi Bulevard, d. v. s. til Pushkins Statue, er man paa det Sted, hvor den Tverske Port stod. Dette ses tydeligt ved en Sammenligning mellem et Nutidskort over Moskov og det Kort over Byen, som findes hos Olearius; til dette og til hans mange Billeder henvises de Læsere, som kunne ønske at faa et Begreb om, hvorledes Datidens Moskov saa ud.

Gesandterne og nogle af Zarens Bojarer hedder det nemlig: „Hans Zariske Majestæt lod Gesandterne sige, at Hans fyrstelige Naade den 9. Maj, den tredje Time i Natten, var kommen til den Tverske Port med sine Folk til Hest og (til) Fods, og som med Magt vilde ud af Porten, to derover bleve ihjelslagne og otte forvundne. Hans Zar. Majestæt havde Knes Jörgen [d. e. Jurij Andrejevitsch Sitskij] om anden Dag, samme Tumult anlangendes, til Hans fyrstelige Naade skikket, som da sagde, at han Intet deraf var bevidst, men at hans Folk det gjort havde. Dagen derefter, da Knes Jörgen igjen til Hans fyrstelige Naade blev skikket at have Straf over dem[1]), som Gjerningen gjort havde, sagde Hans fyrstelige Naade, at han selv personlig havde ihjelstukket dem, som døde vare, og at han havde haft i Sinde uden Afsked hemmelig at bortrejse. Derover forundrede Hans Zariske Majestæt sig, at Hans fyrstelige Naade saadan en slem Gjerning vilde begaa, som en privat Person ilde anstod, meget mindre en Herre og Fyrste. Hans fyrstelige Naade skulde ikke (have) forandret sine Ord, men (være) bleven ved Sandhed, saa skulde Hans Zar. Majestæt have dulgt med ham, at slig en Gjerning ikke skulde (være) kommen for en Dag. Hans fyrstelige Naade var i al Venlighed og Fortrolighed hidkommen, Hans Zar. Majestæt havde ikke troet Hans fyrstelige Naade til, at han slig Tumult og Uenighed skulde have

[1]) Greven og Gesandterne havde egen Jurisdiktion over deres Folk. Da Zaren den 17. September 1644 spiste hos Greven, gik han „som Bevis paa gjensidig god Affektion“ i Forbön for nogle af Valdemar Kristians Lakejer, som paa Grund af Opsætsighed imod deres Foresatte sade i Fængsel og vare dömte til Døden (Büsching, X, S. 236).

begyndt. Dertil havde Gesandterne (til) Peter Marselium sagt og truet, at dersom Hans Zar. Majestæt ikke vilde dem bortlade, da vilde de lade en evig Ihukommelse efter dem, lod de endskjöndt deres Liv derover, da skulde deres Blod vel i sin Tid blive hævnet."

„Gesandterne svarede, at hvad den Parlemente sig belangede, da gjorde det dem hjærtelig ondt, at saadant var sket, og (at) de aldrig havde været i Raad og Daad (om) saadan en Gjerning (at) anstifte. Havde Hans fyrstelige Naades Folk forset sig, da tvivledes ikke paa, at han jo dem vel straffede, og dersom vore Folk imod dem have sig forset, da skulle vi og tilbørlig dem lade straffe. Hvad sig belangede de Ord, de til Marselio skulde have sagt, havde de aldrig nævnt eller tænkt de Ord i de Maader, som Marselius dem havde forebragt, men saaledes sagt, at dersom Hans Zar. Majestæt dem imod deres Vilje, sit eget Løfte og alle Potentaters Maner vilde forholde, da nødes de at sætte sig paa deres Heste og ride herfra; dersom dem nogen Gevalt da vederfares, da vare de nødte til at værge dem. De haabedes ikke, at det skete, mens om saa skete, da vilde det vist fortryde Hans kgl. Majestæt. Dette var vores Ord, eftersom det er ingensteds Maner at holde Gesandter op imod deres Vilje, besynderlig naar de Intet videre kan udrette eller forrette, som vi daglig forfare."

Som det heraf ses, havde Gesandterne Intet vidst om Grevens Flugtforsøg hin Nat, men de dadlede det ikke; de kunde godt tænke dem, at de selv en Dag satte dem paa deres Heste og søgte at ride fra Moskov. Men Greven er ikke ganske stilfærdig, selvanden, bleven stanset af nogle drukne Strelitser. Der stod tværtimod en hel Fægtning, i hvilken der blev baade dræbt og

saaret, og efter russiske Kilder har Sammenhængen været følgende. Kl. 3 om Natten kom Valdemar Kristian til den Tverske Port med 15 Mand, og da man vægrede sig ved at lade ham passere, forsøgte han at forcere Gjennemgangen. Det kom herved til Haandgemæng, i hvilket Flere saaredes, og under hvilket der kom Forstærkning til paa begge Sider. Efter en heftig Kamp, i hvilken Greven blev stærkt slaaet, maatte de Danske trække sig tilbage, men da de kom i Nærheden af Prinsens Bolig, fik de ved hans Foranledning atter Forstærkning. Der begyndte en ny Kamp, i hvilken de Danske dræbte Een, saarede sex og tilbagetog en Fange, som Strelitserne havde gjort ved den Tverske Port[1]).

I og for sig var det nu ikke noget saa Forfærdeligt, der var sket. Overfald med endog dødelig Udgang hørte til, hvad der dagligdags skete i Moskov[2]). Men der blev, som ovenfor nævnt, ikke ved denne Lejlighed gaaet lemfældigt frem. Den i April ophævede strenge Bevogtning blev indført paany, de Danske bleve behandlede som mistænkelige Fanger, og det er som et dybt, dybt Hjertesuk, naar Valdemar Kristian den 11. Maj i en Samtale afbryder den vistnok til Ro formanende Marselis med at sige: „Du har godt ved at tale, Du har hjemme her; Hjertet græder ikke i Dig, som i mig. Blot man dog vilde knække Halsen paa os alle.“ Men han undlod ikke at föje til, at fordi Sagen denne Gang var mislykkedes, var den ikke opgiven. Han vilde igjen forsøge og saa til Fordel for sin Flugt slaa enhver Mod-

[1]) Tsvjetajev; Fechner: Chronik, I, S. 256.
[2]) Olearius: Moskovit. Reise, 2. Udg. 1656, S. 200 jfr. G. L. Grove: Rasmus Æreboes Avtobiografi, S. 104. 137.

stand til Jorden; lykkedes det ikke, vidste han, hvad han vilde.

Denne Samtale blev af Marselis indberettet til Zaren, ti der laa i den ligesom en Hentydning til en saa fortvivlet Udvej som at ville tage sig selv af Dage. Frygten for noget saadant har dog muligvis været helt ugrundet. Et af Greven en af de sidste Dage i Juli Maaned paatænkt nyt Flugtforsøg blev røbet og umuliggjort, uden at der meldes om nogetsomhelst uhyggeligt Efterspil[1]). Men derfor var og blev dog Hjemrejsen Grevens stadige Tanke. Ikke 14 Dage efter Kampen i den Tverske Port sender han Zaren følgende Brev:

Durchleuchtigster, Grossmächtigster, Grosser Herr Czar vndt Grosz Fürst Michael Feodorowitz Aller Reuszen Selbst Erhalter vndt Vieler anderen Landen vndt Herrschafften Herr vndt Herrscher.

Dasz Ew. Czar. Maj. entlich auff sovielfältiges Vnser inständiges Anhalten Sich erklären wollen Vnsz vndt Ihrer Königl. May. Vnsers herzgeliebten Herren Vaters Herren Gesanten zu erlaszen, ist Vnsz lieb zu vernemen gewesen, Solte Vnsz aber vmb desto mehr angenehm gewesen sein, wenn die Zeit vndt der tag Nahmentlich benennet Vnsz beyderseits vndt Vnseren Völckern hätte anlasz geben mögen Sich zur Reise fertig zu machen, können vndt wollem doch nichtes desto minder gerne eine Woche in gedult stehen vndt nicht zweifeln, Es werde der Allgütige Gott Ew. Czar. Maj. Herz weiter dergestalt regiren, dasz dieselbe Vnsz vndt Vnsers Herren Vaters Ihr. Königl. May. Herren Gesanten ohn länger vergebliches auffhalten dermaszen erlassen, Wie Wir Vnzehlich offt sowol mundtlich alsz schrifftlich begehret haben. Gott weisz es, wie schmerzlich sehr wir bedawren, dasz Wir Vnsere Zeit vndt Junge Jahre alhie in solcher gestalt fast

[1]) Fechner: Chronik, I, S. 256—7, 258.

Vnnützo hinbringen müszen Vndt dieselbe mit Vnseren Leuten bey itzigen läuffen nicht anwenden mögen, Ihrer Königl. May. vndt dero Königreichen vndt landen zum besten, denen Wir sonst grosze dienste thun könten, wenn Wir schon längst erlassen itzo kegenwertig weren, Wie Ew. Czar. Maj. solches vernünfftig wol erachten mögen, Vndt wir wissen gewisz, Es hätte Ew. Czar. Maj. Unserm Herren Vater Ihr Königl. May. Ihrem Nachbare, Freundt vndt Brudern keine gröszere Freundtschafft zubezeignen Ihrer Czarischen wolgewogenheit gegen Ihr. königl. May. erweisen können, alsz, da Ihr in Sin(n)e kommen wieder die aufgerichteten vndt geschloszene pacten Vnsz anzumuthen, dasz Wir für unns schändtliche Sache halten vndt deszwegen in äwigkeit nicht volbringen werden, Vndt nach Verweigerung deszen von Vnsz dasz ganze hohe werck Lieber vmbzustoszen, solches Vnmöglich geschäzet, dasz Sie Unsz zur stunde mit den Herren Abgesanten erlaszen vndt Vnserm Herrn Vaters wieder heim gesandt hätten, So wäre in mittelst Ihre Czar. Maj. Vieler molestien vndt Vnkosten, welche Sie Vnser vndt Vnser Leute halber nun eine geräume Zeit gehabt vndt tragen müszen, Vberhoben gewesen Vndt Vnser Herr Vater Ihr königl. May. von Vns bedienet worden. Damit nun aber jenes weiter möge verhütet, dieses aber erster tage befördert werden, Begehren wir nochmahlen hiemit bitlich Es wolle Ew. Czar. Maj. in betracht Vnser Vnbewegligkeit in Religions sachen vndt der vnmögligkeit des groszen wercks ohne weitere Verlängerung des auffhaltens Vnsz vndt die Herrn Gesanten neben allen Vnsern Leuten zu Vnserm Heren Vater vndt König erste Zeit ablaszen vndt in nicht über eine Woche, die Wir Ew. Czar. Maj. zu ähren vndt gefallen noch gerne auszdulden wollen, Verzögern. Befehlen Ew. Czar. Maj. in Gottes Schutz zu langen gesunden Jahren vnndt erwarten derselben guten resolution.

Moschow den 21. May A° 1644.

E. Zar. May. dienstwilliger
allzeit
Waldemar Christiann.

Der er noget Ungt og Livligt men ogsaa Heftigt og Uformelt over denne Skrivelse. Den som Betingelse for Ægteskabet opstillede Overgang til den græske Religion er noget Skammeligt, som han ikke vil indlade sig paa, han vil hjem og staa ved sin Faders Side i Kampen med Sverige („bey itzigen Läufen"), og den længste Tid, han vil give Zaren til at bestemme Hjemrejsens Dag, er en Uge. Valdemar Kristian er synlig opmuntret ved en den 19. Maj fremkommen mundtlig Meddelelse om, at Zaren var sindet at lade ham og Gesandterne drage hjem, kun Dagen for Afrejsen var endnu ikke fastsat[1]). Det Hele var imidlertid kun en ny Skuffelse. Ugen blev til Maaneder, og Afrejsen blev endda ikke bestemt. Svaret, han fik, synes udelukkende at have været Patriarkens ovenfor nævnte 48 Favne lange Skrivelse.

Otte Dage efter at Brevet var skrevet, skete der dog Noget. Gesandternes Relation meddeler, at der den 29. Maj kom en Enspænder med Breve fra Marskal Pentz, der, som ovenfor nævnt, sammen med Sivert Urne var rejst fra Moskov den 26. Marts. Men disse Breve, der maa være afsendte, inden Pentz naaede Danmark, synes ikke at have haft nogen Betydning. De have muligvis kun meldt, at de i Varshov havde paakaldt Kong Vladislavs' Hjælp[2]). Det var et Brev fra Kristian IV, man længtes efter. Men et saadant udeblev stadigt, og der synes da at være kommet en Plan op om, at den ene af Gesandterne, nemlig Sten Bille, skulde rejse hjem for at skaffe Oplysning. Men herimod protesterede Oluf Parsberg. Gesandterne skulde følges ad.

---

[1]) Büsching, X, S. 228.
[2]) Hist. Tdskr. 4. R. VI, S. 124.

Og imod at begge Gesandterne rejste, protesterede igjen Valdemar Kristian. Han vilde ikke lades alene tilbage, saaledes som det tydeligt fremgaar af efterfølgende Brev af 3. Juli 1644:

Durchleuchtigster, Groszmächtigster, Groszer Herr Czar vndt Groszfürst Michael Feodorowitz Aller Reuszen Selbst Erhalter vndt Vieler Anderen Landen vndt Herrschafften Herr vndt Herrscher.

Weil Wir Prinz Waldemar Christian endtlich nach begehren Ew. Czar. Maj. vnndt wieder Vnsern Willen Vnsz müszen belieben laszen hiezubleiben, bis Ew. Czar. Maj. durch dero Gesanten nachricht Von Vnserm Herrn Vater Ihr. königl. Maj. eingeholet vndt für rathsamb befinden Zugleich einen von Ihr. Königl. Maj. Herrn Gesanten hinausz zu Vnserm Herrn Vatern abzusenden, Vndt wir inmittelst Vernemen, dasz Ihr. Königl. Maj. Vnsers Herzgeliebten Lieben Herrn Vatern Eltester Herr Gesanter der Herr Oloff Parsberg da wieder protestiret vndt suche solche des Andern Gesandten Auszsendung zuverhindern, Auch angehalten dasz hinauszzureisen ihme auch möge vergönnet sein, vndt solches von Ew. Czar. Maj. Vnsz zu Groszen nachtheil Vieleicht bewilliget; Alsz haben Ew. Czar. Maj. Wir hiemit anzeige thun wollen, im fall die Herrn Abgesandten beyderseits in Vergeszen stellen wolten, zu wasz ende vndt mit was befehl Sie von Ihr. Königl. May. ausz- vndt hieher gesandt Vndt dahero Sich Vnterfangen hinausz zu reisen vnndt Ew. Czar. Maj. Ihnen solches erlauben würde, dasz wir in dasselbe mit nichten werden einwilligen in betrachtung, dasz die Herren Gesanten von Ihr. königl. Maj. mit Vnsz heraus gekommen, dasz Sie der Unserethalben gemacheten vndt mit Brieff vnndt Siegeln Confirmirten pacten fernerer bestätigung durch das Creutzkuszes vndt Cörperlichen eydt solten beywohnen Vnndt darauff desz groszen Werckes Vollenführung befördern nicht aber blosz allein Vnsz heraus zu führen vnndt zu hinterlaszen ohngeachtet der Groszen Sachen, wie es damit ablauffen möchte, Gebüeret Ihnen demnach Ihr. Königl. May. befehl nachzukommen Vnndt

bey Vnmögligkeit der Groszen Sachen daran zu arbeiten, dasz Vnsere erlassung befördert vndt wir mit Ihnen zu Vnserm Herrn Vatern Ihr. Königl. Maj. wieder kommen mögen, wollen Sie sonsten Ihrer Instruction gemäsz Sich Verhalten vndt dasz thun, was Ihro pflichtschuldigkeit erfordere.

Soviel haben Ew. Czar. Maj. Wir zur nachricht von Vnserer meinung entdecken wollen vndt befehlen dieselbe Ew. Czar. Maj. Göttlichen Schutz.

Moschou d. 3. Julij Anno 1644.

E. Zar. May. freundtwilliger
allzeit
Waldemar Christiann.

Dermed var imidlertid Planen ikke opgiven. Det fremgaar nemlig af en Skrivelse af 16. Juli s. A. fra Gesandterne til Zaren, at de vedblivende gjærne vilde rejse. I denne Skrivelse gjöre de bl. A. opmærksom paa det Ørkesløse for dem ved at ligge ledige i Moskov. Efter deres Instrux havde de Intet at forhandle, saa længe Bryllupet ikke havde fundet Sted, og det havde det jo lange Udsigter med. Men imedens opløb Lönnen for alle til det danske Tog knyttede Personer, ligesom deres Klæder unyttigt sledes, og endelig maatte de af Gesandterne med Hofjunker Ulfeldt for „over 16 Uger siden“ (altsaa vistnok sammen med Pentz og Urne) affærdigede Breve være „optagne tilskibs“ af Svenskerne i Stettin, Stralsund eller Rostock, siden der intet Svar var kommet, og saa hedder det tilsidst: „Dersom Hs. Czar. Maj. begjærer det, da vil vi heller drage hjem og lade forandre Instruktionen og paa gode Tro og Love tilsige at hidkomme igjen, om kgl. Majestæt, vores naadigste Herre og Konge, det tilsteder.“ Men forøvrigt var heller ikke denne Skrivelse uden Braad, dertil var Opholdet altfor personligt trykkende. Gesandterne udtale deres For-

undring over, at Hs. Zar. Majestæt opholdt dem saa længe „imod al Ret og al Lands kristelige Brug“, idet de tilföje, at „skulde denne Maner bruges, da kan aldrig nogen Herre og Potentat noget med hinanden ved Gesandter forrette“.

Gesandterne kom imidlertid ikke til at rejse[1]). Man beholdt dem i Moskov, hvad der forsaavidt er mærkeligt nok, som der, i alt Fald noget senere, fra russisk Side synes at være Planer oppe om helt at isolere Valdemar Kristian. Hvem af Følget der vilde, skulde have Lov til at rejse hjem, og de, der ikke vilde, skulde sendes til Sibirien[2]). Og samtidigt gjærede der ogsaa en anden Plan, nemlig at sende et russisk Gesandtskab til Danmark for at hente Kristian IV's Indvilligelse i, at Valdemar Kristian lod sig døbe. Man søgte en Tid at faa Grevens Kammerjunker venligt stemt for denne Plan, saaledes at man i Danmark kunde vente hans Bistand[3]). Ingen af Delene skete imidlertid. Alt gik sin vante, trøstesløse Gang; der kom mörke Dage med tunge Sammenstød.

Allerede den 2. Maj 1644 var der efter Tsvjetajev ført Klage af Vagten ved den Frolovske Port, ogsaa en Port i den hvide Mur, over at nogle af Valdemar Kristians Følge havde vist gudsbespottelig Opførsel mod det hellige Billede over Porten. Og af lignende Sammenstød har der muligvis været flere, ti selv en rent passiv Hold-

---

[1]) Derimod blev Peter Redtz sendt til Danmark med Breve, og den 1. Oktober 1644 nævner Kristian IV, at Oluf Parsbergs Tjener ogsaa er kommen med et Brev (Krist. IV's egenh. Breve 1641—44, S. 504; Slange: Krist. IV's Hist., S. 1289).

[2]) Büsching, X, S. 248—9, 254, 255, 258, 266.

[3]) Büsching, X, S. 250, 266.

ning kan have vakt Anstød, den russiske Billeddyrkelse var de Danske fremmed; men til Haandgribeligheder i den Anledning synes det ikke at være kommet. Det er i det Hele först efter det skarpe Møde sidst i December 1644 mellem Valdemar Kristian og Zaren, at vi høre om Overfald paa de Danske. Men nu komme de ogsaa temmelig hyppigt.

Den 28. Januar 1645 klagede Gesandterne til deres Pristaver over, at Strelitserne slog deres Folk paa Gaden og samtidigt lydeligt udskjældte dem, i Vrede over at de ikke kunde blive „de Hunde, Horeunger og Ukristne kvit, for hvis Skyld de havde saa stor Umage“. Og det blev ikke derved. Den 27. Februar kom der en Afdeling donske Kosakker til Moskov, og de begyndte strax at overfalde nogle af Valdemar Kristians Følge. Ja den 2. Marts dræbte de to Danske og skamslog en tredje, i hvilken Anledning Greven vilde flytte fra Slottet ned til sine Landsmænd i Byen „for at dø med dem med beredvilligt Sind og Mod“. Selvfølgeligt fik han ikke Lov dertil, og Følgen blev nærmest, at de Danske altid fremtidigt færdedes i bevæbnede Flokke; der kom en forstærket Vagt af Strelitser ved Grevens Bolig. Den 2. Marts havde en Del af de Danske nede i Byen været paa Slottet hos Valdemar Kristian for at høre en Prædiken. Ved deres Tilbagemarch ledsagedes de „af nogle Tusinde Mennesker“, men saa længe de færdedes sammen, skete Intet, Overfaldet kom först, da tre af dem for sig skulde begive sig til deres Logis. Grevens Klage førte ikke til Andet, end at det efter nogen Tids Forløb blev ham tilbudt at sende sin Marskal og Overskjænk til en Inkvisition, ved hvilken de Skyldige skulde udfindes. Men han sendte dem ikke. De tyske Kjøbmænd

lod ham nemlig vide, at man tænkte paa at rydde dem af Vejen; vare de og flere af Grevens höjere Embedsmænd förste borte, haabede man paa, at han vilde falde tilföje i Religionsspörgsmaalet[1]).

Der høres herefter Intet om, at Nogen blev straffet, men derimod kom de donske Kosakker hurtigt fra Byen, uden at Overfaldene dog derved ophørte. I Juli Maaned klages der igjen over saadanne[2]). Selvfølgelig kunde saavel disse som de tidligere Sammenstød være tilfældigt fremkaldte ved den naturlige Antipati, der var tilstede mellem Russerne og de Fremmede, men der kan dog ogsaa ligge bestemte Tanker bagved dem, og et Fingerpeg er det maaske, at da Kosakkerne den 28. Februar 1645 gik voldsomt frem, kom de vel beskjænkede fra den Feodor Ivanovitsch Tscheremetjev[3]), der stod Fadder til den ovenfor nævnte „Greve“ Slakov ved hans Overgang til den græske Religion, og i hvis Familie denne muligvis med Sverige allierede Greve fandt en Brud.

Som vi ovenfor hørte, ventede de Danske med Længsel paa Bud og Brev fra Danmark, Marskallerne Pentz og Urne og sammen med dem formentlig Hofjunker Ulfeldt vare dragne fra Moskov sidst i Marts 1644, Peter Redtz og en af Oluf Parsbergs Tjenere vare senere sendt efter, men der kom stadig intet Budskab. Saa begjærede Gesandterne, som de fortælle i deres Relation, den 12. Oktober Pas for to af deres Tjenere, men de fik Afslag, og Afslaget motiveredes derved, at Zaren havde afslaaet Valdemar Kristian et lignende Andragende. Men da kom

---

[1]) Büsching, X, S. 245—48.
[2]) Büsching, X, S. 268.
[3]) Büsching, X, S. 246, jfr. S. 244—5.

endelig den 17. November, og paa den Dag vendte Marskal Pentz tilbage til Moskov med endog to Missiver fra Kristian IV til Zaren, rigtignok af meget forskjellig Dato, nemlig af 26. Juni og 22. Avgust[1]). Det var da ogsaa kun det sidste Brev, han selv direkte medbragte fra Danmark, det andet havde han faaet til videre Befordring i Polen, hvor den, der skulde have bragt det til Moskov, havde efterladt det, da han, som det hedder i Gesandternes Relation, „for anden vigtig Aarsags Skyld blev kaldet tilbage“ [2]).

Mærkeligt nok synes der herefter ikke at have været nogen overvættes stor Iver i Danmark for at bringe de Fangne i Moskov Breve fra Hjemmet, og de to Breve,

---

[1]) Büsching, X, S. 238. — Den 14. September 1644 fik han i Kjøbenhavn efter Rentemesterregnskaberne 125 Rd. til Fortæring for sig og sine Folk, „midlertid han herudi Byen haver forvagtet efter Afskeden“. — De to af ham til Moskov bragte Breve findes i Rigsark., Russiske Akta, 1631—70, Fol. 95—97.

[2]) Den, der skulde bringe det, var Nickel Helmer Kock (Russ. Akta, 1631—70, Fol. 95), der kort før var kommen hjem med et Brev til Kristian IV fra den polske Konge, dateret Varshov den 5. Maj (d. e. den 25. April) 1644, hvori „nobilis Nicolaus Koch“ mærkeligt nok omtales som „nuper in Moscoviam missus“ (Rigsark., Polen A, Krist. IV's Brevvexel med det polske Kongehus 1632—47). Kristian IV's dygtige Kjøbmand, Skipper og Toldvisitør var en gammel Ruslandsfarer. 1636 var han bleven brugt til at føre Hertug Hans' dødelige Levninger fra Moskov til Danmark (Russ. Akta 1631—1670, Fol. 46—47, 58); fra Juli til December 1639 foretager han en anden Rejse til Moskov (Rigsark., Rusland C, Legationsregnskaber 1602—1659), og i Juni 1641 taler Kristian IV om „den moskovitiske Post, som Nickel Kock førte henad Narva“ (Egenh. Breve 1641—44, S. 93). Hvad der berettes om, at han har opholdt sig i Moskov sammen med Valdemar Kristian og fulgt hjem med ham over Varshov og Hamburg (Giessing: Ny Saml. af Jubellærere, II, 2, 1783, S. 276—80), maa betragtes som uhjemlet. — Se forøvrigt om ham i Krist. IV's egenh. Breve, 1632—35, S. 165—7.

som Pentz bragte, vare ikke af nogen sær indgribende Betydning. Kristian IV, hedder det i det første, har med Forundring hørt, at der imod Forventning sker adskilligt Ophold og indvendes ny optænkte Prætexter imod den klare Mening af, hvad Zaren har lovet og tilsagt. Det falder Kongen fremmed, at dette i ringeste Maade skulde blive diffikulteret eller retrakteret. Men er det Meningen, at det Lovede ikke skal holdes, da bör det tillades Valdemar Kristian at vende hjem, og det vilde være i Alverden uhørt, om Sligt ikke blev bevilget. Först i det andet Brev kommer Kongen ind paa, at der bruges allehaande Middel og Anslag mod Greven, „hvorledes han sin Religion at forandre kunde blive overtalt og slet igjen paany lade sig omdøbe“, og herved kommer der noget Harmfuldt ind i Kongens Sprog. Hvad skal Verden dömme, siger han, „dersom Tro og Love og fuldkomment oprettede Afskeder saaledes forglemmes og kasseres, og hvorledes skulle enten Vi eller nogen anden Nation sig herefter kunne forlade til Noget, som med Eders Kjærlighed [d. e. Zaren] kunde vorde trakteret eller forhandlet, og hvad Eftertale skal det hos den ganske Posteritet foraarsage, om Eders Kjærlighed skulde befindes imod lovlig og fuldkommelig skriftlig Forhandling at have handlet og procederet“? Som i det forrige Brev forlanger Kongen tilsidst, at enten skal Bryllupet fuldbyrdes, eller ogsaa skal Greven vende hjem.

Disse Breve forandrede ikke Situationen. De bleve i det Hele fra russisk Side modtagne med stor Kølighed. For det Förste kostede det Vanskelighed at faa dem overrakte i en Avdiens til Zaren — det skete först den 29. November —, og dernæst bestræbte Gesandterne sig

forgjæves for at faa Svar paa dem[1]). Efter Meddelelser i russiske Kilder mente man i Moskov, at Marskal Pentz havde andre Breve med fra Kristian IV, hvori denne tillod Sönnens Overgang til den græske Kirke, men at disse Breve först maatte bruges i sidste Öjeblik, og dernæst synes man ogsaa at have faaet den Tanke, at man i Danmark helst saa Valdemar Kristian vel forsörget i Rusland uden at faa ham tilbage. Der gik Rygter om, at han paa Grund af sin Fødsel kunde gjöre Fordring paa en Vicekonge-Stilling i sit Fødeland, og den vilde man ikke unde ham[2]).

Der kom slet intet Svar paa Kongens Breve, og dette har muligvis bidraget til, hvad der nu, som ovenfor nævnt, skete i December 1644 og Januar 1645, men herover glemtes det ikke, at et Svar til Kristian IV stadig udeblev. Den 18. Februar 1645 klagede Greven herover til Zarens store Bojarer, men ogsaa denne Gang uden Resultat. Det var den 38te Skrivelse, i hvilken han og Gesandterne forgjæves begjærede Tilladelse til at vende hjem[3]), og det blev ikke bedre, da Gesandterne, efter den 10. April at have indgivet en ny Begjæring om at dimitteres, i over halvanden Maaned mindst een Gang om Ugen sendte Niels Parsberg til den vedkommende russiske Kansler for at forhøre, naar Svar kunde ventes.

---

[1]) Büsching, X, S. 238.

[2]) Dette Rygte meddeles ogsaa af Vendelin Sybelista (Büsching, X, S. 214), og Noget har der maaske været i det. Hans Søster Frøken Kristiane skriver senere i et rigtignok ondt Brev, at da han i sin Tid drog til Rusland og havde indsat Leonore Kirstine til sin Arving for det Tilfælde, at han ikke kom igjen, da blev der „noksom stridt derfor, at man ikke gjærne vilde have haft ham tilbage igjen“ (Birket Smith: Leonore Kirstine, I, S. 269).

[3]) Büsching, X, S. 244.

Det eneste Svar, man fik, var den staaende Talemaade, at man kunde ikke vide, hvad Gud vilde, og at for Gud var Intet umuligt.

Der maa have været noget paa een Gang fortvivlet irriterende og haabløst nedslaaende herved. Man saa ud i en ensformig, trøstesløs Fremtid, der aldrig syntes at skulle faa Ende. Man havde henvendt sig mundtlig, man havde skrevet, man havde paakaldt Kristian IV's Intervention og man havde sendt Peter Marselis i Ilden[1]). Men Alt forgjæves. Det Eneste, man havde tilbage, var Polen og de polske Gesandter, og Virkningen af den Hjælp, man kunde vente herfra, var paa Forhaand alt Andet end sikker. Polen, der for ikke længe siden havde været nær ved at optage Rusland i sig, stod som det særlig fjendtlige Land, og det var maaske en Fejl, at Valdemar Kristian i sin Tid drog til Moskov igjennem Polen og opholdt sig der saa længe. Han burde, som Michail Feodorovitsch havde antydet for Marselis, være gaaet over Arkangelsk.

Da Greven paa Gjennemrejsen opholdt sig nogen Tid i Vilna, havde Kong Vladislavs været venlig og naadig imod ham, og ikke længe efter Afrejsen derfra tilskrev han ham følgende Brev, hvoraf man tydeligt ser, at han var bleven opskræmmet ved Svenskernes Overfald paa Danmark:

Durchleuchtiger Fürst.

Wan wir an dem feindselichen einfall, welchen die Schweden wider Ihr. Maj. in Dännemarck, Norwegen etc. Ewer lieben hertzgeliebten Herrn Vatern Vorgenommen Vnd nunmehro in Ihr. Maj. landen verübet, ein gäntzliches misz-

---

[1]) Büsching, X, S. 240.

fallen trage vnd wol nicht vermuthet hätten doch höhest achten zu behertzigen, insonderheit weil Ihr May. zu Dännemarck dazu erbeten Ihnen den Schweden bey den tractaten zu Osnabrugge bey zu wohnen vnd den lengst gewunscheten frieden der gantzen Christenheit zum beste zu befordern helffen, Sie dennoch die Schweden ohne gegebene Vrsache, wie solches der Weldt bekandt, Ihre May. feindtlicher gewaldt angefallen, können wir nichtes den (?) dieses schlieszen, das es dahero geschehen, das Ewer L. Sich mit einem mächtigen Monarchen zu beschwägern an Ihren Ohrt ausgezogen Vnd Sie dahero nicht geringen argwohn geschöpffet haben, Es möchte durch also gestifftete freundtschaft zwischen Ihr. Czar. Majest. Vnd Ihr. Königl. Maj. zu Dännemark Ewer L. Herrn Vater Ihnen endtlich ein Vnglück erwachsen haben, sie vor gut vnd beszer angesehen mit feindtseligkeit zuvor als zuletzt kommen. Wir aber können ausz solchem der Schweden verübten muthwilligen einfallen nichtes anders befürchten, alsz es müchten wieder andere Grosze Herren Vnd Monarchen zukünfftig gleiche frevelthaten vorgenommen Vnd Verübet werden, Vnd dahero achten wir hoch nöthig ein wachendes auge zu haben, wissen aber vor der handt keinen Andern rath, alz dasz Ihre Czar. Maj. der Grosze Herr aller Ruszen eine wichtige diversion in Lieffandt machen Vnd dabey Ihr. Maj. in Dännemarck auch nicht feyren (?) das Ihrige zu thun, damit endtlich der Hoch- und Vbermuth der Schweden, welche in diesem fall die gar Unrechtfertigsten Sich erwiesen, gebrochen Vnd E. Lieben Herrn Vatern, der es so wol gemeinet, in dem Er zum frieden helffen wollen, aber Von den Schweden übel gelohnet worden, eine merckliche hülffe geleisten werde Wir (?) damit Wir die freundtschafft, die wir einander bekennen, auffrichtig gegen Ihr. Maj. in Dännemarck Vnd die affection, damit wir Ew. Lieben zugethan, zu erkennen geben worden nicht seumen alles zu thun, wasz Vnsz auff der Welt wirdt müglich sein, Vnterdeszen Vnsz bedanckendt, dasz E. L. Vnsz dero gesunde Ankunft auff Opotzkio wollen freundtlichst wissen lassen. Gegeben zur Wilda den 23. Januarij ao. 1644.

Vlatislaus IV.

Det er herefter ganske naturligt, at Marskallerne Pentz og Urne, da de midt i April 1644 paa Rejsen til Danmark kom til Varshov, anmodede Vladislavs IV om at sende en Gesandt til Moskov for at udvirke Valdemar Kristians Frigivelse. Og Kongen gjorde det virkelig; der afgik et Sendebud ved Navn Ilski, men han opnaaede kun, at der af Russerne rettedes Bebrejdelser mod Greven, fordi han havde paakaldt Polens Intervention[1]). Men denne Magt var og blev dog den eneste, til hvilken der fra dansk Side kunde ses hen som Midler, og da Kristian IV i September 1644 sendte Dionysius von Pudewels som Gesandt til Varshov, instrueredes denne om ogsaa at tage sig af Valdemar Kristians Sag[2]). Russerne vare imidlertid stadig paa deres Post, og da der i December 1644 kom en polsk Nuntius til Moskov med Underretning om, at et Gesandtskab var undervejs, som skulde forhandle om de to Landes Grænser, blev det alvorligt betydet ham, at han havde at holde sig borte fra Valdemar Kristian. Desuagtet skaffede han denne Brev ihænde fra Kong Vladislavs, ligesom han igjen modtog Svar fra ham, og paa samme Maade gik det, da Gesandten Gabriel Stempskovski den 13. Januar 1645 kom til Moskov. Der blev strax oprettet en Forbindelse. En af Grevens Hofjunkere optraadte i polsk Dragt, men han blev allerede den 17. Januar greben af Russerne og i to Dage holdt fangen, hvad der førte til en heftig Samtale mellem Greven og den russiske Kansler[3]).

[1]) Hist. Tidsskr. 4. R., VI, S. 124; Büsching, X, S. 230; Brev af 9. Avgust 1644 fra Kong Vladislavs til Kristian IV (Rigsark., Polen A; Krist. IV's Brevvexling med det polske Kongehus 1632—47).

[2]) Rigsark., Polen A, 1589—1636; J. A. Fridericia: Danm.'s ydre polit. Hist., II, S. 384.

[3]) Büsching, X, S. 238—9, 241; Kronijk van het histor. genootschap te Utrecht, 1868, S. 714.

Og som man var begyndt, blev man ved. En direkte Begjæring fra Valdemar Kristian om officielt at maatte hilse paa den polske Gesandt blev afslaaet. Han fik dog Lov til den 29. Januar at sende sin Marskal til ham, men da Gesandtens Sön som Svar herpaa to Dage efter hilste paa Greven uden at have indhentet russisk Tilladelse hertil, blev der indført et skarpt Tilsyn med, hvem der kom og gik hos denne. Den indledede Forbindelse blev dog ikke helt afbrudt herved. Den polske Gesandt fik Feber, og da han begjærede at blive tilset af Valdemar Kristians Læge, blev denne den meget brugte Budbringer mellem de to Parter[1]). Forøvrigt blev Samkvemmet efter nogen Tids Forløb væsentlig friere, ja vi høre om, at den polske Gesandt, der forblev meget længe i Moskov, en Gang i Maj Maaned 1645 er til Middag hos Greven[2]). Men Stempskovski havde ogsaa, og det, saa vidt man kan skjönne, ikke blot for et Syns Skyld, nærmet sig Russerne en hel Del. Han fik Greven til at gjöre de ovenfor S. 288 nævnte tre Indrömmelser og fik den ogsaa tidligere omtalte, forøvrigt væsentlig mislykkede religiøse Konference i Stand i Juli 1645[3]).

Stempskovskis Forhold er efter de foreliggende Oplysninger langtfra klart, men det spiller ingen Rolle her. Det væsentligste Resultat af hans Optræden maa søges i den ved hans Hjælp af Valdemar Kristian navnlig med Kongen af Polen førte Brevvexling[4]); men han skrev

[1]) Büsching, X, S. 243—44, 254, 259. — Efter Gesandternes Beretning blev det den 31. Januar forbudt dem at besøge den polske Gesandt.

[2]) Büsching, X, S. 256. — Den 29. Juni fik de danske Gesandter Tilladelse til at besøge Stempskovski.

[3]) Büsching, X, S. 257—58, 256, 259 flg.

[4]) Büsching, X, S. 251, 254.

dog ogsaa til Andre. Den 12. Marts meddeler Dionysius v. Pudewels Kristian IV fra Varshov, at Greven har tilskrevet ham, at han haaber at kunne slippe fra Moskov, naar Kongen af Polen vil gaa i Borgen for, at man fra dansk Side helt vil slaa en Streg over det Passerede og udlevere de i Danmark af Marselis afgivne originale Skrivelser angaaende Ægteskabet. Kongen af Polen var villig hertil, og hvad Kristian IV angaar, da tillader han i en Skrivelse af 28. Juni 1645 til Michail Feodorovitsch, at den originale russiske Skrivelse vedrörende Ægteskabet maa blive tilbageleveret, idet han tillige tilsiger, „at Vi hvis deri sket er ej i nogen Maade ville paaanke eller imod Hans Kjærlighed [d. e. Zaren] ville søge at hævne og revancere, men herefter som tilforn i god Korrespondance og nabolig Venskab med Hans Kjærlighed ville forblive“. Allerede under 15. Maj havde Kristian IV skrevet til Oluf Parsberg og Sten Bille om til Kongen af Polens Gesandt at udlevere den paagjældende russiske Skrivelse, som de havde med til Brug ved den ønskede Korskysning. Stempskovski tænktes ogsaa her som Mellemmand[1]).

[1]) Rigsark., Polen B, 1557—1665; Russ. Akta 1631—1670, Fol. 97, 98; Rusland, B (de danske Gesandters Relation om Forhandl. med den polske Gesandt den 30. Juni og 6. Juli 1645); Krist. IV's egenh. Breve 1645—48, S. 41, 44, 45; Kr. Erslev: Rigsraadets Hist. III, S. 105. — I Bilag 5 (vistnok fra Februar 1645) til Dionysius v. Pudewels Beretning, dateret Kjøbenhavn den 20. Juli 1645, hedder det, at Kongen af Polen med Hensyn til Valdemar Kristian „noch in voriger affection seyd, kann aber nichts thun, bis sein Gesanter wieder zurück komt, und gefällt Ihr. May. nicht, dass der jüngste Bote aus Dänemark wider des Königs willen ist fortgegangen, welcher auch, so bald er aus Polen in die Moskowischen Grentzen kommen, in arrest genommen ist, erwartet demnach Ihr. May. auf des Moskowischen Gesanten grosse promessen resolution aus der Muschow“.

Hvorvidt der nu vilde være kommet Noget ud heraf, eller om der herved skulde være beredt de Danske en ny Skuffelse, er ikke godt at vide. Inden det saas, døde som ovenfor nævnt Michail Feodorovitsch den 12te Juli 1645, og Alt ordnedes nu let og lempeligt.

Da Valdemar Kristian den 17. Juli kom til den nye Zar, den unge Alexiej Michailovitsch, for at hilse paa ham som Hersker, gjordes der endnu et Forsøg paa at faa ham til at gaa over til den græske Tro. Zaren med sine Bojarer bad ham om at bestemme sig dertil, ja Zaren bad ham derom i sin Moders Navn. Men nu som altid svarede Greven, at det var ham umuligt, og det Samme svarede han den 3. Avgust, da han for sidste Gang modtog den saa ofte fremsatte Anmodning, denne Gang fra Moskovs hellige Patriark. Anmodningen blev stillet i et dertil bestemt Møde, hvorved foruden Zaren og Patriarken endnu en Metropolit, fire Arkimandriter og en Skare höje Bojarer vare tilstede. Men trods dette ydre Apparat var Mødet dog væsentlig kun formelt, og det berettes ganske betegnende, at Patriarken ved denne Lejlighed, hvor han maa have været noget slukøret, lignede en Jagthund med store, hængende Ører. Det var hans særegne Hovedbedækning, en hvid Hue med brede, ned paa Brystet naaende Øreklapper, der herved sigtes til[1]).

---

[1]) Büsching, X. S. 267—68, 269. — Der er Forsøg paa en anden Vittighed i den Büschingske Beretning. Simon Lukanovitsch, der en Gang paa en Jagt i østerlandsk Høflighed overfor Valdemar Kristian ønsker at være en Björn, for at han kunde præsentere sig til Skud for Greven, og en anden Gang tilbyder denne sit Hoved, hvis han ved at gaa over til den græske Tro skulde miste sin Salighed, bliver gjort til en „Lukas ohne Witz“ (Büsching, X, S. 226, 270).

Det er efter Alt at dömme den unge Zar, der paa flere Punkter skulde vise sig at være en aandsfriere Hersker end nogen af hans Forgængere, der alt her gjorde sig gjældende. Valdemar Kristians Frigivelse blev nu endelig bestemt. Pacta matrimonialia udleveredes, ikke til Stempskovski, men direkte til Russerne den 5. Avgust, og paa selve Afrejsens Dag den 20. Avgust tilbageleveredes ogsaa samtlige Skrivelser, som Valdemar Kristian og Gesandterne havde modtaget fra Zaren og Patriarken[1]).

Alt ordnede sig paa bedste Maade. Da Gesandterne den 6. Avgust forhandlede med den russiske „Kansler“, lod denne dem vide, at Valdemar Kristian havde sagt, at han vilde betale 10,000 Rubler for Opholdet i Moskov, men den 11. Avgust ytrede han, at der ikke mere skulde tales om den Fortæring og Bekostning, der paa begge Sider var medgaaet. Ja Forholdet blev saa velvilligt, at Gesandterne bad Kansleren om hos Zaren at foranledige, at den Vin, deres Marskal havde udtaget hos Marselis, maatte blive betalt ligesom de Viktualier, „som der resterer Penge for hos Renteskriveren“, samt at faa afgjort, om de Danske maatte beholde de Slæder, som Marselis havde bestilt til dem som en Gave fra Zaren. Og Alt er vist blevet ordnet efter Ønske. Ved Afskedsavdiensen den 17. Avgust offererede Zaren Valdemar Kristian 7000 Rubler i Penge og 20 Timmer Zobel, og de mere Fremtrædende i hans og Gesandternes Følge ligesom Gesandterne selv fik ogsaa Gaver. Den 20. Avgust drog de sikkert i Glæde og Fryd fra Moskov med god Ledsagelse af Bojarer og Strelitser. Den 28. Avgust naaedes

[1]) Büsching, X, S. 270, 271.

den polske Grænse, og Rejsen gik nu videre over Smolensk til Vilna og derfra til Varshov, hvor de bleve vel modtagne af Kong Vladislavs[1]).

Opholdet her var dog kun af kort Varighed. Ambassadørerne, hedder det, hastede hjem. De drog til Königsberg, hvor Hertugen af Brandenburg viste dem „största Civilitet og Ære“, derfra til Danzig, hvor Magistraten paa det Prægtigste undfangede og trakterede dem, og fra Danzig gik de tilskibs til Kjøbenhavn, hvor de ankom först i Oktober[2]).

Efter Ovenstaaende endte Alt formelt godt i Rusland; man tog Afsked fra hinanden med Gaver, Taksigelser og Æressaluter. Det var imidlertid kun Overfladen, der viste sig smilende; dybere nede herskede der paa

---

[1]) Gesandtskabsberetningen; Büsching, X, S. 274, 275 og 276; Dsk. Mag. IV, S. 138. — Et Timmer er 40 Stykker. Büsching ansætter de 20 Timmer Zobel til 7000 Rth. og de 7000 Rubler til 14,000 Rth. — Kronijk van het hist. genootschap te Utrecht, 1868, S. 717 melder om en stor Erstatning, Russerne en Tid forlangte af Valdemar Kristian.

[2]) Dske Mag. IV, S. 139. Oberst Hans Friis siger her, at de kom til Kjøbenhavn först i Juni 1645, men han er her som i flere Opgivelser vedrörende Navne og Tider fra den russiske Rejse ikke paalidelig. Zaren kalder han saaledes Michail Ivanovitsch istedenfor Michail Feodorovitsch; han sætter Afrejsen fra Kjøbenhavn til November 1643 istedenfor til Oktober og Ankomsten til Moskov til Februar istedenfor til Januar 1644. Men desuagtet tör der fra hans Beretning med Sikkerhed sluttes, at Valdemar Kristian, til hvis nærmeste Følge han hørte, ikke som andensteds berettet (Gjessing: Ny Saml. af Jubellærere, II, 2, S. 280) drog fra Varshov „inkognito“ over Hamburg til Kjøbenhavn. Som sikre Rejsedatoer staar utvivlsomt, at Gesandternes Relation er underskreven Dorgabus (en polsk Grænsestad) den 31. Avgust 1645 og Beretningen om deres Forhandlinger med den polske Gesandt Kjøbenhavn den 7. Oktober 1645. Meddelelsen hos Büsching (X, S. 276), at Greven först kom til Varshov den 26. Oktober 1645 er herefter en ren Trykfejl.

begge Sider selvfølgelig bitter Misfornöjelse. Endnu efter Michail Feodorovitschs Død var der i Moskovs Gader sket Angreb paa nogle af de Danske, ja der var lagt Raad op om, paa hvilken Maade man bedst kunde komme til at knække Halsen paa Greven og alle hans Folk. Det gjærede i det russiske Folkedyb imod dem, og en patriotisk Skribent i Moskov udtaler sikkert Russernes Hjærtensmening, naar han kalder Valdemar Kristian „den forbandede Prins“ og i stærke Udtryk giver sin Misfornöjelse tilkjende med, at han blev i Live, medens baade Zaren og Zaritsaen maatte dø. De døde, hedder det nemlig, af Sorg og Bekymring over de Ulykker, han foraarsagede. Han udpinte Landet, hedder det videre, lige saa meget som en hel Krigshær, den ugudelige Slyngel, der gik rig til sit Fædreland med alle Zarens dyre Gaver. Og dog er Forfatteren glad over, at den vantro Prins ikke böjede sig for den til ham rettede Anmodning og ikke lod sig døbe, ti saa vilde han være bleven gift med Zarevna og sikkert have voldt endnu större Fortræd. Han havde da maaske bemægtiget sig Regeringen, og det Helvede, han bar i sit Indre, vilde da have bredt sig over det ganske Land. Russerne, siger Forfatteren, maa takke Gud for, at Alt dog gik, som det gik.

Overfor en saadan, selvfølgelig fanatisk Udtalelse er det kun en Ubetydelighed, at en af de russiske Undersaatter, der stod Valdemar Kristian nær, forvises til Sibirien. Kristian IV skriver i Oktober 1647 til Zaren angaaende Peter Marselis' Svoger, den ovenfor nævnte Velim Bjansli, og beder for ham. Da Valdemar Kristian var i Moskov, skriver Kongen, tjente han ham som en Hofjunker, men for en ringe Forseelses Skyld „og som os er forebragt for velbemeldte vores kjære Söns Skyld“

er han bleven sendt til Sibirien i Unaade. Men Kristian IV's Forbön hjalp ham ikke. I 20 Aar maatte Velim Bjansli sukke i Sibirien, og han kom först tilbage, efterat han der var gaaet over til den rettroende Kirke[1]).

Øst og Vest stod uforstaaende overfor hinanden, forskjellige i Oprindelse og forskjellige i Udvikling mødtes de ikke paa noget Punkt i fælles Livsbetragtning. Legemets Dragt og Sindets Anskuelser stode hinanden lige fjærnt. Der manglede paa Forhaand ethvert Grundlag for en gjensidig Sympathi. I Maj 1632 skriver Kristian IV i Anledning af et til Danmark kommet russisk Gesandtskab: „Die Moskovitischen Phlegels sind über 90 Personen“, og i Juni s. A.: „Die Moskovitischen Gesandten sind nun Gott Lob zu reisen fertig“ [2]). Det er ligesom en naturlig Modvilje, der herved faar Ord, og en bedre Forstaaelse fremmedes selvfølgelig ikke ved Valdemar Kristians-Affæren. Samtidigt med, at Greven rejste fra Moskov, sendte Zaren en officiel Budbringer med Underretning om det foregaaede Tronskifte, men dette Zarens Sendebud blev, som vi nedenfor skulle se, koldt modtaget, og i sit Svar tilbød Kristian IV nok godt Naboskab, men han mindede tillige om, at han havde Grund til at besvære sig; „dog efterdi Hans Kjærlighed nu ved den timelige Død er bortkaldt, da lade vi saadant derved bero og ville med Eders Kjærlighed herefter som tilforn med Eders Kjærligheds Forfædre leve og forblive udi al god Venskab, Naboskab og Fortrolighed“ [3]).

---

[1]) Tsvjetajev; Rigsark., Russiske Akta 1631—1670, Fol. 116—117, jfr. 114.

[2]) Krist. IV's egenh. Breve, 1632—35, S. 18, 21.

[3]) Russiske Akta, 1631—1670, Fol. 105—8; Kristian IV's Brev er her fejlagtigt dateret 2. November 1646 istedenfor 2. November 1645.

Men hermed var Sagen ikke afsluttet. Over Sendebudets Modtagelse klagede Alexiej Michailovitsch i et senere Brev til Kristian IV i endog stærke Udtryk. Sendebudet, skriver Zaren, har bl. A. berettet, „at han hos Eder, vores Broder og Majestæt, ikke var antagen efter Sædvane", og det Usædvanlige skulde bestaa i, at Kristian IV ikke selv havde modtaget Zarens Brev af ham, men befalet Kansleren at modtage det, ikke havde spurgt til Zarens Befindende, ikke stædt Sendebudet til Haandkys („kaldet vores Post til Haanden") og ikke personlig givet ham Svaret til Zaren, men sendt det til ham i hans Bolig. Og nu Svaret selv. Zaren havde ved Sendebudet underrettet Kristian IV om, at han agtede at sende et Gesandtskab til ham, men i sit Svar havde Kongen „ej ladet Noget skrive eller melde om vore Gesandter" [1]).

Sendebudet, der bragte denne Klageskrivelse til Danmark, ankom i September 1646, men Kristian IV tog Sagen med stor Ro. I over en Maaned maatte den russiske Afsending i Kjøbenhavn vente paa Kongen, og han synes at have haft en alt andet end hyggelig Bolig. Der var rejst en Galge udenfor den [2]). Men Resultatet blev, at Kristian IV efter at have udtalt, at det tidligere Sendebud var bleven „antagen og expederet, som det med andre Potentaters saa vel som Eders Kjærligheds Poster plejer at ske", meddelte, at det anmeldte Gesandtskab skulde være velkomment; han vedlagde et „Geleitbrev" for det [3]). Saa kom da Gesandtskabet i Oktober 1647 til alt Andet end Glæde for den gamle, besværede Konge. Han ved ikke

[1]) Russiske Akta, 1631—1670, Fol. 98 flg.
[2]) Krist. IV's egenh. Breve, 1645—1648, S. 184—5, 197—8.
[3]) Russiske Akta, 1631—1670, Fol. 101—3.

ret, hvor Pengene „ere at erlange, som derpaa spenderes skal, ti paa Borg faar man Intet af Mangel paa Kredit", og han ønsker, at de russiske Afsendinge „fik Avdiens hos Fanden i Helvede" og ikke hos ham. Paa Kjøbenhavns Slot vil han ikke modtage dem, men „in loco abdito som Ibstrup, om man kan faa saa mange Vogne og Heste, at man kan slæbe de Bernhytter derud". Og der fik de da den ønskede Avdiens [1]).

Det var den sidste Forbindelse, Kristian IV havde med Rusland. Den viser tydeligt, at han stadigt følte den Skuffelse, som dette Land havde beredt ham i dets Optræden mod Sönnen. Og her kan da sluttes. Det er det sidste Led i Valdemar Kristians-Episoden, men forinden skal det kort omtales, at skjöndt Valdemar Kristian kom tilbage fra Moskov, blev Danmark dog ikke hans blivende Sted. Allerede i Oktober 1645 forhandledes der om, i hvilken fremmed Potentats Tjeneste Greven helst skulde træde, og i det følgende Aar rejste han til Erkehertug Leopold for at tjene ved den kejserlige Hær. Heller ikke her knyttede han dog faste Forbindelser. Hans Liv blev omflakkende og uroligt, og da han tilsidst i 1655 tog Tjeneste hos den svenske Konge Karl Gustav, var det for i April 1656 at falde i Kamp mod Polakkerne for Lublin [2]).

Valdemar Kristian hørte til det saa uheldigt stillede og i saa meget usympatetiske Kuld, der fødtes i Kristian IV's Ægteskab med Kristine Munk. Udrustet med store

---

[1]) Krist. IV's egenh. Breve, 1645—48, S. 332, 338, 341, 343; Russiske Akta, 1631—70, Fol. 108 flg.; Slange: Krist. IV's Hist. S. 1419, 1463.

[2]) Birket Smith: Leonore Kirstine, I, S. 141, 265—9, LIV; Kr. Erslev: Rigsraadets Hist., III, S. 191; Kristian IV's egenh. Breve, 1645—48, S. 91, 93, 97.

Fordringer og stærke Lidenskaber høstede det kun en krank Lykke. Valdemar Kristian, der en Tid sikkert havde drömt sig Zar i Rusland, og hvem Korfits Ulfeldt en Tid tænkte at sætte paa Danmarks Trone [1]), naaede kun, i Kamp med Pengemangel og ond Omtale at gaa i en tidlig Grav, ikke fuldt 34 Aar gammel. For saa vidt et kun mangelfuldt Kjendskab til de russiske Kilder tillader en Bedömmelse, skal det imidlertid siges, at hans Forhold paa det ulykkelige Ruslandstog i alt Væsentligt synes at have været i alle Henseender hæderligt og godt. Han staar fast og kjækt, selv om Bevæggrunden til hans Optræden ikke udelukkende eller endog kun væsentligt har været nogen dyb religiøs Overbevisning. En saadan synes ikke at passe med, hvad man forøvrigt kjender til ham.

Tillæg.

V. Peter Reedtzis Regenschab med Græff Voldemar Christian och K. M. Gesandter till Muschow An° 1643 [2]).

Indtegt.

Anno 1643 den 6 Nouember. Anammit aff Daniel Brandis til Dandtzig effter Gesandternisz Befaling, Pendinge . . . . 11,000 Rixdr.

---

[1]) Birket Smith: Leonore Kirstine, I, S. 177, LXVII.

[2]) Desuden læses paa Regnskabets Forside: Jörgen Carstensøn dette Rg^b igiennemlegger. | Quiterit 19 Xbr 55. | Er Rett beregnit bek. J. Karstensen m. p. — Regnskabet findes i Rigsarkivet: Rusland, C (Legationsregnskaber), 1602—1659. — De ved forskjellige Udgiftsposter satte Kursivtal angive, at der til vedkommende Post findes et Bilag, samt Bilagets Numer.

Udgifft.

Den 4 Nouember wdgiffuet och betaldt en Schipper til Dandtzig, som haffde ført Hans F. N. Greffuensz Goedtz fra Schibet och til Land, effter Marschalckens[1]) vdstede Sedel, Penge (*1*). . . . . 26 Rixdr.

Den 6 dito vdgiffuet til tuende Draffuere i Dandtzig for Pengene at beere aff Kiøbmandens Laaszementte och i mit Herberge, saauel som for 8 Puoszer at foruare bemeldte Penge wdj, Penge. 1 Rixdr.

Den 7 dito wdgiffuet til Dandtzig til Werten i den Huide Hest effter Marschalckens Befaling och Wertensz hansz Sedelsz Wduiszning, Penge (*2*) 125 Rixdr.
1 Slet ₰

Samme daug Leffueret til Marschalckensz Tiener effter hansz Sedelsz widere Vdwiszning, Pennge (*3*)[2]) . . . . 80 Rixdr.

Noch leffueret samme Daug til Marschalcken effter hansz Zedelsz Liudelsze, Penge (*4*)[3]) . . . . 28 Rixdr.

Noch leffueret samme Daug til Marschalcken 12 Rixdr.[4]), som ieg igien til Darsou effter hoesz föyede Marschalckens Affregnings Zedel til mig annamit haffuer och widere igien til Vdgifft ført (*5*).

Samme Daug giffuen de Dandtziger Wogenmend, som paa tuende hoesz föyede Ruller eer optegnede, Penge (*6, 7*)[5]) . . . . 2450 Rdr.

---

[1]) D. e. Sivert Urne. Naar der i Regnskabet staar Marskallen, menes herved, som det tydeligt fremgaar af Bilagene, Gesandternes Marskal Sivert Urne (s. ovfr. S. 241, 245).

[2]) Summen er efter Bilaget 40 Dukater. Her som andensteds i Regnskabet sættes en Dukat til 2 Rd.

[3]) Brugt som Foræring til Adskillige.

[4]) Efter Bilaget, der angaar 60 Dukater, maa det være 120 Rd. Bl. A. gaves 10 Dukater til Musikanterne i Danzig, som opvartede Greven en Söndag. Bilaget er dateret Desko den 9 November 1643.

[5]) Bilagene angaa i det Hele 3690 Rd., d. v. s. for 48 Vogne fra Danzig til Vilna 76½ Rd. 1½ Ort pr. Vogn. Der betaltes heraf strax 2450 Rd. og den 4 December i Vilna 1240 Rd. (s. ndfr. S. 333). Om hvad det var for Vogne, kan ses ovfr. S. 244—5.

Samme daug wdgiffuen fire Karle for de elluffue Tusinde Rixdr. til Dandtzig at lade paa Fragtwogen, Penge . . . . 4 Sletm.

Noch wdgiffuen samme Daug effter Marschalckensz Sedelsz Formelding til tuende Karle, som haffde baarit och packet Gesandternisz bagagie paa Fragt Wognene, Penge (*8*) . . . . 2 Rdr.

Denn 9 Nouember betaldt Hans F. N. Oberschench Hermand Kaasz, Som hand vdlagt haffde til de folckisz Koestpenge, som drog offuer ved det Fergested Steblau, Penge (*9*)[1] . . 135 Rdr. 19 grosz.

Den 10 Dito wdgiffuen til Ambassadieuren Steen Billis Wertinde til Darsau effter Ambassadieurens eigen Befaling, Penge . . . . 2 Rdr.

Samme Daug leffueret til Marschalcken vdj det Krug, som Gesandterne paa denne Side Weiszelen bide effter Greffuen, Penge (*10*)[2] . . . . . 20 Rdr.

Den 11 Dito giffuet Hoffmesteren paa Marienborg effter Befaling, Penge . . . . 50 Rdr.

Noch Giffuen der samestedtz vdj Kiøcken och Kielder, Penge . . . . 50 Rdr.

Giffuet Sangerne paa bemeldte Margenborg, Penge . . . . 16 Rdr.

Böeszeschötterne, Penge . . . . 16 Rdr.

Giffuet Hermanden, som stoed och opwartedt Greffuensz Boer paa for^{ne} Margenborg, Penge. . . 20 Rdr.

Noch giffuet Hermanden sammetid, som opwartit Hoff Junchernisz Boer, Penge . . . . 10 Rdr.

Cortermestere bekomet, Penge . . . . 6 Rdr.

Cammertieneren, Penge . . . . 8 Rdr.

Pigerne, som giorde Hansz F. N. Seng, Penge 4 Rdr.

---

[1]) Bilaget bestaar egentlig af 5 Bilag, der alle bære Numeret 9. Af dem erfares bl. A. Navnene paa de medfølgende Drabanter.

[2]) Der staar i Regnskabet Scheiszelen, som her er rettet til Weichselen. Bilaget et dateret Kesemarck den 10 November 1643.

Den 12 Nouember giffuet Wertinden i Hans F. N. Laaszemendte til Elffuingen[1]), Penge . . . . 20 Rdr.

Noch giffuet samme Daug til bemeldte Elffuingen wdj Steen Billesz Laaszemendte Wertinden, Penge . . . . 2 Rdr.

Giffuen i formelte Elffuingen i Hans F. N. Loeszemendte Kochen, Penge . . . . 3 Docater.

Cortermesteren, Penge . . . . 4 Rdr.

Schafferen der sammestedtz, Penge . . . . . . 4 Rdr.

Tuende Constabeler i for^{ne} Elffuingen bekomet, Penge . . . . 8 Rdr.

Den 14 Nouember effter Befaling giffuet Ambtschriffueren til Brandenborig, Penge . . . . . 12 Rdr.

Noch giffuet Aldtfruen til bemeldte Brandenborg samme Daug, Penge . . . . 4 Rdr.

Kochen der sammestedtz, Penge . . . . 4 Rdr.

Den 16 Dito giffuet effter Befaling til Königsberg en Polsch Hermand, Penge . . . . 10 Rdr.

Den 17 Nouember leffueret til Marschalcken Siguert Vrne til Köeningszberg effter hans Begiering, Penge (*11*) . . . . 160 Rdr.

Giffuen samme Daug en fordreffuen Mand til Köningsberg, Penge . . . . 1 Rdr.

Noch leffueret til Hansz Friisz til Marsilisz Suoger[2]), Penge . . . . 200 Rdr.

Giffuen i Marschalckens Loszement til Köningsberg for Ild och Liusz, Penge (*12*) . . . . 3 Rdr.

Samme Daug giffuet Curförstindensz Liiffkudsche paa Köningberg, Penge . . . . 4 Rdr.

Forrideren bekomit, Penge . . . . 2 Rdr.

---

[1]) Den nuværende vestpreussiske Stad Elbing.

[2]) Det er den ovfr. S. 263 nævnte Velim Ivanov Bjansli eller Vilhelm Barnsley. — Ved Regnskabet ligger en „Klauszhl. d. 24 November 1655“ dateret Erklæring fra Hans Friis til Peter Redtz, hvori han erkjender paa den russiske Rejse at have modtaget 200 Rd. af ham til Peter Marselis' Svoger, og bevidner at have betalt denne Pengene.

Biløberen, Penge . . . . 2 Rdr.

Den 18 Dito effter Befaling leffueret til en Guldsmid paa Hansz F. N. Greffuensz Weigne til Thoplachen, Penge (*36*)[1] . . . . 1251 Rdr.

Samme Daug om Morgenen, förend wj reigste fra Thapoug, giffuet Ambtschriffueren effter Befalling, som Hans F. N. laa om Natten, Penge . . . 10 Rdr.

Den 20 Dito giffuet Wertinden udj et Kroe kaldisz Leecken, som Hans F. N. fick Midaugsmad, Penge . . . . 4 Rdr.

Samme Daug om Aftenen leffuerit til Steen Bilde effter hansz Beuiszes Formelding, Penge (*13*) 16 Rdr.

Den 22 Dito leffuerit til Marschalcken Sigwert Wrne vdj en By Saxzuodschi, som vj laa om Natten, Penge (*14*)[2] . . . . 30 Rixdr.

Den 24 Dito giffuet en Mand epter Befaling, som viiste Hans F. N. och Gesandterne Weyen til liden By, kaldis Seleigsche, Penge . . . . 1 Rixdr.

Den 27 Dito wdgiffuen effter Gesandternisz Befaling til den thydsche Kierche til Couen, Penge 20 Rdr.

Samme Daug giffuet til foræring efter Befaling udj Greffuensz Laaszemendt til bemelte Couen, Penge . . . . 20 Rdr.

Den 28 Dito vdgiffuet til foræring vdj en Kiøbsted Sidszmoed paa Slottedt, som Greffuen och Gesandterne laa om Natten, Penge . . . . 20 Rdr.

Den 3 December effter Marschalckens Befaling giffuet den Polsche Hermand, som fulde osz paa Reiszen til der Wilde, Penge (*15*)[3] . . . . . 200 Rdr.

---

[1]) Paa Bilag 36, Regnskabets sidste, har Peter Redtz samlet Alt, hvad han har „lefveret" d. v. s. laant Grev Valdemar Kristian paa Rejsen. Thoplachen er en Bys Navn.

[2]) I Bilaget staves Byen Zaxzijodschi. Det var Valdemar Kristian, der fik de 30 Rd., som han „haver til Foræring og Drikkepenge ladet udlægge af hans egne Penge".

[3]) Herremanden havde fulgt med fra Marienburg. Vilna kaldes i Regnskabet afvexlende Wilde, Wilden, Wildou o. s. v.

Den 4 December leffueret til Elleffue Trompeter til Wildau effter Befaling til Heste at kiøbe, Penge (*16*) [1] . . . . 240 Rdr.

Samme Daug giffuen dj Dandtziger wogenmend dierisz resterende Wogenleye, Penge (*6*) [2] . . . . 1240 Rdr.

Den 5 December giffuet effter Gesandternisz Befaling Kongen af Polensz Lutenist til der Wilde, som legte for Greffuen och Gesandterne om Afftenen, Penge . . . . 50 Rdr.

Den 6 December laandt Greffuen effter hansz Begiering til Wilden, Penge (*36*) . . . . 400 Rdr.

Noch samme Daug bekom Hans F. N. endnu, Penge (*36*) . . . . 200 Rdr.

Item for[ne] Dito leffuerit effter Gesandternisz Befaling til Marsziliuszis tiener effter hoesz stede Reigenschabs Indhold vnder hans eigen Haand anteignet at haffue entfangen, Penge (*17*) . 231 Rdr. 18 grosz.

Den 7 December [4]) laandt hans F. N., Penge . . . . 200 Rdr.

Samme Daug giffuet tuende supplicerende Jeseviter effter Gesandternisz saauel som Hansz F. N. Befalingh, Penge (*18*) . . . . 34 Rdr.

Samme Daugh leffuerit Winschiencken til Win paa Reiszen at indkiøbe, Penge (*19*) . 169 Rdr. 2 ℔ 16 gr.

Samme Daug leffueret Hansz F. N. Hoff Apotecher effter tuende Sedelersz Formelding vdaff Marschalcken vnderschreffuet, Penge (*20*) [5]) 68 Rdr. ringer 4 grosz.

---

[1]) Der gaves Penge ud til Heste „istedenfor hvis Vognleje, som ellers for dem herfra Vilna til de ryske Grænser skulde betales".

[2]) Se ovfr. S. 329.

[3]) Bilaget angaar en Række Smaaudgifter, som Peter Marselis har afholdt i Danzig og videre gjennem Preussen og Litauen.

[4]) Regnskabet har 7 November, men det er en Skrivefejl for 7 December.

[5]) De to Bilag Nr. 20 have Betydning i dobbelt Retning. Dels vise de, at Renteskriver Jens Andersen havde en særlig Kasse (s. ovfr. S. 245—6), dels oplyse de, at Valdemar Kristians Hof-Apoteker hed Adolf Geisler (S. 242).

Samme Daug giffuet en Jøde effter Hansz F. N. Befaling for adtschellige Klenodier, som Hansz F. N. aff samme Jøde kiøbte, Penge (*36*) . . . . . 1350 Rdr.

Samme Daug giffuet Hansz F. N. Tromeeter effter Marschalckensz Ordre paa deris Lön, Penge (*21*)[1] . . . . 55 Rdr.

Den 11 December leffuerit Sigvert Wrne, som vdj Embterne til Wildau til Foræring schulde vdgiffuisz, Penge (*22*)[2] . . . . 470 Rdr.

Samme Dag giffuet til Foræring en Quortermester, som Hansz F. N. och Gesandterne vdoff Woiwoden til Marienburg paa Reiszen til der Wilde bleff medgiffuen, epter Gesandternisz Befaling, Penge . . . . 20 Rdr.

Samme Daug betaldt en Jøde effter Gesandternisz Befaling for it forgyldt Wandbecken och Gieszkande, som aff hannemb bleff kiøbt och igien til Foræring vdgiffuen, som veyede 14 ℔ och 10 Lodt, huer ℔ til 11 Rixdaler och huer Loed 2 Gylden 6 groschen, Penge . . . . 161 Rdr. 2 ℔ Slete.

Samme Daug giffuet effter Hans F. N. och Gesandternisz Befaling til den luttersche Kiercke vdj Wildau, Penge . . . . 20 Rdr.

Samme Daug giffuet til Foræring Wilhelm Poll, forordned schaffer vdj H. F. N. och Gesandternisz Loszemendt, epter Gesandternisz Befaling, Penge . . . . 40 Rixdr.

Samme Daug giffuet en Hermand Milefsky ved Naffn, som vdaff Gouverneuren til Marien-

---

[1]) Bilaget er dateret Vilna 10/20 December 1643, hvilket tydeligt viser Forskjellen mellem den i Polen herskende gregorianske og den i Danmark endnu brugte julianske Kalender (s. ovfr. S. 243). Det ses imidlertid ogsaa heraf, at Peter Redtz i sit Regnskab følger den polske Datobestemmelse.

[2]) Regnskabet har 11 November, men som Bilaget viser, er det en Skrivefejl for 11 December. Embterne d. e. Haandværkslavene.

burg var forordnit at opwarte H. F. N. och Gesandterne paa Reiszen fra Marienburg til Wildow, til Foræring effter H. F. N. Befaling, Penge . . . . . . 30 Rdr.

Samme Daug giffuet til Foræring en vdaff Kongen af Polensz Liffkudsche, som var forordnete at opuarte H. F. N., mens hand laa stille til Wildou, effter Hans F. N. Befaling, Penge . . . . . . 10 Rdr.

Samme Daug giffuet Staldmesteren til Foræring for 6 Kudschheste, som Kongen aff Polen forærede Hansz F. N., efter H. F. N. Befaling, Penge [1]) . . . . 30 Rdr.

Noch giffuet samme Daug Stalmesterens tiener, som fulde Försten och Gesandterne fra Wildou til dierisz Natlager och der anamede de forbemelte 30 Rixdr. til sin Herre, effter H. F. N. Befaling, Penge . . . . 2 Rdr.

Samme Daug giffuet en fattige Hermand effter Marschalckens Ordre til Foræring, Penge (*23*) . . 10 Rdr.

Samme Daug giffuet Louys de Baral for Voxliusz och Fackeler, som til Gesandternisz och Förstensz Behouff bleffue indkiøbte, Penge (*24*) . . 52 Rdr.

Samme Daug giffuet en fattige Frue effter Marschalckensz Ordre til Foræring, Penge (*25*) [2]) 6 Rdr.

Samme Daug giffuet Dronningensz Mundkoch effter Marschalckens Ordre til Foræring, Penge (*26*) . . . . 8 Rdr.

Samme Daug giffuet effter Marschalckens Ordre tuende Kudscher, som aag Hansz F. N. och Gesandterne fra Wildou och til det förste Natlager, Penge (*26*) . . . . 2 Rdr.

---

[1]) Se om de Gaver, Valdemar Kristian fik af Kong Vladislavs IV, ovfr. S. 248.

[2]) Det paa Tysk affattede Bilag er dateret Vilna d. 21 December 1643; medens Peter Redtz følger den i Polen gængse gregorianske Kalender, maa altsaa „den fattige Frue“ Anna Maria Warthenhorst, der er fra Tyskland, datere efter den julianske Kalender.

Den 12 Dito leffueret Gesandten Steen Bilde effter hoesz föyede hans Qvitantzis Liudelsze, Penge (*27*)[1] . . . . 130 Rdr.

Den 14 Dito leffueret Spenditeuren Jens Anderszes Tiennere dierisz Kostpenger med at betalle effter hoesz föyede hansz Quitantzis Liudelsze, Penge (*28*)[2] . . . . 200 Rdr.

Denn 16 Dito betaldt Marschalcken Adam Hindrich Pentz, som hand effter Hans F. N. Befaling vdlagt haffde effter hoesz föyede hans Sedelsz Liudelsze, Penge (*29*)[3] . . . . 43 Rdr.

Den 19 Dito giffuet effter Gesandternisz Befaling den, som paa Reiszen fra Wildou til de Rydsche grendtzer forschaffede arre til H. F. N. Heste, Penge . . . . 1 Rdr.

Samme Daug giffuet effter Gesandternisz Befaling Verten til Foræring, som H. F. N. och Gesandterne laa om Natten, Penge . . . . 4 Rdr.

Noch leffueret samme Daug Marschalck Sigwerdt Vrne, som bleff giffuet 40 Dragoner til Foræring, hvilcke H. F. N. och Gesandterne vdaff Kongen af Polen vaare medgiffuen at giöre dennem geleyde til de Rydsche Grendtzer, Penge (*30*)[4] . 200 Rdr.

Den 25 dito londt H. F. N. vdj Guld, Penge (*36*) 8 Rdr.

Samme Daug betaldt Marschalcken, som hand effter hoeszföyede Sedelsz Formelding haffde vdlagt, Penge (*31*)[5] . . . . 9 Rdr.

---

[1]) I Bilaget oplyser Sten Bille, at Pengene ere ham betalte „for tvende Pokaler, som i Wilda er bortforæret".

[2]) Se nærmere om dette Bilag ovfr. S. 246. Det viser ligesom Bilag 20, at Renteskriver Jens Andersen havde et selvstændigt Regnskab.

[3]) Bilaget er dateret Drusa den 15 December 1643.

[4]) Bilaget er dateret Opotzko den 19 November (skal være December) 1643.

[5]) 3 Rd. var betalt „til den, som bragte H. F. N. Breve hid til

Den 27 Dito leffueret Gesandten Steen Bille effter hans Quiterings Formelding, Penge (*32*)[1] . 30 Rdr.

Den 28 Dito giffuet effter Gesandternisz Befaling til Foræring en Tholck, Iuan ved Naffn, som opwartede H. F. N. och Gesandterne til Pleschou, Penge . . . . 12 Rdr.

Denn 2 Januarj betaldt Marschalck Pentz, som hand paa Reiszen imellum Wildou och Pletzschou effter hoeszföyede hans Zedelsz Formelding haffde vdlagt, Penge (*33*)[2] . . . . 33 Rdr.

Samme Dag londt Hans F. N., som Cammerschriffueren anammede, Penge (*36*) . . . . 100 Rdr.

Samme Dag leffueret en Laquej effter Marschalckens Ordre, Penge (*34*) . . . . 3 Rdr.

Den 3 Januarj londt Hans F. N. til Nougeroht, som Jegermester ved Schytten loed affordre, Penge (*36*) . . . . 15 Rdr.

Den 4 Dito loendt Hans F. N., som Camer Juncker Lode bleff leffueret, Penge (*36*)[3] . . . . 40 Rdr.

Den 14 Dito giffuet til Foræring effter Gesandternisz Befaling de Tuende Kudscher, som kiørde for dennemb ind i Muscou, saauel som de, der løeb hoesz ved Slederne, Penge[4] . . . . 10 Rdr.

Neogorod fra Marsilio“, og 2 Rd. til „den, som førte Fyrstens Karosse igjennem den onde Vej“.

[1]) Bilaget er dateret Pleskov den 27 December 1643.

[2]) 2 Rd. var betalt en Vejviser, 6 Rd. var betalt til en Kosak, der bragte Breve til Peter Marselis, og 1 Rd. til en Kosak, som bragte „die Kutsche“ gjennem Skoven ved Opotzko.

[3]) Bilag 36 (s. ovfr. S. 245, 332) omfatter i det Hele 3564 Rd. — Kammerjunker Lode kjendes kun fra denne Udgiftspost (s. ovfr. S. 242).

[4]) Her synes Peter Redtz' Dateringssystem helt at slaa Klik. Som ovfr. S. 334 nævnt har han i Polen fulgt den gregorianske Kalender, Russerne derimod fulgte, som endnu den Dag idag, den julianske Kalender. Men efter ingen af dem passer den 14 Januar paa Indtoget i Moskov, det fandt Sted den 21 Januar efter russisk og dansk Datering.

Den 29 Dito leffueret Gesandten Steen Bilde effter hans Quitandtzis Liudelsze, Penge (*35*)[1] . . 50 Rdr.

Summa offuer ald for[ne] Vdgifft Penge . . . 11055 Rdr. 4 grosz.

Indtegten imod Vdgifften lignet daa befindisz Vdgifften höyere at beløbe end Indtegten, Penge . . 55 Rdr. 4 grosz.

P. Reedtz.

---

[1]) I Bilaget kvitterer Sten Bille for Pengene, „hvilke ham skal holdes skadesløs".

Om Lægen Christian Johann Berger.

Af

Jul. Petersen.

I.

En af de danske lægevidenskabelige Skikkelser i forrige Aarhundrede, der turde paaregne nogen almindeligere Interesse, er vistnok den Mand, hvis Navn staar over denne Afhandling. For det Første er han, navnlig efter Fremkomsten af Prof. Levys smukke og i special-videnskabelig Henseende indgaaende, men paa andre Punkter temmelig kortfattede Skildring i Programmet til Universitetets Reformationsfest 1856, berømt som en af de meget faa danske Læger, der strax efter Aarhundredets Midte kastede Glands over vor Lægevidenskab og indlagde sig store, rigtignok først sent vurderede Fortjenester. Dernæst har hans hele bevægede Livsførelse, hans skæbnesvangre Deltagelse i det Struensee'ske Drama maattet medføre, at hans Navn er bekjendt for alle, der have givet sig af med Fædrelandets Historie. Men paa den anden Side spillede han dog kun en Birolle i hint tragiske Drama, og Interessen har, som naturligt er, bestandig stærkt eller endog exklusivt samlet sig om

Hovedpersonerne. I Skildringen af denne Episode bliver han derfor kun flygtigt omtalt og aldrig behandlet saaledes, at man finder nogen mere indgaaende Fremstilling af hans Forhold og Betydning ligesaa lidt som nogen fyldigere Karakteristik af hans hele Personlighed.

At denne ikke blot ved sin utvivlsomme Begavelse, men ogsaa i andre Henseender kunde have nogen Interesse, turde allerede fremgaa af den forskjellige Bedømmelse, der er bleven den til Del. Af medicinske Biografer fremhæves han stærkt som en „ærlig, uegennyttig Karakter“, „en elskværdig, ædel Personlighed“ [1]), hvilke Betegnelser vel den levende Sympathi, hans haarde Medfart i Katastrofen 1772 maatte erhverve ham, tildels har dikteret, men de støttes dog positivt navnlig ved Vidnesbyrd fra hans Universitetskolleger i Kiel [2]). Paa den anden Side fremstilles han af en vistnok paalidelig og kompetent Samtidig [3]) paa en saadan Maade som Struensees „âme damnée“ (det altid villige og ikke skrupuløse Redskab) under dennes hele vilde Færd, at det maa vække Formodningen om en Karakter, der har været udstyret med andre Egenskaber end det ligefrem „Ædle“, ligesom det forøvrigt ogsaa peger hen paa, at hans Rolle i det Struensee'ske Drama har været af noget større Betydning end den almindelig antagne. Det samme Indtryk af en stærkt sammensat, urolig og psykologisk interessant Personlighed giver den eneste tilstedeværende

[1]) Levy, anf. St. S. 26 og 28. V. Ingerslev, Danmarks Læger og Lægevæsen II S. 402 og 527.

[2]) Schriften der Universität zu Kiel, 1860 S. 20. Schleswig-Holst. Provinzialberichte 1789 H. III. S. 273.

[3]) Wasserschlebens Optegnelser i det store kgl. Bibl. (Ny kgl. Saml. 715 C fol.), benyttede af Molbech i hans „Til Christian VII's Historie“ i Nyt hist. Tidsskrift IV.

Gjengivelse af hans Træk, nemlig en Buste af ham i Kiels Universitetsbibliothek, hvoraf en Afstøbning findes her i Kjøbenhavn.

Efterfølgende Skildring vil søge at give en saavidt muligt udtømmende Karakteristik af hans personlige Færd og Virksomhed, navnlig saaledes som den fremtræder i hans Forhold til Videnskaben, til Universitetet og ganske særlig i Hofhvirvlen under Struensee, idet dog de allerede af Levy noksom fremdragne Momenter kun kort skulle berøres.

Berger er født i Wien (1724), men hans Forældre vare danske. „Danum se natum esse jure gloriatur“ understreger den patriotiske Universitetsrector Anchersen med aabenbar Glæde i Promotionsprogrammet ved hans Erhvervelse af den medicinske Doktorgrad. Hans Opdragelse maatte ved Forholdene blive ren tysk. Han var kun 4 Aar gammel, da hans Fader, Hovmester hos den danske Gesandt ved Wienerhoffet Berckentin, døde, og han sendtes med dennes Understøttelse til tyske Gymnasier, først til Presburg og derpaa til Berlin. I en Alder af 15 Aar og før Fuldendelsen af Gymnasialuddannelsen blev han, da han havde vist Tilbøielighed og Anlæg for Kirurgien, anbragt i Huset hos en af Lærerne ved Berlins Collegium medico-chirurgicum, Professor Neubauer. Den Undervisning i Lægevidenskab, han herefter nød ved dette Kollegium, blev dog ogsaa afbrudt paa Halvveien, idet han i 1741, vistnok tilskyndet af sin Velynder Berckentin, der samme Aar var bleven kaldt til Kjøbenhavn for at indtage Iver Rosenkrands's Plads i Conseillet, forlod Berlin og ligeledes drog til Kjøbenhavn. Fra dette Øieblik er Berger knyttet til den danske Lægevidenskab — hvorvel han foreløbig

heller ikke bragte sin kirurgiske Uddannelse til Afslutning ved Krügers nye kjøbenhavnske Læreanstalt, som han i de følgende Aar flittig frekventerede under særlig Støtte og Veiledning af Kirurgen Wohlert, der da virkede som Lærer derved. Efter 2 Aars Ophold i Kjøbenhavn søgte han igjen videre Uddannelse ved fremmede Skoler.

Dette kunde se ud som et Udtryk for urolig Ustadighed hos den 19 Aar gamle Yngling, men i Virkeligheden forholder det sig næppe saa, og nærmere beset har netop hans Færd et særdeles veloverveiet Præg. I og for sig var det ogsaa naturligt nok, at en kritisk-videnskabelig anlagt Begavelse, som den unge Berger aabenbart var, ikke følte sig tilfredsstillet ved en i hele sin Aand og Karakter saa lidet videnskabelig, saa mangelfuld Undervisningsinstitution som Simon Krügers anatomisk-kirurgiske Theater. Om end Berlins medico-kirurgiske Kollegium heller ikke indtog nogen særdeles høi videnskabelig Rang; saa stod det dog i alsidigt Forhold til virkelig Lægevidenskab, havde videnskabelig dannede Læger til Lærere og var ved sin organiske Forbindelse med det nye Charité-Hospital i Stand til at byde sine Disciple en fyldig, praktisk-klinisk Uddannelse, og det ikke blot i kirurgisk, men ogsaa i medicinsk Retning. Det kjøbenhavnske Theater havde intet saadant at byde, og af dets Lærerkræfter mistede det netop under Bergers Studieophold her den eneste, som synes at have besiddet virkelig Begavelse, Simon Krügers egen Søn, der døde i en ung Alder.

Men det var sikkert noget andet og mere end almindelig videnskabelig Tørst og Utilfredshed, der igjen førte Berger udenlands; alt tyder paa, at det har været en særlig, en vel overveiet og bestemt Fremtidsplan. Naar

han ikke reiste til Paris, dengang alle fremadstræbende unge Kirurgers forjættede Sted, men direkte til Strassburg og blev her, saa var det en ganske speciel Uddannelse, han søgte. Det forholder sig nemlig ikke ganske saaledes, som Levy i sin Levnedsskildring af Berger paa Grundlag af nogle rhetoriske Vendinger i Promotionsprogrammet fremstiller det, at den medicinske Skole i Strassburg i det Hele var særlig berømt. Dette gjaldt egentlig kun om et ganske enkelt Fag, Fødselsvidenskaben, for hvilken en ny Æra netop var i Gjennembrud, frembaaren af en nøiagtigere Iagttagelse af Fødslens Forhold og af den uskadelige Fødselstangs Anvendelse. Chefen for Strassburgs i 1728 grundede Fødselsstiftelse, den berømte Fried, var vel ingen videnskabelig Banebryder, men han forstod at benytte de samtidige store engelske og franske Obstetrikeres Opdagelser, og som Lærer i Fødselsvidenskab stod han i en lang Aarrække som en uovertruffen Mester. Intetsteds var den praktiske Undervisning og Øvelse i Fødselshjælp organiseret saa gunstigt og liberalt for unge Læger og Studerende som i Strassburg. Der kan ikke være Tvivl om, at det netop var for at nyde godt af denne Undervisning, at Berger strax styrede sin Kurs derhen, og rimeligvis har det været paa hans Velynderes, hans kjøbenhavnske Læreres Raad.

Disse hans Lærere, Krüger og Wohlert, havde begge som Kirurger foretaget Studierejser under Fødselsvidenskabens Gjennembrudsperiode og havde saaledes havt Leilighed til paa nært Hold at vurdere dennes Betydning. Wohlert viste sig ogsaa senere som en dygtig Fødselshjælper. Faget var endnu ikke selvstændig afgrændset, men udgjorde baade i Frankrig, i England og Tyskland en Del af Kirurgien, og forsaavidt som mandlig Fødsels-

hjælp navnlig efter Fødselstangens Opfindelse begyndte at gjøre sig mere gjældende, var det nærmest Kirurger, der overtog dette vigtige og ansvarsfulde Hverv. I de større Byer i Frankrig vare ogsaa specielt uddannede Mænd ansatte som „Accoucheurs", i Tyskland som „geschworene Hebammenmeister" og havde i denne Egenskab at bistaa Jordemødrene. I Danmark havde imidlertid Kirurgiens rudimentære Udviklingstilstand medført, at den vigtige Forordning af 30. Novbr. 1714 om Jordemodervæsenets Ordning havde betroet denne Sag til en Kommission, hvis ledende Mænd vare Medlemmerne af det medicinske Fakultet. Og det traf sig nu ogsaa saa heldigt, at Fakultetet i begge Professorer Buchwald, Fader og Søn, i en meget lang Aarrække besad Mænd, der med særlig Interesse havde lagt sig efter Fødselsvidenskaben; den ældre Buchwald var jo selv begyndt som Barberkirurg. Forordningen af 30. April 1736, som paa engang gav Kirurgien i de kongelige Lande en helt selvstændig Stilling, havde ikke inddraget Jordemodervæsenet under sig; den nye suveræne Generaldirektør for Kirurgien, Simon Krüger, havde heller ikke lagt sig særlig efter Fødselshjælp.

Den gjældende Ordning, ifølge hvilken altsaa Fakultetets Jordemoderkommission fremdeles havde Ledelsen af hin vigtige Sag i sin Haand, lod imidlertid ligeoverfor den nye obstetriciske Udviklings Krav henad Aarhundredets Midte adskilligt tilbage at ønske. Den yngre Buchwald, der som Faderens Efterfølger i det medicinske Professorat (1739) havde overtaget Accouchementsvæsenets Ledelse, havde ganske vist paa sin Udenlandsreise i Tyverne særlig lagt sig efter dette Buchwaldernes Specialfag, men det var uheldigvis sket før Begyndelsen af den

nævnte nye Æra. At være Accouchementsvæsenets Chef var for ham væsentlig kun det traditionelle Hverv at undervise og kontrollere Jordemødre, men egentlig ikke selv at være professionel praktisk Autoritet i Fødselshjælp — dertil var en lærd Fakultetsprofessor efter gammeldags Opfattelse for fornem. Det var den ansete, men ganske ulærde privilegerede Operatør Schønheyder, der henimod Aarhundredets Midte udførte de allerfleste Kunstforløsninger i Kjøbenhavn. Saa meldte sig pludselig i 1740 en i Strassburg og Paris netop uddannet og paa Høiden af den nyeste obstetriciske Udvikling staaende Mand og androg om at blive udnævnt til „General-Accoucheur“ [1]), idet han vilde have sit Specialfag stillet paa lignende selvstændig Maade, som Kirurgien med dens Generaldirektør var blevet det ved Forordningen af 30. April 1736. Det var en ung Kirurg Jens Bing, der vel ikke havde anden ydre Kvalifikation end umiddelbart forinden med „wohlmeritirtes Attestatum“ at have absolveret den anatomisk-kirurgiske Examen ved Theatret [2]), men støttedes ved formaaende Protektion. Hans Farbroder var den ansete kjøbenhavnske Læge af samme Navn, der dels personlig, dels gjennem sin intime Ven Professor Hans Gram havde udmærkede Forbindelser i Regjeringskredsene, i ethvert Tilfælde før Rosenkrands's Afskedigelse, og havde benyttet dem til ved Brodersønnens Tilbagekomst fra en lang Studiereise strax at skaffe ham særligt kongeligt Privilegium til frit at praktisere baade i Kirurgi og i Medicin.

---

[1]) Collegium medicum's Forhandlingsprotokol (i Sundhedskollegiets Arkiv).

[2]) Theatrets Examensprotokol i det kirurgiske Akademies Arkiv.

Kancelliet stillede sig aabenbart velvilligt til den unge Bings Andragende, og det nye Collegium medicum, til hvis Betænkning Andragendet blev henvist, maatte efter en foreløbig Afvisning paany beskjæftige sig med det[1]). Det lykkedes vel Buchwald og Kollegiet at standse Sagen ved den Motivering, at den hidtidige Kommission fremdeles maatte anses for at være den heldigste Autoritet for Jordemodervæsenet, og at man forøvrigt i den af Kollegiet drøftede Medicinalforordning vilde foreslaa forskjellige Reformer paa dette Omraade. Enhver Plan om Jens Bings Ansættelse maatte ogsaa snart bortfalde ved hans tiltagende Drikfældighed[2]), der efterhaanden slappede den begavede, men altid ustadige Mand. Selve Tanken om en efter udenlandsk Mønster etableret praktisk-obstetricisk Autoritet særlig for Kjøbenhavn var dog ikke dermed kvalt, ligesom ogsaa den kirurgiske Generaldirektør Simon Krüger under Kollegiets Drøftelse ses at have indtaget en Særstilling til Gunst for Planen. Under hans Kamp paa Liv og Død med Kollegiets lærde Medlemmer var det naturligt nok, at han ikke lod denne Chance til at skade Fakultetet og indskrænke dets Magtomraade ubenyttet.

Det ligger saaledes nær at antage, at Krüger og Wohlert, der i den unge Berger havde opdaget en særlig lovende Kraft, havde tilskyndet ham til at anvende sin Tid særlig til Uddannelse i dette Specialfag og at reise til Strassburg, for at han i Fremtiden kunde gjøre sig gjældende som obstetricisk Autoritet i Kjøbenhavn og i en saadan Position tillige afgive en velkommen Støtte

---

[1]) Collegium medicum's Forhandlingsprotokol.
[2]) Kall'ske Samlinger i det kgl. Bibl. (4to. Nr. 518).

for de mod Fakultetet kæmpende Kirurger. Og han skuffede ikke sine kjøbenhavnske Læreres Forventninger hverken ved sit Studieophold i Udlandet eller efter sin Tilbagekomst. Under et næsten 3-aarigt Ophold i Strassburg (1743—46) dyrkede han Fødselsvidenskaben med saa megen Iver og Dygtighed, at han blev Frieds kjæreste Discipel og særlig betroede Assistent. Samtidig forsømte han heller ikke at uddanne sig i andre lægevidenskabelige Discipliner. Hjemkommen sluttede han sig fremdeles trofast til Amfitheatret og dets Lærere og viste ikke, saaledes som en samtidig fremadstræbende Kirurg (Heuermann), nogensomhelst fakultetsvenlig Tendens. Efter at have fungeret i nogen Tid som Reservekirurg ved Theatret og saaledes assisteret ved Undervisningen, underkastede han sig i December 1748 den anatomiske Prøve med lovende Resultat, og end mere glimrende absolverede han 2 Aar efter den kirurgiske Prøve. For at vise sine særlige Kvalifikationer og ligesom henlede Opmærksomheden paa sig som et Docentæmne begyndte han Prøven den første Dag med at holde „eine zierliche und wohlgerundete Vorrede von der Chirurgie“ [1]) — en Optræden, som ellers laa de beskedne og ikke særdeles dannede kirurgiske Kandidater fjern.

Ved denne Examen havde han i Henhold til Reskriptet af 8. Mai 1741 gjort sig kvalificeret til enhver kirurgisk Ansættelse. I den Del af Kirurgien, som var hans egentlige Specialitet, aabnede der sig vel foreløbig ingen Udsigt til at gjøre Embedskarriere, og Spørgsmaalet om offentlig Ansættelse af en særlig Accoucheur havde siden Afvisningen af Jens Bings Andragende været

---

[1]) Theatrets Examens-Protokol.

stillet i Bero. Men en ny Morgenrøde for dette Fag, en Forjættelse om en ny Udvikling, oprandt dog netop samtidig med Bergers Fuldendelse af Examen, idet den filantropiske og virksomme Oplysningsbevægelse, som bares frem af den tyske Hofkreds, endnu samme Aar „for at forekomme Misgjerninger, som drager Guds Vrede og Straf over Lande og Riger“, fremkaldte et Reskript til Direktionen for de Fattiges Væsen i Danmark, ifølge hvilket et „frit Jordemoderhus“ skulde indrettes hos en Jordemoder i Kjøbenhavn til Bedste for hjælpeløse frugtsommelige Kvinder, altsaa dog en Begyndelse til en Fødselsstiftelse, den første og vigtigste Betingelse for videreført Udvikling af dette Specialfag.

Foreløbig sørgede Bergers trofaste Protektor Berckentin for at anbringe ham paa anden Maade. Den nybagte Greve havde med sine øvrige høie Stillinger ogsaa forenet Præsidiet i Kommissions-Direktionen for de Fattiges Væsen og arbeidede i denne Egenskab som en af Repræsentanterne for Oplysningsfremskridt paa Reformer i Fattigvæsenets Stiftelser. Navnlig tog Direktionen sig af den store og forholdsvis rige Stiftelse Vartov-Hospitalet, der var installeret i Tycho Brahes gamle Gaard. Hospitalet udvidedes i disse Aar gjentagne Gange[1]), og netop i 1750 vedtoges det at ansætte en særlig Kirurg derved. Denne Stilling fik da Berger til at begynde med, og det Bekjendtskabsforhold, han herved knyttede med Stiftelsens ansete Præst Povl Egede, fik senere i flere Retninger Betydning for ham — først og fremmest ved at skaffe ham en iøvrigt tidlig afdød Hustru, en Datter af Etatsraad, Høiesteretsassessor Thestrup og en Søster til

[1]) Junge, Kjøbenhavns Beskrivelse S. 76.

Egedes to sidste Hustruer. To Aar senere, da det kjøbenhavnske Fattigvæsens Kirurg J. H. Voltelen avancerede til Divisionskirurg og derved fratraadte sin tidligere Stilling, fik Berger, utvivlsomt ved Berckentins Hjælp, ogsaa dette Embede, der søgtes af mange ældre baade Kirurger og Medici, derimellem Bergers ældre obstetriciske Konkurrent Jens Bing[1]).

Dette var dog kun beskedne Stillinger, passende for en ung Kirurg uden særlige Kvalifikationer og i Længden altfor ringe for en saa ærgjerrig ung Mand, som Berger snart viste sig at være. Ved at være Fattigvæsenets Kirurg fik han imidlertid en vis Forbindelse med det under Fattigvæsenet hørende Jordemoderhus i Gothersgade, og forsaavidt førte Stillingen ham nærmere ind paa hans egentlige Specialfag, hvilket han iøvrigt praktisk fik Leilighed til at dyrke i større Udstrækning som en bestandig mere benyttet og anset privat Fødselshjælper, der blandt Andet med stor Dygtighed forstod at bruge den nye uskadelige Fødselstang. Men snart aabnede der sig en videre Udsigt for ham. Den hastigtvirksomme Oplysningsfilantropi lagde i 1752 Grundstenen til et stort, virkeligt Syge-Hospital, det kongelige Frederiks Hospital, i den nye Frederiksstad. Det maatte kunne hamle op med Preusserkongens kort forinden fuldførte Charité-Hospital i Berlin og skulde derfor ogsaa som dette udstyres med en „salle d'accouchement“ [2]). Man synes at være skredet til Hospitalets Opførelse med en ikke ringe Ilfærdighed og uden megen Overveielse; baade den overordnede Leder, A. G. Moltke, og selve

[1]) Collegium medicum's Forhandlingsprotokol.
[2]) Kommissionsprotokollen angaaende Hospitalets Indretning (i Hospitalets Arkiv).

Bygmesteren Eigtved havde i denne Periode saa mange store og pompøse Foretagender for, at der ikke kunde blive megen Tid tilovers til at beskjæftige sig med et Hospital for stakkels fattige Syge. Først næsten 3 Aar efter Grundstensnedlæggelsen og efter at Thura havde overtaget den afdøde Eigtveds Hverv som Bygmester, blev der under Moltkes Forsæde nedsat en Kommission, der skulde tage Hospitalets Indretning under nærmere Overveielse, og i hvilken Sagkyndigheden var repræsenteret af de to Hoflæger, den af Bernstorff indkaldte tyske Livmedikus J. J. von Berger og Hofkirurg Wohlert, samt af Kirurgiens Generaldirektør Krüger. Landets høieste og selvskrevne medicinske Autoritet, Dekanen i Fakultetet og Collegium medicum, Buchwald, der dog tidligere havde søgt at virke for et saadant Hospitals Oprettelse til Undervisningsbrug[1]), blev derimod ikke Medlem; det nationale og væsentlig konservative Fakultet var da i Hoffets Unaade og udelukkedes fra Medvirkning i de foreliggende Reformopgavers Løsning.

Det ses af denne Kommissions Forhandlinger[2]), at det kirurgiske Lægetilsyn ved Hospitalet efter Wohlerts Forslag oprindelig paatænktes at skulle deles mellem en Oberchirurg, som ikke skulde bo i Hospitalet, og hvis Hjælp særlig skulde anvendes ved større Operationer og og lignende vanskelige Tilfælde, og en ordentlig Kirurg, der skulde besørge de daglige Forretninger med Assistance af en Underkirurg. Til at være ordentlig Kirurg ses Berger allerede tidligt at være designeret, og Over-

[1]) Wandeler, Diss. inaug. de insigni emendatione medicæ praxeos in nosocomiis invenienda. Præside v. Buchwald. 1746. — Konsist. Kopibog 1754, S. 331.

[2]) Kommissions-Protokol angaaende Hospitalets Indretning.

kirurgposten har vistnok Wohlert som øvet og færdig Operatør ønsket selv at overtage; en Samvirken med Berger vilde sikkert være ham behagelig og kjær. Men den altid stridbare og endog ligeoverfor Hoffet ubøielige Generaldirektør var af en anden Mening end Hofkirurgen, han var, som Riegels siger, „ikke altid dennes Ven“ [1]), og efter lange Forhandlinger vedtoges Krügers Forslag, der gik ud paa Ansættelse af en væsentlig selvstændig og operativ færdig Hospitalskirurg med Bolig i Hospitalet. De udstrakte Krav, der stilledes til en saadan, vilde Berger med sin kirurgiske Uddannelse vanskelig kunne tilfredsstille, og han vilde i Overkirurgstillingen sikkert have faaet en lige saa hovmestererende Medfart af den ikke blide Generaldirektør i dennes Egenskab af Hospitalets lægekyndige Tilsynsmand, som den af Hoffet protegerede Overmedikus Jensenius fik [2]). Berger tog da ogsaa resolut det fornuftige Parti at trække sig tilbage, hvorved Krügers Protegé Spierling kunde ansættes uden nogen Vanskelighed.

Den rolige, veloverveiede og beregnede Besindighed, der karakteriserede Berger under hans fortsatte Fremadstræben, giver sig i denne Sag et tydeligt Vidnesbyrd. Han har nemlig med stor Ro kunnet resignere, idet han dengang allerede har havt god Udsigt til snart at faa en offentlig Ansættelse indenfor sit Specialfags Omraade. Spørgsmaalet om Oprettelse af en særlig Accoucheurpost i Kjøbenhavn var ikke dødt, og det oprindelige Projekt om en salle d'accouchement i Hospitalets Corps de logis var Kommissionen efterhaanden — vistnok som

---

[1]) Forsøg til Chirurgiens Historie S. 123.
[2]) Direktionens Deliberationsprotokol og Kopibog.

Følge af Konferencer mellem Wohlert og Berger — bleven betænkt paa at udvide saaledes, at en af de af Thura tilbyggede store Hjørnepavilloner ud til Amaliegade helt skulde anvendes til en efter Omstændighederne stor Fødselsstiftelse, der ligesom i nogle udenlandske Byer kunde medføre Ansættelse af en professionel Accoucheur til Fyldestgjørelse af de ved Fødselsvidenskabens nyeste Udvikling opstaaede Krav.

Foreløbig fik Berger ved Hofkredsens og A. G. Moltkes Velvillie en Erstatning for sin Skuffelse paa anden Maade. Ved Kunstakademiets Udvidelse i Foraaret 1758 erholdt han den ny normerede Professorpost i Anatomi samtidig med, at Reverdil udnævntes til Professor i Geometri. Til denne betydelige Ophøielse, der ved Siden af en Gage af 200 Rdl. aarlig for kun én ugentlig Forelæsningstime tillige skaffede ham som Akademiets „Officialis“ Rang med virkelig Kancelliraad[1]), var han sikkert ogsaa kvalificeret; ikke blot havde han gode anatomiske Kundskaber, men hans senere literære Optræden giver tydelige Vidnesbyrd om en Mand af fin Dannelse og Smag, ligesom han ogsaa senere som lægevidenskabelig Professor efter sine Disciples og andre Vidnesbyrd var en udmærket Docent.

Først ved denne Tid synes det ret at være gaaet op for Buchwald, at der fra denne af Hoffet kraftigt beskyttede, men hidtil i den ydre Optræden beskedne unge Mands Side truede et Uveir, der kunde sætte den indtil da urokkede Magtstilling i Accouchementsvæsenet

[1]) Thiele, Kunstakademiet og Heststatuen paa Amalienborg, Kbhvn. 1860, S. 113 (ved den sædvanlige Forvexling med Livmedikus von Berger betegnes Berger som daværende Livmedikus).

i Fare. Den nu aldrende Fakultetsdekan, der i mange Aar havde indskrænket sin Virken for Accouchementsvæsenet til de traditionelle Fredags-Lektioner for Jordemødre og de obligate Examinationer i Jordemoderkommissionen, samt til at lade sin Discipel, den begavede Tycho Holm, oversætte en noget mere tidssvarende fransk Jordemoderbog end den af ham selv tidligere besørgede, blev paa engang meget aktiv og virksom i den nye Tids Aand. I 1758 begyndte han at holde Forelæsninger over Fødselsvidenskab for de Studerende, og samme Efteraar optoges det tidligere skarpt afviste Spørgsmaal om Ansættelsen af en særlig professionel Accoucheur til Forhandling i Kollegiet, idet en af Buchwalds Disciple, en ældre medicinsk Student Langemach, der nogle Aar tidligere havde gjort sig bekjendt ved sammen med sin Ven Jensenius at oversætte den tyske stahliansk-pietistiske Læge Weisbachs populære Lægebog, meldte sig med et Andragende om „for et fixum salarium at beskikkes til Accoucheur heri Staden, naar han paa Reiser havde erhvervet sig Indsigt og Erfaring“ [1]). Ligesom Buchwald nogle Aar tidligere, da en paatænkt Indkaldelse af en tysk Botaniker truede med at rokke hans Autoritetsstilling som Universitetets botaniske Lærer, søgte at forekomme en saadan ved at sende sin Discipel Tycho Holm til Uddannelse hos Linné i Upsala, saaledes søgte han nu ved at poussere en anden Discipel frem at hindre Bergers Ansættelse. Men, medens det lykkedes Buchwald at hindre om ikke den tyske Botanikers (Oeders) Indkaldelse, saa dog dennes Udnævnelse til Universitetsprofessor, saa var hans Strategi denne Gang frugtesløs.

---

[1]) Collegium medicums Forhandlingsprotokol.

I Mai 1759 udnævntes Berger vel ikke til „General-Accoucheur“, som Jens Bings nævnte tidligere Andragende pretentiøst gik ud paa, men dog til Stads-Accoucheur i Kjøbenhavn og samtidig til Assessor i Jordemoder-kommissionen, i hvilken sidste Egenskab han strax kom i en Rangstrid med Buchwalds kjære og fuldtro Discipel, den daværende Stadsfysikus Wandeler, der mente at kunne gjøre Krav paa Fortrinnet. Berger viste sig her som den elskværdige og hensynsfulde Mand og cederede godvillig sin Kontrapart[1]), der strax efter, maaske netop ved Bergers Indflydelse ved Hoffet, udnævntes til Professor medicinæ designatus — hvorved hans Rang faktisk blev høiere end Bergers.

Ved denne Bergers Udnævnelse, ifølge hvilken „Jordemødrene skulde holde sig til ham“, var den første store Breche skudt i Accouchementsvæsenets hidtidige Ordning. Den rette, men for Buchwald farlige Mand var kommen paa den rette Plads, og inden kort Tid aabnede der sig for Berger Udsigt til en endnu langt mere fremskudt Plads og til en banebrydende videnskabelig Virksomhed. Faa Maaneder efter hans Udnævnelse til Stadsaccoucheur flyttedes den lille Fødselsanstalt i Gothersgade til den omtalte rummelige Pavillon i Frederiks Hospital, som havde Plads til omtrent 30 Fødende, men som dog foreløbig vedblev at være et Jordemoderhus af den gamle Art, alene sorterende under Fattigvæsenets Direktion og dennes Inspektør og uden Afhængighed af Stadsaccoucheuren.

Hidtil havde Berger kun været den praktiske ulærde Kirurg og ikke søgt at erhverve sig den medicinske

[1]) Collegium medicums Forhandlingsprotokol.

Doctorgrad eller i det Hele at gjøre sig gjældende som Homo literatus. Angivelsen i Nyerups Lexikon og i Bibliotheca danica om, at han er den anonyme Oversætter af Butinis Skrift om Koppeindpodning (1753), er næppe paalidelig, i det Mindste er det ikke lykkedes mig ved nøiere Efterforskning at finde nogen positiv Bestyrkelse af denne Antagelse, der i og for sig kan se ret plausibel ud, da Berger ved denne Tid i den for Koppeinokulationen stemte tyske Hofkreds vistnok var den eneste lægekyndige, der var tilstrækkelig hjemme i Dansk til at kunne besørge en saadan Oversættelse. Imidlertid tyder alt snarest paa, at her ikke foreligger andet end en Forvexling med hans Samtidige, den faktiske Hovedleder af Inokulationsbevægelsen, den indkaldte tyske Livlæge von Berger, en Forvexling, der stadig mødes hos Historieskriverne — saaledes endog hos den samtidige Ch. D. Biehl[1]) —, og som ogsaa har været saa meget vanskeligere at undgaa, som C. J. Berger senere ligeledes blev kgl. Livlæge. Alle Udtalelser i den samtidige Literatur, som rigtignok oftest kun temmelig ubestemt hentyde til Oversætterens Person, passe bedre paa von Berger end paa Berger, og i „Lærde Tidender“ siges ovenikjøbet udtrykkeligt, at Bogen „skal være oversat af Livmedikus v. Berger“. At denne utvivlsomt paa dette Tidspunkt ikke har været saa meget hjemme i Dansk, at han har været i Stand til en saadan Oversættelse, svækker for saavidt denne Angivelse, men „Udgiver“ (som den anonyme kalder sig i Bogens Fortale) har han dog vistnok været, og om han igjen skulde have søgt

---

[1]) Hist. Tidsskr. 3. R., IV, S. 433.

Oversætterhjælp hos den til en saadan Syssel næppe særdeles oplagte C. J. Berger, maa staa hen[1]).

Bergers første sikre literære Publikation bliver saaledes hans medicinske Doctordisputats. Han var lidt efter lidt kommen til at fjerne sig meget fra den simple Kirurgtrup og indtage en fremskudt Plads i Samfundet, han var ved sin Forlovelse traadt i nær Forbindelse med de ansete Familier Thestrup og Egede, og allerede af saadanne Grunde kunde det være naturligt nok, at den ærgjerrige Mand kunde ønske at erholde Gradens fine Stempel. Men ogsaa et ideelt Motiv maatte for ham gjøre sig stærkt gjældende. Efter hele hans Opfattelse og Udviklingsgang, hans klare videnskabelige Syn maatte Kirurgiens organiske Sammensmeltning med Medicinen staa for ham som det Maal, der skulde sigtes paa, og som han saaledes ogsaa maatte ønske saavidt muligt at realisere for sit personlige Vedkommende. Hans Forbillede og Lærer Fried havde ogsaa legitimt erhvervet sig den medicinske Doctorgrad. Der var imidlertid for ham endnu en langt vægtigere Grund end alle andre til at erhverve Universitetets summos honores; i sin langsomme og forsigtige, men tillige energiske Stræben fremad var han nu kommen saa vidt, at hans Endemaal var klart fastslaaet: han vilde være Professor ved Universitetet i Fødselsvidenskab. Han skrev sin Inaugural-Dissertation „Tentamen medicum semeioticæ partus legitimi Sect. I: Perfectissimi enixus signa“ for at faa denne Plan realiseret, hvad der tydeligt nok skinner frem af Fortalen. Men var end den nærmeste Anledning til Disputatsens Fremkomst saaledes i ganske særlig Grad en rent ydre,

---

[1]) Bibl. for Læger, 7. R., 2. Bd., S. 276 og 370.

saa manglede Afhandlingen ikke indre videnskabeligt Værd. Tvertimod, den rager i saa Henseende høit op over alle andre medicinske Disputatser i hin Tidsperiode. Ved sin paa mønsterværdige Iagttagelser baserede og med Skarpsind og Genialitet kombinerede Lære om den naturmæssige Fødsels Forhold gav den det solide og og urokkelige Grundlag, hvorpaa den danske obstetriciske Skole derefter udviklede sig, og som stillede denne paa en høiere og mere fremskreden Plads end de fleste samtidige obstetriciske Skoler i Udlandet.

Det ligger udenfor denne paa et ikke-lægevidenskabeligt Tidsskrift beregnede Afhandlings Plan at give nogen mere indgaaende Fremstilling af Disputatsens videnskabelige Indhold, hvilken Opgave ogsaa er løst fra særlig kompetent Side i det nævnte Universitetsprogram af afdøde Prof. Levy, ligesom senere i et Skrift af en yngre talentfuld obstetricisk Forfatter[1]). Her skal jeg kun fremdrage nogle med hans Erhvervelse af Doctorgraden forbundne Momenter, der synes mig karakteristisk at belyse hans Personlighed og Udviklingsgang, hans Stilling og Forhold særlig til det medicinske Fakultet.

I den korte Levnedsskildring, han har ladet Rector Anchersen indføre i Promotionsprogrammet, giver han Fakultetet et tydeligt, om end indirekte udtrykt Mistillidsvotum. Efter at han med Taknemlighed har fremhævet, hvad han skylder sine Lærere i Udlandet og ved det anatomisk-kirurgiske Theater i Kjøbenhavn siger han: „privatis autem laboribus et tacitis meditationibus universam scientiam medicam diligenter excoluit suamque

---

[1]) E. Ingerslev, Fødselstangen, en obstetricisk Studie, Kbhvn. 1887, S. 56 ff.

fecit.“ Den egentlige Medicin, hvoraf han intet kunde lære ved Theatret, har han altsaa tilegnet sig uden nogen Veiledning af de medicinske Lærere ved Kjøbenhavns Universitet, Buchwald og Lodberg Friis skylder han intet og har heller ikke havt nogen af dem til Præceptor. Dette abnorme, halvt revolutionære Forhold for en medicinsk Doctorand faar en yderligere tilspidset Karakter derved, at han ikke forud har underkastet sig Immatrikulation, hvormed ogsaa normalt fulgte Valget af en privat Præceptor. Naar en Kirurg i denne Tidsperiode aspirerede til at blive medicinsk Doctor, ses han ellers altid at have valgt Buchwald til Præceptor; men Berger var ganske vist i de sidste Aar før sin Promotion saa vidt fremme i Samfundet og nød saa stor Anseelse og Autoritet, at Antagelsen af en privat Præceptor for ham vilde have været temmelig upassende. Hans Navn findes først i Matriklen ved hans Promotion den 29. Decbr. 1759, hvor der anføres: „Dissertatione publica de perfectissimi enixus signis habita Doctor medicinæ a Decano Facultatis gratiosæ more consueto renunciatus est D. Chr. Joh. Berger, regiæ pulchr. art. Academiæ Anatomiæ Professor, Collegii obstetricii socius et metropoleos hujus summa auctoritate constitutus obstetricans.“

Denne Oppositionsstilling til Fakultetet udtrykker baade hans meget deciderede Personlighed, der ikke generedes af Pietetshensyn, og hans lægevidenskabelige Standpunkt, saaledes som det ogsaa aabenbarer sig i Dissertationen. I den bestandig mere tilspidsede Kamp mellem den gamle lærde Medicin af et endnu halvt skolastisk Tilsnit og den nye Naturvidenskab med dens Tyngdepunkt i en af Autoritetstro uhildet Naturiagttagelse har han, i god Overensstemmelse med hele sin fra først

af ulærde kirurgiske Udviklingsgang, med sit skarpe Blik for den rene Naturforsknings Betydning og tillige med sit urolige, revolutionære Drag, som senere kommer stærkt nok til Syne, afgjort stillet sig under det nye Standpunkts Fane. Var end hans Antipode Buchwald paa ingen Maade blottet for intelligent Forstaaelse af det Nye, særlig hvad angik det afgjørende Hovedpunkt, som af Berger og andre netop betonedes, Medicinernes Uddannelse ved selve de Syges Senge, saa var han dog i hele sin tidligere Udvikling bleven saa meget paavirket af det Gamle, at han, der selv nu var gammel, stærkt maatte holde igjen ligeoverfor de unge Reformatorer. Og særlig gjaldt dette om det Specialfag, om hvis Reform Bergers Iver havde koncentreret sig; thi her kom Magtspørgsmaalet med i Betragtning. En Forandring af Status quo paa dette Omraade vilde nemlig rokke ved Buchwalds ledende Autoritetsstilling i Forhold til hele Jordemodervæsenet.

Imidlertid turde det dog være, at Berger ikke saa dristigt havde tilkastet Fakultetet Handsken, hvis ikke Situationen havde været saaledes, at han kunde gjøre det uden Fare, ja at han styrkede sine Fremtidsudsigter ved at gjøre det. Spændingen mellem den tyske Regjering, der virkede for sine Oplysningsbestræbelsers Fremme ved rask Indkaldelse af Fremmede, og det overveiende national-konservative Universitet var dengang stærkt fremtrædende, og særlig gjaldt dette om det medicinske Fakultet, der faktisk havde været sat ud af Spillet lige fra den bekjendte Episode i 1752, da det lykkedes Universitetet netop ved kraftig Anvendelse af sit gamle skolastisk lærde Disputations-Vaaben at reducere Bernstorffs indkaldte Protegé Oeder in absurdum og derved hindre den

unge, selvfølende, men i latinsk Fægtekunst temmelig uøvede Gøttingske Naturvidenskabsmands tilsigtede Universitetsansættelse. Fra det Øieblik søgte Regjeringen ingen Medvirkning hos Fakultetets ledende Dekan og benyttede kun Mænd, der holdt sig fjernt fra Dekanatets Sfære. Denne af Berger indtagne Kampstilling mod det Gamle kan saaledes ikke skaffe ham Lov for ophøiet Mod, snarere for en ikke synderlig ophøiet, men kløgtig Beregning.

Den en Doctorand foreskrevne Prøve for Fakultetet underkastede Berger sig vel; men den Maade, hvorpaa den mod Berger (maaske paa Grund af dennes danske Herkomst) mærkelig affable Rector Anchersen i Programmet meddeler dette („doctissimo cum facultate medica de rebus ad suam scientiam spectantibus colloquio“) ligesom ogsaa Rectorens andre Udtryk om ham som en „medicinæ doctor, quem certis dudum experimentis et felicioris praxeos fama se esse demonstravit“, giver Handlingen egentlig mere Præget af en Ærespromotion, hvorved ogsaa Nødvendigheden af en forudgaaende Immatrikulation bortfalder. Et saadant celebert Præg faar den ligeledes ved den Maade, hvorpaa den refereres i Dagspressen, idet det udtrykkelig fremhæves, at den under Præsidium af Buchwald foregik „i Nærværelse af mange Fornemme, inviterede ved et lærd Program af Justitsraad Anchersen, hvori bevises, at Evangelisten Lucas rimeligvis har været Doctor medicinæ“ [1]). De mange Fornemmes Nærværelse tyder paa, at Impulsen til dette solenne Arrangement, som ikke kan være truffet efter Fakultetets Ønske, er givet fra selve Hoffet, men

[1]) Adresseavisen 1759 Nr. 59.

forøvrigt var en medicinsk Doctorpromotion under Universitetsmedicinens daværende hensygnende Tilstand en saa sjælden Begivenhed, at den overhovedet maatte vække nogen Opmærksomhed. Fra Sommeren 1755, da Jensenius promoveredes, og til Bergers Promotion, altsaa i $4^1/_2$ Aar, havde denne Handling ikke fundet Sted ved Universitetet, og der var saaledes i denne Tid ingen autoriseret Læge udgaaet derfra; thi Doctorgradens Erhvervelse udgjorde jo den Autorisation, som enhver virkelig Læge lovmedholdelig skulde have.

Var det saaledes vistnok overhovedet med meget blandede Følelser, om end med den fintdannede Verdensmands smukkeste Anstand, at Fakultetets Dekan som Præses og Promotor under særlig solenne Former tildelte den af Hofkredsen protegerede, fremadstræbende Obstetriker Universitetets summos honores, saa var der tillige i selve Dissertationens nævnte Fortale en Passus, som maatte vække pinligt Anstød hos Buchwald og foraarsage ham alt andet end Glæde og Fred. Efter en i de skjønneste og varmeste Udtryk formet Dedikation til den kort forinden afdøde Berckentins Minde følger Fortalen, hvori det store Menneskekjærlighedens Værk, Oprettelsen af en Fødselsstiftelse i Frederiks Hospital, fremhæves, og derpaa tilføies, at kun Et endnu mangler for at gjøre Værket fuldkomment: Anvendelsen af det til Bedste for de vordende Lægers kliniske Uddannelse i Fødselshjælp, „quo profecto necessarium magis, in addiscenda difficili arte, nihil est, nihil tamen inter nostrates magis desideratum“. Haabet om at „clementia augustissimi largitoris“ snart vil opfylde dette sidste Desiderat, udtaler han derpaa i en saa tillidsfuld, ja næsten triumferende Tone, at han sikkert allerede ved dette Tidspunkt har modtaget

bestemte Tilsagn fra den ledende Hofkreds om Oprettelsen af en saadan klinisk obstetricisk Anstalt, til hvis Chef han var designeret.

Da Berger tilmed kort efter blev Medlem af Collegium medicum og derved vandt en vigtig ny Position, maatte Situationens truende Alvor være klar nok for Buchwald, og denne havde kun Et at forsøge, nemlig følgende sin gamle Taktik at vise sig paa Høide med Udviklingen og søge at forekomme de truende Begivenheder ved at optræde som Fremskridtets energiske Talsmand. Resolut fremkom han med Forslag om, at nogle studiosi medicinæ et chirurgiæ maatte faa Adgang til Jordemoderhuset i Frederiks Hospital for der at blive øvede i Jordemodervidenskab, og endvidere at Indsigt i denne Videnskab skulde kræves af enhver, der attraaede Ansættelse i Fysikater eller Kirurgikater i Provindserne. Kun skulde, „paa det at Jordemoderhusets Nytte og Orden i alle Maader paa det nøieste kan blive iagttagen“, saadanne Studiosi „allene staae under Opsigt og Direktion af den, som af Præses og Directeurer er betroet Inspection over bemeldte frie Jordemoderhuus“ — den udenfor Fattigvæsenet staaende Stadsaccoucheur kunde saaledes i denne Sag ikke komme til at gjøre sig gjældende. Dette i det Væsentlige tidssvarende Forslag forelagde Buchwald i Sommeren 1760 til Drøftelse i Collegium medicum, og „Membra fandt Forslaget meget patriotisk og prisværdigt og beviste med adskillige Grunde Nytten og Fornødenheden af, at denne Indretning gik for sig“ [1]). Det blev ogsaa sanktioneret ved Reskripter til Direktionen for de Fattiges Væsen og Collegium medicum af 2. Januar

---

[1]) Kollegiets Forhandlingsprotokol.

1761. Men det lykkedes dog ikke Buchwald at besværge Stormen. Overvældende for ham kom kun faa Maaneder efter, d. 1. Mai s. A., netop „i Anledning af Professor Bergers Forslag“, et Reskript, der kort og peremptorisk dekreterede, at „den i Friderichs Hospital indrettede Stiftelse for svangre Fruentimmer maa være skjenket det medicinske Facultet ved Universitetet i Kjøbenhavn for at tjene til en practisk Skole in obstetriciis, og at Doctor medicinæ Christian Berger er beskikket til Professor Artis obstetriciæ, samt at læse privatim over Theoriam artis obstetriciæ og give sine Tilhørere Leilighed til Øvelser i denne practiske Skole m. v.“

Dette Reskript maatte ikke alene i Realiteten tilføie Obstetrikens hidtidige officielle øverste Autoritet Buchwald et Banesaar, men det maatte i Formen være yderst krænkende for ham — han blev aldeles ignoreret i sin Autoritetsstilling og stillet uden for den obstetriciske Undervisning! Dette synes ogsaa Regjeringen hurtig at have erkjendt; Reskriptet, der bar vel meget Præg af det Hastværk, som ofte kom til Syne i hin foretagsomme Periode, blev kasseret og et nyt udfærdiget under 15. Mai[1]), i hvilket det tilføies, at „Os elskelig Balthazar Joh. de Buchwald kan continuere som hidindtil med Informationen for Jordemødre“, og endvidere, at „Opsigten skal være Dig (ɔ: Berger) alene anfortroet, dog saaledes, at Facultas medica og Jordemoderkommissionen ikke maa betages det mindste af den hidindtil havte Myndighed og Direction in arte obstetricia“ [2]). Men ogsaa for Bergers eget Vedkommende indeholder Reskriptet supplerende

[1]) Munk, Love for Medicinalvæsenet, Kbhvn. 1804, S. 144 og 358.
[2]) Afskrift af Reskriptet i Fødselsstiftelsens Arkiv.

Tilføielser af Betydning, hvorved det unægtelig bliver ret sandsynligt, at Omredaktionen kan have fundet Sted ligesaa meget af Hensyn til denne som til Buchwald. Det præciseres nemlig i det nye Reskript, at Berger udnævnes til „Tertius Professor facultatis medicæ“, idet der „efter andre Akademiers Exempel maatte sættes en Professor artis obstetriciæ med Designation at ascendere i det medicinske Facultet“, ligesom ogsaa, at „Opsigten over denne Skole, quoad artem obstetriciam, skal være Dig alene anbetroet“. Buchwalds Ledelse af Undervisningen i Fødselshjælp led saaledes i ethvert Tilfælde en ikke ringe Indskrænkning derved, at det bestemt fastsloges, at Berger ikke alene skulde være obstetricisk Professor, men tillige Medlem af det medicinske Fakultet — iøvrigt altsaa som Designatus og som saadan uden nogen Gage af Universitetet[1]).

Med denne vigtige Udnævnelse og med Bergers Tiltrædelsesprogram „de placenta uterina, mortis et morborum causa“ begynder i den danske Lægevidenskabs Historie en glimrende Periode for det paagjældende Specialfags Vedkommende. Efter de Udtalelser og Vidnesbyrd, der foreligge om Bergers Virken som akademisk Lærer fra hans dygtige Disciple og først og fremmet fra den, der blev hans egentlige Arvtager og erhvervede sig et stort europæisk Navn, Mathias Saxtorph[2]), har han i fuldeste Maal besiddet den eiendommelige, overlegne Lærerbegavelse, der fængsler Disciplenes hele Interesse, der tænder i dem den hellige Videnskabens Ild og bringer dem til af al Kraft selv at arbeide videre i Mesterens

---

[1]) Konsist. Kopibog (1768). Professorernes Skatteindtægt.
[2]) Vidensk. Selsk. Skr. Ny Saml. 2. Del, 1783, S. 133.

Aand og efter hans Forbillede. Som andre store og geniale Lærere dannede han hurtig en udpræget Skole og, hvad der var det bedste, en dygtig og solid Skole. Thi Berger eiede ikke blot den tændende Gnist, men sammen dermed den grundigste Indsigt i sit vigtige Specialfags theoretiske og praktiske Forhold, den klareste og sikreste Iagttagelses- og Kombinationsevne. Det var Naturvidenskabens nye stringente Iagttagelsesprincip, det var Livets praktiske Videnskab og ingen død Lærdom, han indskærpede sine Disciple. „Han opholdt dem ikke", siger Saxtorph, „med blotte Theorier og de Lærdomme, som med megen Møie uden Nytte udgranskes i Studerekammerne." Hans Optræden som klinisk Lærer minder ikke lidet om en ligesaa feiret lægevidenskabelig Professor ved vort Universitet et Aarhundrede senere, om Fenger, der ligeledes ubønhørlig knuste en ældre videnskabelig Opfattelse og opførte en ny Lærebygning paa dens Ruiner. Som det i det Følgende skal ses, minder han om denne ogsaa i andre Egenskaber, der efterhaanden kom til Syne, og som staa i en paafaldende Modsætning til det Indtryk, hans tidligere Optræden har maattet give, en fremtrædende Ustadighed og urolig Higen mod nye Virkefelter.

Berger ligner ligeledes Fenger og andre store Klinikere deri, at han som en Handlingens, en Aktualitetens praktiske Mand, der ikke havde sin Styrke i det egentlig Lærde, viste ringe Tilbøielighed til at sidde ved sit Skrivebord og arbeide litterært. Saameget har han dog efterladt af litterær Produktion, at det kan karakterisere ham som dansk lægevidenskabelig Forfatter og bestyrke den af hans Disciple udtalte Dom om hans Betydning som videnskabelig og didaktisk Obstetriker. Foruden sin Inauguraldissertation udgav han (1766) under Anonymitet,

men uden at der her kan være nogensomhelst Tvivl om Forfatterskabet, „Spørgsmaale over Menneskets Fødsel og Fødselshjælpen“, nærmest bestemt for Jordemoderundervisningen, som han efter Buchwalds Død 1763 fuldstændig overtog. Dette 158 smaa Sider omfattende Skrift indeholder, som Titlen udviser, kun Spørgsmaal, der skulde finde deres Besvarelse i Undervisningen. Svarene bleve aldrig udgivne i Trykken, men ere heldigvis opbevarede i et omfattende Manuskript, der findes i Fødselsstiftelsens Bibliothek, og hvoraf baade Levy og E. Ingerslev have givet udførlige Uddrag. Af disse dokumenteres det uimodsigelig, baade at han har været en ypperlig Lærer, og at han deri forud for andre og aldeles selvstændigt har grundlagt den nye, senere uantastede Lære om den naturmæssige Fødsels mekaniske Forhold og Forløb. Han viser sig i det skjønneste Lys som den overlegne, besindige Naturiagttager, der i skarp Modsætning til de store og smaa Kraftkirurgers ukritiske operative Indgriben lader Organismens egne vidunderlige Kræfter uhindret udfolde sig og kun lader Kunsten forsigtig træde til, naar grundig Overveielse konstaterer Nødvendigheden af dens Hjælp.

Et meget karakteristisk og tiltalende Indtryk af hans Lærerpersonlighed giver den udførlige Fortale til Spørgsmaals-Skriftet, hvilket med de dertil knyttede Besvarelser udgjør en fuldstændig, en gjennemvidenskabelig Fødselslære og derfor ogsaa havde Betydning som Lærebog langt udenfor Jordemødrenes Kreds. „Dette Arbeide,“ saaledes begynder Fortalen, „vil maaske finde lidet Bifald; dets usædvanlige Dragt kan mishage; Spørgsmaal uden Gjensvar er noget besynderligt; man kunde laste det Tørre, Ligelydende og undertiden Dunkle; den Vidtløftighed, med hvilken Fødselen og Fødselshjælpen

her findes afhandlet, kunde synes ilde afpasset efter Lærlingenes og særdeles Jordemødrenes Begreb; man vil desuden standse ved nogle Meninger og practiske Lærdomme, som vige betydeligt fra det Vedtagne, og saadanne Nyheder ere oftest anstødelige.“ Efter at have imødegaaet nogle Indvendinger fortsætter han: „Man tilstaar maaskee Læremaadens Brugbarhed, naar den mundtlige Forklaring tillige bliver tilstrækkelig; men hvilken Vidtløftighed! hvilken Mængde af kjedsommelige Spørgsmaal over næsten uendelige og tildeels vanskelige Erfaringer, Aarsager, Virkninger, Tilfælde, Slutninger, o. s. v.! Er denne saa nøiagtig afhandlede Videnskab vel afpasset efter Jordemødrenes uøvede Forstands Kræfter? Hvad Svar venter man paa denne Indvending? Ere da de mangfoldige Aarsager og Tilfælde, hvorved Fødsels-Handlingens bestemte Orden paa mange Maader kan afbrydes, Forfatterens egne Opdigtelser? Kan han efter Behag indskrænke og lette det, som virkelig er tungt og vidtløftigt? eller gives der maaske tvende forskjællige Videnskaber? een vidtløftig, meget sammensat og følgelig tung for den modne mandige Forstand og een kortere, lidet betydelig og læt begribelig for den langsomme Fruentimmer-Hjerne. Ney sandelig! der er kuns een eneste Maade at kjende Fødselens Sammenhæng, og een eneste Videnskab at hjelpe og forbedre Naturens forekommende Feyltagelser i Fødselen.“ Dog indrømmer han, at en saadan omfattende videnskabelig Tilegnelse ligger over mangen udannet Fruentimmerhjernes Kræfter, og derfor fremsætter han det Forslag til Overveielse, at uddanne et Elitekorps af bedre Herkomst og Opdragelse til Anbringelse i en vis overordnet Stilling som en Art Fysikatsjordemødre, hvilke altsaa skulde udøve Tilsyn

med de andre og være til deres Bistand med Raad og Daad. Til Slutning kommer han til den Indvending, at hans nye Lærdomme kunde vække Anstød, og siger til Imødegaaelse heraf: „Man kan med ingen Billighed fordre af en Lærer, at han skal give videre Undervisning, end hans egen Kundskab gaaer, og meget mindre at han skulde fremsætte Lærdomme, om hvis Tilforladelighed han slet ingen Overbevisning har. Sandhed i Undervisning er Lærerens første og vigtigste Pligt, Orden og Tydelighed er den følgende. Ingen fortænke derfore Forfatteren, at han allene foredrager saadanne Lærdomme, om hvis Sandhed han efter en varsom Bedømmelse troer at være overbeviist, og hvis Bekjendelse mangfoldige Erfaringer have aftvunget ham!“ De, der kjende Fengers medicinske Afhandlinger, ville sikkert i en Passus som den citerede i ikke ringe Grad mindes om hans eiendommelige Pen, som altid indtrængende og veltalende docerer den „ærlige Kunst, der gav, hvad den selv troede var godt, men ikke gav den en Sten, som bad om Brød“.

Ved en Bedømmelse af Bergers lægevidenskabelige Betydning maa endnu som væsentlig supplerende Elementer fremhæves de foreliggende akademiske Disputationer af hans Disciple og ganske særlig af hans tre begavede og begeistrede Disciple, Saxtorph og Mangor, der allerede havde sluttet sig tæt til ham som Lærer, da han i 1761 holdt sit Indtog i Hospitalets Fødselsstiftelse, og optraadte som Opponenter ved hans Inauguraldissertation, samt Jens Bang, der kom lidt senere til, og hvis rige Evner spredte sig over heterogene Virkefelter, men som iøvrigt maaske har været Mesterens kjæreste Lærling. Disses Afhandlinger gjengive alle meget væsentlige Momenter i Bergers reformatoriske Lærebygning

og lægge heller ikke paa nogen Maade Skjul paa, hvorfra de have hentet de nye, klart og sikkert begrundede Synspunkter og Iagttagelsesresultater.

At han ogsaa som Læge, ligeoverfor de lidende Patienter i og udenfor Fødselsstiftelsen, har opfyldt Humanitetens store Krav, derom kan der efter hele hans Personligheds Præg og efter foreliggende positive Vidnesbyrd af hans Disciple ikke være begrundet Tvivl. Men let blev ikke hans Gjerning som overordnet Læge ved Fødselsstiftelsen. Den forfærdelige Svøbe, Barselfeberen, der ramte denne som alle andre lignende Anstalter i Udlandet og udbredte Død og Fordærvelse i frygteligt Omfang lige til Nutidens velsignelsesrige Indførelse af Antiseptiken [1]) — hvori ogsaa den danske Fødselsstiftelse har Æren af at være gaaet i Spidsen —, gav sig tidlige Vidnesbyrd i Hospitalets nye anselige Pavillon. Til Trods for dennes navnlig for hin Tid særdeles gunstige Rumforhold opstod allerede i 1765 en voldsom Epidemi af Barselfeber, der varede til ind i det følgende Aar og af 579 indlagte Fødende bortrev 91 [2]). Men vare end Stiftelsens Plads- og Bygningsforhold tilfredsstillende, saa kan det samme unægtelig ikke siges om dens indre Beskaffenhed. Den var vel i Henseende til Undervisning „skjænket“ Universitetet, men administreredes forøvrigt vedblivende af Fattigvæsenet [3]), og dette var dengang ikke anlagt til at fyldestgjøre vidtgaaende Fordringer til Materiel og Renlighed; det gunstige Skudsmaal ogsaa i denne Henseende, som Kayser i sit betydningsfulde Arbeide om Barselfeberens

---

1) Stadfeldt, Kjøbenhavns Fødselsstiftelse som Humanitets- og Undervisnings-Anstalt (Universitetsprogram), 1887, S. 33 ff.

2) Saxtorph i Vid. Selsk. Skr. anf. St. S. 151 Note.

3) Reskript af 15. Mai 1761 til Direktørerne for det Fattiges Væsen.

Hærjen i Fødselsstiftelsen[1]) giver denne, er ikke begrundet. Netop i særlig Anledning af Epidemien ses Berger i 1766 at have tilskrevet de Kommitterede for Konventhuset med stærke Klager over Sengklædernes Ælde og Fugtighed, hvilket han næppe med Urette giver en væsentlig Del af Skylden for de mange Dødsfald[2]). Efter at denne Epidemi i Foraaret 1766 havde kulmineret, blev Sundhedstilstanden i den følgende Tid dog nogenlunde tilfredsstillende.

Saaledes havde Berger i sin energiske, men altid besindige og velberegnede Fremadstræben og ved snild Benyttelse af alle Chancer naaet sit Maal, at blive Fødselsvidenskabens officielle, betydningsfulde Autoritet og at grunde en obstetricisk Skole for Jordemødre og lægevidenskabelige Studerende, der stod paa Høide med de ypperste i Udlandet, ja i visse Henseender, i hele den ledende videnskabelige Grundopfattelse, endog turde siges at overgaa hine. I 1763, samtidig med at forskjellige Udvidelser gjennemførtes i Ydelsen af det kjøbenhavnske Fattigvæsens Lægehjælp[3]), trak Berger sig tilbage fra sin beskedne Kirurgstilling i denne Institutions Tjeneste. Men syntes han end at have naaet sit Livs Maal ved Opnaaelsen af den Stilling, for hvilken han havde et ganske særligt Kald, og vandt han end yderligere officiel Anerkjendelse ved i 1769 at udnævnes til Medlem af Videnskabernes Selskab, tog han end med Anspænding af alle sine rige Evner fat paa sin nye banebrydende og frugtbringende Virksomhed, saa fyldte den ham i Længden dog ikke; den første Intensitet har ikke været parret med nogen fortsat ret inderlig Fastholden ved

[1]) Den kongelige Fødselsstiftelse i Kjøbenhavn, Kbhvn. 1845, S. 5.
[2]) C. Pontoppidan, Magazin for almennyttige Bidrag o. s. v. II, S. 96.
[3]) G. Norrie, Georg Heuermann, Kbhvn. 1891, S. 16.

hans Livsgjerning. Den ene væsentlige Side af sin Virken, Jordemoderundervisningen, synes han snart at være bleven noget træt af, hvad der iøvrigt finder sin nærliggende Forklaring i det utilfredsstillende, der for en udviklet videnskabelig Begavelse maatte være i at fungere som Lærer for de uvidenskabelige, uudviklede, sløve Lærlinge, som han ogsaa i sin omtalte Fortale stærkt beklager sig over. Af Jordemoderkommissionens Protokol[1]) faar man det bestemte Indtryk, at han som dens vigtigste Medlem ikke har vist megen Iver eller Energi, og at han i saa Henseende afgjort staar tilbage for Buchwald selv i dennes ældre Dage. Men heller ikke hans øvrige store og frugtbringende Virksomhed har i Længden ret kunnet fylde ham. Efter at han har udviklet sin nye Lære for sine dygtige Disciple, og disse have vist deres kyndige Tilegnelse deraf i Skrifter, har han set sin Mission fuldendt og er begyndt at blive træt, har begyndt at hige efter nye, fremmede og en videregaaende ærgjerrig Attraa tilfredsstillende Virkeomraader. Paa anden Maade kan det i ethvert Tilfælde ikke forstaas, at Manden i en grundmuret og smuk Position efter Struensees Ankomst til Kjøbenhavn saa uhyre villigt træder i Forbindelse med ham og lader sig bruge af ham, saa let eller rettere saa letsindigt lader sig lokke ind i det ukjendte Eventyrets Land, der vel prangede med fristende Løfter om Glands og Herlighed, om Guld og Ære, men dog for enhver lidt besindig Betragtning hurtig maatte vise sig at hvile paa den mest gyngende Grund. Ogsaa Samtiden har været i høi Grad overrasket over denne Bergers paafaldende Optræden; Kronprindsens

---

[1]) I Fødselsstiftelsens Arkiv.

senere Informator Sporon siger saaledes[1]): „... Etatz R. Christ. Joh. Berger, hvilken formedelst en ubegribelig Lyst til Hoflevnet eller hvad anden Aarsag det maa have været, havde forladt sin ærefulde og rige Praxis i Kjøbenhavn og begivet sig i Hoffets Tjeneste med en maadelig Gehalt, hvoraf Virkningen blev den, som han burde have forudseet, at han blev trukket ind i det lumpne Tøi, som gik for sig, og som han vel ikkun havde liden Deel i, men kunde blevet udenfor.“

Heller ikke engang en antagen urolig Higen, et Træk af fantastisk Forfængelighed og Ærgjerrighed, der hidtil havde været holdt nede under Fornuftens og Besindighedens Overvægt, kan dog fuldt forklare Bergers paafaldende Færd i Aarene 1770—71. Denne bliver kun fuldt forklarlig under den Forudsætning, at han i det Mindste for en Tid er bleven saa betagen af Struensees Personlighed, at han har tabt Besindelsen. Der frembyder sig her en ret nærliggende Parallel med selve den mest tragisk-rørende Hovedperson i hint rystende Drama, med Dronning Caroline Mathilde — kun er det meget lettere forklarligt, at en Kvinde, hos hvem den hidtil slumrende dybe erotiske Lidenskab paa engang vaagner i al sin Styrke og Voldsomhed, med det Samme taber Besindelsen, end at noget lignende kan ske med en Mand som Professor Berger. Men der er unægtelig dog en ikke ganske ringe Lighed i den Virkning, som Forbindelsen med Struensee udøver paa begges Aandsdisposition. Den Vildskab, den Hensynsløshed og udfordrende Holdning, den Forandring i hele Karakteren,

---

[1]) Regeringsskiftet 1784. Fremstillinger og Aktstykker udgivne af de under Kultusministeriet samlede Arkiver. 1888. S. 186.

som kommer til Gjennembrud hos den tidligere saa elskværdige Dronning[1]), kan ogsaa, om end i meget mindre Grad, i denne fortumlede Periode mærkes hos Berger. Uden al Grund er han ikke af sine Samtidige bleven kaldet Struensees „âme damnée“, ogsaa han er i det Mindste under en Del af den Tid, hvor han stod i dagligt nøie Forhold til den farlige Mand, i høi Grad betagen og paavirket af denne, hvorvel han, efterhaanden som Struensees Dumdristighed antager bestandig mere svimlende Dimensioner, begynder at vaagne til Besindelse og — for sent — at skimte den Afgrund, som aabner sig for at opsluge hele det nye System og alle dets ledende Personligheder.

Dette synes mig i det Mindste at fremgaa af et nøiere Studium af Bergers hele Færd i det spændende halvandet Aar, fra Sommeren 1770 til Januar 1772, og af de over ham under hans Fængsling i Kastellet i Marts 1772 optagne vidtløftige Forhør, hvis Protokoller have været mig tilgængelige i Rigsarkivet, og som omfatte 70 Kvæstioner med dertil knyttede Svar af Arrestanten, hvilke sidste optage 48 Foliosider. Ogsaa Forhørene over nogle af de andre arresterede Personer og af Vidnerne give supplerende Bidrag. Paa Grundlag af alle saadanne foreliggende Materialier skal jeg i det Følgende forsøge at give en udførlig Skildring af Bergers hele Forhold og Optræden i denne mærkelige Periode. Den vil forhaabentlig ikke være uden almindelig historisk Interesse, navnlig da det deraf formentlig vil fremgaa, at den Rolle, han har spillet i Dramaet, om end kun en Birolle, dog har været af noget større Betydning,

---

[1]) Reverdils Optegnelser (Oversættelse) S. 201.

end det vistnok almindelig antages, ligesom Studiet af ham i dette Tidsrum i ethvert Tilfælde har en ikke ringe psykologisk Interesse og lader baade de høiere og lavere Sider i hans sammensatte Aand, baade hans ædle Stræben og hans ikke ringe Skrøbeligheder, hans fantastiske Letsindighed og hans skarpe Dømmekraft i broget Sammenblanding komme til Syne.

II.

Molbechs Opgivelse[1]), at Berger skal have staaet i Bekjendtskabs- eller endog Venskabsforhold til Struensee inden dennes Ankomst til Kjøbenhavn med Kongen i Begyndelsen af 1769, og at denne derfor strax har raadført sig med ham om sine fremtidige Dispositioner, er feilagtig og beror kun paa den hos Historieskriverne sig bestandig gjentagende Forvexling af Berger med von Berger. I den Kilde, som Molbech har benyttet[2]), staar der udtrykkelig, at Struensee „consultait Mr. de Berger sur le parti, qu'il devoit prendre etc.“. Betegnelsen „Ven“ har Molbech selv lagt til, men iøvrigt fremgaar det af Optegnelserne og af Molbechs Referat deraf, at v. Berger, der som Livlæge ledsagede Kongen paa Reisen 1768 indtil Opholdet i Holsten og her gjorde Struensees Bekjendtskab, har stillet sig i venskabeligt Forhold til denne og støttet hans Kandidatur til Reisemedikatet, tildels dog vistnok kun af Skinsyge mod den anden

---

¹) Nyt hist. Tidsskrift, IV, S. 625.
²) Wasserschlebens Optegnelser i det kgl. Bibl. (Ny kgl. Samling 715 C, fol.).

Kandidat til Lægeposten, Fysikus Hensler, hvis voxende Yndest hos Bernstorff ikke kunde være dennes tidligere saa betroede Læge v. Berger behagelig [1]). At C. J. Berger ikke har kjendt Struensee før 1769, fremgaar af de over ham i 1772 optagne Forhør; i Besvarelsen af 1ste Kvæstion oplyser han, at han efter Struensees Ankomst til Kjøbenhavn første Gang traf sammen med denne i et Selskab netop hos Etatsraad v. Berger. Derefter synes der imidlertid ret hurtigt at have udviklet sig et venskabeligt Forhold mellem dem, Struensee kom hos Berger og denne hos Struensee; de to have aabenbart fundet Behag i hinanden og i hinandens Naturel mødt gjensidige sympathetiske Berøringspunkter. Naar Berger af let forstaaelige Grunde og iøvrigt med godt gjennemført Konsekvents, baade i Besvarelsen af denne og af følgende Kvæstioner, stadig betoner, at hans Forhold til Struensee hverken da eller senere var et intimt („Bekjendtskabet er ikke gaaet videre end til de sædvanlige Høfligheder“), saa kan han maaske nok formelt og juridisk hævde dette, forsaavidt som Struensee overhovedet var saaledes disponeret, at han næppe indlod sig med nogen i virkelig intimt Venskabsforhold [2]). Men i Virkeligheden svækkes dog denne hans Forklarings Holdbarhed væsentlig saavel ved den daværende almindelige kjøbenhavnske Opfattelse, ifølge hvilken Berger netop stod i særlig Intimitet til den nye Magthaver, ja endog var dennes „âme damnée“, som ved forskjellige Punkter i hans egne Forklaringer under Forhørene.

---

[1]) Bibl. for Læger, 7. R., II, S. 301. (Rohlfs, Die medicinischen Classiker Deutschlands, I, S. 182.)

[2]) Molbech i Nyt hist. Tidsskrift, IV, S. 673, Note.

Det er utvivlsomt heller ikke fuldt korrekt, naar han i Forhøret d. 13. Marts paa Kvæstion 3 afgiver den Deposition, at hans Udnævnelse til kgl. Livlæge i Juni 1770 aldeles ikke fremkaldtes af Struensee, men udelukkende af Dronningen. Denne Forklaring kunde han ganske vist ogsaa med en vis formel Føie fastholde, forsaavidt som Dronningens og Struensees Villie dengang var bleven én, og forsaavidt som han utvivlsomt stod i megen Yndest hos Dronningen fra 1768, da han „opvartede hende i hendes besværlige og meget vanskelige Barselseng“ efter Kronprindsens Fødsel (Besvarelse af Kv. 4). Bergers vindende og tillidvækkende Lægepersonlighed, der hurtig havde skaffet ham et saa stort og taknemligt Klientel i Kjøbenhavn, først og fremmest i hans Egenskab af Fødselshjælper, har sikkert heller ikke kunnet andet end erhverve ham Dronningens varme Yndest, tilmed i den unge Kvindes nævnte ængstelige Situation, hvor han kom som Redningsmanden. Men efter alt, hvad der foreligger om Forholdet mellem Berger og Struensee, kan der dog næppe være Tvivl om, at Udnævnelsen er sket paa dennes særlige Initiativ, og at det er fuldkommen korrekt, naar Luxdorph i sine Kalenderoptegnelser[1]) allerede en Maaned før Bergers Udnævnelse (under 17. Mai 1770) har noteret, at „Berger bliver Livmedicus ved Struensee, som nu gjør alle Ting“.

Dette afgjørende Spring bort fra sin hidtidige solide og velsignelsesrige Virksomhed og over i Hoflivets Eventyregne foretog Berger altsaa, da han d. 12. Juni 1770, umiddelbart før Majestæternes Reise til Holsten, fik Karakter af kgl. Livmedikus med det foreløbige Hverv at

[1]) Almanakkerne for disse Aar findes i det kgl. Bibl.

vaage over Kronprindsens Befindende under dennes Ophold paa Frederiksberg Slot og stadig at sende Indberetninger derom til hans Forældre og Struensee. Bergers første Lægebehandling af Kronprindsen maatte blive at lede Efterbehandlingen af den Koppesygdom, som Struensee kort før sin Bortreise dristig havde indpodet det endnu under Indflydelse af Dentitionen staaende Barn, og som iøvrigt forløb meget let og heldigt [1]). Men efter at Berger ved Aarets Udgang var bleven udnævnt til virkelig Livmedikus, koncentreredes hans Hovedvirksomhed som Kronprindsens Læge nærmest om Gjennemførelse af den yderliggaaende Rousseau'ske Natur- og Hærdningsmethode, som Struensee kort forinden havde sat i System, og som ogsaa, til Trods for dens dumdristige Ensidighed, trolig fulgtes af den nye Livlæge. Naar Berger i Forhørene har villet fralægge sig nøiere Andel heri og villet hævde, at han som Prindsens Læge stadig har forholdt sig kritisk til det af Struensee oktroierede System og lige fra Begyndelsen har søgt at moderere og modvirke dets altfor rigoristiske Gjennemførelse, saa give de foreliggende Data dog ingen synderlig overbevisende Bekræftelse derpaa, i ethvert Tilfælde ingen stærke Vidnesbyrd om selvstændig og dygtig Handlen ud fra en saadan Opfattelse. At han har gjort smaa Forsøg i den Retning, bekræftes ganske vist af Vidneforhørene, navnlig af Vartfruen Madam Schønbergs Forklaring, ligesom Struensee selv i sine Forhør vidner i samme Retning. Det fremhæves ogsaa andetsteds [2]), at

---

[1]) Bibl. for Læger, 7. R., II, S. 358.

[2]) Det Bülow-Biehl'ske Manuskript i det kgl. Bibl. „Materialier til Kronprinds Frederiks Historie“ (se L. Koch's Afhdl. i Hist. Tidsskrift. 6. R. III. 1. 1891).

dennes Paalæg om, at Skaarene af en ituslaaet Flaske skulde blive liggende paa Gulvet i Prindsens Værelse, for at han og hans lille Legekammerat kunde lære at tage sig i Agt derfor (!), mødte Indvendinger hos Berger, der ved at fremhæve det meget Farlige i Experimentet fik Struensee til at tage Ordren tilbage. Men faktisk er det dog, at den af Berger stadig tilsete Kronprindses Legeme vedblev at være Gjenstand for den mest uforsvarlige Forfrysning og andre betænkelige Indvirkninger. I Efteraaret 1771 fandt man Prindsen liggende dvaledød af Kulde i hans Værelse paa Hirschholm [1]), og endnu henad Aarets Slutning har Suhm set ham gaa barbenet ved Frederiksberg Slot [2]).

Reverdil giver ligeledes et Vidnesbyrd, der ikke taler synderligt til Bergers Gunst. Han beretter, at de rundt om fra lydende Klager over Behandlingen foranledigede ham til en Dag i Efteraaret 1771 paa Hirschholm at formaa Berger til at tage ham med ind til Prindsen, og at han da fandt denne barbenet og Fødderne fulde af Frostknuder, og „Lægen maatte da indrømme ham, at det var en for vidt dreven Strenghed at lade ham gaa med blottede Fødder paa denne Aarstid, hvilket havde til Følge, at han i November fik Traadstrømper paa“ [3]). Efter denne Fremstilling har altsaa Berger i hele det Aar, han havde været Prindsens Livlæge, ladet Struensees Hærdningsmethode fuldt raade og er først, da Reverdil foreholdt ham det uforsvarlige deri, kommen til saa megen Besindelse, at han har skaffet sin stakkels lille Klient Strømper. Ganske vist viser Reverdil sig i sine Optegnelser ikke meget

---

[1]) Nyt hist. Tidsskr. IV, S. 700. Wittich, Struensee, S. 72.

[2]) Optegnelserne i det kgl. Bibl.

[3]) Optegnelser (dansk Oversættelse), S. 206.

sympathetisk stemt mod sin tidligere Kollega i Kunstakademiets Lærerkorps, ligesom han i sin Bedømmelse af Personer ikke er fri for en vis Ensidighed og i sin fremtrædende Selvfølelse nok ynder at se sig selv som den, der har særlig Evne til at afværge det Onde og udrette det Gode. Men paalidelig, som han sikkert forøvrigt er, kan der ikke være Grund til at drage hans faktiske Meddelelses Rigtighed i Tvivl, og det saa meget mindre, som Berger selv i sin Deposition (til Kvæstion 30) om dette Anklagepunkt erklærer, at Kronprindsen først fik Sko og Strømper „sidste Efteraar", altsaa netop paa det Tidspunkt, hvor Reverdil intervenerede. Den Omstændighed, at Prindsens Legekammerat, det lidt ældre „Naturbarn" Drengen Carl, ifølge Suhms Optegnelser var et Slegfredbarn af Berger og altsaa anbragt i Stillingen ved dennes Hjælp, tyder yderligere paa, at Berger har været fuldt med paa Partiet og er optraadt i skjøn Samvirken og Forstaaelse med Struensee og Dronningen. Men ogsaa paa dette Anklagepunkt forsvarer han sig med megen Kløgt, idet han søger at gjøre gjældende, at han havde opbudt Alt, hvad han formaaede, for at formilde Kronprindsens Regimen, men „da han direkte ei havde med Kronprindsens diætetiske eller moralske Opdragelse at bestille, men alene med Kuren, naar han feilede noget, saa kunde han ei videre melere sig i denne Sag" — han maatte overlade det til „Dronningens Villie og Struensees Raad". At han ikke har været ganske uden Meddelagtighed, indrømmer han iøvrigt, idet han i sin dygtigt formulerede Deposition til Inkvisitions-Kommissionen[1]) fremhæver, at Methoden i og for sig indeholdt

[1]) Se Uddraget hos Høst, Struensee III, S. 190, Note.

meget gode og gavnlige Momenter, som han ganske har maattet bifalde. „Naar man vilde kalde haard Medfart, at Kronprindsen blev klædt let, ikke holdt for varmt, laae ei i for mange Dyner, at han blev holdt til en simpel Diæt og, saavidt skee kunde, i fri Luft, og ei brugte Medicin, naar han intet feilede, saa maatte han tilstaae at have Deel i denne Opdragelsesmethode.“

Som selve Kongens Læge stillede Berger sig i 1771 i et endnu mere uheldigt og tvetydigt Lys, navnlig ved aldeles ikke at tage Hensyn til, hvad den foreliggende truende Situation og Udsigten til Ansvar under forandrede fremtidige Forhold maatte kræve. Den yderst graverende Mistanke for uforsvarlig eller endog ligefrem forbryderisk Behandling af Kongen, der kom til at falde paa ham, motiverede ogsaa noksom, at han senere i Katastrofen fik en grov Forbryders Medfart. Kongens i 1771 tiltagende Svækkelse og Sindsforvirring betragtedes nemlig almindelig som en ligefrem Følge af skadelige Lægemidler, der paa Struensees Anstiftelse ordineredes af dennes „âme damnée“ Berger [1]). Suhm fortæller som noget bekjendt, at „Kongen daglig fik Opium ind“, og denne Antagelse har maaske havt en tilsyneladende endog meget sikker Kilde i selve Hofkirurgen Hartwig, der — som han oplyser i Vidneforhørene under Processen — i Sommeren 1771 gjentagne Gange paa Rekvisition af Berger af sin Medikamentkiste paa Hirschholm Slot har udleveret „en Del Opium“, uden at det oplystes, til hvem det skulde bruges.

Til Trods for denne almindelig udbredte Mening, som Berger næppe kunde være ubekjendt med, og til

[1]) Reverdil, anf. St., S. 333.

Trods for den statsretslig og politisk saa betænkelige Situation med en Konge, der i Sindssygdom overdrager hele sin suveræne Magt til en Favorit som Struensee[1]), tog Berger dog i Sommeren 1771 Kongen under sin Behandling uden nogensomhelst Konference med de to andre fungerende ældre Livlæger, hvad der fremgaar af disses Besvarelser af de i saa Henseende til dem fra Inkvisitions-Kommissionen rettede Spørgsmaal[2]). Den ældste af disse Livlæger, Etatsraad Piper, oplyser, at han først paa anden Haand erfarede, at Berger lod Kongen gjennemgaa en Kur, og da spurgte sin nye Kollega om, hvori den bestod, samt, da det oplystes at være en „Staalkur", belærte ham om, hvad der i saa Henseende var at iagttage, for at Kuren ikke skulde gjøre Skade — den lærde Medikus har benyttet Leiligheden til at lade Parvenuen Berger føle sin videnskabelige Overlegenhed. Imidlertid var Piper unægtelig med hele sin i Halle legitimt erhvervede Lærdom en ubetydelig Mand, der aldrig havde nydt nogen særlig Autoritet og nu tilmed var i en fremrykket Alder. Men saa nød til Gjengjæld den anden ældre Livlæge, Etatsraad v. Berger, en meget stor Anseelse og var indtil Struensees Ankomst den, paa hvem alle Lægeforretninger ved Hoffet og i Kongefamilien væsentlig hvilede. Ogsaa denne var ifølge sin afgivne Erklæring fuldkommen ubekjendt med den foretagne Kur, indtil han paa sit Spørgsmaal derom erfarede den af Berger, hvem han da indskærpede, at hvad det først og fremmest kom an paa med Hensyn til Kongen, var at faa rettet „visse høist skadelige Feil i Levemaaden",

---

[1]) Se N. Lassen, Den Struensee'ske Proces (Tidsskrift for Retsvidenskab 1891, 2. og 3. Hefte).

[2]) Pakke „Struensee Nr. 25" i Rigsarkivet.

hvilke v. Berger i Erklæringen ikke karakteriserer nærmere. Under den i tiltagende Grad lumre og uhyggelige Atmosfære i Sommeren 1771 har iøvrigt denne verdenskloge Mand, der tidligere havde vedligeholdt et venskabeligt Forhold til Struensee, sikkert ikke ugjerne set sig stødt til Side, saa at han ganske naturligt kunde trække sig tilbage til Enkedronningens Hof i Fredensborg og overlade Kongens Behandling og alt dermed forbundet Ansvar til sin nye dristige Kollega, der saaledes kun havde den fornemme Læge-Minister at konferere med og give Referat til. Da Berger tilmed vedblev at tage sine Lægemidler til Kongen af Hofkirurgens Medikamentkasse og ikke, hvad der ellers var Skik, sendte Recepter til Hofapotheket i Kjøbenhavn, blev hele Kuren saaledes en Hemmelighed for Yderverdenen, indtil Forhørene efter Katastrofen i Januar 1772 bragte Oplysninger til Veie.

Dobbelt uforsigtig var Bergers Optræden, fordi han egentlig kun nød særlig Anseelse som Specialist, som Fødselshjælper, men ikke som egentlig Medikus, og et Udtryk for denne Opfattelse kommer ogsaa til Syne i de forannævnte noget overlegent affattede Erklæringer fra hans Kolleger og ligeledes hos Reverdil, som lidt haanligt affeier den nye betroede Livlæge som en Accoucheur og Protégé af Struensee, der næppe havde nogen virkelig selvstændig Forstaaelse af Kongens rent medicinske Sygdom [1]). Denne Mistillid til Bergers medicinske Kompetence deltes vistnok af ikke faa Medici og andre Dannede, navnlig da hans hele lægevidenskabelige Grundstandpunkt og Opfattelse divergerede fra det traditionelt gjældende; det er ogsaa sikkert nok, at han til Trods for sin

---

[1]) Reverdil, anf. St., S. 199.

Doctorgrad som praktisk Læge væsentlig kun var Accoucheur og Kirurg og kun paa disse Omraader kunde gjøre Fordring paa en uantastelig Autoritet. Selve Kongen fandt heller ikke synderlig Behag i den nye Medikus eller hans Kur. I Vidneforhørene forklarede Kammerjunker von Schack[1]), at Kongen havde befalet ham om Morgenen at sige Berger ved dennes regelmæssige Ankomst, at „hand gjerne kunde gaae bort, til Kongen lod ham kalde“ — men efter Struensees Ordre „gik Berger iidelig ind til Kongen, skjøndt hans Mayst. ikke skjøttede noget om ham“. Ogsaa Struensee vidner i samme Retning om Kongens Forhold til Berger, naar han i sit Forsvarsskrift siger, at „Berger sprach der König nur wenig“ — hvorved den fængslede Minister iøvrigt vil afkræfte den Antagelse, at han skulde have benyttet Berger til at paavirke Kongen.

Kuren viste sig nu heldigvis ikke at have været af nogen uforsvarlig Art, men kun at have bestaaet i Anvendelsen af anerkjendte roborerende Midler, som tildels allerede havde været anvendte tidligere af v. Berger, nemlig den nævnte „Staalkur“ ɔ: stærke Pulvere af Kinabark og Jern (Jernfilspaan), der toges om Morgenen „efter Thevandet“, samt 2 Gange ugentlig kolde Bade af momentan Varighed. Denne Kur brugte Kongen tidlig paa Sommeren 1771 paa Hirschholm i 5 Uger, derefter ophørte han med Brugen af Pulverne indtil November Maaned, da han igjen begyndte at tage dem paa samme Maade og fortsatte dermed paa Frederiksberg indtil Midten af December. Enkelte Gange brugte Kongen et let Afføringsmiddel.

[1]) Se N. Lassen, anf. St., S. 236.

Dette har Berger oplyst i Forhørene (Svar paa Kv. 5), i hvilke han ligeledes dygtigt og energisk søger at forsvare hele sin Optræden og først meddeler, at han før Kuren i 1771 kun havde talt med Kongen en eneste Gang, nemlig strax efter sin Ansættelse i 1770, da han af Struensee blev forestillet. Iøvrigt havde han aldrig tidligere af Struensee erfaret andet om Kongens Sygelighed end en kort Meddelelse i v. Bergers Nærværelse om et „Tilfælde“ af Besvimelsesanfald[1]), Kongen havde havt paa sin Fødselsdag 1771, og som Berger efter „den løse Beretning“ havde anseet for „Vertigo“. Mod den almindelige og i Kvæstion 6 formulerede Opfattelse, at de to ældre Livlæger fra Sommeren 1771 havde været „sat ud af Aktivitet“, protesterer Berger bestemt, men har i saa Henseende dog ikke synderlig Andet at fremhæve end, at „de kom flere Gange til Hirschholm og Frederiksberg“, og at „de opvartede Dronningen, saa tidt de selv begjærede det“ (!). Den faktiske Undladelse af Samraad med sine Kolleger forsvarer han med, at disse dog saa sjeldent kom til Hirschholm, at Kuren var brugt tidligere af v. Berger og ikke var af særlig indgribende Art; han hævder tillige leilighedsvis at have omtalt Kuren for sine Kolleger, der altsaa ikke vare uvidende derom. Det rekvirerede Opium (Laudanum liqvidum) var slet ikke brugt til Kongen, men til Dronningen, der havde faaet smaa Doser deraf, ligesom han ogsaa hver Gang kun havde forskrevet den ringe Mængde af 2 Kvintin (Svar paa Kv. 14). At Medikamenterne uden videre toges af Hofkirurgens Kiste og ikke rekvireredes ved Recept fra Hofapotheket i Kjøbenhavn, erklærer han

[1]) Se Reverdil S. 199.

for at være sædvanlig Praxis under Hoffets Ophold paa Landet. Han „deklarerer for Guds Ansigt“ (Kv. 10) „aldrig at have givet Kongen noget, som kunde være skadeligt“, og en saadan Forbrydelse laa sikkert baade Berger og Struensee meget fjernt. Heldigvis bleve ogsaa hans Forklaringer bestyrkede ved den nøie Undersøgelse af hans Gjemmer og Papirer ligesom ogsaa ved den derpaa følgende sagkyndige Undersøgelse af de i hans Værge fundne Medikamenter og af det kgl. Reiseapotheks Medicinbog[1]), hvilken paa Inkvisitions-Kommissionens Foranstaltning foretoges netop af hans to Kolleger i Livmedikatet sammen med den dygtige Apotheker Cappel paa Frederiks Hospital og Materialisten Müller. Men en god Del af denne Tort ligesom overhovedet af Beskæmmelse og Ulykke havde han kunnet undgaa, hvis han var optraadt med den af hans Livlægestilling og af de eiendommelig prekære Omstændigheder paabudte Besindighed og Omtanke.

Heller ikke i hans Lægebehandling af Dronningen paavistes der noget egentlig uforsvarligt, hvorvel han ligeledes her har vist en mindre forsigtig Holdning, blandt Andet ved at holde Dronningens tidligere betroede Læge v. Berger fuldstændigt udenfor Behandlingen; ifølge dennes ovennævnte Erklæring raadførte hun sig aldrig mere med ham fra sit Svangerskabs Begyndelse i Octbr. 1770. Der synes at have været en Mistanke oppe om, at det under Dronningens Svangerskab i Foraaret 1771 havde været tilsigtet af Struensee ved Bergers Hjælp

---

[1]) Denne findes i Pakken „Struensee Nr. 25“, og den til Kongen benyttede Formel er opført deri (Pulv. cort. peruv. elect. ʒ ii ß, Limatur mart. ʒ i ß, Elæosacch. cinnam. ʒ i. M. divid. in 10 partt. æqval.).

at udføre Fosterfordrivelse eller dog fremkalde en for tidlig Fødsel, idet Struensee vel antoges at være særlig interesseret i, at det illegitime ubeleilige Barn ikke skulde leve. Kvæstionerne til Berger 11—14 sigte aabenbart til noget saadant. Spørgsmaalet, om han har været enig med Struensee i at tilraade Dronningen under hendes Svangerskab at ride (og det paa Mandsvis), ses at have voldt ham nogen Vanskelighed. Han erklærer, at han ikke ligefrem har tilraadet hende det, men at han ikke heller havde fraraadet det, da han antog, at hun kunde gjøre det uden Fare, naar det blot skete „varsomt". Men iøvrigt forsikkrer han helligt, aldrig at have ordineret Dronningen noget skadeligt og navnlig aldrig et „Decoctum", angaaende hvilket der synes at have været særlig Mistanke. Et efter Kommissionens Mening ligeledes mistænkeligt Medikament, bestaaende af Blysukker og Kalkvand, som Berger havde rekvireret gjentagne Gange i Hirschholm i Begyndelsen af Juni, blev efter hans Erklæring ikke anvendt til Dronningen, men som Badevand til Struensee, der led af en Hudsygdom. Iøvrigt erklærer han ikke at kunne give udtømmende Oplysninger om Dronningens Helbredstilstand eller at kunne paatage sig alt Ansvar i saa Henseende, idet Struensee helt ind i 1771 „tildels forrettede Livmedici Officium" hos hende. Ved sin Forløsning af Dronningen d. 7. Juli, hvilken forløb heldigt[1]), havde Berger iøvrigt yderligere befæstet sig i sin høie Klients Yndest og Tillid, som han ogsaa kunde siges at fortjene, om end hans Lægeskjold havde havt en endnu renere Glands, hvis

---

[1]) Reverdil, anf. St. S. 333 (S. 162 angives feilagtig d. 1. Juli som Dagen for Dronningens Nedkomst).

han havde formaaet at emancipere sig saa meget fra Struensees Indflydelse, at han t. Ex. mere alvorligt havde advaret den frugtsommelige Dronning mod hendes Ridt, der faktisk foregik alt andet end „varsomt“.

Som lægekyndig Direktør for den ved Reskript af 7. Decbr. 1770 oprettede store kgl. Opfostringsstiftelse for nyfødte Børn fik Berger af Struensee tildelt et nyt anseligt Tillidshverv, der iøvrigt stod i nær Forbindelse med hans faglige Autoritetsstilling. Heller ikke i denne Egenskab har han undgaaet at blive betragtet med skjæve Blikke, navnlig paa Grund af Anbringelsen af den bekjendte Kasse i Fødselsstiftelsens Kjældervindue til natlig Henlæggelse af spæde Børn. Naar baade Samtiden og Eftertiden heri have set et nyt Udtryk for umoralsk og fordærvelig Færd fra Struensees og Bergers Side, saa har man dog vistnok paa dette Punkt gjort dem væsentlig Uret. Denne Foranstaltning var i Virkeligheden kun Gjenoptagelsen af et Paabud, der allerede var givet i det kongelige Reskript om et Vaisenhus's eller Hittebørnshus's Oprettelse i 1713, altsaa paa en Tid, hvor den pietistiske Kristendom begyndte at præge de offentlige Foranstaltninger, og hvor Moraliteten officielt var i fuldeste Maal uantastelig. I dette Reskript paabydes der nemlig, at der paa Husets Dør „skal være saa stort et Trug, at derudi kan ligge et Svøbelse-Barn, med en Klokke og saaledes indrettet, at der, naar med Klokkens Ringen gives Tegn, at derudi noget Barn er lagt, det da kan inddrages til Huset, og Barnet deraf til Forpleyning indtages“. Denne Bestemmelse, som ikke dengang blev sat i Værk, dikteredes af Menneskekjærligheds Hensyn, for at forebygge de spæde Børns Ombringelse, og det samme Hensyn var utvivlsomt raadende,

da Foranstaltningen virkelig nu blev sat i Værk i Forbindelse med den nye kongelige Opfostringsstiftelse, hvilken Kongen „af særdeles Naade vilde have stillet under sit umiddelbare Tilsyn“, og i hvis Direktion Berger sad sammen med Raadmand Lunding. I Varetagelsen af dette Hverv har Berger næppe gjort sig skyldig i noget forkasteligt eller uforsvarligt, og han vedkjender sig da ogsaa i Forhørene uden Omsvøb (i det vidtløftige Svar paa Kvæstion 44) at have udarbeidet Planen til Opfostringsstiftelsen, skjøndt han dog „gik ugjerne dertil“. Han finder imidlertid Anledning til at tilføie, at alle de senere Udvidelser af Planen, deriblandt særlig Anbringelsen af den nævnte odiøse Kasse, vare skete uden hans Vidende eller Forslag efter kgl. Kabinetsordrer. Sin og Lundings Direktionsskrivelse af 1. Febr. 1771 til Direktionen for Frederiks Hospital om snarest at lade Kassen indrette for Hospitalets Regning[1]) (Fødselsstiftelsens Pavillon var nemlig kun udlaant af Hospitalet) vil han saaledes intet selvstændigt Ansvar have for, og han havde jo ogsaa sin Kabinetsordre at holde sig til.

At Berger var bleven gjennemtrængt af den Struensee'ske Hensynsløshedens og Vildskabens Aand og ikke mere var den tidligere saa besindige Mand, viste han derimod tydeligt i en fremskudt indflydelsesrig Magtstilling, i hvilken der blev rig Leilighed til gjennemgribende Hastværksreformer. Det var i Forhold til det kongelige Frederiks Hospital, hvis smukke filantropiske Fundats i 1771 i Løbet af nogle Maaneder i sine Hovedpunkter annulleredes. Efter A. G. Moltkes og Kjøbenhavns Guvernør Grev Ahlefeldts Afskedigelse var der

[1]) Afskrift i Fødselsstiftelsens Arkiv.

ved Begyndelsen af 1771 kun ét Medlem tilbage af Hospitalets Overdirektion, Overpræsidenten von der Lühe. Under 6. Februar 1771 udnævntes da en ny Overdirektion, der foruden Overpræsidenten bestod af Ahlefeldts Efterfølger, den nye Kommandant Oberst Sames, samt de to Livlæger Etatsraad J. J. v. Berger og Professor C. J. Berger, og som ved sin Udnævnelse fik det Hverv at udarbeide Forslag til Forbedringer i Hospitalets hele Indretning[1]). I denne reformatoriske Overdirektion var C. J. Berger ikke blot den ledende Mand, men i Virkeligheden vistnok endog eneraadende, kun med den rigtignok væsentlige Indskrænkning opadtil, at han var afhængig af Struensees Villie. Overpræsidentens Stilling var dengang saa svag, at han næppe var i Stand til at hævde sig nogen Autoritet; vel havde han Villie, men vistnok ingen Evne til at værne om det Hospitals uforandrede Bestaaen, i hvis Overdirektion han ligefra dets Oprettelse havde havt Sæde sammen med A. G. Moltke og Ahlefeldt. Og efter kun en Maaneds Forløb havde han sin Afsked. Den nye Overpræsident i Kjøbenhavn, Grev U. A. Holstein, der ogsaa overtog Præsidiet i Hospitalsdirektionen, var iforveien overvældet med mange nye vigtige Hverv og udmærkede sig i det Hele næppe ved Grundighed. I ethvert Tilfælde havde han saa lidt Begreb om Hospitalets indre Anliggender, at han vanskelig kunde gjøre andet end følge Berger, den fælles Protektors særlige Mandatarius. Oberst Sames synes at have været en meget ubetydelig Mand, der heller ikke kan have besiddet nogen lægevidenskabelig Indsigt, og det eneste Medlem af Over-

[1]) Direktionens Deliberationsprotokol og Kopibog i Hospitalets Arkiv.

direktionen, der med god Grund og Autoritet kunde have hævdet Hospitalets Traditioner mod Omvæltningsiveren, Livlæge v. Berger, en af Moltkes Hovedstøtter ved Hospitalets Fuldførelse og lige fra den Tid „Tilforordnet“ i Direktionen, trak sig paa dette Tidspunkt, som allerede nævnet, mere og mere tilbage fra Deltagelse i Begivenhederne, ligesom han fra Sommerens Begyndelse opholdt sig paa Fredensborg hos Enkedronningen og hendes Søn. I de hyppige Deliberationer og Voteringer i Overdirektionens Møder i Foraaret 1771 ses han ogsaa kun at have taget ringe Del[1]. Det var i Virkeligheden C. J. Berger, der som sin Suveræn Struensees betroede Minister ledede og gjennemførte hele den indgribende Omvæltning i den lille Hospitalsstat.

Den begyndte med, at Overdirektionen ifølge en allerede den 9. Febr. udgaaet Ordre om, ved Siden af sine tidligere modtagne Hverv „tillige at drage Omsorg for de veneriske Sygdommes Kur i Hospitalet“, skred til Gjennemførelsen af denne mod Fundatsen stridende Foranstaltning og i Løbet af Foraaret kom til det Resultat at sløife Kirken og inddrage Præstens dertil stødende Værelser for her uden Hensyn til al derved vakt Forargelse at skaffe Plads til disse Syge. Den nødvendige Ombygning tog imidlertid saa lang Tid, at Sygestuerne til de Veneriske først bleve færdige i Efteraaret, hvorefter en særlig Kandidat, Kompagnikirurgen Stud. chir. Heinrich Fr. Friese, blev ansat til at tage sig af deres Kur. Paa Grund af Kirkens Sløifning skulde ifølge en kgl. Kabinetsordre de nyfødte Børn i Hospitalets Fødselsstiftelse derefter døbes i et af dennes Værelser.

[1]) Direktionens Deliberationsprotokol.

I en omfattende kgl. Resolution af 15. Mai 1771 bleve baade denne Forandring og andre endnu mere indgribende Omvæltninger endelig fastslaaede. Navnlig kuldkastedes Fundatsens smukke Hovedbestemmelse, ifølge hvilken alle fattige Syge, der stod uden Hjælp, og i første Række „Trængende af Borgerstanden“, havde Adgang til Kur i Hospitalet. I en af Overdirektionens samtlige Medlemmer undertegnet og offentliggjort Plakat af 21. Mai 1771 underrettes Publikum om, at den nævnte kgl. Resolution bestemmer, at i Fremtiden (ɔ: fra 1. Juni 1771) „ingen Syge af den civile Etat skal indtages uden alene saadanne, som staa i Hans kongelige Majestæts Tjeneste“. De lavt lønnede skulde indlægges frit, de bedrestillede for en moderat Betaling. Ved Siden heraf fik Militæretaten Adgang til Hospitalet i langt større Udstrækning end tidligere. Denne radikale Afspærring af Hospitalet for fattige Borgere var dog i Virkeligheden ikke ganske saa barbarisk, som det kunde synes, idet allerede dengang en kongelig Kommission, bestaaende af Etatsraad Ryberg, Pastor Resewitz og Raadmand Lunding, havde under Overvejelse en Reorganisation af Kjøbenhavns Fattigvæsen med særligt Hensyn til Sygehjælp, hvorved man ogsaa var betænkt paa en Udvidelse til Sygebrug af det nybyggede Almindelig Hospital, der oprindelig væsentlig var en Lemmestiftelse, men nu skulde modtage de fattige Syge af Borgerskabet. Tillige maa det indrømmes, at Militæretaten dengang var uheldig stillet med Hensyn til Sygehuse, navnlig efter at det oprindelig kun for Syge bestemte Kvæsthus for en stor Del anvendtes som Pleiestiftelse.

I samme Resolution gjenkaldtes den Hospitalet forundte Egen- og Territorial-Ret, og det underlagdes Stadens ordentlige Jurisdiktion. Endvidere bleve de hidtidige

„Tilforordnede“ i Direktionen afskaffede, idet Lægerne (altsaa hovedsagelig repræsenterede af Berger) nu vare rykkede op i selve Overdirektionen og ikke mente at behøve videre administrativ Hjælp, men vel netop ønskede at kunne skalte og valte uden at hæmmes af en saadan. Her havde Berger dog aabenbart overvurderet sig selv, thi endnu i paafølgende Juni Maaned maatte Direktionen anmode Kjøbenhavns nye Stadsraad om „at anbefale to vederhæftige og fornuftige Borgere til Hjælp i Forretningerne“, hvorefter ogsaa Urtekræmmer Thomsen og Vintapper Klingenberg beklædtes med dette Tillidshverv. Videre befaledes det i den nævnte Resolution (§ 10), at den tidligere under Fattigvæsenets Administration sorterende Fødselsstiftelse i Frederiks Hospitals Pavillon skulde henlægges under Hospitalets Direktion, en iøvrigt ganske naturlig Udvidelse af Bergers Myndighedsomraade, samt at Hospitalet og Inokulationsanstalten paa Solitude skulde forenes under fælles Bestyrelse, hvorved vistnok tilsigtedes ved Hjælp af Berger at bringe større Fart i denne Anstalts hidtil temmelig træge Virksomhed[1]. Senere gaves Ordre til, at baade Hospitalets og Anstaltens separate Fonds og først og fremmest den for Hospitalet betydningsfulde Indtægt af Kortstemplingen skulde inddrages[2], for at alle Udgifter derefter kunde blive afholdte direkte af Kongens Kasse — en Foranstaltning, der jo kun var et enkelt Udtryk for de af Struensee og hans Broder etablerede finansielle Principer[3].

Men gjennemførtes der saaledes i Hospitalsfundatsen under Bergers meget væsentlige Medvirkning gjennem-

[1]) Bibl. for Læger, 7. R. II, S. 362.
[2]) Adressekont. Efterr. 1771, 11. Decbr.
[3]) Nyt hist. Tidsskr. IV, S. 674.

gribende, mer eller mindre forsvarlige Forandringer, saa mærkedes hans Herskerhaand ikke mindre i Hospitalets indre Forvaltning. Han optraadte her med en hensynsløs Myndighed og autokratisk Vilkaarlighed, som iøvrigt jo i det Hele er karakteristisk for den Struensee'ske Administration, og som tydeligt vidner om den tidligere saa besindige og humane Mands Svimmelhed, vidner om, at han, om end kun meget en miniature, havde gjort sin nye Herre og Mester til sit ligefremme Forbillede. I Foraaret 1771 besluttede Direktionen (Berger), at der skulde indføres en ny Indretning i Hospitalets Økonomi. Den ved kgl. Bestalling 1766 tiltraadte Økonomus Lund, en utvivlsomt særdeles hæderlig og paalidelig Mand, fik pludselig Ordre af Direktionen til at gjøre Plan og Beregning, hvorefter han kunde paatage sig hele Økonomien (ikke blot som tidligere Bespisningen) for en vis Dagpenge for hver Patient[1]). Hans Overslag (til 12½ Sk. pr. Patient) tilbagevistes imidlertid af Berger, der efter en Beregning, han selv havde udført, men som røbede mere Selvsikkerhed end Paalidelighed, erklærede 11½ Sk. daglig for en tilstrækkelig Betaling. Da Lund „ikke kunde indgaa saadanne Konditioner“, blev han til Trods for sin kongelige Bestalling paa Livstid strax uden videre afskediget uden nogensomhelst Pension eller Ventepenge — dog med Direktionens Rekommendation til en eller anden Bestilling —, medens den af Berger protegerede Spisemester paa det nye Almindelig Hospital, Giesemann, der erklærede, at kunne modtage Direktionens Overslag,

[1]) Direktionens Deliberationsprotokol. Thaarup, Journal og Haand bog for Kjøbenhavnere, Kbhvn. 1797, S. 572 fl. O. L. Bang, Det kgl. Frederiks Hospital i Kjøbenhavn, 1840, S. 20. (Universitetsprogram.)

blev ansat i Stillingen og kort efter fik en meget betydelig Forhøielse i Betalingen — mere end Lund havde forlangt. Dette var Bergers sidste Myndighedsbedrift, inden han i sin Egenskab af kgl. Livlæge i Forsommeren 1771 tog Ophold hos Hoffet paa Hirschholm, foreløbig for særlig at vaage over Dronningen, der snart ventede sin Nedkomst.

I sit vidtløftige Svar paa Kvæstion 44 (om han har gjort Struensee Forslag til nye Indretninger) kommer Berger ind paa sit Forhold som Hospitalets ledende Direktør og søger ligeledes her at fremstille sin Færd i et saa uskyldigt Lys som muligt. Han paastaar, at han aldeles ikke har foreslaaet de nye Forandringer, der udførtes efter kgl. Kabinetsordrer, og at hans Udnævnelse til Direktør var ubekjendt for ham, indtil han af sin Meddirektør von Berger i Struensees Værelser fik at vide, at den var udfærdiget. Derefter ansaa han det for „sin Skyldighed at følge stricte Hans Maj.'s Befalinger“. Men i hans fremskudte Magtstilling ved Hospitalet synes dog en saadan Paastand om Fritagelse for Ansvar næppe at kunne være reelt holdbar, selv om han altsaa skulde have spillet den ynkelige Rolle kun at have været Struensees aldeles uselvstændige Mandatarius, hans „âme damnée“ i Ordets bogstavelige Forstand. Et enkelt iøvrigt ikke gjennemført Forslag til Reform i Hospitalet vedkjender han sig dog at have stillet udelukkende paa eget Initiativ, nemlig et Forslag om en forbedret og udvidet klinisk Undervisning baade i Medicin og i Kirurgi — et Forslag, han ogsaa kan være berettiget til med Selvfølelse at fremhæve, forsaavidt som et saadant afgiver et nyt Vidnesbyrd om hans fremskredne Opfattelse og klare Erkjendelse af de Krav, som en virkelig frugt-

bringende Lægeuddannelse maatte fordre opfyldte, og som man dengang næppe nok i Tyskland og end mindre her hjemme havde faaet Øiet aabnet for.

Dette Forslag, som han erklærer tillige at have indsendt til den tidligere Universitetspatron Thott, var imidlertid kun et enkelt Udtryk for en omfattende Bestræbelse, som Berger ses at have udviklet i denne reformivrige Periode, og som gik ud paa intet mindre end at reorganisere hele Universitetet i den nye Tids Aand, befri det fra Skolastikens Lænker og gjøre det til et Akademi for den fremskredne Videnskab. Han var bleven træt af sin begrændsede Reformvirken i sit eget Specialfag, hvor hans Ideer allerede vare blevne absorberede og gjorte videre frugtbringende af hans Disciple, og saa vilde han til at reformere Videnskaben in toto, forsaavidt som den repræsenteredes ved Universitetet. Hvorvel han ikke direkte erklærer det i Forhørene, kan der efter hans forskjellige spredte Udsagn om hans Impulser til en saadan Reform ikke være Tvivl om, at hele den Virksomhed, som udfoldedes paa dette Omraade ligefra Begyndelsen af Aaret 1771[1]), for en væsentlig Del har ham til Ophavsmand. Og da de paa Kabinettets Befaling indgivne Reformforslag fra Konsistorium og fra en nedsat kongelig Kommission (Stampe, Carstens, Suhm og Hübner) ikke befandtes tilfredsstillende, skred Struensee i Sommeren 1771 netop paa Bergers udtrykkelige Forslag til at nedkalde Biskop Gunnerus fra Trondhjem[2]). Denne reformatorisk ufortrødne Kraftnormand, der ikke tøvede med at efter-

---

[1]) Se Nyerup, Kjøbenhavns Universitets Annaler S. 375 ff.

[2]) Ordren til Gunnerus om at give Møde er dateret 6. Juli 1771 (Pakken „Struensee Nr. 25“).

komme Kabinettets Anmodning, maatte ogsaa være fuldt efter Struensees og Bergers Ønske.

At Nedkaldelsen af Gunnerus er Bergers Værk, og at Nyerups forskjellige Gisninger [1]) om, hvem der maatte have henledet Struensees Opmærksomhed paa den norske Bisp, ere feilagtige, fremgaar noksom af Bergers Besvarelse af Kvæstion 44, hvor han tillige udførligt motiverer de gunstige Forventninger, han har knyttet til den trondhjemske Reformator. Han erklærer aldrig at have staaet i noget personligt Bekjendtskabsforhold til denne, der dog som Doctor og Docent i nogle Aar havde været i Kjøbenhavn, men han kjender Gunnerus's Skrifter og betegner ham som „en indfødt, kyndig, berømt og i hele Europa bekjendt Mand“. Ogsaa den Omstændighed, at Gunnerus var Bisp i Trondhjem, erklærer Berger for at have været et medvirkende Moment til at foreslaa ham. Thi paa Grund af den lange Afstand vilde Reisen til Kjøbenhavn tage Tid, og det ansaa Berger for heldigt, idet der da vilde være Haab om, at „den overdrevne Reformations Heede imidlertid skulde noget aftage“. Af Gunneri Plan oplyser han at have „gjort et Udtog og lagt til en Promemoria angaaende det medicinske Fakultet, som er i Kommissionens Hænder“.

Denne til Kabinetsministeren rettede Promemoria findes i Afskrift i den ovenfor nævnte Pakke „Struensee Nr. 25“ i Rigsarkivet og er dateret d. 21. Novbr. 1771. Den giver karakteristiske Bidrag til yderligere Belysning af Bergers videnskabelige Grundsyn, men derimod ikke noget Indtryk af en grundigt gjennemtænkt Plan —

---

[1]) Nyerup, anf. St. S. 403.

Paavirkningen af den Struensee'ske febrile Ilfærdighed og Overfladiskhed mærkes ogsaa her. Skrivelsen begynder med at gjøre opmærksom paa, at Biskop Gunnerus i sin Reformplan ikke har foreslaaet bestemte Mænd til Besættelsen af den medicinske Klasse under det filosofiske Fakultet (i Planen er kun foreslaaet 3 Professorater og 1 Adjunktpost[1]), ligesom han heller intet har bestemt om den medicinske Examen. Denne Undladelse er aabenbart sket efter Aftale med Berger, der ogsaa flere Steder i Skrivelsen lader skinne igjennem, at han indtager et hjælpende og protegerende Standpunkt ligeoverfor Biskoppen. Han skal altsaa udfylde Lakunen i Planen og foreslaar til den theoretiske og praktiske Profession Fysikus Hensler i Altona, hvem han anser for den dygtigste af de for Haanden værende Kræfter. Foruden den stipulerede normale Professorgage af 600 Rdl. (kun Vicekantsleren og enkelte andre Professorer skulde efter Planen have 1000 Rdl.) skulde han endvidere oppebære 400 Rdl., idet han tillige skulde være Medikus ved Frederiks Hospital. Den gamle Overlæge Fabricius skulde da gaa af og kunde som en velhavende Mand nøies med en Pension af 400 Rdl. Næst efter Hensler fremhæver han som et lovende Professoræmne Hofmedikus Tode, „dessen gute Studia, Fleiss, deutlicher Vortrag und simple Methode seine beste Empfehlung sind“. Til Professio anatomiæ, chirurgiæ et medicinæ forensis foreslaar han Admiralitetskirurg Callisen som en dertil særdeles vel skikket og dygtig Mand. Denne maatte saa afgive sin Lægepost, men dog beholde Overinspektionen paa Holmen, hvorved han kunde faa et Tillæg i sin

[1]) Nyerup, anf. St. S. 389.

Gage af 200 Rdl. Berger foretrækker Callisen for Hofkirurg Kølpin; „er hat allerdings viele chirurgische Kenntnisse, ist aber im Vortrage weitläufig, vor Anfänger zu genau und dem theoretischen Kitzel übermässig ergeben“ — denne sidste Egenskab maatte være Berger i høi Grad imod. Det kirurgiske Kollegium (ɔ: det anatomisk-kirurgiske Theater) foreslaar han at lade gaa ind, og Generaldirektøren Professor Hennings, „welcher zum Dociren gar nicht aufgelegt ist“, pensioneres med 400 Rdl. I dette løst henkastede Forslag synes han at have glemt eller nævner i ethvert Tilfælde aldeles ikke det af Gunnerus fastslaaede 3. Professorat, men uden Tvivl har det været Bergers Mening fremdeles at bevare dette for sig selv som Professio artis obstetriciæ.

Det følgende Afsnit af Skrivelsen omhandler en Reform af den medicinske Examen. Ogsaa paa dette Punkt er hans Fremstilling temmelig løs og ikke fri for Uklarhed, hvorvel den ogsaa giver Vidnesbyrd om hans fremskredne Standpunkt. Han vil fremdeles have to Arter medicinske Examina, nemlig foruden den sædvanlige akademiske Examen en mindre omfattende for Ikke-Akademikere, hvilken nærmest maatte svare til den allerede ved Reskriptet af 28. Juni 1737 anordnede medicinske Tillægsprøve for Regiments- og Divisionskirurger, og som skulde afholdes af Collegium medicum uden Medvirkning af Professores facultatis. Disse skulde efter hans Forslag herefter ikke være Medlemmer af Kollegiet, for at de kunde anvende al deres Tid til Undervisning; dog skulde de være pligtige til at give Kollegiet Responsa. Den store akademiske Examen, som skulde tages før Erhvervelsen af Doctorgraden og af alle Aspiranter til Provincial-Medikater, skulde deles i en theoretisk Prøve og i

en tre Aar derpaa absolveret „praktisk Promotionsexamen“, idet hele det mellemliggende Tidsrum skulde anvendes til klinisk Uddannelse i Frederiks Hospitals medicinske og kirurgiske Afdelinger. Hvorledes denne 3aarige Uddannelse i det Enkelte skulde gjennemføres, nævner han intet om, maaske fordi han har formuleret det i sit ovenfor nævnte specielle Forslag om denne Sag.

Den øvrige Del af Bergers Skrivelse bestaar i Henstillinger og Forslag angaaende Forhold udenfor Lægevidenskabens Omraade og optræder som supplerende eller dog støttende og beskyttende tilsvarende Forslag fra Gunnerus's Side. Tildels streife de udenfor Universitetets Enemærker; han anbefaler saaledes at give Gunnerus den ønskede Tilladelse til at gjøre Forslag angaaende Omdannelse af Videnskabernes Selskab, ligesom han støtter Biskoppens Forslag om at udnævne Geheimearkivar Langebek til kgl. Bibliothecarius[1]). Iøvrigt fremhæver han, at Gagereguleringen med 1000 Rdl. som Maximum for Professorerne vel i det Hele var tilfredsstillende, men at enkelte fortjente ældre Professorer dog kunde gjøre Krav paa særlige Hensyn, saaledes navnlig Etatsraad Kall, Senior Universitatis, hvem han roser i stærke Udtryk, og Astronomiæ Professor Etatsraad Horrebow. Ogsaa Etatsraad Kofod Ancher fremhæver han med megen Ros og som en særlig fortjent, i Udlandet berømt juridisk Videnskabsmand, men foreslaar samtidig at sætte ham, der „wegen Unvermögen des Sprechens zum Dociren unbrauchbar ist“, ud af Funktion ved Universitetet og i Stedet overdrage ham alene den Udarbeidelse af en ny Lovbog, som den nedsatte Kommis-

[1]) Se Werlauff, Det store kgl. Bibliothek, S. 179 Note. Nyerup anf. St. S. 386.

sion ikke havde formaaet at fuldføre. For dette vigtige Arbeide skulde da Kofod Ancher oppebære 1400 Rdl. aarlig, hvorved han ikke vilde lide noget Tab i sine hidtidige Universitetsindtægter.

Dette Forslag til at give Kofod Ancher en forandret offentlig Stilling er næppe uden Forbindelse med en ærgjerrig og dristig Tanke, som aabenbart rørte sig hos Berger, men som han af letforstaaelige Grunde ikke kunde fremsætte i sin officielle Skrivelse til Kabinetsministeren. Tanken lader han sin Ven Gunnerus fremsætte i dennes samtidige Forslag til Oprettelsen af et norsk Universitet i Christianssand. Biskoppen erklærer nemlig, at han i saa Tilfælde selv maa overtage Ledelsen af dette og ikke som oprindelig paatænkt kan fungere som Vicekantsler ved Kjøbenhavns Universitet. Og han fortsætter: „Der Mangel in Copenhagen konnte ersetzt werden, wenn einer von den beyden sehr gelehrten, geschickten, unpartheyischen, patriotischen und fleissigen Männern, der Hr. Etatsrath Kofod Ancher oder aber der Hr. Archiater und Professor Berger hier als Vicekanzler — — beschicket würde[1].“ Ved nu at bringe den i videnskabelig Henseende unægtelig meget farlige Konkurrent over i en Virksomhed udenfor Universitetet har Berger vistnok haabet at jævne Veien for sig selv til at blive det anselige danske Universitets høieste Embedsmand, blive den Professor, der var „primus inter pares et consistorii præses“ og i Virkeligheden Universitetets alt formaaende Herre. At man derved aldeles opgav Bestemmelsen i det oprindelige Reformforslag om, at Vicekantsleren skulde være Universitetets Professor theologiæ

[1]) Nyerup, anf. St. S. 403.

primarius, og i høi Grad stødte an mod Traditionen, synes ikke at have voldt Gunnerus Skrupler og maatte jo ogsaa være temmelig irrelevant i hin uforfærdede Omvæltningsperiode. Gunnerus og Berger havde aabenbart indgaaet en gjensidig Forsikringsforening, de skulde hjælpe hinanden yderligere i Veiret til Ærens og Magtens Tinder.

En Meddelagtighed i den af Struensee ved Forordningen af 16. Novbr. 1771 gjennemførte betydningsfulde Reform i Kjøbenhavns Fattigvæsen, Oprettelsen af den „almindelige Pleieanstalt“, for hvilken Berger blev lægekyndig Meddirektør, vedkjender denne sig med en vis Stolthed, der staar i tiltalende Modsætning til den ikke synderlig freidige Reservation, han i andre Forhørsbesvarelser udviser. Denne Reform var ogsaa et godt og af Eftertiden anerkjendt Værk, og ikke mindst med Hensyn til Ordningen af de Fattiges Sygepleie, den Del af Reformen, der laa hans Impulser nærmest. Men iøvrigt søger han dog ogsaa her — vel sagtens i Arrestantens Følelse af, at enhver Samvirken med den fældede Minister kunde være til hans Ugunst — at gjøre sin Indflydelse paa Reformen saa ubetydelig som muligt. Han erklærer kun at have været Aarsag til Nedsættelsen af den allerede ovenfor nævnte Kommission (Svar paa Kv. 46) og at have havt Indflydelse paa Valget af dennes Medlemmer; navnlig har han anbefalet dertil Pastor Resewitz paa Grund af dennes „Indsigter og Redelighed“. Ved sit Bekjendtskabsforhold til denne har Berger uden al Tvivl konfereret med ham om den vigtige foreliggende Sag og privat givet ham sine Meninger tilkjende om Spørgsmaal, hvori Berger fra sin mangeaarige Ansættelse under Fattigvæsenet havde særlige Indsigter. Men for-

melt har han naturligvis kunnet erklære som i Forhøret, at han efter Kommissionens Nedsættelse har staaet udenfor Sagen, lige til den udarbeidede Plan havde faaet kgl. Sanktion. Først derefter sagde Struensee til ham, at han skulde være Meddirektør for Pleieanstalten og „skulde paatage sig de behøvende medicinske Anstalter“. Han „undskyldte sig saa meget han kunde“, men fik dog strax efter ved en Kabinetsordre sin Udnævnelse, som ogsaa var ham imod, „fordi Posten var gageret; saaledes vilde Kongen have det, sagde Struensee. Var Gagen ham imod, kunde han jo give den til Pleieanstaltens Kasse.“ Herved kom Berger i en ny indflydelsesrig Magtstilling, til hvilken Administrationen af de kjøbenhavnske Hospitaler (undtagen Frederiks Hospital) og en stor Del af Hovedstadens Medicinalvæsen var knyttet. Ogsaa med Hensyn til denne Udnævnelse gaar den bestandige Forvexling med Livlæge von Berger igjèn hos Historieskriverne[1]), hvad der her ganske vist har været saameget vanskeligere at undgaa, som denne sidste det følgende Aar, efter Bergers Fald, blev hans Efterfølger i Posten[2]).

At han ved denne sin Interesse for Kjøbenhavns kommunale Forhold og Reformer og ved sin trods al Benægtelse aabenbart hæftige Higen efter Indflydelse og Magt ogsaa, om end kun under Haanden, har havt en ret vigtig Finger med i Spillet ved den radikale og hovedkulds Omdannelse af Hovedstadens hele kommunale Bestyrelse, ligger nær at antage og fremskinner af For-

---

[1]) Høst, anf. St. II, S. 388. Wendt, Almindeligt Hospital, Kbhvn. 1833, S. 9. (I C. Pontoppidans Magazin er Angivelsen derimod rigtig.)

[2]) Collegium medicums Korrespondance-Protokol.

hørene, hvorvel han paa dette Punkt er særlig ivrig for at vise sin Uskyldighed og sin Uenighed med Struensee — selvfølgelig fordi denne, selv i den Struensee'ske Periode paafaldende vilde Omvæltning med fuld Føie havde vakt Indignation i alle Kredse. Berger forklarer (Svar paa Kv. 44), at han først erfarede Planen efter Udnævnelsen af den nye Overpræsident Grev Holstein, der ved Slutningen af et Direktionsmøde paa Frederiks Hospital fremstillede Sagen for ham. Han udtalte strax sine Betænkeligheder og erklærede det for „en meget betydelig Sag". Kort efter „traf" han Greven hos Struensee og blev da raadspurgt om Valget af Personer til de nye Magistratsembeder. Han lovede at overveie Spørgsmaalet og at ville komme tilbage med sin Besked om Aftenen. Her erklærer han alvorligt at have advaret Struensee mod at foretage denne Forandring, tilmed paa en saa kraftig Maade, men opgav dog samtidig som passende Emner til de to Borgermesterposter Generalauditør Bornemann og Justitsraad, Landsdommer C. P. Rothe, hvilken sidste var gift med en Slægtning af Bergers afdøde Hustru[1]). Flere vidste han ikke at nævne, og Raadmændene toges da ved Eftersøgen i Statskalenderen. Ved samme Leilighed skete den komiske Feiltagelse, som iøvrigt allerede af Molbech er fremdragen, at den med alle Personalforhold fuldstændig ukjendte Holstein sendte Ordren om at møde i Kjøbenhavn til Overtagelse af Borgermesterembedet ikke til den af Berger anbefalede C. P. Rothe (den bekjendte historiske Forfatter), men til Broderen, den som Forfatter end mere bekjendte Tyge Rothe, der netop ogsaa var Justitsraad og Landsdommer — i Sjælland, medens hin

[1]) Nyt hist. Tidsskr. IV, S. 665 (Wasserschlebens Optegnelser).

boede i Jylland. Bergers Protégé og Slægtning erholdt saaledes ved Skæbnens Spil ikke Borgermesterposten. Uden alt Omsvøb vedkjender Berger sig dog et fra ham udgaaet og antaget Forslag, der hørte ind under Magistratsreformen, og som han i en Promemoria af 1. Decbr. 1770 udførlig har motiveret[1]), nemlig det, at den kjøbenhavnske Stadsfysikus i Lighed med, hvad der virkelig havde været Tilfældet ved Aarhundredets Begyndelse, ifølge sin Embedsstilling skulde være Medlem af det nye Stads-Raad og nu som første Raadmand. Denne Omsorg for at faa den lægevidenskabelige Sagkyndighed repræsenteret i Stadens Raad taler ogsaa til hans Ære og er et smukt Udtryk for den praktiske Vægt og Betydning, han tillagde sin Videnskab.

Det fremgaar endvidere af Forhørene, at han, om end kun leilighedsvis, har støttet Struensee med Raad og Forslag ogsaa paa andre Omraader. Saaledes er han ikke alene, som der staar i Inkvisitions-Kommissionens resumerende Erklæring til Kongen af 5. Mai 1772[2]), bleven konsuleret af Struensee angaaende Udnævnelsen af en Chef paa Holmen i Reiersens Sted, men har ogsaa foreslaaet og anbefalet dertil Kommandør-Kapt. Krabbe, fordi denne var „meget kyndig og retskaffen“ (Svar paa Kv. 46). Angaaende de i hans Gjemmer fundne Papirer med Forslag til Admiralitetet oplyser han iøvrigt, at de kun angik paatænkte og i Forening med Etatsraad v. Berger foreslaaede Forandringer i Marinens Medicinalvæsen. Af andre Enkeltheder i Forhørene faar man yderligere Vidnesbyrd om, at Struensee vedblivende har

---

[1]) I Pakken „Struensee Nr. 25“.
[2]) Høst, anf. St. III, S. 192.

betragtet ham som sin særlig tro Tillidsmand. Saaledes meddeler han i Svaret paa Kv. 62, at han kom til Hirschholm, netop da Rygtet om Gjæring og Sammensværgelse blandt Holmens Folk var naaet derud[1]), at han traf baade Struensee og Brandt meget urolige, og at Struensee da tog ham ind i et Kammer for at erfare hans Mening om Situationen. Berger, der Dagen iforveien havde været paa Holmen i Sygebesøg hos sin Protégé, den nye Chef Krabbes Hustru og ogsaa talt med Manden, af hvem han havde hørt beroligende Udtalelser, refererede disse for den forskrækkede Minister. Naar han førend Udstedelsen af Forordningerne om Ophævelse af forskjellige Indskrænkninger i Ægteskaber mellem Beslægtede har formaaet uden al Erklæring fra den geistlige Overøvrighed og derpaa baseret Dispensation at skaffe sin Svoger Poul Egede kongelig Tilladelse til at ægte hans afdøde Hustrues Søster[2]), saa vidner saadant yderligere om et ret nøie Forhold til Struensee.

Men dog gjør han som allerede tidligere fremhævet rundt om i Forhørene med Styrke gjældende, at Forholdet mellem dem aldrig var intimt eller virkelig venskabeligt, og dette kan maaske ogsaa blive ret plausibelt ved Struensees nævnte eiendommelige Naturel, der af Berger i Svar paa Kv. 64 (hvem S. havde til Raadgiver foruden B.?) karakteriseres saaledes: „Han har altid været af den Tanke, at Struensee aldrig har gjort sig en ordentlig tydelig Administrations Plan; og ligesaa, at hand aldrig har havt egentlige Raadgivere, som hand kunde consulere over saadan Plan; Falkenskjold maaskee i Hen-

---

[1]) Se Reverdil S. 220.
[2]) G. L. Baden, Chr. VII's Regjerings Aarbog, S. 178.

seende til det Militære. Hand har altid syntes, at Struensee alene har handlet efter Omstændighederne, saaledes som han selv syntes bedst, og ikke begjært andres Raad uden hist og her og ved Leylighed.“ Som Vidnesbyrd om, at han ikke var Struensees nære Ven, henviser han dernæst til, at han til Forskjellige har yttret sig endog stærkt misbilligende om Ministerens Færd, saaledes til Oberst Lehmann, der i Sommeren 1771 kom ud til Hirschholm med et Projekt om Militæretaten og viste ham dette. Han udtalte sig da til Lehmann „alvorlig om Struensees Administration og advarede mod at tage Deel deri“. I lignende Retning vil han have udtalt sig til Justitsraad Sturz, hvad der ogsaa bestyrkes af dennes Forsvarsdeposition til Inkvisitions-Kommissionen af 15. Febr. 1772[1]). Sturz karakteriserer heri det Forhold, hvori de forskjellige arresterede Personer formentlig stod til Struensee, og siger om Berger: „B. war zwar viel bey dem Grafen Struensee und oft bey I. M. der Königinn, er schien indessen von Veränderungen und Affairen nur mittelmässig unterrichtet zu sein, die Erhöhung in Grafen-Stand und die Cabinets Ordre haben ihn, wie es mir vorkam, aufrichtig bestürzt gemacht, und er hat damahls und nachhero zuweilen gesagt, dass er gern wünschte mit wenigem Gehalte vom Hofe wegzukommen.“ Og den bestemt formulerede Sigtelse i Kv. 68: „Om Arrestanten ikke saavel skriftlig som mundtlig i alle Selskaber og ved alle Leyligheder har approberet og forsvaret alle Struensees daarlige, ja endog hans voldsomme foretagne Anstalter?“ afviser han ligesaa bestemt i følgende Svar:

[1]) Sturz's Papirer i Rigsarkivet, benyttede af Bobé i Beiträge zu H. P. Sturz's Lebensgeschichte (Vierteljahrschrift für Litteraturgeschichte IV, 1891, S. 462 ff.).

„Siden Grev Struensee har begyndt at handle uden Forsigtighed, men tværtimod med den største Ubetænksomhed, saa har hand saavel misbilliget hans Gjerninger som alle andre fornuftige og troe Undersaatter, og i ald den Tiid, som ey kan regnes længere end fra Finantz Collegii Indrettelse, har hand saa saare lidet været i Selskaber, at hand ikke engang kunde have Leylighed til at yttre sig derom.“ Han protesterer i sit Svar paa den følgende Kvæstion om det kapitale Punkt, Forstaaelsen af Kongeloven („om han ikke har udladt sig med, at Kongeloven var et Chimære og et Chartesque?“), paa det Bestemteste imod en saadan Beskyldning. Han meddeler tillige, at han „i Nærværelse af flere Folk“ har hørt Struensee fremsætte den Lære, at „Kongeloven som en Forordning givet af en souverain Konge af en anden souverain Konge igjen kunde ophæves“ (Svar paa Kv. 57).

Hvor fjernt han i Virkeligheden, navnlig i den sidste Tid, vil have staaet Struensee, og i hvor høi en Grad han vil have misbilliget dennes Regimente, præciserer han særlig stærkt i sit Svar paa Kv. 51: „Om hand ikke, da hand fuldkommen har været i Struensees Confidence og af ham er consuleret i alle vigtige Foretagender, veed, hvad Struensees Hensigt har været med alle de af ham foretagne Forandringer?“ Bergers Svar herpaa er saalydende: „Hand nægter aldeeles at have været i Struensees Confidence, og hand er vis paa, at af alle Acterne og af Alt, hvad der er passeret, siden Struensee er kommen her i Landet og bleven Minister, intet kand udledes, som tilstrækkelig kand bevise, at hand i særdeles Confidence med Struensee nogen Tid har staaet; naar han har konsuleret Arrestant, og begjæret hans Tanker mundtlig eller skriftlig, har det været medicinske, Hospitals-,

Fattiges eller Lærde Sager angaaende. Alle andre Ting og Forandringer ere ey alene skedte ham uafvidende, men er gaaet ham lige saa nær til Livet som andre troe Undersaatter, som med Rette har disapproberet mange af disse Forandringer. Hand har og ved mange Leyligheder og til mange Folk givet sin Tænkemaade aabenbar og tydelig til kjende, saa at det er ham ganske ubegribeligt, hvorpaa denne soupçon kan grunde sig, at han har levet i en særdeles Connexion og Fortrolighed med Struensee. Hand veed altsaa slet intet, hvad Struensees Hensigter egentlig have været med hans Foretagender, men hand har alletider troet, at hand har handlet efter nogle gode almindelige Principia, som han ey var i Stand til at anvende i Særdeleshed, siden han aldeles mangler de vigtigste og uomgængeligste Kundskaber, som udkræves til en saadan Administration, og da han altsaa havde hverken Kundskab eller Tiid at udføre med behørig Overlæg alle til saa vigtigt et Embede hørende Pligter, saa kunde dette Sagens Forhold ikke andet end at have saadanne slette Følger.“ I sit Svar paa den følgende Kvæstion erklærer han som yderligere Vidnesbyrd om, hvor lidet han i ethvert Tilfælde i den afvigte Sommer stod i Struensees Fortrolighed, og forøvrigt i Overensstemmelse med det af Sturz afgivne Vidnesbyrd, at han aldeles ikke vidste, at Favoriten skulde være Minister eller var bleven det, førend Dagen efter Udnævnelsen.

Men naar han stod eller rettere sagt i Løbet af Aaret 1771 efterhaanden var kommen til i Virkeligheden at staa Struensee saa fjernt og i den Grad var kommen til at misbillige dennes hele Færd, naar han nu saa klart saa det skæbnesvangre, det fordærvelige og uhold-

bare i det nye System, saa fremstiller sig det Spørgsmaal, hvorfor han da vedblev i Yderverdenens Øine at holde sig saa nær til den farlige Magthaver, at staa Last og Brast med ham og paatage sig bestandig nye Tillidsmandater for ham. Der fortælles rigtignok af Molbech[1]), at han i Efteraaret 1771 skal have gjort et direkte Forsøg paa afgjort at bryde ud, idet han søgte Forbindelse med Reverdil og foreslog denne Planer mod Struensee. Men ved nærmere Undersøgelse viser det sig, at denne i det Hele apokryfe Beretning, der allerede paa Forhaand er usandsynlig baade ved Bergers hele Stilling og ved det aabenbart meget kjølige Forhold, der bestod mellem ham og Reverdil, kun beror paa den sædvanlige Forvexling af Berger med von Berger — en Forvexling, der rigtignok her ser meget paafaldende ud, for saa vidt som Molbech udtrykkelig fremhæver, at den paagjældende Konspirator var „Hoflæge, Professor *C. J.* Berger“. Imidlertid staar der ganske tydeligt i Molbechs Kilde[2]), at det var *von* Berger („Mr. *de* Berger[3]) lui (ɔ: Reverdil) en parla d'une manière si forte et si pressante, qu'il en fut étourdi“), og denne stod fra tidligere Tid i et saa nært Forhold til Reverdil, at en saadan fortrolig Henvendelse nok kunde antages plausibel, tilmed paa et Tidspunkt, hvor den klogt beregnende von Berger havde taget sit Parti og fuldt ud sluttet sig til Enkedronningens Hof. C. J. Berger vedblev til det Sidste at være Struensees „âme damnée“ i hele sin Optræden og til Trods for sin voxende Betænkelighed og Misfornøielse med Ministeren at samvirke trolig med denne — vistnok ved

---

[1]) Anf. St. S. 724.
[2]) Pakke om Reverdil i Wasserschlebens Samlinger.
[3]) C. J. Berger kaldes altid i Optegnelserne „le Professeur Berger“.

en Forening af meget uensartede Motiver, der tilsammen for ham fik en tvingende Karakter.

Berger har selv i Forhørene fremstillet sit Motiv til sin vedblivende nøie Forbindelse med det nye System, og det er et meget ophøiet Motiv. Til Meddelelsen om sin væsentlige Andel i Tilstræbelsen af en Universitets-reform og i Indkaldelsen af Biskop Gunnerus knytter han den Bemærkning: „Da alle Ting skulde og maatte forandres, saa var der ikke Spørgsmaal at forhindre det, men saavidt muligt var, ved Leilighed at gjøre saadant noget, som kunde have den Indflydelse, at den mindst mulige Skade skeedte.“ Og i sit Svar paa den sidste Kvæstion (70) præciserer han dette Synspunkt yderligere ved at sige, at „Alt, hvad hand har foretaget, har han alleneste gjort uden particuliere Hensigter, ey for at skade noget Menneske, men for at hindre iblandt et større Onde og iblandt for at befordre det beste“. Og et Vidnesbyrd om, at dette smukke Motiv virkelig har rørt sig hos ham, afgive flere af de Personer, han anbefalede til vigtige Stillinger og Hverv. Paa hans Valg kan der i det Hele næppe være særdeles meget at udsætte.

Viste Berger sig saaledes ikke blot som Struensees „âme damnée“, men egentlig som Struensees Samvittighed, som den, der blev paa sin stærkt udsatte Post for at moderere og modvirke den ustyrlige Magthavers Misgreb, saa var dette Motiv dog selvfølgelig ikke det eneste eller paa nogen Maade det afgjørende. Tvertimod, det ligger i Sagens Natur og Forholdenes Udvikling, at Berger maatte blive, om det end efterhaanden og mere og mere var mod hans Villie, om han end tilsidst følte sig lige saa uhyggelig tilmode ved Situationen som de andre, der samvirkede med Struensee. Han var gaaet

for vidt, han havde solgt sig, sluttet sig for nøie til det nye System, til at han kunde trække sig tilbage, saalænge den frygtede og hensynsløse Magthaver var Rigernes uindskrænkede Hersker, han havde kastet Broen af efter sig. Og hvorledes havde en Mand som Berger kunnet gjøre dette saa ubesindige Skridt? Aabenbart kun, som allerede antydet, fordi han fra først af havde følt sig stærkt tiltrukken af Struensee, fordi han var bleven fortryllet af det vildt og ubændigt fremstormende, det ideelt fantastiske og alle Skranker brydende i Struensees radikal-reformatoriske Despotisme, i hans ildfulde Aand og dristige Tanke. Der har i Bergers rigtbegavede, men urolige og sammensatte Personlighed været Strenge, som sattes i stærk og sympathetisk Bevægelse ved denne Paavirkning. Hans ydre Færd afgiver, som vi have set, Vidnesbyrd om en saadan livlig og ikke ubetinget tiltalende Medsvingning. Selv kommer han ogsaa et enkelt Sted i Forhørene til ligefremt at bekjende en saadan sympathetisk Rørelse, om end med den frygtsomme Arrestants afdæmpede Ord, nemlig i Svaret paa Kv. 43 (om han ikke daglig har havt lange fortrolige Samtaler med Struensee?). Idet han i en vis Strid med sin hele øvrige Holdning maa besvare dette Spørgsmaal med Ja for et begrændset Tidsrums Vedkommende (Vinteren og Foraaret 1771), forklarer han Sammenhængen at være den, at han under sine pligtmæssige daglige Besøg paa Kristiansborg i Anledning af Dronningens Svangerskab daglig maatte søge Struensee, fordi han kun af denne kunde erfare sin høie Patients Befalinger, „da Oberhofmesterinden vidste dem ei og ingen Kammerfrue var antagen. Hos Struensee maatte han da tidt bie," og han tilføier: „iblandt ogsaa med god Villie, naar

han havde Tid, for at høre paa de da i Mængde forefaldende Discourser". Ud af denne paa Grund af Forholdene stærkt afdæmpede Tilstaaelse kan det dog læses, at „Reformations Heden", som dengang jo netop over hele Linien var ved Kogepunktet, har virket fængslende og betagende paa Berger, der ogsaa ved samme Tid, som nybagt Magthaver i sin lille Hospitalsstat, aabenbart med Lyst og Tilfredsstillelse søgte at efterligne sin Protektors despotiske Exempel. Det er vist ogsaa omtrent ved denne Tid, at Kammerjunker Fr. Buchwald i et Selskab (hvortil der mulig sigtes i den nævnte Kv. 68) har hørt Berger „declamer en faveur du despotisme de nos Rois" — en Opfattelse, mod hvilken Buchwald protesterede med den Vending „qui aurait crû, que le Sund serait si près de l'Hellespont" [1]). Først senere, ved Finantskollegiets Oprettelse og end mere ved Troldmandens Udnævnelse til suveræn Kabinetsminister, altsaa i Løbet af Sommeren 1771, begyndte Berger at komme til Besindelse og ligesom andre Parthavere i den vilde Dands at skimte den Afgrund, der bestandig kom nærmere og maatte opsluge Eventyrets Kortbygninger med dets agerende Personer.

Men til at holde ham fast har endelig det meget væsentlig maattet bidrage, at den urolig ærgjerrige Higen hos ham fandt særdeles rig Næring i den fremtryllede Situation. Var han end ikke beæret med nogen fuld Fortrolighed fra den almægtige Ministers Side, saa avancerede han dog ved dennes vedvarende Bistand og Gunst til bestandig mere anselige, indflydelsesrige og betydningsfulde offentlige Stillinger. Hele Kongefamiliens Helbred og Liv var ham betroet som eneste fungerende

---

[1]) I „Satires et Sarcasmes" i Wasserschlebens Optegnelser.

Livlæge og som Ministerens umiddelbare Efterfølger, han var bleven Meddirektør for den store kongelige Opfostringsstiftelse med dennes omfattende Fremtidsplaner, han stod som faktisk Enevoldshersker i sit Direktorat for Stadens anselige kongelige Sygehospital, han var inden Udgangen af Eventyraaret 1771 tillige indflydelsesrig medicinsk Direktør for det i storartet Stil reformerede kjøbenhavnske Fattig- og Velgjørenhedsvæsen, han var bleven Æresmedlem af Kunstakademiet i meget fint Selskab (begge Brødrene Struensee, Grev Brandt og Justitsraad Sturz [1])), han kunde desuden føle sig som den egentlige Ophavsmand til Universitetets lovende og indgribende, netop da forestaaende Reform ligesom tildels ogsaa til Kjøbenhavns Kommunalreform, i det Mindste forsaavidt denne sigtede paa at fremme det lægelige Elements aktive Medvirkning. Han havde grundet Udsigt til nye end mere fremskudte Stillinger — t. Ex. til at blive det i hans Aand reformerede kjøbenhavnske Universitets høieste Embedsmand, dets fornemme Vicekantsler — ligesom til fremdeles, i ethvert Tilfælde under Haanden, at kunne være væsentlig medvirkende i Reformer og vende disse til det Gode, ja han maatte egentlig i det Hele kunne føle sig som Læge-Ministerens nærmeste Arvetager — hvad kunde der ikke ventes af Fremtiden navnlig af en Mand med Bergers livlige Fantasi, naar blot ikke Katastrofens uhyggeligt truende Tordensky forinden voldte en Ødelæggelse! Paafaldende er det, at han med sin Slag i Slag følgende Ophøielse vedblev kun at være „Professor“ og ikke fik den saa kurante Etatsraadstitel i Tilgift — med mindre da Motivet til en saadan Undladelse skulde have været

[1]) Thiele, anf. St. S. 162.

at gjøre det lettere at skjelne mellem de allerede i Samtiden og end mere senere med hinanden forvexlede Livlæger von Berger og Berger.

Det var kun en Selvfølge, at Berger ved en saadan Ophøielse maatte opgive og gjerne opgav forskjellige af sine tidligere mindre anselige Stillinger, der ikke passede ret for en Stormand, og han kunde gjøre det saa meget lettere, som hans kjære Discipel M. Saxtorph efter en treaarig Udenlandsreise, under hvilken han særlig havde uddannet sig i Fødselsvidenskaben, kom hjem i Efteraaret 1770, netop tilpas til at kunne drage Fordel af sin Lærers Oprykning i høiere Sfærer. Efterat Saxtorph den 19. Januar 1771 under sin Lærers eget Præsidium havde forsvaret sin dygtige Inauguraldissertation — en videre Udførelse af Mesterens banebrydende Lære om den normale Fødselsmekanisme —, overtog han faa Dage senere Stadsaccoucheurembedet og fik to Maaneder derefter det yderligere Hverv „under bestandig Opsyn og Direction af Livmedicus Professor Berger at paatage sig Opsigt og Tilsyn over den for svangre Fruentimmer i Friedrichs Hospital indrettede Stiftelse“ [1]). Som Pleieanstaltens medicinske Direktør tildelte Berger sin Discipel endvidere den af de tre normerede Pleielægeposter, som passede særlig for ham, nemlig i det østlige Bydistrikt, hvormed Lægestillingen ved det ifølge Fattigvæsensreformen udvidede Almindelig Hospital var forbunden. Den beskedne Professorpost ved Kunstakademiet opgav Berger ligeledes i Sommeren 1771 og blev derefter som omtalt udnævnt til Akademiets Æresmedlem sammen med Øieblikkets andre store Celebriteter, ved hvilken Leilighed Akademiet

[1]) Levy, anf. St. S. 26.

iøvrigt var saa forsigtigt og forudseende med Hensyn til Sandsynligheden af en snarlig Katastrofe, at det ikke udsendte Diplomerne[1]).

Af sine tidligere Stillinger beholdt Berger Professorposten i det medicinske Fakultet — men kun af Navn, og ikke mere af Gavn; thi Forelæsningerne forsømte han nu i høi Grad[2]) og havde sikkert hverken Interesse eller Tid tilovers for sit tidligere kjære Livskald. Sin Medlemspost i Collegium medicum beholdt han ligeledes og kunde ogsaa i denne Stilling hævde sig særlig Magt og Indflydelse ved sit nære Forhold til den almægtige Læge-Minister. I Kollegiets store og for det dansk-norske Medicinalvæsen betydningsfulde Arbeide, der efter mange Aars frugtesløse Bestræbelser i en Fart blev fuldført under Struensees Styrelse, Udgivelsen af en Farmakopoe, har Berger dog næppe havt Specialindsigter nok til personlig at kunne være væsentlig medvirkende. Fuldførelsen skyldes vistnok heller ikke hovedsagelig v. Berger, hvem dennes Protegé Tode vil give hele Æren[3]), og ei heller Kratzenstein, hvis formentlige Fortjenester i saa Henseende Panum fremhæver[4]), men derimod snarest den tilkaldte dygtige og energiske Medarbeider fra Holsten, Struensees Efterfølger i Fysikatet, Hensler, hvem Berger, som vi have set, satte meget høit, og i hvis Tilkaldelse han sikkert har haft en væsentlig Del.

Men ikke alene tilfaldt der Berger rigeligt af Ære og Magt, ogsaa ganske antagelige Gager og Belønninger

---

[1]) Thiele, anf. St. S. 163.
[2]) J. Bangs Vita i Rector Kofod Anchers Promotionsprogram 1774.
[3]) Med.-chir. Bibl. I, 1.
[4]) Bidrag til Kundskab om vort medicinske Fakultets Historie. Universitetsprogram 1880.

i Form af klingende Mønt tilfløđ der ham, og Sporon har egentlig ikke Ret i, at hans Gehalt var maadeligt. Ganske vist er det ogsaa urigtigt og meget overdrevent, naar Suhm i sine Optegnelser beretter, at han i Efteraaret 1771 paa engang fik en saa storartet Dotation som 2000 Dukater. Thi vel havde han den Lykke at være bleven optagen i Struensees Prytaneum, men maale sig med dettes anseligste og fornemste Medlemmer som den høie Minister selv, Grev Brandt, dennes Elskerinde Grevinde Holstein o. s. v. kunde han selvfølgelig ikke gjøre Krav paa, og han maatte nøies med meget mindre. Han paastaar ogsaa selv i Forhørene (Svar paa Kv. 39—41), at hans nye Stilling paa ingen Maade havde budt ham pekuniære Fordele. Ved at opholde sig saalænge paa Hirschholm og ved i det Hele at være saa stærkt optagen af Hoffet havde han „forsømt sin Velfærd og sit Embede“ og „tabt al sin Praxis i Byen“. Dette er vel nok i det Væsentlige rigtigt, og han havde sikkert haft en efter kjøbenhavnske Forhold meget indbringende Praxis, først og fremmest paa sit Specialfags Omraade. Men ret anstændigt blev han dog behandlet af Struensee i pekuniær Henseende. Han oplyser i Forhørene (Svar paa Kv. 4), at han for Opsigten med Kronprindsen i 1770 foruden den ham tilstaaede Karakter af Livmedikus fik den unægtelig ikke overdrevent store Belønning af 300 Rdl. Ved Aarets Slutning blev det ham af Struensee tilkjendegivet, at han derefter havde en fast Gage som Livmedikus af 500 Rdl. Men da Struensee kort efter forlangte, at han skulde nedlægge sit Embede som Professor ved Kunstakademiet, tabte han saaledes 200 Rdl. I Skadesløsholdelse fik han sin Livlægegage forhøiet til 1000 Rdl., men samtidig bortfaldt 500 Rdl., som han havde nydt

af den particuliere Kasse for sit Opsyn med Fødselsstiftelsen og dermed forbunden Undervisning samt øvrig Tjeneste i det medicinske Fakultet (af selve Universitetet oppebar han som Designatus Intet). Dette var ganske vist ikke særdeles glimrende pekuniære Vilkaar, men saa blev han til Gjengjæld i 1771 saameget betænkt med Extrabelønninger, at hans Stilling dog ogsaa i den Henseende maa siges at være ret tilfredsstillende og end mere lovende for Fremtiden. Efter Dronningens Barselseng og i Honorar for sin Tjeneste ved denne Leilighed fik han i Octbr. Maaned extra 400 Rdl., og ved Nytaar fik han i Foræring af Kongen 300 Rdl. og fra Dronningen af Kronprindsens Kasse 200 Rdl. I Virkeligheden havde saaledes hans Livlægehonorar i 1771 været henved 2000 Rdl., og dertil kom for den følgende Tid endnu Gage som Direktør ved Pleieanstalten samt ham tilstaaet Bolig paa Kristiansborg, hvilken han havde taget imod, ikke „for at være Struensee til Haande“ som antaget af Retten, „men kun for at spare Husholdning derved“, og det maatte ogsaa i det Hele passe godt for ham, som var Enkemand uden Børn. Boligen havde han forøvrigt ikke taget i Brug, da Katastrofen og hans Fængsling indtraf; han boede dengang endnu i sit private Hus i Amaliegade[1]). Men heller ikke i rent materiel Henseende kunde han saaledes klage over Mangel paa Paaskjønnelse.

III.

Al denne Glands og Herlighed blev med et Slag tilintetgjort i hin mørke Januarnat, hvor Struensees

---

[1]) Wasserschlebens Optegnelser.

himmelstræbende Kortbygning styrtede sammen. Og da Berger var bleven anbragt i sit i Begyndelsen saa haarde Fængsel i Kastellet, var Fortryllelsen ogsaa fuldstændig løst; hans Forsvarsdepositioner vidne tydeligt nok om, at han om ikke før, saa dog i ethvert Tilfælde nu var kommen fuldt til Besindelse og kunde bedømme Forhold og Personer aldeles uhildet. Hans Indsats i det dumdristige Lykkespil havde imidlertid været saa høi, at Katastrofen maatte knuse ham i en overvældende Grad. Ikke blot mistede han alle sine Stillinger, men ogsaa det, som egentlig maatte være hans høieste Stolthed, sin store lægevidenskabelige Prestige. Det blev nu hans af Lykken særlig begunstigede Efterfølger Saxtorph, der ved sin store og talentfulde literære Virksomhed gjennem lange Tider i Europas Øine fik hele Æren for den epokegjørende obstetriciske Lære og Skole, som med al Anerkjendelse af hans store Fortjenester dog rettelig kunde have været kaldet Bergers. Dennes paafølgende Liv viser ogsaa, hvor dybt hans hele Livsenergi var bleven knækket, ligesom det samtidig giver Vidnesbyrd om, at hans Natur har været ædel nok til, at Faldet har kunnet virke luttrende og kunnet kalde en af de bedste Sider hos ham, Lægens milde, opoffrende Humanitet, til fornyet Liv. Da Berger, efter at Inkvisitions-Kommissionen intet særlig graverende havde kunnet finde i hans Forhold, var bleven henført til den Kategori af Arrestanterne, „mod hvem de mindste Forbrydelser findes“, og derfor „af besynderlig Naade“ var bleven forvist til Aalborg med en aarlig Pension af 300 Rdl., „indtil der i Jylland en Provincial-Medicus ved Døden maatte afgaae“, var det hans Glæde og Tilfredsstillelse opoffrende at tage

sig af Byens fattige Syge[1]) — den samme Sjælens Trang, der rørte sig hos den, hvis Indsats i Lykkespillet havde været allerhøiest, Struensees kvindelige „âme damnée“, Dronning Caroline Mathilde i Celle. Men naa til virkelig Resignation og Fred kunde hun ikke[2]), dertil var hendes Aand for urolig og lidenskabelig; ogsaa hos Berger vil der kunne findes Spor af, at noget af den tidligere urolige Ild senere endnu ulmede under Asken.

I rent ydre Henseende blev han iøvrigt snart rehabiliteret, takket være indflydelsesrig Slægt og Venner, han havde tilbage i Kjøbenhavn, og vel først og fremmest hans Svoger Poul Egede, der jo tilmed havde særlig Grund til at mindes ham med Taknemlighed fra hans Storheds Dage. Den uretfærdige Haardhed, han under sin Fængsling havde været Gjenstand for, maatte ogsaa, da Sindene efterhaanden vare komne til Ro, kalde en varm Sympathi for ham til Live. Til en Begyndelse fik han allerede i 1773 sin Pension forhøiet til 600 Rdl. og fik Tilladelse til at tage Ophold overalt i Jylland. Men i det følgende Aar blev han efter en under 6. Juli nedlagt Forestilling fra det tyske Kancelli[3]), i hvilken forskjellige nye Ansættelser af Professorer ved Kiels Universitet (derimellem Ansættelse af Joh. Andr. Cramer) foreslaas, og hvori Berger anbefales som „ein besonders in der Chirurgie und Hebammen-Kunst geschickter Mann, der zugleich eine sehr gute Gabe des Vortrags hat“, udnævnt til Professor i Medicin, Kirurgi og Fødselshjælp ved Universitetet, der netop da var kommen under den

---

[1]) G. L. Baden, Christian VII's Regjerings Aarbog S. 178.
[2]) Reverdil, anf. St. S. 336.
[3]) Kancelliets Forestillingsprotokol i Rigsarkivet.

danske Konges Scepter. I Bestallingen af 27. Juli 1774[1]) betegnes han som „unseren Leib-Medicum und lieben getreuen Christian Johann B.“, og der tilsiges ham „ausser den Mittheilnehmungen an den Vorzügen, Freyheiten und Emolumenten, welche den Professoren bey unserer Universität zu Kiel beykommen, an jährlicher Besoldung dasjenige zu geniessen, was ihm desfals von uns allergnädigst beygeleget worden“. Gagen blev overensstemmende med Kancelliets Forestilling ansat til 800 Rdl., hvilket Beløb senere ses at være blevet forhøiet til 1000 Rdl. To Aar efter sattes Kronen paa denne fuldstændige Rehabilitation ved Meddelelsen af den Etatsraadstitel, som han mærkelig nok ikke havde faaet af Struensee i sin tidligere Storheds Dage.

Men netop her, under denne fuldstændige ydre Rehabilitation, træder det for Dagen, hvor dybt han var bleven knækket i sin videnskabelige Evne og didaktiske Energi. Ganske vist kunde Universitetsforholdene i Kiel, særlig for det medicinske Fakultets Vedkommende, som ogsaa Levy har fremhævet, i sig selv ikke være synderlig opmuntrende for en Lærer, der tidligere havde beklædt det kjøbenhavnske Universitets nyoprettede obstetriciske Professorat. Dettes glimrende Vilkaar — der iøvrigt kontrasterede saa stærkt med Universitetets andre, høilig mangelfulde Forhold —, dets organiske Forbindelse med en stor og velindrettet Fødselsstiftelse og dets hertil knyttede kliniske Undervisningsvirksomhed, der laa ganske særlig for Bergers Anlæg og Evner, kunde det lille holstenske Universitet ikke byde det Mindste af. En lille Fødselsstiftelse til akademisk Brug blev her først oprettet

---

[1]) I Kiels Universitetsarkiv, som velvilligt er blevet aabnet for Forf.

længe efter hans Død[1]) sammen med forskjellige andre Udvidelser i det lægevidenskabelige og naturvidenskabelige Undervisningsapparat. Hvor mangelfuldt dette var paa Bergers Tid, fremgaar noksom af hans samtidige Universitetskollega, den berømte Entomolog J. C. Fabricius's Skildring[2]). Berger var ved dette endnu fuldtud gammeldags tyske Universitet kun henvist til at docere „ex commentariis“ den rene, tørre Theori uden nogen som helst Forbindelse med Demonstrationer fra det virkelige Livs grønne Træ, og dette maatte unægtelig være meget lidet tilfredsstillende for en saadan Aktualitetens praktiske Mand, der netop aldeles ikke havde sin Styrke i det gammeldags Lærde, og som i en lang Aarrække havde været opfyldt af en ivrig Stræben efter at bryde med alt det Gamle og bringe nye Undervisningssynspunkter til Gyldighed. Men den egentlig afgjørende Grund til hans Lærermathed i Kiel ligger dog næppe heri, den maa efter alt det foreliggende snarest søges i hans egen personlige Sjælsdisposition.

Sit Lærerembede tiltraadte han dog med en lys og lovende „Allocutio“ til de Studerende[3]). Den ligner hans tidligere latinske Skrifter i Kjøbenhavn i sit tunge Sprog og sin meget indviklede Periodebygning, men tillige i en vis fængslende Ildfuldhed — hans Rehabilitation og Udnævnelse har fremkaldt en desværre kun forbigaaende Opblussen af den gamle Videnskabens Ild. Efter at have givet de Studerende glimrende Løfter og appelleret

---

[1]) Ratjen, Geschichte der Universität zu Kiel, 1870, S. 34.

[2]) Ueber Academien, insonderheit in Dänemark, Kopenh. 1796, S. 100 ff.

[3]) Super chirurgicæ genuina indole et recta discendæ ratione. Hamburgi 1775.

til deres Flid og Iver i Studierne taler han med megen Varme den ved Universiteterne hidtil forsømte Kirurgis Sag og hævder, at den er fuldkommen jævnbyrdig med Medicinen, ja i sine praktiske Resultater overgaar denne, og endvidere, at nøiere Kjendskab til de kirurgiske Sygdomme er aldeles nødvendig for at kunne forstaa og diagnosticere medicinske Sygdomstilfælde af indviklet Art. Denne Paastand illustrerer han yderligere ved et udførligt Referat af et intrikat Tilfælde, han har oplevet i sin Praxis hos en fornem Mand, og om hvilket raadspurgte udenlandske medicinske Celebriteter gav de mest divergerende Reponsa. I stærke Ord fremhæver han det Uheldige i, at Skolastiken har degraderet Kirurgien og skilt den fra Medicinen, medens disse burde være inderligt forenede og ligeligt dyrkes af enhver Lægestuderende. I denne Opfattelse, der fremgik som et naturligt Resultat af hele hans Udvikling, viser han sig saaledes fremdeles som Fremskridtets energiske Talsmand og er forud for sin Tid. Kun ved et af de mange andre tyske Universiteter lød samtidig en ligesaa dristig Tale, nemlig i Freiburg i Breisgau, og den paagjældende Professor (Mederer v. Wuthwehr) ophidsede derved sine skolastisk opdragne Disciple saa stærkt mod sig, at han knn med Nød og Næppe undgik personllg Overlast[1]).

Men disse i Tiltrædelsestalen givne Løfter bleve ikke opfyldte. Nogen Virksomhed udfoldede han vel i de første Aar baade som akademisk Lærer og som Medlem af Konsistorium, og en af Kiels medicinske Fakultets nuværende Medlemmer, Hr. Prof. Heller, har mundtlig med-

---

[1]) Haeser, Lehrbuch der Geschichte der Medicin (3. Udgave) II, S. 649.

delt mig, at han for nogle Aar siden i Universitetets uordnede Arkiv har fundet skriftlige Konsistorialvoteringer af Berger, som havde imponeret ham ved deres selvstændige og dygtige Tanker. Men med Forelæsningerne gik det kun meget smaat. Efter at Berger i 1775 havde holdt den foreskrevne offentlige og private Forelæsningsrække, blev han allerede i hele Sommersemestret 1776 paa Grund af Sygelighed fritagen for at fungere; „vacatio semestris valetudinis causa concessa est“ staar der i Forelæsningskatalogen. I det paafølgende Aar holdt han vel igjen Forelæsninger, og i 1778 hædredes han med Valget til Akademiets Prorektor og samtidig til sit Fakultets Dekanus[1]). Dette blev imidlertid hans sidste aktive Livsyttring som Universitetslærer. I Foraaret 1779 erholdt han „allergnädigste Befreyung von allen academischen Geschäften“ ifølge en Forestilling fra det tyske Kancelli (af 3. Febr. 1779), hvoraf det ses, at Berger har indgivet en Ansøgning om Dispensation fra sine akademiske Forretninger og Pligter med Bibeholdelse for Livstid af sin Gage (1000 Rdl.) og af alle Professorerne tilstaaede Friheder og Privilegier. Andragendet begrunder han kun med sin Alder (55 Aar!) og „seine lange und nicht ganz unnütze Dienstleistung und andere Umstände“. Han vil forpligte sig til at skjænke Universitetet 4000 Rdl. mod at nyde Renten deraf for Livstid, samt endvidere sin „zwar nicht grosse, aber ausgesuchte Büchersammlung“ og vil forøvrigt være villig til at paatage sig at udføre alle de Hverv og kongelige Befalinger, der maatte blive ham paalagte. Universitetets Kurator Grev Reventlow

[1]) De medicinske Dekaner vexlede allerede dengang aarlig ved Kiels Universitet.

har anbefalet Andragendet paa Grund af Bergers favorable Tilbud og navnlig, fordi Universitetet desuden var forsynet med 4 medicinske Lærere, og Antallet af lægevidenskabelige Studerende var meget ringe. Kancelliet anbefalede ligeledes Andragendet og satte kun den Betingelse, at B. fremdeles skulde bo i Kiel, skulde paatage sig eventuelle Hverv i Medicinalvæsenets og Jordemodervæsenets Interesse samt, om forlanges, holde et Privatissimum for billig Betaling. Nogen nærmere Angivelse af Bergers Motiver til dette usædvanlige Skridt gives ikke i de Skrivelser angaaende denne Sag, der for en Del Aar siden ere fundne i Arkivet af den daværende Universitetsbibliothekar og Universitetshistoriker Prof. jur. Ratjen[1]), derimod kan der vel i Antydninger og mellem Linierne skimtes nogle yderligere Momenter til Forklaring og Forstaaelse.

I den første af disse Skrivelser, en Henvendelse fra Konsistorium til Berger af 28. Mai 1779, hvilken i Udkast findes i Arkivet, udtales der i smukke og meget anerkjendende Ord en Beklagelse af, at Bergers engere Forhold til Universitetet og Konsistorium nu vil ophøre, og der tilføies Ønsket om, at han dog ikke vil trække sig helt tilbage, men fremdeles vil tage venskabelig Del i forskjellige Anliggender. Han betegnes i Skrivelsen som „der scharfsichtige, rechtschaffene, patriotische Gelehrte, der Mann für die Welt und die Geschäfte und, was jedem Mitglied des Consistorii am schätzbarsten seyn musste, der immer gleichmüthige Freund seiner Collegen“. Paa denne Henvendelse har Berger svaret i en den 12. Mai[2])

---

[1]) Schriften der Universität zu Kiel, 1860, S. 20.
[2]) Skal vistnok være 12. Juni.

dateret Skrivelse, hvoraf iøvrigt en Passus allerede er meddelt af Ratjen, men som her skal meddeles in extenso, idet den i sin hele Udtryksmaade karakteriserer sin Ophavsmand og tillige afgiver enkelte Momenter til Forstaaelse af, hvorfor han ønsker at trække sig tilbage fra al Universitetsvirksomhed. Skrivelsen lyder saaledes:

Pro Memoria.

Keine Begebenheit hat mich jemals so gerühret, kein angenehmer Vorfall so erfreuet, als die ausnehmend gütige Erklärung, welche das academische Consistorium, bey Gelegenheit der mir Allergnädigst ertheilten Befreyung, in einem besonderen Schreiben vom 28. May an mich gelangen zu lassen beliebt hat. Die beruhigende Gewissheit, die ich durch diese Erklärung erhalten habe, dass das Consistorium mit meinem Betragen zufrieden ist, und dass ich auf desselben Beyfall, so wie auf die Freundschaft aller Glieder insonderheit, welche zu verdienen der Zweck meines eifrigsten Bestrebens jederzeit gewesen ist, und auch immer seyn wird, nun sichere Rechnung zu machen mich unterstehen darf, ist die Quelle der dankbarsten Empfindungen, und der eintzige Grund meiner itzigen Beruhigung und Freude. Es ist Pflicht, und ich habe die Ehre dem Consistorio für diese mir ertheilte unschätzbare Gewissheit gantz vorzüglich, aber auch für alle übrigen sehr gütigen und schmeichelnden Äusserungen, die ich zwar auf keine Weise zu verdienen sehr wohl überzeugt bin, die mir aber als Zeichen des Wohlwollens und einer sehr freundschaftlichen Nachsicht nicht anders als höchst angenehm seyn können, hiemit den verbindlichsten und gantz ergebensten Dank abzustatten, und zugleich dasselbe zu versichern, dass ich sowohl in allen Geschäften denjenigen Theil zu nehmen, welchen dasselde mir zu übertragen etwa belieben möchte, jederzeit bereit sein werde, als auch, dass ich mich um die Erhaltung des Beyfalls und Wohlwollens des gantzen Collegii und der Freundschaft aller Glieder in sonderheit, nach äussersten Kräften zeitlebens bestreben werde. Wenn ich übrigens

bey dieser meinen Umständen angemessenen und gewünschten Veränderung, der hiesigen Academie meine gantze Ergebenheit, durch eine nach meinen Kräften gemessene Gabe, zu zeigen mich entschlossen habe, so habe ich dabey zwar Absicht gehabt, theils eine alte schon vor Jahren anderwerts mir selbst aufgelegte Schuld nun zu tilgen, theils hier den Wissenschaften, wenigstens künftig auf diejenige Art doch einigen Dienst zu leisten, die allein in meinem Vermögen steht. Ich habe die Ehre mit der vorzüglichsten Hochachtung und Ergebenheit zu seyn

des academischen Consistorii
gantz gehorsamster Diener
Berger.

Den tunge, indviklede Periodebygning, som præger hans latinske Skrifter, kommer ogsaa her noget til Syne, men sammen dermed udtrykker Skrivelsen en fintdannet og tillige melankolsk Aand. Det, der nærmest motiverer hans Tilbagetræden fra Universitetsvirksomhed, maa ved Sammenholdelse af Skrivelsens forskjellige Yttringer og Udtryk nærmest antages at have været en Forstemning, en Træthed, en Uoplagthed, en Svigten af aandelig Arbeidskraft. Paa anden Maade synes det i ethvert Tilfælde vanskelig at forstaas, at han tilbyder sig at udføre forskjellige Forretninger for sine Kolleger, medens han føler sig ude af Stand til herefter at tjene Videnskaben paa anden Maade end ved den omtalte tilbudte Gave til Universitetet, der altsaa bestod i en Pengesum af 4000 Rdl. og hans Bibliothek — hvilket sidste iøvrigt næppe har været særlig værdifuldt. I det Mindste er Kiels Universitetsbibliothek, hvori altsaa Boggaven er indlemmet, ifølge velvillig mundtlig Meddelelse af Universitetets nuværende Repræsentant for Obstetriken (Hr. Prof. Werth) netop meget fattigt paa gammel fødsels-

videnskabelig Literatur, og dette passer ret godt med Bergers hele aktuelle Personlighed, der lagde liden Vægt paa egentlig Boglærdom.

I de følgende Aar privatiserede Berger saaledes i Kiel uden nogen fremtrædende Virksomhed. Det lærde, litterære Arbeide havde jo aldrig ligget for ham, og under sin Ansættelse ved Kiels Universitet har han ikke givet andre saadanne Livstegn fra sig end den omtalte „Allocutio". I 1775 er der ganske vist i det kjøbenhavnske medicinske Selskabs Skrifter[1]) indført en lille Afhandling af ham: „Schema insolentis morbi", der imidlertid ikke bestaar i Andet end en Doublet af det i Tiltrædelsesprogrammet refererede usædvanlige Sygdomstilfælde af gammel Dato og vistnok kun er indsendt til det medicinske Selskab i Anledning af hans ved den Tid stedfundne Udnævnelse til Æresmedlem af Selskabet. Den Udmærkelse blev ham nemlig til Del, samtidig med sin fornyede Udnævnelse til Universitetetsprofessor at komme med i den Kreds af Æresmedlemmer, som Selskabet optog i 1774, og som foruden ham omfattede de to ældre Livlæger Piper og v. Berger, de kjøbenhavnske Universitetsprofessorer Kratzenstein og Rottbøll, Hofmedikus Jensenius, den pensionerede Hofkirurg Wohlert, den kirurgiske Generaldirektør Hennings og Overlægen ved Frederiks Hospital Fabricius[2]).

Men har Berger end vendt sig bestandig mere bort fra al egentlig videnskabelig Virksomhed, saa har han dog under sit Otium i Kiel vist sin Trofasthed mod sit gamle Specialfag og mod sin tidligere energiske Stræben

---

[1]) Collectanea soc. med. Hafn. T. II, 1775, P. 388 ff.
[2]) Tode, Med.-chir. Bibl. I.

ved at udarbeide og i 1783 udgive et lille ulærd Skrift, der er af eiendommelig fængslende Karakter og noksom vidner om hans endnu bevarede fine Aand og eiendommelige Begavelse. Dets Titel er „Olympia die Hebamme. Ein Fragment"; i pompøse Ord er det dediceret til Keiserinde Catharina II, hvis despotisk-reformatoriske Aand og Begavelse han synes med Begeistring at have set op til, og som ogsaa netop dengang var i Færd med at ophjælpe Fødselshjælpen i Rusland ved den indkaldte Kirurg Mohrenheim. Som tidligere Skrifter af ham er det udkommet anonymt, men om hans af Bibliograferne angivne Forfatterskab kan der ikke være Tvivl, idet det i vort Universitetsbibliothek tilstedeværende Exemplar, der har tilhørt hans tidligere Fakultetskollega Rottbøll, ses at være tilsendt denne fra Forfatteren og bærer Paaskriften: „Rottbøllio suo Viro Illustrissimo in amicitiæ testimonium offert C. J. Berger". Som det allerede udtrykkes i det paa Titelbladet satte Motto („Sic revocare veritatem ad conscientiam discipulorum, ut non ex libro eam dedicisse aut a magistro accepisse, sed ipsi ex sese eam invenisse sibi videantur") og yderligere betones i Fortalen, docerer Skriftet i en sokratisk Samtaleform mellem en ældre Jordemoder (Olympia) og hendes Datter (Euphemia) den Læremethode, der af Forfatteren antages at være den mest frugtbringende for Tilegnelsen af praktisk Fødselsvidenskab som overhovedet af alle anvendte Naturvidenskaber. Hvad han hovedsagelig vil indskærpe, fremgaar særlig tydeligt af følgende Passus, hvormed „Zweyte Unterredung" begynder:

Olympia: Was war es, Euphemia, das ich dir gestern als einen Denkspruch hinterliess?

Euphemia: Kurz ist das Leben, weitläufig die Kunst, lang und beschwerlich der Weg, der zu derselben führet.

O. Das hast Du gut behalten; hast Du aber auch darüber nachgedacht?

E. Sehr viel, doch am meisten über den Weg.

O. Macht dich die beschwerliche Aussicht dieses langen Weges etwan muthlos?

E. Nein, wahrlich nicht; was andere Menschen haben unternehmen und erreichen können, das übersteigt ja die menschlichen Kräfte nicht, und das getraue ich mich auch zu unternehmen. Die Länge und Beschwerlichkeit schrekt mich nicht, aber der Weg —

O. Den will ich dir zeigen, so gut wenigstens als ich denselben kenne; aber tragen will ich dich nicht, du musst diesen Weg durchwandern, und ich will dich begleiten.

E. Tragen — das verstehe ich nicht.

O. Höre, Euphemia! der Weg ist die genaueste Beobachtung, und die umständlichste Untersuchung alles dessen, was in der Geburt vorgehet, und alles dessen, was mit derselben in einer nahen Verbindung stehet. Diesen Weg durchwandern heisst, in dieser Absicht, durchaus seine eigne Sinne brauchen, selbst beobachten, selbst denken, untersuchen, prüfen, vergleichen und urtheilen, die Wahrheit selbst suchen, sie finden, erkennen, und sich überzeugen, die Beschwerlichkeit einer so ernsten Anstrengung fühlen, und sie mit ausharrender Beständigkeit durch eigne Kräfte überwinden. Du siehst, dieser Weg ist lang und beschwerlich; aber er ist gewiss der einzige rechte, der zu der Kunst führt, weil nur eigne strenge Untersuchung überzeugt, und nur eigne mühsame Anstrengung aller Kräfte der Sinne und des Verstandes unauslöschliche Eindrücke macht, und weil ohne Gewissheit, ohne Ueberzeugung, und ohne anschauende Erinnerung der gefundenen und erkannten Wahrheit, überall an keine brauchbare Wissenschaft, und an gar keine Fertigkeit sie anzuwenden jemals zu denken ist. Es ist unvermeidlich, meine Tochter, du musst auf diesem Wege, wo nicht das meiste, das zu deinem Zwecke führt, doch das dir wichtigste und dir brauchbare gleichsam selbst erfinden.

Saaledes viste dog Berger, at han endnu i sin reducerede Tilstand kunde virke mere for Lægevidenskaben, end han selv antog i sin Afskedsskrivelse til Konsistorium, at han til det Sidste var tro mod sit videnskabelige Livs store Fremskridtsidealer og vedblev at betone den levende Forskning, den utrættelige Naturiagttagelse mod den traditionelle døde Lærdom. Iøvrigt har han aabenbart fra 1777 ført et stille Liv i Kiel, men dog næppe saaledes at forstaa, at han bestandig har siddet hen sammensunken, i det Mindste ikke førend det apoplektiske Anfald, der ramte ham i 1787, og hvis Gjentagelse medførte Døden d. 2. April 1789. I de tidligere Aar synes det at have forholdt sig med ham som med andre urolige Melankolikere, at de sammensunkne Perioder have vexlet med saadanne, hvor den oprindelige Aandslivlighed og ildfulde Fyrighed kommer til Gjennembrud. Det er i saa Henseende karakteristisk oplysende, at han i Konsistoriums Skrivelse bliver betegnet som „der Mann für die Welt", og i en Nekrolog over ham[1]) som en udmærket „Gesellschafter, eben so unterhaltend als unterrichtend". Ikke mindre oplysende med Hensyn til hans hele Aandsdisposition i hans tilbagetrukne sidste Livsperiode er Ansigtsudtrykket paa den af en ubekjendt, men sikkert talentfuld Kunstner modellerede Buste af ham, som Kiels Universitet bekostede af Taknemlighed for hans Gave. Hans Træk vise en mærkelig Blanding af Slappelse, af fyrig Aandslivlighed og udpræget Intelligents; af Blikket fremlyser noget skarpt, uroligt og lidenskabeligt. Man kan af Busten faa bekræftet den nævnte Nekrologs Betegnelse af ham som en udmærket „Gesellschafter",

---

[1]) Schleswig-Holst. Prov.-Berichte 1789, III, S. 273.

som en Mand, der nok, naar han var i den rette Stemning, kunde være en Akkvisition i Selskabslivet, vistnok ogsaa i et gemytligt Lag og ved et godt Glas Vin.

Ved hans Død hædrede Universitetet ham ved et Programma funebre, der dog kun er en Gjengivelse af hans i Promotionsprogrammet 1759 indførte Vita, samt ved en Mindefest, hvor Prof. Christiani holdt Talen. Busten lod Universitetet opstille i sit Bibliothek paa en anselig Sokkel med en pompøs latinsk Indskrift, der er meddelt i Levys Program. Efterat Bibliotheket i 1884 er blevet flyttet fra det gamle Slot, hvor det tidligere under uheldige Forhold var anbragt, til en nyopført særlig Bygning, har Busten i udmærket konserveret Stand faaet en smuk og fremtrædende Plads paa sin Sokkel midt i Bibliothekets lægevidenskabelige Afdeling, og Mindet om ham holdes saaledes fremdeles i Ære ved Kiels Universitet, hvorvel den nuværende Generation iøvrigt ikke kjender meget til hans Liv og Betydning. Hertillands fandtes i en tidlig Tid, saavidt vides, intet saadant synligt Minde om ham; et paa indeværende Sommers Rokokkoudstilling i Industriforeningens Sal fremhængt Oliemaleri under hans Navn viste sig ved nærmere Undersøgelse ikke at fremstille ham, men Livlægen von Berger — altsaa kun et nyt Udslag af den sig bestandigt gjentagende Forvexling. Først da Levy havde faaet Øie paa Bergers store, grundlæggende Betydning for den danske Fødselsvidenskab, blev paa hans Foranstaltning en dog vistnok tidligere erhvervet Afstøbning[1]) af Kiels Buste opstillet i vor Fødsels-

[1]) Af hvem og paa hvilket Tidspunkt denne kjøbenhavnske Afstøbning er erhvervet, og hvor den oprindelig har havt sin Plads, har det trods velvillig Bistand fra forskjellige Sider ikke været mig muligt at faa oplyst.

stiftelses Auditorium, hvor den saaledes har kunnet bidrage til at vedligeholde Erindringen om Berger hos hans Fædrelands Læger. Kun er det Skade, at Busten giver Billedet af den slappede Professor emeritus i Kiel og ikke af den Berger, der i Begyndelsen af Tredserne med hele sin Kraft og paa en saa banebrydende Maade virkede i vor Fødselsstiftelse.

Jens Andersen „Bældenak".

Af

A. Heise.

I „Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1889" har Dr. Henry Petersen givet en interessant Beskrivelse af en Altertavle fra Nørholm Kirke ved Limfjorden, hvorpaa der findes en Fremstilling af en Biskop, der ikke kan forestille andre end den bekendte Odense-Biskop Jens Andersen med Tilnavnet „Bældenak". Da samme Billede lader temmelig fyldige Lokker komme til Syne neden for Bispehuen, mener Forfatteren, at den sædvanlige Fortolkning af Tilnavnet som „skaldet bag til" ikke kan være rigtig, uagtet denne Fortolkning allerede findes hos Cornelius Hamsfort og hos Huitfeldt. Forfatteren henleder da Opmærksomheden paa et andet gammelt nordisk Ord „bælde", der forklares som Overmod, Magt eller lignende. „At det maa være det nævnte gamle Ord, der findes i Sammensætningen Bældenak", fortsætter Forf. (S. 97), „og at dette Tilnavn saaledes maa gælde Bispens halsstarrige Karakter og ikke hans Ydre, er Forf. tilbøjelig til at tro. Ogsaa ad historisk

Vej vil det bekræftes, at intet Tilnavn kunde passe bedre paa ham end Stivnakke."

Som man ser, udtrykker Forfatteren sig her selv noget tvivlende; men da den Gisning, den ærede Forfatter er tilbøjelig til at anse for sandsynlig, i forskellige nyere Skrifter uden videre er bleven til en Vished, og da Betydningen „Stivnakke" saaledes er i Færd med at blive slaaet fast i Haand- og Lærebøger[1]), er der maaske Anledning til at undersøge Sagen nærmere. Thi vel kan det ikke nægtes, at „Stivnakke" kunde være et ret træffende Øgenavn til Biskop Jens Andersen; men hvis det alligevel skulde vise sig, at baade historiske og sproglige Grunde tale mod denne Tydning af Øgenavnet, saa ser jeg ikke rettere, end at den gamle Forklaring maa hævdes, til Trods for de Haarlokker, der krybe neden for den meget skjulende Bispehue.

I officielle danske Breve nævnes Biskop Jens Andersen selvfølgelig aldrig ved sit Øgenavn; lige saa lidt erindrer jeg nogensinde at have set det anvendt i mere private danske Skrivelser, uden dog derfor at turde indestaa for, at det ikke skulde kunne findes. Derimod forekommer „Jöns bellanacke" om Biskoppen i det af Gustav Erikson Vasa i Aaret 1523 udstedte officielle Dokument angaaende Stockholms Overgivelse til Kong Gustav, og i den Relation, der omtrent samtidig eller kort før (1522 eller 23) paa Gustav Vasas Opfordring afgaves af tre gejstlige Mænd, som havde overværet Optrinene før det stockholmske Blodbad, nævnes Biskoppen

---

[1]) Fabricius, Illustreret Danmarkshistorie, ny Udg. ved V. Bloch, II. 82: „Jens Andersen Beldenak (ɔ: Stivnakke)". — F. Barfod, Danmarks Historie 1536—1670, Københ. 1891, I, 82.

[2]) Gustav I's Registratur, I, 94.

ligeledes under Navnet Hr. Johannes Bellenacke. Ogsaa den samtidige Mester Olaf Persson (Olaus Petri) kalder Biskoppen „Jöns Billenake“ eller kort efter og paa flere Steder: „Bellenacke“ [1]). Man ser altsaa heraf, hvilket ogsaa bekræftes ved alle senere Beretninger, at Øgenavnet har været almindelig kendt, og at man i Sverig, hvor Biskoppen var grundig forhadt for sin Færd ved det stockholmske Blodbad og senere som Medlem af den af Kristiern II i Stockholm efterladte Regering, ikke har undset sig for at bruge det. Heraf tør man dog ikke slutte, at det skulde være givet ham i Sverig. Tvertimod synes alle andre Beretninger, hvori Øgenavnet forekommer, at kunne føres tilbage til Fyn (Odense). Selv skal Biskoppen ikke have taget sig Øgenavnet videre nær, men moret sig derover [2]).

Allerede Svaning omtaler ogsaa baade i sin Kong Hanses Krønike (trykt 1561) og i Kristiern II's Historie Biskoppens Tilnavn, som han gengiver ved „Calvus“ (skaldet) [3]), og dette er et meget vigtigt Vidnesbyrd, som Dr. H. Petersen ikke synes at have bemærket. Svaning var født i Aaret 1503 i den fynske Landsby af samme Navn; han var et fattigt Barn; men hans Onkel (*avunculus*), der ligesom Biskoppen hed Johannes Andreæ

---

[1]) Annerstedt, Script. rer. Svec. III, 1, 68–70. — Olai Petri Svenska Krönika, udg. af Klemming, S. 337, 333.

[2]) Pontoppidan, Annales II, 437: Da Abbeden i Holme Kloster beklagede sig over sit Øgenavn Vælling, svarede Biskop Jens spøgende: Lad os bytte; vil du antage Navnet Abbed Beldenak, saa bærer jeg Navnet Biskop Vælling. — Pontoppidan angiver ikke sin Kilde.

[3]) Petrus Parvus, ɔ: Svaning, Chron. Jo. regis B b, 3: Joanne cognomento Caluo. — Svaning, Christiernus II, S. 127: Dominus Johannes Andreæ cognomento Calvus.

(Jens eller, efter Huitfeldt, Hans Andersen), og som var Biskoppens Kansler og Lidelsesfælle under Kristiern II's Forfølgelser, tog sig af det fattige Barn og holdt ham til Studeringerne. Dette omtaler Svaning selv paa det anførte Sted i sin Kristiern II's Krønike, og det er tydeligt nok, at flere af de Efterretninger om Biskoppens Ungdom og de Anekdoter, som Svaning i det følgende anfører, dels skrive sig fra Onkelens Fortællinger eller fra hvad Svaning maaske i sin Ungdom kan have hørt i Fyn, inden han kom i Vor Frue Skole i København, dels fra de Mindesmærker, der fandtes i Odense og som Svaning selv omtaler[1]). At Svaning under disse Omstændigheder skulde være uvidende om, hvorledes Biskoppens Tilnavn skulde forstaas, er dog fast utroligt. Saa meget nærer han da i hvert Tilfælde ingen Tvivl om, at Biskoppen havde et Tilnavn, der kunde gengives ved „skaldet“ (calvus), og herom nærer Hamsfort, saaledes som vi i det følgende skulle se, heller ingen Tvivl, om han end i Begyndelsen af sin Forfattervirksomhed synes at have været i Tvivl om det danske Tilnavn.

---

[1]) Svaning anfører saaledes (S. 141) det af Biskoppen selv (eller vel snarere i hans Navn) forfattede Digt, der hang i St. Knuds Kirkes Kor, og hvori Biskoppen klagede over sin Skæbne (trykt i Script. R. D. VIII). Han har ligeledes kendt Verset (Script. VIII, 525): Ad Limicum littus Brande est ubi sinus agri, Antistes Joannes fero me genitum, hvilket han S. 136 gengiver saaledes: In villa nomine Brunda, haud procul a limico sinu sita, humillimo loco natus erat. — At der herved skal forstaas Brøndum i Skarp-Salling Sogn, Slet Herred, gør Dr. Petersen opmærksom paa (S. 99). Han synes dog at have overset, at jeg i min Artikel om Jens Andersen i Biografisk Leksikon I, 242 (trykt Juni 1887) allerede af samme Grund var kommen til samme Resultat, nemlig Forklaringen af „sinus agri“ ved „Aggersund“.

Cornelius Hamsfort (d. yngre) var en Søn af Kong Kristian III's bekendte Livlæge, Dr. med. Cornelius Hamsfort, der for øvrigt ogsaa synes at have givet sig af med historiske Optegnelser. Faderen havde for sig og Arvinger i Aaret 1549 af Kongen faaet sig overdraget den gamle Bispegaard i Odense med Forpligtelse for sig og Arvinger til der som Læge at drive et Apotek, og denne gamle Gaard havde Sønnen efter Faderens Død 1580 overtaget som Læge og Apoteker. Han var født i Kolding 1546 og gav sig tidlig af med historiske Studier. Allerede medens han studerede Medicin i Padua, skrev han i denne By i Aaret 1573 en kortfattet fynsk Bispefortegnelse. Han omtaler her ganske kort: Johannes IV Andreæ filius Calvus. Dette kan vel anses for et af de første Udkast, Hamsfort har gjort til sin Bispekrønike; han har saaledes ingensinde været uvis om, at Biskoppen kaldtes „skaldet“; men et andet Udkast, der ender med Jens Andersen og som ogsaa synes at skrive sig fra en temlig tidlig Tid, har følgende korte Notits om Biskoppen: Johannes cognomento Calvus et alio cognomine . . . dictus et Andersen, Olburgius. Det „andet Tilnavn“ er derpaa senere tilføjet, som det synes med en anden Haand: Biellenach. Saaledes kommer denne underlige Form pludselig frem; vi ville senere finde den hos Huitfeldt. Paa dette Sted har Hamsfort intet videre om Jens Andersen; kun giver han en Pennetegning af Biskoppens Vaabenmærke (insigne) og siger, at han omtales af Petrus Parvus i dennes Vita Johannis regis, og da her allerede findes Tilnavnet Calvus — som ovenfor paavist —, er det maaske herfra, at han har sin Kundskab om Biskoppens Tilnavn. At denne Bog i Virkeligheden er skreven af Svaning, har han saaledes ingen Anelse om,

hvilket ikke tyder paa et direkte Forhold mellem disse Mænd paa denne Tid. Men et Par Blade senere har Hamsfort i samme Hefte givet en udførlig Skildring af: *Vita Joannis Andreæ F. Calui, pontificis Othiniensis,* og nu er han kommen paa det rene med, at „Biellenach" kun er den danske Form for det latinske Calvus. Ordene lyde: Joannes Andreasius seu Andreæ F. cognomento Caluus seu patrio sermone Biellenach; han fortsætter derpaa: Hic loco Olburgensis fuit (o. s. v.). — Omtrent de samme Ord finde vi derpaa i den udførligste af Hamforts fynske Bispekrøniker, der er trykt i 7de Bind af Langebeks Script. Rer. Dan., kun at Navnet her er stavet „Bellenach"; men for øvrigt indeholde de to Bearbejdelser Forskelligheder, saa man i det skrevne Udkast ingenlunde har Teksten til Aftrykket i Scriptores[1]).

Nogen Forbindelse mellem Svaning († 1584) og Hamsfort udover dennes Henvisning til Kong Hanses Krønike kan ikke paavises, og her staar kun ganske kort, at Biskoppen af Odense Johannes med Tilnavnet Calvus ved Aar 1503 af Kong Hans blev sendt til Lybæk. Svanings Kristiern II's Krønike udkom ikke i Hamforts Levetid, og hvad denne ellers fortæller om Biskop Jens Andersen har han aabenbart fra andre Kilder. Han kender saaledes ikke Biskoppens Ophold i Køln, og han tror stadig, at han er født og uddannet i Aalborg; kun i den sidste (trykte) Bearbejdelse er det blevet til „ved Aalborg". Brøndum kender han mærkeligt nok ikke,

[1]) Script. Rer. Dan. VII, 238: Joh. IV Andreasius seu patrio sermone Bellenach apud Alburgum Cimbriæ Transgudanæ solum natale habuit (o. s. v.). — Udkastene til Hamsforts fynske Bispekrøniker findes paa det st. kgl. Bibliothek, Kallske Saml. 668, 8vo., jævnf. Rørdam, Hist. Kildeskr. I, 690 ff.

skønt baade dette Navn og Køln nævnes i det gamle Vers[1]).

Helt anderledes er Forholdet mellem Hamsfort og Huitfeldt. Denne nævner selv i Fortalen til sin i Aaret 1604 trykte Bispekrønike, at han har haft Hjælp af Licentiat Cornelius Hamsfort i Odense, „som haver beskrevet de fynske Biskopper“, ligesom Biskop Mogens Madsen i Skaane „havde sammensamlet“ for ham de skaanske Ærkebispers Historie. Blandt Hamsforts Bispekrøniker findes ogsaa en, som denne, efter sin egen (udaterede) Tilskrift derpaa, efter Opfordring har sendt til Huitfeldt[2]). Denne Bearbejdelse har blot: Johannes Andreasius seu Andreæ Filius caluus cognomento. Den synes ogsaa at ligge til Grund for Huitfeldts Bispekrønike, men denne har rettet og tilføjet et og andet og begynder saaledes: „Jens Anderssøn Biellenack efterfulgte Carolo (ɔ: Karl Rønnov), fød i Aalborg Stift, i Brøndum[3])“. Her er saaledes samme Form, som findes i et af Hamsforts ovenfor omtalte Udkast, og denne findes ogsaa andensteds hos Huitfeld, saaledes i hans tidligere, i Aaret 1577 udgivne Kong Hanses Krønike (S. 1048 fol., „Bieldenach“). Det er jo dog muligt, at Huitfeldt ogsaa har faaet denne Form ved en af Hamsforts Bearbejdelser; og at han ikke har været uvis om Betydningen, fremgaar af Hovedstedet om Jens Andersens Liv i Huitfeldts Kristiern II's Historie, der er forfattet og

---

[1]) Efter Stedet om Brøndum ved Aggersund (se ovenf. S. 436) fortsættes i Script. Rer. Dan. VIII, 525: Quem felix Agrippa (ɔ: Colonia Agrippina, Køln), simul Mavortia Roma | artes ac leges me docuere bonas.

[2]) Kallske Sml. 668, 8vo., kgl. Bibl., jævnf. Rørdam, Hist. Kildeskr. I, 629 Note 2.

[3]) Huitfeldts Bispekrønike S. 43 (fol.).

udgivet tidligere end baade Kong Hanses og Bispernes Krønike. Her har nemlig Huitfeldt med Svaning til Hovedkilde skildret Bispens Trængsler i Aaret 1517 og begynder saaledes: „Samme Aar lod han (ɔ: Kristiern II) fange Bisp Jens Andersen af Odense, kaldet Beldenack (for han var skaldet bag)“. Huitfeldts Skildring ender: „Fornævnte Biskop var en stiv, trodsig og trættefuld Mand“; men han falder ikke et eneste Øjeblik paa at forklare „Beldenak“ ved „Stivnakke“; han gengiver ligefrem Svanings „calvus“ ved det ham velkendte „Beldenak“ [1]). Formen „Biellenak“ kan kun anses for en ved Brydning fremkommen Form af Ordet (jævnf. Berg, Bjærg o. s. v.), maaske beroende paa en fynsk Dialektudtale (jævnf. nedenfor). „Bellenacke“ er i hvert Fald den almindelige Form; saaledes skrives ogsaa Øgenavnet i Biskop Jakob Madsens Visitatsbog 1589 og flere Steder [2]).

Da det ikke kan antages, at Biskoppen har haft to Øgenavne, hvoraf det ene skulde betyde „skaldet“, det andet „Stivnakke“, føres gennem Svanings Beretning Betydningen af Øgenavnet Bældenak som skaldet tilbage lige til Bispens egen Tid, man kunde næsten sige, lige ind i hans egen Stue paa Odense Bispegaard. Dertil kommer, at „bæld“ (engelsk bald) eller den afledede Form bældet i Betydningen skaldet kan paavises i Sproget langt tilbage og tildels endnu synes at bruges i det levende Almuesmaal paa forskellige Steder i Norden.

---

1) Huitfeld S. 1119—21. Alle Trækkene af Biskoppens Liv ere tildels ligefrem oversatte efter Svaning: Skomagersøn fra Brøndum (ikke Aalborg), Historien om Kansleren Hans Andersen (Svanings Onkel) og fl.

2) Crone, Biskop Jakob Madsens Visitatsbog S. 16 (Bisperækken); jævnf. Dr. H. Petersen i Aarbøger 1889 S. 95.

I Coldings *Etymologicum Latinum* (1622) forklares *implumis* ved: „uden Fjer, Dun eller Haar, beldet". I samme Forfatters *Dictionarum Herlovianum* (1626) forklares Ordet beldsquatting ved *implume propudium,* eller som Moth gengiver det: en ung Person, som ingen Skæg har og dog bilder sig noget ind[1]). — Moth siger om beld, Flert. belde, at saaledes kaldes det Kreatur, som er nøgent, uden Fjer, Haar eller Uld; belddun kaldes de Haar og Dun paa Fugle, som de have, før end de faa Fjer; beld eller Beldenakke kaldes den, som er skaldet bag til Hovedet, *recalvus, Plautus;* belded siges mest om Fugleunger, som ere nøgne og hverken have Dun eller Fjer. Desuden kender han Ordet beldfaar, et under Bugen skaldet Faar, og beldsqvat, nylig udruget Fugleunge, ligesom han ogsaa kender Ordet Beldring om en skaldet Person. I Kalkars Ordbog anføres desuden fra den ældre Litteratur beldet i Forbindelser som: at udklække beldede unger, belled Gæsling o. lign.

Gaa vi til Dialektleksika, finde vi tildels de samme Ord anførte der. I Tidsskriftet „Iris og Hebe" for 1800 (2det Bind S. 177) meddeler Præsten Wedel fra Skaarup i Fyn Ordet: baille, uden Fjer; „de er baille Fouleunger". Fra Bornholm anføres Formen bejlu[2]). Fra Øster- og Vestergøtland anfører Rietz Formerne bällotar, bället, „skallig, naken, utan hår, endast om djur". Til Slutning kan anføres Feilbergs Ordbog over det jydske Almuesmaal, der kender Ordet bældet i Betyd-

---

[1]) Kalkar, Ordbog til det ældre Danske Sprog I, 319; jævnfør dog Rietz, Ordbok öfver Svenska allmoge språket, der skriver Ordet: bälgskvätting og udleder det af bälg (Skind, Hud).

[2]) Kalkar efter Skougaard, Bornholm, 374.

ningen skaldet fra Nørre Samsø, Bældeunge ligeledes fra N. Samsø som Betegnelse af de nyfødte Unger af Rotter og Mus og endelig fra Søvind Sogn bældhovedet i Betydningen skaldet. Herved ere vi unægtelig komne „bældenakke" saa nær som omtrent muligt og se, at lignende Ord endnu ikke ere helt uddøde i de nordiske Almuesmaal.

Det Ord „Bælde", hvoraf Dr. H. Petersen vil forklare Øgenavnet, er ligeledes et meget gammelt Ord, der betyder Pragt, Magt, Overmod og lignende. „Bella" betyder paa Oldnordisk at udføre noget med Kraft og Dristighed; paa Gammel-Svensk og -Norsk bruges det i Betydningen: formaa, kunne og i lignende Betydninger. Som Substantiv forekommer det i Gammel-Dansk i Forbindelser som: Højmod (ↄ: Hovmod) og Bælde, Vælde og Bælde. „Verdens Vælde med sit Bælde haver jeg forsmaat," hedder det saaledes i en Psalme fra Reformationstiden. Meget hyppigt forekommer det i Gammel-Svensk, især i Bibeloversættelsen eller i gudelige Skrifter: Hus og Borg, Magt og Bælde; myckit land ok rika ok osigäliga bälle. „Ödhmiuktin är umvänd til värtzlica bälde (ↄ: Overdaadighed, Hoffærdighed, forfængelig Pragt og Tant), saaledes klager den hellige Birgitte; Babel bygges med „bälde" o. s. v. [1]).

Det er et meget godt gammelt Ord, dette Substantiv Bælde; men det har, saa vidt skønnes, een Fejl i Modsætning til sin Navne, Adjektivet bæld (skaldet): det har ondt ved let og naturligt at træde i Forbindelse med

---

[1]) Jævnf. Kalkar under Bælde, Vidensk. Ordbog, Rietz under Verbet bälla, hvor ogsaa tyske Former anføres, og især Söderwall, Ordbok öfver Svenska medeltids-språket, Lund 1884 ff. jævnf. Dr. H. Petersen i Aarbøger 1889 S. 96 ff.

andre Ord, og da især med saa legemlig en Ting som en Nakke. „Naar Sproget indfører Nakken i en Betegnelse, som skal karakterisere,“ siger Dr. H. Petersen (S. 96), „saa tages ikke Sigte paa Personens Ydre, men paa hans Indre: man slaar med Nakken, man er stivnakket o. s. v.“ Dette er meget rigtigt, skønt stivnakket dog maaske ogsaa kan bruges i ligefrem legemlig Betydning. Men vel at mærke, i den overførte Betydning gaar man stadig ud fra den legemlige. Lastdyret (i overført Betydning Mennesket) bøjer villigt sin Nakke under Aaget, hvis det har et føjeligt og taalmodigt Sind; ellers slaar det med Nakken eller gør den haard og stiv, knejser med Nakken og viser derved sin Trods. Saaledes opstaa af sig selv ganske naturligt Begreberne haardnakket, stivnakket, en Stivnakke o. s. v. Ligeledes kan man nu godt sige, at Middelalderens Adelsmænd ikke vilde bøje deres trodsige og stolte Nakker under Kongedømmets Aag; men jeg tvivler stærkt paa, at Sproget vilde kunne danne et sammensat Ord som „Stolte-Nakke“, „Overmods-Nakke“ eller lignende, netop fordi den legemlige Nakke ikke kan træde i en saadan Forbindelse med et ikke-legemligt Begreb. Paa Oldnordisk kan man derfor naturligt, formodentlig netop af samme Ord Bælde, danne Ordet: of-beldis-madr, en Mand, der viser ofbeldi, ɔ: for stort beldi, Voldsomhed, Voldsfærd; thi man kan meget godt tænke sig et Begreb som Voldfærds- eller Ildgerningsmand; men man vilde næppe falde paa at tale om en Voldfærds-Nakke. Dertil kommer, at det netop synes at være Hovmodets og Overmodets Opblæsthed, Pragt, Tant, Forfængelighed, Praleri og Skryderi, der har fæstet sig til Ordet Bælde, men ikke saa meget Trods og Stivsindethed. Med andre Ord, det synes ikke

engang, at Ordet, ret beset, kan betyde „Stivnakke". Det er netop Begrebet „stiv", som man savner i Ordet. Der er dog Forskel paa at være overmodig og maaske opblæst og skrydende paa Grund af sin Magt og Vælde, og at besidde en Stivnakkes stivsindede Umedgørlighed og Ubøjelighed.

Men alt dette hjælper jo intet, vil man maaske indvende, paa Altertavlen er jo Biskoppen fremstillet med Nakkelokker, han kan jo saa ikke have været „skaldet bag". Dertil kan dog svares, at vi ikke have fuld Sikkerhed for, at det er et virkeligt Portrætbillede, her findes i den udskaarne Træfigur. Ganske vist er der noget karakteristisk ved Ansigtet, og hvis vi turde gaa ud fra, at denne Altertavle stammede fra den berømte Billedskærer Klaus Bergs Værksted — thi han levede netop i Odense omtrent under hele Biskop Jens Andersens Embedstid[1]) —, ja saa vilde det endogsaa være i høj Grad sandsynligt, at der var tilstræbt en Portrætlighed. Men formodentlig maa kunstneriske Hensyn tale bestemt herimod, siden Dr. H. Petersen aldeles ikke nævner denne Formodning, som dog ligger nær, især da baade Bispefiguren og de to store Helgenbilleder, der staa paa Altertavlens Sider, St. Knud og St. Dominicus, synes at være sjældent godt udførte Figurer. Men det bliver altid et Spørgsmaal, om man i den Tids Kunst var saa realistisk, at man tog det saa nøje med en Portrætlighed ved saadanne Arbejder, at man endogsaa tog legemlige Lyder med. Selv Billederne paa Ligstenene, hvor man dog skulde vente Portrætlighed, synes som oftest at

---

[1]) Jævnf. Artiklen Claus Berg i Biografisk Leksikon II, 90, sammenholdt med Artiklen Frants Berg sammesteds S. 92.

være meget frie Gengivelser, hvor man lod sig nøje med de rent ydre Attributter[1]). Og hvis man kunde tænke sig den meget dækkende Bispehue borte, ja saa kunde det dog nok være, at man kunde se et mærkeligt skaldet Baghoved med en Kres af Lokker temmelig langt nede. Sligt kan man da i al Fald faa at se endnu i vore Dage.

Det er derfor ingenlunde umuligt, at Biskoppens Baghoved alligevel kan have frembrudt noget afstikkende, der har fremkaldt Øgenavnet. Om dette skulde staa i Forbindelse med Tonsuren, eller om denne skulde have bidraget til Udvikling af en naturlig Skaldethed, der var aparte, vide vi ikke. Tonsuren havde til de forskellige Tider og paa forskellige Steder meget afvigende Former. Der var en Tid, da man netop afskar Haaret paa en Del af Baghovedet fra den ene Side til den anden. Den romerske Tonsur begyndte med, at man kun beholdt en Kres af Haar *(corona)* paa Forhovedet, ellers afskar det hele; denne Tonsur synes at have holdt sig endnu blandt højere gejstlige i Italien; i Tyskland bruges den mindre Tonsur, der bestaar i, at et rundt Sted afrages paa Issen; men for øvrigt fastsloges tidlig paa Kirkeforsamlingerne, at Tonsurens Størrelse skulde afhænge af den gejstlige Grad; den bare Plet blev større og større, efterhaanden som man steg i gejstlig Værdighed. Kort sagt, der var eller er endnu forskellige Former. Tonsuren paa Issen (corona) betegner symbolsk Deltagelsen i Kristi Overherredømme og i hans kongelige Præstedømme, Tonsuren paa Forhovedet, ved hvilken

---

[1]) Jævnf. Løffler, Middelalderens kirkelige Monumenter, Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1888.

Pandehaarene bortskæres, Befrielsen for aandelig Blindhed; Tonsuren paa Baghovedet indtil Ørene betyder, at disse altid skulle være opladte for at høre det guddommelige Ord; Tonsuren af hele Hovedet indeslutter endelig alle disse symbolske Betydninger i sig[1]). — Hvem véd, om „hin gamle Curtisan Jens Andersen“, der havde opholdt sig saa længe i Rom og som sandelig havde høje Tanker om sin Bispeværdighed, ikke netop i Følelsen af denne sin høje Værdighed har udstrakt Tonsuren i den Grad, at hans Baghoved for den vittige Mængde kom til at se ud som en skaldet Fugleunge, selv om der paa Billedet hænger nogle Lokker neden for Bispehuen?

Og saa vide vi jo aldeles ikke, naar denne Altertavle er forfærdiget. Dr. H. Petersen ytrer selv (S. 109), at der er Grund til at tro, at Biskoppen har ladet den opstille paa et Tidspunkt, der ligger hans Ophøjelse til Bispestolen 1501 nærmere end hans Nedlæggelse af Bispeværdigheden 1529. Paa denne Tid omtales han som „vanmægtig af Sygdom“; allerede et Par Aar tidligere siges om ham, at han „nu gøres (ɔ: bliver) meget gammel, gode Mand[2])“. Altertavlen viser ham vel som en ældre,

---

[1]) Herzog, Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, Artiklen: Tonsur (XVI, 203 ff.). — Det hos Herzog citerede Hovedværk: *Ludovicus Thomasinus*, *Vetus et nova ecclesiæ disciplina*, Lugd. 1706, *Pars.* I, *Lib.* II, c. 37 ff., S. 340 ff. *(de clericorum tonsura)* indeholder meget udførlige Bidrag til Tonsurens Udviklingshistorie.

[2]) Hans Reff til Ærkebiskop Olaf i Nidaros (20. Oktbr. 1525), Diplom. Norveg. VII, 646. — I Aaret 1505 havde Pave Julius II af sær Naade tilladt Biskop Jens Andersen (ligesom Kong Hans og Dronning Kristine) Brugen af et „altare portabile“ (Dipl. Norv. VI, 666); men selvfølgelig kan herved ikke tænkes paa den anselige Nørholm-Altertavle.

men endnu meget kraftig Skikkelse. Naar han har faaet sit Tilnavn, vide vi heller ikke. Vel ytrer Pontoppidan i det tidligere citerede Skrift, at man havde tillagt ham Øgenavnet Bældenak i hans Alderdom; men dette er selvfølgelig snarere Pontoppidans Forsøg paa at forklare Tilnavnets Opstaaen („Kahl-Kopf“) end en positiv Efterretning. Indtil videre vide vi kun, at man i Sverig kaldte ham saaledes ved Aaret 1520 eller lidt senere; men mellem 1501 og 1521 ligger en lang Aarrække, der maaske kan have bragt Lokkerne til at forsvinde. I hvert Fald forekommer det mig, at disse Lokker ikke uden videre bør have Kraft til at omstøde Samtidens Forklaring af den „skaldede“ Biskops Øgenavn.

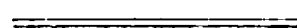
Endnu blot et Par Ord om det Sted, hvortil Nørholm-Altertavlen kan antages oprindelig at være bestemt. I et Mageskiftebrev fra 1583 nævnes, efter hvad Dr. H. Petersen oplyser (S. 100), at Brøndum By, hvorfra Bispen maa antages at stamme, laa i Brøndum Sogn, Slet Herred, og Dr. Petersen kommer derved ganske naturlig til den Slutning, at der altsaa den Gang maa have været en Kirke i Bispens Fødeby, hvortil han da kan antages at have bestemt Altertavlen; da man imidlertid kan følge Brøndum liggende i Salling Sogn saa langt tilbage som til 1635, antager han, at Kirken o. 1600 maa være nedreven, Inventariet solgt og Altertavlen købt af Patronen for Nørholm Kirke. Hvor underligt det end lyder, synes der alligevel at være en Unøjagtighed i dette Mageskiftebrev, thi allerede i et af de Brudstykker af Viborg Biskoppers Jordebog, som er meddelt i det af mig udgivne *Diplomatarium Vibergense,* findes (S. 202) Brøndum („Brindom“) henført til Salling Sogn. Heller ikke findes Brøndum Kirke opført i Kirke-

fortegnelsen fra 1524 i Danske Mag. 4. R. II, 47, men derimod Salling. Har Biskoppen bestemt Altertavlen til sit Fødesteds Kirke, maa dette saaledes snarere have været Salling gamle ærværdige Kirke. Det turde dog maaske være naturligere at henføre Altertavlen til et eller andet Sted i Odense. Helgenfigurerne fremstille efter Dr. Petersens Udtydning St. Knud Konge og Sortebrødreordenens Stifter, St. Dominicus. Dr. Petersen mener, at den sidstnævnte Helgens Anbringelse paa Altertavlen tyder paa, at Biskoppen har faaet sin Uddannelse i Sortebrødrenes Klosterskoler. Det er muligt; men Hamsforts forskellige Behandlinger af Biskoppens Liv synes alle at gaa ud fra, at han fik sin første Uddannelse i Aalborg, og her var intet Sortebrødrekloster; men derfor kan han jo senere være kommen i en saadan Skole, inden han tog Magistergraden i Køln. I Odense foretog Biskoppen forskellige Byggeforetagender; han opførte saaledes sin store Bispegaard, hvor det vel ikke er utænkeligt, at han kunde have indrettet et Kapel. Men desuden fandtes i Odense et Dominikanerkloster, hvis Kirke nedreves 1542[1]), og hertil synes Altertavlen med St. Knud og St. Dominicus særlig at kunne passe. Hertil kommer, at Besidderne af Restrup Hovedgaard i Nabosognet Sønderholm, Brødrene Gabriel Gyldenstjerne fra Iversnæs (Vedelsborg) († 1555) og den forhenværende Biskop i Odense, Jens Andersens Eftermand Knud Gyldenstjerne († 1568), begge var saa nøje knyttede til Fyn, at det muligt ogsaa er ad denne Vej, at Altertavlen fra Fyn er kommen til Nørholm. Dog dette er selvfølgelig

[1]) Nyt hist. Tidsskr. VI, 33.

den rene Gisning. I det hele taget foretoges i Aarene om 1540 saa mange Forandringer med Kirkeforholdene i Odense, at der kan tænkes mange Forhold, som have medført en saadan Altertavles Salg[1]).

[1]) Jævnfør Danske Kancelliregistranter 1535—50, udg. ved K. Erslev og W. Mollerup, Reg. under Odense.



Litteratur og Kritik.

Fortegnelse over fremmed historisk litteratur fra året 1890

vedrörende Danmarks historie.

Ved **M. Mackeprang.**

I. Tidsskrifter.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske hist. Forening. 3. R. 1. Bd. 3. H. og 2. Bd. 1. H. Kra.

Af indholdet fremhæves: N. Nicolaysen. Om de norske kjøbstæder i middelalderen: Deres oprindelse, indretning og bygningsskik. S. 385—439. — N. Nicolaysen. Om dr. Gudmundsen's „Privatboligen på Island". S. 440—87. — L. Daae. Nye Studier til Oprørshövdingen Asmund Sigurdsöns Historie. S. 488—99. — Smaastykker. 6. L. Daae. Holberg skildret af en Zinsendorfianer (H. Gerner, f. 1701). S. 500—502. — I 2. Bd. 1. H. H. Mathiesen. Throndhjems ældre topografi. S. 1—81. — G. Storm. To Klosterstiftelser fra Kong Sverres Tid. 2. Kastellekloster. S. 89—94. (Anlagt paa Æbelholt.) — Smaastykker. 1. G. Storm. Om Krigen mellem Sven Estridssön og Olaf Kyrre. S. 95—99.

Norsk militært tidsskrift. 53. bd. Kra.

Af indholdet fremhæves: O. v. Knorring. Några minnesblad från dansk-tyska kriget 1849. (I. General Olaf Ryes Tilbagetog gennem Nörrejylland. II. Striden i Blaakiærsskov den 7. maj 1849. III. Affairen vid och retraiten från Vejle den 8. maj 1849.) S. 51—61, 260—70. — C. Vogt. En episode fra krigen 1716. Vincents Budde og 2. Trondhjemske regiment. S. 232—42. — C. Jørstad. De militære foranstaltninger i Norge i anledning af den dansk-tyske krig i 1848. S. 345—78.

Skilling-Magazin til Udbredelse af almennyttige Kundskaber. 15. Aarg. 85.—86. Bd. Kra.

Af indholdet fremhæves: A. Collet og Y. Nielsen. Billeder fra det gamle Kristiania. V. Byens Udseende. Nr. 1—3. VI. Palæet, Stiftsgaarden, Departementsgaarden. Nr. 47—49, 51. — En skudt

Landløber. (Efter Justitsthingsprotokol for Kongl. Maj. Sorenskriver udi Finmarken Th. Mathias S. Schielderup etc.) Ved A. Hagemann. Nr. 3. — Y. N. Stavanger Domkirke. Nr. 14. — A. Hagemann. Aarøhus. Nr. 47.

Historisk tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand.* 10. årg. Sthm.

Af indholdet fremhæves: E. Carlson. Magnus Stenbock om fälttåget i Skåne 1709—1710 och slaget vid Helsingborg. S. 61—73. — J. Nordwall. En framställning af Bengt Oxenstjerna angående den svenska utrikespolitiken år 1660. S. 163—69. — Th. Westrin. Philip Sadlers beskickning till Siebenbürgen 1626. (Meddeler et brev fra Sadler.) S. 169—75. — J. Nordwall. Sverige och Ryssland efter freden i Kardis. S. 229—52. — O. Rydberg. Ett inlägg i frågan om Unionsdokumentet af år 1397. (Jfr. Kr. Erslev i Aarb. f. Nordisk Oldk. og Historie 1889.) S. 313—39. — A. Hammarskjöld. Om Tordenskjold och svenskarna. S. 340—63. — Som tillæg. K. Setterwall. Förteckning öfver acta Svecica i „A collection of the state papers of John Thurloe“. Sthm. 24 s. (Angår også Danmark.)

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. XX. Bd. Kiel.

Af indholdet fremhæves: P. Lorentzen. Die St. Marienkirche zu Hadersleben. S. 1—54. — A. Wolff. Flensburg in den Kriegsjahren 1657—1660. S. 81—130. — Kirchhoff. Die frühere Irrenpflege in Schleswig-Holstein. S. 131—92. — P. v. Hedemann. Inhalt des öffentlichen Archivs der Familie v. Hedemann, gen. v. Heespen, zu Deutsch-Nienhof. S. 193—212. — C. M. A. Matthiessen. Die Käseproduction in Eiderstedt im 17. Jahrhundert. S. 245—68. — F. v. Abercron. Die Schlacht bei Idstedt am 24. und 25. Juli 1850. Mit besonderer Berücksichtigung der 2. Schleswig-Holsteinischen Infanterie-Brigade. S. 283—382. — Johann Bischof von Lübeck ertheilt dem Dekan u. Generalvikar Nicol. Sethobie Vollmacht, den Herzog Adolf v. Schleswig mit der Grafschaft Holstein im Namen des Bischofs zu belehnen. 1437. April 13. Mitg. v. H. V. Sauerland. S. 385—86.

Hansische Geschichtsblätter. Hrsg. vom Vereine für Hansische Geschichte. Jahrg. 1888. Lpz.

Af indholdet fremhæves: C. Wehrmann. Das Schuldenwesen der Stadt Lübeck nach Errichtung der Stadtkasse. (L.'s forhold til Christian V. under den skånske krig omtales.) S. 65—97. — Zwei Ordnungen des Rats zu Rostock für seine Kaufleute in Oslo und Tönsberg. Mitgeteilt von K. Koppmann. (Fra 1452 og 1472.) S. 163—67. — L. Hänselmann. Braunschweiger und Bremer auf der Islandsfahrt. S. 168—72. — Eine „Mote“ von Dragör vom Jahre 1470. Mitgeteilt von D. Schäfer. S. 173—80.

Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte. IX. Bd. 1. H. Hamb.

Af indholdet fremhæves: C. Sillem. Hamburgs Beziehungen zum Neukloster bei Buxtehude. (På reformationstiden.) S. 77—121. — C. Walther. Georg Greflinger's Hamburgisches Reisehandbuch und Beschreibung von Hamburg im Jahre 1674. (Omtaler også

rejserouter til Danmark.) S. 122—49. — Th. Schrader. Zur Geschichte der dänischen Belagerung von 1686. S. 233—94.

Mittheilungen des Vereins für Hamburgische Geschichte. 13. Jahrg. 1890. Hamb.

Af indholdet fremhæves: A. Obst. Randglossen zum Hamburger Urkundenbuch von Georg Waitz und Jacob Grimm. S. 21—24. — Tesdorph. Inschriften von Grabdenkmälern, Gemälden u. s. w. in der Kirche zu Groden. S. 49—57. — I. Lieboldt. Die Generalsuperintendenten der Schleswig-Holsteinischen Landeskirche. S. 57—60. — V. Nachträgliches von den ehemaligen Ochsenmärkten zu Wedel und Bramstedt. (Aus dem Jahre 1615.) S. 77—79. — F. Voigt. Zum Steinburgervertrag mit König Christian IV. von 1621. S. 94—96. — C. Gaedeckens. Der Münzfund zu Bergedorf. S. 146—66. (S. 156—59 samt s. 165 beskrives også danske mønter.)

Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 55. Jahrg. Hrsg. von *H. Grotefend.*

Af indholdet fremhæves: F. Techen. Die Wismar'schen Unruhen im ersten Drittel des funfzehnten Jahrhunderts. S. 1—138. (Forholdet til Danmark omtales ofte.) — K. Koppmann. Die Erwerbung des Landes Stargard durch Fürst Heinrich II. S. 197—236. (Kommer også ind på Henriks forhold til Erik Mændved og Kristoffer II.)

Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock. Hrsg. im Auftrage des Vereins f. Rostocks Alterthümer von K. Koppmann. I. H. Rostock. 106 s.

Af indholdet fremhæves: K. Koppmann. Übersicht über die Rostockische Historiographie. S. 1—8. — H. Mann. Die Entwickelung der Rostockischen Stadtverfassung. S. 9—24. (Begge artikler kommer ind paa Rostocks forhold til Danmark.)

Baltische Studien. Hrsg. von der Gesellschaft f. Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. 40. Jahrg. Stettin.

Af indholdet fremhæves: Cosmus von Simmerns Bericht über die von ihm miterlebten Geschichtsereignisse zur Zeit des Wallensteinschen und Schwedischen Kriegsvolkes in Pommern. Von R. Hancke. S. 17—67. — Rudel. Die Lage Pommerns vom Beginn des 30-jährigen Krieges bis zum Eintreffen Gustaf Adolfs. (1620—1630.) S. 68—133. (Dansk indgriben omtales i begge artikler.) — O. Blümcke. Pommern während des nordischen siebenjährigen Krieges. S. 134—480.

Tidsskrift for Retsvidenskab, udg. af Bestyrelsen for den Stang'ske Stiftelse i Christiania. 3. Aarg. 1890. Kra.

Af indholdet fremhæves: L. A. Hvorfor A. S. Ørsted ophørte med sin retsvidenskabelige Forfattervirksomhed. S. 254—56. — M. Wergeland. Ættleiðing. En Maade at indføre uægte Barn i Slægten i gammel norsk Ret. S. 257—80. (Berörer også skånske lov.) — V. Secher. Literaturfortegnelse for 1889. S. 348—60.

Schleswig-Holstein-Lauenburgisches Kirchen- und Schulblatt. Jahrg. 1889—90. Flensburg.

Af indholdet fremhæves: I årg. 1889. C. E. Carstens. Aus der schleswig-holsteinischen Predigergeschichte. XXIV. Die beiden Strodtmanns. Nr. 17. XXV. Pastor C. Chr. Tadey. Nr. 19. XXVI. Pastor A. Heimreich. Nr. 23. XXVII. Konsistorialrat P. Hansen. Nr. 44. XXVIII. Probst T. Arnkiel. Nr. 48. — Michelsen. Beiträge zur Geschichte der Konfirmation in Schleswig-Holstein. Nr. 19—26. — Hansen. Zwei denkwürdige Briefe aus Island. Nr. 45. (Fra den nuværende biskop Pjetursson om reformationens indførelse.) — I årg. 1890: C. E. Carstens. Aus der schlesw.-holst. Predigergeschichte. XXIX. Propst I. H. Fehse. Nr. 1. XXX. Propst I. Pistorius. Nr. 7. XXXI. Die Pastoren Sibbern und Wildhagen, die streitenden Kollegen. Nr. 15. XXXII. Pastor Jensen. Nr. 19. XXXIII. Die Familie Esmarck. Nr. 22 jfr. Nr. 48. XXXIV. Propst Generanus. Nr. 29. — E. Michelsen. Zur ältesten Geschichte der Beteiligung unseres Landes an der Mission. Nr. 18—22. — E. Michelsen. Helgoland. Nr. 28.

Vierteljahrschrift für Litteraturgeschichte. Unter Mitwirkung von E. Schmidt u. B. Suphan hrsg. von *B. Seuffert.* 3. Bd. Weimar.

Af indholdet fremhæves: L. Bobé. Ewald v. Kleist in dänischen Diensten. (I årene 1737—41.) S. 295—97. — Th. Distel. Ein Jahrmarktslied aus dem Jahre 1685. (Et smædedigt om den københavnske hofpræst Lassenius † 1692.) S. 394—98. — E. Wolff. Eutiner Findlinge. (Indholder bl. a. også s. 551—52 et brev af 26/7 1810 fra Øhlenschlæger til den yngre H. Voss.) S. 541—55.

Archiv för nordisk filologi, utg. genom A. Kock. 6. bd. Ny följd. 2. bd. Lund.

Af indholdet fremhæves: F. Jónsson. Om skjaldepoesien og de ældste skjalde. (To foredrag.) S. 121—55. (Bl. a. om skjalden Brage.) — J. Þorkelson. Guðbrandur Vigfússon. S. 156—63. — S. Bugge. Bidrag til nordiske Navnes Historie. S. 225—45. (2. Folkenavnet Daner. 3. Det ældre Navn paa Sjælland. 4. Ønavnet Anholt.) — A. Olrik. Om Svend Grundtvigs og Jörgen Blochs Føroyakvæði og færøske ordbog. S. 246—61. — G. Storm. Ginnungagap i Mythologien og Geografien. S. 340—50. — G. Storm. Om Biskop Gisle Oddsøns Annaler. S. 351—57.

Grundriss der germanischen Philologie, hrsg. von *H. Paul.* 1. Bd. 3.—4. Lief. S. 513—786. II. Bd. 1. Abth. 2.—4. Lief. S. 129—496. 2. Bd. 2. Abth. S. 129—256.

Af indholdet fremhæves: I 1. bd.: Sprachgeschichte. A. Noreen. Geschichte der nordischen Sprachen. S. 513—525. — I 2. bd. 1. afd.: Literaturgeschichte. Nordische Literaturen. E. Mogk. Norwegisch-isländische Literatur. S. 129—42. — H. Schück. Schwedisch-dänische Literatur. S. 143—58. — I 2. bd. 2. afd.: K. von Amira. Recht. S. 129—200. — Sitte. Kr. Kålund. Skandinavische Verhältnisse. S. 208—52.

II. Samlinger og særskilt udgivne skrifter.

Ch. S. Sidgwick. The story of Denmark. London. VIII + 312 s.

J. Steenstrup. Bulletin historique: Danemark. (Revue historique. 15 année. T. 44. S. 136—55.)

Skandinavische Sprache. (Jahresbericht über die erscheinungen auf dem gebiete der germanischen philologie. 12. jahrg. 1890. S. 144—76.)

O. Holder-Egger et *K. Zeumer.* Indices eorum quae Monumentorum Germaniae historicorum hucusque editis continentur. Berolini et Hannoverae. XII + 254 s. 4°.

Alphonse Gagnon. Les Scandinaves en Amérique. (Proceedings and transactions of the Royal Society of Canada for the Year 1890. Vol. VIII. Montreal. 4°. S. 39—66.)

G.-B. de Lagrèze. Les Normands dans les deux mondes. Paris. XI + 358 s.

Davis. Anglo-saxon chronicles, from 800—1001 a. d., with introduction, notes and a complete glossary. London. 106 s.

Chronicles and memorials of Great Britain and Ireland during the middle ages. 95, Vol. I.—II. Flores Historiarum. Ed. by *H. R. Luard.* Vol. I. The Creation to A. D. 1066. LVII + 599 s. Vol. II. A. D. 1067—1264. 505 s. — 96. Memorials of St. Edmunds abbey. Ed. by *Th. Arnold.* Vol. I. Abbonis floriacensis passio Scti Eadmundi. S. 1—25. Hermanni archidiaconi liber de miraculis St. Eadmundi. S. 26—92. Gaufridi de Fontibus liber de infantia St. Eadmundi. S. 93—103. Samsonis abbatis opus de miraculis St. Eadmundi. S. 107—208. LXXV + 377 s. London.

95, 1. Danske indfald omtales stadig. 95, 2. S. 3—4 omtales Knuds og Haralds indfald i England 1069, s. 100 omtales en dansk flådes ankomst til St. Jean d'Acre 1188. 95, 3 indeholder personal- og stedregister. 96. De Danske omtales spredt i hele bindet.

Mackeprang. Deutsche Kaiser in Schleswig. Eine geschichtliche Studie. Berlin. 48 s.

W. v. Giesebrecht. Geschichte der deutschen Kaiserzeit. 3. Bd. 1.—2. Th. 5. Auflage. Lpz. XXXI + 1323 s.

Omhandler tiden 1057—1125. Danmark beröres ofte i begge dele, ligesom også ærkebispen af Bremens forhold til den danske kirke.

H. Zimmern. The Hansa towns. London. XVIII + 389 s.

M. Hoffmann. Geschichte der freien und Hansestadt Lübeck. 1. Hälfte. Lübeck. *1889.* IV + 213 s.

Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit. 13. Jahrh. 4.—5. Bd. Die Chronik des *Albert von Stade.* Übers. von Fr. Wachter. VIII + 133 s. — Auszüge aus der gröszeren Chronik des *Matthäus von Paris.* Übers. von G. Grandaur u. W. Wattenbach. IX + 311 s. Lpz.

Les registres de Nicolas IV, d'après les manuscripts originaux des archives du Vatican publ. par *E. Langlois.* 4. fasc. Paris. S. 401—544. 4°.

S. 419, 446, 455, 465, 517 regester over breve trykte i Ny kirkehistoriske Samlinger. III. Bd.

Les registres de Boniface VIII, d'après les manuscripts originaux des archives du Vatican publ. par *G. Digard.* 5. fasc. Paris. 319 sp. 4°. [1298.]

Sp. 87—89 en hidtil utrykt fuldmagt af $^{27}/_{3}$ for Isarnus i anledning af dennes rejse til Danmark; jfr. Annaler f. nordisk Oldkyndighed. 1860. S. 148—49, sp. 130 regest af et ligeledes utrykt anbefalingsbrev for Isarn. Desuden regester af flere i An. f. nord. Oldk. 1860 trykte breve.

Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden. Hrsg. von *P. Hasse.* 3. Bd. (1301—1340). 3.—4. Lief. (S. 161—320). Hamb. u. Lpz. 4°. [1314—1325.]

S. Alexi. Die Auszahlung des Kaufschillings für das Herzogthum Ehstland in den Jahren 1346 und 1347. (Zeitschr. f. Numismatik XVII. S. 90—97.)

Th. Lindner. Deutsche Geschichte unter den Habsburgern und Luxemburgern (1273—1437). 1. Bd. Von Rudolf von Habsburg bis zu Ludwig dem Baiern. Stuttgart. 486 s. (O. m. t.: Bibliothek Deutscher Geschichte hrsg. von K. v. Zwiedineck-Südenhorst.)

S. 304 ff. omtales Danmarks forhold til Nordtyskland.

Meklenburgisches Urkundenbuch, hrsg. von dem Vereine für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. XV. Bd. 1360—1365. Schwerin. 582 s. 4°.

Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval (1360—1383), im Auftrage der estländischen literärischen Gesellschaft hrsg. von *E. von Nottbeck.* 155 s. (Archiv f. die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Reval. III. F. II. Bd.)

S. 29 findes et hidtil utrykt brev udst. $^{25}/_{11}$ 1365 af „Nicolaus de Lembeke, miles, illustris regis Danorum dapifer".

I. Friedrichson. Geschichte der Schiffahrt. Bilder aus dem Seewesen. Hamb. VI + 274 s.

I 8. og 9. kapitel omtales Hansaens kampe med Danmark.

Alte russische Urkunden, die im Revaler Stadtarchiv aufbewahrt werden. Hrsg. von *G. v. Hansen.* Reval. 69 s.

Regester både på tysk og russisk over en del diplomer fra årene 1392—1689; en del angår Danmark i tiden fra Christian II. til Frederik II.

V. Poulsen. Fortællinger af Norges Historie. 3. Bd. Fra Kalmarunionen til 1814. Kra. XIII + 600 s.

Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar, utg. af *O. S. Rydberg.* 3. D. I. 1409—36. 160 s. 5. D. I. 1572—1609. 160 s. Sthm.

Svenskt diplomatarium från och med år 1401, utg. af riksarkivet genom *C. Silfverstolpe.* 3. d. 4.—5. h. Sthm. S. 293—528. 4°. [1418—19.]

H. Nirrnheim. Hamburg und Ostfriesland in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur hansisch-friesischen Geschichte. Inaug. Dissert. Straszburg. VII + 157 s.

Berører også Hamborgs forhold til Danmark.

Hanserecesse von 1431—1476. Bearbeitet von *G. v. der Ropp.* VI. Bd. Lpz. XIII + 634 s. 4°. (O. m. t.: Hanserecesse. II. Abtheilung. Hrsg. vom Verein f. Hansische Geschichte. VI. Bd.)

15. febr. 1467—9. april 1473.

Hanserecesse von 1477—1530. Bearb. von *D. Schäfer.* 4. Bd. Lpz. 1890. XIV + 686 s. 4°. (O. m. t.: Hanserecesse. 3. Abtheil. 4. Bd.) [1498—1504.]

B. Watson. The Swedish revolution under Gustavus Vasa. London. *1889.* IX + 301 s.

Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preuszen. Hrsg. von *P. Tschackert.* I. Bd. Einleitung. XII + 389 s. II. Bd. Urkunden, I. Theil, 1523—1541. VII + 436 s. Lpz. (O. m. t.: Publicationen aus den K. Preuszischen Staatsarchiven. XLIII.—XLIV. Bd.)

I I. bd. omtales s. 144 ff. hertug Albrechts ægteskab med Dorothea af Danmark. Jfr. II. bd., s. 140, 151—52, 167—70 ff. På det sidst anførte sted aftrykkes en hidtil utrykt beretning fra C. von Gattenhofen angående formælingen.

P. Tschackert. Zur Korrespondenz Martin Luther's. (Zeitschr. f. Kirchengesch., hrsg. von Th. Brieger. XI. Bd. Gotha. S. 274—306.)

S. 281 et brev, hvori hertug Albrecht af Preussen indbyder Luther til sit bryllup med Dorothea af Danmark.

Konung Gustaf den förstes registratur. Udg. af kongl. riks-archivet genom *V. Granlund.* XII. 1538—1539. Sthm. 318 + 47 s. (O. m. t.: Handlingar rörande Sveriges historia. Utg. af kongl. riks-archivet. Första serien.)

Letters and papers, foreign and domestic of the reign of Henry VIII. Arranged and catalogued by *J. Gairdner.* Vol. XII. P. I. London. XL + 609 s.

Calendar of letters, despatches, and states papers, relating to the negotiation between England and Spain. Ed. by *P. de Gayangas.* Vol. VI. P. I. Henry VIII. 1538—1542. London. XXXII + 659 s.

Danmark omtales ofte.

S. Issleib. Die Gefangennahme des Landgrafen Philipp von Hessen 1547. (Neues Archiv f. Sächsische Geschichte u. Alterthumskunde. 11. Bd. S. 177—244.)

S. 203 f. omtales et dansk gesandtskab til Carl V.

Th. Distel. Melanchton's Abschrift eines eigenen Briefes an den König von Dänemark (25. Januar 1558) im K. S. Hauptstaatsarchive. (Zeitschr. f. Kirchengesch., hrsg. von Th. Brieger. XI. Bd. Gotha. S. 169.)

F. Arnheim. König Erich XIV. von Schweden als Politiker. (Historische Zeitschr. Hrsg. von H. v. Sybel u. M. Lehmann. Der ganzen Reihe 64. Bd. Neue Folge 28. Bd. S. 430—75.)

Historical manuscripts commission. Calendar of the manuscripts of the marquis of Salisbury. Part III. London. XXIV + 506 s.

Berörer også Danmarks historie i slutningen af det 16. årh.

Calendar of State papers and manuscripts, relating to English affairs, existing in the archives and collections of Venice. Ed. by *R. Brown* and *C. Bentinck.* Vol. VII. 1558—1580. London. XXXVIII + 745 s.

Danmark omtales ofte.

Bodecker's Chronik Livländischer und Rigascher Ereignisse 1593—1638. Hrsg. von der Gesellsch. f. Geschichte u. Alterthumskunde der Ostseeprovinsen Ruslands. Bearbeitet von *I. Napiersky*. Riga. XIX + 158 s.

Reiseerinnerungen *Heinrich Reusz Posthumus* aus der Zeit von 1593—1616. Im Auftr. des Geschichts- u. Alterth.-Vereins zu Schleisz hrsg. von *B. Schmidt*. Schleisz. XVII + 84 s.

S. 12—28. „Beschreibung der reyse in Dennemark", hvor han overværede Christian IV.'s kroning.

W. B. Rye. The coronation of king James I., 1603. (The Antiquary. Vol. XXII. S. 18—23.)

S. 22 omtales de danske gesandter Christian Friis og Henrik V. Bulaw (Belov).

G. Björlin. Gustaf II. Adolf. Läsning för ung och gammal. Sthm. 401 s.

C. Fletscher. Gustavus Adolf and the struggle of protestantism for existence. New-York. XVIII + 316 s.

Stieve. Ernst von Mansfeld. (Sitzungsberichte der k. bayer. Akademie d. Wissenschaften zu München. Philos.-philol. u. hist. Classe. Jahrg. 1890. S. 507—48. 4°.)

G. Rüthning. Tilly in Oldenburg und Mansfelds Abzug aus Ostfriesland. Nach den Quellen des grossherzoglich oldenburgischen Haus- und Central-Archivs. Oldenburg. 24 s. 4°.

Forhandlinger med Christian IV. omtales gennem hele skriftet.

C. Wibling. Sveriges förhållande till Siebenbürgen 1623—1648. Akad. afh. Lund. IV + 211 s.

Kommer også ind på Danmarks forhold til Siebenbürgen.

A. Gindely. Waldsteins Vertrag mit dem Kaiser bei der Übernahme des zweiten Generalats. (Abhandlungen der kgl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. VII. Folge. 3. Bd. Philos.-historische Classe Nr. 4. 1889. 44 s. 4°.)

Berörer s. 11 W.'s forhold til Danmark.

J. Krebs. Hans Ulrich, Freiherr von Schafgotsch. Ein Lebensbild aus der Zeit des 30-jährigen Krieges. Breslau. VI + 292 s.

Deltog i krigen mod Christian IV.

P. Sondén. Forteckning öfver rikskansleren *Axel Oxenstiernas* skrifvelser till regeringen och rådet nov. 1632 — juni 1636 med tillhörande bilagor. (Meddelanden från svenska riksarkivet, utg. af C. T. Odhner. XIV. Sthm. S. 377—410.)

Rikskansleren *Axel Oxenstiernas* skrifter och brefvexling. Utg. af kong. vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien. Senare afdelningen. 3. bd. 1. Gabriel Gustafsson Oxenstiernas bref 1611—1640. 2. Per Brahes bref 1633—1651. Sthm. 597 s.

G. W. Kernkamp. De Sleutels van de Sont. Het aandeel van de Republiek in den Deensch-Zweedschen oorlog van 1644—1645. 's Hage. III + 340 s.

„Academisch Proefschrift" fra Utrecht.

Calendar of state papers. Domestic series, of the reign of Charles I. 1644—45. Ed. by *W. Hamilton.* London. LI + 703 s.

Berörer också Danmark.

Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Revolution française. VIII.—IX. Russie. Avec une introduction et des notes par *A. Rambaud.* T. I. LVIII + 500 s. (til 1748). T. II. 622 s. (til 1789). Paris.

Danmark omtales ofte i begge bind.

H. v. Zwiedineck-Südenhorst. Deutsche Geschichte im Zeitraum der Gründung des preuszischen Königstums. I. Bd. Vom westfälischen Frieden bis zum Tode des groszen Kurfürsten. Stuttgart. XII + 588 s. (O. m. t.: Bibliothek deutscher Geschichte, hrsg. von H. v. Zwiedineck-Südenhorst.)

Danmark omtales jævnlig.

Norske Rigsregistranter, tildeels i Uddrag. Udg. for det norske historiske Kildeskriftsfond. 11. Bd. 2. H. 1655—1656. Udg. ved *E. A. Thomle.* Kra. S. 321—731.

Berättelser om Sveriges krig. 2. 1655—1679. (Kongl. bibliotekets handlingar. 12. Årsberättelse för år 1889. S. 129—218.)

A. Pribram. Oesterreichische Vermittelungs-Politik im polnisch-russischen Kriege 1654—1660. (Archiv für öster. Geschichte. 75. Bd. S. 415—80.)

J. Jungfer. Der Prinz von Homburg. Nach archivalischen und anderen Quellen. Mit zahlreichen Briefen und Aktenstücken. Berlin. VI + 147 s.

Deltog på svensk side i Carl Gustavs krig mod Danmark.

P. Döring. Die Eroberung Alsens durch den groszen Kurfürsten. (Abdruck aus dem Programm der Sonderburger höheren Bürgerschule vom Jahre 1873.) Sonderburg. 45 s.

F. Slothouwer. De buitengewone ambassade naar het Zweedsche hof in den jare 1672. (Bijdragen voor vaterlandsche geschiedenis en oudheidkunde. 3. r. 6. d. 1. aflevering. S. 81—132.)

C. Schefer. Louis XIV. et Charles XII. I. La mission du comte de Guiscard. (Annales de l'école libre des sciences politiques. 5. année, no. 2.)

Om den franske minister de Guiscards anstrængelser for at få Carl XII. til at slutte sig til Frankrig i den spanske arvefølgekrig. Han opnåede kun at vinde hertug Fredrik IV.

N. F. Lilliestråle. Magnus Stenbock och slaget vid Helsingborg. Några minnesord vid Stenbockfesten d. 28. febr. 1890. Helsingborg. 15 s.

Dechend. Die zwei Eroberungen von Rügen durch die Preussen und ihre Alliierten 1715. (Neue militarische Blätter. Bd. 33. S. 53—62.)

F. Schenström. Armfeldtska Karolinernas sidsta tåg. Gamla minnen från jämtlandska och norska fjällbygder. Sthm. 111 s.

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll från och med år 1719. 12. D. 1740—1741. 774 + 35 s. 13. D. 1. H. 1742—1743. 320 s. Sthm.

Riksrådet grefve *A. J. von Höpken's* skrifter, samlade och i urval utgifna af *C. Silfverstolpe.* Förra bandet. Minnesanteckningar. Tal. Bref. Sthm. XX + 491 s.

Politische Correspondenz *Friedrich's des Grossen.* 18. Bd. I. Hälfte. Januar bis Juni 1759. Berlin. 368 s.

Memoires du duc *Des Cars.* Publiés par le duc *Des Cars.* Avec une introduction et des notes par le comte *H. de l'Éspinois.* T. I. XXIV + 391 s. T. II. 433 s. Paris.

T. II. s. 250—54 omtales en rejse, hertugen foretog til København jan. 1792 fra Sverige, hvor han opholdt sig 1791—92; s. 259 en middag hos den danske gesandt i Stockholm, grev Reventlow.

Aus dem Schiller-Archiv. Ungedrucktes und Unbekanntes zu Schillers Leben und Schriften. Hrsg. von *J. Minor*. Weimar. XII + 131 s.

Indeholder bl. a. også s. 29—40 „Ein Mannheimer Jugendfreund Schillers“ (K. L. Rahbeck) og s. 61—63 et brev fra grev Schimmelmann til Schiller.

Quellen zur Geschichte der Politik Oesterreichs während der französischen Revolutionskriege (1793—1797), mit besond. Berücksichtigung der Verhältnisse Oesterreichs zu Frankreich und Preussen. Hrsg. von *H. V. Zeissberg*. 3. Bd. Der Baseler Frieden. Die dritte Theilung Polens. Wien. XI + 452 s. (O. m. t.: Quellen zur Gesch. der deutschen Kaiserpolitik Oesterreichs während der französischen Revolutionskriege. 5. Bd. Hrsg. durch H. V. Zeissberg.)

Angår også Danmark, der brugtes som mellemmand mellem Frankrig og Østrig.

Aulard. La diplomatie du premier comité de salut public. (La Revolution française. 1890. Mai.)

Omfatter også Danmark.

Documents relatifs à l'histoire de Russie. LXX. St. Petersbourg. CXII + 780 + XX s.

Depecher mellem St. Petersborg og Paris fra aug. 1800—jan. 1803. Danmark omtales flere steder f. ex. s. 57, 117. Bindet er for en del på russisk.

A. Brückner. Russland und Frankreich 1800—1802. (Russische Revue, Vierteljahrsschrift für die Kunde Russlands. Hrsg. von R. Hammerschmidt. St. Petersb. XXX. Bd. S. 316—38.)

S. 331 omtales det bevæbnede neutralitetsforbund af 1800.

v. Boguslawski. Der Zug der Engländer gegen Kopenhagen im Frühjahr 1801. Ein Wort zur Anregung über die Bedeutung der Flotte. Mit einer Skizze. Berlin. 39 s.

K. V. Key-Åberg. De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbrittanien under Gustaf IV. Adolfs krig emot Napoléon indtill konventionen i Stralsund den 7. Sept. 1807. Akad. afh. Upsala. 125 s.

R. Bittard des Portes. Les préliminaires de l'entrevue d'Erfurt (1808). (Revue d'histoire diplomatique. 4. année. Paris. S. 95—144.)

Tatischeff. Alexander I^er^ et Napoléon, d'après leur correspondance inédite. (La nouvelle revue. 1890. 15. mai —1. juin.)

Aftrykker den i Fournier's Napoléon offentliggjorte text til forbundstraktaten i Tilsit.

Sveriges krig åren 1808 och 1809. Utg. af generalstabens krigshistoriska afdelning. 1. delen. Med 2 kartor. Sthm. IX + 373 s. + 25 (for største delen upaginerede) bilagor.

Diplomatiske Aktstykker vedkommende Norges Opgjør med Danmark 1818—1819. I. Fra Udenrigsministeriet i Stockholm til Baron Stierneld i London. II. Fra Baron Stierneld i London til Udenrigsministeriet i Stockholm. Udg. af *Y. Nielsen.* Kra. 77 s. 4⁰. (Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger 1889. Nr. 2.)

Kleinere Schriften von *Jacob Grimm.* VIII. Bd. Gütersloh. XI + 611 s. (O. m. t.: Vorreden, Zeitgeschichtliches und Persönliches von Jacob Grimm.)

Af indholdet fremhæves: Adresse an den könig für Schleswig-Holstein. 1846. S. 430—31. — Schleswig. S. 432—33. — Vorträge in der nationalversammlung zu Frankfurt a. M. 1848. — Über Schleswig-Holstein. S. 437—38. — Scandinavismus. S. 443—48. (I anledning af P. A. Munchs skrift „Om Skandinavismen".)

Erinnerungen und Erlebnisse des kgl. hannoverschen General-Major *G. Fr. F. Dammers*, letzt. General-Adjudanten des Königs Georg V. von Hannover. Hannover. 260 s.

Dammers deltog i felttogene 1848—49 og i besættelsen af Holsten 1863—64.

Politische Briefe *Bismarcks* aus den Jahren 1849—1889. Dritte Sammlung. Berlin. XII + 387 s.

F. von Levetzow. Aus den Erinnerungen eines Schleswig-Holsteinischen Offiziers. 1.—2. Lief. (O. m. t.: Erinnerungen. 1. Bd. Vorgeschichte der Erhebung der Herzogthümer Schleswig-Holstein gegen Dänemark und der Krieg 1848 bis zum Waffenstillstande von Malmoe. 1.—2. Heft.) Schleswig. XVII s. + s. 1—273.

R. Schleiden. Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners. Neue Folge. 1841—1848. Wiesbaden. XIII + 288 s.

Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners. (Deutsche Rundschau. Hrsg. v. J. Rodenberg. 16. Jahrg. 8. H.)

K. H. Keck. Das Leben des General-Feldmareschalls Edwin von Manteuffell. Bielefeld u. Lpz. VI + 317 s.

S. 1—59 omhandler „Schleswig-Holstein und der deutsche Krieg" (1865—67); s. 127—28 omtales hans virksomhed under krigen 1864.

Zur Geschichte des deutsch-dänischen Krieges vom Jahre 1864. (Die Gegenwart. Hrsg. von Th. Zolling. 37. Bd. Nr. 12.)

H. v. Sybel. Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I. Vornehmlich nach den preuszischen Staatsacten. 4. Bd. München u. Lpz. X + 446 s.

Går fra freden i Wien til udbruddet af krigen 1866 og omhandler på flere steder Slesvig og Holsten.

Nachträge. 1196—1450. (Mittheilungen aus dem Stadtarchiv von Köln, hrsg. von *K. Höhlbaum.* 19. Heft. S. 93—101.)

S. 99 regest af et brev af 15. juli 1379 vedrørende Antvorskov.

Kloos. Die Ostsee und die Insel Bornholm. Geologische und kulturhistorische Bilder. Hamb.

A. Th. Petersen. Beschreibung des Kirchspiels Hollingstedt. Nach authentischen Quellen bearbeitet. Schleswig. V + 262 s.

Ein arabischer Berichterstatter aus dem 10. oder 11. Jahrhundert über Fulda, Schleswig, Soest, Paderborn und andere deutsche Städte. Zum ersten Male aus dem Arabischen übertragen, commentirt und mit einer Einleitung versehen von *G. Jacob.* Berlin. 20 s.

Beretningerne ere tagne fra kosmografen Qazwînî fra det 13. årh.

Das alte Nordfriesland. (Das Ausland. 63. Jahrg. Nr. 11.)

Island und Grönland zu Anfang des 17. Jahrhunderts kurz und bündig nach wahrhaften Berichten beschrieben von *D. Fabricius*, weil. Prediger und Astronomen zu Osteel in Ostfriesland. In Original und Uebersetzung hrsg. u. mit geschichtlichen Vorbemerkungen versehen von *K. Tannen.* Bremen. 47 s.

L. Daae. Det gamle Christiania. 2. forøgede Udg. 1.—4. H. Kra. S. 1—256.

F. Foss. Arendals Byes Historie udarbejdet med Bidrag af offentlige Midler efter opbevarede Protokoller, Aktstykker og Optegnelser. 7.—11. H. Arendal. S. 155—274.

W. Greiffenhagen. Reval als Glied der Hansa. (Baltische Monatsschrift. Hrsg. von Weisz. 37. Bd. 5. H.)

Hamburg im vorigen Jahrhundert. (Mittheilungen aus der Stadtbibliothek zu Hamburg. VII. 1890. Hamburg. S. 71—95.)

Af „Nachrichten eines Engländers über Holstein, Hamburg, Altona etwa 1785, mit Bemerkungen von 1824.“ Forbindelsen med Danmark omtales stadig.

Ridderstad. En svensk medeltidsborg (Almare-Stäke) och dess innehafvere. Studier. Sthm. 42 + XXXIV s.

Ej i boghandelen.

E. Sellin. Vadstena, Omberg och Alvastra, historiska och topografiska anteckningar. Vadstena. 110 s.

Berører også disse punkters historie i Unionstiden.

Allgemeine Deutsche Biographie. 30.—31. Bd. Rusdorf — K. Schmidt. Lpz.

Af biografierne fremhæves: J. R. Russe, krönikeskiver fra Ditmarsken, † 1558; K. v. Saldern, f. i Åbenrå, deltog som russisk diplomat i mageskifteforh., † 1786; K. F. L. Samwer, den bekendte slesv.-holst. forfatter og politiker, † 1882; Ch. L. Sander, f. i Itzehoe, dansk og tysk digter, † 1819; C. H. Sandhagen, holsten-gottorpsk generalsuperintendent, † 1697; J. Sascerides, f. i Nordholland, hofpræst i København, senere rector ved universitetet, † 1594; N. Sasz, f. i Haderslev, salmedigter, † 1665; P. Saxe, f. i Ejdersted, historiograf, † 1662; J. Saxonius, f. ved Husum, humanist, † 1561; P. Scheel, f. i Itzehoe, prof. og direktør for fødselsstiftelsen i København, † 1811; J. A. Scheibe, direktør for hoforchestret i København, † 1776; C. D. Schepper, hollandsk statsmand og forfatter i Christian II.'s tjeneste; H. K. Schimmelmann, bankier i Hamborg, dansk greve og fader til finansministeren E. H. Schimmelmann, † 1831; J. Schinmeyer, pædagog, † som præst i Tönning 1767; K. B. Schirack, f. i Altona 1790, etatsråd, ansat i overappellationsretten i Kiel, † 1855; J. E. Schlegel, digter, † i Sorø 1749; H. Schlick, kejserlig tysk general, deltog i krigen mod Danmark 1625—29; H. Schlief, borgmester i Colberg, underhandler med Kristoffer af Baiern; H. W. Schmettau, kommanderende general i Norge, † 1785; W. F. Schmettau, en tid dansk diplomat, † 1794.

Dictionary of national biography, ed. by *L. Stephen* and *S. Lee.* Vol. XXI. Garnett—Gloucester. Vol. XXII. Glover—Graret. Vol. XXIII. Gray—Haighton Vol. XXIV. Hailes—Harriot. London.

H. L. Meyer u. *O. L. Tesdorpf.* Hamburgische Wappen und Genealogien. Hamb. XVI + VIII + XXVI + 496 s.

J. B. Halvorsen. Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 25.—27. H. Johanssen — Kraft. 3. Bd. S. 161—352. Kra.

F. C. Kiær. Norges Læger i det 19de Aarhundrede (1800—1886). 2. forøg. Udg. 2. Bd. S. 249—685 Roscher — Øwre. Kra. 1889—90.

Svenskt biografiskt lexikon. Ny följd. 10. bd. 1. h. Silfversparre — Sölfverberg. Sthm. V + 266 s.

Af biografierne fremhæves: Dronning Sofia Magdalena, Frederik V.'s datter, † 1813; M. S. Somme, deltog som svensk admiral i Kristian III.'s krig med Lübeck 1535—36; Chr. Somme, kommandant på Kalmar slot under Kalmarkrigen; G. Sommelius, † 1848; H. Stake, deltager i Kristinas, Carl Gustafs og Carl XII.'s krige med Danmark; O. Strömstjerna, søofficer i den store nordiske krig.

Die Matrikel der Universität Rostock. II, 1. Mich. 1499 — Ost. 1563. Hrsg. von *A. Hofmeister.* Rostock. 148 s. 4°.

O. A. Løwald. Biografiske Efterretninger om Præster i Stavanger fra Reformationen indtil vore Dage. Stavanger. 34 s.

Ellen Fries. Märkvärdiga quinnor. Utländska quinnor. Sthm. 384 s.

Af indholdet fremhæves: Anna af Sachsen. S. 148—65. (Christian III.'s datter.) — Leonora Kristina Ulfeldt. S. 166—209.

K. Lohmeyer. Herzog Albrecht von Preuszen. Eine biografische Skizze. Danzig. 63 s.

V. Goehlert. Die Dynastie Holsteins. Historisch-statistische Studie. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. 46. Jahrg. S. 74—81.)

E. Tegnér. Tvenne italienska resande i Sverige på Karl den elftes tid. (Ymer. Tidskr. utg. af svenska sällskapet för antropologi och geografi. 10. årg. S. 1—52.)

S. 19 omtales og karakteriseres Christian Albrecht af Holsten-Gottorp, hans hustru og sødskende.

B. Ringseis. Leben der heiligen Birgitta von Schweden nebst einigen Nachrichten über die Birgittinenklöster nach edirten und unedirten Werken. Regensburg. X + 327 s.

J. L. E. Dreyer. Tycho Brahe. A picture of scientific life and work in the sixteenth century. Edinburgh. XVI + 405 s.

O. Vogt. Nachträge zu Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel. Stettin. 18 s.

C. J. Hansen. Klaus Groth in zijn leven en streven als dichter, taalkamper, mensch. Met reisverhaal en terugblik op de Dietsche beweging. Antwerpen. *1889.* 176 + XXV s.

Friedrich Hebbel's Briefwechsel mit Freunden und berühmten Zeitgenossen. Mit einem Vorwort hrsg. von *Felix Bamberg.* I. Bd. Berlin. XIV + 459 s.

S. 244—46 et brev fra Øhlenschlæger til Hebbel. I brevene fra København s. 97 ff. mange bidrag til dansk litteraturhistorie i 40ne.

Foged Jens Holmboes Efterkommere. Stamtavle med 2 Portrætter.

A. Johansen. Familien Hvoslef 1702—1890. Stamtavle. Kra. 31 s. og en stamtavle.

S. Müller. Bernhard Severin Ingemann. Ett sekularminne. (Finsk tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik. *1889.* 27. bd. S. 421—30.)

J. Rentsch. Johan Elias Schlegel als Trauerspieldichter mit besonderer Berücksichtigung seines Verhältnisses zum Gottsched. Lpz. 118 s.

S. 70—76 behandles hans nordiske sørgespil „Canut".

H. J. Huitfeldt-Kaas. Efterretninger om Familien Sibbern. Trykt som Manuskript for Familiens Medlemmer. Kra. 172 s. 4°.

A. Baumgartner. Ein protestantischer Mariendichter. Bischof Brynjólfr Sveinson von Skálholt. (Stimmen aus Maria-Laach. Katholische Blätter. 38. Jahrg. 5. H.)

Brynjolfr Sveinsson † 1674.

Irgens Hansen. Magdalene Thoresen. (Samtiden. Populært tidsskrift for litteratur og samfundsspörgsmaal. Udg. af J. Brunchorst og G. Gran. Bergen. 1. aarg. S. 57—66.)

K. Maurer. Guðbrandur Vigfússon. (Zeitschrift f. deutsche Philologie. Hrsg. von H. Gering. 22. Bd. S. 213—19.)

E. Hertzberg. De gamle loves mynding. Kra. 51 s. 4°. (Christiania videnskabs-selskabs forhandlinger 1889. Nr. 3.)

Behandler også danske love.

H. J. A. Mulder. De Raad van State. Historisch-staatsrechtelijke Proeve van vergelijkende rechtsstudie. 's-Gravenhage. VII + 448 s. *1889.*

S. 308—22 behandles statsrådets udvikling i Danmark.

T. H. Aschehoug. Statistiske studier over folkemængde og jordbrug i Norges landdistrikter i det syttende og attende aarhundrede. Kra. 189 s.

W. Wiesener. Die Gründung des Bistums von Pommern und die Verlegung des Bischofssitzes von Wollin nach Cammin. (Zeitschrift für Kirchengeschichte. Hrsg. von Brieger. Gotha. X. Bd. 1889. S. 1—53.)

Behandler også Pommerns forhold til Danmark under Valdemar den Store.

E. Winckelmann. Die Legation des Kardinaldiakons Otto von S. Nicolaus in Deutschland, 1229—1231. (Mittheilungen des Instituts f. oesterreich. Geschichtsforsch. XI. Bd. 1. Heft. Innsbruck. S. 28—40.)

Omhandler også kardinalens ophold i Danmark.

Der allmähliche Verfall der katholischen Kirche in Dänemark (Schweden und Norwegen) — durch die Verschuldung der Könige und des Adels. I. (Historisch-potitische Blätter f. das katholische Deutschland, hrsg. von E. Jörg u. F. Binder. 106. Bd. München. S. 344—57.)

I. Die Könige Christian I., Johann und Christian II. (1448—1523).

A. V. Heffermehl. Gejstlige Møder i Norge. Et Bidrag til den norske Kirkes Historie efter Reformationen til 1814. Kra. 202 s.

A. C. Bang. Kirkehistoriske smaastykker. Kra. 348 s.

Af indholdet fremhæves: Bidrag til Geble Pederssøns levnetsløb. S. 204—31. — Hr. Petter Dass. S. 232—249. — Fra hernhutismens tid. 1. Brødrene Siverud. 2. Anna Dorthea Thurmann. S. 250—63. — „Døre-brevet". Et bidrag til biskop J. N. Bruns biografie. S. 264—77. — „Elias-folket". Et billede af Norges nyeste kirkehistorie. S. 278—97. — Bidrag til overtroens historie i Norge. 1. Spredte levninger af hedenskabet blandt vort folk. 2. Svartebogen. S. 324—48.

N. Hertzberg. Pædagogikens Historie samt den norske Skoles Udvikling og Ordning. Kra. 156 s.

Behandler også delvis skolens udvikling i Danmark.

A. Pinloche. La réforme de l'éducation en Allemagne au 18ème siècle. Basedow et le philantropinisme. Paris. *1889.* VIII + 597 s.

S. 48 ff. om Basedows virksomhed i Sorø. S. 532 f. om philantropien i Danmark. S. 544—45 uddrag af et brev fra B. til den ældre Bernstorff.

O. Moe. Katechismus og Katechismusundervisningen fra Reformationen, især i Danmark og Norge. (Slutning.) (Theolog. Tidsskr. for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge. 3. Række. 3. Binds 2. og 3. Hefte. Kra. S. 163—340.)

G. Detlefsen. Geschichte des königlichen Gymnasiums zu Glückstadt. I. Von der Gründung der Stadt im Jahre 1617 bis zur Einsetzung des Collegium scholasticum im Jahre 1747. 24 s. 4°.

Påskeprogram fra gymnasiet i Glückstadt.

Aktenstücke zur Geschichte der früheren lateinischen Schule zu Itzehoe. III. Mitgetheilt von *K. Seitz.* Itzehoe. 64 S.

Program fra real-progymnasiet i Itzehoe.

v. Maurer. Die norwegischen höldar. (Sitzungsberichte der philos.-philol. u. histor. Classe der k. b. Akademie der Wissensch. zu München. Jahrg. 1889. 2. Bd. München. S. 169—207.)

Omtaler bl. a. ordets brug i England i Normannertiden og i Norge i Christian IV.'s og Christian V.'s lovarbejder.

R. Foerster. Die Kunst in Schleswig-Holstein. Rede zur Feier des Geburtstages Sr. Maj. des Deutschen Kaisers, Königs von Preuszen Wilhelm II. gehalten an der Christian-Albrechts-Universität am 27. Januar 1890. Kiel. 26 s.

A. Goldschmidt. Lübecker Malerei und Plastik bis zum Jahre 1530. Historisch dargestellt. Lübeck. 39 s. + 43 tavler. Folio.

S. 28—29: Verbreitung der Lübecker Kunst. S. 32 en biografi af maleren Claus Berg, der indkaldtes til Odense af dr. Christine; S. 35 omtales B. Notke, der arbejdede i Århus domkirke.

F. Zarncke. Kurzgefasstes Verzeichniss der Originalaufnahmen von Goethe's Bildniss. (Abhandlungen der philol.-histor. Classe der königlich sächsischen Gesellsch. der Wissensch. 11. Bd. Lpz. S. 1—131. 4°.)

S. 18—19 omtales Jens Juels blyantstegning af Goethe.

H. Riegel. Neue Nachrichten über Werke von Carstens. (Repertorium f. Kunstwissensch. Redig. von H. Janitschek. 13. Bd. S. 73—80.)

B. Bendixen. Fornlevninger i Hardanger. (Foren. til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring. Aarsberetning for 1889. S. 12—62.) Kra.

Behandler også „fornlevninger" fra tiden efter 1536.

B. E. Bendixen. Aus der mittelalterlichen Sammlung des Museums in Bergen. Bergen. 48 s. samt 3 kolorerede plancher. (Bergens Museums Aarsberetning for 1889.)

Omhandler processionsfaner og antemensalier.

Afbildningar af föremål i nordiska museet, äfvensom af nordiska ansiktstyper, klädedrägter och byggnader, af hvilke tekningar förvaras i nordiska museets arkiv, utg. af *A. Hazelius.* 2 och 3. Island. Sthm. 20 tavler og 8 (upaginerede) s. 4°.

C. Cederström. Om träsniderier från äldre tid. Ny följd. (Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. 4. bd. 6. h. Göteborg. S. 491—523.)

Om mangletræer, også i Danmark og Norge.

H. Volksmann. Fastnachtgebräuche aus Schleswig-Holstein. (Am Urquell. Wien. I. Bd. Nr. 7—8.)

H. Carstens. Uso e credenze do San Giovanni nello Schleswig-Holstein. (Archivio per lo studio delle tradizioni populari. Palermo. IX. vol., no. 3.)

Die nordischen Weinachten. (Das Ausland. 1890. Nr. 50—52.)

A. Sack. Deutsches Leben in der Vergangenheit. 1. Bd. Halle a. S. VIII + 804 s.

Af indholdet fremhæves: Die Hansa und das Kontor zu Bergen. S. 689—702.

R. Lundberg. Det stora sillfisket i Skåne under medeltiden och nyare tidens början, dess förhållande till samtidiga sillfisken och till det nutida fisket i Skåne. (Antiquarisk tidskrift för Sverige, utg. genom H. Hildebrand. 11. delen. 3. h. 76 s.)

G. Guldberg. Om Skandinavernas hvalfangst. (Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen. N. f. 3. årg. Sthm. S. 251—71.)

L. Korth. Köln im Mittelalter. (Annalen des hist. Vereins für den Niederrhein, insbesondere die alte Erzdiöcese Köln. 50. H. S. 1—91.)

S. 15 og note 85 omtales Kölns handelsforbindelse med Danmark.

W. Naudé. Deutsche städtische Getreidehandelspolitik vom 15.—17. Jahrhundert, mit besonderer Berücksichtigung Stettins und Hamburgs. (Staats- u. socialwissensch. Forschungen. Hrsg. v. G. Schmoller. VIII. Bd. 5. H.) Lpz. *1889.* 154 s.

S. 48 ff. Hamborgs handelsforhold til Danmark.

v. Krogh. Das Gottorper Archiv. (Archivalische Zeitschrift. Hrsg. von Löher. N. F. 1. Bd. S. 147—65.)

v. Krogh. Das groszherzogliche Haus- und Zentralarchiv in Oldenburg. Archivalische Zeitschrift. Hrsg. von Löher. N. F. 1. Bd. S. 166—78.)

P. Knuth. Geschichte der Botanik in Schlesvig-Holstein. 1. Theil. (Die Zeit vor Linné.) Kiel u. Lpz. 52 s.

H. Pettersen. Anonymer og pseudonymer i den norske literatur 1678—1890. Bibliografiske meddelelser. Kra. 128 s.

W. Molér. Bidrag till en Gotländsk bibliografi. Sthm. 116 s.

Fiske. Books printed in Iceland, 1578—1844: a third supplement to the British Museum catalogue. Florence. 29 s.

C. Curtius. Der Münzfund zu Travemünde und die Lübeckischen Hohlmünzen. (Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. 6. Bd. 1. H. S. 161—99.)

S. 183—85 beskrives mønter fra hertugdömmerne, Danmark og Norge fra tiden omkring 1500.

W. Dieckerhoff. Geschichte der Rinderpest und ihrer Literatur. Beitrag zur Geschichte der vergleichenden Pathologie. Berlin. VI + 270 s.

Forfatteren behandler også kvægpesten i Danmark og dens danske beskrivere navnlig Holberg s. 70 og Abildgaard s. 140—42.

G. Lammert. Geschichte der Seuchen, Hungers- und Kriegsnoth zur Zeit des dreissigjährigen Krieges. Wiesbaden. VII + 291 s.

S. 49—50 omtales en pest, der rasede i Danmark 1619, s. 97 sygdom i Flensborg 1627—28.

J. Mankell. Öfversigt af svenska krigens och krigsinrättningarnas historia. 1. delen. Hednatiden och medeltiden. Sthm. XIV + 578 s.

Er for den overvejende del krigshistorie; går til år 1525.

A. Zettersten. Svenska flottans historia. Åren 1522—1634. Sthm. XI + 511 s. Uden trykår.

Indeholder s. 1—399 efterretninger om flådens organisation og personel etc., s. 399—499 „sjötåg".

V. Ødegaard. Norske Jægerkorps's historie 1788—1888. Kra. og Kbh. V + 208 + 120 s.

De sidste 120 sider er: Personalia over alle officerer, som har været ansatte ved Norske jægerkorps.

Saxe. Krieger-Gräber und Denksteine auf Sundewitt und Alsen. Unter Benutzung der von Rickert und Plothe gesammelten Notizen. Mit einer Karte. Flensburg. 67 s.

Smaastykker.

4.

En Meddelelse af den danske Envoyé Westphalen om hans hemmelige Forhandling med den russiske Regering 1724—25 angaaende en Løsning af den gottorpske Konflikt.

Ved E. Holm.

I første Del af min Danmark-Norges Historie 1720—1814 S. 85—87 og 138—141 har jeg søgt at give en Fremstilling af, hvad Aktstykkerne i Rigsarkivet indeholde med Hensyn til den hemmelige Forhandling, Frederik IV i Aarene 1724—1725 lod Westphalen føre i Petersborg med den russiske Regering for om muligt at komme til en fredelig Løsning af Striden med den gottorpske Hertug Karl Frederik. Senere er jeg imidlertid bleven opmærksom paa en ret interessant Depeche af 26. Febr. 1732, hvori Westphalen atter er kommen ind paa denne Sag. Kristian VI havde nemlig (29. Januar 1732) sendt ham en Befaling til at indsende alle de Breve, der vedrørte Forhandlingen derom. Hertil svarede Westphalen da i den nys nævnte Depeche, at Frederik IV i Aaret 1726 havde sendt en Lakai Kreibjerg til ham i Petersborg med en Skrivelse, hvori det hed, at da Forhandlingen om en venskabelig Udjævning af Striden var slaaet fejl og han var bestemt paa aldrig at gjøre Hertugen større Indrømmelser, vilde han have Papirerne tilbage. Westpalen havde da sendt dem hjem med en Kapitain-lieutenant Kierulff. Hvis de ikke vare brændte, maatte de ligge iblandt Kong Frederiks Kabinetsskrivelser. Gehejmeraad

Gabel maatte kunne give Oplysning om, hvem der havde ført Kongens Ordrer til ham og Fuldmagten for ham i Pennen. Selv havde han ikke en Linie mere, men hvad han kunde meddele, var, at Kapitain Fontenai i Efteraaret 1724 havde bragt ham Ordrerne til at drive Underhandlingen og tillige en Skrivelse fra Kongen, hvori denne befalede ham at sende ham en Afskrift af sine „ordinære Chifre“ vel forseglet[1]). Efter Czar Peters Død havde Frederik IV ved Kapitainlieutenant Kierulff[2]) sendt ham en ny Fuldmagt (til Katharina I) og tillige nye Chifre. Det væsenlige i, hvad der blev paalagt ham, havde været, at han skulde søge at faa Hertugen af Holsten til frivillig formelig at afstaa det gottorpske Slesvig for evig Tid imod at faa Oldenburg som Vederlag. Men det maatte dog kun ske paa den udtrykkelige Betingelse, at Hertugen skulde overlade Kongen sine holstenske Landskaber, saasnart han besteg den svenske Trone. Dette havde været den eneste Fod, paa hvilken han havde ført Underhandlingen i Petersborg[3]). Kongen havde overladt det til ham selv at drive Sagen paa, hvilken Maade han helst vilde, og han havde da besluttet, ikke foreløbig at lade nogen af Hertugens Ministre faa Del i Forhandlingen, men alene at have at gjøre med det russiske Konseil, nemlig Golofkin, Tolstoi og Ostermann. Han havde holdt det for nødvendigt at betro Sagen til sin Legationssekretær, Koefoed, men dog med Hensyn til Hovedpunktet kunnet undvære dennes Hjælp. Kong Frederik havde paa det strængeste paalagt ham, ikke at lade indflyde noget i sine „ordinære“ Depecher til Regeringen i Kjøbenhavn, der kunde

---

1) Dette stadfæster, hvad jeg i mit ovennævnte Skrift, Henvisninger S. 16—17 kun har kunnet anføre som sandsynligt, at han nemlig paa denne Tid havde faaet Ordrer af den nævnte Beskaffenhed.

2) Kierulff blev (Garde: Efterretninger om den dansk-norske Sømagt, III, 69) paa denne Tid sendt til Petersborg med Galliothen West Vlieland.

3) Den Mening, jeg i mit ovennævnte Skrift, Henvisninger S. 26 har fremsat, at Frederik IV aldrig har tilbudt at afstaa mere Land end Oldenburg som Vederlag for det gottorpske Slesvig, tør jeg herefter antage for rigtig.

røbe Hemmeligheden ved hans Forhandling, og derfor ikke at korrespondere med nogen anden end med ham selv, og i Begyndelsen under den daværende Overkrigssekretær Gabels, siden under Kabinetssekretæren Lüders's Adresse.

5.

En Notits om Jacob Dannefer.

Af S. A. Sørensen.

Blandt de Data, som findes i de forskjellige Beretninger om den fra Svenskekrigene 1657—60 bekjendte Patriot Jacob Nielsen Dannefer, anføres ogsaa, at Dannefer efter Krigen blev Tolder i Stege og døde her 5. Marts 1682[1]). Hvorfra man har faaet denne fejlagtige Tidsangivelse, vides ikke, men der kan være Formodning om, at Aarstallet 1682 er en Skrivefejl for 1680, og at man er bleven vildledt af Datoen 5. Marts 1680, paa hvilken Dag der tilfældigvis findes en Skrivelse fra det kgl. Rentekammer, som omhandler, ikke Dannefers Død, men hans Dødsbo. Dannefer døde overhovedet ikke som Toldembedsmand og antagelig ikke i Stege. Som meddelt i „Dansk biogr. Lexikon“ IV, 176 havde han allerede 1671 afstaaet Tolderiet i Stege og var med sin i 1658 erhvervede Ritmesters Grad 1674 paa ny indtraadt i Hæren, hvor han 1675 blev udnævnt til Generalvognmester, det vil sige, Chef for Hærens Train. Som saadan hørte han til Kongens Generalstab og deltog i Felttoget i Mecklenburg og Belejringen af Wismar. Han findes 26. December 1675 opført i Wismar Krigskasseregnskab, men i det følgende Maanedsregnskab er Generalvognmesterposten vakant i Staben, og da der i en Beretning af 26. Februar 1676 fra Artillerimajor Buchner i Wismar forekommer en Passus saalydende: „weil Dannifer todt“, og hans Navn ikke er fundet i Dislokationslisterne over

[1]) Imm. Barfod. Den falsterske Gejstligheds Personalhist. I, x. Fr. Barfod. Fortællinger af Fædrelandets Hist. 3. Udg. II, 171.

Tropperne, der fra Nordtydskland førtes over til Sjælland og senere dannede Hæren i Skaane, er det sandsynligt, at Dannefer er død i eller i Omegnen af Grevismühlen, hvor Hovedkvarteret dengang var, i Begyndelsen af Aaret 1676.

Om Dannefers sidste Kampagne vil der næppe findes meget at berette, saameget mindre som den Post, han nu beklædte, jo ikke førte ham frem i de Kæmpendes første Række. De Aktstykker fra Felttoget, der angaa ham, synes for det meste kun at være Rekvisitioner og Ordrer om Afgivelse af Heste og Befordring, og en Undtagelse danner maaske kun nedenstaaende Brev fra ham til Christian V. Det er skrevet paa det Tidspunkt (Slutningen af September 1675), da den svenske Hærfører, Grev O. W. Königsmark, ved Damgarten standsede den danske Hærs Fremrykning, og det har forsaavidt historisk Interesse, som det giver en Antydning af, at der i det danske Hovedkvarter herskede Tvivl om, hvorledes man i det vanskelige Terrain skulde forholde sig med at føre Angrebet frem. Tiltalende er den ligefremme Maade, hvorpaa Dannefer henvender sig til Kongen, og det Vink, han giver denne om at udgive Forslaget for „eget Paafund", er ret karakteristisk. Brevet, hvis Underskrift tyder paa, at Dannefer i sin Ungdom maa have havt god Øvelse i at føre Pennen, er ord- og bogstavret gjengivet og lyder saaledes:

Stormechtigste Konge! Allernaadigste Arfue Herre! Effter at Eders Kongl. May:st err nu i dend Stan, som udkreffuer adschillige Betrachtninger til Eders May:^{stz} Armees Preservation, derfor siunes mig aller underdanigst uforsuarl: at dølge det, som af forige Krigserfarenhed, oc siden widere effter-tenchende Mideler, som kunde tiene Eder til at bruge. Saa er herom mit allerunderdanigste Forslag neml: Secke med ren Uld tet oc wel udstoppede erre effter Proportion for Musqueter, refflede Bøsser oc Canoner under 6 Pund Kule schudfrj, kunde tienne til Beschiermelse at kaste eller welte for sig baade i Moradtz for en Pas, Festning eller andre Steder mod Finden, ind til mand der bag effter sig enten wil beschandtze, abrocere eller ved anden Fordehl forbygge. Oc saasom det wel hendis, at gode oc tienl: Forslag undertiden,

enten for mand befrychter de wed Brugen ey schulde holde Prøfve, eller for den Tuil, Personen, hvorfra de kommehr, kunde tilleggis, tilbagedriffues, daa paa det Eders Kongl. May:st herom disbedre kand forsichres, er det en ringe Ting først for sig self at forsøge, dernest for de høye Krigsforstendige som et eget Paafund allernaadigst proponere, huorledes slig Materie føyeligst med beste Fordehl brugis kand. Bedendis aller underdanigst dette i Kongl. Naade maatte optagis, saasom det af

Eders Kongl. May:stz throplichtigste Undersaatte er welmendt.

Jacob Danneffer.
mpp.

Af det Kongl. Hofuidquarter
Rebnitz den 22 Septemb. 1675.

Nogle Bemærkninger om Peter Andreas Heiberg.

Af

Edvard Holm.

I.

P. A. Heibergs politiske Anskuelser.

I mit i Aaret 1888 udgivne akademiske Lejligheds-skrift: „Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat i Slutningen af det 18. Aarhundrede“ har jeg søgt at bestemme den Plads, P. A. Heiberg indtog i den Kreds af Mænd, der her hjemme vare Talsmænd for friere politisk-sociale Ideer. Jeg udtalte der, at han aldrig har erklæret sig for Republikaner eller ønsket voldsomme Omvæltninger i Staten, at han vistnok „var ivrig Oppositionsmand, men aldeles ikke anlagt til at være Partifører eller Revolutionsmand, at han holdt af at leve stille for sig selv og med Sandhed kunde sige, at han aldrig havde koaliseret sig med noget Parti, noget Komplot eller noget Menneske“ [1]). Men ved Siden deraf var det min Opfattelse, at der hos Heiberg traadte tydelige republikanske Sympathier frem, og at den Forfatning, hvormed han

[1]) Se mit ovennævnte Skrift S. 164.

tænkte sig Enevælden blive afløst, var Republiken. Afhandlingens snævre Ramme gjorde det umuligt for mig omstændelig at motivere denne Opfattelse, og jeg holdt det saa meget mindre for nødvendigt, som det vistnok har været den almindelige Mening, at Heiberg i sit Hjærte var Republikaner.

I Modsætning hertil har Dr. H. Schwanenflügel nylig i sit livlige og smukt skrevne Arbejde: „Peter Andreas Heiberg" gjort en anden Opfattelse gjældende. Efter ham vilde Heiberg ganske vist ikke vide noget af det gamle patriarkalske Kongedømme, og hvad der hed Smiger for kongelige Personer var ham modbydeligt; men han var dog for saavidt nærmest konservativ, som han hverken vilde „omstyrte Kongedømmet eller (som Datidens Franskmænd) rodhugge det privilegerede Aristokrati". Forfatteren henviser til Heibergs Ord om dette: „Gro i Fred for mig, gamle hellige Steneg", han mener, at Heiberg siger dette „paa sin kolde, spydige Maade, men med fuld Oprigtighed" [1]). Dr. Schwanenflügel tror da ogsaa, at Heibergs politiske Meninger faldt temmelig sammen med Colbjørnsens, saaledes som denne formulerede dem ved sin i hin Tid meget bekjendte Tale i Landhusholdningsselskabet fra Aaret 1794. Heiberg, siger han fremdeles, mente, at det var paa den tredje Stand, at Vægten burde ligge i Staten, saaledes som han udtrykte det, naar han fremhævede sin Iver for at „bibringe de saakaldte lavere Stænder en ædel Selvfølelse og en Overbevisning om, at den sande Ære er noget, som vi selv kunne erhverve os, og som ingen Fødsel, ingen Bestalling, intet Patent, ingen Konge paa Jorden

[1]) S. 214.

kan give". Men denne Kjærlighed til Tredje Stand bragte dog efter Dr. Schwanenflügels Mening ikke Heiberg til at blive fanatisk i sin Uvilje imod Brevadel og Adelskab, han kunde godt respektere Adelsmænd med selvstændig Overbevisning [1]).

Da Dr. Schwanenflügel har fremsat denne sin Opfattelse af Heibergs politiske og sociale Meninger netop i Modsætning til, hvad jeg havde udtalt, har det ligget mig nær at gjenoptage en Undersøgelse derom, og det saa meget mere, som det har været mig overdraget at være officiel Opponent ved den mundtlige Forhandling om Forfatterens Skrift, efter at dette var blevet antaget af det filosofiske Fakultet som Afhandling for Doktorgraden. Men ved fornyet Prøvelse af Stoffet er det mig ikke muligt andet end i alt væsentligt at finde mine tidligere fremsatte Meninger begrundede. Jeg haaber, at det ikke skal anses for overflødigt, naar jeg nu gaar noget nærmere ind paa det her omhandlede Spørgsmaal. P. A. Heiberg er en saa interessant Skikkelse, at det er værdt at søge at komme til Klarhed om hans Standpunkt i den nævnte Retning.

Jeg kan meget godt gaa ud fra det Sted, Dr. Schwanenflügel har citeret om Heibergs varme Følelse for de lavere Klassers Vel. Heiberg var, som for øvrigt alle de, der i hin Tid repræsenterede Fremskridtet her hjemme, fuldt ud Tredje Stands Forkæmper. Den franske Revolutions Aand havde her givet et sidste Stød til, hvad allerede i Forvejen var i stærk Udvikling, Uviljen imod Adelen. Men hvilke Forfatningsformer har Heiberg vel ment, vare de mest betryggende for Folkets

---

1) S. 476, 216 og 208.

store Masse? Skjønt han ikke har sagt det med rene Ord, forekommer det mig utvivlsomt, at han har holdt Republiken for den i saa Henseende heldigste Forfatning. For det første, hvad de skatteydende Borgeres Pung angaar. Hans Afhandling „Politisk Dispache“ er her bestemmende. Det lader sig vistnok ikke godtgjøre, at han har skrevet den for at vise Republikens Fortrin; men ingen kan læse den igjennem uden at blive slaaet af, i hvilken Grad Heiberg mener, at man maa foretrække at være skatteydende Borger i en Republik fremfor at være det i et Monarki. Den Sammenligning, der i Skriftet gjennemføres, dels imellem Stats-Udgifterne i Danmark og i den franske Republik, dels imellem, hvad der brugtes ved forskjellige Monarkiers Hofholdning og, hvad der gik med til det samtidige Direktorium og Folkerepræsentationen i Frankrig, fører tydelig og klart til en saadan Opfattelse. Heiberg mener endog, at Frankrig under Direktoriet havde lettere ved at bære Krigens Byrde end Danmark ved at betale sine Udgifter i Fredstid. Med stor Styrke fremhæver han ogsaa det farlige ved den frie Raadighed, Fyrsten har over Statens Finanser, saa han ved at gjøre Greb i Statskassen kan dække, hvad han bruger ud over de engang af ham selv reglementerede Udgifter. „Ikke saaledes“, siger Heiberg, „gaar det til eller kan det gaa til i en Republik, som i Frankrig, hvor Konstitutionen har bestemt Regeringspersonalets Lønninger, der ere uforanderlige, og hvis Forskjel fra et Aar til et andet blot beror paa Kornprisernes Stigen og Falden. Jeg vil ikke paastaa, at ingen af de regerende i denne Stat kan slippe til at anvende de offentlige Midler til eget Brug; men dette

er og bliver dog et Tyveri, som Konstitutionen i det mindste har gjort saare vanskeligt, og som især i Fredstider vil blive vanskeligt, og hvorfor den højeste Øvrighedsperson ligesaa vel som den ringeste Borger kan blive straffet efter Lovene, hvilket aldrig er Tilfældet i Monarkier, hvor Regenterne paastaa, at de ikke staa andre end Gud til Regnskab" [1]). Og med hvilket mørkt Blik paa Kongedømmet ender ikke Skriftet, naar det hedder: „Skulde Historien dog aldrig komme til at nævne en Regent, der, just ved at give efter for Tidernes Trang og Oplysningens Fordringer, gjorde sin Magt urokkelig og sit Minde helligt til evindelige Tider? Dette kunde selv den elendige Ludvig (XVI) have gjort, man tilbød ham ufortjent den Lykke; men han stødte den uerkjendtlig fra sig. Han var lastefuld; han behøvede at begaa en Forbrydelse endnu; han begik den, og den kostede ham ikke alene Livet, men endog Æren. Hvor meget lettere vilde det da ikke blive for en Fyrste, der, fri for Ludvigs Fejl, besad nogle af de gode Egenskaber, som denne ikke havde! Dog! hvor og naar skal en saadan Fyrste findes? Upaatvivleligen træffer man den sande Storhed snarere i Vadmel end i Purpur, snarere i Hytten end i Paladset" [2]).

Et ganske tilsvarende Fortrin havde Republiken i Heibergs Øjne, set fra en anden Hovedside. I den mærkelige Fortale til 3dje Del af sine Skuespil (fra Aaret 1794), hvor han i saa stærke Udtryk giver sin Bitterhed Luft imod virkelige og formente Fjender, kommer han i

---

[1]) P. A. Heibergs udvalgte Skrifter, udgivne af O. Borchsenius og Fr. Winkel-Horn (Kjbhvn. 1884) S. 507—508.

[2]) Smstds. S. 542—43.

en Note[1]) ind paa at omtale, hvilke falske Beretninger tyske Blade satte i Omløb om Tilstandene i Frankrig. Der herskede, siger Heiberg, i Virkeligheden stor Lydighed imod Lovene i dette Land, og saa fortsætter han med følgende Ord: „Vil man have Beviser paa Ulydighed imod Lovene, behøver man hverken at hente dem fra Frankrig eller de saakaldte Pøbelklasser. Monarkierne og de privilegerede Klasser fremvise nok deraf; men det er kun i Republiker, at alle Forbrydere straffes uden Hensyn til deres Stand, Fødsel eller Forbindelser.“ Med andre Ord, efter Heibergs Mening var der kun i Republikerne Lighed for Loven og altsaa fuld Beskyttelse for Folkets store Masse. Hvor ypperlig stemmer ikke hans omtrent samtidige „Vise den 14. Juni 1794“ hermed. Det hedder i denne:

De Franske er en vanartet Slægt,
de rent har glemt deres Levemaade;
Gud tage os i sin Varetægt,
at deres Moder ej her skal raade!
. . . .

Retfærdighed, der bør være blind
mod smukke Damer og store Herrer,
gaar der med Øjne foruden Bind,
i Flæng hun store og smaa fortærer;
hun Guld ej vejer,
for ingen nejer,
om end han lovligste Adkomst ejer
til syndig Daad.

De Baand og Titler, hvorved man før
Forstand og Dyder erhverve kunde,
dem jog den gale Nation paa Dør,
med dem gik Dyd og Forstand til Grunde.

---

[1]) S. 3.

Alt godt aflives,
alt klogt fordrives,
og Idioter alene trives,
foruden Rang.

Om Rettigheder og andet sligt
saa megen Løgn de os vil indbilde;
vi veed, at Mennesket har en Pligt,
hvorfra han aldrig sig maa forvilde:
den er at bukke
og aldrig mukke,
men derimod at i Løndom sukke,
det er hans Ret.

Er alt sligt formentlig tydelige Vidnesbyrd om fransk-republikanske Sympathier, saa peger det i samme Retning, at Heiberg var en Beundrer af den bekjendte engelske Forfatter Payne, der havde en særegen Forkjærlighed for at angribe sit eget Fædrelands Institutioner i Sammenligning med Republikens Herlighed. Det forstaas da ogsaa let, at Heibergs Hus, trods dets tarvelige Indretning, kunde være det Sted, hvor den franske republikanske Diplomat Grouvelle og de Kommissærer, som Frankrigs Regering i Handelsanliggender havde sendt til Kjøbenhavn, søgte mere end noget andet Sted. Hvordan Tonen var i Kredse, i hvilke Heiberg ragede frem som den betydeligste, derom har ogsaa Pavels givet et Vidnesbyrd i sin Selvbiografi. Han, der dengang var en stor Beundrer af Heiberg, skildrer her et Sted sit første Møde med denne i et Selskab hos Gyllembourg; han fortæller da, at efter at de fleste vare gaaede hjem, blev nogle faa tilbage, deriblandt Heiberg, og saa, siger han, „toge Samtalerne og Skaalerne en ægte republikansk

Vending. Saa godt jeg kunde, tog jeg Del deri, da jeg dengang var Demokrat med Liv og Sjæl!" [1])

Ogsaa Heibergs Had imod Adelen havde et republikansk Præg. Han var ganske vist langt fra at ville nivellere Samfundet efter plumpe demokratiske Grundsætninger. Han kunde udtale, at det var bedst, naar et Aristokrati herskede i Staten; men herved forstod han et Aristokrati efter dette Ords oprindelige Betydning som et Herredømme af de bedste, de dygtigste Mænd. En Fødselsadel var ham derimod noget modbydeligt; han mente, at den maatte forsvinde, hvis der skulde komme Lykke i et Samfund. „Det er sandt", har han sagt i Fortalen til „De Vonner og Vanner", „jeg hader arvelig Adel, fordi jeg tror, at Opfinderen heraf har gjort større Ulykke i Verden end Opfinderen af Krudt og Tallotteri" [2]). Dr. Schwanenflügel har som et Vidnesbyrd om, at Heiberg ogsaa i sine Følelser imod Adelen forstod at bevare et vist Maadehold, citeret dennes Ord: „Nej, gro i Fred for mig, gamle hellige Steneg"; men Indtrykket bliver sikkert et helt andet, naar man lægger Mærke til den Sammenhæng, hvori dette Sted staar. Heiberg skildrer her, i den nys nævnte Fortale, hvorledes Frankrigs Historie viser Adelens Haardnakkethed i at forsvare sine formentlige Rettigheder, „at den hellere lader Millioner Mennesker slagtes, Byer og Stæder opbrændes og Landet i Bund og Grund ødelægges, end den, ved endog den aller ringeste Opofrelse fra sin Side, skulde søge at forekomme disse og utallige andre Ulykker". „Himlen",

---

[1]) Cl. Pavels's Autobiografi udgivet af C. P. Riis. (Christiania 1866.) S. 240.

[2]) P. A. Heibergs udvalgte Skrifter o. s. v. S. 489.

saaledes fortsætter han, „bevare mine Øjne fra nogen Tid at se slige voldsomme Statsomvæltninger i mit kjære Fødeland! Nej! gro i Fred for mig, *sacra ilex*! gamle gothiske Træ, plantet af Barbariet og fredet af Despotisme og Herskesyge! Staa i Fred med samt dine Frugter, Skjolde, Vaabner, Pergamentsbreve og Undertrykkelser, indtil Du raadner paa din Rod og omstyrter! Det være lige langt fra mig at udrække min Haand efter dine Frugter som efter Øxen, der kunde fælde Dig, om endog mine Arme kunde svinge den! men tillad mig ogsaa at holde mig saa langt som muligt fra den giftige Taage, som Du udsender!“ [1]) Ganske vist, her saa lidt som nogensinde ellers vil Heiberg bygge Barrikader; men kan man tænke sig Had og Foragt udtrykt paa en bitrere Maade, end det her er sket?

Dette Adelshad var visselig, som allerede ovenfor nævnt, almindeligt i hin Tid; men Opfattelsen af Forholdet imellem Enevælde og Adel var ingenlunde den samme. To forskjellige Retninger kunne her spores. Den ene, der paa en Maade kan føres tilbage til den kjøbenhavnske Borgerstands Stemninger i 1660, var den, at Enevælden var et nødvendigt og naturligt Værn mod Adelen. Den møde vi hos Colbjørnsen trods al hans Kritik af „Lensaristokratiets“ Væxt i Kristian VI's Tid, og den træder klart frem hos Rahbek, naar han f. Ex. i 1793 skrev til Nyerup: „Vi har endnu Souveræneteten nødig til at nedtræde os Adel og Feudaldespotiet“ [2]). Den

---

[1]) P. A. Heibergs udvalgte Skrifter o. s. v. S. 492.

[2]) S. Birket Smith: Til Belysning af literære Personer og Forhold. (Kjbhvn. 1884.) S. 217.

anden Opfattelse var den, at netop de danske Konger (alene med Undtagelse af Frederik IV) havde kjælet for Adelen eller ladet sig beherske af den, saa at den fik Lov til at brede sig mere og mere i Staten. Denne Mening havde en ivrig Talsmand i Riegels og maaske endnu mere i Gudenrath; og naar vi i Citatet ovenfor se Heiberg tale om, at det gamle gothiske Træ, Adelsvælden, var fredet af Despotisme, peger det paa, at ogsaa han havde Blikket fæstet paa den nøje Forbindelse imellem Kongemagt og Adel. Dette skimter ogsaa idelig igjennem hos ham, snart ved enkelte Ytringer som den, at i krigførende Stater er den største Del af Adelen intet andet end kongelige Bødler, snart igjennem hans Polemik imod Theaterdirektøren Grev Ahlefeldt, igjennem Sidehug til Hofadel o. l. Jeg tvivler overhovedet paa, at nogen kan læse Heibergs Skrifter igjennem uden at faa Indtrykket af, at Kongedømmet, saaledes som det havde bestaaet igjennem Tiderne, i hans Øjne havde været Støtte for Standsuligheden. Han var ganske sikkert enig med Riegels, naar denne sagde: „Fyrster omgives lige saa nøje af Adelen som af Luftkredsen“ [1]), medens han derimod trods alle Revolutionens Udskejelser — som han ingenlunde var blind for — dog opfattede den franske Republik som Lighedens Statsforfatning og derfor som den, der indeholdt Forjættelsen om en ny og bedre Tid.

Glemmes maa nu fremdeles ikke hele Rækken af hans satiriske Udfald, baade i Viserne og i hans prosaiske Skrifter, imod Konger og Kongedømme eller, hvad dertil hørte. Tonen kan være spøgefuld, saa Bitterheden,

---

[1]) Riegels: Udkast til Fierde Friderichs Historie. I. (Kjbhvn. 1795.) S. 57—58.

der ligger bag ved, forsvinder i det morsomme, vittige Udtryk; men Ordene kunne ogsaa falde som svippende Slag af en Piskesnært, der efterlader et Mærke, hvor den rammer, og de kunne komme som blodige Svøbeslag, som et Udtryk for den dybeste Haan og Vrede.

Hvem kan vel andet end le, naar han i „Vise den 29. August 1794“ læser:

Her Vinen skjænket staar paa Bord,
de Gjæster vente kuns et Ord,
som dem skal sige, hvem til Ære
den Skaal skal være.

Den ej for nogen Konge er,
den ædle Tid den er ej mer,
da Folket bad og kanonerte,
naar han laxerte.

Men det er visselig alt andet end royalistisk. Et andet Sted snærter han følelig Kongernes vante dynastiske udenrigske Politik, naar det i en Vise hedder:

Bryde snildt en sluttet Fred,
skabt at evig vare,
naar man Fordel ser derved
og ej øjner Fare;
rane, hvad man eje gad,
andres Land regere,
saa bær Kongerne sig ad,
naar de harmonere [1]).

Ere de flere Steder forekommende Udtryk „stjærnede Fjog“, „stjærnede Dosmer“ tydelige Allusioner til, hvor ilde det efter hans Mening gaar til med de Ordens-

---

[1]) Udvalgte Skrifter o. s. v. S. 624.

dekorationer, som Kongerne uddele, saa faar dette en særlig Adresse til danske Forhold ved et af Laterna magica Visens Vers, der lyder saaledes:

Her med Pungen Judas staar,
han var kuns en Staader,
før han til Pilatus gaar
og hans Ven forraader;
Kongen trykker glad hans Haand,
skjænker ham det hvide Baand
og Pension i Naade.

Noget af det, der mest vakte Heibergs Kritik ved Styrelsen i Monarkierne, var den Vilkaarlighed, han mente, der raadede ved Fyrsternes, tidt af Luner bestemte Beslutninger, som det var Undersaatternes Pligt, blindt at bøje sig for. „Naar Fyrsten", skriver han et Sted, „siger til den Mand, som han aldrig har set eller talt med: Du skal raade mig i mit Lønkammer, Du skal give mig Raad i Statssager, Du i Henseende til Ret og Retfærdighed, Du i Handelsaffærer og saa videre, saa ere vi forbundne til at tro, at disse Folk virkelig forstaa at raade i de Ting, hvortil de ere kaldede" [1]). Heibergs Harme herover kan stige til formelig Voldsomhed. Stærkest maaske i det af personlig Forbitrelse saa stærkt gjennemtrængte Flyveskrift „*Suum cuique*". Her læser man: „Ere ikke Konger Guder paa Jorden? og kunne svage Dødelige trænge ind i Guddommens Hemmeligheder eller udgrunde deres skjulte vise Raad? Langt fra! det kunne næppe de Cherubim og Seraphim, der staa omkring Himlens Herres og Jordens Guders Trone, hvor de uafladeligen synge et evigvarende Halleluja — uden at

[1]) Fortale til 3dje Del af hans Skuespil S. 47.

kjedes derved. Om Hagelen nedslaar Sæden paa vore Marker, om Pesten afmejer Halvparten af Mennesker paa Jordkloden; om Konger sælge Folk som Slagtekvæg eller tillade deres elskede Ministre at spille Kort om Nationers Blod og Sved, saa maa vi tie, knæle i Støvet og tilbede.

Kongen i Danmark er over Loven. Salig og højlovlig Ihukommelse Kong Friderik den tredjes tro Undersaatter, vores kjære Forfædre, hvis faderlige Forsorg for deres Børn og Afkom til evig Tid ikke nok kan roses, gave ham og hans Efterkommere viseligen den fulde og uimodsigelige Ret til idag at befale et og imorgen det modsatte, endog i en og samme Sag, alt til Landets Tarv og Bedste; vel vidende, at ingen anden kan have Kundskab herom uden blot Monarkerne og de, der have den uskatterlige Lykke, daglig at svæve omkring ham“ [1]).

Hvem kan endelig, naar han læser Heibergs „Sproggranskning“, andet end faa det Indtryk, at hans satiriske Piskeslag her falde tiest og drøjest overfor Forhold, der høre hjemme i Monarkierne? Blot et Par Exempler for at vise det. Saaledes: Hof. Et Akademi for alle de Kunster, der ere forbudne i Luthers Katekismus. Det er Hans Majestæts allernaadigste Vilje, siger Ministeren, naar han har udøvet en Hævn imod den, han hader. Majestæt. Et Skjærmbrædt, bag hvilket Skjælmer drive deres Spil ustraffet. Mennesker. Regnepenge i Kongers eller Ministres Spillepartier o. s. v.

Flere af disse Træk behøve, tagne hver for sig, ikke at komme fra en Mand, der principielt følte Lyst til at kritisere Monarkiet og monarkiske Tilstande; men samle

---

[1]) *Suum cuique* S. 4—5.

vi dem alle sammen, er det umuligt andet, end at de give Indtrykket af et lidet royalistisk Sind. Nu kan man ganske vist nævne Digte af Heiberg i en helt anden Aand, Digte, hvor han ligefrem har sunget til Kongehusets Pris, først og fremmest hans „Almindelig Folkesang i Anledning af Kronprinsesse Marie Sophie Frederikkes Indtog“; men denne Sang var skrevet allerede i 1790, inden den franske Revolution var naaet langt frem; i flere Digte i Anledning af kongelige Personers Fødselsdage er aabenbart blot det sidste Vers eller den sidste Linie helliget vedkommende, der giver Anledning til det Gilde, hvor Visen synges; for øvrigt tumler Digteren sig frit i den øvrige Del af Sangen, uden at denne har noget med Kongehuset at gjøre. Det bekjendteste af den Slags Digte fra hans Haand er vistnok Visen: „Fred med Kongerne paa Jorden“, skrevet i Anledning af Kristian VIIs Fødselsdag 29. Jan. 1793. Her priser han Danerkongen som den, der „Tankens, Bondens, Negrens Lænker med ædel Kjækhed brød“. Men foruden at denne Vise, taget i sin Helhed, langt mere er en Formaning til Kongerne end en Lovprisning af dem, saa er den ogsaa den sidste, han har skrevet, hvori der kan være Tale om at finde en royalistisk Stemning. Det Sind, der kommer til Orde i alle hans senere Poesier og Skrifter, var saare langt fra Royalisme.

Imidlertid, det vilde være en Overdrivelse, om man vilde nægte, at Heiberg ogsaa efter 1794 kunde tænke sig Konger herske godt, saaledes, at der var Lykke at finde under deres Scepter. Men det Kongedømme, der stod for ham i et saadant Lys, var ganske forskjelligt fra det, som var nedarvet fra tidligere Tid. For det første vilde han naturligvis ikke vide noget af Kongedømmet af Guds

Naade, hvor Fyrsten kun mente at skylde Gud Regnskab. Det hedder i en af hans Viser:

> Et Lys er tændt, som Verden lærer,
> at Folket er ej Slagtefaar;
> at den, som over det regerer,
> ej ene Gud til Ansvar staar [1]).

Derimod var Kongen i hans Øjne Statens første Embedsmand. Dette var rigtignok en Opfattelse, som det attende Aarhundredes mærkeligste Fyrster, Mænd som Frederik den store og Josef II, havde havt. Men disse Herskere opfattede vel at mærke denne Stilling som hjemlende dem selv en ganske uindskrænket Magt, og om de end gav Pressen langt friere Tøjler, end den tidligere havde havt, taalte i det mindste Frederik den store ikke Kritik af den politiske Styrelse. Naar Heiberg derimod talte om Kongerne som Embedsmænd, trak han dem tillige stærkt ned i Niveau med Undersaatterne. Efter at han f. Ex. et Sted har fremstillet sin Lære om, at det rette Aristokrati, d. v. s. Dygtighedens Arristokrati, helst burde raade i Samfundet, tilføjer han: „Men naar sand Folkelyksalighed derved skal grundes, da maa intet Menneske i Staten — maaske Kongen alene undtagen, hvilket jeg ikke drister mig til afgjørende at bestemme — fødes med større Rettigheder eller med nærmere Adkomst til Statens Embeder end enhver af sine Medborgere“ [2]). Hvor varsomt han end udtrykker sig, er det dog klart, at Arvekongedømmet er ham imod. Hans stærke Kjærlighed til logisk Konsekvens behersker ham ogsaa her. Og det Kongedømme, hvori Heiberg kunde

---

[1]) Udvalgte Skrifter S. 595.
[2]) Skuespil 3dje Bind (Fortale til „Indtoget“) S. 124.

finde sig, maatte have en stærk Magt ved Siden af sig. Vistnok ikke en Folkerepræsentation. Han har aldrig henpeget paa det konstitutionelle Kongedømme som Eneværldens naturlige Afløser[1]). Derimod vilde han have Kongen kontrolleret af den offentlige Mening, saaledes som den udtalte sig igjennem en næsten ganske ubunden Presse. Ligesom der derfor naturligvis skulde aflægges offentlig Regnskab, for at det kunde prøves af Kritiken, saaledes skulde alle Styrelsens Mænd, ja selve Kongen kunne kritiseres. Derom vidner den Spot, hvormed han i Skriftet „*Suum cuique*“ taler om Opfattelsen af Kongen i Danmark som „ufejlbar“, en spydig Vending for den Sætning i Kongeloven, at Kongen kun skylder Gud Regnskab for sine Handlinger. Derhen sigte ogsaa tydelig følgende Ord af ham: „Ligesaavel som Skribenten bør straffes, naar han ubeføjet klager over den højeste eller den laveste af Statens Tjenere, det er lige fra Kongen af og til Politibetjenten, ligesaa vel bør ogsaa Embedsmanden uden Hensigt til hans Person eller Stand afstraffes, naar Skribenten godtgjør, at han har forset sig eller handlet imod sine Pligter“ [2]). Man ser vel, at Heiberg ikke her har gjennemført Sammenligningen helt; han siger af nærliggende Grunde ikke, at Kongen bør afstraffes, naar Skribentens Kritik er berettiget, og saavidt vilde han ganske sikkert ej heller gaa; men man kan ikke være i Tvivl om, at han

---

[1]) Jvfr. mit Skrift: Den offentlige Mening og Statsmagten o. s. v. S. 122 ff., hvor jeg har fremhævet, hvad der gjorde det vanskeligt for Datidens Fremskridtsmænd her hjemme at finde et konstitutionelt Kongedømme, hvori de kunde se et Forbillede for en fremtidig Forfatning i den dansk-norske Stat.

[2]) Smstds S. 3—4.

vilde hævde Kritikens Ret til ogsaa at vende sig imod Kongen personlig. Hvad nu, hvis denne ikke brød sig om Dadlen og hvis han fremturede i at herske paa urigtig Maade? Heiberg siger det ikke med rene Ord, og han har et andet Sted udtalt: „jeg har aldrig opfordret og skal aldrig opfordre til Oprør". Men om dette end vistnok var hans oprigtige Mening, saa var han dog for meget Logiker til i sin Theori at kunne blive staaende derved. Derfor trak han Konsekvenser af sine Meninger om den frie Kritiks Berettigelse overfor Kongen lige til at holde det for det principrigtige, at man maatte kunne opfordre til Oprør, og han udtalte: „Alt Oprør og al Revolution udspringer ikke nedenfra hos Folket, men ovenfra hos Regeringen og de Magthavende" [1]). Eller, som det mere pikant hedder i Sproggranskning: „Revolution. En Forbrydelse, som bestaar deri, at en Nation gjør sig vred, naar Regentens Haandlangere efter at have flaaet Skjorterne af Folket begynder med at flænge paa Huderne. Regenten har Lov til at gjøre Revolution mod sit Folk, men Folket ikke imod Regenten."

Et Kongedømme som det, Heiberg kunde slaa sig til Ro med, var, som enhver ser, ikke alene uendelig langt fra den gamle Enevælde, saadan som den endnu existerede paa hans egen Tid; men det var aabenbart en Umulighed. Man kan her mindes Macaulays træffende Ord: „Vilde man stille en Presse som den engelske

---

[1]) En Draabe i det store Hav af Skrifter om Skrivefriheden (1797) S. 16—18. Hermed kan jævnføres den Advarsel, han i Politisk Dispache tilraaber Fyrsterne om dog at betænke, hvad de skylde Nationerne, der saa rigeligen lønne dem, „da eller Lys og Frihed snart vil hævne sig forfærdeligen paa sine Undertrykkere" (Udvalgte Skrifter S. 542).

ved Siden af en Styrelse som den i Petersborg, vilde Følgen ufejlbarlig blive en Explosion, der vilde ryste Verden". Selv om Heiberg næppe har havt nogen Klarhed herpaa, kan der ingen Tvivl være om, at han har opstillet dette Kongedømme som en Udvej for at faa Fremskridtet i Gang uden at prædike nogen Omvæltning, som det vilde være halsløs Gjerning at opfordre til, og som han var for loyal til at ønske fremskyndet ad voldsom Vej. Men naar det af det foregaaende vil være klart, at Republiken ifølge hans Opfattelse som Forfatning stod over Monarkiet, saa kan der næppe være Tvivl om, at han har tænkt sig Kongedømmnt med den udstrakte Pressefrihed og den stærkt begrænsede kongelige Ukrænkelighed som en Overgangsform til republikanske Statsformer.

II.

Heiberg og den samtidige Regering.

Det er ikke Meningen her at komme ind paa at fortælle Heibergs forskjellige Sammenstød med Regeringsautoriteter og Domstole. Det vilde, især efter at Dr. Schwanenflügels Bog er kommet ud, være det samme som at tærske Langhalm. De følgende Bemærkninger skulle blot tjene dels til at udfylde den nys nævnte Forfatters Fremstilling, dels til at fremsætte nogle Berigtigelser, hvor det forekommer mig, at de behøves.

Skjønt Heibergs pirrelige Temperament og Hang til Mistænksomhed allerede æggedes[1]) ved hans Sammenstød

[1]) Man forbavses over allerede i Januar 1791 at se ham i et Brev til Suhm tale om sig selv som en forfulgt Mand og som den, der maatte vogte sig for falske Venner (Hist. Tidsskr. 1. R. IV S. 358—59).

i Begyndelsen af Halvfemserne, først med Kjøbenhavns Politimester og senere med Theaterdirektøren Grev Ahlefeldt, følte han sig vistnok endnu stærkere oprørt, da han i Efteraaret 1794 i Anledning af sin Vise: „Vor Klub er dog en herlig Sag“, blev stævnet for Hof- og Stadsretten, og denne (17. November 1794) idømte ham en Mulkt paa 300 Rdlr. for i Visens 5te Vers at have fornærmet Kong Georg III af England. Her hedder det:

King George han spiller høje Spil;
en Satan fik ham nylig til
at rive Folkets Klubber ned,
sig selv til stor Fortræd.
Han tror ej, Britten mukke tør,
hvor gal han endog Sagen gjør;
tror I, godt Folk, slig Politik
kan længe holde Stik?

Dr. Schwanenflügel har gjort den interessante Bemærkning, at den Strid, der har været, om Dommen var uretfærdig eller ikke, afgjøres, naar man ser paa de fire første Linier i Visens 6te Vers:

I Fyrster paa den hele Jord,
o! hør ej slig en Niddings Ord,
som der, hvor Folk forsamler sig,
ser Spor til Borgerkrig.

Han mener, at der derefter ikke kan være Tvivl om, at Ordet „han“ i 5te Vers's femte Linie gaar paa Pitt og ikke paa Kong Georg.

Det forekommer mig, at man, naar man sammenholder disse Steder, maa indrømme, at der er overvejende Sandsynlighed for, at Ordene „slig en Nidding“ vise tilbage paa det foregaaende Vers, og at man derefter maa give Dr. Schwanenflügel Ret i, at Heiberg

sagde sandt, naar han nægtede, at han havde villet sigte til den engelske Konge. Under alle Omstændigheder vil man ikke kunne forkaste en saadan Paastands Berettigelse. Dommen kan derefter ikke anses for retfærdig.

Men uheldigvis gaar Dr. Schwanenflügel til Yderligheder ved S. 344 at skrive om Dommen: „Sagen er den, Heiberg skulde dømmes“. Disse Ord kunne kun forklares saaledes, at Meningen maa være, at Regeringen havde sat en Forfølgelse i Scene, og at Hof- og Stadsretten gik dens Ærinde paa en samvittighedsløs Maade. Men kan denne Opfattelse forsvares?

For det første, hvem var det, der fik Anklagen sat i Gang; det var A. P. Bernstorff, og det bliver altsaa ham, der skal have været ivrig for at faa Heiberg domfældt, i det mindste tildels tilskyndet af Animositet imod denne[1]). Dette er imidlertid en ugrundet Sigtelse. Bernstorffs Motiv ligger klart for Dagen. Han har opfattet Visen paa den Maade, mange baade dengang og senere have gjort, som sigtende til Kong Georg III; men en saadan Fornærmelse imod denne mente han, det ikke gik an at lade passere. Man maa huske paa, hvor spændt Forholdet netop dengang var til England som en Følge af, at Regeringen i Kjøbenhavn vilde hævde danske og norske Skibes Ret til at tilføre Frankrig Varer, der ikke kunde kaldes Kontrabande. Ved den 27. Marts 1794 at slutte et væbnet Neutralitetsforbund med det for franske Sympathier mistænkte Sverige havde

---

[1]) Se Dr. Schwanenflügels Ord S. 344—45: „At imidlertid ogsaa Animositet mod en af Tidens betydeligste liberale Publicister ved denne Lejlighed har ledet den ellers fortjenstfulde Ministers Optræden, kan jeg ikke komme bort fra“.

den dansk-norske Regering end mere vakt Englands Mistro. Den engelske Udenrigsminister brugte det Udtryk til den danske Statsafsending i London, at han maatte opfatte Danmark og England som staaende i et Forhold til hinanden, ligesaa kritisk som det, der plejer at gaa umiddelbart foran en Krig. Engelske armerede Skibe begyndte at krydse imellem Norges og Jyllands Kyst, ja i selve Kattegat for at visitere og endog opbringe dansk-norske ligesaa vel som svenske Handelsskibe. Dette vilde hverken Bernstorff eller den svenske Regering finde sig i, og en forenet Eskadre paa 4 Linieskibe krydsede i Nordsøen fra 20. August til 10. Oktober med Ordre til ikke at taale, at Skibe fra de skandinaviske Stater lede Overlast. Men ligesaa bestemt Bernstorff var paa her at byde England Spidsen, ligesaa lidt vilde han finde sig i, at Forholdet til denne Stat vanskeliggjordes ved Viser eller Skrifter, der indeholdt Fornærmelser imod den engelske Konge. Det maa erindres, at kort i Forvejen havde Heibergs bidske — om end i sig selv vel begrundede — Udfald i Rahbeks „Tilskueren“ paa den engelske Gesandt Hailes for Ytringer af ham efter Kristiansborg Slots Brand[1]) voldt Bernstorff højst ubehagelige Optrin med denne. Man kan naturligvis paastaa, at Bernstorff burde have kunnet forstaa Visen rigtig, og man kan, om man vil, finde, at det var at vise for stor Forsigtighed overfor England, naar han fik Heiberg sat under Tiltale. Men, hvad man ikke har nogen Ret til at sige, det er, at Bernstorff har været ledet af andet end af Tanken om Statens Sikkerhed udadtil. Det gaar ikke an at paastaa, at naar der ikke var

---

[1]) Se derom Dr. Schwanenflügels Bog S. 318.

Grund til at sætte Heiberg under Tiltale for hans Vise 29. Januar 1793 med Linierne:

Britens Konge Lyset frygter,
spreder Mørkhed i sit Land,

saa kunde der heller ikke nu være det. Den politiske Stilling var nemlig en helt anden i Sommeren 1794 end i Begyndelsen af 1793, da England endnu ikke var i Krig med Frankrig.

Og nu selve Dommerne! Jeg er, som ovenfor sagt, enig i, at de burde have frikjendt Heiberg; men der foreligger ikke den ringeste Grund til at tro, at de have ment andet end, at denne havde fornærmet Kong Georg. Der maa i saa Henseende gjøres opmærksom paa, at de Ord af Visen, som efter Dr. Schwanenflügels Mening skulle være afgjørende med Hensyn til Forstaaelsen af det omhandlede Vers, slet ikke ere nævnte af Heibergs Defensor, Schønheyder, i hans Procedure[1]). Han har ikke set den Betydning, de havde, og ligesaa lidt har Heiberg selv set det, da han naturligvis ellers havde instrueret sin Sagfører om at fremhæve dette Moment. Kan man saa forarges saa stærkt over, at de have undgaaet Dommernes Opmærksomhed?

Idet Heiberg, som naturligt var, kom i en ophidset Sindsstemning over Domfældelsen og gav denne Luft ved Udgivelsen af Proceduren i Sagen, brugte han blandt andet det Udtryk, at den Skrivefrihed, man havde, ganske vist var et „kostbart og uskatterligt Klenodie, men tillige et saa skrøbeligt Klenodie, at de Folk, der ikke have

---

[1]) Dette fremgaar af Heibergs Skrift: „Procedure og Dom ved Hof- og Stadsretten angaaende Visen: „Vor Klub er dog en herlig Sag““. (Kjbhvn. 1795.)

den aller største Smidighed og Behændighed i Fingrene, virkeligen gjorde bedst i til evig Tid at lade den staa som en Dukke i et Dukkeskab" [1]). Han var utvivlsomt langtfra ene om den Opfattelse, at den fældede Dom viste, hvor lidt Reskriptet af 3. December 1790 var betryggende for Trykkefriheden, og Dr. Schwanenflügel er aabenbart af samme Mening [2]). Men hvor lidt jeg end skal bestride, at Reskriptet havde sine svage Sider, saa maa jeg stærkt fremhæve, hvad jeg allerede tidligere har gjort opmærksom paa, at denne Sag som drejende sig om formentlige Fornærmelser imod en udenlandsk Fyrste var af en særlig Natur, ganske forskjellig fra almindelige Pressesager. Ingen vil vel nægte, at vor Presselov af 3. Januar 1851 er en meget frisindet Lov, og dog vilde Heiberg ligesaa godt være bleven domfældt efter dens § 7, som han blev det efter hin Tids Bestemmelser. Forordningen af 1851 sætter for Fornærmelser mod en fremmed Fyrste Straf med Fængsel fra 3 Maaneder til 1 Aar eller Bøder fra 50 til 500 Rdlr.

Og endnu Et med Hensyn til denne Sag, der fik saa afgjørende Indflydelse paa Heibergs Stemninger. Han brugte senere i Anledning af den en Ytring, der skulde blive skjæbnesvanger for ham, da han nemlig i Stridsskriftet „*Suum cuique*" skrev om den: „den blev anlagt mod mig for nogle Udtryk mod Master Pitt eller, som Hs. Majestæt behagede at befale, mod Kongen af Storbrittannien". Dette var, skriver Dr. Schwanenflügel derom, ganske vist sandt, men Heiberg burde have husket, at hver Sandhed har sin Tid. Nej! dette var,

---

[1]) P. A. Heiberg: Procedure og Dom o. s. v. S. V.
[2]) S. 345—46.

tør jeg paastaa, netop ikke sandt. Var Heiberg bleven dømt ved en kongelig Resolution — hvad ikke sjælden skete i Enevældens tidligere Tid —, saa kunde det siges, at Kongen havde befalet, at hans Ord vare brugte imod Kong Georg. Men her gik Retssagen den almindelige lovlige Gang, og det var derfor Hof- og Stadsretten, ikke Kongen, der kunde siges at befale noget. Ingen vil dog, naar det Offentlige nu til Dags lader anlægge Sag imod en eller anden for en formentlig Forbrydelse, sige, at enten Kongen eller Justitsministeriet har befalet, at vedkommende har begaaet den eller den Forbrydelse og skal domfældes for den. Heiberg har selv paa første Side af sin „Forerindring“ til den af ham udgivne „Procedure i Sagen om Klubvisen sagt meget rigtig: „Jeg har anset Hof- og Stadsrettens Dom over mig som en Guds Straf, fordi jeg oplod en vanhellig Mund til Bebrejdelser mod Herrens Salvedes Raadgivere eller — som Retten vil — imod Herrens Salvede selv.“ Med Føje talte han her om Retten, ikke om Kongen. Gid han blot havde fastholdt dette, det maa vi alle ønske.

Det næste store Sammenstød imellem Heiberg og Regeringen fremkom, da Notarius publicus-Embedet blev ledigt i Vinteren 1797—1798, og det derpaa blev besat med Professor Godske Hans Olsen i Stedet for med Heiberg. Jeg er enig med Dr. Schwanenflügel i at finde, at der ved denne Lejlighed blev vist Heiberg en stor Tilsidesættelse. For saa vidt kunde jeg forbigaa denne Sag; men der er dog et Forhold ved den, der bør omtales, da det er undgaaet Dr. Schwanenflügels Opmærksomhed, ligesom tidligere hverken N. M. Petersen eller Heibergs egen Biograf Thaarup synes at have lagt Mærke

dertil. Det er, at Heiberg allerede ved denne Lejlighed har ment at møde særlig Colbjørnsens Fjendskab. Jeg holder det for utvivlsomt, at han har troet, at det var denne, der havde hindret, at han fik Embedet. Min Grund til at mene dette er det ene af hans Flyveskrifter i den Fejde, som Sagen fremkaldte. Efter at han nemlig havde givet sin Bitterhed over Tilsidesættelsen Luft i Piecen: „*Suum cuique*“ og Olsen havde svaret herpaa ved sin Brochure: „*Audiatur et altera pars*“, gav Heiberg et skarpt Svar i Skriftet: *Si tacuisses.* Men dette er i Virkeligheden for en Del rettet mod Colbjørnsen. Allerede det Motto, Heiberg har sat paa Titelbladet, er betegnende. Det er Ordene: „Røsten er Jakobs Røst; men Hænderne ere Esaus Hænder“. Og saa lægge man Mærke til den Maade, hvorpaa han angriber det niende Kapitel eller „Ondskabskapitlet“ i Professor Olsens Piece, her hvor han taler om en „ubenævnt Forfatter“. „Dennes Plan“, siger han, „har været den at udgyde al den Edder og Galde imod mig, som hans rummelige Hjærte indeholder, og som han snart i Smug og snart aabenbare udspyer imod enhver, der ikke ofrer Røgelse paa hans Alter eller tilbeder hans ufejlbare Guddom. Han har villet bringe mig i Harnisk og dermed faa mig til at indlade mig i en nærmere Diskussion over adskillige Punkter i Ondskabs-Kapitlet, hvorom der kunde siges meget, paa det jeg da i Overilelse skulde lade et uoverlagt Ord flyde fra min Pen, der kunde give Prætext til et Søgsmaal. Derfore, og ikke af anden Aarsag, afbryder jeg al videre Undersøgelse angaaende dette Kapitel og har nu blot dette at sige til den ubenævnte Forfatter, at Masken er revet fra hans Øjne og at han er vejet i Vejeskaaler og fundet for let.“

Jeg tror, at enhver, der kjender hin Tids Personligheder og Forhold, vil være klar paa, at det er Colbjørnsen, der i Heibergs Tanke har staaet Model for dette Billede af en hovmodig, despotisk og ondskabsfuld Magthaver. Men det bliver til Vished, naar man læser den Note, Heiberg har føjet til dette Kraftsted. „Man tror“, skriver han her, „at en Mand kan være en saare retskaffen Mand, fordi han tror — med Føje eller uden Føje, er her ikke Stedet at undersøge —, at den monarkiske Regeringsform, at arvelig Adel og herskende Kirke hører til den eneste gode og lykkelige Statsforfatning, saalænge som han kun ikke bruger disse Sætninger til at undertrykke Menneskeligheden, og saalænge som han ikke viser sig anderledes, end han er. Skulde f. Ex. Konferensraad Jakob Edvard Colbjørnsen ikke virkelig være en saare hæderlig Mand, uagtet han, saavidt som jeg veed, endnu aldrig har fornægtet, i det mindste den første af de ovenmeldte Sætninger, der stride imod min Overbevisning. Jeg tror ikke, at disse Sætninger — rigtige eller urigtige — afgjøre hans eller nogen Mands Værd. Den Mand derimod, der hænger et falsk Skildt ud, der spiller Demokrat et Sted og Aristokrat et andet, han er, i hvor store Talenter Naturen endog kan have givet ham, et „*monstrum omni virtute redemptum*“ (et Uhyre, der er uden nogen som helst god Egenskab).“ Disse Ord kunne vitterlig ikke passe paa nogen anden end Kristian Colbjørnsen. Det er netop den i hine Aar blandt Fremskridtsmændene saa almindelige — om end i Hovedsagen uretfærdige — Opfattelse af ham som Renegaten, der her træder frem, og ved at stille Broderen Jakob Edvard Colbjørnsen op som Modsætning til ham har Heiberg villet vise, mod hvem denne Salve var

rettet, og det saa klart, at ingen skulde kunne tage Fejl deraf.

For nu slet ikke at tale om det næsten barokke i den Mistanke hos Heiberg, at Colbjørnsen skulde have indladt sig paa at skrive et enkelt Kapitel i hans Medbejlers Stridsskrift, saa kommer man naturlig til at spørge: Hvorfor var Heiberg kommet i en saadan Lidenskab imod Colbjørnsen, en Lidenskab, der bragte ham til at injuriere denne ligesaa grovt, som han senere gjorde det i „Sproggranskning“ og i „Læsning for Publikum“? Der er ingen anden Forklaring mulig end den, jeg ovenfor har anført, at han har holdt ham for mere end nogen anden at have hindret hans Udnævnelse til Notarius publicus og for at have skubbet Olsen frem i Stedet for ham. Medens det er en Selvfølge, at Colbjørnsen, der foruden at være Generalprokurør var 2den Deputeret i Kancelliet[1]), deler Ansvaret med de andre Kancelliherrer for Besættelsen af Notarialembedet, søger man forgjæves at opdage, hvad der kan have bragt Heiberg til ved denne Lejlighed særlig at anse ham som den skyldige. Det, han i *Suum cuique* fortæller om sin Samtale i Vinteren 1796—1797 med Colbjørnsen om, hvorledes Embedet vilde blive besat, naar den daværende Notarius, Justitsraad Schmidt, søgte sin Afsked, kan umulig have været nok til at give ham den Mistanke. Dr. Schwanenflügel har i Anledning af hans senere Sammenstød med Colbjørnsen som en formentlig Grund til hans Forbitrelse mod denne fremhævet, at Colbjørnsen i en bidsk Piece, han udgav imod Riegels[2]),

[1]) Ikke første Deputeret, som Dr. S. siger S. 478.

[2]) Naar man vil forstaa den Glubskhed, hvormed Colbjørnsen her vaskede Riegels's Øren i Anledning af dennes Flyveskrift:

havde nævnet Heiberg som Riegels's Ven, og udtaler den Formodning, at da Heiberg som en Følge heraf den 18. September 1797 tilskrev Colbjørnsen et Brev, havde denne ikke svaret derpaa; herover skulde da Heiberg være bleven opbragt [1]). Det er ganske vist tænkeligt, at Colbjørnsen har været saa uhøflig ikke at svare paa dette Brev, men om saa var, kunde det dog umulig bringe Heiberg til bag efter i ham at se sin hemmelige og svorne Fjende.

Medens Fejden i Pressen gik sin Gang imellem Heiberg og Olsen, udtalte Rahbek i Tilskueren for 12. Juli 1798 det Ønske, at denne Kamp snart vilde ende, da det eneste Dokument, der her var af Vigtighed, Kancelliets Forestilling om det omtvistede Embedes Besættelse, dog næppe vilde komme for Lyset. Nu paa den Tid, da jeg skriver disse Linier, er det let nok at faa Adgang til at undersøge Sagens Akter, og de ere i flere Henseender interessante. Først og fremmest bliver man, naar man gjennemgaar dem, frapperet ved at se, at denne Sag blev behandlet paa en anden Maade, end det plejede at ske i lignende Tilfælde. Allerede det er paafaldende, at den slet ikke er indført der, hvor man skulde vente at finde den, hverken i den saakaldte Gratialprotokol eller i Suplikprotokollen; men mere

---

Trende Breve til Heiberg o. s. v., maa man huske paa den Tone, der gik igjennem Riegels's historiske Skrifter, hvor jævnlig han der ikke blot kom med Udfald mod Regeringen og Kollegierne, men hvorledes han ogsaa talte om Bøndernes Kaar paa hans egen Tid, som om der intet var gjort for dem, som om deres Stilling ikke var mindre slet, end den havde været det under Kristian V eller Kristian VI. Dette maatte nok kunne oprøre en Mand, der havde spillet en saadan Rolle ved Landboreformerne som den, Colbjørnsen havde spillet.

[1]) S. 480.

ejendommelig er dog selve Voteringen. Alle til Kancelliet indgaaende Sager plejede at gaa igjennem 2 Kontorer, af hvilke hvert hørte under en af de Deputerede. Medens Colbjørnsen som Generalprokurør ikke havde noget af disse Kontorer, stod første Deputeret, Konferensraad Schou i Spidsen for det ene, tredje Deputeret, Konferensraad Rejersen havde det andet under sig. Det var denne sidstes Kontor, hvorunder alle Embedsudnævnelserne hørte. Naar en Sag var kommen ind til Kancelliet, blev den af den Deputerede, under hvem den særlig hørte, forelagt til Votering i Kollegiet, idet han selv først ytrede sig. Der voteredes derefter nedenfra opad, saa at den første Expeditionssekretær — paa denne Tid Kancelliraad Knudsen —, der ogsaa havde Sæde i Kollegiet, begyndte Voteringen, og det blev Kancellipræsidenten, dengang Gehejmeraad Kristian Brandt, der sidst udtalte sin Mening. Som en Følge heraf kom Colbjørnsens Votum altid i Midten. Naar denne, den sædvanlige Forretningsgang var bleven overholdt ved Spørgsmaalet om, hvem der skulde være Notarius publicus, vilde det altsaa blive Rejersen, den Deputerede, der havde Embedsudnævnelserne under sig, der skulde have forelagt Sagen og først ytret sig om den. Men saaledes er det ikke gaaet til. Man forbavses over at se, at det er selve Kancellipræsidenten, Kristian Brandt, der her aabner Voteringen med følgende Ord: „Korrespondancen med det udvortes Departement[1]) anføres, og efter de sig mældte Suplikanter kan vel uden al Betænkning indstilles med Anbefaling Professor Olsen“.

---

[1]) om at Professor Olsen kunde beholde sine Vartpenge som tidligere Konsul i Tunis.

Derunder findes saa 3 Gange skrevet Ordet „ligeledes“. Det er hele Voteringen. Det første af disse „ligeledes“ er aldeles sikkert Schous Haand, det andet er efter min Overbevisning Colbjørnsens. Der er altsaa i denne Sag voteret ovenfra nedad, ganske modsat den vante Voteringsorden. Hvad er Grunden dertil? Er det den, at Brandt, der tillige var Medlem af Konseillet, har vidst, at man paa allerhøjeste Steder, hvor Heiberg var alt andet end *grata persona*, ønskede Olsen udnævnt i Stedet for ham, eller ligger det blot i, at Brandt personlig har været ivrig derfor, og altsaa har ønsket selv at votere først? Saa meget er vist, at vil man tale om, at en enkelt Mand i Kancelliet her har havt et Initiativ, saa pege Aktstykkerne paa, at det har været Brandt, ikke Colbjørnsen. Af denne har man i Sagen ikke andet end det lille Ord „ligeledes“. Hvorfor Heiberg da særlig har kastet sin Mistanke og sit Had i denne Sag paa ham, forstaar man ikke.

Ogsaa for saavidt frembyde Aktstykkerne Interesse, som man af dem ser, at der i alt indkom 13 Ansøgninger om Embedet, altsaa 11 foruden Heibergs og Olsens, deriblandt fra Mænd i vel ansete Stillinger som Hof- og Stadsretsassessorerne Bärens og Fr. Horn samt Dr. med., Professor Schønheyder. Ogsaa den bekjendte Litterat, Professor T. C. Bruun søgte det. Dette taler alt andet end til Fordel for Dr. Schwanenflügels Mening, naar han antager, at Kancelliet har søgt efter at finde en Mand, der paa en nogenlunde værdig Maade kunde optræde som Heibergs Konkurrent, og at det derfor lod hele to Maaneder gaa hen, efter at Justitsraad Schmidt havde andraget om sin Afsked, inden det opslog Embedet

vakant[1]). Kancelliet behøvede aabenbart ikke at anstrænge sig for at finde Kandidater. Aktstykkerne vise fremdeles, hvad der var den virkelige Grund til dette Tidsmellemrum af to Maaneder. Sagen var, at en Kandidat Koenig allerede 1782 havde faaet Expektance paa Notarembedet, naar Schmidt døde eller blev afskediget. Han havde, 4. Marts 1797, paa en Tid da det var bekjendt, at denne led af Alderdomssvaghed, bragt sit gamle Krav i Kancelliets Erindring; men der var da fattet den Resolution, at dette maatte vente, indtil Schmidt virkelig søgte sin Afsked. Det vilde naturligvis have været den bekvemmeste Vej til at undgaa Heiberg, hvis man lod Koenig følge efter Schmidt; men man havde Mistanke om, at han ikke kunde bruges. Kancelliet skrev derfor strax efter, at Schmidt var gaaet af, til Stiftamtmand Kaas i Kristiania, for igjennem ham at faa nærmere Underretning om Koenig, der havde levet de sidste Aar i Frederikshald. Den Indberetning, som Kaas tilsendte Kancelliet fra Viceborgmester Heiberg i Frederikshald om Koenig, gjorde det klart, at denne som noget tilbøjelig til Drik var ubrugelig, og han erklærede sig da ogsaa tilfreds, naar man vilde lade ham faa en Pension af Notarembedet[2]). Men disse Forhandlinger

[1]) S. 421.

[2]) Schmidts Ansøgning om Afsked er dateret 11. December 1797, Byfoged Heibergs Erklæring bærer Datoen 27. December 1797, Stiftamtmand Kaas's Skrivelse, der ledsagede denne Erklæring, er af 8. Januar 1798, og det Andragende fra Koenig, hvorved han søgte om Pension i Stedet for længere at kræve Embedet, er af 26. Januar 1798. Kancelliets Forestilling om at opslaa Embedet vakant var udfærdiget 2. Februar 1798. Disse Datoer vise klart, at man aldeles ikke har søgt at trække Sagen i Langdrag. I den sidst nævnte Skrivelse paastaar Koenig, at han lige, indtil han for 3½ Aar siden rejste op til Norge,

toge Tid, de udfyldte netop de to Maaneder, som Dr. Schwanenflügel mener, at Kancelliet brugte til at lede efter en Kandidat til Notarpladsen. Det hele er gaaet ganske naturlig til.

Den næste Salve, som Heiberg udslyngede imod Colbjørnsen, var det vel kjendte Sted i „Sproggranskning“ ved Ordet Privilegier med den tydelige Sigtelse for, at Generalprokurøren havde efterlignet Historien imellem Kong Achab og Naboth ved at berøve Kromanden Jochum Jensen i Nærum hans Privilegium. Jeg har tidligere udtalt om den celebre Kromandssag, at jeg anser det for umuligt at oplyse den fuldstændig, og at jeg finder, at Thaarup i sin Fremstilling deraf[1]) fuldstændig har Ret, naar han siger, at Heibergs Beskyldninger imod Colbjørnsen aldrig ere blevne beviste, om der end ganske vist bliver en Mulighed for, at denne har handlet af urene Bevæggrunde[2]). Dr. Schwanenflügel har ment ikke at kunne blive staaende ved et saadant „stemmer ikke“. Han afgiver sin Kjendelse tydelig imod Colbjørnsen. Uden her at ville indlade mig paa Detailler om den tidt omtalte Sag skal jeg blot minde om Hovedtrækkene i den. Pastor Nyholm i Søllerød indgav i Aaret 1795 Klage til Kancelliet over, at Svir og Nattesæde gik i Svang hos Kromand Jokum Jensen i Nærum. Kancelliet sendte Klagen til Rentekammeret, hvorunder

---

havde forrettet den Del af Notarialembedet, som angik Oversættelser og fremmede Vidners Afhørelse. Han vil, som man ser, gjøre Heiberg Rangen stridig som Schmidts vigtige Medhjælper.

[1]) Hist. Tidsskr. 3. R. II. S. 197—98.

[2]) Mit Skrift: Den offentlige Mening og Statsmagten o. s. v. S. 199—200.

Kroholdssager hørte. Dette lod optage et Forhør, der imidlertid ikke bragte noget for en Dag. Da saa Rentekammeret spurgte Kancelliet, om Sagen hermed skulde være endt, svarede dette, at Forhøret havde været slet og overfladisk holdt, det gav tillige Instrux om, hvorledes et saadant skulde afholdes, og nævnede, hvilke bestemte Personer der maatte kunne vidne. I Henhold til, hvad der kom frem ved dette nye Forhør, lod Rentekammeret Kromanden tiltale for vedkommende Birkedommer. Da denne i den Afskrift af Kroprivilegiet, der forelaa for Retten, ikke fandt nogen Angivelse af, hvilken Straf Kromanden skulde være hjemfalden i, naar han overtraadte Privilegiet, dømte han ham efter den almindelige Forordning om Krohold (2. Februar 1757), og han slap derfor med ubetydelige Mulkter. Men idet Rentekammeret sendte Kancelliet en Meddelelse herom, gjorde det tillige opmærksom paa, at ved Birkeretten havde Kromandens Privilegium ikke foreligget in extenso; det lod derfor en fuldstændig Gjenpart af dette Privilegium medfølge, hvoraf det fremgik, at det indeholdt en Passus, som ikke havde staaet i den Afskrift, hvorefter Birkedommeren havde dømt, nemlig at Kroholdet ikke under Bevillingens Fortabelse maatte misbruges til noget Fylderi eller Tidsspilde for Bønder eller andre. Som en Følge heraf spurgte Rentekammeret Kancelliet om, hvorvidt det mente, at Sagen burde appelleres til Højesteret eller ikke. Svaret herpaa var, at da det var blevet forsømt i Sagen at fremlægge et Hoveddokument, burde den indankes for Højesteret. Den fornødne Bevilling til „nye Dokumenters Fremlæggelse“ medfulgte. Da Rentekammeret herefter lod Appellen finde Sted, blev Kromanden 18. November 1797

ved Højesteretsdom med 6 Stemmer mod 3 dømt til at have sit Privilegium forbrudt.

Jeg har her fortalt Sagens Gang efter Akterne. Medens Brevvexlingen imellem Rentekammeret og Kancelliet i hin Tid var ubekjendt, kom de Aktstykker, der vare forelagte for Retten, frem for Offentligheden, da Heibergs Angreb paa Colbjørnsen gav Folk travlt med Sagen. Colbjørnsen havde Ejendomme i Nærum, og Kancelliet havde vitterlig lagt Pres paa Rettergangen ved at kræve et nyt Politiforhør afholdt og endog nævne, hvem der skulde forhøres. Det blev derfor ganske naturlig opfattet, som om Colbjørnsen havde ønsket at faa Kromanden dømt. Han var i hin Tid „*bête noire*" for Frihedsmændene i Kjøbenhavn; der var en gunstig Jordbund for alskens Fortællinger til Skade for ham, og en af dem, der kom i Gang, var den, at han var bleven forbitret paa Kromanden, fordi denne engang havde nægtet ham en Overkjørsel eller en Vej over sin Mark til et Teglværk, han ejede derude. For at hævne sig derover havde han faaet Præsten til at klage over Kromanden og ogsaa naaet at faa denne dømt.

Var nu denne Historie sand eller ikke? Herom veed man ikke det mindste. Den kan have været sand; men den kan ogsaa enten have været hel og holden usand eller det sande i den kan have været aldeles overgroet med Usandhed. Dr. Schwanenflügel erklærer imidlertid, at han tror paa „Vejhistorien". Dertil er nu ikke noget at sige; men, naar han vil motivere, hvorfor han gjør det, kan jeg ikke se, at han er heldig. Han mener, at, hvis der ikke havde været noget om denne Sag, „vilde sikkert Colbjørnsens ivrige Forsvarer, Kammeradvokat J. M. Schønheyder, være kommet frem

med Beviser derimod". Dr. S. holder sig til, at denne ikke tog i Betænkning at demaskere de maliciøse Sigtelser, som Heiberg i „Læsning for Publikum" fremsatte imod Colbjørnsen, idet han brugte dennes Forbogstaver C. C. som Skive, for at adressere de grusomste Angreb paa ham[1]), og han mener, at Schønheyder umulig kunde lade være at tage Hensyn til hin Beskyldning, som fremsattes paa Byens forskjellige Kaffehuse. Desuden, siger Dr. S., udæskedes Schønheyder stærkt af Heiberg selv, der i „Aktstykker i Sagen mod Jokum Jensen" tydelig henpegede til Vejhistorien. Men for det første var der stor Forskjel paa Heibergs Sigtelser imod C. C., der forelaa i et trykt Skrift, og saa paa et Rygte, der sneg sig omkring paa Byens Knejper; og hvad den Udæskning angik, som Heiberg fremsatte, saa er det undgaaet Dr. Schwanenflügels Opmærksomhed, at den først kom frem i et Skrift, Heiberg udgav efter, at Schønheyder havde offentliggjort sin Fremstilling af Sagen. Denne kunde da ikke godt tage Hensyn til, hvad der først saa Dagens Lys, efter at han havde udtalt sig.

Iblandt alt det, hvorom der i hin Tid blev talt i Anledning af Sagen, spillede det aabenbart en særlig stor Rolle, at Kroholdsprivilegiet kom til at foreligge i en Skikkelse ved Højesteret, der var forskjellig fra den, hvori det havde foreligget ved Underretten. Dr. Schwanenflügel er ogsaa forbavset derover, og det i den Grad, at han skriver: „Det Hele ser rigtignok meget løjerligt ud. Er en saadan Forretningsgang mulig: at en Expedient i

[1]) Blandt andet kunde man i Læsning for Publikum Nr. 8 S. 121 læse om „C. C., der ved Nedrighed og Underfundighed skulde have skilt J. J. ved et Privilegium og sat sig selv i Besiddelse deraf".

et Regeringskollegium kan i en Kopi „mutilere“ [1]) et Privilegium, naar dette skal bruges til at dømme Privilegiehaveren efter? — Ingen tør sige det om Colbjørnsen; men man har hele sin Højagtelse for Manden behov, for ikke at tro, at han selv har supleret det Privilegium, efter hvilket Jokum Jensen blev dømt.“

Disse Ord er det umuligt at læse uden at faa Indtryk af en Sigtelse imod Colbjørnsen, om muligt værre end nogen af dem, Heiberg fremsatte imod denne. Men det er tillige let at se, at den ærede Forfatter her paa uheldig Maade har givet sin Fantasi frie Tøjler. Hvorledes gik det for det første i hin Tid til med Udstedelse af Privilegier? Ganske paa samme Maade som nu til Dags. Den, der fik et Privilegium, modtog et Originalexemplar deraf; det havde han siden, og vilde nogen i en Retssag fremkomme til hans Skade med et Exemplar af hans Privilegium, der indeholdt andet end, hvad der stod i hans eget, kunde hans Defensor øjeblikkelig afsløre Bedrageriet ved at forelægge det, han selv havde. Altsaa en „Suplering“ som den ovenfor omtalte var utænkelig. Hvad ovenfor er anført om Rentekammerets Skrivelse til Kancelliet netop i Anledning af den uheldige Form, hvori Privilegiet havde foreligget ved Underretten, peger klart nok paa, at her ikke forelaa noget Bedrageri; men hertil kommer endelig, at vi den Dag idag kunne skaffe os Vished om Sagen. Alle slige Privilegier bleve ved Udstedelsen indførte i dertil indrettede Protokoller, der hørte til Rentekammerets Arkiv. Tage vi nu den Protokol for os, hvori Jokum Jensens Privilegium staar,

---

[1]) Ordet „mutilere“ er brugt af Schønheyder i hans Piece: Noget til Oplysning for Publikum.

træffe vi det der (27. Januar 1792) ordret, som det blev forelagt for Højesteret, og vi se tillige, at det var enslydende med et, der 10. Juli 1784 var blevet udstedt for Jokum Jensens Formand som Krovært, en Mand ved Navn Lars Olsen.

Hvorledes, det spørger man maaske, havde det da kunnet gaa til, at Privilegiet ikke var blevet forelagt in extenso ved Underretten? Der kan ikke være Tvivl om, at det er sket ved en Uagtsomhed af vedkommende Embedsmand i Rentekammeret, der havde at sørge for at skaffe en Afskrift. At nu en saadan Uagtsomhed har kunnet begaas, er maaske endda ikke saa uforstaaeligt. Den ovenfor nævnte Kammeradvokat Schønheyder fremsatte allerede dengang, da Folkesnakken havde travlt med denne Historie, i „Kjøbenhavns lærde Efterretninger“ en ret rimelig Forklaring. Han mente nemlig, at da Afskriften var bleven sendt for at blive benyttet ved det første Politiforhør (inden Sagsanlæggelsen endnu var besluttet), og da det for Forhørets Skyld var tilstrækkeligt at vide, for hvilke Personer Kromanden maatte skjænke eller ikke, havde dette formentlig været Grunden til, at Afskriveren havde troet det ufornødent at tilføje den udeladte Klausul[1]). Men hvad enten denne Forklaring er rigtig eller ikke, er det indlysende, at Rettergangen imod Kromanden har været helt lovlig, og at der ikke er vist nogen Underfundighed imod ham[2]). Men det

---

[1]) Kjøbenhavns lærde Efterretninger for 1799 Nr. 22, S. 348—52.

[2]) Medens det er utvivlsomt, hvad ogsaa Dr. Schwanenflügel stærkt fremhæver, at de Overskridelser af Privilegiet, der bleve konstaterede ved Vidneforhøret, og hvorefter Kromanden blev dømt, kun ere ubetydelige, er det et stort Spørgsmaal, om ikke ved denne Lejlighed et vist Sammenhold imellem Bønderne

var ganske sikkert højst uheldigt for Colbjørnsen, at den nævnte Fejl ved Afskriften havde fundet Sted, det gav Vind i Sejlene for dem, der vilde ham til Livs.

Desto værre virkede han selv dertil ved et halvt Aars Tid efter, at Kromanden var bleven dømt, at søge om at faa Lov til at oprette et Marketenteri ved sit Teglværk i Nærum. Dette opnaaede han ogsaa. I og for sig var dette Ønske meget naturligt, thi efter at Kroholdet var ophørt der i Landsbyen, kostede det stor Møje at skaffe Mad og Drikke til hans Arbejdere. Det var vitterligt, at han selv ikke havde en Skillings Indtægt af dette Marketenteri[1]), og det kunde være naturligt nok, at Marketenteren fik Ret til „at forsyne Fremmede, der kom til Byen, med tillavet Mad og Drikke“, nu, da der ikke mere var nogen anden Kro; men det tog sig ilde ud, at Kroholdsprivilegiet paa en Maade var blevet flyttet til Teglværkets Marketenteri. Colbjørnsen havde vitterlig ønsket Jokum Jensen domfældt[2]), og er

---

og Ulyst til at ville volde Kromanden Fortræd har havt stærk Indflydelse herpaa. Det bør i det mindste nævnes, at Højesteretsassessor, Justitsraad Graah, der i Nærum boede lige over for Kroen og paa Grund af sin særlige Kundskab til Forholdene ikke ønskede at være med at dømme i Sagen, senere under den Fejde, der opkom i Anledning af den, skrev til Schønheyder: „Jeg tror at skylde Sandheden det Tillæg: at jeg og mine Husfolk i al den Tid, Kroen holdtes lige over for min Gaard og Have, vare Vidner til alle et lovstridigt Kroholds Uordener, med Støjen, Skrigen og Larmen alle Helligdags Aftener til langt ud paa Morgenen, at sædvanlig saas baade Gaard- og Husmænd om Mandag Formiddag beskjænkede paa Gaden o. s. v. (11. Maj 1799)“ (i Schønheyders Piece Noget til Oplysning for Publikum. S. 27—28).

[1]) Dette vise de i den ovennævnte Schønheyderske Piece S. 37 ff. trykte Aktstykker.

[2]) Dette anser jeg for ubestrideligt efter det Pres, Kancelliet lagde paa, at Sagen blev omhyggelig undersøgt.

det endog meget muligt, at han blot har været ledet af sin Opfattelse af, at dennes Maade at benytte sit Privilegium paa var en Skandale, saa stillede han sig blot for den Mistanke, at hans ledende Bevæggrund havde været Tanken om, naar Kroen var borte, da at kunne skaffe sine Arbejdere bekvemmere og maaske billigere Fortæring i et eget Marketenteri. Dette kunde selvfølgelig siges at være en Fordel for Teglværket. Om han har havt en saadan Tanke, veed ingen; men Muligheden deraf lader sig ikke nægte. At hans Fjender med Heiberg i Spidsen opfattede denne Mulighed som en Kjendsgjerning, følger af sig selv. Stridens Bølger gik altfor højt til, at det kunde være anderledes.

Medens Folk vare optagne af at drøfte Colbjørnsens Skyld eller Uskyld i dette, var Heiberg bleven sat under Generalfiskalens Tiltale i den Sag, der skulde ende med hans Landsforvisning. Det er vel bekjendt, at han mente, det var Colbjørnsen, der havde faaet Anklagen rejst imod ham for at hævne sig over Artiklen i Sproggranskning om Ordet „Privilegier". Dr. Schwanenflügel gjør med Rette opmærksom paa, at denne Antagelse ikke havde Grund nok at hvile paa; der var andre Mænd lige op til Kronprinsen, der ligesaa godt kunde have Del i Sagsanlæggelsen. Idet jeg ellers slet ikke videre vil gaa ind herpaa, skal jeg blot som et lille Suplement fremhæve et Par Vidnesbyrd om, hvor ophidset Kronprindsen dengang var imod Heiberg og i det hele imod dem, som han mente, misbrugte Trykkefriheden. Man ser ham den 24. Juli 1799 ovre fra Louisenlund, hvor han tilbragte Sommermaanederne i dette Aar, skrive til Kancellipræsidenten: „Min kjære Gehejmeraad Brandt.

Hermed følger et Blad af Heiberg[1]), som er efter mine Tanker overmaade skammeligt. Mig synes, at alt dette burde han ogsaa dømmes for." Omtrent en Maanedstid derefter (21. August) hedder det i et andet Brev fra ham til den samme: „Det gjør mig ondt, at Kancelliet har saameget med Skriblerne at gjøre; men man gaa dem modig imøde. Til skurvede Hoveder vil Handling, og det maa Kancelliet opvarte dem med. Derfor er det det øverste Justitskollegio (!), ingen Eftergivenhed maa finde Sted med saadanne. Frygt maa jages i disse Mennesker. Hvortil det Smøreri i en Stat, hvor enhver kan faa Ret, hvor enhver finder Vejen til Kongen aaben. Jeg bifalder ganske, at Kancelliet tager fat paa disse Herrer. Kun ingen Skaansel, og dette er forbi" [2]). Naar man læser et saadant Vredesudbrud, kan man ikke undre sig over den Trykkefrihedsforordning, der udkom en Maaned efter (27. September 1799). Snarere maatte man vente, at den var bleven endnu strammere, end den blev.

---

[1]) Sandsynligvis et Nummer af „Læsning for Publikum".

[2]) Disse Breve findes iblandt de Brandtske Papirer paa Herlufsholm. De have hidtil været utrykte,

Poul Nolsø.

Et Livs- og Tidsbillede fra Færøerne ved Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede.

Af

Jakob Jakobsen.

1.

Færøernes interessante, paa Island nedskrevne, Oldtidshistorie er tilstrækkelig bekendt. Men med Oldtiden er ogsaa Øernes egenlige historiske Periode forbi. Det gik med Færøerne, som det gik med de nærliggende Shetlands- og Orknøer, ja endog til en vis Grad med Nordens i literær Henseende vigtigste Land i Oldtiden, Island. Deres Oldtid er forholdsvis rig paa Begivenheder, som ere blevne Historiens Almeneje — *Orkneyingasaga*, som omhandler de berømte Jarlers blodige Kampe, og *Færeyingasaga*, hvis Midtpunkt er Helten og Kristendomsforkynderen Sigmund Brestessøn og hans Modstander, den kloge Trond i Gøte, vise, hvilken Rolle disse Øgrupper spillede i længst forsvundne Dage. Men efter den begivenhedsrige Oldtid indtraadte en stærk Slappelse. Øgruppernes fjærne Beliggenhed var fremdeles en nødvendig Aarsag i, at de i Længden ikke kunde holde Skridt med Fastlandet i Kulturudvikling, ti da det omflakkende Vikingeliv ved den kristne Aands Indtrængen

efterhaanden fik Ende, blev Forbindelsen med Fastlandet sparsommere; og deres ringe Udstrækning og ringe Folkemængde vare i Vejen for Udviklingen af nogen betydeligere selvstændig Kultur eller Historie, som kunde gøre Krav paa almindelig Opmærksomhed.

Alle de nævnte, af Normænd bebyggede, Lande kom ind under norsk Overherredømme og gik tilligemed Norge over i Forbindelsen med Danmark. Men Orkn- og Shetlandsøerne udskiltes snart og kom ved Pantsættelsen til den skotske Konge Jakob den tredje (Aar 1469) ind under den engelsk-skotske Kulturs og det engelsk-skotske Sprogs Indflydelse.

Spørge vi, hvilke Personer eller Begivenheder af mere almen Interesse Historien har vidst at berette om fra Færøerne i det lange Tidsrum, som ligger imellem Oldtiden og vore Dage, da er det i yderste Grad sparsomt bevendt. Færingerne have hele Tiden levet deres eget Liv, uænsede af den øvrige Verden og uden at ænse den. Kun Magnus Hejnesens Navn glimrer som en enlig Stjærne paa den mørke Baggrundshimmel. Den bekendte dristige Søhane, som paa Kong Frederik den andens Tid rensede de færøske Farvande for de mange frække Sørøvere, som plyndrede Landet, har i Virkeligheden været Øernes eneste historiske Person siden Oldtidsperiodens Afslutning, og mange Overdrivelser ere blevne kolporterede om Færingernes Kærlighed til og Beundring for denne Mand.

Men der er andre Tidsrum af Interesse i Færøernes nyere Historie, særlig det korte, som er denne Afhandlings Kærne, nemlig det første Aarti af dette Aarhundrede. En enkelt Mand, Poul Nolsø, hidtil ganske ukendt udenfor Færøerne, spiller aldeles afgjort Hovedrollen deri, hvorfor

Skildringen af det nævnte Tidsrums Historie omtrent bliver det samme som en Skildring af hans Liv og Virksomhed[1]). Og det er ikke blot som Banebryder paa forskellige materielle Omraader, at han holdes saa højt i Ære af sine Landsmænd som ingen anden, men ogsaa som Øernes betydeligste Digter paa det satiriske Omraade.

2.

Før Overgangen til det egenlige Æmne vil det være hensigtsmæssigt at forudskikke nogle Bemærkninger om Færøernes daværende Stilling i Kongeriget og om deres Embedsmænd. Øerne (som paa det omhandlede Tidspunkt kun talte henimod 5000 Indbyggere, adskilligt under Halvdelen af det nuværende Indbyggerantal) hørte, som nu, til den danske Stat, men regnedes indtil 1814 særlig til Norge, med hvilket Land de ogsaa havde Lovgivning fælles. Af Regeringskollegierne var det nærmest Skatkammerkollegiet eller det saakaldte kongelige Rentekammer, hvorunder de sorterede.

De to øverste Embedsmænd vare Lagmanden og Landfogden.

Landfogden, som havde sit Sæde i Thorshavn paa Strømø, var „Amtsmandatarius“ eller Befuldmægtiget under Stiftamtmanden over Sjælland[2]), skulde som kongelig Oppebørselsbetjent opkræve Skatter og var tillige

---

[1]) Paafaldende er det, at ingen af de Forfattere, som have skrevet om Færøerne, have ænset denne Mand.

[2]) Ved kongelig Resolution af 6. September 1775 bleve Færøerne, som hidtil havde staaet under den islandske Stiftsbefalingsmand, henlagte under Sjællands Stiftamtmandskab.

Øernes øverste Politimester. Han var forlenet med Amtmandsmyndighed [1]).

Lagmanden, som havde sit Sæde paa Stegaard (*á Stai*) paa Vaagøen, var en Art Overdommer og Formand for Lagtinget eller Lagretten, som bestod af 48 Lagrettesmænd. Disse vare Lagmandens Meddomsmænd og Vidner og skulde sætte deres Segl under Lagmandens Domme. Til Lagretten indstævnedes de Sager, som enten ikke kunde paadømmes paa de mindre, saakaldte Vaarting [2]) eller bleve urigtigt paadømte dèr. Lagtingene (saaledes benævnte i Norge og paa Færøerne, i Danmark: Landsting) skulde ifølge Kristian den femtes norske Lov afholdes tre Gange om Aaret i hvert Lagdømme, nemlig den 9. Januar (Helligtrekongers Lagting), den 17. Juni (Botolfi Lagting) og den 14. September (Korsmisse Lagting), og disse have ogsaa været holdte paa Færøerne, men Hovedtinget her var dog det saakaldte Olaiting paa Olaidag (ɔ: Kong hellig Olavs Dag), den 29. Juli (*Ólasøkoting*). Lagrettesmændene udtoges af Landfogden efter Tur hvert Aar, otte fra hvert Syssel. Den færøske Lagret havde imidlertid en videre Myndighed end den nævnte. Fogderne og de, som havde Handelen i Forpagtning, vare fra gammel Tid af forpligtede til at tage deres Skudsmaal hos den, og ved Olaitingene blev der forhandlet angaaende Landets Ve og Vel, idet Almuen forebragte sine Klager, som bleve førte til Protokols. Derpaa blev

---

[1]) I hvor høj Yndest denne Embedsmand gennemsnitlig har staaet hos Befolkningen, ses af Ordsproget „*fávur harmar fúta dæia*“ ɔ: faa sørge over en Fogeds Død.

[2]) Vaarting kaldtes de Ting, som én Gang aarlig, om Foraaret, holdtes i hvert Syssel. Her præsiderede Sysselmanden (omtreut svarende til dansk Sognefoged), og Sorenskriveren (angaaende denne sé næste Side) dømte.

det med Lagrettens Segl forsynede saakaldte „Tingsvidne“ regelmæssig afsendt til det kongelige Rentekammer med det først afgaaende Handelsskib. Lagmands- og Lagtingsinstitutionen nedlagdes i 1816.

Af andre civile Embedsmænd var der, som nu, en Sorenskriver, der var Underdommer (og Protokolfører ved Lagtingsforhandlingerne). Han havde det Hverv hvert Foraar at rejse rundt til de forskellige Sysler for at dømme ved Vaartingene. Sorenskriveren fik først i 1791, med Lauritz Olsens Udnævnelse, fast Bopæl i Thorshavn.

Af militære Embedsmænd var der en Kommandant (som ogsaa førte Titelen: Kaptajn), hvis Hverv det var at kommandere den af 33 Soldater — foruden nogle Artillerister — bestaaende Garnison ved Thorshavns Skanse og sørge for dens Forplejning. Soldaterne, som dannede en Slags Vagt og holdt Udkig med Skibe, udtoges ved Lodtrækning paa Omgang hele Landet over, et vist Antal fra hver Bygd. Skansen var bestemt til Forsvar (nærmest for den kongelige Monopolhandels Vareoplag) imod Kapere, for hvis Angreb og Plyndringer Øerne ofte vare udsatte, men blev i 1808 indtagen af Englænderne og ødelagt. Posten som Kommandant nedlagdes da — samtidig med Lagtinget — i 1816, idet den daværende Kommandant blev udnævnt til Amtmand (hvorved Landfogden mistede sin Amtmandsmyndighed). Soldaterne, for hvilke der ikke længere var synderlig Brug, afløstes senere af et Politikorps („Jægere“) for Staden Thorshavn.

Dernæst var der en Handelsforvalter med Sæde i Thorshavn. Handelen paa Færøerne var paa den Tid et kongeligt Monopol, og for alle Øerne var der kun et

eneste Vareoplagssted, nemlig Thorshavn (først senere bleve Trangisvaag paa Suderø og Klaksvig paa Bordø, den største af Norderøerne, indrettede til Vareoplagssteder). Den øverste Instans, hvorunder alt vedrørende Handelen sorterede, var det kongelige Rentekammer. Under dette stod saa en kongelig færøsk og grønlandsk Handelskommission (med en administrerende Direktion) i København, og denne havde atter en Handelsforvalter paa Færøerne.

I de ældste Tider havde Indbyggerne selv ført deres Handel med egne Skibe. Siden droge Hansestæderne lidt efter lidt den færøske Handel til sig, idet de dreve den fra Bergen, og i det 16de Aarhundrede havde de den fuldstændig i deres Hænder. I Aaret 1607 overdrog Kristian den fjerde, som modarbejdede Hansestæderne, denne Handel til nogle bergenske Købmænd, men dette Kompagni ophævedes i 1662, hvorpaa Frederik den tredje gav Landet i Forlening til Kristoffer Gabel, der lod Handelen drive ved et Købmandshus. Efter Gabels Død beholdt hans Søn Lenet; men ved denne sidstes Død drog Frederik den fjerde Øerne tilbage under Kronen, og fra nu af blev Handelen dreven som et kongeligt Monopol.

Ifølge Forordning af 13. August 1790 skulde alle Varerne ved deres Ankomst til Færøerne straks efterses af Sorenskriveren og to dertil valgte Synsmænd, og hvis der befandtes at være noget daarligt eller fordærvet imellem, skulde Indbyggerne „ikke være forpligtede til at antage det“, men Landfogden skulde tilligemed Rettens Betjente tage Prøver deraf, som forseglede skulde hjemsendes til dem, der bestyrede Handelen, for at det kunde blive undersøgt. — Da Thorshavn var eneste

Vareoplagssted, hvor hele Landet skulde indlevere sine Produkter og hente sin Forsyning (Handelen var altsaa i Hovedsagen en Tuskhandel), var det for Ekspeditionens Skyld paalagt de i Thorshavn og dets Nærhed boende „at beflitte sig paa ikkun en Gang hver Maaned at behøve at tage Varer fra eller indføre til Handelen“. Dog var Ekspeditionen ofte saa langsom, at, naar mange Baade fra Bygderne omkring i Landet straks efter et Kornskibs Ankomst indtraf samtidig i Thorshavn, kunde det hænde, at flere maatte ligge i ugevis og vente og endda være meget glade, om de kunde faa, hvad de skulde have.

For at forebygge Tab for den kongelige Kasse ved langvarig Henliggen af overflødige Varer i Handelspakhusene i Thorshavn havde Forvalteren den Instruks ikke at bestille mere end det for hver enkelt Gang strængt nødvendige Kvantum Varer.

Ikke alle Varer vare indlemmede i den kongelige Handelstakst; saadanne, som ikke vare det, var det tilladt Indbyggerne at ud- og indføre for privat Regning med Handelens Skibe imod Erlæggelse af visse Procent til Handelens Kasse.

Betjentene ved Handelen vare (foruden Handelsforvalteren) en Fuldmægtig eller Bogholder, en Hosetager eller Hosevrager, til hvem Landets vigtigste Udførselsvare: Hoser ɔ: Strømper (først senere Skibstrøjer) skulde indleveres, en Krambodkarl, der udleverede de af Indbyggerne enten for indleverede Hoser eller for Penge bestilte Varer, en Pakhuskarl, der modtog hvad Indbyggerne leverede af Fisk, Tran og Fjeder (Tælle, Skind og Smør), til Udførsel, endvidere to Dragere til Hjælp for

Krambodkarlen og Pakhuskarlen, en Kontrabogspaaskriver og to Bødkere. Saavidt om Handelen.

Landet var inddelt i seks Sysler, havde altsaa seks Sysselmænd, omtrent svarende til danske Sognefogder. De oppebar Kongens Tiende, førte Opsyn med Politivæsenet hver i sit Distrikt og skulde gaa Landfogden og Sorenskriveren til Haande i diverse Sager. De vare pligtige til at møde ved hvert Olaiting for at fremlægge deres Regnskaber og afgive Beretning om Tilstanden i deres Sysler.

I gejstlig Henseende dannede Øerne et Provsti under Sjællands Bispedømme og inddeltes i syv Præstegæld. Kirkesproget var dansk saa vel som Retssproget.

Nogen ordnet Undervisning for Børnene omkring paa Landet (som nu er Tilfældet) fandtes ikke; den eneste Skole var en Latinskole i Thorshavn.

3.

Paa Grænsen af det syttende og attende Aarhundrede drog en Mand ved Navn Joen Poulsen, bekendt paa Færøerne under Navnet *Skálajægvan* (Joen fra Skaale) fra Bygden Skaale paa Østerø over til Nolsø (en Ø, der ligger tæt udenfor Thorshavn) for dèr at sætte Bo og gifte sig. Hans ikke mindre bekendte Fader Poul Poulsen, *Skálapádl* (Poul fra Skaale), bosat i Skaale, var fortrinlig Landmand, en af de dygtigste til at drive Baadefiskeri, Smed og Tømmermand samt enestaaende Baadebygger for sin Tid paa Færøerne, og denne hans Færdighed gik i Arv til Sønnen Joen[1]). Joen Poulsen

[1]) Poul Poulsen havde, fortælles der, sat sig for ikke at bygge flere Baade end der var Dage i Aaret. Da han var standset

havde seks Børn. Om den ældste Søn, Poul, fortælles, at han i sit 19de Aar af Faderen blev tvungen til at gifte sig med en Pige paa 52. Hun døde imidlertid efter nogle faa Aars Forløb, Poul Joensen giftede sig paany og fik i sit andet Ægteskab syv Børn, seks Sønner og en Datter. Den fjerde i Rækken af Sønnerne var Poul Poulsen Nolsø.

Poul Poulsen, som tog sig Tilnavnet Nolsø efter sin Fødeø — paa Færøerne gaar han almindelig under Navnet *Nölsiapådl* eller *Nölsiapól* —, er født 1766. Han viste sig meget tidlig i Besiddelse af et ualmindeligt Nemme og en brændende Kundskabstørst, hvilken sidste ikke var god at faa tilfredsstillet dengang. Ganske vist var der, som nævnt, en Latinskole[1]) i Thorshavn, men dels var den vanskelig at søge paa Grund af Folkets smaa Midler, dels var Undervisningen upraktisk og pedantisk, som Latinskoleundervisningen da overhovedet

---

ved Tallet 365, blev han gjort opmærksom paa, at hvert fjerde Aar var Skudaar og indeholdt 366 Dage. Han lod sig da bevæge til at bygge en halv Baad til. Han var iøvrigt en særdeles begavet, retsindig og afholdt Mand, men af et hastigt Temperament. Alle hans her nævnte Evner og Karakteregenskaber gik i Arv til hans Sønnesønssøn Poul Nolsø.

[1]) Rektoren ved denne Skole, der tillige var Kordegn ved Thorshavns Kirke, og hvem der (ifølge den endnu paa den Tid brugelige gamle Beregningsmaade) tilstodes en Løn af 100 Gylden aarlig, holdt og lønnede en „dansk Skolemester", der skulde oplære Børnene i „Børnelærdom og dansk Læsning", inden de tog fat paa „de første det Latinske Sprogis Elementer".

Den latinske Skole døde hen af sig selv. I Skrivelse af 2. Juni 1807 fra Landfoged Hammershaimb og den til hans Medhjælper nylig udnævnte Kommandant Løbner til Stiftamtmand Hauch oplyses, at „i den latinske Skole, som den eeneste Oplysnings-Anstalt her var i Landet, har siden 1794 ingen Elev været". Den sidste Rektor, Gregers Müller, døde 1803.

var. Latinen var et og alt. Saa snart som Børnene kunde læse indenad og lægge sammen, maatte de have fat paa den latinske Grammatik. Var Latinens altdominerende Stilling urimelig i selve Moderlandet, endnu urimeligere maatte den tage sig ud paa nogle saa afsidesliggende Smaaøer som Færøerne, hvor der ikke kunde være Tale om Videnskabelighed. Hvorvidt Nolsø har nydt godt af nogen Latinskoleundervisning, kan ikke siges med Vished. Sikkert har i andet Fald hans fra Latinskolen udgaaede, begavede Morfader Joen Poulsen taget sig varmt af ham. Selv Digter har Joen Poulsen ogsaa uden Tvivl forstaaet at fremelske de i Drengen nedlagte digteriske Spirer.

At kunne skrive var dengang paa Færøerne betydeligt sjældnere end at kunne læse. De enkelte, som havde lært at skrive, vare ofte henviste til at bruge f. Eks. Blod (Kalveblod) i Stedet for Blæk, som til sine Tider kunde være vanskeligt at faa ved Handelen. Nolsøs Fader ejede en Almanak, gennemtrukken med hvide Blade, hvorpaa han havde gjort Notitser med Kalveblod. — Nolsø og hans Brødre begyndte med at ridse Bogstaver i tæt, udglattet Aske efter et laant Alfabet, avancerede saa til at ridse med Piberør i nogle Tagstene, men da Faderen fik Øjet op for deres Forehavende, gav han dem Tavle og Griffel. Landfogden, Wenzel Hammershaimb, laante dem ofte Bøger og forklarede dem dunkle Steder i disse, naar de opholdt sig i Thorshavn.

De færøske Børn fik dengang — bortset fra den religiøse Undervisning, som blev dem til Del hos Præsten — almindelig al deres Undervisning gennem Forældrene, som væsenlig oplærte dem paa den Maade, at

de sang de gamle færøske Kvad for dem og fortalte dem Sagn. Nolsø samlede i sin Ungdom adskillige saadanne Kvad, som han nedskrev (Bogen bortkom desværre), og skal desuden ligesom de fleste af hans Brødre særdeles vel have forstaaet at foredrage dem til Dans[1]). Han havde en smuk og kraftig Stemme. Af Ydre var han rank og bredskuldret, noget undersætsig.

Et lille Optrin imellem den da ganske unge Nolsø og Landfogden fortælles saaledes. Fogdens Bolig havde været underkastet Reparation, og den tidligere altfor lave Indgangsdør var bleven adskilligt højere. „Nu skal ingen længere slaa Hovedet imod Dørtræet“ (Tværstykket over Døren), svor Fogden. Nolsø, som havde hørt dette, kom straks efter anstigende paa et Par Stylter, vilde ind, men stødte naturligvis Hovedet imod. „Au, det forbandede Dørtræ!“ — „Aa, din Skælm“, svarede Fogden, „saa skulde du dog gøre mine Ord til Løgn.“ Kun lidet anede han, hvilken Rolle denne Dreng senere skulde komme til at spille, og hvilke bitre Sammenstød Skæbnen havde forbeholdt dem i Fremtiden.

Nolsøs største Higen og Tragten var at komme ud i den store Verden, noget, som imidlertid ikke lod sig gøre, saalænge Faderen levede, ti denne, som var meget strængere mod Børnene end Moderen, vilde intet høre derom. Men efter Faderens Død kunde intet holde den da 18-aarige Yngling tilbage, som desuden allerede for-

---

[1]) Disse Kvad synges endnu stadig ved Dansesammenkomster. Den færøske Dans foregaar paa den Maade, at alle de dansende stille sig op i en Rundkreds, tage hverandre i Hænderne og bevæge sig fremad efter en bestemt Takt. En i Kredsen synger for (*sjipar*), halvt reciterende, halvt syngende, og de andre stemme i med efter Behag. Omkvædet, i hvilket den egenlige Melodi til et Kvad maa søges, synges af alle.

inden havde lært lidt Navigation hos Mads Winther, Bogholder ved den kongelige Handel. Han kom først afsted som simpel Matros med et af Handelsfirmaet Rosenmeyer og Floors Skibe — paa denne Tid var der nemlig i Thorshavn ved Siden af den kongelige Monopolhandel en Mellemhandel mellem Amerika og England, oprettet ved kongelig Bevilling til Konferensraad Ryberg paa 20 Aar (1768—88). Denne Handel var altsaa ifølge den oprindelige Bestemmelse ikke beregnet paa Færingerne selv. Inden Aaret var omme, kom Nolsø imidlertid fra denne og over til den kongelige Handel, hvor han straks blev ansat som Styrmand ved et af Skibene. Kaptajnen paa dette var ond og meget karrig overfor Mandskabet og gik under Navnet: Kaptajn Hunger. Nolsø kom da over paa et andet Skib som Styrmand. Fra dette Tidspunkt er der en Beretning om, hvorledes han opdagede et Bedrageri, som Kaptajnen havde for, nemlig at fylde Eddike og Vand i Kornlasten, hvorved Kornet svulmede op og kom til at veje meget over den oprindelige Vægt. Efter Sædvane skulde saa det, der blev over Maal, tilfalde Kaptajnen i Forening med Styrmanden. Skønt Nolsø kunde have haft Fordel af at gaa med til dette og tie, bød hans Retfærdighedsfølelse ham at holde sig udenfor og aabenbare Bedrageriet for Handelsforvalteren (da Samuel Hammershaimb, Broder til Landfogden).

Det næste, vi høre om Poul Nolsø, er, at han kom i engelsk Tjeneste. Under Englands Krig med Indien blev han tagen til Orlogs og anbragt ved en Kanon. Men heller ikke her blev han længe. Han blev syg og sammen med en ligeledes syg Normand fra samme Skib indlagt paa et Hospital i London. Da Tiden nærmede

sig, at de skulde udskrives, aftalte de indbyrdes at flygte bort, saasom de vare kede af den engelske Krigstjeneste. Planen lykkedes. De hejsede sig ved Hjælp af et Reb ned over Hospitalsmuren ved Nattetide og naaede at slippe ombord paa et amerikansk Skib, som laa sejlfærdigt.

Saaledes kom Nolsø paa sin Omflakken til Amerika, hvor han i omtrent en halv Snes Aar sejlede som Kaptajn for en rig amerikansk Købmand. I al den Tid saa han slet ikke Færøerne. Engang var han i Kast med Sørøvere, fortælles der. For at narre disse havde han ladet slaa Sejldug omkring Skibet op over Rælingerne og indrettet en Mængde Skydehuller i Sejldugens øverste Rand. Af Vaaben havde han kun en Riffel ombord og en lille Smule Krudt, men ingen Kugler. En Barkasse, fuld af bevæbnede Mænd, nærmede sig Skibet, og et Skud affyredes, hvorved en af Nolsøs Folk saaredes. Nolsøs Riffel blev da ladet med Jærnstumper, Søm og deslige og affyret mod Barkassen, af hvis Mandskab flere bleve ilde tilredte. Men da Nolsø derpaa med høj Kommandorøst tilraabte sine Folk, at de skulde holde lidt inde med Skydningen, gjorde Barkassen omkring og fjærnede sig.

Længsel var det nærmest, som drev ham hjem igen til Færøerne. De fleste af hans Landsmænd vare da begyndte at hælde til den Tro, at han var død, og stor var derfor Overraskelsens Glæde ved hans Tilbagekomst. Da han kom (med et af Handelsskibene), ventedes Kommandanten, Kaptajn Løbner, som var rejst bort for en kort Tid med Permission, hvert Øjeblik tilbage fra København. En Baad fra Nolsøen var just i Thorshavn ved Skibets Ankomst. Da Baaden kom tilbage, stimlede

Nolsinger sammen ved Landingsstedet for at høre nogle af de med Skibet bragte Nyheder. Nolsøs nysgærrige Farbroder spurgte: „Er Kaptajnen kommen?“ — „Ja, en Kaptajn er kommen, og han er din Brodersøn!“ lød det uventede Svar.

Der herskede paa det Tidspunkt en ondartet epidemisk Syge i Landet. Nolsø havde imidlertid paa sin Udenlandsfærd faaet en Smule Kendskab til Lægekunsten: en Blanding, som han lod tillave af Gær og Sirup, hvoraf de syge kom til at laksere, viste sig at være et virksomt Lægemiddel [1]).

Nolsø blev nu Fører for et af Monopolhandelens Skibe og sejlede som saadan en Tid lang mellem Danmark og Færøerne, indtil han fik sig sit eget Skib. 1798 eller 99 tidlig paa Aaret gjorde han en Rejse med sin Kone (han var da nylig bleven gift med en Pige fra Nolsø) ned til København, men strandede ved Skagen, hvor Farvandet paa Grund af Vinterens Strænghed endnu var opfyldt med Is. Alle ombord bleve dog reddede og naaede København, men Rejsen havde taget saa haardt paa Nolsøs Kone, der undervejs var bleven frugtsommelig, at hun døde snart efter Tilbagekomsten til Færøerne.

4.

Paa en saadan Rejse var det, at Nolsø digtede Skæmtevisen *Jákup á Møn* (Jakob paa „*Møn*“). Det var,

---

[1]) Af Læger var der dengang paa Færøerne kun en Kirurg. Præsterne havde da gærne ogsaa en Smule Lægekundskab, hvilket især var Tilfældet med den bekendte Provst Hentze paa Sandø, til hvem Folk strømmede fra alle Landets Egne for at søge Raad. Hans mange Kundskaber gave Anledning til det Rygte, at han forstod sig paa den sorte Kunst.

ifølge Traditionen, paa Vejen imellem Shetlandsøerne og Færøerne, at Sangen blev digtet. Der herskede fuldstændig Vindstille, Skibet kunde ingen Vej komme, og Nolsø faldt da i en meget heldig Stund paa at klemme Musen for dog at have noget at bestille; ti virksom maatte han altid være.

Det er værdt at lægge Mærke til, at Nolsø, hvis Digtning skulde blive Færøernes bedste i sin Art, ikke ret synes at have følt sit Digterkald. Han var først og fremmest en praktisk, ualmindelig virksom og energisk Mand. Han var fortrinlig Baadebygger — hvilken Ære han forøvrigt delte med flere af sine Brødre, navnlig den næstyngste, Johannes — og staar som Repræsentant for et helt nyt Udviklingstrin i det færøske Baadebyggeri. Med sit skarpe Blik saa han den gamle Baadebygnings Skrøbeligheder og gav baade Baad og Sejl en ny og hensigtsmæssigere Form. Han var fortrinlig Sømand og blev den eneste Færing for sin Tid, der selv baade byggede og førte sit eget Skib. Han skulde desuden ogsaa faa store Fortjenester af Jordbruget, hvorfor det kongelige Landhusholdningsselskab omsider tildelte ham en Sølvmedalje, som dog paa Grund af hans altfor tidlige Bortgang aldrig skulde komme ham i Hænde. Digtningen benyttede han helst kun som Vaaben i andre, praktiske, Formaals Tjeneste, og derfor blev hans digteriske Produktion ogsaa for Størstedelen satirisk, idet han derigennem dels søgte at ramme sine Modstandere paa en følelig Maade, dels at slaa kraftige Slag for sin egen Sag. Digtningen i Ordets egenlige Forstand, uden Tendens, stod langtfra paa en saa fremskudt Plads hos ham som hos Færingernes anden samtidige Digter, Jens Kristian Djurhuus, Bonde i Kollefjord paa Strømø, noget yngre end Nolsø.

Der var en stor Forskel paa disse to Mænds Liv, Karaktér og Digtning. Nolsø var Stridens, Djurhuus Fredens Mand. Medens Nolsøs Liv var omflakkende og stormfuldt, levede den anden stille og rolig i sin Hjembygd Kollefjord, granskende i gamle islandske Sagaer, ud af hvilke han hentede Stof til sine Kvad. Medens Nolsø digtede hurtigt, brugte Djurhuus megen Tid til at forme sine Vers. Nolsøs Digtning er satirisk og aabenbarer hans skarpe Vid, Djurhuus's Digtning er væsenlig episk og aabenbarer hans Evne til simple og malende Skildringer i Kæmpevisestil[1]).

Allerede inden *Jákup á Møns* Fremkomst havde Nolsø forsøgt sig som Digter.

Der er et Ungdomsdigt af ham, som gaar under Navnet „Greven af Orient" eller „Kløver Knægt", en meget kaad og overgiven, paa sine Steder grovkornet, Skæmtevise. Den handler om en Person fra Nolsøen, en Særling, som kommer til København, hvor han gaar

---

[1]) Djurhuus's bedste Kvad er „*Årmurin langje*" (Ormen den lange), hvis Kærne er det berømte Svolderslag. Det er digtet efter Beretningen i Snorre Sturlesøns *Heimskringla.* Den spændte Forventning, hvormed Kong Olav Trygvesøns Modstandere spejde efter „Ormen", Olavs prægtige Skib, hvis Fremsejlen bliver Signalet til Kampen, og navnlig selve den haarde Kamp, er gribende og malende skildret. Andre Digte af Djurhuus ere: *Sigmunds kväje* (om Sigmund Brestessøn), *Laivur Össursson* (Trond i Gøtes Fostersøn) og *Púkaljómur* (omhandlende Satans Udstødelse af Paradis samt Syndefaldet — digtet med Benyttelse af den berømte engelske Digter Miltons „Paradise lost"). Djurhuus har ogsaa enkelte Gange forsøgt sig i den satiriske Digtart, men naar her ikke Nolsøs Højde. Hans Satire *Lårvykspädl* skal berøres lidt senere.

rent fra Sans og Samling over de forunderlige Ting, han ser og oplever. Kun hist og her spores den vordende Digter, som f. Eks. hvor „Greven“ kommer til et rundt Fjæld midt i Byen (skal sikkert være Rundetaarn). Han kredser rundt om Fjældet, som har en Dør forneden og viser sig at være aabent indvendig. Kommen op paa Toppen, hvorfra en vid Udsigt aabner sig, spejder han efter sin Fødeby og Fossen og faar Taarer i Øjnene, da han ikke kan sé sin kære „sorte Fos“. Digtet bærer paa Grund af sin hele Tone og sin løse, usammenhængende Bygning Præg af at være forfattet i en meget ung Alder. Desværre er der paa Grund af manglende Kommentar nu meget dunkelt og uforstaaeligt deri.

Et andet satirisk Digt af Nolsø gaar under Navnet *krákotaite* ɔ: Kragefryd. Paa hvad Tidspunkt det er forfattet, haves ingen Oplysning om, men det er sikkert blevet til allerede før *Jákup á Møn*, hvilket sidste er forfattet lige i dette Aarhundredes Begyndelse. Digtet „Kragefryd“, som kun er kort, er desværre kun opbevaret i nogle smaa Brudstykker. Da de færøske Kvad kun i forholdsvis ringe Grad have vundet deres Udbredelse ved det skrevne Ord, men ere blevne opbevarede ved at gaa fra Mund til Mund for at afsynges til Dans, saa at Dansen paa en Maade er bleven Literaturens Bærer, er det let at forstaa, at adskillige Kvad til Trods for Færingernes gode Hukommelse ere blevne meget forvanskede, ja endog blot ere tilbage som Brudstykker eller gaaede helt tabt — hvilket sidste dog vistnok hører til Sjældenhederne[1]). Digtet „Kragefryd“ har følgende historiske Grundlag:

---

[1]) Angaaende Dansen sé Noten Side 527.

Lagmand Lund var bleven Fader til et uægte Barn. Østerøs Sysselmand Weyhe var kort i Forvejen ved Lunds Hjælp under Sorenskriverens Fraværelse bleven konstitueret i dennes Sted; men det første, Weyhe gjorde efter sin Udnævnelse til Sorenskriver, var at dømme Lagmanden til at ægte den Pige, hvormed han havde faaet det førnævnte Barn. I Anledning af denne Dom opstod ret pudsige Forviklinger. Lagmanden nægtede at respektere Dommen, og da Weyhe vilde tvinge ham dertil, greb Lagmanden til det Skridt paa egen Haand at afsætte ham, noget, som han naturligvis ikke havde Ret til, og hvorved han ogsaa paadrog sig en stræng Irettesættelse fra det kongelige Rentekammer. Landet var saaledes i nogen Tid helt uden Sorenskriver. Alt dette foregaar omkring Aar 1790. Da Sorenskriveren havde det Hverv at være Protokolfører ved Lagtingsforhandlingerne, er det ovennævnte sikkert Grunden til, at for Aar 1790 intet Referat af disse Forhandlinger findes.

Dette kom vel til Pas for Nolsø, saa meget mere som han havde et stærkt Horn i Siden paa Weyhe, mod hvem særlig han har rettet et Angrebsdigt af senere Dato, som skal blive berørt i det følgende. De nævnte Personer ere i „Kragefryd“ fremstillede i Skikkelse af Fugle — en Forklædning, som Nolsø meget ynder, da den Slags indirekte Angreb bedst kunde sikre ham imod retslig Forfølgelse. Lagmanden er en Hejre, den bortrejste Sorenskriver en Gøg, Sysselmand og konstitueret Sorenskriver Weyhe optræder i Skikkelse af en Krage (Kragen er forøvrigt i Nolsøs Digtning en staaende Iklædning for Sysselmanden). Kragen dømmer Hejren til at gøre „Anden“ til sin Mage og til vel at opfostre den

unge „Graasnæppe“, hvorover Hejren bliver forbitret og kommer i Slagsmaal med Kragen. De baske hinanden saa længe, indtil Kragen maa give tabt.

Det tredje Digt i Rækken af Nolsøs overleverede Produktion er den før nævnte, paa Søen digtede, klassiske „Taat“[1]: *Jákup á Møn*, som hører til det betydeligste, han har frembragt. Digtet er en fortræffelig Satire mod det hjemmefødte Væsen, og Helten, Jakob, en nok saa værdig Slægtning af de udødelige holbergske Typer. Jakob er en ualmindelig veltruffen Hjemmefødning, Moders eneste Barn og Kæledægge. Da han er vokset op uden at slippe sin ømme Moders Skørter, har han ikke erhvervet sig mange Begreber om den udenfor larmende Verdens Modgang. Ualmindelig tidlig giftelysten faar han af sin Moder Anvisning paa et fordelagtigt Parti, og iført sin bedste Stads drager han, efter Moderens Raad, afsted for at prøve sin Lykke. Denne meget uheldige Frierrejse er Digtets Hovedindhold. Alting gaar bagvendt for vor Helt. Han faar Baadbefordring, men bedst som han er kommen ud paa Søen, bliver han hed om Ørerne — han har glemt baade Vanter, Pung, Pibefoderal og Skedekniv hjemme (at glemme saadanne Ting, naar man drager ud paa Frierfærd, betragtes paa Færøerne som et meget daarligt Varsel). De morsomt udførte Skildringer af Rejsens Enkeltheder lade sig ikke genfortælle. Efter at have sat Foden paa Land og indtaget en solid (hjemmefra medbragt) Frokost fortsætter vor Helt Rejsen til

---

[1]) Ved „Taat“ (*táttur*, islandsk *þáttr*) forstaas en af de Underafdelinger, hvori et større Kvad falder, dernæst ogsaa et mindre Kvad (Sang, Vise), men bruges nu særlig om en Skæmtevise eller satirisk Vise.

Fods. Træt af den besværlige Vandring og beruset af Brændevinen, som han styrker sig paa undervejs, sætter han sig op paa en Hoppe; men denne kaster sin uøvede Rytter af og ned i et Morads. Ilde tilredt og med knækket Frierstav kommer han til Bygden, hvor Kvinderne forfærdede flygte deres Vej; ti i den lille afsides Bygd har en saa aparte udseende Gæst ikke tidligere ladet sig tilsyne. Mændene ere ude paa Fiskeri. Den sidste Station paa Jakobs Rejse er en Mødding, hvori han falder og bliver liggende. Kvinderne stimle sammen, hale ham op og begynde at vaske og skrubbe ham. Imidlertid komme Mændene hjem, Bonden Harald tager sig af den fremmede og bærer ham til sit Hus, hvor han faar Lov til at tilbringe Natten. Paa Bondens Spørgsmaal den følgende Morgen, hvad hans Ærinde er, og hvor han agter sig hen, fortæller Jakob sit Frierærinde, hvorpaa Bonden lader ham vide, at han er den omtalte Piges Fader. Gyde (det er Pigens Navn) føres ind, men hun driver kun Gæk med Frieren, som paa Stedet maa rejse hjem igjen. Bygdens Piger forsamle sig nu og „brænde Krak“ [1]) efter ham. Jakobs Moder, som staar paa den anden Side af Sundet, længselsfuldt spejdende efter sin Søn, istemmer Raabet „Grindebud“ [2])

---

[1]) „Brænde Krak“ har tidligere været en meget almindelig Skik paa Færøerne, bragt i Anvendelse, naar en Frier havde faaet en Kurv. Skikken bestaar i, at Bygdens Piger samle sig, hver med sit Knippe Hø, som de kaste i Bunke og antænde til et stort Baal bag den bortdragende, uheldige Frier.

[2]) Dette Raab lyder altid fra Mund til Mund, naar en af de store Grinder ɔ: Grindehvalflokke, som oftere komme i de færøske Farvande og have været en stor Indtægtskilde for Landet, er bleven opdaget, og da tændes altid Bavner for at sprede den glædelige Nyhed ud og samle Mandskab til den forestaaende Jagt.

ved Synet af Bavnen, som hun misforstaar, og sender straks Baad afsted. Ved Baadens Ankomst brister Jakob i Graad, og paa Spørgsmaalet: Jakob, har du faaet Ja? og hvor er Grinden henne? svarer han med tungt Hjærte:

„Her er råikur o ångjin grind,
tit skulo häva takk,
gjæntonar á Væsturlande
brænna ættir mär krakk.“ [1])

Hjemkommen til sin Moder gemmer han sig hen i en Krog og har rent tabt Lysten til at fri.

Efter en Udlægning skal Nolsø i dette Digt have latterliggjort en Medbejler, hvilket dog maa staa hen som meget tvivlsomt.

Kun meget faa færøske „Taatter“ kunne stilles ved Siden af den her omtalte, hvad Fynd og grundkomisk Tone angaar, og ingen naar den i morsom Skildring af færøsk Bygdeliv. Ingen digterisk Type har heller paa Færøerne naaet en større Popularitet end *Jákup á Møn.*

Ved Nævnelsen af Ordet „digterisk Type“ er der Grund til at gøre opmærksom paa, at virkelig typisk Karakterskildring er overordenlig sjælden at træffe i den færøske Digtning. De gamle Kvad, Kæmpe- og Ridderviser, hvoraf Færøerne eje en meget stor Mængde, have deres Styrke i det rent episke, deres Hovedpersoner ere gærne overmenneskelige og fantastiske Figurer. Og gaa vi over til den moderne Taattedigtning, da er det næsten

---

[1]) „Her er Røg og ingen Grind,
I skulle have Tak,
Pigerne paa Vesterland
brænde efter mig Krak.“

altid blot ydre, komiske Begivenheder eller Situationer, hvori en eller anden Person spiller en uheldig Rolle, der gøres til Genstand for digterisk Behandling, og saa gaar det løs paa den paagældende, ti Taatterne ere gennemgaaende meget personlige.

Blandt de færøske Taatter er der foruden *Jákup á Møn* tre, som i Popularitet og indre Værdi rage op over de andre: *Bróka tåttur, Åniasar tåttur* og *Lårvykspådl.* De give et godt Indblik i den færøske Taattedigtnings Art og Væsen.

I *Bróka*-Taat (digtet af Joen Mikkelsen i Lejnum, Strømø, lidt efter Midten af forrige Aarhundrede) skæmtes der vittigt med en lad og uduelig Person, som paa en Fisketur er nær ved at bukke under for en stor Helleflynder. Digteren lader Flynderen, idet den nærmer sig Baaden, anstille Betragtninger over, hvilken af de nedhængende Fiskekroge den skal bide paa; den vælger at bide paa „Brogens“ Krog, da den kan se, at det er en daarlig Karl, som holder om Enden paa den Snøre. Ved hæftige Ryk trækker den ham halvt ud over Rælingen, ud af hvilken Situation Baadens Formand frelser ham. — *Åniasar* (ɔ: Ananias) *tåttur* er forfattet af „Simon i Hørg“ i Bygden Sumbø paa Suderø omkring Aar 1700, noget efter at de første Bøsser vare komne til Færøerne. Ananias drager fra Suderø til Thorshavn, hvor han sætter sin Moders Jord i Pant for en Bøsse og noget Krudt. Hans naive Glæde over denne Bøsse og hans barnagtige Fantasier om alt det store, han skal udrette med den, er morsomt og træffende skildrede. Man kommer uvilkaarligt til at tænke paa Konen med Æggene. Og ligesom denne Kones Rigdoms- og Storhedsdrømme, fordi hun knejser for stærkt med Nakken,

falde til Jorden tilligemed Æggene, saaledes faa ogsaa Ananias's Storhedsdrømme en brat Ende, da han ved sin Hjemkomst for at tørre Krudtet, som er blevet vaadt undervejs, kommer det i en Gryde, som han hænger over Ilden. En Eksplosion sker, og skønt Ananias ikke kommer alvorligt til Skade, er han dog siden den Tid mere nøgtern. Denne Satire er oprindelig forfattet som et Gensvar til en Person i Bygden Porkere paa Suderø paa Grund af en Smædevise, som denne havde digtet imod ovennævnte Simon i Hørg. — *Lårvykspådl* (Poul fra Lervig) er forfattet af Djurhuus. Visen omhandler en Rejse, som Poul foretager sig fra sin Hjembygd til Bygden Velbestad paa Strømø, hvor han skal gaa Ellend Bonde til Haande. Mest vellykket er den indeholdte Satire mod den kongelige Monopolhandel. Paa sin Vej ankommen til Thorshavn gaar Lervigspoul nemlig til den kongelige Handels Bod for dér at udskrive Varer for de tretten Strømpepar, han indleverer, og nu følger en lattervækkende Skildring af Handelens Usselhed og elendige Forsyning. Det er ikke muligt for vor Mand at faa noget af det, han vil have.

Sammenligne vi disse tre Taatter med Nolsøs *Jákup á Møn*, da er det Ananias's Taat, som kommer den nærmest i Karaktértegning af Hovedpersonen. I *Bróka*-Taat og *Lårvykspådl* gøres ikke Forsøg paa Karaktértegning, deres Styrke ligger paa andre Punkter, og de ere lige saa vel som Ananias's Taat af en lettere Art end Nolsøs Digt. Helten i dette sidste kommer saaledes til at staa temmelig enlig som Type i den færøske Digtning.

5.

I Aaret 1800 havde Poul Nolsø bosat sig paa Bordøen, den vigtigste af Norderøerne blandt Færøerne, paa Gaarden *úte á Åire* ved Klaksvig. Det var et nylig indgaaet Giftermaal, der skaffede ham Gaarden, idet hans Kone, Maren Malene Ziska — det blev saaledes hans andet Ægteskab —, var nærmeste Arving dertil. For at hjælpe en anden Mand ud af en trykkende Situation gik han dog straks efter ind paa et Mageskifte med denne, hvorved de byttede deres Gaarde om, saaledes at Nolsø nu, foruden at han betalte den andens Gæld, i Stedet for sin tidligere Gaard fik en mindre og forfalden *inne á Mirkjunåire*, som han imidlertid snart bragte paa Fode. Men heller ikke her blev han ret længe, han flyttede ind paa det saakaldte „Biskopstø“ i Klaksvig, hvor han selv havde bygget sig et Hus.

Fra den første Periode af Nolsøs Ophold i Vaag (Klaksvig) stammer den til Dans meget yndede, kaade lille Vise *fruntatåttur* (Pandehaarsvise). Paa den Tid havde en Art Modegalskab betaget en Mængde af de færøske Piger, og især var det Brugen af Pandehaar (færøsk: *fruntur*), som var kommen stærkt i Mode. En Tjenestekarl paa Nolsøs Gaard, som havde været forlovet med en saadan, Pandehaar bærende, Skønhed, var bleven bittert skuffet af denne og vilde have Hævn over hende og hele Slænget. Han bevægede derfor Nolsø til at digte en lille Spottevise. I denne fremdrages først en Del Eksempler fra den jødiske Historie paa, at det ikke er nødvendigt for en Pige at klippe sig Pandehaar for at faa sig en Elsker. Blandt det hellige Lands Skønheder nævnes først Patriarken Jakobs Datter Dina, hvem Sikem forførte, skønt hun ikke gik med Pandehaar.

Derpaa nævnes Ruth, den fattige Enke, som erobrede Boas's Hjærte, og endelig Esther, som fik Kong Ahasverus til at gløde, — og dog kendte hverken Ruth eller Esther til at klippe Pandehaar. Derpaa skifter Scenen. Man hensættes til en Dans i Klaksvig, hvor en hel Del Modepiger ere komne sammen, faar nogle Brudstykker af en Samtale om „Fruntens“ Klædelighed, og nogle af de til Dansen forsamlede Skønheder præsenteres os en for en af Digteren.

Visen, som ved sin Fremkomst naturligvis vakte stor Forargelse hos dem, den gik ud over, gik i Begyndelsen under førnævnte Tjenestekarls Navn, men den virkelige Forfatter kunde ikke holde sig skjult i Længden.

Fra nu af bliver Nolsøs Liv overmaade rigt paa Modgang og Kampe.

Aar 1804 forlader han Hjemmet og drager til Suderø, hvor der skulde holdes Auktion over et strandet Skib. Han var da hørt op med sin Virksomhed som Skibsfører for den kongelige Handel, og nu indtraf pludselig det Tilfælde, som satte ham i Stand til at naa det højt attraaede Maal: paa bedste Maade at gøre sig nyttig for sine Landsmænd. Det til Auktion udbudte Skibsvrag lykkedes det ham at købe til billig Pris, og saaledes fik han det Materiale, hvoraf han byggede sig sit eget Skib, „det første færøske Dæksfartøj, som Landet siden den sorte Død har ejet“ (Bladet „Dagen“ for 27. Juni 1806), af ham selv nogle Gang nævnt „det første færøske Skib“. Bygningen af Skibet, som foretoges i Bygden Vaag paa Suderø, gik meget hurtigt for sig. Flere af hans Brødre, navnlig Johannes, stode ham trofast bi under dette Arbejde. Selv var Nolsø baade

Skibsbygger, Smed, Sejlmager og Rebslager. For de styrende i Landet, som fik Skræk i Blodet og saa den kongelige Enehandel truet, angav han som sit Hovedformaal med dette Skib: Ophjælpning af det færøske Fiskeri og Færingernes Indøvelse i Søfart, at de kunde modnes til friere Tider. Men hans Tanker have utvivlsomt strakt sig ud over dette. Han har tænkt paa at nyttiggøre Landets (af Monopolet langtfra tilstrækkeligt nyttiggjorte) Hjælpekilder ved Udførsel af dets Produkter og ved Indførsel af Nødvendighedsvarer, hvorpaa der ofte herskede Mangel, under Forudsætning af Tilladelse hertil fra den kongelige Handelskommission.

Hvor daarligt det stod til med Færøernes Forsyning med Handelsvarer, og hvor usle Folkets Kaar overhovedet vare, kunne nogle medfølgende Uddrag af Lagtingsprotokollen for dette Tidsrum give et Begreb om. Hidtil havde det desuden for den Færing, som vilde rejse ned til Danmark, hvad enten det var for at forebringe Klager over Landets Styrelse eller i andet Øjemed, været forbundet med de allerstørste Vanskeligheder, ja ofte umuligt, at forlade sit Fødeland; ti den Kaution, som skulde stilles for at opnaa Rejsetilladelse af Øvrigheden, var 500 Rigsdaler, og saa kunde endvidere Øvrigheden nægte en hvilkensomhelst Mand Rejsepas, naar han syntes farlig eller blot mistænkelig. Skal man tro Traditionen, hørte det ikke til Sjældenhederne, at Breve og Pakker, som skulde ud af Landet, først bleve brudte op, og at saa, naar noget farligt eller mistænkeligt indeholdtes, vedkommende Brev eller Pakke blev holdt tilbage.

Øvrighedens og da navnlig Handelsforvalterens Frygt var nu ikke blot den, at Nolsø havde i Sinde at smugle

forbudte Varer, men de nærede en Anelse om, at Handelens Frigivelse var nær forestaaende, idet de vidste, at den urolige, driftige og energiske Nolsø af alle Kræfter vilde søge at fremskynde den, dels ved at modne sine Landsmænd dertil ad praktisk Vej, dels gennem en vedholdende Agitation, hvortil han nu havde faaet saa god en Lejlighed. Og de fik Held med sig til at lægge ham en Mængde stærke Hindringer i Vejen, som han fra første Færd af aldrig havde drømt om.

Nolsø havde imidlertid ikke haft den Tanke at gøre sit Skib til et Smuglerskib, han gik saa vidt muligt lovlige Veje og henvendte sig Gang efter Gang til Handelskommissionen i København eller, naar denne afviste ham, til det kongelige Rentekammmer, og i Nødstilfælde til den regerende Kronprins (Frederik den sjette), med Fremstilling af Landets Nød og Mangel paa Forsyning samt med Ansøgning om Tilladelse til at indtage en Ladning Korn eller andre Nødvendighedsvarer (for medbragt Fisk, Kul, Tran eller Trøjer — Varer, som ikke vare indlemmede i Handelstaksten) at føre hjem til Færøerne til Hjælp for sine Landsmænd. Denne Fremgangsmaade behøvede naturligvis ikke at bringes i Anvendelse med Hensyn til de Varer, som ikke vare indlemmede i den kongelige Handelstakst — de vare frie —, men det var desværre kun meget faa af disse, som kunde betegnes med Navnet Nødvendighedsvarer, paa hvilke Befolkningen netop led Nød. Og hvad Landets vigtigste Produktion: Uldstrømper (Hoser), senere tillige Skibstrøjer, angik, havde den kongelige Handel Eneret paa Udførsel deraf.

Her hidsættes nogle Brudstykker af de i Lagtingsprotokollen for dette Tidsrum indførte Olaitingsforhand-

linger, da de give ret interessante Oplysninger om Landets Tilstand.

Først dog nogle orienterende Bemærkninger om Olailagtingene:

De holdtes ved Olaitid, 29.—30. (31.) Juli. Olaidag, *Ólasøkodävur*, Aarets Hovedfest, den 29. Juli, blev oprindelig indstiftet til Ære for Kong Olav den hellige, som Navnet viser; der er imidlertid ikke andet tilbage, som minder om Kong Olav, end selve Festdagens Navn. Disse Olaiting, som altid sattes den 29. Juli, strakte sig i Reglen kun over de to Dage, den 29. og 30. Juli, undertiden tillige over den 31.; men saa sad man ogsaa fra Morgen til Aften. Almindelig hedder det i Beretningerne: „Da Dagen hermed var forløben, udsattes Retten til imorgen Kl. 8 (8½ eller 9).“

Forretningerne begynde regelmæssig med, at Sysselmændene, som alle vare pligtige til at møde ved Olaitinget, træde frem og en for en fremlægge deres Regnskaber (Tiende-, Vrag- og Hvalregnskaber) samt Næbtoldslister[1]) og saa deres Politiprotokoller til Eftersyn. Med hver Sysselmand skulde tillige hans to Medhjælpere eller Fuldmægtige, de saakaldte „Kaldsmænd“, give Møde for at attestere Regnskabernes Rigtighed.

Dernæst udvælges regelmæssig og udsendes paa Stedet fire Lagrettesmænd af de 48 til at efterse Maal

[1]) Med nogle Undtagelser skulde enhver Mandsperson fra 15 til 20 Aar svare i Skat et Ravnenæb eller to andre Rovfuglenæb aarlig (ifølge et kongeligt Reskript, der tilsigtede Rovfuglenes Ødelæggelse). Efterat de vare indkrævede over hele Landet, bleve de vidnefast opbrændte ved hvert Olaitings Slutning, den 30. Juli, senere paa selve Olaidag, den 29. Juli. Den, der ikke ydede denne Told (Næbtold) *in natura*, maatte betale en Mulkt af fire Rigsdaler.

og Vægt ved den kongelige Handel og eventuelt tillige Handelsvarernes Beskaffenhed, til hvilket sidste der iøvrigt fandtes valgte Synsmænd.

Lagmanden og Landfogden adspørge saa til Slutning gærne Sysselmændene og den tilstedeværende Almue, først, hvorledes Landet har været forsynet med Handelsvarer i det forløbne Aar, og der er altid meget at klage over, dernæst, om der er noget at klage paa Handelsbetjentene eller Handelsforvalteren, og tilsidst, hvorledes Landets Tilstand overhovedet har været i det forløbne Aar.

Referaterne ere affattede i et gennemgaaende overmaade knudret dansk Sprog.

Vi begynde med Aar 1785:

„Der har været Mangel i Foraaret, som aarsagedes af Landets slette Tilstand og Mislingelse af Sædekorn, Faareavlingen og Fiskeri i Forveien, samt Skibenes lange Udeblivelse; i Suderöe skulde Tilstanden have været meget slet og den ene tilsidst ei at kunne redde den anden.“

1786: „De udsendte Laugrettesmænd foreviiste Pröver af Tobakken og Erterne og befandt Tobakken af Ambergs og Bredahls ganske ubrugelig. — Erterne befandtes og ganske utienlige. Indbyggerne forlangede af Laugmanden og Retten, at den Anstalt maatte giöres, at den af Ambergs foreviiste Tobak uden Forhaling med förste Skibsleilighed maatte udsendes, da den er ganske ubrugelig, og at den höie Övrighed igien vilde forsyne Landet med lige saa god Tobak som den i Aar af Haabets Fabrikker ankomne og af samme Qvantitet. I övrigt tilstode de, at de langt hellere vilde undvære Tobak end kiöbe denne for dem meget unyttige Tobak;

og dog indsaa de, at om den blev ved Handelen, indtil den gode var opkiöbt, vilde Lyst og Mangel drive dem til at kiöbe den og derved tilsætte baade Helbred og Penge. Laugmanden og Landfogden tilspurgte de tilstedeværende Synsmænd, om de efter Eed og Pligt andsaa denne Tobak for lovligt Kiöbmandsgods? Hvorpaa de svarede Nei, og at de ved Eftersyn havde anseet den for utienlig. Derpaa blev til forværtende naadig Approbation af Laugretten resolveret, at denne nu beholdne Tobak af Ambergs og Bredahls Leverance med förste til Kiöbenhavn afgaaende Skib af Handelsforvalteren blev udsendt og tillige et lige Qvantum god Tobak blev reqvireret. Angaaende Erterne ansaa Indbyggerne den ikke kiöbeværdig, men dog ikke uspiselig."

1789: Der klages over daarlige Uldkarter, der ikke due til Uldkartning (og Uldarbejdet var, vel at mærke, det vigtigste Husarbejde paa Færøerne), samt over daarlige Brynestene (ɔ: Slibestene). Mangel paa Næver (ɔ: Birkebark, til Husenes Tækning). — Tobakmangel. — Lærredmangel.

1791: — — — „Almuen androg fremdeles, at det hænder, at meget slet Korn, som formedelst Varme i Skibene var bedærved, kommer til Landet, og de i Anledning af den nu oplæste kongelige Forordning, som lover gode Vahre, troer at saadan slet Korn ikke er værd den Priis, Forordningen bestemmer. — — Laugretten og tilstedeværende Almue sagde, at det er altfor öiensynligt, at der i dette Aar her i Landet vil blive en almindelig Mangel, saaledes at mange endog staar Fare for at lide Hunger og Nöd." — De bede om at faa Byggen for bedre Køb.

1792: Der klages over Byg- og Rugmangel, Næver-

mangel og slette Uldkarter. „Det ankomne Byg havde taget Varme i Skibet, og Almuen bad om Prisnedsættelse.“

1793: Der klages igen over Mangel paa Byg. — Der klages over Uldkarterne, som have været „utienlige til Uldarbeide, det vigtigste Arbeide i Landet“.[1])

1794: Der klages over daarligt Korn, daarligt Salt, ubrugelig Hamp (hvorved Fiskefangsten ødelagdes, saasom Fiskesnørerne eller Linerne, der gjordes af Hamp, gik i Stykker) samt over Lærredmangel.

---

[1]) Til Trods for alle disse Mangler ses Almuen dog at have været overmaade angst for Frihandel, at de skulde faa det endnu værre, naar denne indførtes. I den Færøerne vedrørende Handelsforordning af 13. August 1790, hvor der var foretaget betydelige Prisnedsættelser paa Handelsvarerne, indeholdtes et Løfte om, at Færøerne om fem Aar skulde blive velsignede med Frihandel. Hvorledes den almindelige Stemning overfor dette Spørgsmaal har været, lære vi af følgende Lagtingsreferat for Aar 1793: — — — „Men under dette vare adskillige, mange og de fleste af Almuen begierende af Retten dette Thingsvidne tilfört, at de underdanigst og allerunderdanigst ansögte, at ingen frie Handel maatte indföres, men at det bestandig maatte blive paa samme Fod som nu med Handelen, og de meente, Landets Övrighed indsaa, at Landet ingen Friehandel taalte. De forestillede til denne Ende endvidere, at saalænge Kongen har Handelen, og Handelen skeer efter en vis Taxt saadan som den nærværende, saa vide de dem frie for de Ulykker som flyder af Forprang hvorved den fattige lider, og da det er en Fölge af denne Handel, at her gives et Pakhuus forsynet med Kornvahre, som betrygger enhver Indbygger for Trang for Livets Ophold, saa frygtede de for, om frie Handelen indföres, at denne vigtigste Stötte for deres Haab vil savnes, da et Magazin af Kornvahre her alletiider er og vil blive nödvendig for Landet, siden Næringsveyene eller Landets egne Næringsmidler er forbundne med saa megen Uvished formedelst disse Öers Beliggenhed midt i det store Hav.“

De sørgelige Minder fra den Tid, da Handelen paa Færøerne dreves fra Bergen, hvorved Landet blev til det yderste udsuget, have endnu paa denne Tid siddet Færingerne i Blodet.

1796: Lærredmangel. — Hampen utjenlig.

1798: „Der har ikke manglet Korn, men Tobakken var oppe [1]) til Juul forrige Aar, hvorover nogle især hiertelig meget beklagede sig, og Almuens Ansögning var, at der aldrig maa mangle Tobak ved Handelen, men hellere være til Overflod, paa det at een ikke skal mangle, naar en anden faar, der var Tilfældet i Vinter. Tobak ansaa Almuen næst Korn for det, som allermindst kan undværes paa Færöe, da de, som ikke have Tobak, idelig blive syge og virkelig lide meget.“ — Der klages over Mangel paa Sejangler. — Hampen utjenlig. — Uldkarterne uduelige til Uldkartning. — Kaffemangel. — Sukkermangel. — Mangel paa Lærred til den Pris, Taksten bestemmer. — Slet Næver.

1799: — — — Mangel paa Byg formedelst Skibenes lange Udeblivelse fra Handelen i Sommer. — Mangel paa Hamp og Tjære. — „Tömmer og Bredder klagede mange over at de ikke en Gang havde kundet faaed til Liigkister. Ligesaa har manglet Baandstager og Havregryn.“

1801: — — — „Kornet havde haft Varme i Skibet, derfor sögte Almuen om Afslag i Prisen, dog saa, at om de fik en liden Deel godt Byg, naar de toge dette ringe (ɔ: daarlige), og Handelsforvalteren kunde antage dette Forslag, skulle de dog ikke falde höie Vedkommende besværlig med denne Ansögning.“ — Almuen beder om god Tobak.

1802: — — — „Synsmændene erklærede, at — — nogen Tobak og endeel Karder vragede de forrige Aar, hvoraf de dog vidste, at endeel blev solgt iblant gode

[1]) ɔ: opbrugt, forbi.

Vahre.“ — — — — „Det Korn, som blev solgt ved Handelen sidste Vinter, var saa yderlig slet, at Almuen ei allene tabte over en tredie Deel, som gik bort for intet eller minkede[1]) under Brugen, men de oplyste endog Retten ved et Stykke af deres Bröd bagt af det Korn, som de solgte ved Handelen sidste Vinter, om at samme Korn næppe var Menneskeföde, og intet uden den yderste Nöd sagde de drev dem til at kiöbe af dette Korn, da de desuden tabte ved Indsvinding under Törring, Maling, Sigtning og Bagning endog meere end den tredie Deel, de haver meldt, saa bleve og Almuens Folk derved udarmede ved at kiöbe af dette Korn der var saa dyr efter Handelsconjuncturerne forrige Aar. — Retten fandt det fremlagte Stykke Bröd at være gandske sort og saa yderlig slet, at samme ikke kunde ansees for skikkelig Menneskeföde[2]). — — — Erter og Gryn strax oppe og ikke at faae, fordi man ved Handelen ikke ville sælge noget af det nye ankomne gode Korn, men nöde Almuen til at optage og kiöbe den tilbageværende Beholdning af det i Vinter ommeldte slette Korn. — Endelig sagde Almuen, at deres gandske Ulykke havde været den, at Handelsbetientene blandede det slette Korn i det middelmaadige og gode, imod det Löfte, som blev Almuen givet ved forrige Aars Olai Ting af Forvalteren, da de, naar de havde faaed godt og slet Korn hver for sig, selv havde vidst at kunde före sig det slette med det gode til god Nytte.“

1804: Lærredet meget groft og slet. — „Tobakken siden Kyndelmisse ubrugelig, af Synsmændene erklæret

---

[1]) ɔ: formindskedes.
[2]) Udhævet af Forfatteren.

ei at kunde ansees for gode Handelsvare." — Nævermangel. — Landets Forsyning ellers god i Aar paa Grund af den rige Grindefangst sidste Aar.

1806: — — — „Almuen klagede over en almindelig Mangel paa Taxtvahrene i afvigte Vinter, saasom Seiangler, Lærred af alle Sorter, Boghvedegryn og Bygggryn, Kalk, Hvedemeel, Næver, Tiære og Viin, endogsaa til Kirkerne, samt Tobak siden Februar Maaneds Udgang. — I Henseende til det i Aar opkomne Korn klagede Indbyggerne, at samme, endskiönt antagen for godt, var meget slet og næsten ubrugeligt." — Næver- og Tømmermangel. — „Almuen beder om at faa Kornet for lettere Pris, hvis de ikke skal see en bedrøvelig Eftertid i Møde."

Selvom man vil sige, at disse Klager fra Almuen paa Grund af Ensidighed ikke altid afgive noget paalideligt Vidnesbyrd om, at det virkelig stod saa sørgeligt til paa Øerne (der klages jo meget over Tobakmangel, idet Almuen regnede Tobak, Rulletobak, for en Nødvendighedsvare paa Grund af dens almindelige Anvendelse som Lægemiddel), er dog dette Uddrag af Lagtingsprotokollen hidsat, da det i ethvert Fald indeholder adskillige faktiske Oplysninger, og da der ikke andenstedsfra kan hentes saa fyldige Bidrag til Kundskab om Landets almindelige Forhold. Et Billede af Landets Tilstand maatte tegnes for at bringe Læseren til fuld Forstaaelse af, at den Opgave, Nolsø havde sat sig: at hjælpe sine Landsmænd til bedre Tilstande, var alt andet end ringe, da tilmed Hindringer skulde lægges ham i Vejen paa saa mange Punkter, og tillige for at skaffe Nolsøs Kamp og Stræben i det nu følgende,

desværre altfor korte, Tidsrum: 1805—1809 (hans Dødsaar) den Sympathi, som den i saa høj Grad fortjener.

Paa Grund af de nys omtalte Forhold, den kongelige Handels daarlige Forsyning, Handelsvarernes som oftest dyre Priser i Forening med deres slette Kvalitet — hvilket sidste dog ikke altid kan lægges Handelskommissionen til Last, idet Varerne ofte maatte blive ødelagte paa de besværlige og langvarige Ture, som Handelens Sejlskibe kunde have til Færøerne —, forstaar man let, at her var en ganske udmærket Jordbund for Smugleri at trives i. Og et storartet Smugleri blev ogsaa drevet, navnlig i Thorshavn, det eneste Sted, som Handelsskibene anløb. De højere Embedsmænd saa saa vidt muligt igennem Fingre med det udbredte Smugleri i Thorshavn af den ganske naturlige Grund, at det ikke kunde holdes skjult, at de selv smuglede efter en stor Maalestok.

14 temmelig aabenlyse Smughandler siges at have eksisteret i Thorshavn paa Kommandant Løbners, Landfoged Hammershaimbs og Handelsforvalter Mörchs Tid. I den før omtalte Satire af Djurhuus, Poul fra Lervig (først digtet efter Nolsøs Død), nævnes et saadant Antal. Et lille Afsnit af dette Digt, vedrørende Handelen, gengives her i dansk Prosa.

Efter at have afleveret 13 Strømpepar til Hosetageren og faaet Seddel herpaa, gaar Poul til Sekretæren eller Bogholderen for at udskrive Varer for det afleverede:

„Skriv mig noget Bræddetømmer, Tobak og Indigofarve!“
Bogholderen rysted paa Hovedet: „Det er ej her at faa.“

„Skriv mig en Pot Brændevin, Hamp og nogen Næver!“
Bogholderen rysted paa Hovedet: „Du faar det ej, min Mand.“

Vrededes nu Lervigspoul, han var ej vant at fire:
„Skam og Last faa Hovederne, som styre denne Handel!“

Vrededes nu Lervigspoul med sit brede Bryst:
„Det er ikke værre fat deroppe i Lervigs Mødding!“

Efter en Bemærkning fra en Drager fortsættes:

Poul vendte sig i Kramboddøren, vred i Sind:
„Er her noget Skånrugsbrød inde i Kramboden?“

Krambodkarlen tager fat i en Tønde og sér ned,
han øjner nogle Skånrugssmuler nede paa Bunden.

Halvdelen var Museskarn, Poul rager deri:
„Hvad mon Købmand Nappur[1]) tager for Museekskrementer?“

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Dertil svarer en thorshavnsk Kvinde, som ernærer sig ved at male Korn:
„Der er flere Kramboder i Thorshavn, dèr er mere at faa.“

„15 ere Kramboderne, de ere allesammen bedre,
de ere Hjælp for mangen Mand baade Vinter og Vaar.“

Til at forøge den i Forvejen, især i de ledende Kredse, herskende Demoralisation bidrog i høj Grad det saakaldte „Svinøskibs“ Stranding under Øen Svinø blandt Norderøerne i 1804. Dette store Handelsskib, som synes at have været engelsk, kom drivende ind imod Land og var, da det opdagedes, fuldstændig forladt af Mandskabet. Svinøens og Fugløens Beboere toge straks fat paa at bjærge, hvad de kunde, af den kostbare Ladning,

[1]) ɔ: Handelsforvalter Mörch.

som bestod af en Mængde forskellige Tøjsorter: Manchestertøj, Nankiner, Silke, Bomuldstøj, Sukkerdun, Sirtser, engelsk Læder, Düffel o. s. v. Bjærgningen gik kun langsomt for sig, da Skibet laa under et stejlt Forbjærg paa et Sted, hvor der var megen Brænding, og paa den tredje eller fjerde Dag brød pludselig et Uvejr løs, som knuste Skibet imod Klipperne, saa at alle de mange tilbageværende Kostbarheder spredtes om i Havet. Særlig skal Svinøfjorden have afgivet et ganske ejendommeligt Skue, bestrøet som den var med disse brogede og spraglede Tøjer og straalende i et rødt Skær. Alle Hænder kom i en Fart i Virksomhed for at faa opfisket af Havet, hvad man kunde faa fat i. Der holdtes først en Auktion i Svinøens Kirke, hvor Kommandant Løbner præsiderede, og siden et Par Auktioner til i Thorshavn. I alt indkom ved disse Auktioner — hvor utroligt det end lyder, naar man betænker Landets store Fattigdom og Lidenhed — c. 12000 Rigsdaler, og dog er sikkert Størstedelen af dette Tøj bleven bortsolgt for en forholdsvis meget ringe Pris til den fornemmere Portion, ti hvad kunde vel den fattige færøske Befolkning byde derpaa? I den nærmeste Tid efter Strandingen er et storartet Vask af alt dette af Havet opfiskede Tøj gaaet for sig; Landet synes bogstavelig talt ikke at have været optaget af andet end at vaske „Svinøtøj". Vaskningen betaltes med 1 Skilling pr. Alen, og ialt beløb de samlede Vaskeregninger sig til 900 Rigsdaler. Af de ovennævnte 12000 Rigsdaler skulde nu Ejerne af det bortauktionerede Gods ifølge Loven have de to Tredjedele, Resten skulde Bjærgerne have i Bjærgeløn i Forening med dem, som paa anden Maade havde haft Besvær af det strandede Gods. Med Indbetalingen af disse Penge gik det meget

langsomt. Sorenskriver Olsen, som i Embeds Medfør havde foranstaltet Auktionernes Afholdelse og havde det Hverv at inddrive Pengene, var endnu i 1806 ikke kommen videre, end at han kunde indbetale Amtet 74 Rigsdaler. Saa blev det tilstaaet Løbner og Hammershaimb at tage Sagen i deres Haand, og Sorenskriver Olsen maatte kort Tid derefter opgive sit Embede og forlade Færøerne. Han var iøvrigt en brav og hæderlig Karaktér, hans Ulykke var Ladhed og Drikfældighed. Fra flere Sider blev der drevet en større Smughandel med „Svinøtøj", og hertil hentyde et Par Linjer i Nolsøs „Fuglekvad" (et større satirisk Digt, som skal omtales nærmere i det følgende), de Ord nemlig, som Strandskaden (ɔ: Digteren selv) i denne Anledning siger til Falken (ɔ: Kommandanten) i Slutningen af Digtet:

„E häve tó ikkje fjalt, sum tú,
plögg úr ørun plåssun" [1]).

Løbner, som fra først af blot var Kommandant over Skansegarnisonen, opnaaede i 1806 at blive udnævnt til Amtsmandatarius eller Amtets Befuldmægtigede paa Færøerne ved Landfogdens (Hammershaimbs) Side, der hidtil ene havde beklædt denne Post. Grunden til, at der nu blev to Amtsmandatarer, var den, at Landfogden var bleven gammel og svag, hvorfor han ikke længer vel kunde bestyre sit Embede uden Medhjælp. Hertil blev saa Kommandanten udsét, idet han tillige beholdt sin militære Stilling. Paa Grund af Landfogdens tiltagende Alder og Svagelighed kom efterhaanden de fleste Sagers Afgørelse til at ligge i Løbners Haand.

[1]) „Jeg har dog ikke, ligesom du, stukket Klædningsstykker andenstedsfra tilside."

6.

I Aaret 1805 gjorde Nolsø sine første to Rejser med *Råindin frya* (det smukke Forsøg) — saaledes havde han døbt sit Skib —, en til Bergen med en lille Ladning færøske Stenkul og dernæst en til København, atter medbringende færøske Stenkul (som ikke vare indlemmede i Handelstaksten og altsaa gjaldt for fri Handelsvare). I Promemoria af senere Dato fra Handelskommissionen til det kongelige Rentekammer hedder det i denne Anledning: „Vi taug dertil, da han, vi veed ikke ved hvilken Authoritet, var bleven udklareret fra Færöe og antagen ved de indenlandske Toldsteder, da han syntes her at opvække nogen Interesse for sig ved at lægge til Skue nogle medbragte færöiske Steenkul, som den Gang stode hos Publikum for Dagens Orden, og ved at foregive, at Fartöiets Bestemmelse var til at drive Fiskeri med under Færöerne, og endeligen, da man holdt det muligt, at den færöiske Handel maaskee inden Aarets Forlöb kunde vorde almindelig frigiven.“ Dette sidste blev imidlertid ikke Tilfældet. Straks efter sin første Rejse til København havde Nolsø indfundet sig hos Handelsdirektionen, og der blev — efter hans Udsagn — paa hans mundtlige Forespørgsel givet ham Haab om Fragt tilbage, men til Trods for den store Mangel, som herskede ved Handelen paa Færøerne, slog hans Haab fejl: da det kom til Stykket, fik han kun Tilladelse til at indtage nogle Skibsprovisioner, som ved hans Tilbagekomst til Færøerne bleve eftersete af Forvalter Mörch og befundne at være rigtige.

Da de to første Rejser saaledes vare forløbne uden nogen Indsigelse fra Handelskommissionens Side, blev

Nolsø tryg og anede ingen Uraad, da han tredje Gang, 1806, gjorde sig rede til at sejle ud fra Færøerne med en Ladning Trøjer, Tran og Fisk. Da mødtes han pludselig med en Protest fra Handelsforvalterens[1]) Side. I Bevidstheden om, at de Varer, han førte, vare frie Varer, og erindrende sig, at Handelskommissionen ingen Hindringer havde lagt ham i Vejen, hvorved han var bleven bestyrket i Troen paa sit Foretagendes Lovlighed, tog Nolsø imidlertid ingen Notits af Protesten, da Handelsforvalteren dog straks derefter udklarerede ham, og han sejlede altsaa ud. Den nye, nidkære Handelsforvalter underrettede da straks sine Foresatte i Kommissionen om dette „dristige Indbrud paa Hans Majestæts Anordninger". Handelskommissionen tilskrev saa Rentekammeret om Nolsøs Lovbrud og foreslog at tilkendegive ham, at det vel maatte være ham tilladt ballastet at begive sig tilbage til Færøerne, men at han for Eftertiden havde at afholde sig fra al Handelsfart fra og til disse Øer. Rentekammeret gik ind paa Forslaget og underrettede Amtet paa Færøerne om den fattede Beslutning, at dette kunde sørge for Forbudets Opretholdelse. Handelskommissionen blev det paalagt at sørge for vedkommende Forbuds Tilkendegivelse for Nolsø selv, hvilket skete under dennes Ophold i København. Han tilskriver i Anledning heraf straks Rentekammeret og siger (i Promemoria af 20. Juni), at han „ikke har troet at begaa nogen Forbrydelse imod Regieringen ved hertil at bringe Tröier, Tran og Fisk, hvilket Hans Kongl. Majestæt allernaadigst har givet os Frihed til selv at

---

[1]) Aaret i Forvejen var Forvalter Egtved bleven afløst af Mörch, som indtil da havde været Handelsbestyrer paa Grønland.

handle med, og alle Skibe der har faret paa Færöe har været tilladt hertil at overbringe og mig selv har tilforn af den höie Direction været tilladt at före, naar samme i Færöe vare angivne for Handelsforvalteren der ovre, hvilket jeg nöie har iagttaget. Ifior fik jeg og af Directionen Tilladelse at bringe til Færöe nogle Vahre, som vi trængede meget til, men havde da Directionen forbudet mig at giöre flere Reiser derfra hertil, da vilde jeg nu ikke kommet hid, kunde derfor ikke vide, hvad berettigede Forvalteren derovre til at protestere mod en Ting, der för har været tilladt, og jeg kunde ikke tro, at vores Skib var mindre berettiget til at före de frie Vahrer end andre Skibe, der fare for Handelen, da jeg baade ifior og iaar i Færöe og her i Staden har opbudet vort Skib til Handelens Tieneste.“ — — —

Nogle Dage derefter ansøger Nolsø Rentekammeret om Tilladelse til for Eftertiden at faa Kul i Færø at bringe til København og ligeledes tør Fisk, hvilket han haaber ikke staar i Forbindelse med den ham af Direktionen forbudte Handelsfart. Det tillades ham, idet Handelskommissionen gaar ind paa Rentekammerets Forslag at bevilge ham det ansøgte, dog med Rettelse af Ordene „for Eftertiden“ til „indtil videre“.

Nolsøs Foretagelsesaand havde paa dette Tidspunkt begyndt at vække Opmærksomhed i videre Kredse. Han havde ved sin utrættelige Virksomhed skabt en stærk Sympathi for Færøernes ulykkelige Stilling i Kongeriget og drevet det dertil, at Spørgsmaalet om Frihandel for disse Øer atter var blevet brændende. Det i København udkommende, frisindede Blad „Dagen“ [1]) var blevet op-

[1]) København havde dengang kun to Blade: „Berlingske Tidende“ og „Dagen“.

mærksomt paa ham og tog sig i en Række Artikler varmt af hans Sag.

Det hedder saaledes blandt andet („Dagen“ af 27. Juni 1806): — — — „For at fremme færöisk Sömandskab har Nolsöe giort disse Reiser med aldeles usövante Bönder, og deraf dannet saa mange gode Matroser, at han var istand til dermed at beseile et 60 Commerce-Læsters Skib. En af dem har han tillige givet saadan Undervisning, at han kan, naar det skal være, tage Styrmands-Examen. Glad er Udgiveren ved at kunne bekiendtgiöre denne Begyndelse til den færöiske Seilads, der sikkert vil være behagelig for den Regiering, der er lige faderlig sindet mod ethvert af sine Lande, det mindste med det största, det fjærneste med det nærmeste, og önsker, at det lidet Folk af godmodige Færinger maatte engang kunne nyde Frugterne af en fri Handel. Hidtil er Tiden dertil ikke fundet bekvem. Nu derimod vil den driftige Nolsöes höistnyttige Daad sikkert give Bevæggrund til at nærme det for Landet lykkelige Øieblik“. — — — „Ifior, da han var i Kiöbenhavn, lod han en af sine Matroser vaxinere af Hr. Doctor Blech, og bragte saaledes frisk Materie til Hiemmet, hvor han med Vedholdenhed, Bekostning og Overtalelse har faaet dette herlige Middel betydeligen udbredt[1]). Med saa megen Iver forener denne Mand en Standhaftighed,

[1]) Fire resultatløse Forsøg vare indtil da blevne gjorte paa at bringe Vakcinematerien til Færøerne paa Glas, først af Lagmand Lund, anden Gang af Kaptajn Løbner, tredje Gang af en vis J. Egholm, fjerde Gang af Handelsforvalter Mörch; men ved intet af disse Forsøg havde Vakcinen været i Stand til at holde sig (jf. „Dagen“, den 31. Oktober 1806). Først Nolsø lykkedes det ad naturlig Vej, ved successiv Indpodning paa sig og sit Skibsmandskab, at bringe Vakcinen frisk til Færøerne.

der ikke skrækkes ved Hindringer, men stedse fortröster sig paa det Haab, at den gode Sag altid tilsidst vil vinde Seiren."

I Nummeret af 1. November 1806 oplyser „Dagen", at Kapitajn Nolsø for den forrige Aar fra Færøerne til København nedbragte Ladning Stenkul af Regeringen har erholdt en Præmie paa 72 Rigsdaler.

Ligesom denne Nolsøs voksende Popularitet gjorde Handelsdirektionen mere og mere uvillig stemt overfor ham og tillige mere mistænksom og paapasselig, bidrog den vistnok ogsaa til at gøre ham selv mere uforsigtig. Da han i Aaret 1806 skulde rejse tilbage til Færøerne, henvendte han sig til Direktionen med Anmodning om Fragt, hvilket imidlertid blev ham kort afslaaet. Han søgte da igen om Tilladelse til at bringe nogle Varer op med sig for egen Regning og opgav et omtrentligt Kvantum, hvilket høje Vedkommende efter Behag nærmere kunde bestemme. Han forespurgte sig straks, om der var Haab for ham om Tilladelse til at overbringe noget, ti da vilde han med det samme gøre nogle Indkøb; han vilde snarest mulig tilbage til Færøerne, saasom det var af stor Vigtighed for ham ikke at forsømme Sommerfiskeriet i de færøske Farvande. Bestemt Resolution angaaende, hvormeget der kunde tillades ham at føre, kunde han ikke med det samme opnaa, men et lille Kvantum Varer, hed det, kunde han nok gøre sig Haab om at faa Lov til at indtage. I Tillid hertil foretog saa Nolsø det ubesindige Skridt, der skulde faa alvorlige Følger for ham, at lade sig udklarere med nogle Varer til Kristianssand i Norge, inden Kammerets endelige Resolution var falden.

Saasnart Handelskommissionen erfarede dette Nolsøs

Skridt, sendte den Rentekammeret Underretning tilligemed Meddelelse om, at der var sørget for at give Handelsforvalteren i Landet Ordre til at arrestere de Varer, som Nolsø kunde træffes med, samt at forfølge Arresten paa lovlig Maade. Kommissionen udbeder sig endvidere i sin Skrivelse, at Rentekammeret vil opfordre Øvrigheden i Landet til at gaa Handelsforvalteren til Haande i Udførelsen af denne Foranstaltning; „thi det kunde maaskee ikke være overflödig at giöre bemærkelig for Övrigheden og Indbyggerne i Landet, at det kongelige Rentekammer er enig med Handelen i dens Fremgangsmaade mod Nolsöe, da han i et her, endogsaa under Censur, udkommet offenligt Blad fremstilles som en fortienstfuld Mand, der forfölges for Landets gode Sag, og ikke alene renses for sit Foretagende, men og ved at tillægges Standhaftighed opmuntres til at fare fort i sin Strid med den nuværende Handels Indretning“. — — —

Da Nolsø kom tilbage til Færøerne, mødte der ham ubehagelige Overraskelser. Det nu følgende skal skildres lidt udførligere, da det i væsenlig Grad har foranlediget og spiller en Rolle i hans „Fuglekvad“. Han bliver den 31. Maj af Kommandant, Kapitajn Løbner indstævnet for en Gæsteret i Thorshavn i Sorenskriver Olsens Hus. Denne Gæsteret synes at have voldt en Del Bryderi. Efter en Strid mellem den til Amtsmandatarius nylig udnævnte Kommandant og Landfogden om, hvem der skulde indanke og føre Sagen, tog Kommandanten tilsidst Sagen i sin Haand for, som han udtrykker sig, „ikke at blive udleet af Skipper Nolsöe, om Sagen skulde döe hen“. Løbners første Klage er, at Nolsø ved sin

Ankomst først havde anløbet Vaag paa Suderø og ikke Thorshavn som det eneste Sted i Landet, hvor der kunde haves Opsyn med forbuden Handel, og tillige det Sted, hvor enhver Sejler til Landet skulde anmelde sig til Stedets Kommandant, — hvortil Nolsø, der selv førte sin Sag, bemærkede, at han ved sin Ankomst blot havde haft Ballast og Provisioner ombord, og at han havde anløbet Vaag blot for at landsætte en Medinteressent i Skibet. Paa Spørgsmaalet, om han havde ført Varer med sig fra København, svarede Nolsø, at han var bleven udklareret til Kristianssand med en Del Varer, men at han, inden han kom saa langt, havde afsat dem til en anden, en svensk Søfarende, i Søen. Hvad der højlig synes at have ærgret Kommandanten er imidlertid dette, at Korporal John Stegerhus, som han havde sendt Nolsø imøde med Skansejagten for at hente hans Sundheds- og Børnekoppeattester, var bleven mødt med følgende Svar, da han ude i Fjorden affordrede ham disse Attester i Kommandantens Navn: „Han kunde hilse Kommandanten og sige, at Nolsø nok selv med første Lejlighed skulde aflevere dem, saasom han kun havde ét Eksemplar af hver“.

Da Sagen efterhaanden mere og mere kom til at angaa den kongelige Enehandel, frasagde Løbner sig dens Førelse og overdrog det hele til Forvalter Mörch, som straks forlangte Assistance af Baad og Folk til at drage til Suderø for at anstille Efterforskninger angaaende de dèr af Nolsø formentlig solgte eller udlossede Varer. Hovedmanden for denne Ekspedition blev Sysselmanden i Thorshavn, Joen Christiansen Øre, hvem Landfogden havde givet Forvalteren Anvisning paa som den Mand, der altid fandtes villig til at gaa Amtet til Haande i

deslige Sager. Sagen maatte saaledes hvile til Ekspeditionens Tilbagekomst. Undersøgelsens Resultat var, at Formodningen om, at Nolsø havde oplagt Varer i Suderø, efter Sysselmand Christiansens Mening ikke var ugrundet. Da Handelsforvalteren ikke selv havde Lyst til at føre den resterende Del af Sagen, blev efter Landfogdens Forslag Sysselmand Christiansen udnævnt til Aktor. Denne viste sig straks villig, skønt der var den Hage ved hans Aktorat, at han selv var bleven temmelig bekendt for at drive Smughandel. Efterat Nolsøs Skibsmandskab gentagne Gange havde været i Forhør, faldt endelig den 26. August 1806 Dom i Sagen, uden at det var blevet oplyst, at Nolsø havde indsmuglet Varer til Færøerne.

Dommen lød paa, at han for 1) ikke tidsnok at have indfundet sig hos Kommandanten med sine Sundhedsattester og Skibspapirer, 2) at have anløbet Suderø i Stedet for Thorshavn og 3) at have nægtet sine Papirer til Korporal Stegerhus, endskønt de bleve affordrede i Kommandantens Navn, skulde betale en mindre Bøde til den færøske Fattigkasse, og ligeledes en mindre Mulkt for at have afsat sine Varer i Søen, som var et ulovligt Lossested, men rigtignok med det Tillæg, at, hvis han ikke med oprakte Fingre aflagde Ed paa dette sit Udsagns Sandhed, skulde han til Handelens Kasse betale Varernes Værdi: 735 Rigsdaler. Hvad angik de til Færøerne formentlig indsmuglede Varer, havde Retten ikke tilstrækkeligt Bevismateriale ved Haanden til at kunne dømme ham derpaa.

Efter Dommens Afsigelse begærede Nolsø at aflægge den ham paalagte Ed for at befries for Erlæggelsen af de 735 Rigsdaler til Handelens Kasse. Dette tilstod

Retten ham trods Handelsforvalterens gennem Syssel-mand Christiansen nedlagte Protest, og han aflagde Eden.

Hermed var denne Sag til Ende, men der fulgte dog et lille Efterspil, som Nolsø arrangerede.

Han havde under Sagen oftere hentydet til den almindelige Smughandel i Thorshavn (i hvilken ogsaa højerestaaende Personer deltoge), men uden at opnaa, at der i mindste Maade blev reflekteret herpaa. Han forlangte da — efter Domsafsigelsen i hans egen Sag — af Amtet foranstaltet Nedsættelse af en Ekstraret for at faa bevist, at Smughandel allerede i mange Aar havde eksisteret paa Færøerne og endnu i betydelig Grad dreves i Thorshavn paa forskellige Steder, men det blev ham nægtet, „da den ene af Parterne i en Sag, efter Doms Afsigelse, kun tilstodes Frihed til at søge og føre nye Beviser, naar han ej tilforn havde været vidende derom, eller dem kunde have bekommet“. — I Skrivelse til Stiftamtmand Hauch begrundes Afslaget imidlertid anderledes; det hedder her: — — — „dersom Skipper Nolsöe i Steden for at ville opkaste sig til Fiskal havde angivet og navngivet bestemte Personer, da havde der ingen Tvivl været om, at dette Tings-Vidne-Forhör jo burde have været ham tilstaaet, men at tilstaa et Inquisitions-Forhör, som dette virkelig ikke var andet, uden at vide over hvem, tro vi ej, som meldt, at finde overeensstemmende med nogen Kongelig Anordning eller Lov“.

At opfordre Poul Nolsø til at angive og navngive bestemte Personer synes Amtet imidlertid at have skyet som Pesten.

Nolsø lod dog ikke Sagen dø hen; i Vinterens Løb tog han Initiativet til at angive Aktoren i den mod ham

anlagte og paadømte Smughandelssag, Sysselmand Joen Christiansen, for ulovlig Handel og forlangte atter af Amtet, at det skulde foranstalte nedsat en Ekstraret — denne Gang med Resultat. De fleste af de Vidner, som bleve afhørte, kendte ganske vist kun gennem Rygter Sysselmandens Smughandel, der især skulde have bestaaet i Salg af Lærred, Tobak og Brændevin samt Kaffe, men ikke synes at have været dreven efter nogen større Maalestok; enkelte derimod havde enten selv købt eller vidste, at andre havde købt af ovennævnte Varesorter hos Sysselmanden. Et Vidne anførte, at, medens han stod Vagt som Soldat, havde han sét Pakker blive førte i Land i Maatter fra et Handelsskib ved Nattetide. Et andet Vidne vidste, at der oftere „kom Varer i Land paa saadanne Tider, at Øvrigheden ikke kunde faa dem at sé, og — iblandt flere — havde Sysselmanden faaet Lærred og Tobak“. Efter disse sidste Vidneforklaringer forsvinder paa en underlig brat Maade hele denne Smuglerisag, — uden at Retten faar sagt sit sidste Ord. Christiansen har vel haft sine mægtige Beskyttere.

Der findes en Skrivelse fra Poul Nolsø til den navnkundige Gehejmestatsminister, Rentekammerpræsident Grev Reventlow, dateret: Thorshavn den 29. September 1806, altsaa affattet kort førend Nolsø angiver Sysselmanden. Skrivelsen, som paakalder Grevens vel kendte Følelse for Menigmands Ret, indeholder ganske interessante Oplysninger:

— — — „Det förste, jeg begyndte at bygge paa mit lille Skib, hvis Undergang nu her söges, viste sig straks en Misfornöielse blandt Embedsmændene her i Landet, og blev mig stedse lagt Hindringer i Veien, at det ikke skulde naa sin Fuldkommenhed; da dette ikke

længere kunde gaa an, har man stræbt paa andre Maader at giöre mig al muelig Fortræd. Aarsagen veed jeg ikke, naar det ei er denne: at naar de Indfödte selv fik Seilads, deres egen Handel kom da til at aftage; thi de fleste Embedsmænd i Færöe ere Handlere, som lovlig kan dem overbevises, saavelsom Forvalter Hilcker i Kiöbenhavn, der har sendt herop baade Varer og Penge til at kiöbe Tröier for, og Forvalter Mörch og Capitain Löbner med flere opkiöbe Tröier og sende ud i Tusinde Tal. Disse Mænd have, paa blotte Formodninger, lagt Sag an imod mig om forbuden Handel, men ikke kunne de overbevise mig om samme. Sagen, som jeg forestillede mig i Forveien ikke til min Fordel vilde blive paadömt, nödes jeg at appellere til Höieste Ret. Jeg har under Sagen givet Anledning til at blive sagsögt om at bevise Smughandel at have været dreven her i Færöe (som desværre nu, da jeg skriver dette, næsten offentlig drives her i Byen), men sligt have Vedkommende ikke villet reflectere paa. Sagen synes altsaa at være anlagt imod mig alene paa den Grund, at ingen duelig og stræbsom Mand, der vil hielpe til sit Födelands Opkomst, skal kunne leve i Færöe. — Hvad Handelen angaar, da have Indbyggerne idelig klaget over Manglerne, som saa ofte og betydeligen existere, og Varernes slette Bonitet, som dog oftest have gaaet for fuld Pris, og da Priserne aarligen ere stegne, ere Indbyggerne saaledes blevne fortrængte, at Suderöens Beboere have samtlig ved Laugtinget begiæret Frihandel paa deres Ö, hvilket baade Capt. Löbner og den constitueerte Laugmand yttrede imod, og forestillede Indbyggerne: at Frihandelen var den störste Ulykke, Landet kunde paakomme. — Gid Egennytte ingen Deel havde i slige Udtryk!“ — —

I komisk Modsætning til det om de thorshavnske Embedsmænd her fremdragne, skønt ellers fuldt bekræftende Nolsøs Paastand om det udbredte Smugleri, staa nogle Udtryk i Amtsskrivelse af 4. Juni 1807 til det kongelige Rentekammer. Efter en Indledning, hvori der fortælles, at under Sysselmand Christiansens Smughandelssag „kun meget lidet er udkommet, som kunde gravere Sysselmanden“, men at derimod et Vidne „endogsaa udtrykkelig, blandt flere, skal have angivet Handelsbetient Jakob Nolsöe[1]) for at have taget stor Deel i denne ulovlige Handel“ — hvilket Sorenskriveren desværre nægtede at føre til Protokols, da Sagen kun angik Sysselmanden —, foreslaas nedsat en kongelig Kommission, for hvilken alle de angivne skulde være pligtige at møde; ti det skulde modbevises, hvad Skipper Nolsø havde sagt, nemlig: at det var Øvrigheden om at gøre at skjule hele Sagen. Herefter fortsættes: „Saa meget som vi önskede at befries for selv at udnævnes som Commissarier, om denne Sag paa foranförte Maade skulde behandles, saa see vi os dog ei i Stand til at foreslaa nogen anden her paa Landet end os selv tilligemed den constituerede Handelsforvalter Mörch, som de eeneste[2]) Rygtet endogsaa fritager for at have taget Deel i slig Handel.“

Hvor overraskende! Ifølge dette skulde der altsaa, bogstavelig talt, kun findes tre dydige Mennesker, som overholdt de kongelige Love, i dette i moralsk Henseende i Bund og Grund fordærvede Land, nemlig Kommandanten, Landfogden og Handelsforvalteren. —

[1]) Broder til Poul Nolsø og den yngste af alle Brødrene. Han blev senere, ved Mörchs Afgang, Handelsforvalter og styrede Handelen i en lang Aarrække.

[2]) Udhævet af Forfatteren.

Skade, at de historiske Vidnesbyrd fælde en ganske anden Dom.

I Forbigaaende skal som et passende Modstykke til den nysnævnte Amtsskrivelse citeres en Stump af et Brev (af senere Dato, den 12. Februar 1810) fra den i Thorshavn bosatte Literat Claus Lund[1]) til en ubekendt. Det bekræfter, hvad vi nylig hørte af Nolsø: — — — „Omtrent 120 Tönder Rug skal være komne og skal være til næsten samme Pris som Bygget, men det er kun for „Captejnen", som Hr. Wang sagde. Noget Bladtobak i 2 Fustager skal og være ombord, men fordölges, da det ventelig skal være til Bytte blandt „Vennerne"." — Det vilde være for trættende at citere alle de Steder, hvor Nolsø giver disse „Venner" Stikpiller direkte eller indirekte. Et enkelt Sted (af et Brev fra 1807, hvor han gennem Sorenskriveren afæsker Amtet Svar paa nogle

---

[1]) Af Cl. Lund, som var dansk af Fødsel, men henlevede Størsteparten af sit Liv paa Færøerne og talte færøsk som en Indfødt, haves en større skreven Samling danske Digte, hvoraf en Del findes trykte i de gamle Maanedsskrifter „Den danske Tilskuer" og „Minerva". Disse Digte, mest Romancer og Ballader, som flere af hans samtidige satte meget højt, falde paa Grund af deres Sentimentalitet ikke ret i Nutidens Smag. Det paa Færøerne mest bekendte er, foruden hans Ballade om Sigmund Brestessøn, Elskovsklagesangen: „Min Svanelille, hvor fløj du hen —". Han var Frihedsmand, stærk Ynder af P. A. Heibergs Sange, og sympathiserede med Nolsøs Bestræbelser. Endelig talte han med Færdighed fransk, engelsk, italiensk og spansk.
Skønt Lund ikke havde Anlæg eller Interesse for Administration, fungerede han en kort Tid som Landfoged i Hammershaimbs Sted, da denne i 1780 var bleven suspenderet fra sit Embede formedelst Uorden i Regnskaberne. Han befriedes imidlertid et Par Aar efter fra sin Stilling, da Hammershaimb blev genindsat i en Del af Forretningerne med en anden ved sin Side. Først i 1786 kom Hammershaimb atter i fuld Besiddelse af Landfogedembedet.

Forespørgsler angaaende sin forestaaende Udrejse) skal citeres: — — — „Havde jeg da taget mig den Frihed — — at overbringe saa meget Tobak som Handelens Skib Anna Maria, skiöndt i Löndom, overbragte sidste Reise i Efteraaret, da havde maaskee ingen Mangel været — hvilke Vahrer har været og endnu ere at faa i Thorshavn udenfor Handelen.“

Men under disse Stridigheder har Nolsø ikke et Øjeblik ligget paa den lade Side. Han vilde ikke gaa helt glip af Sommerfiskeriet i de færøske Farvande og forsømte ikke nogen nok saa fattig Lejlighed til at tage ud med sit Skib. Men han udrettede adskilligt mere. Ved Rejser, som han selv foretog rundt om i Landet, dels medens hans første Sag endnu stod paa (under hans Fraværelse førte Broderen, Jakob Nolsø, hans Sag), dels senere, og ved at udsende Cirkulærer til mange forskellige Egne paa Færøerne arbejdede han af al Magt paa at vække Almuen til Forstaaelse af, at der ikke indtraadte nogen Bedring i dens sørgelige Kaar, før Landet fik Frihandel; men førend denne kunde komme, maatte Befolkningen selv forberede sig til at modtage den. Han virkede i dette Øjemed blandt andet for, at Færingerne ved Pengesammenskud skulde sætte sig i Stand til at købe et Skib, at de kunde faa Lejlighed til at uddanne sig som Sømænd. Hans bedste Støtter i denne Henseende vare de driftige Nolsinger, som ved enhver Lejlighed ses at have dannet en fastsluttet Kreds udenom den fra deres Ø udgaaede fremragende Mand, og Beboerne af Suderø. I Lagretssamlingen af 1806 fremlægger Suderøs Sysselmand Ole Evensen den 30. Juli et Brev, undertegnet af flere i Suderø, hvori begæres

Rettens Rekommendation til Frihandel for Suderø for 3 Aar. Dernæst fremstod Kaptajn Nolsø og erklærede paa egne og nogle Suderingers Vegne, at naar de selv vilde indestaa for Fordel eller Tab, som maatte afflyde af Frihandelen, haabede de ikke, at det vilde mishage Majestæten, og Lagretten ikke heller have noget derimod. Kaptajn Nolsø fremlagde saa en Kopi af et Forslag til Frihandel for Norderøerne, underskrevet af ham selv med flere. „Sysselmændene af Österö, Norderöerne, Sandö, Vaagö og Strömö tilligemed Laugrettesmændene af samme Sysseler erklærede, at der, saavidt de vidste, var ingen i deres Sysseler, som forlangte Frihandel, undtagen Nolsøs Indbyggere, og Norderö Sysselmand var ikke bevidst det mindste, da han tog fra Norderöerne, at nogen der forlangede Frihandel, men derimod önskede, at Landets Övrighed i Medför deres Embede vilde afværge samme, som de hvert Aar har indstændig bedet om, og henholdt sig til deres forrige Ansögning i Henseende lavere Kornpriser.“ [1])

Nolsø, som aldrig lod sig skræmme af Modgang, arbejdede imidlertid ufortrødent videre paa at faa udryddet af Almuen denne fastgroede Angst for Frihandel. Han sammenskrev en almindelig Forsamling fra alle Bygdelag, som mødte i Thorshavn den 25. August 1806. Paa dette Møde vedtoges det at vælge en Deputation, der skulde rejse ud med Ansøgninger fra Landets Indbyggere til Hans Majestæt Kongen. I det første, Rejsens Plan og Øjemed indeholdende, Udkast, som straks skulde forevises Landets Øvrighed, hedder det:

---

[1]) Af Lagtingsprotokollen.

— — — — „da vi har den vel grundede Formodning, at ingen Suppliqve eller Ansøgninger, hensigtende til Landets almindelige Trangs Afhielpning og Tilstands Forbedring her i Landet, kan hielpe, saasom vi snart hvert Aar have frembragt vore Klager og Besværinger ved Olai Laugting som det eneste Sted dertil bestemt, men have aldrig været værdige at erholde noget Svar, men heller blevne afviste med Snak, snart paa een, snart paa en anden utilfredsstillende Maade, ere vi tilsidst blevne enige om at faa en Udreise foranstaltet af nogle af vore Landsmænd, som kunde findes tienlige dertil.“ — Til Hovedmand for Ekspeditionen foreslaas selvfølgelig Kaptajn Nolsø, dernæst Bonden Johannes Poulsen fra Bygden Funding paa Østerø, „der har udmærket sig med Konstighed og særdeles Sindets Gaver,“ [1])

[1]) Denne Mand, som oftere fulgte med Nolsø paa hans Rejser og ligesom denne synes at have været et uroligt Hoved, var af Naturen begavet med stort mekanisk Geni. Han gik almindelig under Navnet „Klokkemageren“ paa Grund af hans Færdighed i at lave Slagure samt Opfindelser i denne Retning. I en Ansøgning til Kronprinsen, dateret 3. Juli 1807 og forfattet under de deputeredes Ophold i Kiel, Kronprinsens Hovedkvartér, andrager han om en lille Understøttelse for denne sin Virksomhed. Foruden at have udfundet en ny Plan til Jord- og Faarebytte for Bygderne Funding og Gjov, almindelig attesteret at være langt snarere, bedre og bekvemmere end den gamle, eksisterende Methode, siger han sig at have forfærdiget et Stueur, „som jeg“ — for at fortsætte med hans egne Ord — „uden at have seet Slag-Værker, har udfundet Maade til, og som med nogle Forbedringer og Rettelser vilde befindes ligesaa tienlig maaskee som andre; og som Indbyggerne, især for at passe Tiden om Morgenen at fare paa Fiskerie, har seet nødvendigt at forsyne sig med samme, har jeg i Aar overladet til andre Steder nogle Stykker for 4 Rd. 1 Mk. Stykket i dansk Courant. Ovenstaaende Uhr viiser Dage i Ugen, Dage i Maaneden og Maaned i Aaret, er giort af gamle Fiske-Kroge med

samt tre andre Bønder. Deputationens Hovedformaal skal være: ved indtrængende Fremstilling af Landets Nød at opnaa Nedsættelse i de høje Handelsvarepriser, som siden 1801 hvert Aar ere blevne forhøjede[1]). Der ønskes en Handelstakst noget overensstemmende med den milde Forordning af 13. August 1790. Man ønsker ikke at faa Frihandel for hovedkulds, da Indbyggerne ere saa slet forberedte derpaa; dog anmodes Regeringen om ikke at tabe dette Formaal af Syne. Forskellige Uordner ved Grindefangster paaklages; der ønskes et andet Grindereglement, da de to Tredjedele af hver Fangst gaa til de jordbesiddende, hvorved de, som have al Møjen af at drive og fange Grinden, faa saa uhyre lidet for deres Arbejde. Endelig ønskes der Fritagelse for den Lodkastning, hvorved Skansegarnisonen i Thorshavn rekruteres.

I Promemoria af 20. September 1806 fra Færø Amt til Rentekammeret hedder det: — — — „Efter al Sandsynlighed gaar Reisen altsaa for sig, uden at vi finde os berettigede til at lægge den Hindringer i Veien; men dette maatte vi udbede os af det höie Kollegium, at der paa disse Deputeredes Insinuationer, som uden at tvivle alle ere af Skipper Nolsöe, ei reflecteres, forinden vores Erklæring derpaa er affordret."

et Par selvgiorte Fiile, en Hammer og en Passer, og en Kniv. Dets Slag-Hammer stöder paa et Glas for at give Lyden" —. Hvorvidt Johannes Poulsen opnaaede nogen Præmie for sine Stueure, har jeg ingen Oplysning om; derimod fik han en Præmie paa 25 Rd. for sit ovenomtalte Udkast til Jord- og Faarebytte.

[1]) Den kongelige Kasse havde i de 5 Aar 1802—1806 en ren Indtægt af 37,397 Rigsdaler ved Handelen paa Færøerne.

Nolsø drev paa, at Rejsen skulde gaa for sig allerede samme Efteraar, 1806. Til den Ende skulde der foranstaltes et større Sammenskud af Penge, som Nolsø skulde modtage og holde Regnskab over. Men da mange ikke have kontante Penge at bidrage, forespørger han sig hos Amtet, „om Vedkommende da maa levere Tröier og Kiöd og faa Tilladelse samme at udsende, samt om de af Indbyggerne befuldmægtigede til Udreisen tillades samme at foretage, naar Leilighed dertil findes bekvem". Han faar til Svar, at Tilladelsen til Rejsen vil afhænge af hans for Tiden verserende Sag. Paa senere fornyet Henvendelse faar han til Svar, at Rentekammeret har forbudt ham al Handelsfart til og fra Færø, men at det ikke var formént at udsende tilladelige Varer med Handelens Skibe mod den for samme paabudne Fragt. Rejsen blev da stillet i Bero indtil videre.

7.

Her er det rigtigst for en Stund at vende sig bort fra Nolsøs travle ydre Virksomhed og dvæle lidt ved hans Hoveddigt, den paa dette Tidspunkt forfattede Satire „Fuglekvadet" (*fuglakväje*), som en Færings første Tanke almindelig gælder, naar Poul Nolsøs Navn nævnes. Digtet er rettet imod Kommandant Løbner, Landfoged Hammershaimb og Handelsforvalter Mörch samt Sysselmand Christiansen, navnlig de tre første, og Digteren fremstiller sine formentlige Bagvaskere under Skikkelse af Rovfugle, medens han gør sig selv til en Strandskade, som ved at advare eller paa anden Maade beskytte de smaa Fugle (ɔ: Almuen) stadig forpurrer det heldige Udfald af hines Rovekspeditioner. De stræbe derfor Strand-

skaden efter Livet. Bortset fra den Begivenhed, der gav det egenlige Stød til Kvadets Fremkomst, er der en Kæde af Omstændigheder, som har modnet Idéen derom hos Digteren. Landets abnorme Forhold vare en fortræffelig Jordbund for et saadant Digt at spire frem af. Med Hensyn til dets Tilblivelse kunne følgende Udviklingstrin iagttages:

1) Som den store Baggrund Folkets elendige materielle Forfatning, en Følge af Handelsmonopolet; skønt Klager forebringes Gang efter Gang af Almuen til Lagtinget og af dette videre til Rentekammeret (gennem Olaitingsvidner), spores intet Resultat.

2) Nolsø fatter den Beslutning at vie sine Kræfter til Arbejde for sine Fødeøers materielle Opkomst, men i Stedet for Understøttelse fra dem, hvis Hjælp vilde have været ham af overordenlig Betydning, møder han kun haardnakket Modstand.

3) Og nu de Mænd, som lagde ham Hindringer i Vejen, idet de foregave, at han ved Smughandel overtraadte de kongelige Love og Anordninger, samt at han ved paa flere Punkter at svække den almindelige Agtelse for disse stemte Almuen imod sine Foresatte, — hvorledes overholdt nu disse Mænd selv de kongelige Love og Anordninger? Dreve de ikke selv forbuden Handel? Hvorledes havde de forholdt sig med de fra det under Svinøen strandede Skib erhvervede Rigdomme?

4) De samme Mænd anlægge, efter hans Hjemkomst i 1806, Proces imod ham for Smugleri. De faa ham dømt, skønt ikke for Smugleri, ti det kan ikke overbevises ham, men paa Grund af forskellige andre Biomstændigheder. Og saa Rosinen i Pølseenden: Sysselmand Christiansen, om hvem det er bekendt, at han

driver forbuden Handel, paatager sig at være Undersøger og Aktor i denne Sag.

Punkt 4 var det egenlig, som ved at drive Nolsøs Harme til Højdepunktet bevirkede Kvadets Fremkomst. Men det er sandsynligt, at han allerede forinden har udkastet Planen dertil; Omstændighederne afgave Stof nok, navnlig det føromtalte Svinøskibs Stranding og den Lejlighed, som de højerestaaende og mere formaaende herved fik til at berige sig paa Almuens Bekostning. Al Sandsynlighed taler for, at det er til sidstnævnte Omstændighed, Kvadets første Afsnit sigter (Kvadets Indhold skal omtales lidt nærmere i det følgende). Nolsøs egen Smughandelssag spiller heller ikke Hovedrollen i Kvadet, men staar som en Slutningsakt i løsere Tilknytning til dets foregaaende Partier.

Kvadet, som i dets nuværende Skikkelse vistnok er forfattet i Vinteren 1806—7, senest Foraaret 1807, kan altsaa betegnes som en historisk og social Satire. Har man det med dets Tilbehør af Kommentar for sig, da har man, kan man sige, med det samme en Periode af Færøernes Historie, omend fremstillet i et ensidigt Lys. Kvadet er tillige et Stykke Kulturhistorie, ti det er et Spejl, hvori man tydeligt kan sé og genkende Færøernes daværende ejendommelige og abnorme Forhold.

Nolsø synes ikke at have tillagt Handelskommission eller Rentekammer nogen synderlig Del af Skylden for den Modgang, der blev ham til Del, — nej, hans Tanker søge stadig til Færøerne; dér, mener han, har Kilden sit Udspring, og deri har han sikkert for en væsenlig Del haft Ret, skønt man faar Indtryk af, at hans Blik har været noget énsidigt paa dette Punkt. Hans store Godtroenhed overfor Handelens høje Foresatte i Kommis-

sion og Rentekammer, om hvem han havde den faste Tro, at Færøernes Vel og Opblomstring laa dem oprigtigt paa Hjærte, og at det kun maatte glæde dem at sé Landet saa vidt fremskredet, at det havde erhvervet sig sit eget Skib, bragte ham til at begaa enkelte Uforsigtigheder i sin Optræden og Handlemaade overfor førnævnte Institutioner, hvilket bidrog til at skærpe navnlig Handelskommissionens fra første Færd af nærede Mistænksomhed ligeoverfor ham, saa meget mere som der fra Færøerne stadig pustedes til Ilden. Hans stærke Sympathi for de svage og fortrykte samt hans varmt brusende Blod have vistnok mere end én Gang bragt ham til at glemme, at den moralske og den juridiske Ret ikke altid faldt sammen.

Det var altsaa, som sagt, fra sine tre mægtige Bagvaskere paa Færøerne, at han troede al sin Modgang at stamme, og han saa i Motiverne til disse Mænds Optræden ligeoverfor ham kun lav Misundelse og smaalig Tanke for egen Fordel. Men hvilke deres Motiver nu end have været, saa have de fra første Færd af betragtet hans Bestræbelser med en overordenlig énsidig Mistillid, og af de historiske Dokumenter fremgaar, at de, paa en fuldstændig falsk Maade, aldrig betegne hans Virksomhed anderledes end som en blot og bar Agitation for at undergrave Øvrighedens Stilling i Landet og skaffe sig selv et Navn iblandt sine Landsmænd. I deres Kortsynethed og strænge Nøjeregnen med det døde Bogstav stemple de Gang efter Gang i deres Skrivelser Nolsøs Handlemaade som udgaaet af Uforskammethed og Lyst til at vise sin Trods mod alle kongelige Love; og for den nidkære Handelsforvalter Mörch synes nu ingen Pligt at have været helligere end til det yderste at hævde alle den

kongelige Enehandels Love og Bestemmelser overfor Færingerne, selvom de skulde risikere at lide Hungersnød derved. En slet og uærlig Karakter, hvis Stræben kun gik ud paa at pleje sin egen Bug, hvilket man gennem Nolsø let faar Indtrykket af, var Mörch dog ikke, og heller ikke Sysselmand Christiansen, som, i sin Iver for at yde sine Foresatte Tjenester, desværre altfor meget og paa en uværdig Maade lod sig bruge som et Redskab i disses Haand.

Allerede tidligere havde nu Nolsø — i Digtet „Kragefryd“ — valgt at angribe sine Modstandere under den Form, at han omskabte dem til Fugle. Paa denne Maade kunde han sige dem meget, som han ikke saa godt kunde sige dem direkte. Denne Idé optager han nu atter og gennemfører den denne Gang efter en langt større Maalestok end tidligere. Og saa meget naturligere faldt denne Fremgangsmaade ham, som han — Færing som han var med Liv og Sjæl — havde en fortrinlig Kendskab til sine Fødeøers særegne Forhold. Færøerne ere Strand-, Sø- og Bjærgfuglenes Land. Næst efter Fiskeri og Faareavl er Fuglefangsten Landets væsenligste Indtægtskilde, og næppe nogensteds spiller den farlige Kunst at fange Bjærgfugle en større Rolle end her. Ingen Færing har bedre end Poul Nolsø kendt og forstaaet sit Lands Fugleverden, og ingen har bedre end han forstaaet at udnytte denne sin Kendskab [1]).

„Fuglekvadet“, der, ligesom de færøske Kvad i Almindelighed, til Trods for sin Længde er bestemt til Afsyngelse ved Dansesammenkomster, hvad ogsaa frem-

[1]) Ogsaa i den danske Literatur træffes Fugleverdenen paa en lignende Maade benyttet i Poesien; jævnfør den bekendte Folkevise „Fuglevisen“ om Kong Kristian den anden.

gaar af Digtet selv, falder i tre Hovedafdelinger, hvoraf den første atter spalter sig i to Led.

I første Dels første Led skildres, hvorledes en stor Skare af Søfugle flokkes sammen i Anledning af en Sildestime. Dette kan betragtes som et Billede paa Almuens Kamp for Føden, men sikkert er det Affæren med Svinøskibet, som Digteren har for Øje. Strandhøgen, ogsaa kaldet „Storkjove“ eller „Skue“, færøsk: *skigvur*, (ɔ: Landfogden) forsøger at gøre et Indhug paa Fugleflokken, men Strandskaden, færøsk: *tjaldur, kjaldur*, (ɔ: Digteren selv)[1]) bliver Strandhøgen vàr, idet den nærmer sig; den advarer de andre Fugle for Faren, og paa Strandskadens Raad flygte de alle, saa at Strandhøgen maa vende tilbage med uforrettet Sag. — Saa præsenterer Falken (ɔ: Kommandanten) sig for Læseren gennem en Monolog, hvorefter den udsender sine Tjenere (fremfor alle „Dværgfalken“, færøsk: *smiril*, ɔ: Kommandérsergeant Schwentzen) for at gøre Jagt paa Smaafugle. Strandskaden er imidlertid stadig i Vejen; ved sin gennemtrængende Piben advarer den de andre Fugle, saa at disse flygte, og tilsidst maa Falken selv afsted for at prøve sin Lykke, men det gaar den ikke et Haar bedre, end det gik dens Tjenere. Strandskaden er der atter med sit slemme Næb. Falken lover da Strandskaden en snar Undergang.

I første Dels andet Led præsenterer Ravnen, færøsk: *gårpur*[2]), (ɔ: Handelsforvalteren) sig gennem en Monolog, hvori den bl. a. under Klager sammenligner sin

[1]) Ogsaa paa nogle Steder i Digtet kaldet „det røde Næb“. Strandskadens Næb har nemlig en meget smuk, karmoisinrød Farve.

[2]) Det almindelige Ord for Ravnen er paa Færøerne ellers *ravnur*.

nuværende usle Stilling med den tidligere Overflødighed [1]), og forsøger derpaa sin Lykke med Hensyn til at „rane Fuglebjærge“, men paa Grund af de hæse Glædesskrig, den udstøder ved Synet af Fugleskaren — Ravnen kan naturligvis ikke tie —, hidlokkes Udmarkens Strandskader, og én (den før omtalte) flyver frem og hugger sit spidse Næb i Ravnens Kind, saa denne under et vældigt Skraal styrter bevidstløs ned langsmed Bjærgets Side. Alle Fuglene flygte. Da Ravnen, vaagnet til Bevidsthed igen efter Faldet, ved Eftersyn finder alle Bjærgfuglenes Huler tomme, udøser den i en Række Vers al sin Galde over Strandskaden.

I Kvadets anden Afdeling pleje de tre, i Modgang prøvede, Rovfugle Raad om, hvad de skulle gøre ved den forbandede Strandskade, ti Hævn maa de have. Strandhøgen holder en lang, historisk interessant Tale, hvori den blandt andet fortæller om en Række Genvordigheder, som for længere Tid tilbage ere overgaaede den (sé Noten om Cl. Lund Side 567), og hvorved Nolsø faar Lejlighed til at sige Fogden adskillige Stikpiller; Falken og Ravnen give deres Besyv med, og den lange Raadslagnings Resultat bliver saa dette simple, at de skulle stræbe at vende hvidt til sort (hvad de forresten før have gjort) og af alle Kræfter sværte Strandskaden for Ørnen (ɔ: regerende Kronprins Frederik den sjette) for ad den Vej at faa den gjort uskadelig.

I tredje Afdeling omhandles Processen, og her fremføres for os Kragen (ɔ: Sysselmanden). Rovfuglene erfare, at Strandskaden tilligemed nogle andre Fugle,

---

[1]) Mörch havde, førend han kom til Færøerne, været Handelsbestyrer paa Grønland.

som den har bedt om Hjælp, har været ude for at løsrive Græs og Mos til sin Rede samt bore Muslinger. Dette vækker Rovfuglenes Forbitrelse, ti saadant noget har kun Ravnen (og ganske faa andre begunstigede) Privilegium paa. Kragen bliver sendt ud for at undersøge Strandskadens Rede, hvor den finder nogle Muslinger. Strandskaden bliver saa indstævnet for „Herrebord", og Kragen holder, med Strandhøgens Hjælp, sin Anklagetale, som ender med et Forslag om at stække Strandskadens Vinger, for at Rovfuglene i Fremtiden kunne være trygge, samt fratage den, hvad den har samlet. Kvadet slutter saa med et længere Gensvar fra Strandskaden, hvori denne forsvarer sine Handlinger og opregner Rovfuglene deres Synderegister — kraftige og drøje Ord lægger Digterens Harme ham her i Munden — samt lover at fortælle Ørnen om deres Streger.

Kvadets Styrke er dets geniale Komposition, den fortrinlige Maskering, i hvilken Personerne optræde, og som aabenbarer Digterens dybe Forstaaelse af Fuglelivet (hist og her er der indlagt livfulde Skildringer af de forskellige Fugles Levevis og Færden), det spillende Lune og det fyndige, kærnefulde Sprog. Forskellige Karaktértræk hos de angrebne Personer aabenbare sig igennem tilsvarende Naturejendommeligheder hos de dem repræsenterende Fugle, som iøvrigt gennem Monologer og Samtaler røbe, hvem Digteren paa de paagældende Steder sigter til (saaledes er f. Eks. Kragens Lyst til at bortgemme, hvad den ikke i Øjeblikket kan fortære, et Udtryk for Sysselmandens Smuglerier).

Nolsø har med skarpt og sikkert Blik valgt at optræde selv i Skikkelse af en Strandskade. Denne Fugl

gør stor Nytte ved at bortjage Rovfugle, idet den hugger dem med sit spidse og kraftige røde Næb, og den bliver derfor ogsaa fredet af Færingerne. Rovfugle trives ikke, hvor den bygger. Den udstøder ofte skarpe og gennemtrængende Skrig, hvorved den advarer andre Fugle, naar Rovfugle ere i Nærheden. Særlig mod Ravnen kan den være nærgaaende. Nolsø kan med fuld Ret anvende Strandskadens Virksomhed, som han kortfattet har sammentrængt i Digtets Omkvæd, paa sig selv. Det af alle Færinger kendte og højt elskede Omkvæd lyder:

Fuglin y fjørone
vi synun neve ræia,
mangt aitt djór o høviskan fugl
hevur hann graitt frá dæia.

(ɔ: Fuglen i Fjæren[1]) med sit røde Næb, mangt et Dyr og høvisk Fugl har den frelst fra Døde.)

Strandskaden, „*tjaldre*“, er paa Færøerne saa at sige bleven det demokratiske Symbol, Billede paa den Færing, hvis Bestræbelsers Øjemed er at hjælpe sine Fødeøer frem.

Kvadet vakte naturligvis ved sin Fremkomst en ualmindelig Opsigt, og det ikke mindst paa Grund af Forfatterens Dristighed. Nogen nærmere Kommentar behøvede Samtiden ikke; man var straks helt igennem paa det rene med Meningen, og hvad der ikke fulgte af sig selv, skulde Rygtet nok besørge kommenteret. Der fortælles, at Poul Nolsø og hans yngste Broder, Jakob (angaaende denne sé Noten Side 566), som da var Bogholder ved den kongelige Enehandel og derfor kunde give sin ældre Broder mangt et Vink om dennes

[1]) Forstranden.

Bestyrelse og om Forvalter Mörch, sade oppe en hel Nat i den saakaldte „Nolsøstue“ (Jakob Nolsøs Hus i Thorshavn) i Anledning af Digtet. Poul gik op og ned ad Gulvet og digtede det ene Vers efter det andet; Jakob, som undertiden rakte sin Broder en hjælpende Haand ved Digtningen, sad og skrev Versene ned, idet han gjorde sine Bemærkninger om dit og dat. Undertiden, naar Udtrykket blev ham noget for stift, sagde han: „Nej, Broder, dette er for groft, dette maa du forandre!“ I Karaktér vare de to Brødre forskellige; Jakob Nolsø var betydeligt mere nøgtern og forsigtig [1]).

Det, der skal have givet Stødet til, at Kvadet straks kom ud iblandt Folk, inden den egenlige Offenliggørelse var bestemt, var den Omstændighed, at en Tjenestepige havde staaet og lyttet ved Døren — begge Brødrene vare meget muntre og højrøstede, hver Gang et godt Vers var digtet — og paa den Maade lært en Mængde Vers, som kunde danne et nogenlunde sammenhængende Hele; dem sang hun saa, til stor Overraskelse for Forfatteren, ved en paafølgende Dansesammenkomst. Kvadet blev siden en Del omarbejdet og meget fuldstændiggjort og derefter spredt om i skrevne Eksemplarer [2]).

Der blev straks en stærk Efterspørgsel efter Kvadet; man har Oplysning om, at skrevne Eksemplarer deraf ere blevne solgte for fem Mark Stykket. De angrebne Embedspersoner omgikkes med Tanken om Sagsanlæg. I

[1]) Jakob Nolsø har ogsaa givet sig af med selvstændig Digtervirksomhed. Ham skyldes „Gretteskvadet“, digtet efter den islandske *Grettis saga*. Han har ogsaa efterladt sig en færøsk Sproglære i Manuskript.

[2]) At lade trykke kunde der ikke være Tale om, da Landet intet Trykkeri ejede og altsaa heller ikke noget offenligt Organ.

Skrivelse af 1. Juni 1807 fra de Herrer Løbner og Hammershaimb til det kongelige Rentekammer hedder det: — — — — „Skipper P. P. Nolsöes Opförsel har i denne heele Vinter og Foraaret efter vor Formeening været saa uanstændig, at der virkelig hörte megen Tilbageholdenhed og Koldblodighed til at taale hans uforskammede Handlemaade, ei allene ved udspredte Rygter, Omreiser i Landet, Penge-Udskrivninger — — —, men meere haanende for Kongelige Embedsmænd er den Maade, han skriftlig har afæsket os Svar paa[1]), ved bestandig at lade os beskikke ved et Par Mænd og undertiden notarialiter; man har endogsaa tydelig sporet, hvor disse og hans Anhang af Almuen have gottet sig over denne Fremgangs-Maade, da det ligesom har kildret dem, at han turde vove at gaa saa ubeskeden frem. — Han er ogsaa Forfatter af en Spotte-Vise i det færöiske Sprog, i hvilken han under Fuglslægten har ladet adskillige Embedsmænd her i Landet trine frem, og paa en haanende Maade angrebet dem angaaende den i Fior imod ham anlagte Smughandel-Sag; man veed den har været afsungen ved adskillige Leiligheder, man veed den har roulleret skreven omkring i Landet, og der siges Exemplaret skal have kostet 5 ℔ Stk., og dog har det ikke været os mueligt med all Umage at opbringe et eeneste, ja skiændig er det, at Börn paa Gaden i Thorshavn veed at afsynge enkelte Vers og give Forklaring paa hvem og hvad der forstaaes ved hver deri nævnt Fugl, og af hvem kan denne Fortolkning være uden af Forfatteren? — — — Skipper Poul P. Nolsöe fortiener paa det stræengeste at revses, og vi maatte ansees for

---

[1]) Med Hensyn til den forestaaende Udrejse af de Deputerede.

formastelige, om vi vovede at indlægge vores underdanigste Forbön for ham."

Af dette Brev faa vi tillige at vide, at Nolsø af sine Landsmænd var bleven hædret med Tilnavnet „den anden Bonaparte" [1]).

Enkelte af de i Fuglekvadet forekommende Sentenser ere blevne hyppigt anvendte Talemaader paa Færøerne, om end de fleste maa forudsættes at have været gængse ogsaa før Nolsøs Tid.

Paa Grund af sin Længde (229 Vers, firelinjede Strofer) synges Fuglekvadet ikke saa ofte ved offenlig Dans som i Hjemmene.

8.

Sidst i Maj 1807 var det endelig kommet saa vidt, at Poul Nolsø og de andre Deputerede [2]) kunde rejse ud med de før omtalte Ansøgninger til Kongen. Der havde været mange Vanskeligheder at overvinde. Fra Indbyggerne havde de modtaget til Udførsel 2000 Stykker Trøjer, af hvilke Rejsens Omkostninger skulde dækkes. Trøjer vare ganske vist nylig blevne indlemmede i Handelstaksten, men foreløbig dog kun for at konkurrere med de private Udsendere, som der stod i Forordningen derom. Da Nolsø forespurgte sig angaaende Udførselstilladelsen, blev den ham nægtet: ham kunde kun tillades at medtage Skibsprovisioner. Derimod kunde han

[1]) Nolsø selv nærede iøvrigt meget stor Beundring for Napoleon.

[2]) Daniel Jakob Johannesen af Kvivig, Johannes Poulsen af Funding og Jens Jensen af Sumbø. Den femte af de valgte Deputerede, Jakob Jakobsen af Toftum, Vaag (Suderø), Medinteressenten i Nolsøs Skib, maatte paa Grund af Sygdom blive tilbage.

faa Trøjerne udsendte med Handelens Skibe imod Erlæggelsen af den bestemte Fragttakst. Han ansøgte da Handelsforvalteren om at faa Trøjerne udsendte med det først afgaaende Handelsskib, for at de ikke skulde fordærves ved altfor langvarig Henliggen i Handelens Pakhuse, men herpaa kunde Forvalteren intet bestemt Svar give. Enden blev, at Nolsø og de tre andre Deputerede fik Lov til at rejse ud, men blot med Skibsprovisioner og mod først at lade sig underkaste Visitation. Imidlertid medtoge de 300 Trøjer som Køjeklæder, — hvilket ikke synes at have været indbefattet i den givne Rejsetilladelse. Ved Ankomsten til København bleve Trøjerne beslaglagte af Toldopsynet og oplagte paa Toldboden. Paa Ansøgning til Handelskommissionen om at faa Fragt tilbage til Færøerne fik Nolsø Afslag, og ligeledes blev det nægtet at tilbagelevere Trøjerne. Kronprins Frederik viste de færøske Deputerede, som opsøgte ham i hans Hovedkvartér Kiel, megen Velvilje og stillede sig meget gunstigt overfor Indbyggernes Ansøgning om Lettelse i Handelsvarepriserne (især Kornpriserne) med mere, ligeledes overfor en af de Deputerede selv paa Indbyggernes Vegne affattet Ansøgning om Tilladelse for Indbyggerne „at fare for Handelen paa Fragt for at faa Leilighed til at öve dem til Sömænd for des bedre at kunne faa afbenyttet Stenkul og Fiskeri med smaa Skibe samt giöre dem bekvemme til at drive deres Handel med egne Skibe og Folk, om naadigst Resolution skulde falde paa Frihandel“. Der oplyses i Ansøgningen, at „Indbyggerne ved eenigt Sammenskud see dem i Stand til at kunne kiöbe et passende Skib, og at der for Tiden findes saa mange övede Söfolk deroppe, som ere i Stand til at före og bestyre samme“.

I Skrivelse af 31. Juli 1807 til Rentekammeret byder Kronprinsen Kammeret foranstalte — dog paa en Maade, hvorved Handelsadministrationen ikke kompromitteres —, at Nolsø medgives en Fragt paa hans Hjemrejse, og at det tillades de Deputerede at sælge de 300 paa Københavns Toldbod oplagte Trøjer, for at de i deres Sted kunne anskaffe sig gode Køjeklæder. „Den af Nolsø viste Vindskibelighed, hvorved det er blevet ham mueligt at bygge det förste Skib paa Færöerne, synes i Særdeleshed at fortiene Opmuntring og langtfra ikke at lægges Hindringer i Veien.“ — De to Deputerede Johannes Poulsen og Daniel Johannesen havde da allerede faaet deres særlige Anpart af Trøjerne udleveret efter derom indgiven Ansøgning til Rentekammeret, da de havde besluttet at rejse hjem med det først afgaaende Handelsskib og ikke oppebie Nolsøs Afrejse.

Den 7. August 1807 tilskriver Kronprinsen atter Rentekammeret i Anledning af dettes Betænkning om Færingernes Ansøgninger: — — — „men naar der til Beviis paa den nugieldende Taxts Fortrinlighed anføres, at samme i 5 Aar har tilveiebragt den Kongelige Kasse en reen Gevinst af 37,397 Rd., saa kan jeg ikke lade ubemærket, at deraf vel kan udledes, at Taxten er fordelagtig for den Kongl. Kasse eller den monopoliserede Handel, men at derved tillige gives det uimodsigeligste Beviis for Rigtigheden af Færöernes Klage over, at Taxten er trykkende for dem; thi endog under den allergunstigste Forudsætning, den nemlig, at hele Handelsgevinsten umiddelbart er indflydt i den Kongl. Kasse, uden at noget deraf er henledet paa Afveie, overbevises man herved om, at Færöerne enten maa have betalt de tilförte Varer med 37,397 Rd. over den sande Pris, eller

for de udförte Varer have erholdt saa meget under den sande Pris".

Paa Grund af den thorshavnske Øvrigheds gentagne Klager over Nolsøs Fremfærd (specielt over hans notariale Beskikkelser) havde Kammeret fattet den Beslutning at høre det danske Kancellis Tanker om, hvorvidt der var nogen Grund til at underkaste Nolsø offenlig Tiltale. Hertil bemærker Kronprinsen i nysnævnte Skrivelse, at han vel intet har imod denne Kammerets Beslutning, men at han finder Tanken om offenlig Tiltale mod Nolsø underlig, ti „i Embedssager at afæske Embedsmænd Svar ved notariale Beskikkelser er vel en Uorden, men da Svaret paa en saadan Henvendelse kuns kan være frivillig, saa havde det beroet paa Embedsmændene simpelthen at afvise Beskikkelserne". Ved at undlade denne Afvisning have de selv stemplet Nolsøs Fremgangsmaade som lovlig.

Denne Sag døde da ogsaa hen.

Det danske Kancelli havde paa dette Tidspunkt for nylig foreslaaet at tildele Poul Nolsø en Guldmedalje som Belønning for hans Fortjeneste af Færøerne ved at indføre Vakcinationen dertil, og Kronprinsen havde givet dette Forslag sit Samtykke. Paa Grund af de næsten med hvert eneste Skib indstrømmende Klager fra de færøske Myndigheder over Nolsøs Forhold var Rentekammeret imidlertid blevet betænkeligt ved dette Skridt og havde sat sig i Forbindelse med Kancelliet desangaaende. I en til Kronprinsen rettet Skrivelse af 27. Juni 1807 (manglende Underskrift, men synes at være fra Kammerpræsidenten Grev Reventlow) hedder det herom efter en kort Karakteristik af Nolsø som en meget klog, men urolig og dristig Mand: „Da Deres Kongelige

Höyhed naadigst havde bifaldt det danske Cancellies Forestilling, at ham til Belönning maatte gives en Guldmedaille, og jeg frygtede, at en saadan Udmærkelse til dette uroelige Hoved vilde give ham en Anseelse hos sine Landsmænd, som kunde give ham en skadelig Indflydelse, saa har jeg foranlediget, at Cancelliet correspondérer om Poul Naalsöes Forhold med Rentekammeret, og at Cancelliets Forestilling dernæst igien forelægges Deres Kongelige Höyhed til Deres naadigste Beslutning, om ikke en Pengebelönning for ham vilde være bedre."

Men just i det Øjeblik, da Færøerne — især ved Nolsøs Arbejde — vare nærmere end nogensinde ved at træde ind i lysere Tider og at opnaa den saa længe lovede Frihandel, udbrød i 1807 den skæbnesvangre Syvaarskrig mellem Danmark og England, som rent skulde kuldkaste alle skønne Drømme og Forhaabninger. De færøske Spørgsmaal maatte nødvendigvis træde i Baggrunden nu, da der blev saa meget andet at tænke paa.

De nu følgende Aar bleve endnu meget sørgeligere for Færøerne, end de tidligere Aar havde været det. Engelske Kapere huserede rundt omkring i Farvandene og opbragte de til Færøerne bestemte eller derfra udgaaende Handelsskibe, saa at Landet led den allerstørste Mangel paa alle Nødvendighedsvarer, især Kornet. Paa mange Steder maatte Befolkningen, især i Tidsrummet 1808—9, da Nøden var paa sit højeste, spise Søtang for at kunne friste Livet. Paa de nordlige Øer, som vare de fattigste, hvor baade Grindefangsten udeblev og Fiskeri og Kornavl slog fejl, hærjede Hungersnøden, og det hørte ikke til Sjældenhederne under Krisens Højdepunkt at træffe

Mennesker døde nede ved Strandkanten med Tangblade i Munden. Paa de sydlige Øer, Sandø og Suderø, hvor Kornavlen var god og hvor der tillige indtraf nogen Grindefangst, stillede Forholdene sig bedre, maaske med Undtagelse af Krigens første Aar.

Nolsø var i København ved Krigens Udbrud og blev Vidne til Flaadens Overgivelse. For uhindret at kunne føre den Ladning Korn, han omsider ved Kronprinsens Hjælp havde faaet Tilladelse til at indtage i København for Handelens Regning, op til Færøerne, opsøgte han den engelske Admiral Gambier, hos hvem han fik Audiens og opnaaede et Rejsepas, der befriede ham for Overlast fra de engelske Kaperes Side. Da han i 1807 naaede Færøerne med denne Ladning, maatte han efter Sigende paa Øen Suderø, hvor han først landede, udlosse det hele paa Grund af den dèr herskende Trang og efter indtrængende Forestillinger fra Præsten Johan Henrik Schrøter og Sysselmand Evensen. Beløbet blev siden Handelen godtgjort. De medbragte Efterretninger om Englændernes Bombardement paa København, og at Flaaden var tagen, spredtes som en Løbeild ud over Landet og vakte megen Harme.

1807 og Begyndelsen af 1808 løb roligt af for Færøerne uden Krigsforstyrrelse. En Dag i April 1808 blev Nolsø, der fra sit Hjem paa Bordøen stadig holdt Udkig med forbisejlende Skibe, en Sejler vàr, som syntes ham noget mistænkelig. Han mandede straks sin Ottemandefarer og roede tilligemed nogle andre Bønder fra Bygden ud til Skibet. Af Forsigtighed havde han iført sig sine allerdaarligste Klæder. Da Baaden uden nogen Hindring havde lagt til Skibssiden, rettede Nolsø først nogle Spørgsmaal paa dansk til nogle af Mandskabet, blandt andet,

hvor Skibet hørte hjemme. men fik intet Svar; efterat han, ligeledes uden Resultat, havde prøvet engelsk, kom endelig en Tolk til, som talte gebrokkent tysk. Denne forklarede, at Skibet var fransk og vilde værge Øerne mod engelske Kapere — Frankrig og Danmark vare jo allierede i Krigen mod England —, men Nolsø opdagede hurtigt ved Hjælp af sit medfødte Skarpblik og den Sprog- og Menneskekundskab, han havde indsamlet paa sine Rejser, at dette ikke var sandt, og at baade Skib og Besætning var engelsk. Adspurgt om den thorshavnske Fæstnings Styrke overdrev han denne, gjorde Soldaternes Antal til omtrent det tidobbelte, 300, og priste de mange, vældige Kanoner. Hjemkommen slog Nolsø sig dog ikke til Ro hermed. men rejste straks til Thorshavn, hvor han advarede Kommandanten mod den truende Fare og bad ham ufortøvet sætte Skansen i god Forsvarsstand. Paa Grund af et Løfte, som hans Hustru havde taget af ham inden hans Afrejse fra Hjemmet, — et Løfte, som han senere i høj Grad fortrød — blev han imidlertid ikke i Thorshavn, men rejste hjem igen uden at oppebie den engelske Kapers Ankomst.

Efterat denne (en Brig ved Navn Clio, kommanderet af Kaptajn Baugh) i nogle Uger havde krydset udenfor Øerne, viste den sig endelig den 15. Maj i Nolsøfjorden udenfor Thorshavn. Kommandanten sendte Lodsjagten ombord, bemandet med tolv Soldater, hvem det var overdraget at være Parlamentærer, men da den ikke vendte tilbage, blev efter længere Tids Venten endnu en Baad afsendt med otte Mand, i Spidsen for hvilke var Kommandérsergeant Schwentzen. Heller ikke denne Baad vendte tilbage. De færøske Parlamentærer vare nemlig blevne tagne til Fange og Baadene fastgjorte til

Skibet. Et Øjeblik efter saas tre Slupper, fulde af bevæbnede Mænd, ro fra Skibet og lægge til Land, hvorpaa Mandskabet marcherede op imod Skansen. Der blev dog ikke løsnet et Skud fra nogen af dennes 60 Kanoner. Men over Halvdelen af Garnisonens Mandskab var jo ogsaa ombord paa den engelske Brig som Fanger. Til de tilbageværende lød med dæmpet Røst Kommandoen: „Kast jer ned, Børn! strække Gevær!" Saaledes blev Skansen overgiven uden mindste Modstand, skønt Besætningen og Thorshavns Befolkning vare opsatte paa at forsvare den. Det engelske Flag hejstes under vældige Hurraraab ude fra Skibet, Skansens Bygninger bleve stukne i Brand, Kanonerne røvede eller fornaglede, tildels sønderslagne, og alt Inventariet ødelagt. To Dage efter denne Heltebedrift afsejlede Briggen, uden at have gjort selve Byen nogen Skade, men Kommandanten maatte oftere siden i Anledning af dette sit Forsvar høre meget ilde af Befolkningen [1]).

Den første Juni ankrede en anden Brig (Salamine, ført af Kaptajn Thomas Gilpin) paa Thorshavns østre Vaag, og Indbyggerne grebes ganske naturligt af Frygt for, at det atter var en engelsk Sørøver, som var paa Spil. Men da det franske Flag hejstes, samtidig med at Chefen gik fra Borde, blev man roligere. Denne, en Baron

---

[1]) Om Skansens Indtagelse er der et satirisk Digt ved Navn *Gårlandståttur* (*Gårland* synes at staa for *Gårpland* ɔ: Ravnelandet, hvor „Ravnen" maa være Handelsforvalteren). Skansen kaldes her *Gårlandsbårg* (Ravnelandsborgen), og de optrædende Hovedpersoner ere Kong Ulv paa Ravneland (Kommandanten) og Kong Balder fra Søland (Baugh, Kaptajnen paa det engelske Kaperskib Clio); Nolsø optræder under Navnet *Gunnar stämekukkur* (den stammende). En iøvrigt meget usikker Tradition tillægger Poul Nolsø dette Digt.

Hompesch (Hannoveraner af Fødsel), hvis private Ejendom Skibet var, blev ved sin Landing modtagen af Byens to første Embedsmænd, som med stor Ærbødighed ledsagede ham til Kommandantens Bolig. Efter et Øjenvidnes Beretning saa han saaledes ud: Han var iklædt en graa Kalmuksoverfrakke, der naaede ham ned til Fødderne, saa at der ikke saas det mindste til den indre Klædning, en rund, sort Hue (Kalot), *kådlhigva*, trykket tæt ned paa det kronragede Hoved, der var af ualmindelig Størrelse — man maatte antage, at det holdt c. 2 Alen i Omfang; Knebelsbarterne, tager man næppe fejl af, vare paaklistrede skidengule Svinebørster, Ansigtet faldt lidt i det runde, var rødt og bistert, Halsen havde sin Tykkelse i Forhold til Hovedet, af Statur korpulent og af Middelhøjde, en lille Sabel i en simpel Skede dinglede ved Bæltestedet, og Briller paa Næsen. — Paa Færøerne gaar han endnu almindelig under Navnet „Brillemanden".

Tilsidst, efter at være bleven godt beværtet, erklærede han, at han straks maatte have den i Thorshavn boende Skipper Hansen i Tale. Det lykkedes ham ikke at træffe denne hjemme, og Skipperens Kone kunde ikke sige ham, hvor hendes Mand var. Rasende erklærede Baronen, at Manden skulde tilvejebringes, og efterladende Konen i besvimet Tilstand ilede han hen til Kommandantens Bolig, hvor han, fnysende af Vrede, lod Kommandanten og Landfogden vide, at han ikke var nogen Franskmand, men en engelsk Partikulier, og at Skipperen øjeblikkelig skulde skaffes tilveje, saasom han agtede at drage bort og maatte have en Lods med sig. Var Skipperen ikke tilvejebragt inden en Times Forløb, vilde han beskyde Byen og stikke den i Brand. Under den største Forvirring udsendtes saa Sendebud paa alle Leder og Kanter,

at Skipperen kunde bringes for en Dag, og imens røvede og plyndrede de fra Skibet ilandstrømmende Englændere rundt om i Byen.

Straks ved Briggens Ankomst vare imidlertid Nolsinger, som anede Ufred, tagne med Baad til Norderøerne for at hente deres Bysbarn og Fører, da de ansaa ham for den eneste, der var i Stand til at redde Situationen. Han tog straks med dem til Thorshavn, og i sluttet Trop marcherede de op mod Kommandantboligen, hvis Gaard var opfyldt med Englændere, væbnede med Pistoler og Sabler. Thorshavnerne sluttede sig sammen med Nolsingerne og væbnede sig med hvadsomhelst. Da Nolsø uden Værge traadte ind i Salen, hvor Røverbaronen netop skældte og smældte paa det frygteligste og truede Kommandanten med at stikke Byen i Brand, gjaldt hans første Tanke et Vaaben, og han var saa heldig at finde Kommandantens Kaarde bag en Kommode. I en Fart havde han dens Spids for Baronens Bryst (denne havde ikke tilstrækkeligt ænset hans Færd) og sagde til ham paa engelsk: *„Don't move, else you are a dead man“* [1]). Til de udenfor staaende Færinger raabte han: *„Um e krivje hann, so slåje frá hånd härúte!“* [2]) hvortil en af hans Brødre svarede: *„Tä skäl vera, sum tú slart kóp“* [3]). Baronen blev nu spagere og lovede at skaane Byen, — det hele, han ønskede, var at faa den føromtalte Skipper med sig som Lods. Derpaa gik han ombord paa Skibet med sine Folk og forholdt sig ventende i nogen Tid; men da det trak ud med Skipperens Ankomst, lod han skyde tre Kanonskud ind

---

[1]) „Rør dig ikke, ellers er du Dødsens.“
[2]) „Hvis jeg sprætter ham op, saa slaar fra Eder derude!“
[3]) „Det skal være, som man slaar Sælhund.“

over Byen, hvor alle kom i den største Angst. Da, just i det afgørende Øjeblik, kom den meget eftersøgte Mand, som var bleven funden i Udmarken, hvor han havde gemt sig bag en stor Sten. Han blev sendt ombord, hvorpaa Kaperen sejlede afsted.

Anden Pinsedag, den 6. Juni, indfandt Baronen sig igen. Han havde nemlig i Mellemtiden faaet Meddelelse (af en Præst paa Norderøerne, efter hvad han foregav, men i Virkeligheden af sin Lods) om, at der i Thorshavn fandtes Penge og Varer til et Beløb af 80,000 Rigsdaler, tilhørende Kongen af Danmark. Kirke- og Skolepengene fordrede han tilbragte øjeblikkelig, og skønt Kommandanten, Landfogden og Viceprovst Hentze protesterede og blandt andet anførte, at Kirkernes Indtægter vare sammenskudte af Almuen til Kirkebygningernes Vedligeholdelse og altsaa vare private Penge, bemægtigede han sig dog baade disse og Skolepengene, som gemtes i Kirkens Sakristi, ialt c. 5000 Rd. Han motiverede sin Handlemaade med, at Gudstjenesten kunde lige saa godt finde Sted under aaben Himmel, og paa de høje Fjælde, som der var nok af, var man Gud saa meget nærmere, om man vilde holde Gudstjeneste dèr. „Beati sunt pauperes“ (salige ere de fattige), sagde han til Viceprovst Hentze. Med Hensyn til Skolepengene bemærkede han, at han her allevegne fandt en saa vel opdragen og vel oplyst Ungdom, at der ikke behøvedes Penge til dens Opdragelse. Med disse Penge drog han saa afsted, dog kun for en Tid af c. tre Uger, i hvilken Mellemtid den færøske Handel blev dreven for hans Regning. Ved sin Tilbagekomst bemægtigede han sig det resterende Handelsoplag (kun Kornvarerne bleve tilbage) samt Handelens hele kontante Pengebeholdning, en samlet

Værdi af c. 32,000 Rd., hvorpaa han afsejlede fra Thorshavn for sidste Gang med det Formaal at hjemsøge Island, hvor han huserede paa lignende Maade.

Den 17. August landsatte han paa Tilbagevejen fra Island sin Lods, Skipper Hansen, under et stejlt Forbjærg i Nærheden af Bygden Dal paa Sandø, hvor han blev funden af nogle Dalboere i en yderst forkommen Tilstand.

9.

Da kun saa faa af Handelsskibene formedelst Krigsurolighederne naaede Færøerne, blev Efterspørgselen efter Korn — saa vanskelig den før havde været det — nu ulige vanskeligere at tilfredsstille. Over to i Aaret 1808 ankomne Kornladninger — 800 Tønder i alt — blev der ved d'Hrr. Løbner og Hammershaimb forfattet en Repartitionsliste, ifølge hvilken der gennemsnitlig kunde tilstaas hver Mand en Skæppe. Thorshavn var oftere Scenen for urolige og tumultuariske Optrin ved Bygdefolkets Ankomst for at købe fra Handelen, som til sine Tider var ganske belejret. I Særdeleshed vare Skuøboerne frygtelige Gæster. De gjorde en Gang en Ekspedition med det Formaal at binde Handelsforvalteren og Kommandanten og føre dem hjem til Skuø som Fanger for at lære dem at spise den Kost, som de selv maatte spise, hvilket imidlertid forpurredes og senere skaffede Ekspeditionens Deltagere hver en lille Bøde paa Halsen[1]). I Promemoria af 5. August 1808 anraaber den

[1]) Ekspeditionens Anfører var den saakaldte *Hänus y Stórastovo* som siges at have haft saa vældige Kræfter, at han — for blot at nævne et enkelt Eksempel — bar paa én Gang tre Tønder Rug paa sin Ryg og sine Skuldre omtrent en Fjerdingvej til

haardt belejrede Handelsforvalter Kommandanten og Landfogden om Hjælp og Ordens Tilvejebringelse: „Det er græsseligt, saaledes som Skuöerne tummulterer herude i Anledning af, at jeg ikke er at overtale til at lade dem faa meere Byg, end Deres Nota til mig formelder. De skiælder ei alleene mig, men endog Hr. Captainen og Landfogden, paa det græsseligste og önsker Fanden gale i os alle o. s. v. — — —.“ Ved Siden af Skuøboerne nævnes oftere Sandøboerne som nogle meget trodsige Folk.

Aaret efter, 1809, udstedtes en kongelig Bekendtgørelse for Indbyggerne paa Færøerne, ifølge hvilken fremtidige Urostiftere vare hjemfaldne til Lovens strænge Straf.

I Sommeren 1808 [1]) sejlede Poul Nolsø med sit Skib *Råindin frya* ud fra Færøerne med en Ansøgning til det engelske Admiralitet, i hvilken Landets ulykkelige Forfatning fremstilledes og Admiralitetet anmodedes om at give Nolsø Tilladelse til at gaa uhindret til en eller anden Havn, hvor han kunde vente at faa nogle Pro-

---

Præsten Schrøters Bolig i Kvalbø paa Suderø. Om Ekspeditionen blev iøvrigt paa Sandø digtet en Vise, kaldet *Skúingatáttur.*

[1]) Fra dette Tidspunkt synes Nolsøs *kråkofrøje* ɔ: „Kragekvadet“, rettet imod førnævnte Sysselmand Weyhe, at stamme. Weyhe angribes for den Hjælp, han ved Papirspengesystemets Indførelse skal have ydet visse Spekulanter til at skaffe Sølvpengene op af Folkets Lommer og ud af Landet; Papirspengene naaede vel Sølvet i nominel, men var dog langt derfra i virkelig Værdi. Desværre er dette Digt, ligesom *kråkotaite,* kun opbevaret i Brudstykkeform. — Paa Grund af den almindelige Pengenød, som hidrørte fra Krigen, vare Kommandanten, Landfogden og Handelsforvalteren paa Færøerne i 1808 blevne bemyndigede til at udstede Pengesedler i Møntform til Cirkulation.

visioner. Ved Skagen traf han paa Kaperen „The Tury Bomb“, hvis Fører, Kaptajn Gibson, uden at bryde sig om hans Forestillinger erklærede ham for god Prise og bragte ham til Gothenburg (Göteborg), hvor Skibet enten forliste eller blev saa beskadiget, at det var ubrugbart til at gaa til Søs med igen. Efter mange frugtesløse Forsøg lykkedes det endelig Nolsø at faa Admiralerne Keats og Derby i Tale, som meget misbilligede Kaptajn Gibsons Opførsel og sendte Nolsø til London med en Anbefaling til Admiralitetet. Ved hans Ankomst dertil ydede den danske Konsul Wolff ham al den Hjælp, han kunde, gik med ham til Gehejmeraadet (*the Privy Council*), og efterat man dèr havde forhørt sig om Grunden til hans Rejse, befalede Raadet, at et Skib skulde købes og udrustes for ham, endvidere lades med Korn og andre Provisioner, hvormed han skulde gaa til Færøerne, imod at han til Gengæld lovede at bringe en Ladning af Landets Produkter tilbage. Med Hensyn til det Gods og de Penge, som Baron Hompesch og hans Folk havde røvet i Thorshavn, fik Nolsø under sit Ophold i London ogsaa Løfte af den danske Konsul om Hjælp til at udvirke en Tilbagelevering deraf, i det mindste Indbyggernes private Ejendom. Da Nolsø havde medbragt Bevisligheder, som godtgjorde Hompesch's ulovlige Fremfærd, blev Sagen indanket for Admiralitetsretten og førtes af Advokaterne Bishop og Townsend. Rettens Kendelse faldt saaledes, at Handelsvarerne og Handelens Penge, samtidig med at de fradømtes Baron Hompesch, erklæredes for god og lovlig Prise, tilhørende hans brittiske Majestæt; derimod stilledes en Tilbagelevering af al den private Ejendom i Udsigt, saa snart nærmere Bevisligheder for, hvor meget der var privat Ejendom og hvad

der var frarøvet hver enkelt, kom til at foreligge[1]). Iøvrigt misbilligede Retten paa det stærkeste Baron Hompesch's Fremgangsmaade.

Nolsøs nu paafølgende Hjemrejse med det nyerhvervede Skib og den i England indtagne Kornladning skulde blive hans sidste. Han naaede aldrig Færøerne, og man har heller aldrig faaet nærmere Oplysning om, hvorledes han er kommen af Dage. Med temmelig stor Sandsynlighed kan man sige, at han er bleven skudt i Sænk undervejs af en Kaper (ikke langt fra Færøerne), men han har da bidt saa vel fra sig, at Kaperen ogsaa blev paa Stedet. Nærmest laa det naturligvis at antage, at det var en engelsk Kaper, som havde gjort det af med ham uden at ville respektere det ham givne Lejde; men paa Færøerne synes man endnu stadig mest at hælde til den Tro, at det hele var iværksat af Handelskommissionen, at denne havde lejet, udrustet og udsendt to Kapere for at opbringe Nolsø, saa meget mere som denne lige før sin Afrejse fra England havde tilskrevet Handelskommissionen om sit Forehavende, at han stod i Begreb med at bringe en Ladning Korn til sine trængende Brødre paa Færøerne.

Denne Folketro svæver ikke fuldstændig i Luften, saa urimelig man end kan finde den. Det iøvrigt meget spinkle Grundlag, hvorpaa den hviler, er dette: den 10. Januar 1809, just paa den Tid, da man under stor Spænding ventede Nolsø tilbage, løb en norsk Kaper ind i Vaag paa Suderø for at indhente Oplysninger om ham.

---

[1]) Efterat disse senere vare blevne tilvejebragte, bleve de omtalte private Ejendele Færingerne tilbageleverede. Hompesch løskøbte sig for Livsstraf, hvortil han havde Ret som Adelsmand, hvorimod hans Skibsmandskab maatte beklæde Galgen.

Ogsaa Claus Lund fortæller i sin Dagbog om denne norske Kaper, som foregav at være udsendt for at krydse efter engelske Kapere.

I en Tale, som den før nævnte Johan Henrik Schrøter (han havde da taget sin Afsked som Præst — efter Sigende for Smugleriers Skyld) senere holdt for en Forsamling i Thorshavn om Frihandelsspørgsmaalet, og hvor han nærmere omtalte Nolsø og hans Stræben paa dette Omraade, kom han ogsaa ind paa Spørgsmaalet om, hvorledes han var kommen af Dage. Han hældede til den gængse Tro, fortalte om den norske Kaper, som havde anløbet Suderø og søgt Oplysninger om Nolsø, og berettede, at han havde sét i modtagne engelske Aviser, at Nolsø var sejlet fra England med Korn, og at der var sendt Normænd ud for at tage ham [1]).

Paa Færøerne vedblev man længe at klamre sig fast til Haabet om hans Tilbagekomst. I Promemoria fra d'Hrr. Løbner og Hammershaimb til det kongelige Rentekammer, dateret den 7. April 1809, skrives følgende om Situationen i Landet: — — — „Vinteren har været temmelig roelig; dog skal vi ikke nægte, at Skipper P. Nolsöes Fraværelse og Consorternes Taushed, som en Følge af hans Skiæbnes Uvished, muelig bör ansees for at have bidraget dertil.“ — Men med Tiden forsvandt ogsaa lidt efter lidt Haabet.

[1]) Schrøter, som har indlagt sig uomtvistelige Fortjenester af færøsk Sagnliteratur, Historie og Sprog, havde en Hovedfejl: Mangel paa kritisk Sans i Forening med stor Fantasi (jf. Gustav Storms Studie i Norsk historisk Tidsskrift, anden Række, fjerde Bind, 1883). At Handelskommissionen skulde have baaret sig saa nederdrægtigt ad imod Nolsø, er der ikke tilstrækkelig Grund til at tro, saa længe der ikke haves fuldgyldige Beviser.

I det kongelig grønlandske og færøske Handelskontor laa (ifølge C. A. Muhle) endnu længe efter 1809 en Sølvmedalje, som Landhusholdningsselskabet havde tilkendt Nolsø for Flid i Landbruget paa hans Fædreneøer, men da der aldrig siden hørtes noget fra ham, tog Handelsdirektøren, Etatsraad Martini, den tilsidst tilbage.

Midt under sin travleste Virksomhed, i en Alder af kun 42 Aar, kom Nolsø af Dage. Hans egenlige Virkeperiode kom saaledes kun til at omfatte c. 5 Aar, men i Løbet af disse satte han sig saa dybe Spor, at en Skildring af dette sidste Afsnit af hans Livshistorie bliver en Skildring af Færøernes samtidige Historie. Han naaede i dette korte Tidsrum at skabe sig et saa agtet og elsket Navn iblandt sine Landsmænd som ingen Færing hverken før eller efter ham. Hvad vilde denne Mand ikke have været i Stand til at udrette, hvis et længere Liv var blevet ham forundt, og hvis ikke bornèrte Modstandere halsstarrigt havde sat sig til Opgave at forspilde ham Frugterne af hans Anstrængelser? eller hvis han havde tilhørt et større Folk, hvor baade hans praktiske og hans digteriske Evner havde faaet en videre Tumleplads? Hans Navn havde i sidste Tilfælde sikkert været videre kendt end det er.

10.

Over det nærmeste Tidsrum efter Poul Nolsøs Død hviler atter en vis Tomhed.

Krigens sidste Aar, 1810—14, bleve ikke saa sørgelige for Færingerne, som de to foregaaende havde været. I 1810 drog Frederik Trampe, Stiftamtmand over Island,

til London, hvor han indledede Underhandlinger med den engslske Regering og opnaaede, at Island ved *Order in council* af 6. Februar 1810 blev erklæret for neutralt i de tilbageværende Krigsaar. Ogsaa Færøerne og Grønland vare indbefattede i denne *Order in council*, ti skønt disse Lande ikke sorterede under Trampe, havde han inddraget dem i sine Underhandlinger og for dem opnaaet de samme Vilkaar som for Island. Dog skulde Handelsskibene for en Sikkerheds Skyld løse *licence* (Lejde, Pas) baade ud og hjem i Leith. Færøernes Tilstand blev atter omtrent den samme som før Krigen; men Befolkningen havde bedre lært at resignere.

Lagtingsreferaterne blive tørrere og knappere, indtil Lagtinget i 1816 fuldstændig ophæves. Men paa Ruinerne af det faldne Lagting rejser sig Amtmand Løbner. Allerede under Krigen havde Kommandanten paa Grund af den vanskelige Forbindelse opnaaet et midlertidigt Amtmandskab med Landfogden ved sin Side, hvilket dog ikke gjaldt længere end til Krigens Ophør; men da han ogsaa efter dette blev ved med at betragte sig som Amtmand over Færøerne, idet han og Landfogden med Forbigaaelse af Stiftamtmand Hauch henvendte sig direkte til Kollegierne, besværede denne sidste sig over den mod ham udviste Tilsidesættelse. Løbner ansøgte da om Fornyelse af sin Amtmandsværdighed og opnaaede i 1816 at sé Kronen sat paa sine Ønskers Maal, samtidig med at den demokratiske Institution, hvor Almuen tidligere frit havde kunnet fremsætte sine Klager, nedlagdes.

Frihandelsbestræbelserne hensygnede ganske vist efter Nolsøs Bortgang, men kun for en Tid, ti den Sæd, Nolsø havde saaet, kunde ikke sporløst forsvinde, om han end ikke selv naaede at se Frugter af sit Arbejde.

J. H. Schrøter genoptog dette med en vis Forsigtighed under lettere og fredeligere Forhold, og efter Schrøter fulgte endelig den kamplystne Niels Winther.

Ved Lov af 21. Marts 1855, som traadte i Kraft 1. Januar 1856, opnaaede Færøerne den længe omstridte Frihandel (et Resultat, i hvilket den daværende Folkethingsmand Niels Winther havde stor Andel) og ere siden den Tid gaaede stærkt frem i økonomisk Henseende. Samtidig hermed har Befolkningen været i uafbrudt Tilvækst: ved Aarhundredets Begyndelse henimod 5000, nu c. 13000 Indbyggere.

Lagtingsinstitutionen er bleven genoprettet, men i en helt anden Skikkelse end den, som det gamle Lagting havde. Ifølge Lagtingsloven af 1854 har det nye Lagting paa Færøerne en lignende Myndighed som et dansk Amtsraad, men er tillige en raadgivende Forsamling med Hensyn til færøske Love og kan tage Initiativet til nye Love for Øerne. Disse Love underkastes derefter den danske Rigsdags Afgørelse, hvorfor Færøerne sende en Repræsentant til Folketinget og en til Landstinget.

Sven Estridsøn og Biskop Vilhelm.

Sagnstudier

af

Kr. Erslev.

Enhver Dansk kender Fortællingen om det trofaste Venskab, der knyttede Sven Estridsøn til Roskildebispen Vilhelm, og veed, hvorledes dette Venskab stod sin Prøve, da Kongen havde ladet nogle af sine Hirdmænd dræbe i den hellige Kirke, og Biskoppen saa modigt standsede Kongen ved Kirkedøren og ved at bandsætte ham førte ham til Anger og Bod. Genfortalt hundrede og atter hundrede Gange, besunget af Digterne, afbildet af Kunstnere er Scenen blevet uforglemmelig.

En Fortælling af denne Natur kommer let til at staa som noget ophøjet, overfor hvilket Kritiken er tavs; Historieforskeren vil med en vis sky Ærefrygt se paa et saadant Minde, der har rørt Hjerterne Slægt efter Slægt, og vil næsten være bange for at nærme sig det, vil frygte, at det skal svinde bort, naar han her sætter sit methodiske Granskerarbejde ind. Men kommer Tvivlen blot een Gang til Orde, saa kan den ikke mere trænges tilbage; saa maa Spøgsmaalet tages op til fuld Drøftelse, hvad saa Udslaget af denne maatte blive. Netop saaledes er det nylig gaaet med Fortællingen om Kong Sven

og Biskop Vilhelm. I et i Aar fremkommet Skrift af Hans Olrik har denne Forfatter, vistnok for første Gang, peget paa, at den navnkundige Skildring dog maaske ikke indeholder paalidelig Overlevering. „Da Optrinnet“, hedder det her [1]), „først omtales af Sakse og har noget legendeagtigt ved sig, kunde man paa Forhaand nære Mistanke til Fortællingen.“ Olrik skynder sig dog at bøje af; i korte Antydninger siger han, hvad der kan tale for i Optrinnet alligevel at se en „historisk Kendsgerning“; men dette Forsvar er altfor lidet indgaaende til, at det kan berolige nogen, naar først Tvivlen er vakt.

Her skal Spørgsmaalet da tages op til en saa fyldig og alsidig Prøvelse, som jeg evner at give.

Vi har allerede af Olriks Udtalelse faaet at vide, at Optrinnet mellem Kongen og Biskoppen først fortælles af Saxo, der skrev sin Krønike over hundrede Aar efter Sven Estridsøns Død. Det Spørgsmaal, vi først maa berøre, er da, hvad Værd der i det hele kan tillægges Saxo som Kilde for Sven Estridsøns Tid, hvor paalidelig den Overlevering er, som han her har øst af.

Meningerne om Saxos Troværdighed har i Tidens Løb ændret sig meget; taget i store Træk kan man vel sige, at Opfattelsen efterhaanden har gennemløbet tre Hovedstadier. Det første er det ældre naive Standpunkt, der i Saxo ser en omtrent lige paalidelig Kilde, hvad enten han fortæller om sin Samtids Bedrifter eller han taler om Danmarks ældste Konger i den fjerne

---

[1]) Konge og Præstestand I, 201.

Oldtid. Det andet fremkommer, da man faar fat i Forskellen mellem en Sagntid og en historisk Tid; man anerkender saa paa den ene Side det haabløse i at finde den historiske Virkelighedskerne i den rige Skat af Folkesagn, som Saxo fortæller i den første Halvdel af sit Værk, men man tillægger ham endnu stor Avtoritet i den anden Halvdel, hvor Danmarks Historie fremstilles fra Kristendommens Indførelse. Det tredje Stadium indtræder, da man faar Øjet op for, at der indenfor den sidste lange Tid er den største Forskel paa Slutningen, hvor Saxo har sine Fortællinger fra Mænd, der selv har deltaget i Begivenhederne, og paa Begyndelsen, hvor han henter sine Meddelelser snart fra rene Folkesagn, snart fra enkelte Slægttraditioner, endelig fra litterære Kilder, omend vel oftest forplantede videre ved mundtlig Overlevering i gejstlige Krese. Snævrere og snævrere er saaledes det Omraade blevet, hvor man betragter Saxo som et Førsterangsvidne, og for det tiende og ellevte Aarhundrede vil nu ingen mere være i Tvivl om, at disse Tiders Historie i første Linie maa bygges paa de samtidige Kilders Oplysninger, medens Saxos ligesom ogsaa Sagaernes Fortællinger her maa prøves og vejes, før man tør tillægge dem historisk Paalidelighed.

Hvilken Værd har nu Saxo særligt som Vidne overfor Sven Estridsøns Historie? Svaret kan bedst gives ved et hurtigt Blik paa, hvad han overhovedet veed at fortælle om denne Konge; det er alt i alt saa lidt, at Opregningen ikke bliver lang. Saxo kender noget til Kong Svens Ungdom og til hans Stridigheder med Magnus den gode om Magten i Danmark; af den mangeaarige Krig med Harald Haardraade omtaler han kun to Slag, hvoraf Kampen ved Djursaa berøres med et Par

Ord, medens der fortælles bredt om de store Bedrifter, som Skjalm Hvides Styrismand Aslak udførte ved Viskaa. Fremdeles har Saxo lidt om Svens Familieforbindelser og mange Sønner; han kender nogle af de Biskopper, der i Svens Tid virkede i Østdanmark, fortæller den morsomme Anekdote om Sven Nordbagge, som man fik til at tale om „Guds Æsel“, idet man slettede *fa* i Ordene *famulus dei.* Endelig slutter han med at skildre Optrinnet i Roskilde Domkirke mellem Sven og Vilhelm og med Fortællingen om, hvorledes Sven døde og fulgtes i Graven af den trofaste Biskop.

Denne lille Opregning viser allerede klart, at hvad Saxo fortæller om Sven, det stammer ikke fra en fyldig og udtømmende Tradition, hvoraf Forfatteren har udvalgt det vigtigste og videværdigste; det er tilfældige, spredte Træk, som fortælles, og Saxo har maattet anspænde sin rhetoriske Bredde til det yderste for at faa disse Smaatræk til at tage sig nogenlunde ud. For en stor Del er det let at se, hvad der har været Kilden til de enkelte Fortællinger. Om Aslaks Bedrifter behøvede Saxo ikke at oplyse, at han har dem fra Absalons egen Mund; ingen kunde være i Tvivl om, at der her foreligger en af disse Hvideslægtens Overleveringer, der i den følgende Tid vokser op til at blive Hovedkilden til Saxos Rigdom. Hvad der fortælles om Svens Biskopper, er en kirkelig Tradition, der aabenbart har sit Udgangspunkt i, hvad Adam af Bremen har optegnet; den humoristiske Anekdote om Sven Norbagge, der ogsaa fortælles om Biskop Meinwerk af Paderborn, som levede et halvt Aarhundrede før, tør vel karakteriseres som en Klerkemorsomhed, der har hjemme allevegne og intetsteds. Den smukke Skildring af, hvorledes den trofaste

Roskildebiskop følger sin Konge i Graven, har man været ret enig om at føre tilbage til en Folkesang[1]), der saa vistnok ogsaa har givet Saxo den umiddelbart foranstillede Fortælling om Svens Udaad og dens Udsoning; der kunde dog maaske snarere være Grund til ogsaa at lade disse Træk fremgaa af den kirkelige Overlevering, men ganske vist har denne ikke her som ellers haft sin første Grund i Adams Skrift og er da for saa vidt af en mere folkelig Karakter.

Biskop Vilhelm spiller imidlertid i den egentlige kirkelige Tradition, saaledes som Saxo har optegnet den, en saa fremragende Rolle, at det vil være lærerigt og oplysende først at se lidt nærmere paa denne; vi er her i Stand til skarpt at betegne de Omdannelser, som Adams Meddelelser har undergaaet i Danmark. Adam af Bremen omtaler, at efter Biskop Avocos Død blev Skaane udskilt fra Sjællands Stift og her oprettet to Bispedømmer, Dalby og Lund, hvoraf det første dog snart blev lagt ind under det sidste; han oplyser os om Navnene paa de tre nye Biskopper, der udnævntes ved denne Lejlighed, og hvad han siger, stadfæstes af andre Kilder. Saxo har nu i Grundtrækkene det samme; dog er der flere Afvigelser, der imidlertid er lige saa mange Urigtigheder. Han lader Avoco dø „i Begyndelsen“ af Svens Regering, skønt hans Død først indtraf i 1060; han forbytter de to skaanske Biskopper, idet han lader Henrik komme til Dalby og Egino til Lund i Stedet for omvendt. Ogsaa Vilhelm af Roskilde er blevet ramt af

---

[1]) Saaledes Helveg, Den danske Kirkes Historie til Reformationen I, 182; Ræder, Danmark under Svend Estridsen og hans Sønner S. 91; A. D. Jørgensen, Den nordiske Kirkes Grundlæggelse S. 741.

disse Ændringer. Saxo lader ham være engelsk af Fødsel og fortæller, at han havde været Skriver og Præst hos Knud den store; hans Navn er dog ikke angelsachsisk, og Adam siger ogsaa udtrykkeligt, at Vilhelm var een af Bremerærkebiskoppen Adalberts Klerke, da han blev indviet til Biskop. Saxos første Angivelse om Vilhelm er da utvivlsomt urigtig, og den anden om hans Forhold til Kong Knud, der saa naturligt maatte fremkomme, naar man tænkte sig ham som Englænder, kan da heller ikke fastholdes; for at redde den maatte man lade Vilhelm faa den krogede Livsbane, at han først blev født i Tyskland, saa drog til Danmark og opnaaede en begunstiget Stilling i Knud den stores Omgivelser, derefter atter vendte tilbage til Tyskland og blev Kannik i Bremen, sluttelig igen kom til Danmark, – og den Art Usandsynligheder skal man virkelig ikke opstille, fordi vi hos Saxo blandt lutter urigtige Efterretninger finder een eneste, der ikke ligefrem er umulig[1]).

---

[1]) Bægge Saxos Meddelelser forkastes derfor ogsaa af A. D. Jørgensen (anf. Skr. S. 653, Tillæg S. 91) ligesom senere af Steenstrup (Normannerne III, 339 f.). Hans Olrik er derimod tilbøjelig til at tro, at Vilhelm virkelig har været Præst hos Knud den store; „det kan være en Fejltagelse, men det behøver ikke at være Tilfældet“ (S. 264 Anm.). Naturligvis ligger Sagen indenfor Mulighedens Grænse; men kildekritisk er Saxos Efterretning lidet troværdig, realiter er Forholdet højst usandsynligt. Til hvad der desangaaende er sagt ovenfor, kan endnu føjes, at Roskildekrøniken (SRD. I, 378) karakteriserer Biskop Vilhelm som en Mand med ganske usædvanlige Legemskræfter, derved i Stand til at overvinde de mægtigste Modstandere. Man faar Indtryk af en ren Viking (Ræder S. 91), og saa skulde denne Mand allerede en Menneskealder før have været i en høj Stilling hos Kong Knud!

Saxo kender ogsaa Kong Svens Ægteskab med hans svenske Frænke, der vakte saa skarp Modstand hos Ærkebiskop Adalbert, og hvor Pavens Indskriden tilsidst førte til, at Sven skiltes fra sin Hustru. Atter her har Adam af Bremens Oplysninger dannet Udgangspunktet for den danske Overlevering, men denne har lavet ikke saa lidt om paa Sagen, og ved den Lejlighed har ogsaa Biskop Vilhelm faaet en Plads her. Omdannelsen er helt igjennem præget af en vis dansk Patriotisme, der dog har faaet meget forskellige Udslag. Efter Adam blev Kong Sven saa vred over Ærkebispens ukaldede Indblanding, at han truede med at ødelægge Hamburg Stift i Bund og Grund, hvad der dog ikke skræmmede den kraftige Prælat; efter Saxo havde denne Trusel derimod den Virkning, at Ærkesædet flyttedes fra Hamburg til Bremen, noget, der jo rigtignok var sket et Par Hundredaar før. Den af Kirken lovpriste Sven stilles i et noget mildere Lys end Virkeligheden tillader; han bliver efter Saxo tilsidst ked af sit vilde Frilleliv og indgaar da Ægteskab, medens Adam derimod rigtigt lader Ægteskabet være det første og Frillelivet noget, der varer hele Svens Liv igennem. At Giftermaalet med Gunhild — Saxo kalder hende Gutha — var kanonisk aldeles forkasteligt, kunde dog ikke skjules; her var det umuligt at redde Kongen, men saa søgte man i det mindste at vise, at det var den danske Gejstlighed, der ved sin Modstand havde formaaet Kongen til at skille sig ved sin Dronning. Det bliver da hos Saxo Bisperne Egino og Vilhelm, der først formaner Kongen og siden indanker Sagen for Ærkebispen; det bliver Vilhelm, der baade bekæmper Svens Hævntanker mod Adalbert og siden faar Kongen til at bøje sig for Religionens Bud.

Dette er nu ikke blot i fuldkommen Strid med Adams Fremstilling, men det strander ogsaa paa Tidsregningens Skær; thi det er jo sikkert nok, at hverken Egino eller Vilhelm endnu var Biskopper, da hele denne Strid foregik i Svens allerførste Tid, ja, de var vel da endnu slet ikke i Danmark. I Virkeligheden var den danske Gejstlighed paa denne Tid saa afhængig af Kongen, at dette udelukker enhver Tanke om, at der herfra skulde være kommet en højlydt Opposition mod Kongens Giftermaal, og der fandtes heller ikke blandt Bisperne i Svens tidligere Tid en eneste Personlighed, som kunde have aandelig Myndighed til at træde op i en Sag, hvor endog Ærkebispens Indskriden vakte Kongens største Vrede; heller ikke høres der noget om Modstand senere, da Sven ægtede Ellisif, atter en nær Frænke, et Giftermaal, der overhovedet ikke kendes af den danske Overlevering. At man derimod i en senere Tid, hvor den kirkelige Ægteskabslovgivning var trængt ind i alles Bevidsthed, maatte finde det højst underligt, at der slet ikke forlød noget om Modstand fra den danske Præstestand mod Svens Blodskam, det er let at forstaa, og deraf fødtes saa hele denne Rolle, som de danske Bisper har faaet i Saxos Fortælling, medens den fremmede Ærkebiskop blev sat hen i anden Række og Pavens Optræden helt blev udeladt[1]).

[1]) Olrik, der naturligvis erklærer det for urigtigt, at Saxo lader de to Biskopper optræde i Ægteskabssagen, mener dog, at Fortællingen „rummer den sikkert paalidelige Overlevering, at den danske Præstestand først har nedlagt Indsigelse mod Svens Frændeægteskab". Det er nu overhovedet yderst misligt at finde en saadan historisk Kerne i et i sin ydre Skikkelse ubetinget urigtigt Sagn; det er den Methode, der i den ældre Kritiks Dage førte til at skaffe Danmark en tilsyneladende

I alt, hvad Saxo efter kirkelig Tradition fortæller om Sven Estridsøn og hans Biskopper, er der da en Kerne, som er taget fra Adam af Bremen, og saa Tilføjelser og Forandringer, der har deres Hjem i Danmark; Adams Efterretninger er rigtige nok, de danske Tillæg er derimod alle urigtige, rene Opdigtelser, til Dels af en umiskendelig tendensiøs Natur, omend Tendensen er uskyldig og naiv. Med særlig Forkærlighed har denne Tradition syslet med Biskop Vilhelm, men alt, hvad den har om denne Mand, maa forkastes, hans engelske Fødsel, hans Forhold til Knud den store, hans Optræden imod Svens Ægteskab. Hvis da den navnkundige Fortælling om, hvorledes Sven begik Helligbrøde og Vilhelm tvang ham til at gjøre Bod derfor, ogsaa hører med til denne kirkelige Overlevering, saa staar den her i en Sammenhæng, der maa vække den største Mistro.

Som ovenfor antydet har den kirkelige Tradition dog her i det mindste en noget anden Karakter, og muligt er det jo ogsaa, at Fortællingen egentlig har sin Rod i en Folkesang. Heller ikke denne Oprindelse gør den dog mere troværdig; thi i saa Fald kommer den til at staa i nærmeste Sammenhæng med den næsten lige saa navnkundige Skildring af Vilhelms Død umiddelbart efter Kongen, og denne staar jo i en uløselig Strid med de ældre Kilder. Baade Roskildekrøniken og Ælnoth viser, at Biskop Vilhelm er død før Kong Sven, at denne

sikker Historie tilbage til Kristi Fødsel og endnu længer, og det er ogsaa ganske i en tidligere Historiegransknings Aand at tale om denne Kerne som sikkert paalidelig, skønt Paalideligheden aldrig kan blive mere end en Gætning. Underligt er det, at netop Olrik har fremført denne Gætning, da netop han i saa høj Grad har betonet den danske Præstestands udprægede Afhængighed af Kongemagten.

selv har indsat hans Efterfølger i Roskilde, Sven Norbagge, og overfor disse Vidnesbyrd blev Saxos Fortælling om Vilhelms Død allerede af den ældre Tids Kritik modtaget med nogen Tvivl, medens alle nyere Granskere har været ganske enige om ubetinget at forkaste den, hvad der jo sikkert ogsaa er det eneste, der er at gøre. Med dette altsaa ganske uhistoriske Sagn staar imidlertid den forudgaaende Fortælling ikke blot i ydre Forbindelse; de hører jo aabenbart ogsaa i det indre nøje sammen; til Fortællingen om det store Sammenstød i Roskilde Domkirke, bevæget og dramatisk, slutter sig som den forsonende Eftertale den idylliske Skildring af de to Venner, der følges ad i Graven. Tilsammen udgør de to Fortællinger et Sagn af stor og gribende Skønhed, men naar Historikeren spørger om Sagnets historiske Troværdighed, saa maa han ikke blot forkaste det ene Led, hvis Urigtighed tilfældigvis kan oplyses af kronologiske Grunde, men han tør heller ikke udgive det andet Led for mere end det er, et Sagn, som efter den Sammenhæng, hvori det findes, snarere maa formodes at være Digtning end Virkelighed.

Staar det saaledes meget ilde til med Fortællingens egen Troværdighed, saa faar det stor Vægt, at alle andre Kilder ikke kender noget til en saadan Begivenhed; Saxo staar her ganske ene, alle andre er tavse. Ganske vist maa et *argumentum e silentio* anvendes med stor Forsigtighed; Tavsheden kan jo have andre Grunde end den, at Begivenheden slet ikke er foregaaet, og som saadanne Grunde anfører Bernheim[1]), at Begivenheden kan være forblevet ukendt for andre Forfattere end

---

[1]) Lehrbuch der historischen Methode S. 371.

netop den ene, der fortæller den, fremdeles at de andre ikke har anset Begivenheden for saa vigtig, at de har anset den for værd at fortælle, sluttelig at de andre har haft særlige Grunde til at fortie den. Imidlertid vil man dog se, at de her ret udtømmende anførte andre Muligheder netop i dette Tilfælde ikke forslaar til at forklare Tavsheden. Svens Udaad og hans Udsoning af den er Begivenheder, der er foregaaede for alles Øjne; Optrinnet er af den Art, at det maatte være i højeste Grad tiltrækkende for de kirkelige Forfattere, der har skrevet Datidens Historie, og endelig er det hele efter sin Udgang saa hæderligt baade for Kongen og for Bispen, at ingen uden netop en Fjende af Sven og Kirken kunde falde paa bevidst at fortie, hvad han vidste. Under saadanne Forhold bliver de andre Kilders Tavshed stærke, ja vel egentligt fuldt afgørende Beviser mod Sagnets historiske Virkelighed, saa meget mere som der her ikke er Tale om en enkelt Forfatter, men om tre nogenlunde samtidige Vidner, for ikke at nævne de senere, Sven Aggesøn og Islænderne. Adam af Bremen veed intet derom, og han stod jo dog i personlig Forbindelse med Sven og havde selv besøgt Danmark; kan man tænke sig, at han ikke skulde have hørt noget om dette Træk, mærkeligere end alt andet, hvad han meddeler om Sven? Den Roskildekannik, der skrev sin Danmarkskrønike hen ved Aar 1140, og som omtaler baade Sven og Vilhelm med største Sympathi, fortæller intet om denne Begivenhed, videværdigere end nogen, der knyttede sig til hans egen Kirke; han taler om den Helligbrøde, der blev begaaet i Kirken, da Ulf Jarl blev dræbt her, men han har intet Ord om, hvad der skete i Svens Tid, heller intet om denne Konges

Bodsgave til Domkirken. Og endelig Ælnoth, der i Indledningen til Knud den helliges Levned ogsaa har en ret fyldig Karakteristik af Faderen, heller ikke han har et Ord til overs for en Begivenhed, der vilde kaste en saa stærk Glans over Helgenkongens Fader. Det vilde være vanskeligt at forklare sig een af disse Forfatteres Tavshed[1]; at de alle tier, det kan kun forklares paa een Maade, at de ikke har vidst noget om Begivenheden, men dette bliver efter Forholdene enstydigt med, at denne slet ikke er foregaaet.

Til det samme Udslag føres man ved at prøve Rigtigheden af Saxos Fortælling paa det eneste Punkt, hvor vi umiddelbart kan kontrollere den. Det store Sammenstød mellem Kongen og Bispen ender jo med, at Sven i Bod for sin Brøde skænker Roskilde Kirke et halvt Herred; det er et Yderpunkt, men med god Grund har Olrik nylig fremhævet, hvor meget det har maattet støtte Overleveringen, at denne har været „knyttet til Mindet om Svens store Gave til Trefoldighedskirken“. Dette er rigtigt set, men Forfatteren har ikke forfulgt sin Tanke videre; ellers vilde han have indset, at denne Gave, der skal støtte Overleveringens Paalidelighed, i Virkeligheden bliver et Hovedargument imod den.

Sagen er nemlig den, at der ellers intetsomhelst vides om en saadan storartet Gave fra Kong Sven; den omtales særligt ikke af de to Kilder, der berører hans

[1]) Adam af Bremens Tavshed kunde vel forklares derved, at Begivenheden ikke var indtruffet endnu, da han forfattede sit Arbejde; han omtaler jo ikke Sven Estridsøns Død og har da vel nok sluttet sit Arbejde, mens denne endnu levede. Men hvor utroligt bliver det ikke, at Sven da maatte have begaaet sin ubesindige Daad i de allersidste af sine Leveaar, mens han var gammel og svag.

Forhold til Domkirken og umuligt kunde have undgaaet at nævne den, hvis den havde existeret, Roskilde-krøniken og Domkirkens Mindebog. Derimod nævner bægge disse Kilder en fyrstelig Gave i Jordegods, som Roskilde Kirke har modtaget i Biskop Vilhelms Tid, og til den er Sven knyttet paa en saa ejendommelig Maade, at det bliver let forstaaeligt, at Overleveringen kunde misforstaa Forholdet og gøre ham til selve Giveren; dertil kommer jeg straks tilbage. Og det halve Herred, som Saxo taler om og nævner som Sokkelunds Herred[1]), det har hverken han eller nogen anden dansk Konge skænket til Roskilde Kirke. Denne havde vel i Saxos Tid store Ejendomme i dette Herred, men dem havde Kirken faaet sammen med Københavns Slot af Absalon, og hans Gave siges netop at omfatte det halve Herred[2]), hvad der stemmer godt nok med de enkelte Besiddelser, der opregnes. Og den anden Halvdel af Sokkelunds Herred, den har Roskilde Domkirke aldrig ejet, ikke i det fjortende Aarhunde, da der blev affattet en stor Jordebog over Bispestolens Gods, ikke i Valdemar Sejrs Tid, hvor Krongodslisten i „Valdemars Jordebog“ viser, at Kongen her havde Lyngby med betydeligt Tilliggende. Vil man da ikke gætte paa uomtalte og usandsynlige Mageskifter mellem Kronen og Kirken, foregaaede i Tiden mellem Sven og Valdemar, maa det ogsaa af den Grund

[1]) Saxos *Stefnica provincia*, som man tidligere tolkede som Stævns Herred, har først Langebek forstaaet som Sokkelunds Herred, i Valdemars Jordebog kaldet *Støfneshæret*, og hertil har næsten alle nyere sluttet sig, vistnok med god Grund. Efter Roskilde Bispestols Jordebog fra o. 1370 ejede Kirken da ogsaa langtfra Halvdelen af Stævns Herred.

[2]) Kjøbenhavns Diplomat. I. 64: *villam Kopmannæhafn et medietatem provincie, in qua villa predicta consistit.*

staa fast, at den Gave, som Saxo tillægger Kongen, aldrig har existeret[1]).

Fortællingen om Sven og Vilhelm fremtræder saaledes først hos en meget yngre Forfatter og i den nøjeste Forbindelse med bevislige Tildigtninger og uhistoriske Sagn; den indeholder et Punkt, hvis Urigtighed kan godtgøres, og den omtales ikke af Kilder, hvis Tavshed derom synes ganske uforklarlig. Historikeren er under saadanne Forhold fuldt berettiget til at erklære, at denne Fortælling kun er Digt, ikke Virkelighed, og han bør gøre det, saa meget mere som det i dette Tilfælde kan lykkes at fremdrage alle de Momenter, der har ført til Sagndannelsen. I et Omfang, som det sjældent er beskaaret Granskeren, kan her paapeges baade de ydre Begivenheder, der er benyttede i Sagnet, og de Motiver, der har ledet til at bruge dem.

---

[1]) Underligt er det ganske vist, at Saxo altsaa ikke synes at være inde i alle Enkeltheder ved den storartede Gave, som Absalon skænkede Roskilde Bispestol, vistnok i Knud den sjettes første Aar; han omtaler vel ikke denne Gave i sit Værk, men efter hans nøje Forhold til Absalon maatte man dog tro, at han nøje kjendte det rette Forhold herved. Imidlertid er det min Opfattelse, som det her ikke er Stedet nærmere at udvikle, at Saxos Forfatterskab falder noget senere, end man ellers har tænkt sig; Paludan-Müllers Mening, at Saxo beretter som Øjenvidne om Begivenheder endog tidligt i Valdemar den stores Tid, anser jeg for ganske urigtig, og jeg tror, at Udarbejdelsen af Værket for en stor Del først er foregaaet efter Absalons Død. Er det Tilfældet, kan man dog noget bedre forstaa, at Sokkelunds Herred er kommet ind i Sven Estridsøns Historie, fordi Bispestolen senere havde Gods her. Den Tradition, at Saxo var Provst i Roskilde, for hvilken Paludan-Müller i sin Tid opkastede sig til Forsvarer, bliver det derimod unægtelig vanskeligt at fastholde; men det er der da ogsaa i sig selv ringe Grund til.

Den Optræden, der i Sagnet tillægges Kong Sven og Biskop Vilhelm, har bestemte Forbilleder i, hvad der er hændet andensteds, omend paa Steder, der ligger hinanden fjernt og med Aarhundreder imellem. Fyrsten, der har begaaet en Ugerning og som af en kraftig Prælat tvinges til Bod, hvo mindes ikke straks herved Kejser Theodosius og Milanos myndige Biskop, Ambrosius. Om hvorledes det nærmere gik til med disse to, derom veed vi ikke meget, og endnu vanskeligere vilde det være bestemt at paavise, i hvilken Skikkelse dette stolte Minde fra Oldkirken er kommet til den danske Kirkes Mænd i Valdemarernes Dage[1]); men Ligheden i den hele Situation, i Begivenhedens Grundtræk er umiskendelig. Slutningen er i bægge Tilfælde ganske ens; kun Begyndelsen er forskellig, hist det forfærdelige Blodbad i Thessalonika, her nogle Hirdmænds Drab under Ottesangen i Roskilde Kirke paa Danekongens Bud. Men for denne Begyndelse findes da ogsaa et langt nærmereliggende Forbillede. Lidt over en Menneskealder før havde Domkirken virkelig i den aarle Morgenstund været Skuepladsen for et Drab; Ulf Jarl var blevet fældet her paa Kong Knuds Bud, efterat han Aftenen i Forvejen havde fornærmet Kongen ved uforsigtige Ytringer, ganske som Sven efter Sagnet blev ført

---

[1]) Man vil dog sikkert have kendt ikke blot den korte Antydning i Augustin, De civitate Dei V, 26, men fremfor alt den fyldige Skildring, som Cassiodor giver i Historia tripartita IX, 30. — Professor, Dr. theol. Fr. Nielsen, hvem jeg takker for disse Henvisninger, meddeler mig ogsaa, at han allerede for rum Tid siden paa sine Forelæsninger har fremsat den Opfattelse, at Saxos Skildring af Sven og Vilhelm i sine Grundtræk netop er en Genspejling af Sammenstødet mellem Theodosius og Ambrosius.

til sin Udaad ved Ord, der var faldne ved Aftengildet i Kongssalen.

Fortællingen om Sven kunde da sikkert være fremgaaet af en Sammensmeltning af disse to virkelige Begivenheder, men vi kan komme meget videre end til denne Mulighed; vi kan klart se, hvorfor netop Knuds Misgjerning blev overført til Sven, og hvorfor den saa blev forsynet med denne Slutning fra Theodosius' Historie. Et nøjere Studium af den Fyrstegave, som Roskilde Domkirke modtog i Svens Tid, vil her lede os paa det rette Spor.

Denne Gave blev givet af Estrid, Kong Svens Moder, der levede meget længe, næsten lige saa længe som Sønnen. Roskildekanniken fortæller os derom i sin Krønike; i Biskop Vilhelms Tid, hedder det her[1]), skænkede Kong Svens Moder Estrid 50 Bol til Roskilde Kirke; hendes Søn gav sit Samtykke til Gaven, og Biskoppen stadfæstede den med Kirkens Segl. Som naturligt er, omnævnes denne storartede Gave ogsaa i Roskildekirkens Mindebog[2]); vi hører her, at det af Estrid

[1]) SRD. I, 378: *Sub quo Willelmus episcopus . . . . . Cujus temporibus mater regis Svenonis Estrid ecclesie Roskildensi L mansos, filio consentiente, contulit, quos prescriptus episcopus sigillo et privilegio ecclesie confirmavit.* — Denne Omtale af Kirkens Segl er for øvrigt af ikke ringe Interesse; den fører Brugen af Segl i den danske Kirke næsten et Aarhundrede længer tilbage, end Henry Petersen har ment at kunne gøre, jfr. Danske gejstlige Sigiller, Indledningen.

[2]) Haandskriftet af Roskildekalendariet brændte med Universitetsbibliotheket 1728; forinden havde Bartholin dog ladet en Del Notitser udskrive derefter, deriblandt ogsaa den, der her interesserer os. Denne lyder saaledes: *VII idus Maji obiit Sveno Magnus rex Danorum, filius Estridis regine, sororis Kanuti Senis, MLXXIIII, qui ecclesiam Roskildensem in multis donavit, et regina Margareta, que contulit fratribus bona,*

skænkede Gods laa i Gønge Herred i Skaane, og læser om den højtidelige Gudstjeneste, der i den Anledning holdtes i Domkirken hvert Aar paa Estrids Dødsdag, og hvorved der læstes Sjælemesser baade for hende og hendes Søn Kongen, der jo som Estrids Arvetager ligefrem havde Lod og Del i hendes Gave.

Nu er det jo imidlertid saa, at denne Gave, givet i Biskop Vilhelms Tid, paa en mærkelig Maade drager en Linie fra Sven Estridsen op til Ulf Jarl. Estrid var Ulfs Enke; hun havde, som Roskildekanniken ogsaa fortæller, ladet den myrdede begrave i Roskilde Kirke, bygget

---

que habuit in Gythingæhæræth. Quorum anniversarium fiat celeberrime cum IX lectionum vigiliis, etc. (SRD. III, 266 f.). Dette Kildested har voldt Fortolkerne megen Vanskelighed, især fordi man i tidligere Tid ikke indsaa, at de to Kvinder, det nævner, Estrid og Margrete, kun er een og samme Person; dertil kom, at Dagsangivelsen for Svens Død ikke er rigtig, idet Sven sikkert døde d. 28 April. Forklaringen er aabenbart den, at Notitsen er omskrevet i Kirkebogen efter en ældre Kirkebog og derved er blevet mindre rigtigt gengivet. Der har oprindeligt staaet, at Estrid døde paa den anførte Dag (9 Maj); men da hendes Søn i den højtidelige Gudstjeneste, som hun stiftede, mindedes sammen med hende, blev dette siden forstaaet saaledes, at han var død paa samme Dag (*obiit* skal vel rettes til *obierunt*; der har vist i Codex kun staaet et strøget *O*). — Først A. D. Jørgensen har her indset det rette Forhold (anf. Skr. S. 778, jfr. 653, 741); men paa to Punkter har han ikke helt løsrevet sig fra den ældre Tids Opfattelse. Dels antager han, at den i Kirkebogen omnævnte Gave er forskellig fra den, som Roskildekrøniken omtaler, hvad der ikke er noget, der tyder paa. Dels mener han, at d. 9 Maj foruden at være Estrids Dødsdag tillige er Svens Begravelsesdag; deri er naturligvis intet umuligt, men det er en overflødig Gætning, som intet forklarer, da man ikke holdt Aartider paa Begravelsesdagen, men kun paa Dødsdagen. Faktisk er det, at Kirkebogens Notits i dens foreliggende Form er urigtig, men Urigtigheden synes paa den ovenfor angivne Maade at finde en yderst simpel og naturlig Forklaring.

denne af Sten og begavet den rigeligt. Hvor nær laa det da ikke at sætte hendes sidste store Gave i nærmeste Forbindelse med hendes Ægtefælle og hans voldsomme Død. Det gjorde man da ogsaa, omend paa forskellig Vis. Saxo taler om denne Gave, som han overdrevet kalder to Herreder, og han vil vide, at dette Gods var den Mandebod, som Knud havde givet sin Søster efter Ulfs Drab; Snorre derimod lader Knud selv skænke „et stort Herred“ i Bodsgave til den Kirke, hvis Fred han havde brudt.

Saxo har maaske Ret i, at det Gods, Estrid skænkede, stammede fra Mandeboden; Snorre har sikkert Uret i at tale om en Kirkebod, som Knud udlagde. Da Knud havde ladet Ulf Jarl dræbe, var der ingen Biskop, der nægtede Kongen Adgang til Kirken; Knud sonede Brøden mod sin Søster, den begaaede Helligbrøde gik derimod upaatalt og usonet hen. Men den fejlagtige Underretning, som Snorre har øst af Overleveringen, er yderst oplysende; den viser, hvor utilfreds man siden var i Kirken med at skulle mindes denne Vanhelligelse, der ikke var blevet sonet, viser, at man derfor digtede om paa det virkelig skete og netop lod Kongen sone sit Brud paa Kirkens Fred. — Denne Tendens, der har affødt Efterretningen hos Snorre, den er Nøglen til at forstaa Sagnet om Sven og Vilhelm.

Sagndannelsen er aabenbart foregaaet i Roskilde. Mens man her Aar efter Aar fejrede den højtidelige Gudstjeneste, som Estrid havde indstiftet med Sjælemesser for sig selv og sin Søn, traadte efterhaanden Moderen i Skygge for den kongelige Søn: Dagen for Messetjenesten blev opfattet som hans Dødsdag, Aartiden blev i første Række hans, tilsidst ogsaa den storartede

Gave i Gods, hvorved Tjenesten var stiftet. Men hvorfor havde Kong Sven indstiftet denne Kirkens pragtfuldeste Gudstjeneste, hvorfor skænket Domkirken dette rige Gods? Folket holder ikke af at afspises med en Henvisning i al Almindelighed til Fromhed og Gavmildhed; det vil helst have Motivet til Gaven lige saa konkret som denne selv. Og her laa jo virkelig bag Estrids store Gave et særligt Motiv, Mindet om hendes Ægtefælles ulykkelige Død, Tanken om at sone den derved begaaede Helligbrøde; — hvor naturligt var det da ikke, at man kom til at tillægge Kong Sven det samme eller et dermed nær beslægtet Motiv! Det gjorde man da og gjorde med saa meget større Lyst, som man derved kunde dække over et Træk, der stod som en Plet paa Domkirkens Historie, og slippe for en Fortælling, som det maatte være pinligt for enhver Klerk at gentage.

Helligbrøden fra Ulf Jarls Drab blev flyttet fra Knud den stores Tid til Sven Estridsøns. Roskildekanniken, der skrev sin lille Krønike under Erik Lam, vidste endnu godt, at Ulf Jarl blev dræbt i selve Roskilde Domkirke; — i Valdemarernes Tid var dette Minde forsvundet; Saxo kender nok Drabet og alle dets Biomstændigheder, men han lader Jarlen blive dræbt i selve den kongelige Gildehal, ikke i Kirken. Den Helligbrøde, der saaledes var forsvundet her, fandt derimod sin nye Plads i Sven Estridsøns Historie, ene med den Ændring, at Ulf Jarl her blev til nogle Kongsmænd; ellers er Tildragelsen i alle sine Grundtræk den samme, de ærerørige Ytringer, faldne Aftenen forud for en stor Festdag, Drabet i Kirken ved Ottesangen Dagen efter. Kun Slutningen er totalt forandret; den Brøde, som Kong Knud ikke havde sonet, sonede Sven paa den mest fuldkomne

Maade; den Gave, han havde skænket Kirken, viste det jo til fulde, og idet man nøjere udmalede sig, hvorledes dette gik til, fandt man det nærliggende Forbillede i Theodosius' Historie. Hvad der havde været Roskildekirkens bitre Minde, blev derved dens største Hæder; hvad der havde været en Fortælling, hvis moralske Virkning paa Folket der havde været al Grund til at frygte, var blevet til en Skildring, der mere indtrængende end nogen prædikede Religionens Almagt og Kirkens Overlegenhed endog overfor Kongemagten[1]).

Sagnudviklingens Aarsager og enkelte Momenter synes her at ligge klart for Dagen, og som betegnende for, at Sagnet netop er blevet til paa den her antydede Maade, vil jeg især henpege paa, at man derved faar Forstaaelse af den Ændring, som Fremstillingen af selve Ulf Jarls Død har undergaaet; netop dette viser, at de to Fortællinger staar i Forbindelse med hinanden, saaledes at den ene maa forandres, idet den anden opstaar. En yderligere Stadfæstelse ligger deri, at man ved at forstaa Fortællingen om Svens og Vilhelms Sammenstød i Livet paa denne Maade ogsaa fatter Oprindelsen til

[1]) Nogen Vanskelighed har Overleveringen naturligvis haft ved at paavise bestemt det Gods, som Sven skulde have skænket Kirken; uden videre at nævne de 50 Bol i Gønge Herred, hvori Estrids Gave virkeligt bestod, kunde jo dog ikke godt gaa an, og Kirkens Mindebog taler derfor her om Svens Gavmildhed i ubestemte Ordelag, se ovfr. S. 617 Anm. Angivelsen om det halve Sokkelunds Herred opfatter jeg som en rent personlig Gætning af Saxo; det har staaet ham for Tanken, at Domkirken ejede meget Gods netop her, og skønt han vel vidste, at noget af dette, omend oprindeligt Krongods, dog var kommet til Kirken fra Absalon, har han troet, at andet kunde stamme fra denne Gave fra Sven, som ingen kunde fortælle ham, hvor ellers skulde søges.

den Skildring af deres Fællesskab i Døden, der staar saa nøje forbundet dermed. At denne Skildring er uhistorisk, er som før sagt almindeligt anerkendt; men ingen har kunnet forklare, hvorledes dette Sagn om Bispens Død umiddelbart efter Kongen har kunnet opstaa[1]). Forklaringen er yderst simpel og nærliggende. Vi saa jo ovenfor, hvorledes Kong Sven i stedse højere Grad fik Æren for den store Gave, der i Virkeligheden hidrørte fra hans Moder; — nu vel, det er netop ogsaa til Estrid og ikke til Sven, at Biskop Vilhelms Død i Virkeligheden er knyttet: den gamle Estrid udaandede den 9 Maj, Dagen efter døde Biskoppen! Atter her har Sven da i Overleveringen faaet sin Moders Plads[2]).

---

[1]) A. D. Jørgensen S. 741: „Hvorledes fortællingen om mødet i Topshøj skov ved Sorø er opstået, er ikke let at vide, men det ligger nærmest at antage, at en sådan begivenhed virkelig har fundet sted enten ved denne eller en lignende lejlighed og da er bleven overført på den bekendte biskop".

[2]) Om Estrids Dødsdag se ovfr. S. 618 Anm. — A. D. Jørgensen mener, at Vilhelm døde en 13 December, fordi der i et lüneburgsk Nekrolog under denne Dag anføres en *Wilielmus episcopus frater noster*. Identifikationen af denne Vilhelm med den danske er dog naturligvis usikker, og der foreligger i danske Kilder en Opgivelse om Vilhelms Dødsdag, som man næppe har Ret til at forkaste; Hamsfort har i det af ham stærkt benyttede Calendarium Roskildense læst, at Bispen døde d. 10 Maj 1074 (SRD. VII, 355). Om dette Kalendarium er det samme, hvoraf Bartholin har udskrevet en Del Notitser, eller om det er et andet, dermed nær beslægtet, tør jeg ikke sige; men det er i alle Tilfælde en Kirkebog fra Roskilde, og Efterretningen bliver derved en officiel Notits, der jo har megen Vægt. Man kunde ganske vist gætte paa, at en Kannik, der kendte Saxos Fortælling om, at Vilhelm var død lige efter Kong Sven, i Kirkebogen har noteret Bispens Død umiddelbart efter den Indtegnelse under 9 Maj, hvori Kongens og hans Moders Død omnævnes. Det synes dog meget lidet rimeligt, saa meget mindre som Roskildekalendariet ogsaa har haft Døds-

Endnu fra een Side kan Troværdigheden af Fortællingen hos Saxo prøves. Man kan spørge, om dette Optrin passer til den Tid, hvortil det er henført, om det stemmer med eller strider imod de handlende Personers Karakter. Ad den Vej vil man ganske vist ikke kunne naa til at bevise Rigtigheden af et Sagn; thi at en Handling passer til, hvad vi veed om den handlende Personlighed, det kan nok forklares ved, at han virkeligt har handlet saa; men Forklaringen kan lige saa godt være, at Sagnet modsat har tillagt ham denne Handling, fordi det har ment, at netop han efter sin Karakter vilde have handlet saaledes[1]). Det positive betyder her lidet; det negative er derimod betydningsfuldt. Kan vi efter alt, hvad vi veed om en Mand, paastaa, at han umuligt kunde have handlet paa den Maade, som Sagnet vil, kan vi godtgøre, at et Optrin, saaledes som det senere Sagn skildrer, ikke passer ind i Tidsforholdene, saa bliver dette en stærk Grund til at forkaste Sagnet.

Det synes nu klart, at Saxos Fortælling om den Myndighed, hvormed Biskop Vilhelm optraadte overfor sin Konge, kun meget daarligt passer til alt, hvad vi ellers veed om denne Konge og hans Præster. I Sven

---

dage for flere af Vilhelms nærmeste Eftermænd. — Aaret anser jeg ikke som fuldt saa sikkert som Dagen; her kunde Kongens Dødsaar, der jo i en Række danske Kilder urigtigt angives som 1074, muligt være kommet ind baade under 9 og 10 Maj. Rimeligere er det dog vist, at Vilhelm virkelig er død i 1074, ligesom at Aarstallet i den forudgaaende Notits paa samme Maade som Dagen ikke gælder Kongen, men Estrid.

[1]) Jeg han derfor ikke tillægge det nogen Vægt, naar Olrik i sit Forsvar for Fortællingen anfører, „at Biskop Vilhelms Optræden overfor Kong Sven helt stemmer med de Grundtræk, Roskildekrøniken tegner af ham“.

Estridsøns Dage laa den Tid endnu fjern, da Kirkens Mænd kunde optræde som ligeberettigede eller overlegne overfor Folkekongen; Kirken var ung i Danmark, den trængte til Støtte og kunde endnu kun finde den hos Kongen. Ambrosius kunde vove at træde op, som han gjorde, imod Roms despotiske Kejser, fordi han bagved sig havde et helt Folks Opinion; overfor den i sig selv langt mindre mægtige Danekonge var Præstestanden afmægtig. Den danske Gejstlighed havde vist sig ganske ude af Stand til at hindre Svens to Gange gentagne Blodskamsægteskab, og saa skulde den have vovet paa den dristigste Maade at byde Kongen Spidsen, hvor der var Tale om et Drab; — enhver vil indrømme, at dette klinger lidet sandsynligt.

Langt stærkere Beviser imod Overleveringens Paalidelighed kan dog hentes ud fra vort Kendskab til Svens Karakter; et Optrin af denne Natur er det yderst vanskeligt, for ikke at sige umuligt at forene med den Personlighed, som vi lærer at kende gennem Svens lange Liv. „Sven er ikke Sværmer, men praktisk Nyttemenneske; kun hvor Kirkens Fremme kan tjene hans Kongeanseelse, bringer han Ofre“, saaledes karakteriserer hans nyeste Historieskriver ham, — og denne Mand skal have bøjet sig i Støvet for Kirken paa en Maade, der ellers er enestaaende i Kirkens Historie. Overalt ser vi Sven som den kloge, maadeholdne, beherskede Natur, og saa skal han i sin høje Alder have ladet sig henrive til en saa ilsindet Handling, have givet en ubesindig Befaling og ikke standset dens Udførelse flere Timer efter. Hverken Udaaden eller dens Udsoning stemmer med Svens hele Karakter, og dertil kommer som det, der i alt Fald synes mig aldeles afgørende, at om Sven virkeligt havde

handlet saaledes, saa vilde han kun have gjort det om igen, som Knud den store havde gjort netop paa samme Vis en Menneskealder før, gjort imod Svens egen Fader. Ingen vil jo være i Tvivl om, at Kong Sven de hundrede Gange har bebrejdet Knud den store dette Drab paa Ulf Jarl, at han har dadlet ham baade for Daaden og for den dertil knyttede Helligbrøde, — og saa skulde han, denne udpræget reflekterende Natur, have gentaget det samme, uden at uvilkaarligt Faderens Minde har rejst sig og standset ham. Alt det øvrige er usandsynligt, dette synes mig, menneskeligt talt, at være umuligt.

Kun med sky Ærefrygt nærmer Kritikeren sig et af de ærværdige Minder fra Fædrelandets Fortid. Fører hans Prøvelse kun til Tvivl og Usikkerhed, kan det være tvivlsomt, om han bør fremlægge sin Undersøgelse; men saaledes staar det ikke her. Overfor Fortællingen om Sven og Vilhelm er det vel efter Sagens Natur umuligt at føre et umiddelbart og afgørende Modbevis; men kan der ikke naas fuld Sikkerhed, saa kan der i det mindste naas en saa høj Grad af Sandsynlighed, at Historikeren kan indregistrere et Resultat her, fuldt saa paalideligt som en Række andre Resultater fra Historiens forskellige Egne. Dette Resultat er, at Optrinnet aldrig er foregaaet, at Fortællingen derom er et Sagn, der først er opstaaet i Valdemarernes Tid.

Af Sven Estridsøns Historie maa vi da udslette et Træk, der i sig selv er tiltalende og smukt, men som paa mange Maader giver en urigtig Ide om Tidens Karakter og Kongens Personlighed. Fra Virkelighedens Verden forvises dette Træk til Digtningens, fra Svens

Tid flyttes det ned i Valdemarernes, men det har her ogsaa den største Interesse. Sagndannelsen vidner om den Magt, Kirken og Religionen da havde vundet over alles Sind, og Folkets digterske Evner har maaske aldrig sat sig et skønnere Minde end i dette Digt om Kongen og hans Biskop, den sidste lige saa fast som kærlig, den første ilsindet, men snart efter angerfuld og bodfærdig, de to Venner, der stod saa trofast sammen i Livet og forenedes i Døden.

Johan Snell, Danmarks første Bogtrykker.

En bibliografisk Undersøgelse
af
H. O. Lange.

Hvad man hidtil har vidst om den første Bogtrykker, der udøvede sin Kunst i Danmark, Johan Snell[1]), indskrænker sig til de to faktiske Oplysninger, som han selv giver i de to eneste kjendte Bøger, som han har sat sit Navn paa: at han i 1482 var i Odense og trykte Caorsins latinske Beretning om Rhodus' Belejring af Tyrkerne, og at han den 20de December 1483 i Stockholm fuldførte Trykningen af „Dialogus creaturarum moralizatus". En Mand, der var Danmarks Prototypograf, og som trykte den første daterede Bog i Sverrig, har Krav paa Historikeres og Bibliografers Opmærksomhed, og det er Umagen værd at undersøge de hidtil forfægtede Hypoteser om, hvorfra han kom, og om hans Stilling indenfor Bogtrykkerkunstens Udøvere i det 15de Aarhundrede.

En nøje Undersøgelse af Bøger fra det 15de Aarhundrede, af de i dem anvendte Typer og disses Snit, samt af Bøgernes Udstyrelse kan med temmelig stor Sikkerhed oplyse om, i hvilket Land den paagjældende

[1]) Saaledes kalder han sig i Slutningsskriften til Dialogus creaturarum. I Caorsins Bog kalder han sig *Snel.*

Bogs Ophavsmand har faaet sin Uddannelse, og hvor han hører hjemme. Der dannede sig forholdsvis hurtigt, efter at Bogtrykkerkunsten havde udbredt sig til Landene omkring Tyskland, nationale Stilarter og forskjellige Skoler, der gjøre sig gjældende med Hensyn til baade Typer og Udstyrelse. Man har da ogsaa ladet sig lede af Karakteren af Snells Typer og har derved søgt at paavise det Land, som han forlod for at bringe sin Kunst til Norden.

Forinden vi imidlertid gaa over til at undersøge, hvad der i saa Henseende lader sig godtgjøre, ville vi forsøge at forøge det Materiale, som skal danne Grundlaget for vore Slutninger. Og vi tro at kunne paavise tre Bøger, som ere udgaaede fra Snells Presse, hvilke hidtil ere undgaaede Bibliografernes Opmærksomhed. De findes alle i det store kongelige Bibliotheks rige Inkunabelsamling.

Den første Bog, som vi saaledes ville lægge Beslag paa som en Frembringelse af Joh. Snell, er et Breviar for Odense Stift, af hvilket der kun kjendes et Exemplar, der er meget defekt baade i Begyndelsen og Slutningen. Det er beskrevet af Bruun (Aarsber. og Meddel. fra det st. kgl. Bibl. I. p. 16—17), og det henføres af ham til en af de Presser, som i Tiden efter 1480 arbejdede i Lübeck. I komplet Tilstand har Bogen bestaaet af 504 Blade, den har nu kun 460 Blade, idet de 20 første og 22 sidste samt 2 Blade inde i Bogen mangle. Derved er altsaa Slutningsskriften (Kolofonen) gaaet tabt, der sandsynligvis har indeholdt en Omtale af, hvem der har ladet Breviariet trykke, og muligvis ogsaa har givet Bogtrykkerens Navn.

En nøjere Undersøgelse af de i denne Bog anvendte

Typer og andre Forhold ved den fører dog til det interessante Resultat, at Bogen er trykt af Snell og sandsynligvis under hans Ophold i Odense 1482.

Der er anvendt to Slags Typer, en større og en mindre, i Breviariet, begge af afgjort tysk Snit. Men den store Type er nøjagtig den samme som den i Caorsins Bog anvendte[1]), hvilket omhyggelig Sammenligning og Udmaaling har godtgjort.

Formatet er det samme, Antallet af Linier paa Siden stemmer overens for de Siders Vedkommende, hvor i Breviariet den store Skrift udelukkende anvendes, Sidens Brede og Højde er den samme i begge Bøger, saa man skulde tro, at de vare satte i samme Ramme. En karakteristisk Lighed er det, at i begge Bøgerne er Signaturerne anbragte tilvenstre for Sidens Midtlinie, hvilket synes at være en for Snell særlig Anordning; i „Dialogus creaturarum" er det samme Tilfældet.

Vi tage derfor ikke i Betænkning at tilskrive Joh. Snell Trykningen af dette Breviar.

Paa Odense Bispestol sad fra 1475 til 1504 Karl Rønnov. Domprovst var Hans Urne, hvis Testamente[2]) fra 1503 tilfulde udviser hans Interesse for Literaturen; han havde ladet trykke Skolebøger for fattige Skoledrenge i Odense og bortskænkede adskillige Bøger til kirkeligt Brug. En Bogtrykker, som han havde anvendt, Simon Brandt, havde oppebaaret ikke mindre end 2554 Mark for udført Arbejde. Biskoppens og Domkapitlets Interesse for at tage den nye Kunst i Kirkens Tjeneste vides at have været særlig levende. Odense Stift var nemlig det første Stift i Norden, som fik sit Missale

[1]) En Prøve er afbildet hos Bruun, Anf. Skr. I. Tvl. 1.
[2]) Danske Magazin I. S. 293 ff.

trykt, allerede 1483 i Lübeck hos Lucas Brandis. Det næste Stift i Danmark, som fulgte Exemplet, blev Slesvig; Bogtrykkeren Stephan Arndes kaldtes 1486 fra Lübeck til Slesvig, hvor han udførte det smukke Missale Slesvicense. Kjøbenhavn fik først 1510 sit Missale trykt, ogsaa af en indkaldt Bogtrykker Matthæus Brandis.

Et Breviar for Odense Stift fra 1497 er udført i Lübeck af Lucas og Matth. Brandis, men det er et nøjagtigt Optryk af det, som her er Tale om. Dette er langt ældre, hvilket hele den typografiske Udstyrelse viser.

Er det altsaa trykt af Johan Snell, saa synes Forholdet naturligt at maatte have været dette, at denne Bogtrykker blev indkaldt af Biskoppen og Domkapitlet for at trykke Breviariet. Han har da ved Siden af trykt Caorsins Bog og maaske andre mindre Skrifter til Kirkens eller Skolens Brug, som nu ere tabte.

Paa samme Maade trykte Stephan Arndes i Slesvig 1486 foruden det store Missale en lille Skolebog: „Remigius seu Dominus que Pars“ paa 27 Blade[1]).

Sandsynligvis opstillede Johan Snell sin Presse i Bispegaarden og lønnedes af Biskoppen. Det er værdt at lægge Mærke til, at Papiret, som anvendes i Breviariet, ikke er det samme som i Caorsins Bog, dette sidste er en Del tyndere. Vandmærkerne ere ogsaa forskjellige. Det er vel rimeligt, at Domkapitlet, der bekostede Trykningen, selv forskrev Papiret, medens Snell til Caorsins Bog, der jo var en privat Entreprise, skaffede sig Papir fra en anden Kilde.

For saa vidt som vi tør antage, at Trykningen af

---

[1]) Bruun. Anf. Skr. I., S. 34—38.

Breviarium Otthoniense var Anledningen til Joh. Snell's Ophold i Odense, maa vi vel være berettigede til at formene, at dette bestilte Arbejde blev udført *før* Caorsins lille Bog. Trykningen af det voluminøse Breviar har sikkert taget temmelig lang Tid for en Bogtrykker med et lille Materiel, som Snell vel har været. Han er vel derfor allerede 1481 kommen til Odense, og Breviarium Otthoniense synes at kunne udgives for den ældste Bog trykt i Danmark; i ethvert Tilfælde er det den første i Danmark trykte Bog af national Betydning.

Odense Breviariet giver os imidlertid et nyt Spor at følge, thi foruden den større Type, som kjendes fra Caorsins Bog, benyttes der i det en mindre gothisk Type, som for enkelte af de store Bogstavers Vedkommende viser en noget anden Stil, medens f. Ex. det særlig karakteristiske *M* viser det samme Snit i den store og den lille Skrift. Opgaven bliver nu at finde andre Bøger trykte med denne mindre Type, eller i hvilke den er anvendt, hvorved vi muligvis vilde kunne faa nye Data ihænde.

Der kan nu i Virkeligheden paavises to Bøger, trykte med denne Type. Da de ikke tidligere ere beskrevne udførligt af Bibliograferne, gives her en Beskrivelse.

1. Sixtus IV.s Bulle mod den tyske Ordens Stormester Berndt van der Borch osv. 1479.

Bl. 1 a. Bulla spoliacionis iniuriaru*m* deuastacion*um* castrorum | et captiuacion*um* Archiep*iscop*i prepositi decani *et* canonicoru*m* | et alia*rum* p*er*sonaru*m* sa*n*cte Rigen*sis* ecclesie p*er* fratre*m* bernardu*m* | de borch magistru*m* *et* Symone*m* de borch Ep*iscopu*m venalien*sem*[1]) | Co*m*mendatores p*ræ*ceptores *et* cet*er*os f*ratr*es ord*inis* theotonico | rum in liuonia degentes Anno lxxix. decima die marcij | po*n*tificat*us* d*omi*ni n*ost*ri Sixti pape quarti anno viij Insta*n*te

[1]) (!) ɔ: revaliensem.

ve | nerabili viro d*omi*no magistro degenhardo hillebolt cano|nico *et* procuratore ecclesie rigens*is* memorate *etc.* || Sixtus Ep*iscop*us seruus seruorum dei venerabilibus | (etc.).
Bl. 14 b, L. 8: Placet domino nostro pape pro secunda parte co*m*missi | onis huius Audiant et refera*n*t Cardinales supradicti |

14 Blade 4to, 29—34 Linier. Uden Signaturer, Bladtal og Kustoder. Uden Trykkested, Bogtrykkernavn og Aarstal. Lille gothisk Skrift. Navnet *Sixtus* Bl. 1 a L. 10 trykt med Missaltyper. Som Bindetegn bruges ⁄.

Panzer IV. 464 nævner Titelen efter Bibl. Thott. VII. 227. Hain aftrykker No. 14804 Panzers Notits.

Bogen indeholder foruden Sixtus IV.s Bulle af 19. Aug. 1479 [1]) to pavelige Resolutioner i Anledning af den tyske Ordensmesters Overgreb mod Erkebiskop Silvester af Riga; den sidste er fra December Maaned 1479, saa Bogen kan ikke være trykt førend i Løbet af Aaret 1480. Den er temmelig daarligt trykt; Registret er slet, og Siderne ere af ulige Størrelse; det hele synes at forraade en Begynder.

2. Nic. Weigel, Clavicula indulgentialis. U. St. 1480. Fol.

Bl. 1 a Kol. 1. Qui me no*n* voluit nu*m* | q*uam* feliciter soluit :· || Incipit clauicula indulge*n*tialis et ab|solut*io*nis sacerdotalis *secundum* abbreuiatu*m* | latissime su*m*me vene*r*abil*is* Nico weigel | sacre theologie baccalarij formati : | ualidissimi theologi de indulge*n*tia ple|naria ad Johannem ep*iscopu*m Mijsznen*sem* | sacre theologie professorem *tem*po*re* con | cilij basiliens*is* Anno *Christi* Mcccc:xli : | (etc.).
Bl. 42 b Kol. 2, i Slutningen: Finis est Deo gra-|tias Sub annis do-| mini Millesimo-|quadringe*n*tesimo-|octuagesi*mo* Amen-|

42 Blade, 2 Kol. Fol., 48 Linier. Uden Signaturer, Bladtal og Kustoder. Uden Trykkested og Bogtrykker-

[1]) Udgivet efter Originalen i Codex diplom. Regni Poloniæ. V. 1759. S. 146—53.

navn. Lille gothisk Skrift. Bl. 1 a Kol. 1 L. 1 samt Kapiteloverskrifterne med Missaltyper. Som Bindetegn bruges ⸗.

Panzer IV. 24. Hain No. 16154. Ingen af dem har dog seet Bogen.

Denne Bog er anden Udgave af Weigels Værk, en Udgave u. St. o. A. (Hain No. 16153) synes at være ældre. Den er betydelig bedre trykt end Sixtus IV.s Bulle, skjønt den er udgaaet fra Pressen samme Aar. Papiret, som er anvendt i disse to Bøger, viser vel ikke samme Vandmærker, men er dog aabenbart af beslægtet Oprindelse. Vandmærkerne i Sixtus IV.s Bulle ere *p*, Enhjørning og et Vaabenskjold med 2 Lilier og 2 Delfiner, Vandmærkerne i Weigels Bog ere *p* og et Skjold med 3 Lilier. Vandmærkerne kunne altsaa tyde paa et fransk Fabrikat.

Har nu Joh. Snell trykket disse Bøger? Bevises kan det ganske vist ikke, men der er en ikke ringe Sandsynlighed derfor. Ligesom Caorsin-Typen er enestaaende og ikke findes i noget andet kjendt Bogtrykkeri i det 15. Aarhundrede[1]), saaledes er Weigel-Typen hidtil kun fundet i disse to Bøger samt i Breviarium Otthoniense. Snell var i Besiddelse af Typen under sit Odenseophold 1482, den er ellers kun fundet i to Bøger fra 1480; der er da en vis Rimelighed for, at disse to Bøger ere Frembringelser fra Snells Presse, medens den endnu var opstillet udenfor Danmark.

Naar man hidtil har villet gjøre begrundede Slutninger om Joh. Snells Nationalitet, har man taget sit Udgangspunkt fra „Dialogus creaturarum“, fuldendt i

---

[1]) En mulig Undtagelse skal senere blive Gjenstand for Drøftelse.

Stockholm den 20de December 1483. Tidligere opstillede man vel uden Forsøg paa Bevis den Paastand, at Joh. Snell har været fra Tyskland[1]); men en paa Dialogus creaturarum støttet Formodning udtaltes først af Bruun[2]) og Klemming[3]); de urgere Typernes hollandske Karakter og paavise, at Navnet Snell fandtes hyppig i Holland. Klemming mener, at han kom fra Gouda i Holland, hvor Gerard Leeu 1480 havde trykt den Udgave af Dialogus creaturarum, som Snell benyttede til sit Optryk i Stockholm 1483. Denne Theori har faaet en uheldig Udvidelse af W. M. Conway i hans ellers fortræffelige Bog: The Woodcutters of the Netherlands in the 15. Century p. 152—53. Han anfører det mærkelige i, at Snells Bogtrykkermærke i Dialogus creaturarum[4]) er en Kopi af Leeu's, og gjør endvidere opmærksom paa en lille Bog „Kompst van Keyser Frederyck te Trier". U. St. o. A. 4to, som han paastaaer er trykt med en Type, der, hvis den ikke er den samme, i høj Grad ligner Joh. Snells Caorsin-Type. Denne Bog ansætter han til omkring 1486. Han mener, at Træsnittene i den vise hen til Gouda, og han udtaler den Formodning, at Snell var en Kollega af Gotfred af Ghemen og fulgte hans Exempel, at udvandre til Danmark. Dette er urigtigt; thi Snell var i Odense 1482 og Gotfred af Ghemen kan først være kommen til Kjøbenhavn efter 1488. Den af Conway omtalte lille Bogs mulige Plads indenfor

---

[1]) J. O. Alnander, Hist. artis typogr. in Suecia. Ups. 1722. P. 28-29. Hain, Repert. bibliogr. II. 237. Reuterdahl, Svenska Kyrkans Hist. III. 2. P. 466.

[2]) Anf. Skr. I. P. 13.

[3]) Klemming och Nordin, Svensk Boktryckeri-historia. S. 147. Klemming, Sveriges Bibliografi 1481—1600. S. 6.

[4]) Afbildet i Klemming, Sveriges Bibliografi. S. 7.

Frembringelserne af Snell's Presse, skal senere blive omtalt.

Denne Formodning om Snell's hollandske Oprindelse lader sig imidlertid vanskelig forlige med Anvendelsen i hans Tryk af to afgjort tyske Typer: Caorsin-Typen og Weigel-Typen; ligeledes synes det underligt, at de kirkelige Autoriteter i Odense skulde forskrive en Bogtrykker saa langvejs fra, med mindre man vilde antage, at Joh. Snell skulde være kommen af egen Drift for at prøve sin Lykke og da var bleven antagen til at udføre det store Arbejde for Domkapitlet.

Jeg skal derfor gjøre et Forsøg paa at begrunde en anden Opfattelse, der henviser Joh. Snell til Nordtyskland, og som synes at give en sandsynlig Forklaring paa de Fænomener, som hans Tryk frembyde.

Selve Navnet Snell findes i det 14de og 15de Aarhundrede almindelig udbredt i hele Nordtyskland, hvor det plattyske Sprog var det herskende[1]).

Caorsin-Typen er af afgjort tysk Karakter, hvilket allerede bestemt er udtalt af Bruun.

Weigel-Typen fremviser adskillige karakteristiske Mærker, der vise hen til Michaelisbrødrenes bekjendte Trykkeri i Rostock. Dette Bogtrykkeri indrettedes 1475 af Brødrene af det fælles Liv i St. Michaelsklosteret, og 1476 udgik fra deres Presse en smuk Udgave af Lactantius. Bibliograferne have været meget uenige om, paa hvilken Egn Lactants-Typen peger hen som det Sted, hvorfra Michaelisbrødrene indførte Bogtrykkerkunsten i

---

[1]) Bl. a. henvises til Codex dipl. Lubecensis. 1. Abth. IV. 598, VI. 379, 385, VIII. 738. — Brem. Urkundenbuch. III. 46, 363. — Hansische Geschichtsquellen. I. 170, VI. 45, Anm. 3. — Mecklenburg. Urkundenbuch IV. B. 342. XI. 572.

Mecklenburg. Der er aldeles uden virkelig Grund peget paa Brüssel, hvor andre Brødre af det fælles Liv drev et Bogtrykkeri; man har ogsaa tænkt paa Köln og Klosteret Wydenbach i Kölns Nærhed. Baade Lactants-Typen og Weigel-Typen har et *D* med bølgeformet Grundlinie. *M* i Weigel-Typen og *N* i Lactants-Typen vise et nært Slægtskab. *H*, *L*, *R*, *T*, *V* vise ligeledes karakteristiske Ligheder. Snell har gothiske Former for *A* og *C* i Stedet for Lactants-Typens halvromanske; dog finde vi et Sted i Sixtus IV.s Bulle en romansk Form for *C*, svarende til Michaelisbrødrenes.

De i Weigels Bog og i Sixtus IV.s Bulle anvendte Missaltyper vise det samme Snit som de, der anvendtes af Michaelisbrødrene og af Bogtrykkerne i Lübeck.

Endelig er der Dialogus-Typen, anvendt af Johan Snell 1483. Den er erklæret for at være af et afgjort hollandsk Snit, og det er ogsaa det første Indtryk, som man faaer af den. Naar jeg i det følgende vil forsøge at paavise, at ogsaa den peger paa Nordtyskland, saa er jeg mig dette Forsøgs Dristighed bevidst, idet jeg har Nordens største bibliografiske Autoriteter imod mig; dog frembyder min Opfattelse en ikke ringe Sandsynlighed, naar den sees i Sammenhæng med Bogens typografiske Genesis.

Klemming har paavist, at Snell trykte sin Udgave af Dialogus creaturarum efter et Exemplar af Gerard Leeu's Udgave, trykt i Gouda 1480. Leeu's Træsnit ere kopierede i en noget formindsket Maalestok, kun vende Figurerne til den modsatte Side. Enkelte af Træsnittene i Leeu's Udgave ere større end de øvrige, de tilsvarende i Snell's Udgave udmærke sig ligeledes ved deres Størrelse. Snell kopierede det ham foreliggende Exemplar

saa troligt, at som en Følge af en Fejl i de to Registres Indhæftning foran i Snell's Exemplar af Leeu's Udgave ere Registrene i Snell's Udgave byttede om paa den mest meningsløse Maade, idet Overskriften til det første Register staaer over det andet, hvilket er sat foran det første Register. Den sidste Dialog har i Snells Udgave ligesom i Leeu's Nummeret 123 i Stedet for 122. Leeu's Bogtrykkermærke bag i Bogen har Snell taget til Mønster, han sætter det svenske Vaaben i Stedet for Byen Goudas og foretager lignende Modifikationer med det. Slutningsskriften hos Snell følger Leeu's temmelig nøje saavel med Hensyn til Udtrykkene som til Arrangementet under det store Bogtrykkermærke[1]).

Saavidt gik Snell i at kopiere sit Forbillede. Efter min Formodning er han gaaet et Skridt videre endnu: han har ogsaa villet efterligne Leeu's Typer.

Leeu trykte sin Udgave af Dialogus creaturarum med den for Holland saa karakteristiske fede, gothiske Skrift, som man kalder *Duitskrift*[2]); den er grov og massiv med mange Kanter og Spidser, der udgaa fra det fede Bogstavlegeme, og den viser tydeligt tilbage paa de ældste xylograferede Bøger og de ældste Bibeltyper, som anvendtes i Mainz. Den varieredes af de gamle hollandske Bogtrykkere og Skriftstøbere indenfor visse Grændser, og Typer af dette karakteristiske Snit benyttedes endnu langt ind i forrige Aarhundrede i Holland.

Snell's Dialogus-Type[3]) er ikke fundet anvendt uden-

---

[1]) Afbildet hos Klemming, Sveriges Bibliografi S. 7.
[2]) Beslægtet med Englændernes *black letter*.
[3]) Prøver findes hos Bruun, Anf. Skr. I. Tvl. 1 og hos Klemming, Anf. Skr. S. 7.

for Sverig; den har det tilfælles med Duitskriften, at den er en fed, stor gothisk Skrift, i hvilken de smaa Bogstaver ere kantede og vise mange karakteristiske Spidser. Derimod ere de store Bogstaver ingenlunde af det for Duitskriften almindelige Snit, og det er særlig for disses Vedkommende, at der kan blive Tale om udpræget Stil.

Jeg troer, at vi i Dialogus-Typen have en formindsket Missalskrift. De smaa Bogstaver ville da ganske naturlig komme til at ligne Duitskriftens, da denne for de smaa Bogstavers Vedkommende paa en Maade kan opfattes som en Reduktion af Missalskriften eller rettere den gamle Mainzer Bibeltype. De store Bogstaver i Dialogus-Typen pege afgjort mere hen paa den i Nordtyskland anvendte Missalskrift end paa Duitskriften. En nøjagtig Sammenligning med de Missaltyper, som udgik fra Lucas Brandis' Skriftstøberi i Lübeck 1479, og med dem, som anvendtes hos Michaelisbrødrene, viser karakteristiske Ligheder særlig ved Bogstaverne *A*, *D*, *M*, *N*, *P*, *S*, *U*.

Snell har villet gjøre sin Udgave af Dialogus creaturarum til et Pragtværk ligesom Leeu's Udgave, og han har da støbt nye Typer til den, for ogsaa med Hensyn til Typernes Størrelse at komme sit Forbillede nær. Men just fordi han ikke var en Bogtrykker af den hollandske Skole, har han ikke frembragt en Variation af Duitskriften; han har holdt sig til et Snit, som han kjendte, nemlig Missalskriften; den formindskede han og fik derved en Skrift, som i Størrelse og Fedme kunde konkurrere med Leeu's Duitskrift, men som i Stil og Skjønhed afgjort staaer langt tilbage. Særlig uheldig har Snell været med Hensyn til at finde den rette Propor-

tion mellem store og smaa Bogstaver; de store ere altfor store i Forhold til de smaa.

Efter denne Opfattelse vil altsaa Dialogus-Typen kunne pege i samme Retning som de øvrige Data, at vi maa henføre Joh. Snells tidligere Virksomhed som Bogtrykker til Nordtyskland.

Sixtus IV.s Bulle maa utvivlsomt være trykt i Nordtyskland. Bogen er rettet mod den tyske Ordens Stormester og blev sandsynligvis foranstaltet udgivet af dennes Modstandere, det kirkelige Parti i Østersøprovindserne. Hvor skulde de vel henvende sig undtagen til en Bogtrykker i en af de betydeligere Byer ved Østersøen? Hvor Bogen er trykt, lader sig selvfølgelig ikke paavise; at det ikke var i Riga, er utvivlsomt, da denne By i disse Aar var i den tyske Ordens Magt.

I Aaret 1480 var der ved Østersøen kun to Bogtrykkerier, det ene i Lübeck, som blev drevet af Brødrene Lucas og Matthæus Brandis[1]), og det andet i Michaelisbrødrenes Kloster i Rostock. Jeg fremsætter det som en Formodning, hvad der synes mig at maatte blive Resultatet af de foreliggende Data, at Johan Snell var en Nordtysker, der i sin Læretid har været i Forbindelse med Michaelisbrødrene i Rostock, at han i en af de større Hansestæder ved Østersøens Kyst i Aaret 1480 trykte de to Bøger med Weigel-Typen, og at han i 1481 eller 1482 blev kaldt til Odense af Biskop Rønnov og Domkapitlet for at trykke Breviarium Otthoniense. I 1483 kom han til Stockholm, hvor han den 20de December fuldendte Trykningen af Dialogus creaturarum.

Angaaende hans senere Skjæbne vides intet positivt.

---

[1]) Barth. Ghotan kom næppe til Lübeck før 1484.

Klemming udtaler den Formodning[1]), at han er død i Stockholm kort efter 1483. Hans Typer finde vi nemlig senere anvendte af Bogtrykkeren Poul Griis i Upsala, fra hvis Presse der fra 1510 til 1515 udgik en Del dels latinske dels svenske Bøger. Den første af disse, et Psalterium, tryktes af ham 1510 „in domo venerabilis patris domini doctoris Raualdi Archidiaconi“. Titelbladet er forsynet med Ærkebiskop Jacob Ulfsson's Vaaben. 1514 trykte han en svensk Oversættelse af Joh. Gerson's Ars moriendi, som foranstaltedes paa Befaling af den samme Ærkebiskop. Poul Griis synes at have været i Ærkebiskoppens Tjeneste, og hans Bogtrykkeri indrettedes i Ærkedegnens Hus. Det ligger ikke fjærnt at formode, at Jacob Ulfsson, som var Ærkebiskop allerede 1483, har kjøbt Joh. Snell's Bogtrykkerinventar eller i ethvert Tilfælde en Del deraf, nemlig Dialogus-Typen, som anvendes i alle Poul Griis' Tryk, og Caorsin-Typen (eller maaske kun et Assortiment af den), som vi finde anvendt i Psalteriet fra 1510. Han har vel tilsigtet at drive et Bogtrykkeri i Kirkens og Skolens Interesse, men har først efter mange Aars Forløb fundet en Mand til at bestyre det, og Materialet var langtfra tilstrækkeligt til at udføre de større Arbejder, Missaler og Breviarier, som de svenske Domkapitler derfor lod udføre i Udlandet.

Klemmings Formodning kan være rigtig, at Snell er død i Stockholm; men hvad skulle vi da gjøre med den ovenfor omtalte lille Bog „Kompst van Keyser Frederyck te Trier“, som siges at være trykt med Caorsin-Typen? Den har været en Gaade for Bibliograferne. Campbell[2])

---

[1]) Sveriges Bibliografi S. 90.

[2]) Annales de la Typographie Néerlandaise au XV^e Siécle. No. 764.

henfører den til en ukjendt Bogtrykker i Byen Schiedam; Holtrop[1]) havde efter eget Sigende den samme Tanke, men mener dog, at der er større Sandsynlighed for, at den er trykt i Gouda.

Denne lille Bog paa 10 Blade i 4to med 27 Linier paa Siden fortæller i hollandske Vers om Kejser Frederiks Ankomst til Trier 1473. Der kjendes kun et Exemplar af den, indbundet sammen med en anden Bog: De Jeeste van Julius Cæsar. U. St. o. A. De synes, skjønt de ere trykte med forskjellige Typer, at stamme fra samme By, Papiret er efter Holtrops Sigende aldeles det samme i begge, og de Træsnit, der anvendes i dem, stamme i Følge baade Holtrops og Conways Vidnesbyrd fra samme Kunstners Haand. Holtrop er mest tilbøjelig til at henføre „Jeeste van Cæsar“ til Gouda, og han tænker særlig paa Gotfred af Ghemens Trykkeri der. Denne Bog kan ikke være trykt før 1486, da Maximilian nævnes i den som romersk Kejser, og Holtrop henfører derfor „Kompst van Keyser Frederyck“ til Tiden efter 1486.

Holtrop giver i sit anførte Værk Pl. 119 c et Facsimile af Bogens sidste Side. Det er ganske vist, at Typen i en ganske paafaldende Grad minder om Caorsin-Typen, hvad først Conway har gjort opmærksom paa. Om det er den samme Type, om Dimensionerne stemme nøjagtigt, lader sig kun paavise med Originalen i Haanden. Nogen Afgjørelse af dette Spørgsmaal kan foreløbig ikke gives, og det er derfor for tidligt at bygge noget paa denne Lighed. Med Conway's mislykkede Hypotese i Tanken kunde man være tilbøjelig til at vende Forholdet om og sige: Snell døde ikke i Stock-

---

[1]) Monuments typographiques des Pays-Bas. S. 115.

holm, han skilte sig af med de grimme Dialogus-Typer, som han maaske selv saa vare mislykkede, ligeledes solgte han et Assortiment af Caorsin-Typen, men selv drog han videre afsted som en ægte farende Svend, han endte i Gouda og gav Gotfred af Ghemen Lyst til at forsøge sin Lykke i Danmark, hvor Snell havde banet Vejen for den ædle Bogtrykkerkunst. De Typer, hvormed Gotfred af Ghemen 1486 trykte Opusculum quintupertitum grammaticale, vise adskillige Mærker paa Slægtskab med Snell's Weigel-Type. Skulde Snell have udøvet Indflydelse paa den unge Gotfreds Udvikling som Skriftstøber og Typograf?

Det er mig ganske klart, at disse Undersøgelser om Johan Snell og hans Virksomhed ikke have bragt *sikre* Resultater udover de magre Fakta, som vare kjendte før. Men den her fremførte Formodning om hans Nationalitet synes mig at have Sandsynligheden for sig. Det typologiske Bevismateriale er saare vanskeligt at behandle, der udkræves et skarpt Øje og stor Erfaring med gamle Tryk. Jeg vil derfor være den første til at minde om ikke at overvurdere de Resultater, som bygges paa dette Materiale. Maatte vi kun ikke vente forgæves paa positive Oplysninger fra Aktstykker og hidtil ukjendte Tryk, der kunne give os Løsningen paa de mange Gaader, der knytte sig til Danmarks første Bogtrykker, og som ville kunne bekræfte, korrigere eller kuldkaste de her fremsatte Formodninger om ham.

Krøniken om Jens Grands fangenskab.

Dens affattelsestid og værd som historisk kilde.

Af

M. Mackeprang.

Drabet i Finderup lade og Jens Grands fængsling i Lund står for den almindelige bevidsthed som de begivenheder, der har givet Danmarks historie i slutningen af det 13. århundrede sit særlige præg, sin grundfarve. Vor kundskab om dem er dog såre forskællig, thi medens det rige materiale[1]), der fandtes til belysning af de fredløses færd, gik op i luer ved universitetsbibliothekets brand 1728, besidder vi endnu störstedelen af akterne i den langvarige proces mellem kongen og ærkebispen (S. r. D. VI, 275—372). Föjer man hertil de af P. A. Munch fremdragne aktstykker[2]), kunde man måske synes, at det kildestof, der stod til vor rådighed, var stort nok til at tillade os at følge denne strid i alle dens enkeltheder. Dette er dog langtfra tilfældet. Akterne dvæler, som rimeligt er, særlig ved det, der ligger forud for Grands fængsling, og om den følgende tid indtil processens be-

---

[1]) Birket Smith: Universitetsbibliotheket för 1728. S. 106.
[2]) Trykt i: „Diplomatiske Bidrag til Erkebiskop Jens Grands Levnetshistorie“ (Ann. f. n. Oldk. og Hist. 1860. S. 62—191).

gyndelse 1296 har de så godt som ingen efterretninger. Det træffer sig imidlertid så heldigt, at vi har andre kilder, som netop for denne tids vedkommende giver os fyldige efterretninger, der således tjener til at fuldstændiggöre og afrunde billedet af den myndige ærkebisps sammenstød med den „strænge herre og store hersker“ kong Erik. Den ene af disse er Grands versificerede biografi, der findes i den bremiske ærkebispekrønike[1]); den anden er den beretning, der her skal undersøges, og som vi for nemheds skyld kan kalde fængselskrøniken.

Begge disse kilder er da også stadig bleven benyttede, men medens den förste gentagne gange[2]) har gennemgået og bestået den kritiske ildprøve, hvorpå dens brugbarhed beror, forholder sagen sig anderledes med fængselskrøniken. Man har enten fulgt den blindt som Suhm, der giver et meget vidtløftigt referat af den (Hist. af Danmark XI, 157 f. f.), eller nøjedes med at udtale sin dom over den. Reuterdahl giver den følgende omtale: „Den är wisserligen ett encomium öfwer erkebiskopen, hwilken nästan framställas som martyr, men är dock tydligan grundadt på gamla underrättelser och har åtskilliga uppgifter, som synes trowärdiga och således förtjena uppmärksomhet“ (Svenska kyrkons hist. II, 2, 330, a. 7). Mere reserveret er Helveg, der, efter at han har rost dens livlige fremstillingsmåde, tilföjer: „men som historisk Aktstykke maa den benyttes med Varsomhed“ (Den danske Kirke før Reformationen. I, 683, anm.), hvorpå han giver nogle exempler på dens unöjagtighed. Den betydeligste forfatter, der i den nyeste tid har

---

[1]) S. r. D. VI, 266—73. Bedst i Lappenbergs „Geschichtsquellen d. Erzstiftes Bremen“.

[2]) Lorenz: Deutschlands Geschichtsquellen. 3. Ausg. II, 157—58.

anvendt den, nemlig P. A. Munch, mener, at den i det hele taget er ret nöjagtig (Ann. f. n. O. og H. 1860. S. 127).

Der kunde fremføres endnu flere domme støttede på enkelte løsrevne efterretninger, en undersøgelse af og en dom over skriftet betragtet som helhed findes derimod ikke. Og dog er det klart, at först når vi ser de enkelte efterretninger i deres indbyrdes sammenhæng som led af et organisk hele, först da kan vor undersøgelse blive tilstrækkelig udtømmende og vor dom tilstrækkelig pålidelig.

Som indledning til en sådan undersøgelse turde det være rigtigt at give en kort oversigt over selve skriftets historie, ejendommelighed og karakter. Det blev förste gang udgivet af Hvitfeld 1599 med titlen „En historiske Beskriffuelse, Om en Erchebiscop udi Lund, som hede, Hrr. Jens Grand, som bleff fangen aff Konning Erich Menduedt, Oc siden erlediget aff samme sit Fengsel“. 4°. Hvitfeld fortæller i sin indledning, at han har fået det af en „god ven“, og det vilde naturligvis være af interesse for os at vide, hvem dette var. Tanken falder uvilkårlig först på Mogens Madsen (Magnus Mathiae), der jo, som Hvitfeldt siger i fortalen til bispekrøniken, „haver sammensanket Lunde ærkebisper deres historie“. Man måtte da vente, at han havde benyttet den i sin Series episcoporum, hvilket imidlertid ikke er tilfældet; den gode ven må derfor rimeligvis søges andetsteds. Nogen bestemt person kan dog næppe angives, om der end, som senere skal vises, er en mulighed for, at det kan have været en anden af Hvitfelds kirkehistoriske medarbejdere, Kornelius Hamsfort.

Omtrent en menneskealder senere, 1635, optryktes krøniken af en Roskilde-boghandler Jens Sörensen Nör-

Nissum, der pány udgav den 1650, da det forrige oplag var „ganske distraherit og bortkommen“. Som tillæg til sidste udgave, der ligesom hans tidligere var i oktav, föjede han et „catalogus eller register“ over bisperne i Roskilde. Et par år efter blev skriftet på ny udgivet sammen med bispekrøniken i folioudgaven af Hvitfeld 1653. Afvigelsen mellem de forskællige udgaver er dog ubetydelig[1]).

Håndskriftets skæbne er ukendt, det forekommer ikke mellem de af Hvitfelds efterladenskaber, der efter hans død indleveredes til universitetsbiblioteket, og er vel rimeligvis bleven tilintetgjort, efter at det var bleven trykt.

Skriftet selv er vidt forskælligt fra vore sædvanlige årbøger og krøniker. Fremstillingen er livlig, stundom næsten dramatisk og ofte af en meget realistisk natur, noget der særlig gælder om skildringen af de lidelser, Grand udstod under sin fængsling. Dets tendens er kirkelig, og forfatteren står bestemt på ærkebispens side; han er dog langtfra nogen fanatiker, og navnlig udmærker han sig ved en priselig sparsomhed i brugen af injurier; snarere hviler der et vist sørgmodigt, resigneret præg over hele hans fremstilling.

Det vil altid forhøje vanskeligheden ved en kritisk prøvelse, når genstanden ikke foreligger i sin originale skikkelse; de diplomatiske støttepunkter er forsvundne, og mulige randnoter eller senere tiders tilföjelser har indgået en så nöje forbindelse med den oprindelige text, at de kun med vanskelighed og ofte slet ikke kan ud-

---

[1]) Udgaven af 1635 er lagt til grund for denne undersøgelse; citaterne er gengivne med moderne bogstavering.

sondres. Endnu værre er man dog stillet, når der som i dette tilfælde kun foreligger en oversættelse. Noget kan være glemt, andet tilföjet, for ikke at tale om, at oversætteren muligvis i kraft af sin indbildte bedre viden kan have forandret flere efterretninger.

At krøniken i sin nuværende skikkelse er oversat fra latin, må betragtes som hævet over al tvivl. Allerede Helveg har set dette (anf. skr. I, 683 anm.) og fremfører to beviser herpå, af hvilke rigtignok det ene er fejlagtigt[1]). Foruden det andet (køgemester = dapifer) kan nævnes en vending som: „da for han *til Neapel til paven*“ (B 3 vers.), der tydelig er en oversættelse af „ad papam Neapolim“. Endnu bestemtere taler dog følgende sætning, som forekommer i Jens Grands anklage mod kongen (C 7 vers.): „item, at han tog fra *sin* embedsmand 400 løde mk. af hans rente“, hvor „sin“ ikke kan være andet end en gengivelse af suus, thi ifølge sammenhængen må talen nødvendigvis være om et overgreb på en af ærkebispens embedsmænd. Oversætteren er rimeligvis Hvitfeld.

Fra hvilken tid stammer nu denne krønike? Der er her to muligheder, der kan komme i betragtning: Enten kan den så at sige være umiddelbar historie, optegnet af en samtidig med begivenhederne levende person, eller den kan være et videnskabeligt produkt, forfattet af en af det 16. århundredes lærde historikere. At den skulde skrive sig fra den mellemliggende tid, er i höj grad usandsynligt, når man ser hen til den tilstand, hvori den

---

[1]) „*Fredag* för palmesöndag“, der skulde være opstået ved en misforståelse af det latinske feria II ante palmas.

danske historieskrivning da befandt sig. Hvilken af disse to muligheder er da den rette?

De støttepunkter, som skrift, materiale o. l. vilde have ydet os til løsningen af dette spörgsmål, er forsvundne; vi er derfor nødt til at holde os til de indre bevismidler, til selve krønikens efterretninger. Opgaven vil altså foreløbig være at undersøge, hvorvidt der i skriftet findes oplysninger, om hvilke det med sikkerhed kan siges, at de kun kan skyldes en samtidig, ikke en langt senere levende forfatter, eller omvendt.

Allerede på den förste side møder vi en efterretning, der bringer vægtskålen til at synke til fordel for den „lærde“ historiker, men sandelig ikke til fordel for hans lærdom. Grand, selve hovedpersonen, kaldes der provst i Lund. En sådan fejl havde en samtidig næppe begået, thi Grand var vitterlig provst i Roskilde, ikke i Lund, för han blev ærkebisp. Vi går imidlertid videre, og indtil vi når et stykke ind i skildringen af Grands fangeliv, er der intet, der særlig tiltrækker sig vor opmærksomhed. Alt hvad der fortælles, stemmer i det væsentligste overens med procesakternes beretning, og da disse kendtes i det 16. århundrede[1]), kan fremstillingen ligeså godt skrive sig fra denne tid som fra begyndelsen af det 14. århundrede. Vi læser derfor rolig om den stakkels ærkebisp, der ikke „kunde fange en tår at drikke hverken spiseøl eller kovent“, men jo længere vi kommer frem, desto mere dukker den mistanke op i os, at alt dette dog umulig kan stamme fra det 16. årh. Vi støder på navne, datoer og en hel række „artikler“, der aldeles ikke nævnes i andre for os kendte kilder, og gribe til

[1]) Birket Smith: Universitetsbibliotheket för 1728. S. 117 og 132.

den udvej at påberåbe en „tabt kilde“, der som en deus ex machina skal løse gåden, vil vi ikke. Går vi lidt længere frem, nærmer vor mistanke sig stærkt til vished, thi kort efter de omtalte artikler, træffer vi en liste på 18 navngivne „riddere og gode mænd“, der hjalp „hertug“ Kristoffer med at fange ærkebispen (B 3), og af disse 18 findes kun to på den i akterne meddelte fortegnelse over Kristoffers hjælpere (S. r. D. VI, 280). Vi har her et holdepunkt, ved hvilket det måske vil være muligt at klare spörgsmålet om krønikens affattelsestid, lad os derfor undersøge ridderne og de gode mænd lidt nöjere. Det viser sig da, at af de tiloversblevne 16 kan 9 med större eller mindre sikkerhed påpeges som dalevende personer[1]). De øvrige kunde måske også opspores, men til vort formål er de 9 fuldkommen tilstrækkelige. Går man nemlig ud fra, at skriftet först er forfattet i det 16. årh., nødes man også til at antage, at forfatteren skulde have sammensat denne liste af personer, som han efter et langvarigt og besværligt gennem-

[1]) Tyge Rönnebæk og Ingemar Truelsen forekommer på begge listerne. Niels Mogensen træffes som medbesegler på et lejdebrev til Grand 1299 (S. r. D. VI, 342); Jens Mogensen sælger 1330 og oftere gods til Sorø kloster (S. r. D. IV, 497); Jens Erlandsen nævnes ikke selv, men ved fastelavnstid 1295 sælger hans enke Ingerd en del gods (S. r. D. VI, 449—50, 50—51, 87). Esbern Mogensen er tilstede i Odense 1302, da Erik Mændved udsteder et gældsbrev til Rostock (M. U. V, 88); Niels Skåning besegler Kristoffer II's og Valdemar Eriksens håndfæstninger 1320 og 1326 (G. A. II, 11, 15). Esbern Rake omtales som Næstved klosters velgörer (S. r. D. IV, 292, 306, 326), og Peder Vendelbo er sikkert den senere marsk og drost. Af de øvrige er Niels Rönnebæk vel en broder til Tyge, ligesom også Jakob Kalv kan være en slægtning af Erik Glippings marsk Joh. Kalv (Suhm X, 405, 600). Grunden til de to forskællige lister er vel den, at hver har sin hjemmelsmand, der kun medtog dem, som forekom ham betydeligst.

syn havde fundet i aktstykker fra tiden omkring 1300. Rent bortset fra, at den eneste, der kunde have foretaget et sådant arbejde, nemlig Hvitfeld, af gode grunde ikke kan have skrevet krøniken, må en sådan fremgangsmåde dog betragtes som höjst mærkværdig og lidet svarende til alle tiders måde at skrive historie på; ligesom den dag idag havde man sikkert også den gang ladet sig nöje med den i akterne givne liste. Navnene på disse 18 riddere og gode mænd må derfor skyldes en samtidig.

Men er dette så, da kan man også trygt henføre hele eller i det mindste den störste del af krøniken til en tid, da disse personer kendtes, altså til den förste menneskealder efter begivenhederne; thi at antage, at der i det 16. årh. skulde have foreligget en sådan liste over Kristoffers hjælpere, løsrevet fra al øvrig sammenhæng, det vilde dog være for absurd. Gennemlæser vi den øvrige del af krøniken, findes der da heller intet, der strider mod denne antagelse, förend vi når det sidste afsnit, der indledes med: „Og legaten for strax herned". Her forandres derimod forholdet, thi der vrimler af fejl af en sådan natur, at ingen samtidig kunde have begået dem. Desuden viser der sig strax en iöjnefaldende forandring i fremstillingsmåden; denne, der för var bred og vidtløftig, er nu bleven kortfattet og sammentrængt og minder påfaldende om den almindelige middelalderlige årbogsstil. Det mærkeligste er dog, at Grand spiller en aldeles underordnet rolle i hele dette stykke; vi hører ikke andet om ham, end at han blev ærkebisp i Bremen, og ikke engang hans dødsår får man at vide.

Det vil være indlysende, at denne slutning ikke kan skrive sig fra den samme pen som den øvrige del af

krøniken, og i virkeligheden er det da hovedsagentlig heller ikke andet end en udskrift af den jyske krønike[1]. Følgende sammenstilling vil tilstrækkelig godtgöre dette.

Og legaten for strax herned med kongens kansler og løste riget af band igen, og blev så Isarnus, pavens legat, selv ærkebisp til Lunde domkirke, og hr. Jens Grand blev ærkebisp i Bremen og blev der sin livstid. Isarnus levede ikke uden et år, efter han blev ærkebisp, han blev begraven nedre i krypten under Lunde kor hos den söndre side. Kong Erik forbedrede siden Sællandsfarloven [med] nogle retterbøder. Han gjorde sin sön Valdemar til hertug i Jylland, og alligevel han havde mange börn, da blev der ingen levende af dennem efter hans død. Der han havde været konge 34 år, da döde han udi god velmag og ære, begraven udi Ringsted år 1319, st. Birgitte dag.

Postea idem nuntius rediens regnum ab interdicto et regem absolvit ab excommunicatione. Postea factus archiepiscopus Lundensis, Johanne Grand translato ad sedem Bremensem. Hic Ericus fecit Ericum, filium Valdemari ducis, ducem Jucie. Hic etiam, quamvis multam prolem cum uxore sua habuerat, nullum post se reliquit. Mortuus est autem in magna gloria anno regni sui 34. sepultusque cum aliis regibus Ringstadh a. d. 1319 die Brixii confessoris. (S. r. D. II, 390—91.)

Ligheden er, som man vil se, slående, og selv om mange efterretninger gengives i forvansket skikkelse, kan der ikke være tvivl om, at den jyske krønike er hovedkilden. Enkelte efterretninger må dog stamme andetsteds fra, nemlig notitserne om retterbøderne og Isarns dødsår og begravelsessted[2]. Om der ved retterbøderne skal forstås kongelige forordninger, udstedte af Erik

---

[1]) Jeg skylder hr. prof. Kr. Erslev dette nye navn på den såkaldte „Thomas Geysmer".

[2]) Efterretningen stammer måske fra en falsk tradition blandt kanikerne i Lund, opstået ved, at der holdtes sjælemesser for Isarn i domkirken. (Lunde Domkapitels Gavebøger ved Weeke. S. 123.)

Mændved eller faderen, eller Eriks sællandske lov, kan næppe afgöres. Hvad Isarn angår, da haves et parallelsted i den af Kornelius Hamsfort 1599 nedskrevne ærkebispeliste, hvor han siger: Obiit [Isarnus] anno a nato Christo 1309 vel sequenti in aedis Laurentianae hypogaeo sepulturae traditus mense octobri (S. r. D. VI, 644).

At Hamsfort skulde have besiddet håndskriftet og forsynet det med denne uheldige afslutning, er dog tvivlsomt. Hele stilen ligner aldeles ikke hans stærke omskrivning af kilderne, og paterniteten kan med ligeså stor sikkerhed tilskrives Hvitfeld selv, der i sin fortale til udgaven optager og derved godkender den falske efterretning om Isarns dødsår, som Hamsfort vel at mærke ikke har[1]). Hvorledes det nu end forholder sig hermed, så meget er dog sikkert, at hele dette afsnit kun er senere tiders tilföjelser, hvis værd som historisk kilde er lig nul. Det er imidlertid ikke den eneste tilvæxt, krøniken i årenes løb har modtaget. Også begyndelsen af skriftet indtil „år 1294 fredag næst för palmesöndag“ (A 1 vers.) er uægte og må betragtes som Hvitfelds forsøg på at lave en passende indledning. Hele stykket er ikke andet end en gentagelse af, hvad der siges andetsteds i krøniken (A 7—A 8), en gentagelse, hvori der ovenikøbet har indsneget sig den tidligere (s. 648) omtalte fejl.

Skriftets hjemsted og forfatter må sikkert begge søges blandt kanikerne i Lund, for hvem denne begivenhed jo havde særlig interesse. Som et træk, der peger stærkt i denne retning, kan nævnes den vidtløftighed, hvormed kongens indbrud i Lunde domkirke beskrives (C 6—C 7).

---

[1]) Jvfr. også Hvitfelds omtale af Eriks sæl. lov. I, 385 (III, 216).

Sammenfatter vi nu det tidligere sagte, turde hovedresultatet være dette: Krøniken består i sin nuværende skikkelse af to dele: en yngre, mindre, der först er bleven tilföjet i det 16. århundrede, og en ældre, större, nedskrevet af en Lunde kanik i den förste menneskealder efter begivenhederne.

Krøniken er altså en samtidig kilde, men derfor behøver den jo ingenlunde at være nogen pålidelig kilde; utilstrækkelig kundskab eller partiskhed kan bevirke, at en nok så samtidig forfatter alligevel giver os et falsk billede af de begivenheder, han skildrer. Af den förste fejl kan vor forfatter næppe lide; han må med störste lethed have kunnet skaffe sig underretning om disse begivenheder, og til nogle af dem har han åbenbart selv været öjenvidne. Derimod er det mindre sandsynligt, at han skulde have undgået den anden faldgrube, partiskheden. Vi står her ved den anden del af vor opgave, nemlig at undersøge, hvorvidt den givne beretning stemmer overens med, hvad vi andetsteds fra ved om begivenhederne, og fjærne det subjektive element, der kun skyldes forfatterens politiske anskuelser. Da störstedelen af vore andre kilder, nemlig procesakterne, i følge hele deres natur selv er yderst subjektive, findes der dog punkter, hvor vi nødes til at slå af på de ideale krav og må nöjes med at påvise, at lignende ytringer eller klager fremsættes af ærkebispen under processen. Ligeledes kan selvfølgelig ordlyden af de indflettede taler og mange småtræk ikke kontrolleres, men må stå ved deres værd[1]).

---

[1]) Anføres der i den følgende del af undersøgelsen kun sidetal, underforstås 6. bd. af Langebeks Scriptores.

Forfatteren begynder sin fortælling med en skildring af Jens Grands og domprovsten Jakob Langes fængsling og beretter derpå, hvorledes deres gårde plyndres, og de selv føres bundne til Søborg, hvor ærkebispen „særdeles fangen“ bliver kastet i tårnet, medens provsten den næste morgen føres videre til Kalundborg (A 1 vers. — A 5). Skildringen er langt vidtløftigere end den tilsvarende i Grands indlæg, men hovedtrækkene er de samme. Sköndt det begge steder angives, at kongen personlig er tilstede i Lund (s. 305), lader han dog fængslingen foretage af Kristoffer på sine vegne[1]). Ligeledes omtales udplyndringerne, og Jens Grand sætter sit tab ved denne lejlighed til 1400 mk. sølv (s. 280), medens den mindre velhavende hr. Jakob nöjes med 100 mk. (s. 303). På enkelte punkter bliver ligheden slående, man sammenligne således beretningen om provstens fængsling (A 3): „Han gik da op i Lunde kor og greb provst Jakob der, som han da lå og læsede sine gudelige tider under gudstjenesten i sine korklæder,“ med den tilsvarende i Jakob Langes klage: „Rex ipsum praepositum, ... in ecclesiam Lundensem cathedralem ante summum altare in choro tunc hora prima ibidem tunc in habitu chorali existentem, capi fecit“ (s. 302).

Fængslingen skete efter krøniken fredagen för palmesöndag ɔ: 9. april 1294[2]); akterne, der gennemgående

[1]) Raptionem nomine suo factam per Christophorum (s. 279). At denne i krøniken kaldes hertug, er derimod en anakronisme; han fik först denne titel, da han 1303 forlenedes med Estland (Hvitfeld I, 321 (III, 60)), og i akterne kaldes han da også junker (domicellus) eller blot frater regis.

[2]) Man vil i almindelighed finde mandag för palmesöndag angivet som fængslingsdagen. Således hos Reuterdahl (anf. skr. II, 2, 332 a. 8), der støttende sig til Petrus Olai erklærer vor krønikes fred. f. palmesönd. for en misforståelse af det latinske

er meget fattige på tidsangivelser, meddeler kun, at Grand sad fængslet i omtrent to år (fere biennio (s. 279)), og vi må derfor ty til andre kilder. Vi træffer da i årbogen til 1317 den samme tidsangivelse (feria VI. ante dominicam palmarum. S. r. D. II, 175), medens Næstvedårbogen (S. r. D. I, 372) har Marie bebudelsesdag ɔ: 25. marts; begge årbøger har 1294 som fængslingsåret. I virkeligheden er disse to tilsyneladende forskællige datoer sikkert identiske og blot fremkomne ved, at Næstvedårbogen har overført de kalendariske forhold i 1295 på det foregående år. Thi 1295 falder Marie bebudelsesdag og fredag för palmesöndag netop sammen [1]), og om året kan der ikke være tvivl, det må være 1294 [2]).

Lad os imidlertid vende tilbage til ærkebispen, som vi efterlod i bolt og jærn på bunden af Søborg. Forfatteren har anvendt sine stærkeste farver for ret tydelig at skildre alle de lidelser, den höje prælat måtte udstå i fængslet, og behandlingen har vist heller ikke været af de bedste, om end den givne skildring er noget overdreven [3]). Ved juletid fik han dog et bedre fængsel, og

---

feria II. ante palmas. Derfra er det gået over i Helvegs fremstilling (I, 679), og hvad der er det mærkeligste, også Munch har det (anf. skr. s. 118). Han støtter sig dog ikke på Petrus Olai men på årb. til 1317. „Dagen, siger han, angives i Chron. af 1317 som feria II. ante palm., altsaa Mandag för Palmesöndag“. Men årbogen har imidlertid feria VI.! Den lærde historiker må vel her have stolet for meget på sin udmærkede hukommelse.

[1]) Jfr. Schäfer: Dänische Annalen u. Chroniken. S. 26 anm.

[2]) Munch: Anf. skr. s. 118 a. 2.

[3]) Grand selv udtaler sig således: Bojis ferreis gravissimis constrictum in fundo cujusdam turris, carente aurae haustu et lucis aspectu, positum . . . . . ac tandem fame, foetore siti et ceteris poenis carceralibus sic afflixit . . . . . at han umulig kan genvinde sit helbred (s. 279). Kongen må da også indrömme,

omtrent samtidig kom kongen til Søborg. Han må vel efterhånden være bleven noget betænkelig ved at holde så mægtig en fugl i bur, thi under sit ophold forsøgte han to gange på at få mæglet forlig med ærkebispen; förste gang ved sin „køgemester“, Åge, anden gang ved bispen af Roskilde[1]). Ingen af underhandlingerne førte dog til noget resultat, Grand var og blev lige uböjelig og fordrede „at komme i rette med hannem for rigens prælater og råd“. De taler, forfatteren lader sine personer holde, er jo sikkert „för tillfället“ konstruerede af ham selv, men at de dog ingenlunde er grebne ud af luften, vil følgende samtale mellem Jens Grand og hr. Åge tilstrækkelig godtgöre. Ærkebispen beklagede sig hæftig over al den tort, der var tilföjet ham, hvortil drosten svarede: „Min herre haver avind til dig, for en din frænde var med at slå hans fader kong Erik ihjæl.“ Med denne motivering vilde Grand dog ikke lade sig nöje, thi, sagde han, „derfor gjorde jeg mine skællige årsage for hannem . . ., der jeg var provst udi Roskilde, at jeg aldrig gav mit samtykke til den gærning i mine dage . . . Dermed lod han sig nöje og gav mig sit åbne beseglede brev . . . derpå, at han aldrig skulde lægge mig det til det onde . . . Siden holdt han mig for sin ven og hjalp til med, at jeg blev ærkebisp“ [2]).

---

at han „aliquibus poenis carceralibus affectus fuerit“ (s. 305). Disse synes dog ikke at have svækket hr. Jens' livskraft, thi han døde först godt 30 år senere!

[1]) Krøniken tilföjer her „for han var kongens kansler“ (A 8 vers.). Dette er, som Helveg bemærker, urigtigt, men skyldes vist kun Hvitfeld, med hvis småindskud det har stor lighed. Senere (C 5 vers.) nævnes da også den rigtige kansler, mag. Martinus.

[2]) Som en af grundene til ærkebispens fængsling anfører kongens prokurator: Ac istorum nobilium (ɔ: de sammensvorne) consanguineus et cognatus . . . . . est . . . iste archiepiscopus

Kongens juleophold på Søborg og hans underhandlinger med sin mægtige fange kendes kun fra krøniken, men der er næppe nogen grund til at forkaste dem. Hans „køgemester“ Åge er den Åge Jonsen, der så ofte nævnes i datidens aktstykker, og som ganske rigtig var drost 1294 (se f. ex. Dipl. Svec. II, 177). Rygtet om de to prælaters fængsling havde imidlertid bredt sig og nåede da også en Lunde kanik Hans Sibrandsen, „som gik til studium i en stad, hedder Orliens“. Han ilede strax til Italien og meddelte sagen til pave Coelestin V., hvem han traf i Neapel. Denne sendte derpå bud og brev til Danmark, men kongen lod buddet „myrde og dræbe“ (B 4). En Hans Sibrandsen forekommer i akterne mellem flere af Grands tilhængere, som kongen på en eller anden måde har forurettet (s. 361). Hvorvidt det er ham, der har underrettet Coelestin V. om sagernes stilling, kan ikke afgöres, men noget må der være foregået, thi også den bremiske ærkebispekrønike omtaler pavens indgriben[1]). Krønikens påstand, at kong Erik skulde have ladet hans sendemand dræbe, er derimod en overdrivelse; han havde jo derved kun kunnet opnå at föje en ny forbrydelse til sit i forvejen store synderegister. Det må dog være bleven mere og mere klart for Erik

(s. 290). Ligeledes siges der fra kongens side: In ecclesia Roschildensi praesentibus ipso rege et matre sua . . . . . har Grand svoret at være kongen huld og tro og hade hans fjender, specialiter flagitiosos istos et proscriptos . . . . . Pro ejus confirmatione a sancta sede apostolica obtinenda efficaciter scripsisset (s. 291).

[1]) Scriptum apostolicum ipsum non tuetur,
Celestinus pontifex simplex non timetur,
Rex inflatus animo deum non veretur.

Lappenberg. S. 26. S. r. D. VI. 267. Om grunden til at dette scriptum apostolicum ikke omtales under processen se Munch. Anf. skr. s. 122.

Mændved, at der ikke var udsigt til at beholde Grand længe på Søborg. I september 1295 havde han fået sluttet en våbenstilstand med Norge (Hvitfeld I, 307 (III, 24)), og en månedstid senere gjorde han sit sidste forsøg på at udsone sig med ærkebispen eller rettere, han søgte at binde hans hænder så fast, at man uden fare kunde løslade ham. St. Lucas'dag ɔ: 18. okt. blev der nemlig forelagt ham „otte svare stykker og artikler“, hvis besegling blev stillet som betingelse for hans løsladelse. Akterne, der i det hele taget har yderst få efterretninger fra den tid Grand sad fangen, omtaler slet ikke disse artikler; vi har derfor kun den udvej tilbage at undersøge, om de passer med de givne forhold og kongens politik, som den kendes andetsteds fra.

Först skulde han opgive al klage mod kongen og dennes tilhængere, på egen „kost og tæring“ løse dem af bandet, samt aldrig göre noget krav på skadeserstatning eller de penge, kongen skyldte ham. Alt dette lyder meget troværdigt og trænger ikke til videre kommentar; at han havde lånt kongen en större sum, indrömmer denne selv (s. 281). Fremdeles skulde han afstå Hammershus og *ikke* holde sine mænd ved den skånske skrå eller bruge kirkens ret mod nogen uden kongens tilladelse, ligesom han heller ikke måtte tvinge nogen kanik til at residere; endelig skulde han betale kongen 10,000 løde mark. At Hammershus var kongen en torn i öjet, fremgår tilstrækkelig af striden med Esger Juel, men derimod er bestemmelsen om den skånske skrå temmelig uforståelig i sin nuværende skikkelse. Grand fordrer selv tilladelse til at dömme efter kanonisk ret[1]), hvad

[1]) Item quod libere possit uti canonibus in judicando . . . nec constringuntur judicare secundum statuta juri et rationi contraria (s. 365—66).

kongen dog ikke vil gå ind på, og allerede Jakob Erlandsen klager over, at Kristoffer I. vil holde folket til den skånske skrå[1]). Det hele forklares imidlertid let, når man går ud fra, at „ikke“ er kommen ind ved en afskrivers eller sætters fejltagelse. At kongen faktisk har stræbt efter at indskrænke brugen af kirkens ret, hvorved vel her skal forstås retten til at dömme i meneds- og ægteskabssager, fremgår af en klage, Grand retter mod kongen; klagens ordlyd er rigtignok tabt, da der mangler et par blade i manuskriptet, men kan tydelig læses ud af kongens svar[2]); om dette just har været ganske i overensstemmelse med sandheden, er vist lidt tvivlsomt. Ved forbudet mod at tvinge kanikerne til at residere har kongen rimeligvis villet støtte det parti indenfor disses rækker, der bekæmpede den strængt kirkelige regel, at et kanonikats fulde indtægter kun kunde nydes, hvis indehaveren forrettede sin tjeneste ved domkirken[3]). Den sidste artikel, at Grand skulde udbetale 10,000 mk., er yderst troværdig, summen er endog her forholdsvis moderat, thi i sit klageskrift fordrer kongen 36,000 mk. guld! (S. 371). Som man vil se, findes der i disse artikler intet, der strider mod det standpunkt, kongen indtager, og heller ikke kan de siges at være for overdrevne, hvad man snarest måtte være bange for. Selv om de derfor kun

[1]) Item conqueritur, quod vulgus et quidam homines vestri . . . redire contendunt ad statuta quaedam, quae dicuntur skra (S. r. D. V, 591).

[2]) Item quod non praestat impedimentum, sed vult, quod archiepiscopus exerceat jurisdictionem sibi competentem in laicos in casibus spectantibus ad eundem (s. 358 art. 2 jfr. art. 1).

[3]) Denne forklaring er mig velvillig meddelt af hr. dr. phil. H. Olrik.

kendes fra dette ene sted, fortjener de nok så megen tiltro som flere af procesakternes ubeviste og ubeviselige påstande, der dog til dagligdags går og gælder for god historie. At Grand ikke gik ind på dem, behøver næppe at bemærkes; hellere, sagde han, måtte de „skære hvert lem fra den anden, som var på hans liv“.

Hans lidelser skulde dog snart være tilende. Provst Jakob var for lang tid siden af „synderlig guds hjælp“ flygtet fra Kalundborg efter 27 ugers fængsel, havde lykkelig og vel undgået kongens forsøg på atter at fange ham og befandt sig nu hos paven, som han havde truffet i „Avenion“ [1]). Paven, Bonifacius VIII., sendte strax en legat til kongen, som skulde bevirke ærkebispens frigivelse; tillige skrev han til hr. Anders, hr. Jakob Nielsen og hr. Peder, kaniker af Lund, „som da lå på Hammershus i slotsloven,“ og befalede dem, at de ikke måtte overgive kongen slottet (B 4 vers. — B 6). Provsten siger selv i sin klage, at han kom løs efter 27 ugers fængsel (s. 303), men rigtignok ikke hemmelig og af synderlig guds hjælp. Det var kongen selv, der frigav ham af frygt for, at han skulde dø i fængslet; såsnart hans helbred imidlertid blev bedre, søgte han påny at få ham sat under lås og lukke. Denne beretning må foretrækkes for krønikens, thi man kan være sikker på, at provsten ikke har forvansket sandheden til fordel for kongen. Hans fængselsted nævnes kun her, derimod bliver den oplysning, at det var ham, der bragte Bonifacius den mere officielle underretning om alle disse begivenheder, stadfæstet af et pavebrev (Munch. Anf. skr. s. 138).

---

[1]) Dette er, som Munch bemærker, kun en fejlskrift for Anagni (anf. skr. s. 122 a. 1).

De tre herrer på Hammershus er velbekendte[1]), men forfatteren — eller oversætteren — har dog her begået en lille titulaturfejl, idet Jakob Nielsen ikke er nogen kanik, men en person, der havde forbrudt sig mod lands lov og ret og derfor søgt tilflugt på Hammershus (s. 285).

Förend legaten (Isarn) kom til Danmark, havde Grand dog på anden måde fået sin længe savnede frihed tilbage. Beskrivelsen af flugten og de dermed forbundne omstændigheder (B 6—C 3) turde være så vel kendt fra Ingemanns „Kong Erik og de Fredløse“, at vi ikke behøver at gå nærmere ind på enkelthederne, af hvilke en stor del heller ikke kan kontrolleres. Den foregik St. Lucie nat (C 2), og efter en vanskelig og langvarig sejlads nåede man i god behold Hammershus. Vore hjemlige kilder, saavel akterne som årbøgerne, giver os kun ringe oplysning om denne flugt; derimod fortæller den lybske årbog til 1324, at Grand blev befriet „auxilio unius famuli cujus custodiae erat deputatus“ (M. G. XVI, 416). Vidtløftigere er den bremiske ærkebispekrønike, hvis beretning i hovedtrækkene stemmer overens med krønikens[2]). Der er altsaa ingen grund til at tvivle om den velnærede Morten madsvends existens[3]) — navnet Morten skyldes dog vist Ingemann

---

[1]) Hr. Peder er rimeligvis den „Petrus canonicus Lundensis, decanus de Borghandæholm“, der dør 1309 (Lunde Domkapitels Gavebøger ved Weeke. S. 56), Hr. Anders er den Andreas cellerarius der ofte omtales i akterne (f. ex. s. 327).

[2])
Per amicos igitur funes transmittuntur
Et limae, per quas dura vincula roduntur,
Custodesque preciis vinoque vincuntur,
Sic evadit pontifex, hostes confunduntur.

Lappenberg. S. 26. S. r. D. VI, 267.

[3]) En anden af Grands hjælpere kaniken Hans Rodis (B. 7) nævnes i akterne som Grands tilhænger (Joh. Herodis. S. 361).

— eller om hele denne episode, der på grund af sin vidtløftighed og de indflettede datoer gör et meget tilforladeligt indtryk. Hvad undvigelsesdagen angår, da angives den i årb. til 1317 som proxima nocte post diem St. Luciae (S. r. D. II, 175); det er et spörgsmål, om dette i virkeligheden ikke betyder det samme som krønikens St. Lucie nat[1]), men selv om dette måske kan være tvivlsomt, er den ringe forskæl af en dag dog ganske betydningsløs[2]).

Ved fastelavnstid 1296 kom Isarn til Danmark. Han begav sig strax til kongen, hvem han befalede at sende sagførere til Rom, og dernæst skrev han St. Peders dag ɔ: 22. febr. fra Roskilde til Grand, som han under kongens lejde „strængelig“ bød at komme til København. Grand kom også derover, og havde en samtale med ham 14 dage efter påske; derfra drog han til Lybæk, og da han havde ventet der i nogen tid, fik han brev fra Isarn, der opholdt sig hos kongen i Ribe, om at denne nu var rede til at sende sine sagførere til Rom. Grand begav sig derfor over Brügge til paven, som han traf i „Avenion“; sammen med ham rejste han derpå til Rom, hvor kongens prokurator, kansleren Martinus, snart efter indfandt sig, og processen tog sin begyndelse (C 3 vers. — C 5 vers.).

Tiden for Isarns ankomst er sikkert rigtig; han

---

[1]) Die Nacht wurde im Mittelalter meist zu dem vorangegangenen Tage gerechnet, Sonnenaufgang bildete die Grenze. Grotefend. Zeitrechnung d. deutschen Mittelalters. 1891. I, 131. Jfr. samme forfatters Handbuch d. hist. Chronologie. S. 42.

[2]) Blad A 6 nævnes blandt andet, at Grand aldrig skiftede klæder fra den dag han kom ind i tårnet „og til anden dagen efter Lucie dag det andet år derefter at han slap ud“. Denne dato refererer sig dog sikkert til det forud sagte og ikke til flugten; om dagen kunde denne da umulig udføres.

træffes som vidne på et brev fra Roskilde 15. marts[1]). Ligeledes er den indre kronologiske sammenhæng pålidelig. Påsken faldt i 1296 den 25. marts, sammenkomsten i København er altså i dagene fra den 8. til den 10. april, og den 5. maj udsteder kongen sit prokuratorium fra Ribe (s. 276).

Også Grands rejserute er rigtig angivet, det var i Brügge, at han, i det mindste efter kongens sigende, holdt sin bekendte tale, hvori han ytrede, at det var ham ligemeget, hvem der var konge i Danmark, når det blot ikke var nogen af Kristoffer I.s æt (s. 324 jfr. 293).

Krønikens skildring af processen i Rom (C 5 vers. — C 7) er den mindst interessante del af skriftet. Den indeholder for störstedelen kun de samme klager som i Grands indlæg, men dog findes der også enkelte episoder, der er gengivet langt fyldigere end de tilsvarende i akterne. Særlig må man da fremhæve beretningen om, hvorledes kongen samlede kanikerne i kapitelshuset og tvang dem til at holde messe, skönt pave Coelestin havde lyst riget i band, samt fortællingen om hans indbrud i Lunde sakristi, hvor han udtog flere breve af kapitlets brevkiste. Af disse begivenheder, der begge fortælles med et öjenvidnes vidtløftighed og en modstanders hadefuldhed, må den förste være foregået kort efter ærkebispens fængsling (s. 280 jfr. kongens svar s. 284—85); den anden falder derimod langt senere.

Krøniken lader imidlertid ikke blot kongen, men også junker Kristoffer begå lignende voldsgærninger. Da denne nemlig havde fået Grand sat i god forvaring på Søborg, vendte han tilbage til Lund, trængte ind i dom-

---

[1]) Rigsarkivets diplomatarium. Tom. IX.

kirkens sakristi, opbrød brevkisten og brændte brevene; derpå tvang han de rædselsslagne kaniker til at holde messe, uanset at deres ærkebisp var „så ynkeligen fangen og bunden“ (B 3 — B 4, jfr. C 5 vers.)[1]).

Måske slår ærkebispen disse to hærtog sammen til et, thi i sin klage omtaler han kun kongens overgreb; at kapitlet imidlertid har mistet flere privilegier, er sikkert nok; kongen må selv senere love at udstede nye (Hvitfeld I, 320 (III, 55)).

Af andre originale tilföjelser findes kun den lille föromtalte notits om embedsmanden, hvem kongen fratog 400 mk., samt en klage over den molest, han tilföjede en Lunde kanik Henrik Blomme.

Forfatteren slutter derpå sit skrift med at fortælle, at kong Erik blev dömt til at betale ærkebispen 50 mk., et tal der sikkert er fremkommen af originalens l̄, som Hvitfeld har misforstået og stræbt at forbedre ved tilföjelsen „måske løde mark guld“ [2]).

Det har vist sig ved de foregående enkeltundersøgelser, at krøniken i det hele og store må betragtes som en meget agtværdig kilde, og selv om det billede, forfatteren har givet os, på enkelte punkter er fortegnet eller for stærkt farvet, er disse fejl dog af en sådan art, at de uden vanskelighed kan fjærnes. Vi må derfor

---

[1]) Dette genfindes i ærkebisp Niels' krønike, forf. c. 1370, hvor det fortælles omtrent ordret som i fængselskrøniken: Qui (Christ.) statim rediens Lundis sacristiam st. Lundensis ecclesiae fregit et inde sicut Nabogodonosor in Jerusalem omnia clenodia abduxit et omnia privilegia et litteras fregit, abcissis plumbetis et sigillis, ac omnia privilegia et litteras in medio chori . . . . comburi fecit. S. r. D. VI, 627. Man fristes stærkt til at antage vor krønike som kilde.

[2]) Jfr. Hvitfeld I, 498 (III, 491).

være den ukendte Lunde kanik taknemlig for hans interessante, lille skrift, der i form og fremstilling rager så höjt op over datidens törre årbøger og krøniker, og som sammen med Marsk Stig viserne står som et varigt minde om denne urolige tid, så rig på voldsomme brydninger og viljestærke mænd.

I Bremerholms jern.

Af

Fr. Stuckenberg.

I den sidste halvdel af det 16de århundrede gik der igennem de fleste af Europas stater en bestræbelse for at hæmme løsgængeriet og tiggeriet, hvormed befolkningerne hjemsøgtes af store skarer mænd, kvinder og børn, der betegnede deres vej særligt ved tyverier og brandstiftelser. Man indrettede arbejdsanstalter, hvori man indsatte slige personer og tvang dem til at arbejde for opholdet. På samme tid som man vilde gøre dem uskadelige, vilde man opdrage dem til et nyttigt liv. Disse arbejdsanstalter blev oprindelsen til de senere strafanstalter, forbedringshuse og tugthuse. Danmark stod i så henseende ikke tilbage. Christian IV. indrettede således omkring året 1600 sit bekendte, efter landets forhold storstilede tugt- og børnehus, hvoraf landets første strafanstalt på Christianshavn senere voxede frem. Disse arbejdsanstalter galdt fra første færd væsenligst kun kvinder og børn.

Længe før det ovennævnte tidspunkt havde man imidlertid i Frankrig og Italien på mandlige forbrydere anvendt arbejde i jern på galejer. Midt i det 14de århundrede, under Carl VII. i Frankrig ligesom også i

Genua og Venedig, havde man galejslaver. Stater uden sømagt solgte endogså deres fanger til anvendelse på galejerne i andre stater.

I Danmark kendtes denne straffemåde ikke så tidligt, og det lå i, at retstilstanden her i det hele hvilede på befolkningens gamle, nedarvede retssædvaner. Bøder afgjorde mangt et retsbrud, forbryderen kunde i almindelighed kun straffes, når den skadelidende førte ham til tinge, kongens lensmand optrådte endnu ikke som pligtmæssig anklager, og straffen var i de fleste tilfælde, selv for ubetydeligt tyveri, galgen. Det var vistnok tidens almindelige udvikling i forening med reformationens indførelse og de deraf følgende forandrede religiøse og sociale forhold, som hos os brød banen for ny straffe-retlige tilstande. Men det måtte tage tid, inden forandringerne kunde forme sig og skabe en fast retsbevidsthed. Overgangstiden måtte medføre adskillig forvirring, derfor blev der plads til vilkårlighed og strenghed. Denne sidste fødtes ud af den brydsomme tid med dens råhed, dens store forskel i kår og dens strenge religiøsitet.

Indførelsen af arbejde i jern for mandlige forbrydere i Danmark falder således temmelig sikkert sammen med begyndelsen af denne overgangstid i strafferetsforholdene. Som det senere vil ses, blev det også her Christian IV., der, om han vel ikke blev grundlægger, således som ved indretningen af børnehuset, dog i væsenlig grad bidrog til udviklingen og anvendelsen af denne strafart hos os. Fra første færd anbragtes fanger i jern også i fæstningerne, men det skete dog mere undtagelsesvis, medens Bremerholm blev det almindelige straffested for sådanne fanger, sålænge den benyttedes som sådant. På dette sted falder denne strafs første udvikling, og her finder

den sit første og rette udtryk. At arbejde i Bremerholms jern eller, som det også hed, i kongens jern opfattedes som en meget hård straf, en opfattelse, som forestillingen endnu i vor tid har vanskeligt ved at frigøre sig for. Gennem omtrent 150 år var Bremerholm det sted, hvor straffen i jern hovedsagelig fuldbyrdedes, og det er denne fuldbyrdelse, der i det følgende skal søges skildret.

På den del af Bremerholm, der formentlig var opstået ved opfyldning ud imod strømmen mellem Sjælland og Amager, hvor Gl. Holms kvarteret nu ligger, havde Christian III. begyndt anlæget af det kongelige orlogsværft. Dette udvidedes og ordnedes af Frederik II., som der lod opføre den store smedie, hvor nu Holmens kirke ligger, og den lange reberbane, der senere blev et slags skel for holmen mod kongens nytorv. Christian IV. udvidede yderligere værftet og gav det formentlig den skikkelse, som det i det væsenlige beholdt, sålænge pladsen benyttedes af søetaten. På samme tid forøgedes flåden betydeligt, og omfangsrige bygninger til flådens og hærens behov opførtes, ligesom også fæstninger anlagdes. Til udførelsen af disse foretagender behøvedes en betydelig arbejdskraft og dertil den billigst mulige. Begge dele opnåede man ved at anvende fanger til arbejdet. Have disse hensyn til arbejdet på Bremerholm såvel som til den billige arbejdskraft gjort sig gældende ved indførelsen af straffen i jern, så har vel også Bremerholms beliggenhed ved strømmen bidraget sit til, at den blev et hovedstraffested for den straf. Muligt har også udlandets anvendelse af fanger i jern på galejerne været et forbillede for slige fangers anbringelse i Danmark.

Ganske i almindelighed skildrer Holger Jacobsen i sit håndskrevne Itinerarium[1]) straffen i jern på Bremerholm således: „Ulydige og skalkagtige mennesker og løsgængere arbejde her med lænker og jern om benene, livet og halsen, med hvilke somme gå deres levetid, somme på visse års tid, ligesom deres forseelse er grov til.“ Mange vare lænkede sammen, to og to, og undertiden hedder det i Christian IV.s resolution om den enkeltes straf, at pågældende skal smedes sammen med en af de værste forbrydere. En bestemtere karakteristik af straffen giver frd. 24. febr. 1636 om tiggere, hvori det hedder: „Føre betlere pågribes og føres til Bremerholm, der at arbejde i jern eller i lænke, eller på vore jagter og galejer at trælle, indtil de kan trælle dem fri.“

Som man ser, nævner denne forordning som en af straffens opgaver at lade fangerne trælle på galejer. Man har altså i Danmark optaget denne udlandets anvendelse af fangerne i jern. Og denne anvendelse har uden tvivl fundet sted lige fra den tid, da man gjorde brug af straffen i jern på Bremerholm. Dette fremgår af et af de formentlig tidligste tilfælde, hvor straffen omtales. En mand havde truet med at afbrænde Nyborg, hvorfor han blev sendt til København „at gå der på galeen med de andre fanger“[2]). At galejer benyttedes på den tid, denne mands straf må falde, viser også en befaling af 2. april 1573, der går ud på, at der skal udlægges galejer i beltet på strømmen ved Kastrup knæ[3]). Da den nævnte mand efter forskellige skæbnens omskiftelser, således som at være sluppen fri af straffen og at

[1]) Kgl. Bibliothek.
[2]) Saml. til Fyens Hist. og Topog. VII. 272.
[3]) Registr. f. Kbh. Fasc. 1. A. 15. R. A.

have opholdt sig i Norge, vendte tilbage, blev han henrettet 1584. Hans straffetid på galejen må således formentlig falde mellem 1570 og 1580. Men det er netop det tidspunkt, hvorfra de første oplysninger foreligge om, at straf i jern under forskellige forhold er anvendt i Danmark. Som lovbestemt synes den, i hvert tilfælde for løsgængere, imidlertid først at fremtræde i frd. 16. novbr. 1619[1]), som siger, at der over løsgængere skal erhverves dom, „hvormange måneder eller år de er pligtige med jern at arbejde“, forinden de skikkes til København.

Før 1619 udskrev kongerne nemlig, vistnok aldeles vilkårligt, løsgængere til arbejde i jern på slotte og fæstninger såvel som på orlogsværftet og flåden. Allerede 2. oktober 1566 udskrev Frederik II. løsgængere til arbejde. Befalingen herom til lensmændene på Sjælland begynder således: „Vi behøve nogle karle, som kunne arbejde på holmen her for vort slot København“, og anordner, at de skulle udtage 100 føre, stærke og ledige karle og uden al forsømmelse hid til København fremskikke[2]). Dette er muligt den første udskrivning af løsgængere til kongens arbejde, men den nævner ikke, som man ser, at de skulle fremskikkes i jern. Ved de følgende udskrivninger af løsgængere derimod pålægges det altid, at de skulle sendes i jern. Således i brev af 15. august 1570 befales det lensmændene at tage løsgængere, stærke og føre folk, slå dem i jern og skikke dem til Københavns slot[3]). Dette pålæg fornyes 13. august 1576[4]).

[1]) I Sverrig indførtes arbejde i jern ved Dr. Christinas straffordning 18. maj 1653. Olivecrona. Om dödsstraffet S. 18.

[2]) Tegn. o. a. l. IX.

[3]) Hist. Tidsk. V. S. 64. noten.

[4]) Kbhv. Dipl. I. 463.

Åbent brev af 20. september 1597 befaler lensmændene at fremføre løsgængerne „fængsligen“ til København og således fremdeles 22. marts 1599[1]) og 16. april 1602[1]). Men i befalingen af 16. april 1637[2]) om at udskrive løsgængere hedder det kun, at de skulle udtages og fremskikkes, og i en lignende befaling af 17. maj 1638 føjes der til anvisningen på at sende de udskrevne til Christianspris: „*hvor de for penge skulle arbejde*“, ligesom også: „de som ikke med gode ville lade sig antage, skulle de med magt tages“ [2]). Altså i disse to sidstnævnte befalinger nævnes der intet om, at de udskrevne skulle fremskikkes i jern, hvilket stemmer godt med frd. af 1619, der forlanger dom for at slå tiggere i jern, og i den sidste tilføjes jo endogså, at de skulle arbejde for penge, hvad åbenbart ikke tidligere har været tilfældet.

Uklarheden i de strafferetlige forhold på det her omhandlede tidspunkt har givet anvendelsen af arbejde i jern et præg af vilkårlighed, i det mindste for en tid ligeoverfor løsgængere; men det fejler ikke, at det samme præg af vilkårlighed har hvilet over anvendelsen af den samme straf for adskillige andre lovovertrædelser, i hvert tilfælde ved bestemmelsen af straffetidens varighed. Ligesom straffen nemlig i flere tilfælde i dommen eller ved fangens fremsendelse lød på kongens bestemmelse eller kongens nåde, således ser det ud, som om straffen i den første periode af dens anvendelse også er bleven benyttet rigorøst eller ligesom på forhånd, navnlig når lovovertrædelsen var exceptionel eller ikke nødvendigvis kunde rammes af en bestemt ringere straf.

Dette bestyrkes blandt andet af de lister, som

---

[1]) Sæl. Tegn. XIX.
[2]) S. T. XXVI.

findes for 1621 til 1626[1]) over „fanger, som går udi jern her på holmen, som ikke endnu af den høje øvrighed er blevet forordnet, hvorlænge de skal gå“. På disse lister findes kongens resolution for hver fange. Nogle af disse ere indsatte uden dom, andre paa kongens bestemmelse eller på kongens nåde. Resolutionerne fastsætte straffetiden fra livstid ned til et halvt år; en, som er dømt for hor, løslades mod at betale 1000 daler; to, dømte for at være overhørig kongens forordning, løslades mod hver at betale 50 daler; en bådsmand straffes i jern på 2 år for brud på byfreden; for samme overtrædelse benådes en soldat med arbejde i jern; en mand, som har trolovet sig, medens han var trolovet med en anden kvinde, dømmes i jern paa 6 år[2]); to personer ere satte i jern, fordi de have fisket i St. Jørgens sø.

Endnu mere direkte griber kongen ind, når han befaler, at en tømmermand skal sættes i jern og eftersendes, fordi han ikke fulgte med tømmeret til Christianspris[3]), eller at den mand, som bygger valkemøllen, skal sættes i jern på holmen, fordi møllen ikke kan drives ved det tilstedeværende vand, som han har lovet[4]). For ublu opførsel i en landsbykirke blev mandfolkene satte i jern paa Bremerholm[4]). En vognmand, som havde overkørt en kvinde, så hun døde, befalede kongen 6. novbr. 1635 at indsætte på holmen og slå udi jern, der at arbejde, „indtil nogen tiltaler hannem for samme gerning“. I brev 20. august 1640 skriver kongen: der kommer en

---

[1]) Rigsarkivet og Chr. IV. Breve I. 249, 335.
[2]) Jfr. frd. 31. marts 1635, Chr. IV. reces 2—5—6.
[3]) S. T. XXVI.
[4]) Chr. IV. Breve 7. maj 1633, 17. oktbr. 1635.

skalk (fra Glücksburg), Claus Blume, til København: han skal slås i jern og flittig haves i agt. En kaptein og en skipper, som have begået tyveri, skulle gøres fast til en af de æreløseste skælmer på holmen [1]). Præsten Jørgen Friis, som har vakt forargelse ved at hævde syndsforladelse ved dåben og ikke ved anger og bod, en mening, som han ikke vilde tilbagekalde, skal smedes i jern på Bremerholm sammen med en af de værste svenske fanger [1]).

Den samme uklarhed, som således har fundet sted ved anvendelsen af straffen i jern, har sikkert også for en del hersket ved den stedlige anbringelse af fangerne. Det er alt foran nævnt, at man strax fra begyndelsen af straffens indførelse også anbragte fanger i slotte og fæstninger, „at lænkes til skubkarren“, som der jevnligt tilføjedes. Således hedder det i brev 1. febr. 1615: „denne kompan skal sættes i tårnet indtil videre“ (det er slotstårnet i København — Blåtårn). Ifølge brev 14. jan. 1624 sættes en borger i Malmø på slottet, og i 1625 en kokkedreng på Kronborg fæstning. „Bådsmændene og fangerne på Kronborg skulle . . . hjælpe tømmeret hen“, hedder det i brev 8—14. marts 1629 o. s. fremdeles. I tidens løb bliver denne benyttelse af fæstningerne til fangerne i jern hyppigere, dels vel på grund af trangen til at bruge fangerne der til forskelligt arbejde, dels også på grund af mangel på plads på holmen, indtil denne anbringelse endelig afløser Bremerholms jern under navnet „slaveri“.

Reskriptet 8. aug. 1738 gør endnu ingen forandring i benyttelsen af Bremerholm som hovedsted for fanger

[1]) Chr. IV. Breve 28. juni 1644, 21. febr. 1641.

i jern, når det bestemmer, at ingen delinkventer, uden i grove forseelser, må dømmes til Bremerholm, men skal afleveres til nærmeste fæstning; thi det begrundes alene ved: såsom Bremerholm nu med mange slaver er overfyldt.

Når generalauditør Bornemann i en forestilling til kongen 15. maj 1822 udtaler, at alle landmilitæretaten vedkommende slaver i ældre tid anbragtes i citadellet Frederikshavn, søetatens og vistnok også den civile etats på Gl. Holm, er dette ikke korrekt. Ovenfor er det allerede anført, at en soldat er sat i jern på Bremerholm, og ligetil den sidste tid, da dette straffested benyttedes, træffer man mellem de indsatte fanger deserterede soldater. Desuden byggedes kastellet først 1661, og i 1705 omtales, at en tater med kone lider straf i kastellet[1]). Da endvidere rasphuset 1742 fik plads i den ny bygning i tugthuset på Christianshavn, afleveredes dertil alle stærke fanger, som forhen anbragtes i kastellet og på Bremerholm. Dette vilde næppe være sket, dersom fangerne i kastellet alle tilhørte landmilitæretaten.

Skal man i korthed bestemme, hvilke forbrydelser der hovedsagelig medførte straffen i jern, må det foruden mord blive forbrydelser mod ejendom, sædelighed og religion. Adskillige personer, som ere dømte til galgen, blive alt under Christian IV. benådede med straf i jern, og, efterhånden som tiden skrider frem, bliver tilbøjeligheden til at pardonnere dødsdømte med Bremerholms jern større. Der er åbenbart en trang tilstede til at komme bort fra fortidens overdrevne anvendelse af galgen. Men der er på samme tid ligeså åbenbart en trang

---

[1]) Kbh. Dipl. V. 803.

til fortrinsvis at anvende straffen i jern. Efter frd. 28. jan. 1682 skal således den, der forsidder eller forløber sin husbonds gård, 1 år i jern på Bremerholm. Et endnu stærkere vidnesbyrd i så henseende, ligesom også en antydning af den manglende klarhed i tidens strafferetlige begreber, giver det i flere henseender interessante reskript 13. juli 1694[1]). Dette siger: „Eftersom vi komme udi erfaring, hvorledes onde og tyvagtige mennesker på adskillige steder udi landet sig meget skal formere og ganske tage overhånd, af årsag, når sådanne for tyveri blive pågrebne og til doms forfulgte, skal dommene gementlig falde derud på, at de skal kagstryges og brændemærkes, og da, når exekutionen på dem er sket, blive løsladte, hvorefter de skal bete sig meget værre med røveri end tilforn, så at de, som sådanne tyvagtige mennesker havde ladet pågribe og straffe, skal leve i daglig frygt for deres trussel med ildebrand og andre ulyder", skulle de efter dommens fuldbyrdelse indsættes til arbejde på Bremerholm på livstid. Og denne bestemmelse gentages med en ringe forandring endnu i rsl. 21. juni 1728, hvorefter mandspersoner, dømte for tyveri til kagstrygning og brændemærke, strax skulle forskikkes til arbejde i jern på Bremerholm på livstid. Nogen stærkere fordømmelse af de nævnte to straffe kan næppe tænkes end den, der ligger i, at denne bestemmelse om, at anbringelse til arbejde i Bremerholms jern, denne landets mest frygtede straf, skal føjes til dem som bistraf.

Iøvrigt blev Bremerholm også anvendt til straffested for fanger, som ikke vare slåede i jern. Således anbragtes

---

[1]) Kgl. befalingsbøger for søetaten — i Rigsarkivet. Til disse henvises tillige for de følgende anførsler af resolutioner og indstillinger, hvor intet andet findes anført.

i 1711 og 1712 svenske krigsfanger der, og 5. aug. 1713 befaledes det at modtage nogle Tyrker og Tartarer, som vare fanger i København, på Bremerholm og forpleje dem der som de andre fanger.

Den mangeartede virksomhed, som orlogsværftet på holmen måtte give anledning til, foranledigede naturligvis, at der var beskæftigelse nok, og det af meget forskellig slags for fangerne. Om den foran nævnte mand fra Nyborg siges det, at han skal „gå på galejen på holmen med de andre fanger“. Den ligeledes foran nævnte frd. af 1636 anfører jo blandt andet, at fangerne skulle trælle på galejerne, og 12. august 1669[1]) befales det holmens chef at lade af fangerne på Bremerholm så mange følge til general-admiral Cort Adelaer, „som han på galejerne dygtig befinder“. Fra første færd ere fangerne således anvendte på galejerne som rorkarle og på anden måde. På de omtalte lister fra 1621—1626 henviser Christian IV. flere fanger til smedien. Reskr. 19. jan. 1712 siger: de svenske fanger må indlogeres i trunken[2]) og der forplejes for at bruges til tømmerslæbning, hvilket gentages 22. jan. næstefter, nemlig, at de gemene svenske fanger skulle anbringes i bådsmandstrunken. Ere disse fanger, som vare krigsfanger, anvendte til tømmerslæbning, have fangerne i jern naturligvis også været anvendte dertil. Gentagelsen vil iøvrigt næppe sige andet, end at der ikke har været plads til alle fan-

---

[1]) Bruun. Cort Adelaer, 314.

[2]) En trunk er efter Molbechs dialect-lexicon et trangt sted, et snevert og mørkt hul, og er således en tid blevet benyttet som almindelig betegnelse for et fængsel. Ordet skal endnu i sin hjemstavn ved Limfjorden benyttes om et lille rum uden vinduer.

gerne i fangetrunken, og derfor har man 3 dage efter givet anvisning på også at bruge bådsmandstrunken til de svenske fanger. Når man oprindelig har ment, at krigsfangerne kunde få plads i fangetrunken, har det nemlig ligget i, at pesten i 1711 havde rømmet op iblandt fangebefolkningen på holmen, så der formentlig kun har været 10 tilbage i årets slutning. Efter reskr. 12. juli 1685 skulde fangerne på holmen henbære misdæderes lig til anatomihuset. Sammesteds hen kom de altså selv, hvis de døde i jern på Bremerholm, „til anatomiens nytte" [1]). Til de her nævnte arbejder på holmen kan føjes, at rsl. 30. decbr. 1726 siger: Værket skal plukkes af fangerne på holmen; dette ophævedes igen ved frd. 5. marts 1732.

Det følger af sig selv, at fangerne ved siden af de her påpegede arbejder ere blevne anvendte til mange andre, hvor deres evner og færdigheder tillige med deres arbejdskraft kunde gøres nyttige. Men de anvendtes også udenfor holmen, hvor der var brug for dem. Således arbejdede 9 fanger i 1599 som håndlangere ved opførelsen af tøjhuset [2]). Regnskaberne for Christian IV.s børnehus fra 1621 til 1632—33 nævne, at fanger fra holmen gjorde husgerning i børnehuset. I 1691 anvendtes fanger i jern ved arbejder på Christianshavns ny vold [3]). Under de ulykkelige forhold i pesten 1711, da det blev vanskeligt at få folk til at grave grave og sætte lig ned, resolveredes 22. aug., at de på Bremerholm gående fanger, som ej have været udi bøddelens hænder, må

---

[1]) Rsk. 22. maj, 18. febr. 1730.

[2]) Lind. Christian IV og hans Mænd paa Bremerholm. S. 340, noten.

[3]) Kgl. befalingsbøger for søetaten.

employeres til at begrave de døde lig. De skulde anbringes i en fjellehytte udenfor staden under profossens opsigt. Desuden lovedes der dem, „at, hvis de sig udi deres forretning redelig vil forholde, de da af deres fængsel skal løslades“. Inden få dage var der imidlertid kun 2 af 17 udtagne fanger tilbage[1]). Resten af fangerne på Bremerholm, 10, måtte ikke udtages på grund af deres svære forbrydelser. Også på det ligeoverfor Bremerholm opførte søkvæsthus arbejdede der i 1716 nogle fanger fra holmen; 2 af disse dræbtes i et slagsmål med nogle moskovitiske matroser fra skibe på strømmen[2]). Efter rsl. 19. septbr. 1729 anvendtes 50 ærlige „slaver“ fra Bremerholm til at hjælpe ved gravningen på Amalienborg. I forbigående bemærkes det her, at dette er et af de første tilfælde, hvor benævnelsen „slaver“ officielt bruges om fanger i jern.

Som det vil ses af foranstående, var fangernes arbejdsvirksomhed ikke indskrænket til Bremerholm alene, men den havde endog et endnu betydeligt større område at finde anvendelse på end de nærmeste omgivelser.

På de flere gange nævnte fangelister for 1621—1626 findes for flere fanger påtegningen „til Frede.“ (Frederiksborg). Sammesteds hen sendte kongen 12. febr. 1621[3]) 40 fanger, „som skal fli (istandsætte) nogle damme; til dem skal gøres en kæde, hvori de alle om natten kan sluttes“. Ligeledes i 1625 befales det at sende 10 fanger til Frederiksborg for at nedtage en hvælving; de skulde forvares i tårnet om natten[3]). I rsl. 12. aug.

---

[1]) Mansa. Pesten i Helsingør og København 1710 og 1711, 138.
[2]) Kgl. befalingsbøger f. søetaten.
[3]) Christian IV. Breve.

1707 hedder det: at vores fæstning Kronborg med 6 af de på Bremerholm værende fanger til at forrette noget der forefaldende arbejde, hvortil soldater ej kan bruges, må vorde forsynet. Ligeledes overføres 8 fanger til Kronborg i 1713 for at arbejde der. Ved rsl. 16. april 1725 er det 10 fanger, som sendes til samme fæstning til et og andet der forefaldende arbejde. Samme år anbringes ved rsl. 9. april 10 navngivne fanger fra Bremerholm på Christiansø „til det der forefaldende streng arbejde at employeres“, og der tilføjes, at der ved fæstningen „efterdags alle tider 10 af de vidtløftigste fanger, som til strengt arbejde at forrette mest haver fortjent, ligesom ved Bremerholm vorder holdet og forplejet“. I 1731 sendes ligeledes 10 fanger til Christiansø, og fra den tid er tallet på fanger der altid over 20. At der 1739 overflyttes 30 fanger til Nyborg fæstning, har vistnok en anden årsag, som det senere skal omtales, men overhovedet fremgår det af det sidst anførte, at fæstningerne lidt efter lidt ere blevne ligesom filialer af Bremerholm, indtil de endelig på engang blev de eneste straffesteder for slaveriet.

En ret enestående anvendelse af fanger i jern gjordes ved at udnævne enkelte sådanne til fangefogder. I 1732 løslodes således en fange fra Bremerholm for at være fangefoged på Christiansø. Ved rsl. 13. april 1733 løslades en anden fange for at blive fangefoged, og i 1735, da dommen for mord over den forrige foged er konfirmeret, anbringes ligeledes en fange som fangefoged. Indstillingen af 3. marts 1735 om en fanges anbringelse som interimsfoged motiveres ganske karakteristisk således: sligt menneske er bedre omgangen med fangerne både ved arbejdet og varetægten bekendt end en fremmed,

som ej heller er at få til slig tjenesteforretning for så liden subsistence.

Mærkeligt nok foreligger der intet, som kan tyde på, at denne anvendelse af fanger til fangefogder har afstedkommet væsenlige ulemper i disciplinær henseende. På den anden side ligger det i sagens natur, at adskillige straffede personers ophold og anvendelse på et vidtstrakt terræn som Bremerholm må have givet anledning til megen uorden, tyveri og endnu værre ting. Meget er der i så henseende ikke at holde sig til, men det kan af det lidet se ud, som forholdene hen i tiden i disciplinær henseende ere blevne dårligere end før. I 1691 findes 19. avg. en indstilling om en fange Johan Proben, som har slået fogden med dennes stok i ansigtet og mishandlet ham. I 1708, 1. marts, ere 2 fanger blevne henrettede på holmen, fordi de havde myrdet fangefogden. Disse begivenheder fremtræde mere som enestående. Men 16. jan. 1727 findes en indstilling om en fange, som har været fangefoged, men var sat i jern, fordi han havde hjulpet fangerne med at nedgrave og skjule stjålne genstande på holmen, indtil de kunde føres bort. Og rsl. 9. juni 1727 befaler pinligt forhør afholdt over nogle fanger, som have stjålet større kvantiteter af kobber og andre sager på holmen, men ikke ville oplyse noget om deres medskyldige. I de to sidstnævnte tilfælde bliver der således tale om komplotter, og fangeforholdene på holmen træde derved frem i en uhyggeligere belysning.

At rømninger ere forsøgte eller udførte i en forholdsvis ikke ringe udstrækning, følger af straffestedets beliggenhed ved vandet og adgangen til at finde en båd på værftet til benyttelse i så henseende, men det frem-

går også af de før nævnte fangelister fra 1621 til 1626, hvor rømningen findes anført for den enkelte fange. Desuden hedder det i et brev til Korfits Ulfeld 29. marts 1640: Eftersom fangerne daglig bryde ud af trunken. Senere findes kun en rømning omtalt af den førnævnte fange Johan Proben, men det, at generalavditør Bornemann i den foran nævnte indstilling af 1822 siger, at et komplot mellem fangerne, der gik ud på at rømme med flådens fartøjer, gav anledning til, at Bremerholm ophævedes som straffested, synes at antyde, at rømninger må have været temmelig gængse, ligesom det yderligere bestyrker, hvad der før er sagt om de disciplinære forhold blandt fangerne. Iøvrigt må dog alt her bemærkes, at intet positivt til bekræftelse af Bornemanns udsagn hidtil har været at finde.

Udenfor det at rømme var der kun to måder at slippe ud af jernet på, når fangen ikke kunde blive fangefoged, som før omtalt, nemlig ved at løslades eller at bæres som lig til anatomihuset. At løsladelsen faldt i adskilliges lod, er givet. Selv af dem, der vare indsatte på livstid, pardonneredes, navnlig i de sidste år, da Bremerholm var straffested, flere. Således indstilledes 4. juni 1726 og 15. marts 1728 hver gang 12 fanger til benådning i anledning af dronningens lykkelige nedkomst. Reskript 3. juni 1739 befaler ganske umotiveret: Som vi af særdeles clemence og udi anledning af dokkens fuldfærdigelse allernådigst have pardonneret en del af de der ved arbejdet brugte slaver, så skal der på samme måde forholdes med de i efterfølgende liste anførte slaver. Disses tal var 45. Af disse skulde dog 5 blive som brolæggere ved holmen og bære et lille jern. Det ser næsten ud, som bestræbelsen for at motivere kun var

et skærmbrædt, og at man ikke har haft andet motiv, end at man vilde af med fangerne fra holmen. Er Bornemanns udtalelse om komplottet rigtig, er der muligt en forbindelse mellem dette og denne clemence at pardonnere uden motivering 45 fanger.

Om dem, der slap ud af jernet ved døden, høres ikke meget. I de tidtnævnte fangelister 1621—1626 findes enkelte omtalte som døde, formentlig snart efter indsættelsen. I et brev 2. juni 1625[1]), hvilket år var pestår, omtales den store sygelighed blandt fangerne på holmen, og det er før anført, at i 1711 ere fangerne på Bremerholm næsten uddøde og trunken tom. Endelig omtales i 1739 en da blandt fangerne herskende blodgang, hvorfor de syge efter rsl. 7. oktbr. skulle bespises af justitsskipperen med havresuppe.

Hvad iøvrigt bespisningen angår, da har den muligt nok fra begyndelsen været mindre rigelig og god, men deri er der sikkert senere indtrådt en forandring til det bedre. Således hedder det i bestemmelsen om lønning og udspisning på slottet 28. decbr. 1580: „Item hvilke personer, som blive indsat i tårnet eller indsmed i kæderne for deres skalkhed, deres forspisning skal ikke beløbe mere om ugen end 21 sk. før gik, men de, som indsættes i tårnet på deres hals og har forbrudt deres liv, de skal bespises med nødtørft, som billigt er“ [2]). Modsætningen mellem angivelsen af denne forskellige bespisning tillader ligefrem at antage, at de førstnævnte fanger, skalkene, ikke have fået det nødtørftige. Overslaget af 1642 over udgifter til holmen anslår fangernes kost til

---

[1]) Christian IV. Breve.
[2]) Kbh. Dipl. IV. 650.

4490½ rdl. 18½ sk. for 154 fanger daglig[1]), hvilket utvivlsomt har været en betydelig forbedring af kosten i modsætning til den foran nævnte. Fra 1706 beregnes der i det årlige reglement til fangerne „gemen mands kost efter søspisetaxten, eftersom de på holmen in natura spises“, dette vil sige c. 33 rdl. årlig pr. fange. Og fra samme år er der tillige ansat en kok til at lave maden til fangerne. Spisetaxten omfattede 3 måltider daglig hver dag i ugen, søndagen undtagen, hvor der kun gaves 2 måltider. Til de 2 måltider daglig, det vil sige middag og aften, gaves der flæsk og kød samt ærter de 3 dage om ugen, til samme måltider de øvrige 4 dage af ugen bergfisk, torsk eller sild og grød med smør. Frokosten på de 6 dage om ugen bestod i 2½ lod sild. Til hvert måltid gaves brød og 1 pot øl, dog 4 potter øl ialt om dagen. Den daglige ration flæsk udgjorde 21⅓ lod, kød 1 skålpd. 7⅚ lod og 1/12 ott. ærter, 14½ lod torsk, men kun 8 lod bergfisk, 1/16 ott. gryn og 6¼ lod smør.

På denne kost, der var fælles for de gemene folk, har der efter tidsforholdene næppe været grund til at klage, og det samme kan måske siges om beklædningen. Ved rsl. 13. oktbr. 1694 tilstodes der fangerne på Bremerholm skjorter, sko og strømper, og fra 1706 beregnedes der efter reglementerne årlig 4 rdl. til hver fange i „klæderpenge“ samt 2 skjorter, 1 par sko og 1 par strømper. For klæderpengene anskaffedes 1 (islandsk) vadmels trøje og 1 par vadmels buxer. At dette har været beklædningen, fremgår af en indstilling 29. decbr. 1717 om, at de 104 svenske fanger på holmen må gives klæder, „såsom de ere ganske nøgne og i vintertiden

[1]) Budstikken. 1823. Nr. 77 og 78.

ellers må omkomme". I indstillingen nævnes udtrykkelig ovenstående beklædning. Hvorvidt man i bestemmelsen af farven har fulgt anordningen i frd. 1619 om gemene børnehuse, som siger: „Børnene skulle klædes i tvende farvet vadmel, at de ikke skulle bortløbe", må stå hen, men det tvende farvede tøj var jo i hvert tilfælde senere almindeligt for fangedragten til langt hen i tiden. Howard omtaler det i sine meddelelser om slaverne i Stokhuset i 1781[1]).

Til fangebeklædningen må i egenlig forstand også regnes jernet og lænkerne, som de alle bar, om end muligt på noget forskellig måde. Holger Jacobsen nævner i sit før omtalte itinerarium jern og lænker om hals, liv og ben. De forskellige fæstningers regnskaber give i deres inventar for ammunition nogle oplysninger om disse jerns beskaffenhed. Således anfører en smederegning i regnskabet for 1663 for Kronborg, at der er forfærdiget fangefængsler, hvoraf nogle ere bortkomne, „som fanger, hvilke af fæstningen sig haver udpraktiseret, have haft på sig". En fange, som efter dom har mistet sin højre hånd, får kun 1 stk. fangefængsel. Hermed menes altså håndbøjler og måske fodbøjler. Ligeledes nævnes i fæstningsregnskaberne fangejern, fangekæder med ben- og håndskiller, jernfodbøjler og bolte til fanger med lås og nøgler. Endvidere nævnes jernlivbåndet. Dette har sikkert været anvendt i almindelighed til alle fanger i jern tilligemed fodbøjler, der have været forbundne med hint ved kæder. Da der i 1739 afleveres 30 fanger fra Bremerholm til Nyborg fæstning, er der således givet kvitte-

---

[1]) Howard. Appendix to The State of the Prisons in England and Wales. 1784. S. 30.

ring for ligeså mange livbånd og fodbøjler. Fod- og håndskilleren var et stykke jern, c. 12 tommer langt og ½ tomme i firkant, som anbragtes i fod- eller håndbøjlerne og selvfølgelig hindrede brugen af fødder og hænder.

Når det var en almindelig betegnelse: at slå fangen i jern, var det at forstå bogstaveligt. Fangen blev smedet i livbåndet, når han indsattes, og det huggedes over paa ham, når han løslodes eller var død. Dette fremgår tydeligt nok af fæstningsregnskaberne. At denne proces ikke har haft en så voldsom karakter, som ordene kunde antyde, får man indtryk af, når man ser det livbånd, som findes i Oldnordisk museum. Dette er ikke sværere end et svagt tøndebånd, hvis sammennitning og overhugning ikke kan have voldet stort besvær. Men på den anden side, selv om man vil slå af på den forestilling om byrder, som ordene jern og lænker fremkalde, så fejler det ikke, at byrden af at være slået i jern har været følelig nok.

At bestemme, hvor mange fanger der have været indsatte i jern på Bremerholm, lader sig ikke gøre, men til forskellige tidspunkter findes der angivelser om fangetallet, og heraf kan man tilnærmelsesvis få en forestilling om forholdene i så henseende. Således omfatte de nævnte fangelister for 1621 53 fanger, for 1622 77, 1623 48, 1624 og 25 36 og 1626 14. Disse tal angive imidlertid hverken den årlige tilgang, da de kun anføre de fanger, for hvem ingen straffetid er bestemt, eller en tilgang netop i det bestemte år, desuden ere flere af dem alt rømte eller døde. Rimeligt er det, at fangetallet har været måske endog betydeligt større. Det foran nævnte overslag over udgifterne til søværnet i 1642 anfører

nemlig: Holmens fanger, som tager af og til, regnes ikkun for 154 personer. Ordet ikkun synes netop at tyde på, at tallet har været større før. I oktbr. 1694 var der kun 36 fanger på Bremerholm[1]. I 1701—3 indkom 32 fanger, 1705 33 og 1706 7. Som man ser, går tallet fremdeles op og ned. Nogen bistand til bedømmelsen af det omtrentlige fangetal giver fangefogedernes antal. I betalingsreglementet for 1651[2] nævnes således 3 fangefogeder, og det samme antal findes opført i mandtallet oktbr. 1655[3], men i betalingsreglementet for 1679 findes kun 2 fangefogeder opført. Dette tal bevares i de følgende reglementer lige til 1737, da der påny opføres 3 fangefogeder. Tallet 2 svarer i 1694 til et gennemsnitstal på 50 fanger, i 1705 til et gennemsnitstal på 70, og fra 1702 på 100, og endnu i 1737 er det gennemsnitlige daglige overslagstal 100. Desuagtet må tallet alt den gang være voxet, thi rsk. 13. april 1733 tillader allerede, at en interims fangefoged må ansættes på grund af det store antal fanger, og det samme finder sted ved rsl. 3. febr. 1736, ligesom reglementet for 1737, som før sagt, anfører 3 fangefogeder. At stigningen af fangetallet har været voxende, fremgår tillige af rsk. 8. aug. 1738, som begrundes med: Såsom Bremerholm nu med mange slaver er overfyldt. Fra den dag til 22. novbr. 1739 indsattes, ifølge en skrivelse fra Danneskjold-Samsø, på grund af reskriptet kun 22 fanger på Bremerholm. I 1739 pardonneres, som foran omtalt, 45 fanger, og 30 afgå til Nyborg fæstning; men disse tal

---

[1]) Rsl. 13. oktbr. 1694.
[2]) Bruun. Cort Adelaer 446.
[3]) Garde. Efterretninger I. 154.

tilsammen have ganske sikkert ikke været det hele antal fanger på den tid, som fandtes på holmen.

Det er ovenfor oplyst, at det daglige gennemsnitstal på fanger fra 1707 til 1737 i betalingsreglementerne regnedes til 100. Dette har formodenlig været det tal, som fængslet „trunken“ var beregnet til at rumme, hvad der er såmeget sandsynligere, som en ny trunk var bygget 1706. Fangetrunken har vistnok været det eneste sted, hvor fangerne gaves ophold for natten. Hvorvidt der til tider har været mere end en trunk på Bremerholm, kan synes usikkert. I 1633 skrev kongen til Hardanger lensmand: Vid, eftersom . . . behøves ungefær 200 voger næver til at dække begge trunkerne med her på forne Bremerholm [1]). Derimod i det foran omtalte brev af 1640 nævner kongen kun „trunken“, og i indstilling 13. juni 1741 siges der, „at de hidindtil vårne fangetrunker må anvendes til et tjæremagasin“. Herved menes imidlertid fangetrunken, som bestod i en bygning med to rum, og som senere blev benyttet til tjæremagasin overensstemmende med indstillingen. Iøvrigt hedder det i ovennævnte brev af 29. marts 1640 til Korfits Ulfeld: „Eftersom fangerne daglig bryder ud af trunken, så er det bedst, at der bygges en anden til dem, muret af sten, på de steder, som man bedre kan se til dem. For at blive af med skarnet kunde der muligt anvises plads nær ved vandet, hvor fangerne om natten selv kunde bære det hen. Lossementerne kunde gøres mange og små, så fogden ikke på en gang slap flere ud, end han kunde råde.“

Denne trunk af sten er næppe den samme, som

---

[1]) Norske Rigsr. VI.

omtales i rsl. 3. oktbr. 1685, der går ud på, at dér omtrent et „fangehus“ gøres, hvor generalcommissariatets indstilling af 28. septbr. s. å. anbefaler, idet den siger: hvorlunde det på holmen ståendes fangehus er meget gammelt og æng, så at, når en fange med smitsom sygdom bliver behæftet, den da lettelig de andre kan antænde, mens endog at huset midt i udsigten på den bedste plads er stående . . . . . . Og som vores allerunderdanigste forslag er, at langs hen ved det plankeværk, som er opslagen imellem holmen og gethuset fra den nordre ende af det ny materialhus over til reberbanens drøgde (tørrehus) en grundmuret længe, en stok høj . . . til ovennævnte brug blev bygt og gjort. Dels bruger nemlig resolutionen ikke ordet trunk, men fangehus, og mærkeligt skulde det være, om den i 1640 opførte ny trunk af sten allerede i 1685 skulde behøve at nedrives. Desuden siges i en forestilling 27. maj 1706: Trunken er i så brystfældig tilstand, at den står på fald, ejheller er derudi rum nok . . . En med gehvælfter forsynet trunk foresloges derfor, hvilket blev approberet 31. maj s. å. Denne er rimeligvis afløser af trunken fra 1640. Det vilde også være besynderligt, om fangehuset, som byggedes 1685, allerede 1706 skulde trænge til at nedrives. I den tidligere omtalte rsl. 21. jan. 1712 nævnes bådsmandstrunken, altså til anbringelse af fanger af bådsfolket, og denne er formentlig identisk med det ovenfor omtalte fangehus.

Trunken fra 1706 findes meget tydeligt aflagt på et kort, som bevares i kommandokontoret på orlogsværftet. Kortet er ikke ældre end 1680, fordi gl. dok, som er betegnet derpå, først anlagdes den gang, og det er ikke yngre end 1789, da en „ildmachine“ opsattes på holmen,

men denne findes ikke anført på dette kort. Derimod vises fangetrunken, som den betegnes, liggende mellem gl. dok og dellehaven. Den var hvælvet, som foreslået i 1706, og delt i to rum. Bygningen var 70 alen lang, 20 al. bred og 5 al. høj. Enderne af bygningen sprang frem og afgav i det derved fremkomne rum plads til fangefogederne, ligesom fremspringene, der vare forbundne ved et plankeværk, dannede trunkegården. Denne bygning stod, indtil Gl. Holm fraflyttedes af orlogsværftet, og erindres godt af flere [1]), som daglig færdedes på Gl. Holm, da denne endnu benyttedes af søværnet.

Tæt ved trunken lå efter samme gamle kort fangekirken, ned imod strømmen. Den er aflagt som en lille firkantet bygning, 38 al. på den ene led og 18 al. på den anden. I indstilling 13. juni 1741 omtales den som en forældet og faldefærdig bygning, „hvor fangekirken her på holmen har været indrettet“, og anbefales nedreven, dengang da alle fangerne vare flyttede bort fra Bremerholm.

Har det nemlig i sin tid, da straffen i jern begyndte at anvendes, været fordelagtigt og vel også naturligt at anbringe fangerne på Bremerholm, kan der på den anden side ikke tvivles om, at deres ophold der, efterhånden som værftet udvikledes, har voldt besvær og givet anledning til slemme ulemper og maskepi, hvilket fremgår af det tidligere om forholdene anførte, med de fri folk, som arbejdede sammesteds. Dertil kom, at værftets beliggenhed ved søen gav lettere adgang til rømninger. At man i hvert tilfælde har været betænkt på at begrænse

---

[1]) H. Degenkolv. Bremerholm. Tidsskrift f. Søvæsen. Ny Række, 15. B. S. 295.

fangetallet på holmen stærkt, fremgår såvel deraf, at Københavns fattigvæsen efter kgl. ordre tilskødede 9. april 1737 den op til Stokhuset liggende rasphusbygning til kommandantskabet til at employeres til slaver[1]), som også af rsk. 8. aug. 1738, hvorefter ingen delinkventer uden i grove forseelser må dømmes til Bremerholm. Dernæst pardonneres, som nævnt, af særdeles clemence 3. juni 1739 45 fanger, 9. septbr. 1739 sendes 30 fanger, som nyttige til fæstningsarbejde, til Nyborg fæstning, og endelig befaler frd. 27. novbr. 1739, at ingen delinkventer herefter må dømmes til Bremerholm, men at de i det sted skulle kondemneres til arbejde i nærmeste fæstning. Dermed er arbejde i Bremerholms jern afskaffet for fremtiden, men det må dog have været meningen at beholde de på holmen værende fanger.

I dette forhold indtrådte der imidlertid, som det synes pludselig, en forandring. Om den foran nævnte, af Bornemann udtalte formening om et komplot blandt fangerne til rømning har været bestemmende for forandringen, er uvist. Faktum er, at pl. 2. jan. 1741 henlægger slaverne under kommandantskabet, og de overgå således fra søetaten til landmilitæretaten, og rsk. 4. febr. 1741 bestemmer, at de skulle anbringes i Stokhuset. Endelig kommer ordren til afgang 11. maj 1741: Som vi allernådigst have fundet for godt, at de på Bremerholm i jern kondemnerede slaver herfra skal afgå, af landetaten imodtages og forplejes — hvorfor de afgives til kommandanten for vor kgl. residents. Afgangen finder sted 13. maj 1741, da de tilbageværende 95 slaver afleveres i Stokhuset. En indstilling 13. juni 1741 med-

---

[1]) Kbhvns. fæstnings fortifikationsregnskab 1738. R. A.

deler dernæst, at alle de slaver, som her på Bremerholm have været kondemnerede, nu herfra holmen ere bortførte, undtagen de 5 brolæggere, om hvem det alt i 1739 resolveredes, at de skulde blive ved holmen, gå med et lille jern og ikke gå ud i byen uden vagt. Disse 5 brolæggere indstilles til at få et værelse i holmens hovedvagt og til at nyde matrostraktement. Endvidere indstilles, at fangefogeden og fangekokken ganske må afgå, da deres tjeneste ikke mere her ved holmen behøves, og endelig, at fangekirken nedrives, medens fangetrunken indrettes til tjæremagasin.

Således var den i sin tid frygtede straf i Bremerholms jern ophævet, kun de 5 brolæggere og trunken blev tilbage. De 5 brolæggere skulle være døde kort efter, at de vare komne til at leve under bedre vilkår, men trunken blev stående i lang tid som et talende minde om Bremerholm som straffested, indtil den i 1863 blev reven ned, da Gl. Holm gik over til kommunen og bebyggedes. Gl. Holm blev dog endnu engang opholdssted for fanger, nemlig da tugthuset på Christianshavn var brændt 25. juni 1817. For at anbringe fangerne, som ikke kunde gives husly i de efter branden tilbagestående bygninger, resolveredes 27. juni, at 50 fanger af farligere art skulde holdes på Gl. Holm under bevogtning. Foranstaltningen var midlertidig og forandrede intet i Bremerholms historie som straffested.

Den danske biskop Tymme (Thietmar) af Hildesheim.

Af

Hans Olrik.

Tidlig har Danskere nået så vidt, at de har beklædt fremragende stillinger i de store kulturlandes kirker; men i reglen har det da været mænd, der nedstammede fra danske udvandrere og derfor fra förste færd var opvoksede i og påvirkede af den fremmede kultur. Det gælder i 10. århundred ærkebisperne Odo af Canterbury og Osvald af York, måske også den sidstes forgænger Osketil. Det var ligeledes tilfældet med Herluin († 1078), klosteret Becs grundlægger og förste abbed, der nedstammede fra en af Rollos følgesvende, og det kan vel også siges om abbed Fredrik i St. Albans (1064—77), der skal have været af höj dansk-angelsaksisk byrd, Knud den stores frænde [1]. Men en enkelt gang ser vi dog en dansk mand komme som fremmed til et af de store lande og opnå et af de mest ansete bispedömmer.

I Juni 1036 holdt kejser Konrad II's sön, den udvalgte kong Henrik, bryllup med Knud den stores datter Gunhild i Nimwegen; Gunhild blev tillige kronet og tog

[1]) Thomas Walsingham, Gesta abbatum St. Albani, ed. H. T. Riley (London 1867—69) I 41.

navnet Kunigunde. Den unge dronnings følge bestod snarere af Danskere end af Angelsakser. Thi om end engelske folkesange mindedes, hvor rigt hun var bleven udstyret, var det dog fra Danmark hun drog ud[1]). Hendes broder Hardeknud, der bortgiftede hende, var dér, mens deres halvbroder Harald Harefod havde tilrevet sig det meste af England. Blandt Gunhilds ledsagere var i alt fald den danske klerk Tymme.

Navnet Tymme, således som Adam fra Bremen (II, 75) gengiver hans „barbariske“ navn, er vel kendt på dansk grund. Om det er det samme som Tumme — således kaldes en af Bråvallaslagets kæmper, og det findes i flere kirkelige mindebøger —, kan måske være tvivlsomt; men Tymme hedder den raske Sjællandsfar, som Sakse mindes blandt Knud den stores kæmper, og i 14. og 15. århundred forekommer ofte mænd med navnet Timme. Da Tymme kom til Tyskland, ændrede han imidlertid navn ligesom Gunhild. Selv i Danmark var det almindeligt at tage et fremmed dåbsnavn ved siden af det nordiske navn; så meget mere måtte der være grund for Danskeren til i udlandet at tage et navn, der ikke havde fremmed klang for hans omgivelser. At Tymme nu netop fik navnet Thietmar eller Thjadmar, er let forståeligt. Dette navn havde nemlig som biform kælenavnet Thiemo, der ofte brugtes i flæng med det oprindelige — også den berömte krønikeskriver, biskop Thietmar af Merseburg, kaldes nu og da Thiemo —, og dette svarede godt til det nordiske Tymme. En

---

[1]) Annalista Saxo 1036 (Pertz, Scriptores VI 680), der må have udskrevet de tabte „store Hildesheim-årbøger“. Jfr. H. Bresslau, Jahrb. d. deutsch. Reichs unter Konrad II, II 169.

enkelt kilde, Altaich-årbøgerne, kalder ham da også „Tiemo“ [1]).

Tymme har som Gunhilds kapellan og skriftefader skullet mildne hende den bratte overgang til alt det nye og uvante. Det kunde også nok göres nødigt. Den unge dronning var næppe nok voksen, og i hendes sarte lille skikkelse var der ikke meget kraft og mod. Såre let følte hun sig forladt og blev sörgmodig; da biskop Azeko af Worms drog fra hove, klagede hun over, at nu var der ingen, der faderlig gav hende trøst og — mandler. Efterretningen om Harald Harefods færd i England, hvorved hendes broder Hardeknud gik glip af riget og hendes moder, dronning Emma, blev forjagen, har også nedslået hendes hu [2]). Efterhånden har Gunhild dog fundet sig til rette. Med sin unge husbond drog hun om i Tyskland. I deres følge har Tymme overværet den storartede kirkeindvielse i Mainz i November 1036, da ærkebiskop Bardo på St. Martins dag i hele kejserfamiliens nærværelse, ved 17 bispers hjælp, indviede sin stolte domkirke til den hellige Martins ære [3]). Julen har han tilbragt i Regensburg, hvor kejserinde Gisela og de unge ægtefæller holdt hof, mens kejser Konrad var draget til Italien [4]).

---

[1]) Pertz, Scriptores XX 793. Indskriften på lysekronen i domkirken kalder ham Ditmarus, ellers har alle de hildesheimske kilder (Annalista Saxo medregnet) Thietmarus; kun en bispeliste fra omtrent 1300 har Thiatmarus (Pertz XIII 749). Lambert fra Hersfeld (skoleudg., Hannover 1874, s. 26. 28) har Diotmarus, Adam fra Bremen Thiadmarus.

[2]) Se det mærkelige brev i W. v. Giesebrecht, Deutsche Kaiserzeit II[5] 713. Jfr. Joh. Steenstrup, Normannerne III 415. 428.

[3]) Vulkuld, Vita Bardonis: Pertz XI 321; Jaffé, Monumenta Moguntina (Bibl. rer. German. III) s. 529.

[4]) Annales Hildesheimenses 1037 (skoleudgaven ved Waitz, Hannover 1878, s. 41). Årbøgerne regner årets begyndelse fra Julen.

Gunhild undte imidlertid sin landsmand höj kirkelig værdighed; efter hendes ønske er han bleven „regius capellanus“, altså optagen i Konrad II's hofkapel. Det var den sikreste vej til bispestolen; thi bispevalget var i kejserens hånd. Den danske klerk fik nu plads mellem Tysklands höjbyrdigste og mest fremragende klerke, i det kapel, hvor kejser Konrads nærmeste frænder havde tjent, hans farbroder, biskop Vilhelm af Strassburg, hans fætter, biskop Bruno af Würzburg, og hans fættersön (på mødrene side), biskop Bruno af Toul, senere en af de störste paver. Denne betydningsfulde forfremmelse har Tymme sandsynligvis opnået i Italien i løbet af året 1037. Sidst på året 1036 var Konrad II gået over Alperne, optagen af italienske forviklinger, fremfor alt den voldsomme strid med ærkebiskop Aribert af Milano. Den unge kong Henrik førte i Maj 1037 en hjælpehær til Italien[1]); i følge med ham har hans moder og hustru været, og Tymme hørte jo også til hans hof.

I Italien førte kejserfamilien et uroligt liv. I Parma kom de endog alle ved Juletid 1037 i overhængende fare, da indbyggerne pludselig rejste oprør[2]). 1038 drog Konrad syd på; hans öjemed var særlig at værne Monte Cassino mod fyrst Pandulf IV af Capua. Sammen med sine svigerforældre har Gunhild, som vi véd, været i den hellige Benedikts kloster[3]). Efter at kejseren havde afsat Pandulf og ordnet de kirkelige forhold, drog han skyndsomst nord på langs Adriaterhavet. Det gjaldt at undfly den syditalienske Julisol og dens virkninger. Men det var for sent. Smitsoten indhentede den tyske hær

---

[1]) H. Bresslau, Jahrb. d. deutsch. Reichs unt. Konrad II, II 240.
[2]) Ann. Hildesh. 1038 (ɔ: 1037, jfr. s. 694 note 4; skoleudg. s. 42).
[3]) Leo af Ostia, Chronica monast. Casinensis II, 63: Pertz VII 671.

og udtyndede dens rækker. Gunhild — morgenstjernen, som Konrad II's biograf kalder hende — døde i Norditalien, til stor sorg for alle, d. 18. Juli 1038[1]). Tymme har sikkert været hos hende i dødsstunden.

Den 5te Maj 1038 var imidlertid biskop Godehard af Hildesheim død[2]). Efterretningen herom er bleven bragt til den kejserlige lejr i Syditalien. Var det ellers almindeligt, at kejseren valgte bisper blandt sine hofkapellaner, blev der i dette tilfælde dobbelt grund til det, da han var så fjernt fra alle andre tyske klerke. Gunhild lagde et ord ind for sin landsmand (jfr. Adam); kan hænde det har været den døende unge dronnings sidste bön til hendes svigerfader. Som episcopus designatus drog Tymme med kejserinden og den unge kong Henrik over Alperne. Vejen gik langs Rhinen til kongestaden Speyer, dernæst et par mil i nordvestlig retning til klosteret Limburg. Dette kloster, hvis mægtige basilikaruiner knejser statelig og malerisk på en fremspringende pynt af Hardtbjergene, havde Konrad II grundet i sin hjemstavn som huskloster for sin æt[3]). Dér jordfæstedes Gunhilds indbalsamerede lig i krypten[4]). Det har været Tymmes sidste taknemlighedspligt at følge hendes båre og synge sjælemesse ved hendes grav. Nu drog man nordøst på til Worms og satte over Rhinen. I klosteret Lorsch mødtes Tymme med sin ærkebisp, Bardo af Mainz; dér modtog han bispevielsen

---

[1]) Wipo, Vita Chuonradi k. 37 og verset (Pertz XI 273. 275). Ann. Hildesh. 1038 (s. 44), hvor sorgen fremhæves. Necrologium Fuldense, Forschungen z. deutschen Geschichte XVI 174, o. fl. st.

[2]) Wolfhere, Vita Godehardi posterior k. 29 (Pertz XI 214). Ann. Hildesh. 1038 (s. 43). Necr. Fuldense, anf. st. s. 173, o. s. v.

[3]) Bresslau, Konrad II, II 383 ff.

[4]) Wipo, Vita Chuonradi k. 37.

den 20. August 1038[1]). Endelig tog han til sit stift, der i fire måneder havde måttet savne biskop, og er efter sædvanlig skik bleven indsat i sin værdighed.

Det var tilvisse ikke noget let hverv Tymme gik ind til. I over 45 år havde to af Tysklands ypperste mænd haft styrelsen af Hildesheim og gjort bispesædet til et knudepunkt for kirkeligt opsving, videnskab og kunst.

Tymme blev langtfra Bernwards og Godehards ligemand; men han holdt godt hus med den store arv fra forgængerne og vandt sig en ærefuld, om end ikke særlig betydelig, plads i Hildesheims historie. Han manglede da heller ikke gode betingelser for en större virksomhed. Under opholdet ved kong Henriks hof og i kejser Konrads kapel, hvor Tysklands lærdeste og dygtigste mænd flokkedes, havde Tymme haft rig lejlighed til at udvikle sin ånd og blive fortrolig med större forhold. I fremtræden var han velvillig og omgængelig, men tillige kraftig. Det vilde også kun lidet ligne den energiske Konrad II, der stillede store krav til sine embedsmænd, at indsætte en ubetydelighed på en af Tysklands vigtigste bispestole. Tymmes kannik Wolfhere hædrer ham også ved omtalen af hans udvælgelse til biskop med betegnelsen „vir illustris“ [2]).

Snart fik Tymme lejlighed til i det nye embede at lægge viljestyrke og handlekraft for dagen. I slutningen af Januar 1039 døde Sofia, Otto II's datter, abbedisse for Gandersheim og Essen. Hendes hovedkloster Gandersheims beliggenhed sydligst i det hildesheimske, lige på grænsen af ærkesædet Mainz's

---

[1]) Ann. Hildesheim. 1038. Annalista Saxo, Pertz VI 682 (efter de tabte större Hildesheim-årbøger).

[2]) Vita Godehardi posterior k. 33 (Pertz XI 215).

stift, havde fremkaldt en meget langvarig og bitter tvist mellem ærkebisperne af Mainz og bisperne af Hildesheim, om hvem af dem der skulde have jurisdiktionsretten. Sofia havde væsenligst stillet sig på ærkebispens side, og först da Aribo af Mainz gjorde indgreb i hendes myndighed ved at unddrage hende nogle af hendes nonner, nærmede hun sig til Hildesheim. Ved sin kloge optræden havde Godehard tilsidst vundet sejr over ærkebispen, og fra den kant blev hans ret ikke længer bekæmpet. Men mellemværendet mellem den fyrstelige abbedisse og hendes biskoppelige overherre var endnu ikke helt opgjort, og da Sofia havde opsøgt Godehard kort för hans død, forlod biskoppen hende uforsonet[1]). Ved hendes død gjaldt det om, at öjeblikket blev nyttet til at gennemføre bispedömmets krav. I vakancen, för der blev udnævnt en ny abbedisse, skyndte Tymme sig at tilbagekræve tienden af Gandersheim og omliggende landsbyer — som Sofia havde haft som len —, foreløbig dog uden held, da klosterets præposita Bezoka, „støttet af velyndere, satte sig til modværge med frækt rænkespil“[2]). Snart efter lykkedes det imidlertid Tymme at håndhæve sit bispesædes ret og til fordel for Hildesheim fuldende det lille slutningskapitel af Gandersheim-striden. Sofias søster Adelheid, hidtil abbedisse for Quedlinburg og Gernrode, blev af Henrik III gjort til søsterens efterfølgerske i Gandersheim; Tymme måtte efter Henriks påbud på embeds vegne indføre hende i den nye værdighed, men han satte igennem, at det lydighedsløfte, hun aflagde, blev mere end en talemåde: Adelheid måtte

[1]) Se den iöjnefaldende partiske fremstilling i Vita Godehardi poster. k. 29, 32 (Pertz XI 213 ff.).

[2]) Ann. Hildesheim. 1039 (s. 44).

falde til föje for Tymmes gentagne krav og fuldstændig underkaste sig Hildesheims overhöjhed. Den 27. September blev der holdt et höjtideligt møde i domkirkens kor, ærkebiskop Herman af Köln var tilstede som mægler, Tymme optrådte omgiven af alle sine domkanniker, blandt dem dekanen Bodo og Godehards levnedstegner Wolfhere, og nærværende var tillige 3 grever samt en stor folkeskare. På abbedissens vegne fremtrådte klosterets advocatus, grev Kristian; han erkendte, at de omtvistede tiender tilhørte bispen, og udredede en passende fyldestgörelse. Da abbedissen således offenlig kavde underkastet sig, og Tymme under sit bands myndighed höjtidelig havde håndhævet tienderne som sin ret, overlod han dem efter ærkebiskop Hermans „bön“ og i forsamlingens påhør til Adelheid som len på livstid, imod at hun udredede den afgift, som allerede Bernward havde fastsat. Således fremstiller de hildesheimske kilder sagen[1], og fremstillingen stemmer fuldtud med ordlyden i en stadfæstelse af Gandersheims rettigheder og forpligtelser, som Henrik III skal have udstedt i Goslar den 3. Septbr. 1039, i nærværelse af ærkebiskop Herman, Tymme, dekanen Bodo og nogle grever[2]; men dette diplom er næppe andet end et senere hildesheimsk falskneri[3], så at vi er voldgivne en ensidig og partisk skil-

[1]) Ann. Hildesh. 1039 (s. 44 f.). Chronicon episcoporum Hildesheim. Pertz VII 853 (denne ældste del af krøniken er skrevet 1079 og støtter sig til de tabte „större Hildesheim-årbøger“). Bispelisten, Pertz XIII 749 (fra o. 1300, men med værdifulde optegnelser).

[2]) Harenberg, Historia ecclesiæ Gandershemenis diplomatica (Hannover 1734) s. 672 f. (Stumpf-Brentano, Die Reichskanzler nr. 243).

[3]) E. Steindorff, Jahrb. d. deutsch. Reichs unt. Heinrich III, I 57. 378 ff.

dring af sagen. Fredsslutningen gjorde dog i alt fald Tymme ære: står den danske „homo novus“ som sejrherre over den stolte kejserdatter, da er det et kraftigt vidnesbyrd om hans dygtighed; i forholdet til Gandersheim har han været Godehards værdige efterfølger.

Tymmes djærve hævdelse af bispedömmets ret overfor klostrene førte ham dog lovlig vidt, i alt fald overfor Mikaelsklosteret i Hildesheim. Et håndskrift af den hildesheimske bispekrønike fra dette kloster [1]) har et helt stykke om, hvor meget Tymme var klosteret til byrde: han tog tienderne af en del småbyer, som munkene gjorde krav på, og „efter nogle slette menneskers tilskyndelse“ — her sigtes uden tvivl til domkapitlet — tog han noget gods i Wenthusen, som biskop Bernward havde købt af Otto III og lagt til klosteret [2]). Den tendentiøse klosteroptegnelse vil vide, at nogle ynkelige dødsfald i Tymmes omgivelser vakte hans anger, så at han gav alt tilbage til klosteret, men at det omtalte gods samt tienden af Berberch [3]) alligevel på en eller anden ukendt måde blev klosteret fravendt. At Tymme virkelig er gået voldsomt til værks overfor St. Mikaels kloster, støttes af et samtidigt vidnesbyrd, et versificeret bönskrift fra abbed Adalbert; han minder her bispen om, at han er optagen i munkenes broderskab og har lovet dem beskyttelse, men nu vil rygtet vide, at han ikke des mindre vilde unddrage klosteret mere, end det kunde tåle, og krænke Bernwards gave [4]). For os er det vel

---

[1]) Pertz VII 853 note. Ligesom hovedhåndskriftet er det en sen afskrift af originalen fra slutningen af 11. årh.

[2]) Wenthusen, det nuværende Wienhausen, ved Wesers biflod Aller lidt ovenfor Celle, lå i stiftets nordligste del.

[3]) Nu Bierbergen, et par mil n. ø. for Hildesheim.

[4]) H. A. Lüntzel, Geschichte der Diöcese und Stadt Hildesheim (Hildesheim 1858) I 238 f.

umuligt at fælde dom i denne strid. Mindst to af de tiender, som Tymme krævede tilbage, findes ikke nævnte i Bernwards gavebrev [1]). Sagen bliver endnu vanskeligere at bedömme, når man lægger mærke til, at munkene synes at have forfalsket eller fabrikeret Henrik II's to stadfæstelsesbreve af 1022 [2]), og deres virksomhed i så henseende kan have strakt sig videre. Det vilde derfor også være forhastet, om man på grund af disse træk vilde ansé Tymme for klosterfjende. På den anden side har han næppe været munke og nonner så huld som hans to forgængere havde været. Liden vægt har det dog, når optegnelserne fra klosteret Stederburg beskylder ham for at have ladet denne stiftelse ligge i forfald; bebrejdelsen rettes nemlig ligeså vel mod Godehard og mod Tymmes eftermænd, og den rummer næppe anden sandhed end at disse bisper ikke har gjort noget særligt for at hæve Stederburg [3]).

Grunden til Tymmes årvågenhed overfor klostrene og hans nöjeregnende iver for bispedömmets tienderet var væsenligst hans varme interesse for Hildesheims domkirke og domkapitel. I taknemlig erindring om hans omsorg giver kanniken Wolfhere et lille billede af hans sindelag og virken: „I höjest grad viste han sit klerkesamlag al den kærlighed, han på nogen måde kunde, og selve kirken stræbte han prisværdig at smykke, så meget han kunde det under de daværende forhold. For denne

[1]) Lüntzel, Der heilige Bernward, Bischof von Hildesheim (1856) s. 92 ff.

[2]) Jfr. Hirsch-Bresslau, Jahrb. des deutsch. Reichs unter Heinrich II, III 347 ff.

[3]) Pertz XVI 200 f.

hengivenhed skyldes der ham med rette frisk ihukommelse, så længe verdensløbet fortsættes“ [1]).

Denne lovtale går ud på, at Tymme udsmykkede sin domkirke. Hildesheim var ved Bernward bleven enestående i kunstindustriel retning; de mærkeligste metalarbejder er udførte dér, fremfor alt domkirkens støbte broncedöre med billeder af gamle og nye pagt. Tymme vidste at værdsætte sin bispestols fortrin, opretholdt dens kunstry og brugte selv kunsten til kirkens forherligelse: han skænkede domkirken en lysekrone, der strålede af guld og sølv; den blev ophængt foran hovedalteret [2]). Ved ildebranden 1046 blev dette minde om den danskfødte biskop reddet, og i den nye domkirke fik den samme plads; men ligesom biskop Hezilos mægtige lysekrone, der forestiller det himmelske Jerusalems mure og tårne, har Tymmes lysekrone lidt hærværk i Trediveårskrigen og mistet sin udsmykning af ædelt malm. Den består af to kronringe, som begge blev forsynede med hexametrisk indskrift af en kannik: bispen lovprises, og Gud bliver anråbt om at lönne ham for gaven; på den nederste ring udtales ønsket om, at „Ditmarus“ længe må leve på jorden og have held til flere priselige arbejder af lignende art [3]).

Fremfor alt udfoldede Tymme den störste iver for at forøge kirkens ejendom og lægge mere gods til kannikernes bord. Den hildesheimske kilde, der nu kun

---

[1]) Vita Godehardi posterior k. 33 (Pertz XI 215).

[2]) Pertz VI 682. XIII 749. Bispekrøniken henfører ved en fejltagelse lysekronen til Thietmars efterfølger Azelin. Han betænkte ganske vist kirken med gaver, men det var et dorsale og en klokke, kaldet „Cantabona“.

[3]) Hannoversche Anzeigen 1754, s. 644 f.

kendes af bispekrønikens og den saksiske annalists bearbejdelser, siger ganske vist, at han ikke helt nåede det mål, han i sin kærlighed til kapitlet havde sat sig, og kannikernes synder får skyld derfor. Hvilke hindringer der stillede sig i vejen for Tymmes bestræbelser for at berige kapitlet, det véd vi ikke. Men så meget er vist, at helt forgæves var hans virken for denne sag ingenlunde. Han forøgede præbenderne, så at den daglige uddeling til kannikerne blev större, og desuden skænkede han kapitlet en gård i Wengarde, nu Wennerde i nærheden af Sarstedt, lidt n. v. for Hildesheim, i Leinedalen; denne gård havde han selv købt af præsten Walbert[1]). Havde hans bispetid varet længere, havde han vel også fået lejlighed til at udrette mere for sine kanniker.

Tymme synes ikke blot at have haft god evne til at styre, men han har tillige været ivrig for kirketugt. Han levede også i en tid og på et sted, der var påvirket af det store cluniacensiske opsving. Den tugt og orden, der havde været hans forgængeres værk, blev kraftig opretholdt både i domkapitlet og i klostrene. De „större“ Hildesheim-årbøger, som på dette punkt foreligger uddragsvis i en fra St. Mikaels kloster hidrørende hildesheimsk bispeliste indtil Bernhard (1130—53) og i udførlig afskrift hos den saksiske annalist, giver en skildring af tilstanden: Munkelivet stod ved magt, man var som død for verden; de hildesheimske kanniker levede under samme tugt som munkene; mødte nogen for sent i koret, ved bordet eller i sovesalen og ikke havde gyldigt forfald, blev han strengt straffet; i skolen var der

[1]) Annalista Saxo, anf. st. Den yngre bispeliste, Pertz XIII 749.

orden, og man arbejdede med ihærdig flid, enhver måtte daglig vise dekanen, hvad han havde skrevet, og skolarerne blev hørte i evangeliet, sangen og salmerne. Kræseri kendte man ikke til således som senere, og ingen tænkte på at skaffe sig blødere og prægtigere klædedragt; tungerne på korkjolen var ikke bræmmede med silke og flöjl, men med grovt sort klæde, kort sagt, man foretrak den jævne, retskafne levemåde for hofmæssig og verdslig pragt og morskab; men så indsneg sig under Tymmes efterfølger Azelin „den forfængelige hoffærdighed", man blev yppig i klædedragt, overdådig i levevis [1]). Som den mere verdsligsindede Azelin ved sit eksempel var skyld i dette store fald, således tör vi også sige, at tugtens håndhævelse under Tymme skyldtes hans personlige egenskaber. Det stemmer også godt med Hildesheim-årbøgernes ros over den danskfødte biskop, at han „i alt, både det guddommelige og det menneskelige, ved Guds velsignelse var såre dygtig".

I én henseende mægtede Tymme dog ikke at göre fyldest. Han havde ikke den lærdom, en biskop i Hildesheim havde brug for. Wolfhere, der var hans kannik og derfor er os en kyndig hjemmelsmand, udtrykker sig meget skånsomt om denne mangel: „Om han — for at jeg med god samvittighed må sige sandheden — manglede en del i dybere boglig indsigt, så udfyldte han dog sikkert på en måde, der indgød ærefrygt, denne ufuldkommenhed ved sin elskværdige velvilje overfor klerus

---

[1]) Pertz VI 686. XIII 343. Lüntzel (Gesch. d. Diöcese u. Stadt Hildesheim I 237) tilskriver til trods for kildernes tydelige ord forfaldet til Tymme, i det han lader det have sin årsag i den store ildebrand, som han henfører til Tymmes bispetid; men den fandt först sted 1046.

og menighed". Man forstår let, at en mand, der var barnefødt og vel også uddannet blandt et nyomvendt folk, kunde stå tilbage i boglig dannelse. I hjemmet var det yderst vanskeligt at erhverve de fornødne kundskaber, og færdedes den danske klerk i udlandet, havde han som fremmed mange hindringer at overvinde, för han kunde have fuldt udbytte af undervisning i domskoler eller klosterskoler; han skulde have overordenlige evner for at blive ligemand med de store kulturlandes dygtigste klerke. Endnu meget længere ned i tiden har Danskerne haft nødigt at drage syd på for deres uddannelses skyld; vor hjemlige overlevering om biskop Sven Nordmands uvidenhed i hans unge dage er ret karakteristisk [1]). For at bedömme Tymme retfærdig må vi dog huske, at det sted, hvortil han var kommen, stillede ualmindelige krav om lærdom; thi de to foregående bisper havde gjort Hildesheim til Saksernes Athen, og stadens skoler havde storartet ry. Näede Tymme ikke gennemsnittet for den tids bispedannelse i Tyskland, blev hans kundskabsmangel dobbelt iöjnefaldende i en by som Hildesheim; men derfor at skælde ham ud for „ein unwissender Däne" [2]), turde dog være overdrevet og ubilligt. Hans brist på höjere boglig dannelse synes imidlertid dog at have fäet indflydelse på domskolen og studierne. I en levnedstegning af biskop Benno af Osnabrück fortælles i alt fald, at da denne lærde klerk som yngre mand af Azelin var gjort til forstander for domskolen i Hildesheim, fandt han klerkerne dér „oplærte,

---

[1]) Saxo ed. P. E. Müller 559 f. Den fremmede skole, hvor Sven søgte bedre uddannelse, har snarest været Hildesheim.

[2]) Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter II[5] 26.

som man oplærer bønder, så at de næsten var uden boglig kundskab og som simple lægfolk", men under Bennos kyndige ledelse hævede skolen sig atter til stor berömmelse[1]). Lad så være, at Bennos lovpriser har overdrevet kannikernes forfald for at skaffe sin helts gerning des större ære; en sandhed er der dog i hans ord. Da det först var 3—4 år ind i Azelins bispetid, at han fik draget Benno til Hildesheim[2]), kan han også have noget af skylden for studiernes tilbagegang; men Tymme kan ikke fritages for at bære en god del af ansvaret. Forfald i kirketugt kan udvikle sig hurtigt, forfald i studier må have sin tid og fremkalder ikke brat iöjnefaldende virkninger. En halv snes år er ikke for meget til en sådan forandring som den, der foregik ved Hildesheims domskole[3]). Det er under disse forhold vistnok mere end en tilfældighed, at de Hildesheim-årbøger, som vi endnu har og som var påbegyndte i Bernwards förste år, uden tvivl ved hans foranstaltning, netop standser med året 1040, to år ind i Tymmes bispetid. Da disse (mindre) Hildesheim-årbøger for Godehards bispetids vedkommende bygger på de tabte „större" Hildesheim-årbøger, har der vel også været en standsning i disse ved samme tid. Det er dog blevet påvist, at de större årbøger senere blev fortsatte et stykke, og vi har ovenfor bl. a. fremhævet en skildring af tilstandene ved domskolen under Azelin som hidrørende derfra; derimod var standsningen i de mindre årbøger mere langvarig, og da

---

1) Nortbert, Vita Bennonis ep. Osnabr., Pertz XII 62 f.
2) Lucas Thyen, Benno II, Bischof von Osnabrück (Göttinger dissertation 1869) s. 37.
3) Jfr. Wattenbach, anf. st. Thyen s. 38. Bresslau, Konrad II, II 331 f.

arbejdet efter år 1100 blev genoptaget, hentede man stoffet fra fremmede klosterårbøger. Men har Tymme måske til en vis grad skylden for, at den hildesheimske affattelse af årbøger er sygnet hen, er han som fremmed dog meget at undskylde: han var ikke rodfæstet i den tyske kultur, og ukendt med fortidens begivenheder kunde han næppe værdsætte en fortsat historieskrivnings betydning.

For øvrigt vidste Tymme at göre sig gældende endog ud over Hildesheim stift. Da Henrik III fejrede Julen 1040 i Münster, omgiven af ærkebisperne af Mainz, Köln og Hamburg-Bremen samt flere bisper og en mængde verdslige stormænd, var også Hildesheims biskop tilstede, hvad enten han nu særlig har været biskop Hermans gæst eller er kommen dertil i kongens følge. Den 29. December forefaldt der en stor höjtidelighed: Mariakirken i Münster blev indviet af de mange tilstedeværende prælater. Bardo af Mainz havde det hverv at indvie det sydlige alter, og her gik biskop Suidger af Bamberg (senere pave Clemens II), der selv havde modtaget bispevielsen den foregående dag, og Tymme af Hildesheim deres ærkebisp til hånde[1]). — Et par år efter kom Tymme i berøring med sit gamle fædreland: Magnus den gode havde vundet Danmark, og det gjaldt nu for ærkebiskop Bezelin Alebrand af Hamburg-Bremen at bringe den unge norsk-danske konge i godt forhold til sit ærkesæde; derfor drog han til Danmark og mødtes med Magnus i Slesvig, men for at give samtalen des större vægt havde han taget Saksernes hertug Bernhard

[1]) Erhard, Regesta historiæ Westphaliæ I, cod. dipl. 105 Münster-optegnelserne, Pertz XVI 439.

og vor biskop Tymme med sig[1]). Når Bezelin Alebrand bevægede Tymme til at drage fra sit fjerne bispesæde, var det selvfølgelig ikke blot på grund af hans danske tunge, men fordi han tillagde Tymmes optræden stor betydning, og det taler for dennes indflydelse og anseelse i det hele.

Tymme kom ikke til at virke ret længe i sit embede. Da han havde været biskop 6 år og nogle få måneder, blev han bortreven ved en pludselig død den 14. November 1044 og blev jordfæstet ved domkirkens mur hen imod sakristiet[2]). Wolfhere siger i sit „Godehards levned", at det var et sörgeligt dødsfald, og tilföjer et betegnende „ah! ach!". Det er værd at lægge mærke til, at denne gamle kannik, der havde sat sig det mål at forherlige den store Godehard, havde så meget til overs for hans efterfølger; hans udbrud står som et sidste vidnesbyrd om, hvor afholdt Tymme havde været af sine klerke[3]). De fik også snart grund til at savne ham. Azelin, der hidtil havde været i Henrik III's hofkapel, blev ikke Hildesheim nogen god biskop. I sin pragtlyst begyndte han at ombygge domkirken uden at det gjordes behov; i den ødelæggende ildebrand 1046 så kannikerne derfor også en straffedom over bispen.

---

[1]) Adam II, 75 (skoleudg. 1876, s. 91).

[2]) Dødsdagen: Domkapitlets dødebog (Leibniz, Scriptores Brunsvicensia illustrantes I 767). Dødsåret: Ann. Hildesh., Ann. Altahenses, Lambert Hersf., Annalista Saxo, jfr. Vita Godehardi posterior anf. sted. At døden var pludselig, siger den hildesheimske bispekrønike. Gravstedet nævnes i den fra Mikaelsklosteret hidrørende redaktion af samme krønike.

[3]) Det er derfor helt uberettiget, når Lüntzel (Gesch. d. Diöcese u. Stadt Hildesheim I 240) siger, at Tymme sikkert døde ubegrædt.

Hvorledes tugten forfaldt, er allerede omtalt, og skönt Azelin i kraft af sin indflydelse ved hove skaffede sit kapitel privilegier, tog han af det gods, som hans forgængere havde lagt til kannikernes bord. Des bedre forstår man, at Wolfhere og bispekrøniken så stærkt fremhæver Tymmes elskværdighed og velvilje overfor klerus.

Ser vi nu tilbage på Tymmes styrelse, må vi indrömme, at hans mangel på lærdom var et føleligt savn, som ikke blev uden indflydelse på hans omgivelser. Men ellers har han forestået sit bispedömme med kraft og værdighed og under vanskelige forhold hævdet sin plads blandt den tids bisper; derved har han gjort sit fædreland ære. At en dansk mand har kunnet ophöjes til et så anset embede og har evnet at varetage det med dygtighed, viser tillige, hvor hurtig Danmark er nået frem i kirkelig kultur: medens der endnu findes hedendom i landets afkroge, kan en af dets sönner blive den store Godehards efterfølger. Endelig er Tymme et hovedled i Danmarks forbindelser med Hildesheim, der vistnok har været meget mere indgribende end de tilfældige, spredte efterretninger i og for sig er i stand til at godtgöre. För Tymmes tid havde biskop Ekkehard af Slesvig († 1026), der på grund af voldsomme omvæltninger i Danmark var flygtet til Hildesheim, levet dér henved en menneskealder og på dette bispesædes vegne været en af hovedkæmperne i Gandersheim-striden. Rudolf, den næste biskop i Slesvig, drog den lange vej til det store møde i Frankfurt 1027 for at støtte Hildesheim i den samme strid. Senere, i andet tiår af 12. århundred, studerede Eskil ved Hildesheims domskole, og ved den tid, da abbed Vilhelm af Æbelholt døde (1203), skal en af

hans kanniker have været skolar dér[1]). Det må også fremhæves, at Lunds liber daticus og Næstved-kalendariet viser biskop Godehards helgenpåkaldelse i Danmark, og i det mindste Lunds domkirke og Roskilde Gråbrødrekloster havde levninger af ham[2]). I 15. årh. ser vi fornyet forbindelse mellem Danmark og Hildesheim. Der sluttedes broderskab mellem Vór kloster i Jylland og Mikaelsklosteret i Hildesheim derved, at begge hørte til det bursfeldske Benediktinersamlag, og nogle år efter blev Odense kloster optaget i broderskabet. Endelig kan mærkes, at den Eggert Durkop, der var pavelig kapellan og 1488 af Innocentius VIII blev indsat til biskop i Slesvig, havde været provst i Hildesheim og betænkte Mikaelsklosteret med en stor pengesum[3]). I den ældre Middelalder har disse forbindelser med det lærde og kunstneriske Hildesheim sikkert været af stor betydning for den danske præstestand.

---

[1]) S. r. D. II 619. 638. V 481.
[2]) Liber daticus Lundensis ved Weeke VII. 107. S. r. D. IV 306. III 456. VIII 448 ff. 278 ff.
[3]) Dødebogen fra Mikaelsklosteret i Hildesheim, Vaterländisches Archiv des hist. Vereins für Niedersachsen 1842 s. 462 f., 1843 s. 36 f. 68. Vór kaldes Oratorium, jfr. Kirkehist. saml. 3. række I 546 ff.; af dets abbeder er optegnet Peder og Ingvar.

Litteratur og Kritik.

Fortegnelse over dansk historisk litteratur fra året 1891

vedrörende Danmarks historie.

Ved **M. Mackeprang.**

I. Tidsskrifter.

Danske Magazin. 5. Række. 2. Bd. 3. H. S. 193—288. Kbh. 4°.

C. Neergaard. Aktstykker vedrørende Helligaandsklostret i Aalborg. S. 193—217. — H. F. Rørdam. Aktstykker til Universitetets Historie i Tidsrummet 1621—60. S. 217—42. — E. Holm. Aktstykker vedrørende Frederik IV's sidste Levetid og dødelige Sygdom. S. 243—64. — Smaastykker. F. R. Friis. Et Bidrag til Tyge Brahes Historie. S. 264—66. K. Fredstrup. En Vise fra Svenskekrigen 1643—45. S. 266—71. H. F. Rørdam. Nogle Vers af Hertug Frederik (II) af Holsten-Gottorp. S. 271—72. H. F. Rørdam. En Udtalelse af Christian Barnekov. S. 272—75. — A. D. Jørgensen. Reformforslag fra Kong Kristian V's første Tid. S. 275—88.

Historisk Tidsskrift. 6. Række. 3. Bd. 1.—2. H. S. 1—476. Kbh.

L. Koch. Kong Fredrik VI's barndom og ungdom. S. 1—57. — A. D. Jørgensen. De historiske folkeviser og Nils Ebbesen. S. 58—107. — A. D. Jørgensen. Kampen mellem kongerne Sven og Valdemar 1157. II. S. 108—26. — Kr. Erslev. Det stockholmske Blodbads Forhistorie og C. Paludan-Müllers Opfattelse deraf. S. 127—66. — Kr. Erslev. C. Paludan-Müllers Theori om Sagnkritikens Methode. S. 167—93. — C. Nyrop. Nogle Oplysninger om Grev Valdemar Kristians Ruslandsfærd 1643—1645. S. 237—338. — J. Petersen. Om Lægen Christian Johann Berger. S. 339—432. — A. Heise. Jens Andersen „Bældenak“. S. 433—49. (Jfr. Aarb. f. n. Oldk. og Hist. 1889.) — Litteratur og Kritik. J. Petersen. G. Norrie: Georg Heuermann 1723—1768. Et Bidrag til dansk-norsk Medicinal- og Kulturhistorie. S. 194—207. — M. Mackeprang. Fortegnelse over dansk historisk Litteratur fra Aaret 1890 vedrørende Danmarks Historie. S. 208—25. — M. Mackeprang. Fortegnelse over fremmed historisk litteratur fra året 1890 vedrørende Danmarks

historie. S. 450—71. — Smaastykker. J. C. H. R. Steenstrup. En Bemærkning i Anledning af Rigsarkivar A. D. Jørgensens Afhandling om Kampen 1157. S. 226—31. H. Olrik. En dansk pilegrimsfærd fra begyndelsen af 12. århundrede. S. 232—35. J. A. Fridericia. Om Oprindelsen til Navnet „Sparepenge". S. 235—36. E. Holm. En Meddelelse af den danske Envoyé Westphalen om hans hemmelige Forhandling med den russiske Regering 1724—25 angaaende en Løsning af den gottorpske Konflikt. S. 472—74. S. A. Sørensen. En Notits om Jakob Dannefer. S. 474—76.

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. II. Række. 6. Bd. 1.—3. H. Kbh.

Af indholdet fremhæves: P. Hauberg. Gullands Myntvæsen. S. 1—72. — J. Kornerup. Nogle Bemærkninger vedrørende Roskilde Domkirkes Bygningshistorie. S. 73—96. (Jfr. Aarb. f. N. Oldk. og Hist. 1890.) — C. Kjer. Er den skaanske eller den sjællandske Kirkeret den ældste? S. 124—46.

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1864—65. Register til Aargangene 1836—63. Kbh. 328 s.

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udg. af Generalstaben. 5. Bd. 1. H. S. 1—107. Kbh.

Aktstykker, nærmest vedrørende Forholdet til Sverig 1810—11. S. 1—78. — Niels Rosenkrantz's egenhændige Breve til Frederik VI 1810—11. S. 79—107.

Museum. Tidsskrift for Historie og Geografi. Redaktion: C. Bruun, A. Hovgaard, P. F. Rist. Aarg. 1891. 1.—2. Halvbd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: I 1. halvbd. En kjøbenhavnsk Urtekræmmers Levnetsløb. Meddelt af S. Elvius og P. F. Rist. S. 1—30, 90—102. — T. Lund. Frederik den Anden af Danmark. S. 31—46. — Af Carl Bernhards Erindringer. Det Brun'ske Hus. S. 47—54. Frederik VI og Christian VIII. S. 54—55. — C. V. Christensen. En Tyveproces i 1699. S. 56—64. — L. Bobé. Ernst og Charlotte Schimmelmann. Bidrag til deres Karakteristik. S. 65—89. — S. B. Thrige. Ungdomserindringer. S. 103—28. — En Brevvexling fra Struensee-Tiden. (Rousseausk Interiør fra Danmark.) Ved J. Bloch. S. 129—54, 249—87, 346—80. (Mellem E. H. Schimmelmann og A. A. F. Hennings.) — C. Correus. Fortid og Nutid i Skanør og Falsterbo. S. 155—82. — G. L. Grove. Efterspillet paa et bornholmsk Gilde i Aaret 1684, belyst af samtidige Tingsvidner. S. 183—87. — C. A. Thyregod. Kulturhistoriske Smaatræk fra Jyllands Fortid. Ost og Smør. S. 188—92. — E. Holm. Striden om Kjøbenhavn som Universitetsstad. (1771—1795.) S. 193—208. — En Kobbersmeds og Luftskippers Gjenvordigheder. Meddelt af O. Nielsen. S. 209—48. — A. Tuxen. Garnisonsliv i Helsingør i Christian den Femtes Tid. En kulturhistorisk Arkivstudie. S. 313—45. — I 2. halvbd. L. Koch. Hvorledes Sammensværgelsen mod Struensee kom i Stand. S. 1—21. — V. Bang. De danske Kjøbstæders Oprindelse. S. 22—43. — F. J. Mejer. Henrik Wegner og hans Familie. S. 44—58. — C. A. Thyregod. Kulturhistoriske Smaatræk fra Jyllands Fortid. Tallotteriet. S. 59—64. Lægevæsen.

S. 376—80. — N. Bogh. Bidrag til Kunstnerparret Heibergs Karakteristik. S. 79—104. — J. Bidstrup. Et Ægteskabsløfte. S. 105—16. — To Breve fra Rasmus Rask. Meddelte af L. Daae. S. 117—20. — —nn. Huset C. H. Donner. S. 161—70. — F. C. Schiøtt. Minder fra Frederik den Syvendes Rejse i Holsten og Lauenborg. S. 171—80. — To Breve fra Holberg. Meddelt af J. Bidstrup. S. 180—88. — Brev fra P. A. Heiberg til Rahbek. Meddelt af O. B. Wroblewski. S. 189—206. — E. Collin. Det kongelige Theater for hundrede Aar siden. S. 207—10. — C. Blinkenberg. Carl Ludvig Müller. S. 233—41. — Kjøbenhavns Bombardement i 1807. Brudstykke af et samtidigt Manuskript. Meddelt af H. Thalbitzer. S. 242—57. — F. R. Friis. Tyge Brahe og Italienerne. S. 258—71. — M. K. Zahrtmann. De to Generaler Bohn. S. 272—307. — H. Trier. Af Baggesens Rejseliv. S. 308—12. (Af Strøms papirer.) — Breve fra Christian Wilster til N. C. L. Abrahams. 1818—19. Meddelte af A. Abrahams. S. 313—63. — S. Levysohn. Et gammelt Orgel paa Fredriksborg. S. 364—75.

Danskeren. Tidsskrift for Land og By. Udg. af Fr. Nygård og L. Schrøder. 5. Bd. S. 194—386. 6. Bd. 7. Bd. S. 1—192. Kolding.

Af indholdet fremhæves: I 5. bd. N. F. S. Grundtvigs Breve fra England til Dronning Karoline Amalie. Ved F. L. Grundtvig. S. 195—220. — Fr. Nygård. Unge danske teologer fra 1827—1829. (Af Chr. Sigfred Leys papirer.) S. 220—41. — H. L. Schrøder. Peter Hiort Lorenzen. F. d. 24. Januar 1791, d. d. 17. Marts 1845. S. 323—50. — I 6. bd. I. Falbe Hansen. Har Grundtvig haft Forgængere paa Højskoleundervisningens Omraade? S. 1—22. — Ordsprog, Oversættelser og Indfald af N. F. S. Grundtvig. Ved F. L. Grundtvig. S. 65—80. — L Wagner. Louise Conring. S. 129—38. — H. Nutzhorn. Niels W. Gade. S. 142—69. — N. A. Hansen. Docent N. J. Fjord. S. 216—39. — L. Wagner. Niels Thomsen. Et Blad af den ældre Opvækkelses Historie. S. 239—53. — J. Appel. Ludvig Valentin Lorenz. S. 363—75. — I 7. bd. Dagbogsoptegnelser af Sigfred Ley om Grundtvig, Baggesen, Martensen m. fl. Ved Fr. Nygård. S. 39—58. — H. Nutzhorn. Niels Matthias Petersen 1791—1891. S. 65—88. — Folkefesten i Varde i Anledning af Kronprins Frederiks Formæling 1790. Ved J. Olsen. S. 88—97.

Vort Forsvar. 11. Aarg. Kbh.

Af indholdet fremhæves: O. Vaupell. Frederik Rudbek Henrik Bülow. Nr. 264—65. — Smaatræk af Bülow. Nr. 267. — Et Brev fra Maleren Lundbye til hans Moder. Nr. 270. (Fra 20/4 1848.) — A. Larsen. Peder Skram. Nr. 271—72. — E. Neergaard. Kaptejn i 18de Infanteri-Regiment Niels Peter Andersen. Nr. 274. — J. Meyer. Herluf Trolle. Efter trykte Kilder. Nr. 276. — J. Clausen. Et historisk Tilbageblik paa Forsvarssagen. Nr. 279—80. — C. Gamborg. Ungdomsminder fra 1848. Nr. 280—83, 85, 87. — O. Vaupell. Olaf Rye. Nr. 285—86. — H. L. Møller. Christian den Fjerde. Nr. 287—88. — O. Vaupell. Viliam Egmont Alex Clausen. Nr. 288.

Militært Tidsskrift. 20. Aarg. Kbh.

Af indholdet fremhæves: A. Tuxen. Marechal af Frankrig Valdemar Løvendal og hans Forhold til Danmark. S. 73—124. —

H. Kiær. De første Husarer i Danmark. S. 236—47. — En Udtalelse af General Trochu om den i 1870 paatænkte franske Østersøexpedition. S. 340—45.

Geografisk Tidsskrift. 11. Bd. 1.—4. H. Kbh. 4⁰.

Af indholdet fremhæves: P. Eberlin. Zeni-Gaadens Løsning. S. 4—6. — P. Lauridsen. Vitus J. Beering og W. H. Dall. S 41—57. — C. Ryder. Tidligere Expeditioner til Grønlands Østkyst nordfor 66° N. Br. S. 62—107.

Samlinger til jydsk Historie og Topografi. 2. Række. 3. Bd. 1.—2. H. Aalborg. S. 1—194.

Fra Mols: Et Vedtægtsbrev og et Grandebrev (efter Provst Begtrups Manuskript). Ved L. J. Bøttiger. S. 1—25. — A. Barfod. Bidrag til Øklosters og Oxholms Historie. S. 26—70. — Fr. Meidell. Om Skanderborg i Aarene 1617—1627. S. 71—88. — V. Bang. Prøve paa tidligere Embedsstil. S. 88—91. Felberedernes Lavsskikke. S. 92—93. Fra Overtroens Tid. S. 94—95. — J. V. Nissen. Bidrag til Skildringen af Forhold i Nørre og Sønder Herred, Randers Amt, i Tiden fra 1850 og derefter. S. 97—148. — Videbrev for Andkær by under Hvilsberggård, Vejle amt. Meddelt af P. Hansen. S. 149—58. — M. H. Rosenørn. Slaget paa Grathehede. S. 159—80. — V. Bang. Familien Reenberg. S. 181—85. — H. D. Wulff. Meddelelser fra Aalborg Bispearkiv. 21. Fordelingen af Prædike-Tjenesten i Aalborg i Slutningen af det syttende Aarhundrede. S. 186—93.

Jylland. Maanedsskrift red. af F. v. Jessen. Okt.—Dec. 1891. Aarhus. 4⁰.

Af indholdet fremhæves: P. Hansen. Et Blad af „E Bindstouw“. S. 7—11. — E. Tang Christensen. Den jyske Bondes festlige Sammenkomster, saaledes som de har været holdte i Mands Minde. S. 12—15, 45—49, 74—77. — M. C. Pontoppidan. Ribe Stiftsmuseum. S. 40—44. — S. Müller. Jyllands Kunstnere. I. Christen Dalsgaard. S. 54—58. — Knud Skytte. Tyendeforhold på Landet i Jylland før og nu. S. 69—74. — A. Hansen. En Fortids- og Fremtidsby (Nykøbing på Mors). S. 78—82. — Raderinger I. A. H. Poulsen. En jydsk Bautasten (Tirslundstenen). S. 30—32. II. A. Nielsen. De sidste Ulve i Jylland. S. 94—96.

Sønderjydske Aarbøger. 1891. Udg. af H. P. Hanssen-Nørremølle, G. Johannsen og P. Skau. Flensborg.

Af indholdet fremhæves: H. P. Hanssen-Nørremølle. Nicolai Ahlmann. S. 20—27, A. C. C. Holdt. S. 27—29. — A. D. Jørgensen. Ullerup sogns ældre historie. S. 30—81. — M. Eskesen. Karsten Thomsen fra Frøslev. S. 82—108. — L. Schrøder. Konsulent Peter Jessen. Født 1. Februar 1846, død 9. August 1885. S. 109—28. — H. R. Hiort-Lorenzen. Christian VIII og Slesvigs Stænder 1842. S. 129—212. — G. Friis. Herredsfoged Nis Henriksen paa Haistrupgaard og hans Slægt. Genealogiske og Personalhistoriske Bidrag. S. 213—43. — C. Mule. Minder fra den yderste danske Sproggrændse i Sønderjylland. S. 256—63. — P. Lauridsen. Bidrag til Haderslev Amts Historie og Beskrivelse. II. Wallensteins Hær i Nordslesvig fra 1627 til 1629. S. 264—304. — G. Johannsen. Nationalejendommeligheder. S. 305—11.

Tímarit hins íslenzka bokmentafélags. XI. árg. 1890. Reykjavík.

Af indholdet fremhæves: J. Jónsson. Rannsóknir i forsögn Norðrlanda. S. 1—87. — J. Jónassen. Um læknaskipun á Íslandi. S. 177—250. — Smávegis. 1. J. Þorkelsson. Visur eptir Skúla landfógeta Magnússon. S. 100—112. 2. Brjef fra R. Kr. Rask til sira Arna Helgasonar. S. 251—56 (fra 1820).

Sunnanfari. Juli 1891—februar 1892. Utg. af J. Þorkelsson. Khöfn. 4⁰.

Af indholdet fremhæves: A. Nicolaisen. Pétur biskup Pétursson. S. 2—4. — Nokkir auðmenn á Íslandi á 15 og 16, öld. S. 10—11, 41—42. — Visur Konraðs Gislasonar. S. 13. — Ó. Daviðsson. Um Jón Arnason. S. 15, 33—34, 39—41. — Vilhjálmur Finsen. S. 17—18. — ι—ν. Hallgrímur biskup Sveinsson. S. 25—26. — Um háskola á Íslandi. S. 28—33. — S. Hjörleifsson. Gestur Pálsson. S. 37—38. — Eggert Theódór Jónassen. S. 49. — J. Þorkelsson. Þóttur af Mála-Davið. S. 52—56, 73—76. — Jón Pétursson. S. 61—62. — Haldór Fridriksson. S. 69—71. — Tryggvi Gunnarsson. S. 77—81.

Personalhistorisk Tidsskrift. 2. Række. 6. Bd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: Forskjellige Slægtebogsoptegnelser. Meddelt af E. A. Thomle. II. Borgermester Anders Jenssøn Helkands Optegnelser. S. 1—12. III. Mag. Jochum Angell's Optegnelser. S. 181—84. — L. Bobé. Fremmede Adelsslægter i Danmark. II. v. Reitzenstein. S. 12—23. — Fr. Krarup. Jørgen Iversen (Dyppel), Vestindisk Compagnies første Gouverneur paa St. Thomas. S. 23—45. — A. Heise. Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16de Aarhundrede. IV. Tange-Linien. S. 46—75. V. Stensballe-Linierne. S. 97—150. VI. Mester Godskalk Eriksen Rosenkrantz, Kristjern II's Kansler og Kejser Karl V's Raad, † 1545. S. 189—228. — H. W. Harbou. Lidt om Familien Rohweder. S. 75—80. — En narret Brudgom. Meddelt af E. A. Thomle. S. 80—83. — Et lille Bidrag til Fru Marie Grubbes Historie. Meddelt af D. H. Wulff. S. 84—85. — Fortællinger om Præsterne i Volden efter Reformationen. Meddelte af L. Daae. S. 150—73. Forhandlinger i konsistorium i anledning af, at Carl August Thielo søgte om at blive professor. Ved L. Koch. S. 173—76. — Brevveksling mellem J. O. Schack Rathlou og H. Treschow om dennes levnedsbeskrivelse af grev F. Danneskiold Samsøe. Ved L. Koch. S. 176—80. — Et træk af C. F. T. Lüttichaus liv. Ved L. Koch. S. 229—34. — E. A. Thomle. Familien Rendtler i Norge. S. 237—52. — A. Hagemann. Uddrag af Altens Kirkebøger 1705—1814. S. 253—62. — Til Familien Sneedorffs Historie. To Meddelelser af D. H. Wulff. S. 263—82. — Documenter til Familien d'Auberts Historie. Meddelte af H. J. Huitfeldt-Kaas. S. 283—94. — Hans Ehm og Jakob Sidenborg. Ved H. F. Rørdam. S. 294—97. — Genealogiske Smaastykker. I. En Hypothese om Familien Aall's Oprindelse. Af A. Skrike. S. 185—86. II. Hans Schrøder, adlet Løvenhielm's Herkomst. Meddelt af C. E. A. Schøller. S. 187—88. III. H. W. Harbou. Lidt om de ældste Led af Familien Dietrichson. S. 235—36. — Tillæg. O. G. Lundh. Dødsfald i Norge 1890. S. 1—26. L. Bobé. Dødsfald i Danmark 1890. S. 27—43.

Danmark. Illustreret Kalender for 1892. Udg. af Journalistforeningen i København. Kbh.

Af indholdet fremhæves: Minderuner 1891. W. Behrend. Niels W. Gade. S. 19—27. — P. Hansen. Johanne Luise Heiberg. S. 29—37. — C. Christensen. Docent N. J. Fjord. S. 39—47. — C. Ploug. Jens Finsteen Giødwad. S. 49—56. — E. Collin. Jacob Davidsen. S. 57—62.

Kirkehistoriske Samlinger. 4. Række. 2. Bd. 1.—2. H. S. 1—368. Kbh.

H. F. Rørdam. Rasmus Hansen Reravius. S. 1—53. Kirkelige Forhold paa St. Croix 1741 og danske Præster paa de vestindiske Øer i Midten af 18. Aarhundrede. S. 54—100. Herrnhutiske Præster i Aalborg Stift i Slutningen af Christian VI's Tid. S. 101—39. — Breve til Biskop Henrik Borneman i Aalborg. Ved D. H. Wulff. S. 140—79. — H. F. Rørdam, Antoniterklosteret i Præstø. S. 193—230. (Aftrykker 13 breve ang. klosteret i tiden 1507—1622.) Dr. Erik Eriksen Pontoppidan, Biskop i Trondhjems Stift. S. 231—62. Præsten Johannes Green i Agger ved Christiania. S. 263—72. (Utrykte aktst. Jfr. L. Daae i Theol. Tidsskr. f. den evang.-luth. Kirke i Norge. VII, 354 f.) Efterretninger fra Laaland. 1. Adkomstbreve for Præstekaldene i Fuglse Herred. S. 273—88. II. M. Hans Jørgensen Sadolins Fald. S. 288—99. III. Hr. Jakob Hansen Cuningham i Horslunde. S. 299—307. Af Mag. Morten Reenbergs Brevvexling. S. 308—22. — Smaastykker. C. Neergaard. Helligaandskapel og St. Mortens Kirke i Randers. S. 180—87. — E. Rørdam. Indskriften på døbefonten i Nordby kirke på Fanø. S. 187—92. — Et Brev fra Biskop Iver Hemmet i Ribe. S. 192. — Reformationsjubilæet i Aalborg 1717. Ved D. H. Wulff. S. 323—31. — C. V. Langkilde. Om Altertavlen fra den nedbrudte Kirke i Tvenstrup. S. 331—32. — Meddelelser fra Birkerød Præstearkiv. Ved Th. Møller. S. 332—40. — Præsten Peder Sørensen Haslings Testamente. S. 340—42. — Tre Breve fra Peder Fogh til Jens Worm. Ved V. Bang. S. 343—50. — C. Neergaard. Æbelholt Kloster Gaard i Jyllinge. S. 350—68. (Med 8 utrykte breve fra 1585.) — Om en Kalk, som har tilhørt Kjøbenhavns Kapitel. S. 368.

Nordisk Ugeblad for katolske Kristne. 39. Aarg. Kbh.

Af indholdet fremhæves: Katholske Klokker. S. 111. (Fra Sanderum kirke ved Odense.) — W. S. Danske Valfartssteder før og efter Reformationen. S. 183—87, 307—11, 54—57. — P. W. Schmitz. Populære Andagtsøvelser i Danmark henimod Slutningen af Middelalderen. S. 657—65, 73—79, 89—94.

Höjskolebladet. 1891. 16. Aarg. Kolding.

Af indholdet fremhæves: Ogsaa 25 Aars Skolevirksomhed. Nr. 2. (Rødkilde paa Møen.) — E. Tang Kristensen. Om Degne i Rybjerg i Salling. Nr. 5—6. — H.: Dalbysmeden. Nr. 7. — V. J. Hoff. Adolf Burchardi. Nr. 10—12. — Ch. Schrøder. Louise Conring. Nr. 17. — K. Rønne. Christian Frederik Rønne, tidligere Formand for den indre Mission. Nr. 19—32. — H. P. Hanssen-Nørremølle. Sønderjydske Foreninger. Nr. 30—32. — Korch. Lidt om Lærer-Uddannelsen nu og for hundrede Aar siden. Nr. 37—38.

— K. Nielsen. Fra Kjertemindeegnen. Et Bidrag til den fynske Opvækkelses Historie. Nr. 43—44. — F. Rønning. Niels Matthias Petersen. Nr. 44—45. — P. Pedersen. Folkeskolen i Vrigsted. Nr. 45. — P. Thomsen. Ryslinge Højskole. 1866—1891. Nr. 45—46. — M. Eskesen. Olaf Ryes Hundredeaarsdag. Nr. 47. — C. Hostrup. Til Minde om Josef Glæser. Nr. 49. — H. Rosendal. J. L. Heiberg. Nr. 51—52.

Vor Ungdom. Tidsskrift for Opdragelse og Undervisning. udg. af H. Trier og P. Voss. 1891.

Af indholdet fremhæves: Hos Pestalozzi i Burgdorf. Af C. L. Strøms Papirer. S. 1—47. — Livet i den lærde Skole og blandt Studenterne for 100 Aar siden. Af C. L. Strøms Papirer. S. 97—130. — J. Clausen. Til undervisningen i dansk literaturhistorie. Hvorledes skrives og tales der om det attende århundredes åndshistorie? S. 385—99.

Dania. Tidsskrift for Folkemål og Folkeminder, udg. for Universitetsjubilæets danske Samfund af O. Jespersen og Kr. Nyrop. 1. Bd. 1.—3. H. S. 1—252. Kbh.

Af indholdet fremhæves: Kr. Nyrop. Kludetræet. En sammenlignende Undersøgelse. S. 1—31. — Ældre bidrag til kundskab om danske almuemål ved P. K. Thorsen. I. Lackmanns optegnelser på angelbomål fra første halvdel af det 18de århundrede. S. 97—135. — A. Olrik. Tre danske folkesagn. 1. Et Starkad-sagn fra Sønderjylland, 2. Tislund-stenen, 3. Dannevirke og dronning Tyre. S. 136—53. — H. F. Feilberg. Bidrag til skræddernes saga. S. 165—97. — S. Bugge og A. Olrik. Røveren ved Gråsten og Beowulf. S. 233—45.

Aarbog for dansk Kulturhistorie, udg. af P. Bjerge. Kbh. 190 s.

P. Hansen. Bonde og herremand. Et tidsbillede fra hoveritiden. S. 1—83. — N. J. Termansen. Fra Malt Herred. Kulturhistorisk Skitse. S. 84—96. — H. F. Feilberg. Cyprianus. S. 97—124. — H. Nutzhorn. Fæstebonden Peder Smed i Bukkerup. S. 125—69. — Fra Vest-Jylland mellem Varde og Ringkjøbing. Aktstykker ved P. Bjerge. S. 170—84.

Tilskueren. 8. Aarg. Kbh.

Af indholdet fremhæves: H. Bang. Betty Borchsenius. Et Blad af dansk Theaterhistorie. S. 57—69. — J. Collin. Fra „den Collinske Brevsamling“. En Konflikt mellem J. L. Heiberg og C. Molbech. S. 121—47. — W. Behrend. Minder om Niels W. Gade. S. 148—64. — Breve til Vice-Admiral, Baron Dahlerup. (Fra ærkehertug Ferd. Maximilian og admiral Tegetthoff.) S. 186—91. — *** Monrads Stilling i 1864. S. 201—05. — Brev fra P. A. Heiberg til Kamma Rahbek. S. 270—72. — Af Præsten C. L. Strøms Ungdomsminder. I. Roskilde i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede. II. En Rejse i Norge Aar 1798. S. 628—41.

Tidsskrift for Kunstindustri. 7. Aarg. Kbh. 4°.

Af indholdet fremhæves: F. Hendriksen. Illustration, dens Fremstilling og Forhold til Bogtryk. S. 1—31. — C. Nyrop. Kjø-

benhavns og Hamburgs Vaaben og Sølvmærker. S. 32—38. — B. Olsen. De kjøbenhavnske Guldsmedes Mærker fra Tiden før Aaret 1800. S. 80—87, 164—70, 184—92. — P. Brock. Kongedragter paa Rosenborg. Christian den Fjerdes og Frederik den Tredies Dragter. S. 88—99. — H. C. Bering-Liisberg. I Anledning af Industriforeningens Rokoko-Udstilling. Bemærkninger om forrige Aarhundredes Stil. S. 101—18. — K. Arne-Petersen. Møblerne paa Rokoko-Udstillingen. S. 132—45. — B. Olsen. Eremitager og Servanter. S. 156—64.

Vort Landbrug. Et Ugeblad for den danske Bonde. 10. Bd. Kbh.

Af indholdet fremhæves: Brink-Lassen. A. Burchardi. S. 93—96. — Chr. Christensen. Bidrag til Kornrensningens Historie. S. 389—95. — N. Rasmussen, Søkilde. Skyldsætning, Hartkorn og Skatter. S. 663—68, 75—78.

Illustreret Tidende. 32. Bd. (1. okt. 1890—30. sept. 1891). Kbh.

Af indholdet fremhæves: Z. Nielsen. C. C. Møller og Flakkebjærg. — J. P.: Professor Lehmann. Nr. 1. — Cab.: Rasmus Malling-Hansen. Nr. 2. — P. Johansen. Jørgen Valentin Sonne. Nr. 3. — Cab.: Tohundredaarsdagen for Tordenskiolds Fødsel. C. L.: Godsejer Oldenburg. Nr. 4. — Haandværkerforeningens 50 Aars Julilæum. Nr. 7. — J. Petersen. Etatsraad S. E. Larsen. J. Meincke. Etatsraad L. P. Holmblad. A. Hammerich. Niels Ravnkilde. H. C. Bering-Liisberg. Christian Vtes Anker paa Rosenborg. Nr. 9. — H. P. Hanssen-Nørremølle. Kampen for Danskhedens Bevarelse i Nordslesvig. IV. Forhenværende Repræsentanter til Landdagen, Rigsdagen og Provinslanddagen. Nr. 10. — A. Güntelberg. Den danske Flaade. Nr. 13—19, 21, 24—25. — Johanne Louise Heiberg. Nr. 14. — W. Behrend. Niels Wilhelm Gade. Nr. 15. — C.: N. J. Fjord. Nr. 16. — H. R. Hiort-Lorenzen. Peter Hiort Lorenzen. Født den 24. Januar 1791. Nr. 17. — C. Lehmann. Borgmester Knudsen. E. Collin. Ritzaus Bureau. Nr. 18. — E. Schiødte. Theofilus Hansen. Nr. 22. — R. E. Turned. St. Croix. Nr. 22—23. — C.: Etatsraad Soldenfeldt. Nr. 23. — C.: Justitiarius Schlegel. Nr. 24. — Kæltringliv. Fortalt af en Lærer fra Salling ved E. Tang Kristensen. Nyboder. Nr. 26. — B. M.: Generalkonsul Pontoppidan. C.: Etatsraad H. A. Clausen. Nr. 27. — C.: Frøken Conring. Nr. 28. — Elisabeth Holst. Nr. 29. C.: Konferensraad Rothe. Nr. 33. — A. Aumont. Fra Theatrets Fortid. Spredte Bidrag til dansk Theaterhistorie. I. Henrich Wegner. Nr. 33. II. Økonomiske Forhold blandt Skuespillere for 100 Aar siden. III. Fremmedes Adgang til Generalprøver. IV. En Ansøgning fra Caroline Müller f. Halle. Nr. 36. V. Til Fr. Schwartz' Karakteristik. VI. Skuespillerne Rosing og Arends tænker paa anden Levevej. Nr. 42. VII. Vilhelm Wiehe og Kristiania Theater. VIII. Et Brev fra Preislers Svoger, Zinn, til Jfr. Devegge. Nr. 48. — H. C. A. Lund. J. F. Giødwad. Nr. 35. — E. Schiødte. Kjøbenhavnske Haandværksmestre. I. Niels Mathiesen. J. V. Unmack. Nr. 36. II. C. Wienberg. C. Licht. Nr. 38. III. H J. Dobel. Hans Christensen. Nr. 40. IV. Zink- og Metalstøber L. Rasmussen. Nr. 43. V. Malerfirmaet C. Møllmann & Ko. Nr. 45. VI. Severin og Andreas Jensen. Nr. 47. VII. Malerfirmaet Bernh. Schrøder,

Nielsen & Hansen. Nr. 50. VIII. Lervarefabrikant Herman Kähler. Nr. 52. — Prinsesse Wilhelmine. Nr. 36. — Professor Kiærskou. W—d. Balduin Dahl. A. T.: Paradis- og Helvedesbakkerne paa Bornholm. Nr. 37. — Ludvig Valentin Lorenz Nr. 38. -- Biskop Pjetur Pjeturson. Nr. 39. — J. Meyer. Augusta Marie Hall, født Brøndsted. Nr. 41. -- V. Bergsøe. Etatsraad Müller. Nr. 50, jfr. Nr. 52. — S.: Kolding. Nr. 52.

Nordstjernen. Aarg. 1890—91 (5. okt. 1890—27. sept. 1891). Kbh.

Af indholdet fremhæves: Peder Tordenskjold. Nr. 4—5. — C. Neergaard. Ruinerne af Antvorskov Kloster. Nr. 7. — Jul. S. Docent Fjord. Nr. 17. — C. Nyrop. Nogle Meddelelser fra en Ruslandsrejse. Nr. 18—20. — C. Licht. Nogle gamle Indgraveringer fra Kronborg Kommandanttaarn. Nr. 45.

II. Særskilt udgivne skrifter.

Salmonsens store illustrerede Konversations Leksikon for Norden. Kbh. 1. H. 64 s.

A—Aarhus.

N. C. Frederiksen. En engelsk Fejltagelse og forskjellige Spørgsmaal vedrørende Forholdet mellem gamle Briter og Skandinaver. (Naturen og Mennesket. Illustreret Maanedsskrift for Naturkundskab og Naturbeskrivelse. 6. Bd. S. 209—31.)

Povl Helgesens historiske Optegnelsesbog, sædvanlig kaldet Skibykrøniken. Paa Dansk ved *A. Heise.* 2. (sidste) H. (Skrifter udg. af Selsk. til hist. Kildeskrifters Oversættelse. 2. Række. 4.) Kbh. S. 81—220.

F. Barfod. Danmarks Historie fra 1536 til 1670. 1. Bd. Fra 1536 til 1563. XIII + 346 s. 2. Bd. Fra 1563 til 1625. S. 347—848. Kbh.

L. C. Müller. Danmarks Historie fortsat (40.—41. H.). 5. Dels 8.—9. H. Danmark-Norge under Adelsvælden. Udg. under Ledelse af J. T. A. Tang. Kbh. S. 385—576.

O. Vaupell. Den nordiske Syvaarskrig 1563—1570. Kbh. 196 s.

A. Moltke. Daniel Rantzaus Tog til Østergötland (1567—68). Ved Udv. for Folkeoplysningens Fremme. Kbh. 86 s.

T. Lund. Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede. I. Indre Historie. 11. Bog. Dagligt Liv. Bryllup. Kbh. 547 s.

Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558—1660. Udg. ved *V. A. Secher* af Selsk. for Udg. af Kilder til dansk Hist. 3. Bd. 1. H. S. 1—160.

Jan. 1596—juli 1603.

Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. Udg. ved *C. F. Bricka* og *J. A. Fridericia* af Selsk. for Udg. af Kilder til dansk Hist. 17. H. (1628—1631.) II + 233 s. 18. H. (Tillæg.) V + 160 s. Kbh.

H. C. Bering Liisberg. Christian IV. Danmarks og Norges Konge. Populær Skildring. For Krigshistoriens Vedkommende bearbejdet af A. Larsen. Historisk illustreret. 4.—12. H. Kbh. S. 105—388. 4°.

H. Rørdam. Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede. I. Bd. 2.—3. H. Kbh. S. 193—572.

Den kongelige Historiograf Steffen Hansen Stephanius. (Slutning.) S. 193—275. — Nogle Breve til Dr. Johannes Meursius. S. 276—88. — To Dagbøger fra Kalmarkrigens Tid, 1611—12. S. 289—319. — Prøvelse af en nys fremkommen Oplysning om Skibykrønikens Forfatter. S. 320—36. — Bidrag til Historieskriveren Andreas Hojers Levned. S. 337—515. — Hans Theophilisen Sadolins Dagbog fra det 17de Aarhundrede. S. 516—54. — Smaastykker. Om Ansættelsen af en Bogtrykker ved Sorø Akademi 1641. S. 555—56. Henning Jørgensen Brand og Anne Urne. S. 557—63. Brev fra en Herremand til hans Foged 1635. S. 564—66. En Formaning given en Adelsmand. S. 566—69.

E. Holm. Danmark-Norges Historie i Frederik IV's sidste ti Regeringsaar (1720—1730). 2.—3. (sidste) H. (O. m. t.: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720—1814). 1. Bd. 2.—3. H.) Kbh. S. 193—597 + s. 33—119 + XX s.

E. Holm. Den dansk-norske Stats Stilling under Krigene i Evropa 1740—42. (Indbydelsesskrift til Universitetets Aarsfest i Anledning af Kongens Fødselsdag. S. 1—60. Kbh. 4°.)

R. Petersen. Minder fra Øresundskysten. Historiske Skildringer. Kbh. 275 s.

S. B. Thrige. Fredrik den sjettes Historie. Ved Udv. for Folkeoplysningens Fremme. Kbh. 190 s.

O. Lütken. Les Danois sur l'Escaut (1809—1813). Kbh. 172 s.

F. Falkenstjerne. Den grundlovgivende Rigsdag. Historisk Skildring. (Studentersamfundets Smaaskrifter Nr. 121—122.) 53 s.

N. Neergaard. Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie 1848—66. Med Portræter af ledende politiske Personligheder. 8.—11. Lev. Kbh.

Den dansk-tydske Krig 1864. Udg. af Generalstaben. 2. Del. Kbh. XX + 448 + 119 s. samt 20 tavler.

C. T. Sørensen. Erindringer fra første Regiment 1864. Kbh. 124 s.

H. St. Helms. Ungdomserindringer fra Sønderjylland samt mit tyske Fangenskab. Aarhus. 128 s.

O. Sommer. Vort Opbrud fra Byen Slesvig i Februar 1864. Barndomserindringer, nedskrevne 25 Aar senere. (Smaastykker. Ved Udv. for Folkeoplysningens Fremme. 16. Bd. S. 400—25.)

J. C. Christensen. Kort Udsigt over den reviderede Grundlovs Tilbliven. Kolding. 62 s.

A. Duus. Folkelig Politik. Politiske Kritiker. II. Kbh. 215 s.

E. Brandes. Fra 85 til 91. En politisk Oversigt. Kbh. 87 s.

Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere, udg. af *M. Galschiøt.* 43.—48. Lev. Kbh. Folio.

Z. Nielsen. Sydvestsjælland. S. 485—92. — S. Schandorph. Minder fra gamle Dage og fra nye Tider. S. 493—546. — C. St. A. Bille. Fra Holbæk Amt. S. 547—92. — P. Fr. Rist. Rundt om Roskildefjord. S. 593—628.

Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden. I Uddrag udg. ved *L. Laursen* af Rigsarkivet. 1. Bd. 2. H. Kbh. S. 241—480. [1581—1634.]

C. Bruun. Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner. 30.—33. Lev. Kbh. 3. Del. S. 1—192.

J. B. Løffler. Gravmonumenterne i Ringsted Kirke. Med 15 Tavler efter Tegninger af M. Petersen og J. B. Løffler. Kbh. X + 45 s. + 15 tavler. Folio.

P. F. Koch. Fundatser og Bestemmelser vedrørende Vemmetofte adelige Frøken-Kloster og dets Godser samt Meddelelse om samme Klosters oeconomiske Udvikling og Stilling fra dets Stiftelse 1735 til Udgangen af Aaret 1890. Kbh. 376 s.

Bidrag til Hellum Herreds Beskrivelse og Historie, samlede af *Kl. Gjerding* og udg. ved *D. H. Wulff.* Udg. af Selsk. for jydsk Hist. og Topografi. 2.—3. H. Aalborg. S. 97—248.

Gamle Minder eller det Hammerum Herred, som forsvinder. 1.—3. H. Herning. 1889—91. 166 s.

G. Schleisner. Samsø og dens Befolkning. En Fremstilling af Levevilkaarene samt Undersøgelse af Fødsels- og Dødelighedsforholdene 1815—89. Kbh. 116 s.

Øen Anholt i sagn og sæd efter gamle folks mundtlige meddelelser. Udg. af *E. Tang Kristensen.* Kolding. 128 s.

E. Tang Kristensen. Øen Holmsland og dens Klit, beskrevet, særlig med kulturhistoriske Hensyn. Viborg. 64 s.

Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt Fornbréfasafn. Gef. út af hinu íslenzka bókmentafélagi. III. bd. 2. h. Khöfn. S. 193—576.

1363—94.

N. T. Olsen. I Drift med Isen i Kara-Havet (Dijmphna Expedition). (Smaastykker. 16. Bd. Ved Udv. f. Folkeoplysningens Fremme. S. 265—312.)

Dansk biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537—1814. Udg. af *C. F. Bricka.* 33.—40. H. (5. Bd. Faaborg—Gersdorff.) Kbh. 630 s.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset.* Danmarks Adels Aarbog. 1892. 9. Aarg. Kbh. XVI + 459 s. 16⁰.

S. Elvius og *H. R. Hiort-Lorenzen.* Danske patriciske Slægter. Med 26 Portrætter og Vaaben. Kbh. 358 s. (O. m. t.: Danske patriciske Slægter. 1. Samling.)

Kjøbenhavns Universitets Matrikel, udg. af *S. B. Smith.* 2. Bd.

1667—1740. 1.—2. H. Kbh. S. 1—160. 4⁰. [1667—88.]

Oplysninger om nulevende Studenter, dimitterede til Kjøbenhavns Universitet 1841. Kbh. 7 s.

Fortegnelse over Studenterne fra Aaret 1851. Ved Mindefesten d. 21. Okt. 1891. Gjennemseet og suppleret af Genealogisk Institut. Kbh. 11 s. 4⁰.

Den danske Lægestand. 6. Udg. ved *K. F. Carøe* og *J. H. Selmer*, under Medvirkning af *F. L. E. Smith.* I genealogisk Henseende med Bistand af *S. Elvius.* Kbh. VI + 429 s.

G. Brandes. Det moderne Gjennembruds Mænd. En Række Portræter. 2. gjennemsete Udg. Kbh. 407 s.

Samling af Officersportræter paa det Kgl. Garnisonsbibliothek i Kjøbenhavn. (Militær Tidende. Udg. af H. Jenssen-Tusch. 1. Aarg. Sp. 115—18. Aarhus.)

G. Nielsen. H. C. Andersen. (Foredrag og festtaler. Århus. S. 7—49.)

H. Bang. Ti Aar. Erindringer og Hændelser. Kbh. XVIII + 275 s.

Et Øjebliksbillede af C. Berg, tegnet af den danske Presse. Kbh. 79 s.

V. Birkedal. Personlige Oplevelser i et langt Liv. 3. Afd. Kbh. 177 s.

J. Clausen. I Anledning af Pastor Vilhelm Birkedals „Personlige Oplevelser". Odense. 67 s.

K. Appel. Pastor Joh. Clausens Dom over Ryslinge Valgmenighed og Pastor Vilh. Birkedal. Kbh. 32 s.

P. J. J. Bischoff. (Industri-Tidenden. 19. Bd. Sp. 186—88.)

J. L. Brandes. Mine Arbejders Historie. Kbh. 205 s.

H. R. Hiort-Lorenzen. Legatstamtavle for Chr. Muus f. Bruun's og for M. B. Bruuns Legat. Kbh. *1890.* 31 s. 4⁰.

G. L. Wad. Etatsraad Jørgen Elers og Elers' Collegium. I Anledning af Tohundred-Aars-Jubilæet den 29. November 1891. Kbh. 31 s.

Jfr. Personalhistorisk Tidskrift. 2. R. III. Bd.

M. Fibiger. Clara Raphael — Mathilde Fibiger. Et Livsbillede. Kbh. 251 s.

C. L. With. Lorens Heinrich Fiskers Liv og Levnet. Et historisk Bidrag tildels efter utrykte Kilder. Kbh. 104 s.

V. Storch. Docent N. J. Fjord. (Tidsskrift for Landøkonomi. 5. R. 10. Bd. S. 425—97.)

R. Henriques. Niels W. Gade. (Studentersamfundets Smaaskrifter Nr. 125—126.) Kbh. 32 s.

Mindeblade om Fru Asta Grundtvig. Kbh. 79 s.

Indeholder foruden ligtaler etc. også s. 7—25 en levnedsskildring.

H. Schwanenflügel. Peter Andreas Heiberg. En biografisk Studie. Kbh. 599 s.

J. L. Heiberg. Et Liv gjenoplevet i Erindringen. Udg. af *A. D. Jørgensen.* I. B. 530 s. II. Bd. 361 s. Kbh.

J. Herold og *L. F. Petersen.* Stamtavle over Familien Herold. Tværoktav. Kbh. 8 s.

G. Norrie. Georg Heuermann 1723—1768. Et bidrag til dansk-norsk medicinal- og kulturhistorie. Kbh. II + 198 s.

C. Hostrup. Erindringer fra min Barndom og Ungdom. Kbh. 319 s.

J. C. Joensen. Slægtregister over Kongsbonde i Bø, Gutte Joensens Efterkommere. Godthaab.

V. Ingerslev. Stamtavle over Familien Ingerslev. Præstø. 23 s.

L. Jørgensen. Mine Erindringer. Efter hans Død udg. som Manuscript for Slægt og Venner. Kbh. 378 s.

A. Lowzow. Mindeskrift om Maleren Jens Juel og Hustru Rosine Dørschel. Trykt som Manuskript. Kbh. 7 s.

Generallieutenant W. F. L. Kauffmann. (Militær Tidende. Udg. af H. Jenssen-Tusch. 1. Aarg. Aarhus. Sp. 91—94.)

I samme tidsskrift findes talrige officersnekrologer.

Th. Graae. Uwe Jens Lornsen. En politisk historisk Studie. Kbh. 193 s.

Rasmus Lunds Sange. Med et Mindeord af *Lillelund.* Manuskript for Venner. Nykøbing, Mors. 197 s.

F. Meisler. Opfostringshusdrengen Nr. 101. 2. (forøgede) Udg. Kbh. 200 s.

A. Hey. Christen Christensen Møller, „Gamle Møller“ fra Flakkebjerg. Bidrag til en Levnedsskildring. Kbh. 222 s.

N. W. T. Bondesen. Små mindeblade om N. M. Petersen professor i de oldnordiske sprog ved Københavns universitet. Kbh. 82 s.

Peter Rørdam. Blade af hans Levnedsbog og Brevvexling fra 1806 til 1844, udg. af *H. F. Rørdam.* Kbh. VIII + 312 s.

Stamtavle over Slægten efter Fr. J. Sass, Datter af Forpagter Sass, Klausholm Mølle. Randers. 12 s.

Provst H. Chr. Sonne og Thisted Arbejderforening i Aarene 1866—1891 ved Foreningens 25-Aars Jubilæum. Kbh. 48 ÷ 16 s.

J. V. Sonne. (Aaret rundt. Maanedsskrift for Hjemmet. S. 29—33.)

J. H. Deuntzer. Henrik Stampe. Meddelelser om hans Liv og hans Virksomhed. (Indbydelsesskrift til Universitetets Reformationsfest. S. 1—132. Kbh. 4⁰.)

Fr. Wedel. Hans Tavsen. Tilligemed et Digt af B. S. Ingemann. Odense. 24 s.

Thorvaldsen, hans Liv og hans Værker. Et Billedværk. Med Text af *S. Müller.* Kbh. 5.—12. H. S. 65—192. 4⁰.

A. Wilde. Fra Sø og Land. Kbh.

Fortegnelse over skrifter udg. af rabbiner A. A. Wolf. Kbh. 7 s. (ud. tit.).

V. Falbe-Hansen og *W. Scharling.* Danmark i 1890. Supplementsbind til Danmarks Statistik. 7. (sidste) H. Kbh. S. 560—633 + IV + XXXXV s.

C. V. Nyholm. Grundtræk af Danmarks Statsforfatning. 4. forøg. Udg. Kbh. 150 s.

L. Holberg. Dansk og fremmed Ret. Retshistoriske Afhandlinger. Kbh. VI + 216 s.

Biskop Knud Mikkelsen og hans Glosser til Jydske Lov. S. 3—22. — Kilderne til Jydske Lovs Fortale. S. 25—83. — Dansk og engelsk Retsudvikling i Middelalderen. S. 87—143. — Leges Waldemari regis. S. 147—83. — Den lovgivende Myndighed i Riget og Landene i Middelalderen. S. 187—216.

Forarbejderne til Kong Kristian V.s danske Lov, udg. ved *V. A. Secher* og *C. Støchel* af Selsk. for Udg. af Kilder til dansk Hist. Kbh. 1.—2. H. S. 1—320.

Kong Christian den Femtis danske Lov. Ved Justitsministeriets Omsorg, under det juridiske Fakultets Tilsyn udg. og med Kildehenvisninger forsynet af *V. A. Secher*. Kbh. XLIV s. + 1063 sp.

V. Bang. Præstegaardsliv i Danmark og Norge i Tidsrummet fra Reformationen til det 17. Aarhundredes Slutning. Kbh. 317 s.

H. Scharling. Luther eller Grundtvig? Et Blik paa Nutidens danske Kirkeforhold. Kbh. 145 s.

F. Nielsen. Luther og Grundtvig. En kirkelig Lejlighedsbetragtning. Kbh. 92 s.

C. Jensen. Frå den sorte Skoles Tid. (Den danske Folkeskole. Udg. af Chr. Brøchner-Larsen. 3. Aarg. S. 156—57, 72—74, 87—89, 220—22.)

Jelling Seminarium 1841—91. Et Indbydelsesskrift til Seminariets halvhundredeaars Jubilæum. Odense. X + 108 s.
Ikke i boghandelen.

A. J.: Jonstrup Seminarium. 1791—1891. (Den danske Folkeskole. Udg. af Chr. Brøchner-Larsen. 3. Aarg. S. 145—49.)

J. Nörregård. Testrup Folkehöjskole 1866—91. Kbh. 81 s.

M. Strøm. Festskrift i Anledning af Elevskolens 75 Aars Jubilæum den 1. Februar 1891. Kbh. 163 s.

Danmarks gamle Folkeviser. Udg. af *S. Grundtvig*. 5. Dels 3. (sidste) H. Efter Forarbejder af S. Grundtvig udg. af *A. Olrik*. Kbh. 218 s. 4⁰.

J. C. H. R. Steenstrup. Vore Folkeviser fra Middelalderen. Studier over Visernes Æsthetik, rette Form og Alder. Kbh. VI + 329 s.

J. C. H. R. Steenstrup. Etudes sur les Chansons populaires danoises au Moyen-âge. (Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandl. i 1891. S. 1—36.)

E. T. Kristensen. Gamle Viser i Folkemunde. 4. Samling. Viborg. 352 s. (O. m. t.: Jydske Folkeminder. 11. Samling.)

J. Kamp. Danske Folkeæventyr, samlede fra Folkemunde og gjenfortalte. 2. Samling. Kbh. 244 s.

O. Kalkar. Ordbog til det ældre danske sprog (1300—1700). 17.—18. h. Kbh. 2. bd. S. 577—752. (Kollatstykke —långsom.)

H. F. Feilberg. Bidrag til en ordbog over jydske almuesmål. Udg. af universitets-jubilæets danske samfund. 7. h. Kbh. S. 481—560. (Grebpotte—harvedræt.)

Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid. Udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund. 2. Bd. 1. H. Kbh. 46 + XIV s.

Af indholdet fremhæves: J. Paludan. Gammel dansk Literatur i Upsala Universitets-bibliothek. S. 1—16. — O. Nielsen. Bidrag til Fortolkning af danske Stednavne. (Syvende Stykke.) S. 17—38. — Et Brudstykke af en gammel Skolebog, meddelt af C. Weeke. S. 39—46. (Ny kgl. saml. 4°. Nr. 813 x. Peder Lolles ordsprog.)

Kort og sandfærdig Beretning om den vidtudraabte Besættelse udi Thisted. Til alles Efterretning af Original-Akter og troværdige Dokumenter uddragen og sammenskreven (af *Arne Magnussen*). ·Paa ny udg. af *A. Ipsen.* Kbh. VI + 7 —112 s.

J. Baggesen. Riimbreve og poetiske Epistler. Ved *A. Arlaud.* 1. Saml. 1784—1808. (O. m. t.: Jens Baggesens Poetiske Skrifter. 2. Bd.) Kbh. 382 s.

Af indholdet fremhæves: Anmærkninger. S. 265—382.

Sýnisbók íslenzkra bókmennta á 19 öld. Út gefið hefur *B. Th. Melsteð.* Khöfn. XX + 348 s.

S. 339—48 gives korte levnedsskildringer af de i samlingen optagne forfattere.

P. Hansen. Den danske Skueplads. Illustreret Theaterhistorie. 9.—15. H. Kbh.

A. Aumont. J. L. Heiberg og hans Slægt paa den danske Skueplads. Statistiske Bidrag til dansk Teaterhistorie udg. ved J. L. Heibergs Hundred-Aarsdag. Kbh. 64 s. 4°.

J. Clausen. Kulturhistoriske Studier over Heibergs Vaudeviller. Udg. i Anledning af Hundredårsdagen for J. L. Heibergs Fødsel. Kbh. 176 s.

K. Nyrop. Nej. Et Motivs Historie. Kbh. 172 s.

August Bournonville's efterladte Skrifter. Udg. af *Ch. Bournonville.* Kbh. 325 s.

Af indholdet fremhæves: Bidrag til Operaens og Syngestykkets Historie. S. 53—75. — Vilhelm Holst. Frederik Hultmann. Vilhelm Wiehe. S. 77—85. — Adolf Rosenkilde. S. 87 - 92. Dramatiske Fremtoninger fra en svunden Tid. Danske Skuespillere. S. 93—

109. — Den danske Ballet. S. 157—71. — Skizze efter Erindring. Professor Palmer. S. 185—91. — Den 10. Marts 1826. S. 221—31. — Erindringer fra en uforglemmelig Tid. S. 233-44. (Om en rejse i Sønderjyll. 1850.) — Om Skandinavismen. S. 245—77.

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Udg. af *O. V. Koch*, *V. J. Mørk-Hansen* og *E. Schiødte*. 2. Saml. 4. Række. 4. Bd. 2.—4. H. 9 blade i folio. Kbh.

R. Mejborg. Om Bygningsskikke i Slesvig. Et illustreret Foredrag. Kbh. 32 s. 4⁰.

R. Mejborg. Slesvigske Bøndergaarde i det 16de, 17de og 18de Aarhundrede. Kbh. 1.—3. H. S. 1—76. 4⁰.

C. Christensen (Hørsholm). Agrarhistoriske Studier. II. Danske Landboforhold under Enevælden. I. Bd. Kbh. 267 + CXLVIII s.

E. Tang Kristensen. Gamle Folks Fortællinger om det jyske almueliv, som det er bleven ført i mands minde, samt enkelte oplysende sidestykker fra øerne. 1. afd. Om fortidens landbrug. Kolding. 104 s.

C. M. C. Kvoldsgaard. Spredte Træk af Landbolivet, optegnede i jysk Mundart. Udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund. Kbh. 171 s.

Festskrift i Anledning af Hedeselskabets 25-aarige Jubilæum d. 28. Marts 1891. Aarhus. 20 s.

E. Dalgas. Skov-Kulturer i Jyllands Hedeegne. 1.—4. Del. Aarhus. 1890—91. 139 s.

I indledningen o. a. s. gives bidrag til hedesagens historie.

K. Rørdam. Et Bidrag til Geologiens Historie i Danmark. (Naturen og Mennesket. Illustreret Maanedsskrift for Naturkundskab og Naturbeskrivelse. 5. Bd. S. 65—78.)

R. R. Westergaard. Bidrag til Elers's Collegiums Historie ved dets 200 Aars Jubilæum den 29. November 1891. Kbh. 189 s.

P. Hansen. Kjøbenhavns Brændevinsbrænderlaug 1741—1891. Udg. af Lauget i Anledning af dets 150 Aars Jubilæum den 27. October 1891. Kbh. 101 + 24 s.

L. Jørgensen. Afholdssagens Historie i Danmark. 4. forøgede Udg. Aarhus. 168 s.

A. Hammerich. Kjøbenhavns Musikkonservatorium grundet af P. W. Moldenhauer. 1867—92. Med en statistisk Fortegnelse over samtlige Elever af *J. D. Bondesen*. Kbh. 98 s.

O. Blom. Ældre Danske Metal og Jern Stykker. Et Forarbejde til Artilleriets Historie. Kbh. 2. (sidste) H. S. 121—280 + VIII s. 4⁰.

N. E. Tuxen. Kong Hans's Krigsskibe „Engelen" og „Maria". (Tidsskr. f. Søvæsen. N. R. 26. Bd. S. 147—96.)

Soldater-Læsning. Udg. paa Krigsministeriets Foranstaltning. Kbh. 16⁰. (Ikke i boghandelen.)

Nr. 1. Krigsminder fra Danevirke og Dybbøl. 99 s. — Nr. 2. Fortællinger af 18. Bataillons Historie. 58 s. — Nr. 3. Christian den Fjerde som Konge og Soldat. 62 s. — Nr. 4. Danske Boliger i gamle Dage. 44 s. — Nr. 5. Fortællinger af 9. Bataillons Historie. 99 s. — Nr. 7. Fortællinger af 17. Bataillons Historie. 63 s.

K. Carøe. Kjøbenhavns Natterenovation i ældre Tider. Kjøbenhavns Natterenovation 1800—70. (Tidsskrift for Sundhedspleje. 1. R. 2. Bd. S. 125—51, 167—94.)

J. Petersen. Koppeinokulationen i det 18de Aarhundrede særlig i Danmark-Norge. (Bibliotek for Læger. 83. Aarg. S. 267—302, 351—89.)

Ulovlig Medicinalhandel i forrige Aarhundrede. Meddelt ved *A. Helms.* (Ny Pharmaceutisk Tidende, red. af E. A. Petersen. 23. Aarg. Sp. 356—59.)

Klageskrift fra 1731 til Horsens magistrat.

J. Forchhammer. Herlufsholms Skoles Manuskriptsamling. (Herlufsholms lærde Skoles Program fra 1891. S. 3—56.)

Smaastykker.

6.

Om Grev Rantzau-Aschebergs sidste Dage.

Af H. R. Hiort-Lorenzen.

Om Schack Carl, Greve af Rantzau-Ascheberg, som spillede en saa skæbnesvanger Rolle under Hofrevolutionen imod Dronning Caroline Mathilde og Struensee og kort efter forlod Landet, da han var falden i Unaade hos de nye Magthavere, er det bekjendt nok, at han døde i Sydfrankrig 1789; men til hans Liv efter 1772 har man kun kjendt overmaade lidt. I et af de nyeste Værker om Hofrevolutionen 1772: „La Reine Caroline-Mathilde et le Comte Struensee par G. B. de Lagrèze“, Paris 1887, fortælles ganske kort derom. Efter et omflakkende Liv, idet han paa hvert nyt Sted skiftede Navn og Tjenestefolk og kun beholdt sin Sekretær Ernst, som tidligere havde tjent hos Struensee, og sin Elskerinde Sophie Livernet hos sig, kom han, fortæller de Lagrèze, til Avignon, hvor han haabede at finde den Ro, han nu elskede lige saa høit, som han før havde atraaet Hæder og Ære. I 1780 traf han her paa en engelsk Kaptain Sir O***, som gjenkendte ham. Denne Kaptain havde ledsaget Caroline Mathilde til Danmark og var bleven i hendes Tjeneste i Hestgarden. Han havde af Forbitrelse over den Dronningen overgaaede Medfart svoret at hævne sig paa Grev Rantzau, der som en Judas havde overleveret hende til hendes Fjender.

Da Sir O*** nu mødte Grev Rantzau, overvældede han ham med Fornærmelser, hvilket havde en Duel til Følge, i hvilken Rantzau faldt.

Denne romantiske Fortælling, hvis Kilde de Lagrèze ikke angiver, og hvis Usandsynlighed allerede fremgaaer deraf, at der ikke har tjent nogen Sir O*** i den danske Hestgarde, medens Caroline Mathilde var Dronning, har fremkaldt en ret eftertrykkelig Indsigelse fra en Franskmand, med hvem jeg ved et Tilfælde er kommen i Forbindelse. Det er en Hr. Léon Ravoire, som er Sekretær hos Mairen i Ménerbes, Arrond. d'Apt, Dpt. de Vaucluse, og som i nogle Breve har meddelt mig de efterfølgende Oplysninger, hvis Paalidelighed der ialfald for de historiske Datas Vedkommende ingen Anledning kan være til at drage i Tvivl.

Da Rantzau-Ascheberg kom til Frankrig, tog han først Ophold i Grevskabet Venaissin, som den Gang endnu udgjorde en Del af Pavens Besiddelser, og boede i nogen Tid paa Château-Neuf Calcernier, men da han hørte, at Hertugen af Cumberland [1]) ventedes til Avignon paa en Rejse, forlod Rantzau Egnen for at undgaa at træffe sammen med Hertugen og begav sig til Ménerbes, hvor han tog Ophold i Prinsessen af Tingrys [2]) Hus.

Om Byen Ménerbes giver Hr. Ravoire følgende Beskrivelse: Den ligger 32 Kilometer fra Avignon paa et langt, smalt Plateau mellem Floden Coulon og Bjerget Luberon i et stærkt kuperet Terræn. Seet fra Siden har denne Høideryg en vis Lighed med et for Anker liggende Skib; Forstavnen er et Slot, kaldet le Castellet, som i fordums Dage tjente til at dække den vestlige Bakkeskraaning imod fjendtlige Angreb, medens Agterstavnen er et andet Kastel, der baade skulde forsvare selve Plateauet og holde de ved dets Fod liggende

[1]) Caroline Mathildes næstyngste Broder Henrik Frederik, Hertug af Cumberland og Strathearn, Greve af Dublin, født 7. Maj 1745, død ugift 18. Sept. 1790.

[2]) Eléonore Pulchérie Joséphine du Laurens d'Oiseley, gift 11. Febr. 1765 med Hertugen af Montmorency-Luxembourg, Prins af Tingry, som døde 1788. Hun døde 9. April 1829 i Paris.

Forstæder i Ave. Ménerbes har spillet en betydelig Rolle i Religionskrigene; Luften er ren og i alle Maader tiltalende.

Paa dette Sted var det, at Grev Rantzau endte sit stormfulde Liv, og ikke i Avignon, saaledes som de Lagrèze og andre Forfattere meddele. I Ménerbes bevares endnu Traditionen om denne Mand, der her førte et Liv som Grand Seigneur ved Hjælp af den Pension, han til sin Død modtog fra Danmark. Ældre Folk, som Hr. Ravoire har kjendt personlig, have til ham omtalt Rantzau som en særdeles distingveret, elskværdig, aandfuld og høitdannet Adelsmand, der med Lethed talte baade Latin og Fransk. Han samlede i sit Hus Egnens Notabiliteter og gav hyppig Koncerter, der ledede af en paa den Tid berømt Komponist Aymond, og store Middagsselskaber. Han havde sin egen Kok Bilfeld[1]) med fra Danmark. En ikke ringe Del af sine Indtægter ofrede han til Kunstens Fremme, men ogsaa overfor Fattigfolk var han rundhaandet.

Rantzau stod i Forbindelse med adskillige af sin Samtids fremragende Franskmænd, bl. a. med Mirabeau, hvis Slot laa 15 Kilometer fra Ménerbes, og med Necker. Han var en opmærksom Tilskuer ved de Begivenheder, der forberedte Revolutionen, og da han erfarede Generalstaternes Sammenkaldelse, spaaede han Ludvig XVI's Død paa Skafottet.

I sine sidste Leveaar var Rantzau stærkt plaget af Gigtsmerter, som tilsidst tvang ham til næsten altid at sidde i en stor Rullestol, med hvilken hans Tjenere kjørte ham omkring. Han læste og skrev meget, og der siges, at han efterlod Memoirer, som efter hans Død skulle være komne i Hænderne paa en Madame d'Inguimbert paa Valréas, og som man efter min Opfordring nu er ifærd med at efterspore i Syd-

---

[1]) Mathieu (Mads?) Bilfeld giftede sig i Ménerbes med Rose Sermand og havde med hende to Sønner. Den ældste Frédéric Xavier var født 1787, deltog i alle det første Keiserdømmes Krige og avancerede til Oberst; under Louis Philippe var han Guvernør i Tuilerierne og døde 1848 i Avignon. Den yngste Søn Joseph, født 1795, var Maler og har havt mange Malerier udstillede paa Salonen i Paris.

frankrig. Han døde den 21. Januar 1789; hans Lig blev balsameret af Dr. Esprit-Calvet fra Avignon og nedsænket i en Grav i Ménerbes Slotshave. Om hans Død indeholder Kirkebogen i Ménerbes følgende, af Hr. Ravoire afskrevne Note:

1789.

Anno quo supra, die vero vigesima prima Januarii hora circiter tertia promeridiana (quod sciam) præmissa sanctæ romanæ fidei professione, præsentibus D^{no} Petro Moulin et D^{no} Honorato Carbonel, testibus notis et subsignatis, obiit illustrissimus et excellentissimus quondam D^{nus} D^{nus} Jacobus Carolus de Rantzau, baro de Wester, hisce in partibus nuncupatus, patria danus nec non regii ordinis Elephantis Eques auratus, postridieque prout ipse præoptaverat, intra septa pontificiæ arcis prædicti hujusce loci sepultus est.

Moulin. Carbonel. Chabran (Sognepræst).

Rantzaus Grav bærer følgende Indskrift, som han selv har forfattet:

D. O. M. Terram quam dissidenti abnegat ecclesia militarem Hospiti militari præbet pontifex rex. J^{bus} C^{lus} de Rantzau, cimber, obiit die 21. Jann. ann. D^{ni} 1789.

Citadellet med Slottet blev solgt under Revolutionen og tilhører nu en Privatmand, der sætter en Ære i at vedligeholde Gravstedet, som ligger midt i hans Have.

Rantzaus Elskerinde Sophie Livernet, som i Ménerbes gik for hans uægte Datter, kom efter hans Død i Huset hos Hertuginden af Gramont[1]) paa Slottet Caderousse, hvor hun

---

[1]) Godset Caderousse blev i 1667 af Paven oprettet til et Hertugdømme for et Medlem af Familien Gramont-Vachères. Den her omtalte Hertuginde af Gramont var Moder til Emanuel Marie Pierre Felix Isidor, Hertug af Gramont-Caderousse, født 25. Juni 1783, Pair af Frankrig 19. Novbr. 1831, død 25. Oktbr. 1840. Han blev i Novbr. 1827 af Carl X. anerkjendt som fransk Hertug og var gift med Armande de Vassé, født 26. December

døde mellem 1830 og 1835. Paa Caderousse hænger endnu et Portræt af Rantzau.

7.

Yderligere Oplysninger om Grev Valdemar Kristians Ruslandsfærd 1643—1645.

Af C. Nyrop.

Kort efter mine ovfr. S. 237 flg. trykte Oplysninger om Grev Valdemar Kristians Ruslandsfærd udkom der i Moskov en russisk Bog væsentlig om samme Emne, nemlig Dr. A. Golubzovs „Stridigheder i Trosspørgsmaalet ved det paatænkte Ægteskab mellem Kongesønnen Valdemar og Zarevna Irene" (Moskva, 1891, 384 S.). Med sædvanlig Velvilje har Hr. Professor Karl Verner hjulpet mig til at faa et Indblik i denne Bogs Indhold, og det har interesseret mig at se, at de to Arbejders Resultater væsentlig ere overensstemmende, saaledes som det ogsaa fremhæves af Hr. Statsraad Thor Lange i en Anmeldelse af dem i Dagbladet for 4. April 1892. — Der er dog et Par Punkter, som jeg kunde ønske at henlede Opmærksomheden paa.

Jeg har ovfr. S. 315 omtalt, at Russerne mente, at man i Danmark helst vilde have, at Greven blev i Rusland, og jeg har herved peget paa, at hans Søster Frøken Kristiane i et Brev til Moderen Fru Kristine Munk udtaler, at der blev „noksom stridt derfor, at man ikke gjærne vilde have haft ham tilbage igjen". Dr. G. synes at gaa ud fra, at Russerne nødvendigt maatte komme til denne Antagelse. Allerede da Hans Helms i Begyndelsen af 1641 (ovfr. S. 261) var i

1783, død paa Caderousse 24. Septbr. 1839. Begge deres Sønner ere døde, Hertug Fernand 24. Septbr. 1854 paa „Arctic" paa Hjemrejsen fra Washington, Hertug Ludovic 24. Septbr. 1865 efter at have ødelagt en umaadelig Formue. Med ham uddøde Hertugerne af Gramont-Caderousse, og Godset Caderousse blev udstykket.

Kjøbenhavn, fik han Indtryk af, at de danske Stormænd vare glade ved at faa Valdemar Kristian ud af Landet; under sit Ophold i Moskov blev denne kun daarligt støttet fra Danmark; da Gesandterne Oluf Parsberg og Sten Bille i Maj 1644 søgte om at maatte vende tilbage til Danmark (ovfr. S. 307—8), syntes de at ønske, at Greven blev i Rusland, og endelig beretter den Budbringer, Vasilij Apraxin, som Zar Alexiej Michailovitsch i Avgust 1645 — nogle Dage før Grevens Afrejse fra Moskov — sendte til Danmark for foreløbigt at notificere Tronskiftet, ved sin Tilbagekomst, at Kristian IV var vred over, at Valdemar Kristian ikke blev i Rusland.

Dette faar nu staa ved sit Værd, men naar Apraxin yderligere ved at fortælle, at man ikke paany vilde modtage Greven i Danmark, lyder det helt utroligt. Men desuagtet synes der at ligge Noget til Grund for hans Udtalelser, thi Valdemar Kristian er næppe — saaledes som jeg ovfr. S. 323 har antaget — vendt tilbage med Gesandterne. Disse kom til Kjøbenhavn først i Oktober 1645, men Apraxin, der endnu er her til Begyndelsen af November, kan fortælle, hvorledes han i Korfits Ulfeldts Hus blev haardt tiltalt af Leonore Kristine, der lod ham høre, at Russernes Optræden havde gjort hende broderløs. Det berettes da heller ingensteds positivt, at Valdemar Kristian kom tilbage med Gesandterne. Disses „Relation“ giver ingen Oplysning, da den er sluttet i den polske Grænsestad Dorgabus den 31. Avgust 1645; Beretningen i Büschings Magasin ender med, at Greven blev holdt fyrsteligt af den polske Konge paa Rejsen gjennem Polen, og Oberst Hans Friis' Meddelelser, som jeg har støttet mig til, naar jeg antog, at Greven vendte tilbage med Gesandterne, siger kun: „endelig begav vi os derfra [d. e. fra Dantzig) tilvands paa Kjøbenhavn“. Dette „vi“ kan godt forstaas, uden at det behøver at indbefatte Valdemar Kristian. Og det kan da være rigtigt, som det andensteds berettes (Hofman: Efterretn. om danske Adelsmænd, III, S. 231; Gjessing: Ny Samling af Jubellærere, II, 2, S. 280), at Greven inkognito „under en meklenborgsk Herremands Navn“ drog hjem tillands over Hamburg.

Herved forklares det, at Apraxin ikke har set ham i Kjøbenhavn; han er først kommen efter dennes Afrejse. Men kommen er han, thi det gaar ikke an med Russerne at antage, at han slet ikke mere kom hjem til Danmark. Frøken Kristianes Brev taler herimod, og da Svogeren Korfits Ulfeldt i Juni 1646 drog som Gesandt til Holland, skal Valdemar Kristian have fulgt ham (Hofman: Efterretn. om danske Adelsmænd, II, S. 247; III, S. 231). Slange ender forøvrigt sin Beretning om Grevens russiske Eventyr (Kristian IV's Hist., II, S. 1290) med at sige, at han „strax derefter gik til den kejserlige Armée“, og mærkeligt er det, at Kristian IV allerede i Oktober 1645, altsaa endnu inden Sønnen er vendt tilbage, er stærkt optagen af, i hvilken fremmed Magts Tjeneste han helst skal gaa, om han skal vælge Frankrig eller Tyskland. Kristian IV forhandler herom med Rigsraadet (se ovfr. S. 327), medens Apraxin endnu er i Kjøbenhavn, og muligvis har denne erfaret det, saaledes at det maaske er dette, der væsentlig ligger til Grund for hans Meddelelser [1]).

Russernes Antagelse om, at de Danske helst saa Valdemar Kristian vel anbragt i Moskov, kan have haft Indflydelse paa

---

[1]) Efterat Ovenstaaende var skrevet, har Hr. Dr. J. A. Fridericia velvilligt meddelt mig, at Kong Vladislavs IV i et Brev dateret Varshov den 15. November 1645 skriver til Kristian IV, at han „tilbagesender“ (remittimus) den fra Rusland hjemvendende Grev Valdemar sund og uskadt. Det synes altsaa, som om Greven først paa denne Tid er rejst fra Polen. Og Dr. Fridericia kan oplyse endnu Mere. Efter Renaudots Recueil hverver Greven den 1. Februar 1646 i Preussen og rejser i Slutningen af April s. A. til Kjøbenhavn; efter et i Holland bevaret Brev af 17. Marts 1646 fra den hollandske Resident i Helsingør har han i Mellemtiden været i Hamburg, og endelig viser et af ham udstedt Brev, at han i Maj 1646 er i Kjøbenhavn. Det er herefter næppe sandsynligt, at han, efter at være sluppen fra Moskov, tidligere har været blot en eneste Dag i Kjøbenhavn. — Efter Datoerne paa to i Rigsarkivet bevarede Breve fra ham var han den 23. Maj 1646 i Kjøbenbenhavn og den 25. Juni s. A. paa Valdemars Slot.

deres Optræden, men af væsentligere Betydning er sikkert en Betragtning, som Statsraad Thor Lange gjør gjældende i sin ovenfor nævnte Anmeldelse. Han siger: „Efter russisk Opfattelse var, og er det da tildels endnu, ligefrem en Skam for en ung Pige, om hendes en Gang indledede og allerede mere eller mindre offentlig bestemte Giftermaal ikke kommer i Stand. Støvet er derved ligesom faldet af Sommerfuglens Vinger; Bruden har tabt sin første Jomfrueligheds Glans." Her er sikkert en væsentlig medvirkende Grund, og før jeg gaar videre, skal jeg fremhæve et andet Punkt, hvor Statsraadens nøje Kjendskab til russiske Forhold sikkert ogsaa har truffet det Rette. Det er Spørgsmaalet om, hvorfor Valdemar Kristian maatte rejse den lange Omvej over Novgorod for fra Vilna at naa Moskov. Var Greven rejst den lige Vej, siger Statsraad Lange, „vilde han være ankommen lige før Jul, under hvilken den ortodoxe Zar efter Datidens Anskuelser næppe kunde have modtaget sin Gjæst med tilbørlig Prunk og Pragt. Strax i Begyndelsen af det nye Aar maa han heller ikke komme; den 5. Januar er en af de strengeste Fastedage i Kalenderen. Først efter Helligtrekonger og den store Vandindvielsesfest holder Greven den 21. Januar 1644 sit Indtog i Kreml."

At de Danske følte, at Michail Feodorovitsch trods Alt holdt Haanden over dem, skal efter Dr. G. ses af to Breve, som Marskal Pentz skrev til Præsten Mathias Velhaver 3 Timer efter den nævnte Zars Død. Han indskærper heri, at de Danske indtil videre skulle holde sig i deres Gaarde; for at undgaa enhver unødig Irritation maa de ikke vise sig paa Gaderne. Det er da ogsaa langt fra, at den ny Zar Alexiej Michailovitsch er den mod Greven og de Danske saa vennesæle Fyrste, som det strax kunde synes. Allerede den 17. Juli 1645 befaler han, at de Strelitzer, der bleve saarede ved Grevens mislykkede Flugtforsøg gjennem den Tverske Port, skulle have Pengegaver, og den ovfr. S. 289 nævnte Simon Schakovskij bliver dømt til Baalet, en Straf, der dog blev forandret til Forvisning. Forfølgelsen mod Velim Bjansli (ovfr. S. 324—5) er altsaa ikke enestaaende, og hertil kan

endnu føjes, at den 1643 i Moskov opførte protestantiske Kirke (ovfr. S. 294—5) i 1646 efter Zarens Befaling blev flyttet udenfor Byen.

Efter Dr. G. lagde de teologiske Stridigheder i høj Grad Beslag paa Datidens russiske Samfund, og som den, der ved denne Lejlighed særlig stod det imod, spiller Præsten Mathias Velhaver en væsentlig Rolle; der berettes bl. A. om, hvorledes en tydsk Konvertit Ivan Dorn forgjæves forsøger at bestikke ham. Han staar da ogsaa fra dansk Side væsentlig alene, thi naar det meddeles, at den ovfr. S. 242 nævnte Kammerjunker Georg Lode (Jurij Lot) deltager i den sidste teologiske Mundkamp, maa det tillige oplyses, at dennes Deltagelse er væsentlig betydningsløs. Om den i Wibergs Præstehistorie (I, S. 329) nævnte Everdrup Præst Rasmus Hansen, der skal have været „Præst for Grev Valdemar i Rusland“, forlyder der ingensteds Noget, saa han skal muligvis henføres til Grevens første Ruslandsrejse i 1641.

Forøvrigt synes Valdemar Kristians Følge paa forskjellig Maade at have givet Russerne god Grund til Forargelse. Ogsaa Dr. G. benytter den ovfr. S. 257 og 324 nævnte anonyme patriotiske Skribent, som han betegner som en Munk uden stor Dannelse, men som, efter Alt hvad han meddeler, maa have gjort flittige og nøjagtige Iagttagelser. Efter ham aabnede flere af de Danske strax efter deres Ankomst til Moskov Værtshuse dér, hvor de trak deres egne Landsmænd op men først og fremmest Russerne, som de saa endda haanede. Ja de Danske haanede ogsaa Zaren, Patriarken og Bojarerne, skjød med Lerkugler efter de Strelitzer, der vare satte til Vagt om dem, og krænkede baade i Ord og Gjerning russiske Kvinder. Men værst var dog deres Opførsel mod den ortodoxe Kirke. De haanede dens Ritus og Russernes mange Korsninger, de skjød til Maals efter de hellige Billeder, som de kunde se fra Grevens Gaard, ja en Gang styrtede de endda nogle saadanne Billeder ned fra deres Plads. Det kan herefter godt forstaas, at der maatte voxe et stærkt Had op imod disse Urostiftere, og Dr. G., der iøvrigt erkjender den Büschingske Beretnings væsentlige Rigtighed, gjør særlig

opmærksom paa, at dens Meddelelse om de russiske Bispers Indvielse (se ovfr. S. 283) er tendentiøs og fuldstændig falsk. Han gaar forøvrigt ud fra, at Beretningen i Büschings Magasin ikke er forfattet af Mathias Velhaver (jfr. ovfr. S. 238).

Naar det ovfr. S. 313 er antaget, at Nickel Helmer Kock ikke har været i Moskov samtidig med Valdemar Kristian, er dette urigtigt. Dr. G. oplyser, at det var ham, der bragte Kristian IV's Brev af 10. Januar 1644 (ovfr. S. 278) til Moskov. Og naar det ovfr. S. 263 er meddelt, at Greven anden Gang skal være dragen til Rusland mere efter sin Faders Ønske end af egen Lyst, synes dette at blive bekræftet af Dr. G., der oplyser, at Valdemar Kristian slet ikke var tilfreds med sit første Ophold i Moskov. Da han ikke ved det var anmeldt som Kongesøn men kun som Gesandt, kunde han f. Ex. ikke møde for Zaren med Kaarde ved Siden (jfr. ovfr. S. 265), og Prestaverne vare paa denne Rejse ikke altid høflige imod ham, ja en af dem skal en Gang have givet ham en velment Lussing. Man maa herefter næsten forundres over, at han indlod sig paa den anden Rejse. — Der har dog muligvis været Noget i, at man gjærne i Danmark vilde have ham fra Haanden.

Rettelser.

Side 23 L. 12 f. n. III, læs: II.
— 214 - 17 f. o. E. Bauer, læs: A. Bauer.

Navneregister.

(Ved L. Laursen.)

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for Aarene 1890 og 1891 og Virksomhed i Aarene 1891 og 1892.

Regnskabet for 1890.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1890	17	Kr.	95	Ø.
2) Medlemsbidrag	3263	—	68	-
3) Indbetalt af et som livsvarigt optaget Medlem	50	—	„	-
4) Solgte Skrifter	255	—	48	-
5) Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	—	„	-
6) Renter af Foreningens Kapital	350	—	„	-
7) Renter fra Landmandsbanken	9	—	83	-
	4146	Kr.	94	Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	1102	Kr.	15	Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	1960	—	41	-
3) Tegning og Ætsning af et Kort	16	—	„	-
4) Papir	634	—	13	-
5) Bogbinderarbejde	182	—	27	-
6) Budets Løn og Procenter	126	—	45	-
7) Forskjelligt	60	—	66	-
8) Indsat i Sparekassen (livsvarigt Medlems Kontingent)	50	—	„	-
	4132	Kr.	7	Ø.
Kassebeholdning 31. Dec. 1890	14	—	87	-

Regnskabet for 1891.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1891	14	Kr.	87	Ø.
2) Medlemsbidrag	3092	—	53	-
3) Solgte Skrifter	216	—	40	-
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	—	„	-
5) Renter af Foreningens Kapital	350	—	„	-
6) Renter fra Landmandsbanken	31	—	19	-
	3904	Kr.	99	Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	962	Kr.	„	Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	1340	—	70	-
3) Papir	513	—	„	-
4) Bogbinderarbejde	132	—	30	-
5) Budets Løn og Procenter	121	—	50	-
6) Forskjelligt	55	—	91	-
	3125	Kr.	41	Ø.
Kassebeholdning 31. Dec. 1891	779	—	58	-

Foreningen har siden sidste offentlige Meddelelse udgivet:

For 1ste Halvaar 1891: Historisk Tidsskrift, 6te Række, 3dje Binds 1ste Hefte (S. 1—236). Juni 1891.

For 2det Halvaar 1891: Historisk Tidsskrift, 6te Række, 3dje Binds 2det Hefte (S. 237—476). November 1891.

For 1ste Halvaar 1892: Historisk Tidsskrift, 6te Række, 3dje Binds 3dje Hefte (S. 476—795). Juni 1892.

Paa Aarsmødet d. 5te Maj 1891 udtraadte Professor J. Steenstrup af Bestyrelsen, men gjenvalgtes, og paa Aarsmødet d. 5te Maj 1892 udtraadte Arkivar C. F. Bricka af Bestyrelsen, men gjenvalgtes. Bestyrelsen bestaar nu i Juni 1892 af Underbibliothekar, Dr. phil. J. A. Fridericia, Professor, Dr. phil. E. Holm, Bibliotheksassistent S. M. Gjellerup, Professor, Dr. jur. J. C. H. R. Steenstrup og Arkivar C. F. Bricka. Af disse er Professor Holm Foreningens Formand, Arkivar Bricka dens Sekretær.

Foreningens ene Revisor, Justitsraad J. Hannover, afgik ved Døden i Juni 1891, og da den anden Revisor, Varemægler M. Willer, frabad sig Gjenvalg, valgtes paa Aarsmødet 1892 to nye Revisorer, nemlig Kontorchef M. Rubin og Underbibliothekar J. Vahl.

Foreningen, som i November 1890 talte 908 Medlemmer, har siden ved Dødsfald mistet 28 Medlemmer, og 44 have udmeldt sig, men til samme Tid er der indtraadt 49 nye Medlemmer, saa at den i Juni 1892 har et Medlemsantal af 885, af hvilke 189 betale halvt Kontingent, de 128 som Medlemmer af den norske og 61 som Medlemmer af den svenske historiske Forening.

Fortegnelse

over

den danske historiske Forenings Medlemmer.

(Juni 1892.)

De med * betegnede erlægge som Medlemmer af den norske eller svenske historiske Forening kun halvt Kontingent til den danske Forening.

*Åkerhielm, L., Friherre, Stockholm.
*Aall, D. M., Inspektør, Christiania.
*Aars, J., Skolebestyrer, Christiania.
*Aas, P. N., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
*Aas, A. K., Skoleinspektør, Frederiksstad.
Adeler, C. S. T. Baron.
Adler, B. D., Grosserer.
Adolph, Grosserer.
Ahlefeldt-Laurwigen, C. J. F. Greve, Kammerherre, t. Langeland.
Ahlefeldt-Laurvig-Bille, C. J. Grevinde, t. Egeskov.
*Alin, O., Professor, Upsala.
*Andersen, S. C., Generalkonsul, Christiania.
Andersen, A. H., Sognepræst t. Ølstykke (Frederikssund).
Andersen, V., Kand., Aalborg.
Andersen, P. O. A., Cand. jur.
Andersen, H. K., Arkivassistent.
Andersen, D., Cand. mag.
Andersen, C. A., Sagfører.
*Andersson, A., Kand., Upsala.
Ankjær, R. A. E., Rektor, Aalborg.
*Annerstedt, C., Universitetsbibliothekar, Upsala.
Arlaud, A., fhv. Kontorchef.
*Arnesen, K. A., Sognepræst t. V. Thoten, Norge.
*Arnet, R. R., Provst, Sognepræst t. Vedø, Norge.
*Arnheim, F., Dr. phil., Berlin.
Arup, P., Læge, Slangerup (Frederikssund).

*Aubert, L. M. B., Dr. jur., Professor, Christiania.
Aumont, A., Cand. phil.

Baagøe. Cand. theol., Aarhus.
Bache, C. P. M., Kammerherre, Stiftamtmand.
Bache, N., Skoledirektor.
*Bachke, A. S., Geschworner, Ringve (Throndhjem).
Bagger, J. H., Højesteretssagfører.
Bang, J. H., Professor.
Bang, P. C., Oberstlieutenant i Artilleriet.
Bang, H. V. T. F., Sognepræst t. Kirke-Hvalsø.
Bang, C., Kasserer.
*Bang, A. C., Dr. theol., Professor, Christiania
*Bang, Th., Stud. mag., Christiania.
Barfod, F.
Barfod, H. P., Hospitalsforstander, Aalborg.
Barth, A., Fuldmægtig.
Bauer, V. L., Skibskapitajn.
Beauvois, E., Corberon, Frankrig.
*Beer, M., Sorenskriver, S. Fron, Norge.
Begtrup, H., Cand. theol., Askov Folkehøjskole.
Behrens, C., Cand. phil.
*Bendixen, B. E., Skolebestyrer, Bergen.
Benzon, V., prakt. Læge.
Berendsen, J. M., Cand. jur.
*Bergh, K., Overretssagfører, Bergen.
*Bergh, J., Højesteretsadvokat, Throndhjem.
*Berghman, G., Dr. med., Stockholm.
*Bergström, P. A., Landshøvding, Örebro.
Bertelsen, G., Grosserer.
Berthelsen, C., Stud. theol.
Bertouch-Lehn, J. J. S. E. Baron, Kammerherre, t. Sønderkarle
Besthorn, R., Dr. phil.
Bidstrup, J., Lærer.
Bjerge, P., Højskolelærer, Askov Folkehøjskole.
Bille, C. St. A., Kammerherre, Amtmand, Holbæk.
Bille, F. E., Kammerherre, Gesandt, London.
Bille-Brahe, J. C. Baron, Gehejmeraad, Kammerherre.
Bing, A., Proprietær.
Bing, H., Fabrikant.
Bing, L., Vexellerer.
Bing, H. M., Bankkasserer.
Birch, P. C., Plantageejer, Fredensborg.
*Birkeland, M., Rigsarkivar, Christiania.

*Blackstad, J., Lagmand, Christiania.
Blangstrup, J. C., Premierlieutenant.
Blegvad, M., Realskoleforstander, Tranebjerg, Samsø.
Bloch, V. A., Rektor.
Bloch, J., Arkivsekretær.
Blom, O. E., Oberst i Artilleriet.
*Blom, A., Adjunkt, Christiania.
*Boeck, Th., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
Boldt, H. V., Translatør.
Bondesen, J. M. G., Provst, Roskilde.
Bonnesen, E., Cand. phil.
Borch, G. F., Dr. med.
Bornemann, C., Kammerjunker, Cand. jur.
Borup, L. C., Borgmester.
Boserup, J. J., Læge, Borup.
Branner, C., Cand. mag.
Brasch, C. H., Pastor emeritus.
Bregendahl, K. A., Kammerassessor, Fuldmægtig i det stat. Bureau.
Breinholt, N. B., Proprietær.
Bricka, C. F., Arkivar i Rigsarkivet.
Bricka, G. S., Overlærer, Frederiksborg.
Brix, C. C., Etatsraad, Skolebestyrer.
Brix, H., Stud. mag., Varde.
*Brock, A., Skolebestyrer, Throndhjem.
Brock, P., Dr. phil., Inspektør ved Rosenborg-Samlingen.
Brockenhuus-Schack, S. Grevinde, Giesegaard.
Brockenhuus-Schack, L. Greve, Kammerherre, Amtmand, Svendborg.
Brodersen, M. P., Stationsforvalter, Hvidbjerg (Thisted).
Bruun, C. W., Dr. phil., Justitsraad, Bibliothekar ved d. st. kgl. Bibl.
Bruun, A., Adjunkt, Herlufsholm (Næstved).
Bruun, L. J., Kammerassessor, Toldforvalter, Ærøskjøbing.
Bruun, C. A., Journalist.
Bruus, J. C. S., Kapitajn.
Bræstrup, C. L. T., Herredsskriver, Vejle.
Brøndsted, P. O., Læge, Aarhus.
Brønniche, H. F., Skibslæge.
Buch, P. C. N., Justitiarius i Højesteret.
Budde, R., Stud.
Budtz, T. E., Herredsfuldmægtig, Hjørring.
Bugge, G. N., Sognepræst t. Torrild (Odder).
Buhl, C. E. M., Aalborg.
Busck, A., Cand. polyt.
Busk, Lærer, Odense.
Bøgh, N., Professor.

Calundan, C. C. F., Arkivsekretær.
Carstens, P. A., Fabrikdirektør, Aalborg.
Caroe, C. F., Kredslæge.
*Caspari, J., Cand. mag., Christiania.
Cederfeld de Simonsen, C. C. S., Provst, Randers.
Cederfeld de Simonsen, H. C. J., Kammerherre, t. Erholm og Søndergaarde (Odense).
Christensen, W., Arkivassistent.
Christensen, J., Sagførerfuldmægtig.
Christensen, N. O., Grosserer.
Christensen, P., Premierlieutenant i Ingeniørkorpset.
Christensen, S., Stud. mag.
Christensen, C. V., Arkivassistent, Viborg.
Christiansen, C. S., Stud. mag.
Christiansen, A. V. J. L., Amtsforvalter, Stege.
Clausen, J., Cand. mag.
Clausen, E., Translatør, Lærer, Kjøge.
Cold, D. H. O., Dr. med., Justitsraad.
*Collett, A., Bureauchef, Christiania.
*Collett, J., Amtmand, Christiania.
*Collin, J., Postexpeditør, Molde.
la Cour, J. C., Kapitajn, Skoleforstander, Lyngby.
Crone, M. A. C., Sognepræst t. Herrested (Odense).

*Daae, L., Toldkasserer, Christianssand.
*Daae, L., Dr. phil., Professor, Christiania.
Dahl, F. P. J., Sognepræst t. Kallehave (Vordingborg).
Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard (Aarhus).
Dahl, F. J., Cand. jur.
Dahlenborg, J. C. L., Rektor, Aarhus.
Dahlerup, H. V., Pastor emeritus
Dahlerup, H., Herredsfoged, Roskilde.
*Dahll, L. C., Oberst, Christiania.
Dall, J., Bogholder.
Dall, C. E., Stud. mag.
Damgaard, A. K., Stiftsprovst, Odense.
Danneskiold-Samsøe, O. S. Greve, Gehejmeraad, Nordfeld (Stege).
Danneskiold-Samsøe, H. Grevinde, Gisselfeld.
Delbanco, H. V., Premierlieutenant i Ingeniørkorpset.
*Delgobe, C., Ingeniør, Christiania.
Deuntzer, J. H., Professor ved Universitetet.
Dithmer, L. N. M., Auditør.
Dons, Kapitajn, Daurup.
Drachmann, A. G., Professor.

Dreyer, F., Kancelliraad, kgl. Hof-Bogtrykker.
*Drolsum, A. C., Universitetsbibliothekar, Christiania.

Eckardt, J. C. F., Etatsraad, t. Ørumgaard (Horsens).
Eegholm, H. A., Isenkræmmer.
Ehlers, E. D., Konferensraad.
*Ekstrand, A., Oppebørselskommissær, Stockholm.
Ellinger, N., Frk., Stud. mag.
Elmquist, A. F., Overlærer, Nykjøbing p. F.
Elmquist, P., Stud. mag.
*Enequist, B., Cand. phil., Upsala.
Engell, C., Cand. phil.
*Engelschiøn, E. A., fhv. Sorenskriver, N. Aurdal, Norge.
Engelsted, C. S. M. N., Dr. med.
*Erichsen, A. E., Rektor, Tromsø.
Erslev, K., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Erslev, J., Forlagsboghandler.
Esmann, V. A., Provst, Sognepræst t. Hellested (St.-Heddinge).
Estrup, J. B. S., Konseilspræsident, Finansminister.
v. Euch, J., apostolisk Præfekt.

Falkenstjerne, F. F., Folkehøjskoleforstander.
*Falsen, C., Generalkonsul, Arkangel.
Fenger, H. M., Lic. theol., Præst.
Fenger, L. P., Professor, Stadsarkitekt.
Ferslev, H. C. L. V., Protokolfører i Kriminalretten.
Feveile, R. S., Kapitajn, Klokker.
Fibiger, J. H. F., Sognepræst t. Ønslev (Nykjøbing p. F.).
Finsen, V. L., Dr. jur., fhv. Højesteretsassessor.
Fischer, C., Entreprenør.
*Fliflet, N., Overretssagfører, Hamar.
Fog, B. J., Dr. theol. & phil., Biskop.
Fogh, E., Bogholder.
Forchhammer, J. N. G., Dr. phil., Rektor, Herlufsholm (Næstved).
Fraas, J. P. C., Overlærer, Ribe.
Fredstrup, K., Stud. mag.
Fridericia, J. A., Dr. phil., Underbibliothekar ved Universitetsbibl.
Friederichsen, P., Jægermester, Kjærstrup (Maribo).
Friis, C. C. J., Cand. phil.
Friis, P., Seminarielærer, Skaarup (Svendborg).
Friis, Elna, Frue.
Friis, Tandlæge, Hjørring.
Friis, A., Stud. mag.
Frijs, C. E. Krag-Juel-Vind-, Greve, Kammerherre, t. Frijsenborg.

Frijs, M. C. Krag-Juel-Vind-, Greve, Kammerherre.
Frisch, Cand. mag.
*Fritzner, J., Dr. phil., fhv. Provst, Christiania.
Funder, G., Brygmester, Aarhus.
*Fürst, V., Grosserer, Christiania.

Gaardboe, A. P., Sognefoged, Aalbæk (Frederikshavn).
Gad, G. E. C., Universitets-Boghandler.
Gamèl, A., Etatsraad, Grosserer.
*Gamborg, E., Politimester, Drammen.
Geleff, N. K. D., Kommunelærer.
Gertz, M. C., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Gjellerup, S. M., Bibliotheksassistent.
Gigas, V. T., Grosserer.
Gigas, E., Dr. phil., Bibliotheksassissent.
Goos, A. H. F. C., Dr. jur., Kultusminister.
Gotschalck, E. G., Ritmester.
Gottschalch, J. L. H., Frue
Gram, A. V., fhv. Adjunkt.
*Grandinson, K. G., Dr. phil., Lektor, Örebro.
Gredsted, V., Justitsraad, Hospitalsinspektor.
Gregersen, H. P., Skolebestyrer.
Groothoff, A. V. H., Fuldmægtig i Indenrigsministeriet.
Grove, G. L., Arkivsekretær.
Grove, C. F., Folkehøjskoleforstander.
Grundtvig, J. D. N. B., fhv. Kontorchef.
Grüner, A. P., Overretsassessor.
Grünfeld, F., Dr. med., Overlæge.
Grønbech, H. E., Stud. mag., Aakirkeby.
*Gude, H., Professor, Karlsruhe.
Güntelberg, I., Frøken.
Gyth, P. A., Herredsfuldmægtig, Kalundborg.

Haagen, Frøken.
Hage, A., Hofjægermester, Oremandsgaard.
Hage, J., Godsejer, Nivaagaard.
*Hagemann, A., Forstassistent, Alten, Finmarken.
Hagerup, E., Boghandler.
Hagerup, Kand., Kolding.
Halkier, H. B., Højesteretsadvokat.
*Halvorsen, J. B., Bibliotheksamanuensis, Christiania.
Hamann, V., Student.
Hambro, Baron, London.
*Hammar, A. N., Sognepræst t. Allerum, Skaane.

Hammerich, A., Cand. polit.
Hammerich, O. J. N., Cand. phil.
Hammershaimb, V. U., Provst, Sognepræst t. Lyderslev.
*Hansen, J., fhv. Provst, Christiania.
Hansen, L. C., Provst, Sognepræst t. Ramløse.
Hansen, J. P., Etatsraad, Læge.
Hansen, J. S., Sognepræst t. Husby (Ringkjøbing).
*Hansen, N. S., Overretssagfører, Ibestad, Nordland.
Hansen, C. B. V. F. T., Borgmester, Nykjøbing p. M.
Hansen, H. H. E., Justitsraad, Apotheker, Hobro.
Hansen, C. N., Cand. phil., Kolding (Skive).
Hansen, R., Skoleforstander, Vældegaard (Gjentofte).
Hansen, J. T., Arkitekturmaler.
Hansen, Holger, Søminemester.
Hansen, R. W., Frue.
Hansen, B., Dr. theol., Præst.
Hansen, C., Assistent ved Statsbanerne.
Hansen, V., Farvehandler.
Hansen, S., Cand. phil.
Harbou, F. H. W., Kapitajn i Generalstaben.
Harder, F. C. C., Kammerraad, Kancellist i Civillisten.
*Hartmann, H. K., Distriktslæge, Strinden, Norge.
Hasselager, A. K., Overlærer, Herlufsholm (Næstved).
*Hauan, J. A., Lensmand, Hammerfest.
Hauberg, P., Musæumsinspektør.
Hauch, A. G. Ø., fhv. Skolebestyrer.
Hedemann, C. E., Kapitajn i Ingeniørkorpset.
Heering, A., Grosserer.
*Heffermehl, A. V., Sognepræst t. Hisø (Arendal).
Hegel, J., Boghandler. *(Foreningens Kasserer.)*
Heiberg, G. T. S. R., Provst, Roskilde.
Heide, A., Cand. jur., Fuldmægtig.
Heiden, F., Præst, Fredericia.
Heise, C. A. L., Dr. phil., Overlærer, Roskilde.
Heise, C., Bryggeribestyrer, Helsingør.
*Helland, G., Cand. phil., Bergen.
Helms, J., Skolebestyrer.
Helweg, M., Frue, Oringe (Vordingborg).
Helweg, H., Læge, Odense.
*Henrichsen, C., Rektor, Bergen.
Herbst, C. F., Justitsraad, Musæumsdirektør.
Heymann, F., Brygger.
*Hildebrand, H., Rigsantikvar, Stockholm.
*Hildebrand, E., Dr. phil., Lektor, Stockholm.

Hindenburg, G. T., Overretsassessor.
Hjort, J. M. L., Provst, Sognepræst t. Elmelunde.
Hiort, H. J., Grosserer.
*Hiortdahl, T., Professor, Christiania.
Hirschsprung, H., Dr. med., Professor, Kommunelæge.
Holbeck, H. S., Cand. mag., Rønne.
Holberg, L., Dr. jur., Overretssagfører.
*Holck, O. E., Skoledirektør, Hamar.
Holck-Winterfeldt, G. C. F. Greve, Kammerherre, t. Stamhuset Fjellebro.
Holm, P. E., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Holm, J. J., Boghandler.
Holm, J. H. T., Læge.
Holm, F. C. J., Grosserer.
Holm, C., Amtsforvalter, Randers.
Holst, J., Boghandlerkommis.
v. Holstein, C. F. F., Cand. jur.
Holten, J. J., Kammerjunker, Birkedommer, Hørsholm.
Hoppe, J. C., Kammerherre, Amtmand, Randers.
Hornemann, G. M., Arkivassistent.
Hoskiær, P., Overretssagfører.
Hude, A., Frk., Arkivassistent.
*Huitfeldt-Kaas, H. J., Arkivfuldmægtig, Christiania.
Hvass, A. N., Overretssagfører.
Høeg, J. C., Provst, Sognepræst t. Vaalse (Vejle).
Høffding, E., Stud. jur.
Höhlbaum, K., Dr. phil., Professor, Giessen.
Høiby, C., Assistent.
*Hølaas, A., Foged, Sætersdalen.
Høst, A. F., Etatsraad, Universitets-Boghandler.
Høst, C., kgl. Hof-Boghandler.

Jacobsen, C., Brygger.
Jacobsen, L. C. E., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Jacobsen, J. S., Sognepræst t. Bjergby (Hjørring).
*Jacobson, L. T., Landmaaler, Eskildshem, Sverrig.
Jansen, C. J., Forpagter, Hverringe (Kjærteminde).
Jansen, P. H. G. T., Kommunelæge.
Jantzen, A. T., Sognepræst t. Gjentofte.
Ibsen, E., Overlærer, Sorø.
Jensen, K., Boghandler.
Jensen, S. H., Distriktslæge, Fanø.
Jensen, C. C., Bogholder.
Jensen, V., Overretssagfører.

Jensen, H., Birkefuldmægtig, Rude (Skjelskør).
Jensen, H., Partikulier, Haraldslund (Aalborg).
Jensen, J. P., Lærer, Bælum Folkehøjskole (Sorø).
Jensen, O., Boghandlermedhjælper.
Jermiin, H. H., Kapitajn, Stamhusbesidder, Ausumgaard.
Jetsmark, J., Konferensraad.
*Johansen, S., Stud., Christianssand.
Jonsson, F., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
Jordening, B. W., Intendant i Søetaten.
Isberg, S. V., Etatsraad, Grosserer.
Juul, C. F. A. Baron, Kammerherre, t. Lundbæk og Mundelstrupgaard (Aarhus).
Juul, C. Sehestedt, Hofjægermester, t. Ravnholt (Odense).
Iversen, M., Cand. mag.
Jørgensen, T. A. B., Herredsfoged, Odense.
Jørgensen, A. D., Rigsarkivar.
Jørgensen, C. P. J., Dr. phil., Adjunkt.
Jørgensen, S., Lærer, Kistrup (Faaborg).
Jørgensen, P., Vinhandler.
Jørgensen, J. C., Cand. phil., Direktør.
Jørgensen, L., Cand. jur.

Kaalund, P. E. K., Dr. phil., Bibliothekar ved den arnemagnæanske Samling.
Kalkar, K. O. H. T., Sognepræst t. Himmelev (Roskilde).
Kall, M. D. N., Postmester.
Kall, R., Premierlieutenant i Artilleriet.
Kalmer, P. E., Dr. med., Landfysikus, Christianssted.
Kampmann, H. C., Postmester, Brønderslev.
*Kardell, S. J., Lektor, Östersund.
*Karlson, K. H., Dr. phil., Stockholm.
Kattrup, F., Borgmester, Sorø.
Kauffmann, H., Adjunkt, Randers.
Kielsen, S. T., fhv. Overlærer, Fredensborg.
Kjer, C. L., Overretssagfører, Aarhus.
Kirchhoff, J. M. H., Kammerherre, Oberst.
Kirk, C., Cand. jur., Odense.
Kirketerp, M. V., Cand. jur.
*Kjær, A., Underbibliothekar, Christiania.
Kiørboe, E., Frøken.
Klein, C. S., Dr. jur., Kammerherre, Overpræsident.
*Klemming, G. E., fhv. Overbibliothekar, Stockholm.
Klubien, A. H. F., Højesteretsadvokat.
Knudsen, A., Gaardejer, Klovetofte.

Knudsen, C., Grosserer.
Knudsen, C., Frøken.
Knudtzon, N. H., Grosserer.
Koch, E. F., Dr. phil., Provst, Sognepræst t. Hovlbjerg (Aarhus).
Koch, J. G. C. F., Etatsraad, Borgmester, Odense.
Koch, P. F., Højesteretsassessor.
*Koch, H. L. S. P., Provst, Sognepræst t. Brønshøj.
Koch, P. F., Etatsraad, Godsforvalter, Vemmetofte.
Koch, C. F., Præst, Kjærby.
Koch, H., Adjunkt, Herlufsholm (Næstved).
Koch, H. L. E., Præst, Odense.
Koefoed, J. L. R., Statsraadssekretær.
Kofoed, C., Cand. polit.
Koppel, V., Cand. mag.
*Koren, C. B., Cand. mag., Christiania.
Kornerup, L. F., Skibsbygmester.
Kornerup, N., Frøken.
Krag, O., Stud. jur.
Kragelund, Amtsfuldmægtig, Hjørring.
Kranold, C. J. C. F., Kammerherre, Oberstlieutenant.
Krarup, J. F., fhv. Registrator.
Kretz, F. E., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Krieger, A. F., Dr. jur. & phil., Højesteretsassessor.
Krieger, W., Partikulier.
Kring, K. C., Sognepræst t. Kobberup.
Kringelbach, G., Arkivar i Rigsarkivet.
Kristensen, M., Stud. mag.
Kristensen, P., Lærer, Trust.
v. Krogh, C. C., Kammerherre, Ritmester.
Kruse, M., Institutbestyrerinde.
Krüger, C. J., Professor, Skolebestyrer, Helsingør.
Kühle, S. A. v. d. Aa, Kapitajn, Bryggeridirektør.
Købke, J. P., Generalmajor, Generalintendant.

*Langaard, C., Grosserer, Christiania.
Langballe, J. E., Prokurator, Randers.
Lange, N., Frøken.
Lange, T. H., Borgmester, Æbeltoft.
Langkilde, H. P. E., Etatsraad, Godsejer, t. Juulskov (Odense).
Langkilde, C. V., Partikulier.
Larsen, H. F., Overretssagfører.
Larsen, E. F., Overretsassessor.
Larsen, V. L., Sognepræst t. Seest (Kolding).
Larsen, A., Kapitajn.

Larsen, C. L., Grosserer.
*Lassen, W., fhv. Bureauchef, Christiania.
Lassen, J. M., Oberst i Artilleriet.
Lassen, J. S. V., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Lauridsen, P., Skoleinspektør.
Laursen, L. R., Arkivassistent.
Lautrup, C. L. A., Overretsassessor, Viborg.
Leemejer, J., Inspektør.
Leerskov, N. H., Urmager.
Lesser, J. A. L., Kapitajn i Generalstaben.
Levin, S., Distriktslæge, Farsø.
Levin, P., Stud. mag.
Levy, M., Konferensraad, Nationalbank-Direktør.
Levy, M. A., Grosserer.
Licht, C., Murmester.
Liebe, C. C. V., Højesteretsadvokat.
Liebenberg, F. L., Litterat.
Liisberg, H. C. B., Assistent ved Samlingen paa Rosenborg.
Lillelund, Skolebestyrer, Holstebro.
Lind, H. Ø., Adjunkt, Randers.
Lind, Th., Boghandler.
Lind, H. D., Sognepræst t. Rynkeby (Odense).
Lindberg, C. J., Etatsraad.
Lindberg, A. V., Etatsraad, Bogholder i Ordenskapitlet.
Lindbæk, Stud. mag.
Linde, T., Kammerherre, Overformynder.
*Linder, N., Lektor, Stockholm.
Lindhberg, Konsulinde, Fredensborg.
Linnemann, S., Konferensraad, Nationalbank-Direktør.
Linnemann, A., Overretssagfører.
*Ljunggren, G., Professor, Lund.
Lohse, O. C., Overlærer, Horsens.
Lollesgaard, Proprietær, Hannesborg (Odense).
Lorentzen, L., Assistent ved Statsbanerne.
Lorenzen, M., Cand. mag.
Lorenzen, H. R. Hiort-, Redaktør.
*Lous, K., Højesteretsadvokat, Christiania.
Lund, C. C., Postinspektør, Aarhus.
Lund, H. C. A., Cand. mag.
Lund, T. P., Borgmester, Svendborg.
Lund, T., Dr. phil., Professor.
Lund, T. A., Birkedommer, Silkeborg.
Lund, F. C., Proprietær, Aldersro (Kalundborg).
*Lund, A. D., Forstmester, Namsos, Norge.

*Lund, C., Cand. jur., Christiania.
Lund, W., Godsexpeditør, Aalborg.
*Lundh, O. G., Arkivfuldmægtig, Christiania.
Lunn, V., Ingeniør, Knabstrup (Kalundborg).
Lybecker, J. L., Boghandler.
Lyngbye, C. A., Skolebestyrer.
Lynge, H. H. J., Boghandler.
Lütken, C. F., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Løffler, J. B., Professor.
Løvenskiold, C. L., Gehejmeraad, Kammerherre, Overhofmarskal.
*Løvvig, C., Lensmand, Førde, Norge.

*Månsson, L., fhv. Rigsdagsmand, Tranemåla, Sverrig.
Mac Queen, J. R., Brookhouse, Sussex, England.
Mackeprang, C. M., Stud. mag.
Madsen, A. J. C. E., Oberst i Artilleriet.
Magnussen, J., Cand. phil.
*Malmström, C. G., fhv. Rigsarkivar, Stockholm.
Mansa, C., Godsejer.
Marstrand, J. N., Bagermester.
Matthiassen, J., Lærer, Bælum Folkehøjskole (Sorø).
Matzen, H., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Mejborg, R.
Meidell, F., Kapitajn.
Meier, F. J., Dr. phil.
Meinert, A. V., Pastor emeritus.
Melbye, C. C., Cand. jur., Skjelskør.
Melchior, Grosserer.
Melchior, M., Prokurist.
Meldahl, F., Kammerherre, Etatsraad, Prof. ved Kunstakademiet.
Melsteð, B. T., Cand. mag.
Meyer, A., Justitsraad, Amtsvejinspektør, Randers.
*Meyer, T., Grosserer, Christiania.
Meyer, M. A., Overretssagfører.
Meyer, C.
Meyer, W., Dr. med.
Meyer, R
*Michelsen, J. A., Konsul, Bergen.
Michelsen, P., Exam. jur.
Mohr, H. C., Cand. phil.
Mollerup, W., Dr. phil.
Mollerup, H., Læge.
Moltesen, L., Cand. theol.
Moltke, E. G. Greve, Kammerherre, t. Nørager (Slagelse).

Moltke, F. Greve, Kammerherre, t. Brengentved.
Moltke, F., Overauditør, Birkedommer, Fredensborg.
*Montan, E. V., Dr. phil., Professor, Stockholm.
Moresco, J. A., Kommerceraad, Grosserer.
Mossin, A., Stud. mag., Herlufsholm (Næstved).
Mouritzen, S. N., Lærer, Mørup (Vejle).
*Munk, S., Cand. mag., Christiania.
Müffelmann, H., Proprietær, Lyngby.
Müller, H. C. D., Sognepræst t. Herfølge (Kjøge).
Müller, V. C. T., Kontorchef i Overformynderiet.
Müller, C. Paludan-, Godsforvalter, Gyldenholm (Slagelse).
Müller, V., Cand. phil.
Møller, O. L., Dr. med., Stiftsfysikus, Aalborg.
Møller, E., Grosserer.
Møller, N., Cand. jur.
Møller, H. L., Dr. phil., Skolebestyrer.
Møller, J., Herredsfoged, Førslev.
Møller, F., Grosserer.
Møller, K., Læge, Kirke-Helsinge (Slagelse).

Neergaard, C. C. E., Frue, Svenstrup (Aalborg).
Neergaard, E., Oberst, Nyborg.
Neergaard, G. V., Cand. jur.
Neergaard, C. P., Stud. mag.
Neergaard, Frue, Aakjær (Horsens).
Nellemann, S., Højesteretsadvokat.
Nellemann, J. M. V., Dr. jur., Justitsminister.
*Nicoll, J., Cand. jur., Christiania.
Nielsen, O., Dr. phil., Raadstue-Arkivar.
Nielsen, G., Fabrikant.
Nielsen, H., Cand. theol., Aarhus.
*Nielsen, Y., Dr. phil., Professor, Christiania.
*Nielsen, K. K., Overlærer, Lillehammer.
Nielsen, P., Lærer, Ellerup (Svendborg).
Nielsen, F. K., Dr. theol., Professor ved Universitetet.
Nielsen, H. H., Cand. jur.
Nielsen, H., Overretssagfører.
Nielsen, J., Lærer.
Nielsen, Lundsgaard-, Lærer, Højrup (Store-Heddinge).
*Nilsson, A., Lieutenant, Malmö.
Nissen, A., Grosserer.
*Nisson, W., Redaktør, Christiania.
Nortvig, C. P., Fabrikant.
Nutzhorn, H., Cand. theol., Askov Folkehøjskole.

Nyholm, C. C. V., Højesteretsassessor.
Nyrop, C., Professor.
*Nyström, J. F., Lektor, Upsala.

*Odhner, C. T., Dr. phil., Rigsarkivar, Stockholm.
*Olbers, M., Kamerér, Göteborg.
Oldenburg, V., Birkedommer.
Olesen, A., Sagfører, Nørre-Sundby.
Olrik, A., Dr. phil.
Olrik, P. C. S., fhv. Konsul. (Livsvar. Medl.)
Olrik, H., Dr. phil.
*Olsen, F., Bibliotheksamanuensis, Christiania.
Olsen, C. C., Postmester, Kolding.
Olsen, F., Postkontrollør.
*Olsen, O., Kæmner, Frederikshald.
Oppermann, A., Lektor ved Landbohøjskolen.
Oxholm, C. A. G. O'N., Kammerherre, Rosenfeld.

Paludan, J., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
Pappenheim, M., Dr. jur., Professor, Kiel.
Paulsen, A. F. W., Bestyrer for meteorologisk Institut.
*Paus, C., Proprietær, Christiania.
*Pedersen, S., Klokker, Drammen.
Pedersen, R., Professor ved Universitetet.
Pedersen, P. K., Lærer.
Petersdorff, C. A. Greve, Kammerherre, t. Røepstorff (Odense).
Petersen, H. G., Overpostmester.
Petersen, A., Lærer.
Petersen, T. E., Konferensraad.
Petersen, K. T., Apotheker.
Petersen, Lærer, Østermariæ (Nexø).
Petersen, R., Sognepræst t. Grevinge.
Petersen, K. N. H., Dr. phil., Musæumsdirektør.
Petersen, L. A., Oberst.
Petersen, H. D., Kapitajn.
Petersen, J., Dr. med., Professor, Docent ved Universitetet
Petersen, E., Stud. mag.
Philipsen, G., Boghandler.
Piper, V. C., Bagermester.
Plesner, J. E., Stud. mag.
Ploug, C. P., Dr. phil.
Plum, P. A., Dr. med., Professor ved Universitetet.
*Posse, A. Greve, Stockholm.
Poulsen, R., Gaardejer, Skjelby (Nykjøbing p. F.).

Povlsen, A., Folkehøjskoleforstander, Ryslinge (Odense).
*Prebensen, N., Amtmand, Norge.

Randrup, F. E. M., Prokurator.
Rasmussen, S. J., Kapitajn.
Rasmussen, O., Gaardejer, Islemark.
Reedtz-Thott, K. T. T. O. Baron, Udenrigsminister, t. Gavnø (Næstved).
Regenburg, T. A. J., Dr. phil., Stiftamtmand, Skanderborg.
Reinau, C. A., Provst, Sognepræst t. Glumsø (Ringsted).
Reincke, H., Stud. mag.
Reitzel, C., Boghandler.
Reitzel, Th., Boghandler.
Ricard, C. F., Departementschef i Justitsministeriet.
Richter, J. C. L., Sognepræst t. Ringgive (Vejle).
*Rietz, A., Kand., Upsala.
Rimestad, C., Højesteretsassessor.
Ring, H. H., Bankkasserer.
Rist, P. F., Kapitajn.
Ritzau, E. N., Direktør.
Rohmell, O. J., Læge, Roskilde.
Rosendal,. Folkehøjskoleforstander, Vinding (Vejle).
Rosenstand, F. V. F., Geh.-Etatsraad, Kabinetssekretær hos H. M. Kongen.
Rosenørn, M. H., Gehejmeraad, Kammerherre.
Rosenørn-Lehn, E. Baron, Kammerherre, t. Hvidkilde.
Rosenørn-Lehn, Baronesse.
Rosenørn-Teilmann, I. C., Frøken, t. Stamhuset Nørholm (Varde).
Rosing, H. P. M., Overlærer, Sorø.
Rothe, P. C., Dr. theol., fhv. Stiftsprovst.
Rubin, M., Kontorchef under Kjøbenhavns Magistrat.
Ræder, J. G. F., Justitsraad, Kontorchef und. Kjøbenhavns Magistrat.
Rørdam, H. F., Dr. phil., Sognepræst t. Lyngby.
Rørdam, T. S., Dr. phil., Provst.

*Sagen, L. C., Adjunkt, Christianssand.
Salomon, J., Assistent under Kjøbenhavns Magistrat.
*Sars, J. E., Dr. phil., Professor, Christiania.
Scavenius, C. S., Godsejer, t. Klintholm.
Scavenius, H. S. B. E., Hofjægermesterinde, Basnæs (Skjelskør).
Scavenius, L., Kammerherreinde, Gjorslev.
Schade, A. H., Kjøbmand, Nykjøbing p. M.
*Schartau, E. W. B., Sognepræst t. Strö, Sverrig.
*Scheel, A. V., Højesteretsassessor, Christiania.
Scheel, L. V., Pakhusforvalter.

Scheel, F. C. R. Greve, Kammerherre, t. Stamhuset Rosenkrantz. Rygaard.
Schepelern, F. C. G., Cand. theol.
Scheuer, A. P. J., Stud. mag.
*Schjelderup, W. M., Overretssagfører, Bergen.
*Schirmer, H. M., Arkitekt, Christiania.
Schiødte, C. C. L., Sognepræst t. Farum.
Schiørring, E., Kjøbmand, Nibe.
*Schjøth, H., Overlærer, Christiania.
Schiøth, A., Kontorist.
Schlegel, J. F., Gehejmeraad.
Schleisner, P. A., Dr. med., Etatsraad.
*Schmidt, L., Bogtrykker, Laurvig.
Schmidt, L. H., Sognepræst.
Schmidt, V., Dr. phil., Professor.
Schmidt, C. P. Christensen, Professor.
Schmidt, L. F., Adjunkt, Horsens.
Schoning, Student.
Schousboe, V. C., Biskop, Aalborg.
Schrøder, L., Folkehøjskoleforstander, Askov.
Schwartz, L., Frøken, Fredensborg.
Schwartbrem, L. H. P., Provst, Sognepræst t. Slagslunde.
Schwenn, P. R. H. T., Overretssagfører, Aarhus.
*Schybergson, M. G., Professor, Helsingfors.
Schäfer, D., Dr. phil., Professor, Tübingen.
Schøller, C. E. A., Jægermester, t. Margaard (Odense).
Schønberg, K., Boghandler.
*Schøning, S. J., Telegrafstationsbestyrer, Namsos, Norge.
Secher, V. A., Dr. jur., Provinsarkivar.
Seedorf, Fabrikant, Aalborg.
Sehested, H., Hofjægermester, Tangegaard (Svendborg).
Sehested, Th., Frøken.
*Silfverstolpe, C. G. U., Kammerherre, Stockholm.
*Simonsen, P., Kjøbmand, Christiania.
Skeel, S. F. E. O., Kammerherre, t. Birkelse (Aalborg).
*Skjoldborg, J. G., Amtmand, Lillehammer.
Skovboe, C. F., Sognepræst, Seminarieforstander, Skaarup (Svendborg).
Sloman, E., Skolebestyrer.
*Smerling, C. F., Kancelliraad, Stockholm.
Smith, F. L. E., Læge, Vejle.
Smith, S. B., Universitetsbibliothekar.
*Smith, J. J., Lensnotar, Jönköping.
Smith, A. Leigh-, Kapitajn i Artilleriet.

Sommer, C., fhv. Distriktslæge.
Sporsén, S., Cand. jur.
*Stabell, H., Redaktør, Frederiksstad.
Stadfeldt, S. A. N., Dr. med., Professor ved Universitetet.
Stage, C., Boghandler.
*Stang, E., Justitiarius i Stiftsoverretten, Christiania.
*Steen, F. M. B., Sorenskriver, Førde, Norge.
Steenstrup, J. C. H. R., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Steenstrup, M. G. G., Dr. phil.
Steffensen, H. C., Generalauditør.
*Steinnordh, J., Dr. theol. & phil., Linköping.
Stemann, C. E., Hofjægermesterinde, Helsingør.
Stephens, G., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Sthyr, H. V., Lic. theol., Biskop, Nykjøbing p. F.
Stoltenberg, R. v. Plade, Frøken.
*Storm, G., Dr. phil., Professor, Christiania.
*Stråle, G. H., Brugspatron, Stockholm.
Struer, H., Laboratorieforstander.
Stryhn, H. C., Stud. mag.
*Strøm, C. A., Lensmand, Throndenæs, Norge.
Strøm, Th., Overlærer, Jægerspris (Frederikssund).
*Strøm, H. M., Sorenskriver, Stavanger.
Strøm, R., Nationalbank-Direktør.
Strøm, V., Cand. mag., Viborg.
Støchel, C., Cand. jur.
Svegaard, P., Lærer, Sorø.
*Sylivan, O., Bibliotheksamanuensis, Lund.
Sylow, N. C. H., Dr. jur., Borgmester, Korsør.
*Søraas, M. S., Skolebestyrer, Christiania.
Sørensen, S. A., Oberstlieutenant, Fredericia.
Sørensen, C. T., Kapitajn.
Sørensen, A., Professor, Skolebestyrer, Hobro.
Sørensen, N., Lærer, Frederikshavn.
Sørensen, S. K., Lærer, Gjødvad (Silkeborg).

Tang, N., Højskolelærer, Mellerup Folkehøjskole (Askov).
*Taranger, A., Arkivassistent, Christiania.
Tarp, J. S., Sognepræst t. Lunde.
*Taube, B. Friherre, Arkivar i Rigsarkivet, Stockholm.
*Thaulow, F., Læge, Modum.
Theisen, K., Skoledirektør.
Therkelsen, A., Direktør for Kjøbenhavns Belysningsvæsen.
Therkelsen, S., Frøken, Horsens.
Thiele, F. A., Borgmester, Skanderborg.

Thiele, J. R., Cand. jur., Assistent ved den kgl. Kobberstiksamling.
Thiset, A., Arkivsekretær.
Thomassen, C. F., Klokker.
*Thomle, E. A., Arkivfuldmægtig, Christiania.
Thomsen, V., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Thorkelin, B. F. J., Oberst.
Thorsen, P. K., Cand mag.
Thorkildsen, Kand., Porsgrund.
Thorsøe, A., Dr. phil.
*Thrap, D., Sognepræst, Christiania.
Thrige, S. B., Professor.
*Thuesen, J., Sorenskriver, Bergen.
Thygesen, J., Cand. jur., Lykkesgaard (Kolding).
Thyregod, C. A., Lærer.
Tiemroth, C. L. K., prakt. Læge, Nykjøbing p. F.
Tietgen, C. F., Gehejmeetatsraad, Bankdirektør.
Tommerup, P., Sognepræst t. N. Tranders (Aalborg).
Torm, E., Frue.
Torup, J. F., Cand. philol.
Trier, E., Folkehøjskoleforstander, Vallekilde.
Trier, L., Cand. phil.
Trier, H., Cand. phil.
*Trolle-Bonde, C. Greve, Trolleholm, Sverrig.
Tuxen, A., Kapitajn.
Tuxen, S. L., Skolebestyrer.
Tvermoes, R., Grosserer.

*Ugland, Bankkasserer, Arendal.
Ulrich, J. D. S., Præst, Brøndbyvester.
*Unger, C. R., Dr. phil., Professor, Christiania.
*Urbye, C. A., Sorenskriver, Eker, Norge.
Urne, A., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Ussing, J. L., Dr. phil., Professor ved Universitetet.

Waage, O., Lic. theol., Provst, Sognepræst t. Herlufmagle (Næstved).
Waage, G. H., Cand. jur.
*Wachtmeister, H. G., Greve, Årup, Sverrig.
Wad, G. L., Fuldmægtig.
Wad, C. D., Assistent ved Statsbanerne, Fredericia.
Vahl, J., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
Valentiner, M., Frøken.
Valeur, C. T., Enkefrue.
Warburg, C. A., Fabrikejer.

*Varenius, O., Lic. phil., Upsala.
*Warmuth, C., kgl. Hof-Musikhandler, Christiania.
Wassard, C. S., Overretssagfører.
*Wedberg, J. O., Justitieråd, Stockholm.
Vedel, E., Kammerherre, Amtmand, Sorø.
Vedel, P. A. F. S., Dr. jur., Geh.-Legationsraad, Direktør i Udenrigsministeriet.
*Vedeler, G. F., Kapitajn, Horten.
Weeke, F. H. C., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
Wegener, C. F., Dr. phil., Gehejmeraad.
*Weibull, M., Dr. phil., Professor, Lund.
Weitemeyer, H., Cand. mag.
Westergaard, C. J., Justitsraad, Fuldmægtig i Krigsministeriet.
*Westling, G. O. F., Rektor, Sundsvall.
*Westrin, T., Dr. phil., Arkivamanuensis, Stockholm.
*Westrum, A., Lærer, Levanger, Norge.
Westrup, J. S., Kapitajn.
*Vibe, J., Overretssagfører, Christiania.
Wiese, G. C. C., Overretssagfører.
Wiese, K., Cand. philol.
*Wieselgren, H., Bibliothekar, Stockholm.
Vilhelmsen, C., Boghandlermedhjælper.
Willer, M., Varemægler.
*Willmann, A., Direktør, Vermdön (Stockholm).
Villumsen, H., Folkehøjskoleforstander, Bælum (Sorø).
Wimmer, L. F. A., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Vind, S. G. H., Hofjægermester, t. Sanderumgaard (Odense).
*Winge, A., Konsul, Christiania.
Winning, M., Frøken.
Vinther, J. N., Lærer, Birkerød.
*Winther, T., Overlærer, Drammen.
Winther, Lieutenant, Brahetrolleborg (Sorø).
*Vogt, L. J., Toldinspektør, Frederikshald.
Wroblewski, O. B., Boghandler.
Wulff, L. E., Fuldmægtig i Indenrigsministeriet.
van Wylich, P. F. N., Straffedommer.
*Væringsaasen, H., Gaardbruger, Elverum, Norge.

Zahle, N., Institutbestyrerinde.
Zahle, P. C., Sognepræst t. Vallensved (Næstved).
Zahrtmann, P. T., Forretningsfører.
Zeuthen, L., Overretssagfører.
Zytphen-Adeler, C. Baron, Arkivar i Udenrigsministeriet.

Øllgaard, F. A. M., Borgmester. Hillerød.
Østerberg, F., Cand. phil.
*Østgaard, H. R., Lensmand, Lom, Norge.
*Øverland, O. A., Cand. phil., Christiania.

Kjøbenhavn. Adelig Klub.
Arbejderforeningen af 1860.
Athenæum.
Garnisonsbibliotheket.
Genealogisk Institut.
Generalstaben.
H. M. Kongens Haandbibliothek.
Krigsministeriets Bibliothek.
Kvindelig Læseforening.
Metropolitanskolen.
Musaion, Læseselskab.
Officersskolen.
Regensens Læsestue.
Rigsarkivet.
Rigsdagens Bibliothek.
Skandinavisk Antikvariat
Statistisk Bureau.
Studenterforeningen.
Studentersamfundet.
Udenrigsministeriet.
Aalborg Garnisons Officers-Bibliothek.
Kathedralskole.
Aarhus Garnisonsbibliothek.
Kathedralskole.
Askov Folkehøjskole.
Bergen. Den gode Hensigt, Selskab*.
Kommunebibliothek*.
Musæum*.
Christiania. Athenæum*.
Det Deichmanske Bibliothek*.
Den kgl. norske Marinekommando*.
Det kgl. norske Rigsarkiv*.
Storthingets Bibliothek*.
Studentersamfundet*.
Det kgl. norske Frederiks Universitet*.
Christianssands Stiftsseminarium*.

Christianssunds lærde og Realskole*.
Drammens lærde og Realskole*.
De Unges Samfund*.
Faaborg og Omegns Læseforening.
Fredericia Garnisonsbibliothek.
Latinskole.
Frederiksborg lærde Skole.
Frederikshalds Stadsbibliothek*.
Göteborgs Musæums Bibliothek*.
Helsingørs Industriforening.
Herlufsholms Skole.
Horsens lærde Skole.
Jellinge Seminarium.
Karljohansværns Marinebibliothek*.
Kolding Latin- og Realskole.
Kronborg Garnisonsbibliothek.
Lund. Den akademiske Forenings Bibliothek*.
Den historiske Forening*.
Smaalands Nations Bibliothek*.
Universitetsbibliotheket.
Moss Middelskole*.
Nykjøbing Kathedralskole.
Lolland-Falsters Stiftstidende.
Det Classenske Bibliothek.
Odense Folkebibliothek.
Kathedralskole.
Fyns Stifts Læseforening.
Det militære Bibliothek.
Fyns Stiftsbibliothek.
Randers lærde Skole.
Reykjavik lærde Skole.
Ribe Kathedralskole.
Roskilde Kathedralskole.
Rønne lærde Skole.
Skiens Latinskole*.
Slagelse Realskole.
Sorø Akademi.
Stavanger Kommunebibliothek*.
Stockholm. Högre Lärarinneseminariet*.
Jakobs lägre Elementarläroverk*.
Norra Latinläroverket*.
Det kgl. svenske Rigsarkiv*.
Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien*.
Östermalms Läroverk*.

Strø og Holbo Herreders Læreres Læseforening (Frederiksværk).
Throndhjem. Det kgl. Videnskabernes Selskab*.
Tromsø kommunale Bibliothek*.
Upsala. Den historiske Forening*.
Smaalands Nations Bibliothek*.
Studenterkorpsets Bibliothek*.
Södermanland-Närikes Nations Bibliothek*.
Vemmetofte Klosters Bibliothek.
Vexiö högre allmänna läroverk*.
Viborg Kathedralskole.
Læseselskab.
Provinsarkivet for Nørrejylland.
Vinding Læseforening (Vejle).

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10de Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde.)

---

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne imellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

En af Bestyrelsen antagen Kasserer aflægger aarligt Regnskab, som, efter at være revideret af to dertil valgte Revisorer, fremlægges paa det næste Aarsmøde.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom ogsaa en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $^2/_3$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Hist. Tidsskr. 6. R. 3. Bd. 1. H. 1891.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Den dansk-tydske Krig 1864. Udg. af Generalstaben. 1. Del. Kbh.

Edvard Holm, Danmark-Norges Historie i Frederik IV's sidste ti Regeringsaar (1720—1730). (Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720—1814). 1. Bd.) 2.—3. H. G. E. C. Gad.

Foreløbig fortegnelse over bogsamlingen på Margretesminde ved Flensborg. Flensb.

Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed Octbr. 1887—Octbr. 1889. (34. og 35. Aarg.) Udg. af Samfundets Bestyrelse ved *C. Jørgensen*. Kbh.

Povl Helgesens historiske Optegnelsesbog, sædvanlig kaldet Skibykrøniken. 2. H. (Skrifter udg. af Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse. 2. Række. 4.) Kbh.

Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede, udg. af *Holger Rørdam*. 1. Bd. 2. H. G. E. C. Gad.

Kjøbenhavns Universitets Matrikel, udg. af *S. Birket Smith*. 2. Bd. 1667—1740. 1. H. Gyldendalske Boghandel.

J. B. Halvorsen, Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 27. H. Klingenberg—Kraft. Krist., den norske Forlagsforening.

Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb., forøg. og forbedr. Udg. 18. H. náligr—ofstýri. Krist., den norske Forlagsforening.

L. M. B. Aubert, Den norske Obligationsrets specielle Del. 2. H. Christ., P. T. Malling.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 3. Række. 1. Bd. 3. H. og 2. Bd. 1. H. Krist.

Absalon Taranger, Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske. Udg. af den norske historiske forening. 1. h. Krist.

L. Dietrichson, De norske stavkirker. 1. h. Christ., A. Cammermeyer.

Dette Blad bortskæres ved Indbindingen.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand.* 10. Årg. 1890. H. 4. — 11. Årg. 1891. H. 1. Sthm.

Innehållsöfversigt till Historisk Tidskrift utg. af svenska historiska föreningen, Årg. 1881—90. Sthm.

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll från och med år 1719. 13. D. 1742—43. 1. H. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Rikskansleren *Axel Oxenstiernas* skrifter och brefvexling, utg. af kongl. Vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien. Senare Afd. 3. Bd. Gabriel Gustafsson Oxenstiernas bref 1611—1640. Per Brahes bref 1633—1651. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Heinrich Matiegka, Crania Bohemica. 1. Th. Böhmens Schädel aus dem VI.—XII. Jahrhundert. Prag, F. Haerpfer.

Eckius dedolatus. Hrsg. von *Siegfried Szamatólski.* (Lateinische Litteraturdenkmäler des XV. u. XVI. Jahrhunderts. Hrsg. von M. Herrmaun u. S. Szamatólski. 2.) Berlin, Speyer & Peters.

Thomas Naogeorgus, Pammachius. Hrsg. von *Johannes Bolte* u. *Erich Schmidt.* (Lateinische Litteraturdenkmäler des XV. u. XV. Jahrhunderts. Hrsg. von M. Herrmann u. S. Szamatólski. 3.) Berlin, Speyer & Peters.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Meddelelser fra Krigsarkiverne, udg. af Generalstaben. 5. Bd. 1. H. C. A. Reitzel.

Denmark, its history and topography, language, literature, fine-arts, social life and finance, ed. by *H. Weitemeyer.* A. F. Höst & son.

Chr. Kjer, Er den skaanske eller den sjællandske Kirkeret den ældste? (Særtryk af Aarb. for nord. Oldk. og Historie. 1891.)

Den dansk-tydske Krig 1864, udg. af Generalstaben. 2. Del. Kbh.

Kjøbenhavns Universitets Matrikel, udg. af *S. Birket Smith.* 2. Bd. 1667—1740. 2. H. Gyldendalske Bogh.

C. Christensen (Hørsholm), Agrarhistoriske Studier. II. Danske Landboforhold under Enevælden. 1. Bd. J. H. Schubothe.

Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb., forøg. og forbedr. Udg. 19. H. ofstyrmi — pönnuskapt. Christ., den norske Forlagsforening.

J. B. Halvorsen, Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 28.—29. H. Kraft — Leegaard. Krist., den norske Forlagsforening.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 3. Række. 2. Bd. 2. H. Krist.

Absalon Taranger, Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske. Udg. af den norske historiske Forening. 2. H. Krist.

Carl v. Bonsdorff, Nyen och Nyenskans. Historisk skildring. (Öfvertryck ur „Acta societatis scientiarum Fennicae“, Tom. XVIII.) Helsingfors.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand.* 11. Årg. 2.—3. H. Sthm.

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-protokoll. 9. D. 1664. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Rikskansleren *Axel Oxenstiernas* skrifter och brefvexling, utg. af kongl. vitterhets- historie- o. antiqvitets-akademien. Senare afd. 4. Bd. Hugo Grotii bref 1640—1645. Med tillägg af brefven till rikskanslerens sekreterare P. Schmalz, 1635—1638. Sthm., P. A. Norstedt & söner.

Skandinavisches Archiv. Zeitschrift für Arbeiten skandinavischer Gelehrten auf dem Gebiete der Philologie, Philosophie u. Geschichte, hrsg. von *Edward Theodor Walter*. 1. Bd. 1.—2. H. Lund, Gleerupsche Buchhdl.

R. C. A., Om de ministeriella ärendena och formerna för deres behandling i Sverige-Norge. Ups., Akad. bokh.

Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1861. (Bogladepris 4 Kr.)

Den hellige Birgitta og Kirken i Norden af Fr. Hammerich. 1863. (Udsolgt.)

Kampen for Sønderjylland 1848—50 af Otto Vaupell. I. Krigen i 1848. 1863. II. Krigen i 1849. 1866. III. Krigen i 1850. 1867. (Alle tre Dele ere udsolgte. Andet Oplag er udkommet paa C. A. Reitzels Forlag.)

Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621 af Holger Fr. Rørdam. 1ste Del med et Hefte Aktstykker, 1868—69; 2den Del med 2 Hefter Aktstykker, 1869—72; 3dje (sidste) Del med 4de og 5te Hefte Aktstykker, 1873—77. (Bogladepris for hver Del 7 Kr.)

Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863) af Johannes C. H. R. Steenstrup. 1889. (Bogladepris 5 Kr. 50 Ø.)

Foreningens Medlemmer kunne faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te og 6te Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gjælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gjælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1—3 D. 1 Kr. 50 Ø.
Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.
Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.
Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønske at benytte sig heraf, ville behage at gjøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

Indhold: